

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

**Το θέατρο ως πεδίο πολιτικών και οικονομικών
συγκρούσεων κατά τον ύστερο Μεσαίωνα:
Η περίπτωση της Αγγλίας**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΜΑΡΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Αναπλ. Καθηγήτρια Νικολέττα Γιαντσή

Μέλος: Αναπλ. Καθηγητής Κώστας Γαγανάκης

Μέλος: Ομότιμη Καθηγήτρια Μαρία Ντούρου-Ηλιοπούλου

Αθήνα 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες.....	7
Βραχυγραφίες.....	9
Πρόλογος.....	11
Α΄ ΜΕΡΟΣ	
Το θέατρο στο πλαίσιο της αγγλικής αστικής πραγματικότητας κατά τον ύστερο Μεσαίωνα: κρίσεις, οικονομικοί ανταγωνισμοί, κοινωνική πώλωση και το «πρόβλημα» της εργασίας.....	19
Α΄ Κεφάλαιο	
“<i>Ludus et Officium</i>”: Το θέατρο ανάμεσα στην Εκκλησία και την πόλη	
A.1. Παραστάσεις και αναπαραστάσεις.....	20
A.2. Το μεσαιωνικό δράμα ως μέσο ψυχαγωγίας, μέθοδος διδασκαλίας και πεδίο πολιτικών ανταγωνισμών της αριστοκρατίας και της Εκκλησίας.....	24
A.3. Το θέατρο ως παράγοντας συγκρότησης της αστικής ταυτότητας του ύστερου Μεσαίωνα.....	33
Β΄ Κεφάλαιο	
Από τους <i>laboratores</i> στους <i>mediocres</i>: Οι πολιτικές και οικονομικές φιλοδοξίες «εκείνων που εργάζονται» και η θέση των αστικών ολιγαρχιών	
B.1. Από τον John Gower στον Thomas Walsingham: Η κοινωνική ανισότητα ως προϋπόθεση της διατήρησης της αγγλικής κοινωνίας σε περιβάλλον κρίσης.....	49
B.2. Η καλλιτεχνική δράση των αδελφοτήτων ως παράγοντας σύγκρουσης στις πόλεις.....	59
Γ΄ Κεφάλαιο	
Η εργασία των «αναμάρτητων»: το ιδεώδες του «κοινού συμφέροντος» ως στρατηγικό επιχείρημα στο θέατρο των ελίτ και του κόσμου της εργασίας	
Γ.1. Από τον Richard Fitzralph στον John Ball. Εισαγωγή στο «πρόβλημα» της εργασίας.....	71

Γ.2. Τα διατάγματα για την εργασία ως καταλυτικός παράγοντας στην αποκρυστάλλωση της πολιτικής και οικονομικής σύγκρουσης.....74

Γ.3. «Για το κοινό συμφέρον»: Τα τελετουργικά ως μέσο πολιτικής και οικονομικής σύγκρουσης.....82

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Ο κόσμος της εργασίας επί σκηνής: Το θέατρο ως πεδίο πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων.....96

Δ΄ Κεφάλαιο

Το θέατρο ως πεδίο πολιτικής και οικονομικής σύγκρουσης στο πλαίσιο των συντεχνιών

Δ.1. Το μεθοδολογικό «πρόβλημα» των αγγλικών λαϊκών συγκρούσεων και ο ρόλος των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων.....97

Δ.2. Από τη θεατρική σκηνή στις πλατείες της πόλης: συγκρούσεις στους δρόμους της Υόρκης για το κοινό συμφέρον.....106

Δ.3. Οι τεχνίτες του Chester επί σκηνής: αστικές συγκρούσεις, οργανωμένες στο εργαστήριο.....140

Ε΄ Κεφάλαιο

Τα θεατρικά δρώμενα των βασιλικών εισόδων ως καταλύτης στην εκτόνωση συγκρούσεων μεταξύ των αστικών ολιγαρχιών, των υπηκόων και του στέμματος

E.1. «Ο βασιλιάς εισέρχεται στην πόλη»: νέες προσεγγίσεις στη μελέτη των θεατρικών δρώμενων των βασιλικών εισόδων και των κοσμικών παρελάσεων.....168

E.2. Τα θεατρικά δρώμενα των βασιλικών εισόδων ως χώρος εκτόνωσης πολιτικών συγκρούσεων και οικονομικών ανταγωνισμών.....180

E.3. Ο Shakespeare εξιστορεί το τέλος του Ριχάρδου Β΄: το ζήτημα της αμφισβήτησης της βασιλικής εξουσίας και η εκδήλωση τάσεων εξουσιαστικής αναδιανομής.....204

Στ΄ Κεφάλαιο

Οι συντεχνίες αντιμέτωπες με τις αστικές ολιγαρχίες: Τα θεατρικά δρώμενα ως πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης και οικονομικών διεκδικήσεων

Στ.1. Εργοδότες και εργαζόμενοι σε σύγκρουση. Τα θεατρικά δρώμενα ως εργαλείο προώθησης του ιδεώδους της επαγγελματικής τιμής.....222

Στ.2. Λίνκολν, Έξετερ και Norwich: μια νέα ανάγνωση σε τρία κλασικά παραδείγματα της πολιτικής και οικονομικής σύγκρουσης των αστικών ολιγαρχιών και των συντεχνιών επί σκηνης για την υπεράσπιση της επαγγελματικής τιμής τους.....	228
Στ.3. <i>The Castle of Perseverance</i> και <i>Mankind</i> : τα ηθικοπλαστικά έργα ως πεδίο πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων.....	250
Επίλογος.....	268
Παράρτημα Ι.....	274
Παράρτημα ΙΙ.....	276
Βιβλιογραφία.....	279

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα εργασία αποτελεί το αποτέλεσμα μιας πενταετούς έρευνας, η οποία δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς τη στήριξη και την καθοδήγηση πολλών σημαντικών δασκάλων και φίλων. Θα ήθελα πρωτίστως να ευχαριστήσω τη δασκάλα μου και επιβλέπουσα της διατριβής, Νικολέττα Γιαντσή. Η κυρία Γιαντσή στήριξε επιστημονικά την προσπάθεια μου να γράψω μια διαφορετική ιστορία του μεσαιωνικού δράματος και φρόντιζε να με συμβουλεύει κάθε φορά που ερχόμουν αντιμέτωπος με νέες ερευνητικές προκλήσεις. Η επιστημονική της κατάρτιση υπήρξε ουσιαστικό στήριγμα καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της διατριβής μου, δημιουργώντας πάντοτε ένα περιβάλλον ασφάλειας και σιγουριάς. Η ίδια μου δίδαξε από τα μεταπτυχιακά μου χρόνια τους τρόπους με τους οποίους ένα αρχείο «αποκαλύπτει» και «αποκαλύπτεται». Την ευχαριστώ θερμά για την πολύτιμη βοήθεια και στήριξή της όλα αυτά τα χρόνια.

Από τα προπτυχιακά μου χρόνια, ο Κώστας Γαγανάκης υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους δασκάλους μου και ένας ακούραστος συνομιλητής που συνεχώς με ενθάρρυνε και με συμβούλευε, έχοντας πάντοτε τη διάθεση να ακούσει τους προβληματισμούς μου, να διαβάσει κάθε κείμενό μου και με τις παρατηρήσεις και τα εύστοχα σχόλιά του να με βοηθήσει να εμπλουτίσω την οπτική μου στην κοινωνική και πολιτισμική ιστορία της Ευρώπης. Η Καθηγήτρια Μαρία Ντούρου-Ηλιοπούλου έδειξε από την αρχή ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη διατριβή μου, κάνοντας χρήσιμα σχόλια. Εκείνη μου πρότεινε να συμβουλευτώ για τη μελέτη μου τα παπικά έγγραφα. Η Καθηγήτρια Αναστασία Παπαδία-Λάλα είχε πάντοτε τη διάθεση να μοιραστεί μαζί μου τις σκέψεις της για διάφορα θέματα κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας. Οι καθηγητές μου στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας και ιδιαίτερα ο Κώστας Ράπτης, η Μαρία Παπαθανασίου, η Κατερίνα Κωνσταντινίδου, η Σοφία Μεργιαλή δέχονταν πάντα πρόθυμα να συζητήσουν μαζί μου και να μου προτείνουν νέους δρόμους στην έρευνα. Στην πορεία της έρευνας μου ο καθηγητής Stephen Rigby και πολλοί συνάδελφοι από πανεπιστήμια της Αγγλίας υπήρξαν απρόσμενοι σύμμαχοι. Η βοήθεια και η καθοδήγηση τους ήταν πολύτιμη. Με μεγάλη προθυμία με βοήθησαν να ανακαλύψω τα αρχεία της Βρετανικής Βιβλιοθήκης, των National Archives και του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών του Πανεπιστημίου του Λονδίνου.

Τέλος, ο Πέτρος Κοβάνης, ο Αντώνης Αμπούτης, η Χαρούλα Μούτσιου, ο Βασίλης Νέδος, ο Ανδρέας Κοφινάκης, ο Θανάσης Πάνος και πολλοί συμφοιτητές και φίλοι από το πανεπιστήμιο, που ξεκινήσαμε μαζί και συνεχίζουμε, στάθηκαν δίπλα μου όλα αυτά τα χρόνια, μου έμαθαν πολλά και συνεχώς μου έδιναν νέες ιδέες για το πώς να προχωρήσω.

Η οικογένεια μου υπήρξε το πολυτιμότερο και το πιο σημαντικό στήριγμα, υπομένοντας τη ψυχική και σωματική κούρασή μου. Τους αφιερώνω τη διατριβή και τους ευχαριστώ για όλα.

Μάριος Δημητριάδης

Αθήνα, 2018

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

BHO: British History Online

BL: British Library

CCR: Calendars of Close Rolls

CPR: Calendars of Patent Rolls

EETS: Early English Text Society

EHR: The English Historical Review

PRME: Parliament Rolls of Medieval England

PRO: Public Records Office

REED/city-shire: Records of Early English Drama/πόλη-κομητεία

TNA: The National Archives

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Την άνοιξη του 1450 ο βασιλιάς Ερρίκος Στ' βρέθηκε αντιμέτωπος με μια πρωτότυπη εκδήλωση διαμαρτυρίας: διασχίζοντας την κομητεία του Buckingham, εμφανίστηκε μπροστά του ένας άνδρας, που έμοιαζε με θεριστή. Αφού σταμάτησε στη μέση του δρόμου, ύψωσε το δρεπάνι του, κάνοντας ότι έκοβε χόρτα και κλαδιά. Αυτή η μάλλον αυθόρμητη παράσταση του θεριστή ίσως να μην του είχε κοστίσει τη ζωή, εάν δεν είχε αποφασίσει να πλησιάσει με θεατρικές κινήσεις τον βασιλιά. Στην πραγματικότητα ο πρωταγωνιστής του περιστατικού ονομαζόταν John Harris και ήταν τεχνίτης στην κατασκευή πλοίων. Όταν κλήθηκε σε απολογία δήλωσε ότι ο βασιλιάς Ερρίκος του οίκου των Λάνκαστερ δεν άξιζε το στέμμα, το οποίο ανήκε δικαιοματικά στον εξόριστο στην Ιρλανδία δούκα της Υόρκης. Για την παράσταση που εξελίχτηκε μπροστά στα μάτια του βασιλιά, ο Harris οδηγήθηκε στην κρεμάλα και στη συνέχεια διαμελίστηκε.¹

Το παραπάνω συμβάν ήταν στην πραγματικότητα μέρος μιας σειράς παρόμοιων περιστατικών όπως προέκυψε από την έρευνα που διατάχθηκε. Τον Ιανουάριο του ίδιου έτους ο τεχνίτης Thomas Cheyne (ή Cheney) ξεσηκώθηκε στο Κεντ εναντίον των κερδοσκοπών και σατανικών συμβούλων του βασιλιά, καταδεικνύοντας το δούκα του Suffolk και τους υποστηρικτές του, εναντίον των οποίων οργάνωσε μια εξέγερση με χαρακτηριστικά παρόμοια με εκείνα των θεατρικών δρώμενων που πραγματοποιούνταν στους δρόμους των πόλεων. Ο Cheyne διακήρυξε την πίστη του στον βασιλιά των ζωτικών και στον Ρομπέν των Δασών. Στις 31 Ιανουαρίου ο Cheney φυλακίστηκε με την κατηγορία της προδοσίας, αποκεφαλίστηκε και διαμελίστηκε. Το κεφάλι του τοποθετήθηκε στη Γέφυρα του Λονδίνου και τα μέλη του σκορπίστηκαν. Ένα από αυτά έφτασε στο Norwich, πόλη στην οποία ο τεχνίτης ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής.²

Ωστόσο, δεν ήταν μόνο οι τεχνίτες που χρησιμοποίησαν τέτοιες μεθόδους, για να στηλιτεύσουν την κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει από τις καταστροφικές

¹ PRO: CPR, Henry VI, 1446-52, σ. 383. Επίσης βλ: C.L. Kingsford, *English Historical Literature of the Fifteenth Century*, Νέα Υόρκη, Burt Franklin, 1913, σ. 371, Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies: Literary and Legal Productions in Britain, 1350-1500*, Λονδίνο, Palgrave 2006, σ. 171.

² A.H. Thomas & I.D. Thornley (επιμ.), *The Great Chronicle of London*, Λονδίνο, G.W. Jones, 1938, σ. 181.

πολιτικές επιλογές των εξουσιαστικών φορέων της πόλης, της ενορίας και του βασιλείου. Στις 26 Μαρτίου 1450 οι βασιλικοί αξιωματούχοι στο Ipswich πληροφορήθηκαν από τους τοπικούς δικαστές ότι δύο επαίτες, οι οποίοι παλαιότερα ήταν αγρότες, σχεδίαζαν μια εξέγερση εναντίον του βασιλιά με στόχο να τον ανατρέψουν. Για να το πετύχουν, συναντιόνταν κρυφά, όπως έκαναν συνήθως τα μέλη των παράνομων αδελφοτήτων, που με το πρόσχημα της οργάνωσης θεατρικών δρώμενων επιδίωκαν να προκαλέσουν αναταραχές. Λίγους μήνες αργότερα από αυτά τα περιστατικά ξέσπασε η εξέγερση του Jack Cade, η οποία συνέβαλε σημαντικά στην έναρξη του Πολέμου των Ρόδων.³

Τα συγκεκριμένα περιστατικά, αν και δεν αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα των αναταραχών που σημειώθηκαν στην Αγγλία κατά τον ύστερο Μεσαίωνα, εντούτοις χρησιμοποιήθηκαν από τους ιστορικούς του αγγλικού δέκατου πέμπτου αιώνα με στόχο τη διερεύνηση των εντάσεων που συνέβαλαν στην εκδήλωση των εξεγερτικών φαινομένων την περίοδο του Πολέμου του Οίκου των Λάνκαστερ και του Οίκου των Τυδώρ. Παρ' όλα αυτά, οι λόγοι, που οδήγησαν τα υπάλληλα στρώματα των αγγλικών αστικών κοινοτήτων να επιλέξουν τον συγκεκριμένο τρόπο αντίστασης και σύγκρουσης, παραμένουν άγνωστοι.

Από τα τέλη του ενδέκατου αιώνα ο ρόλος του μεσαιωνικού δράματος δηλαδή των θεατρικών δρώμενων, των κοσμικών παρελάσεων, των λιτανειών και των θρησκευτικών και αστικών τελετουργιών ήταν ιδιαίτερα σημαντικός στις αγγλικές αστικές κοινότητες. Το θέατρο και οι διάφορες εκφάνσεις του αποτελούσαν ένα μέσο ανάδειξης των καθημερινών προβλημάτων των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων και ένα εργαλείο προβολής της πολιτικής και οικονομικής ισχύος των αστικών εξουσιαστικών φορέων, της Εκκλησίας και της αριστοκρατίας. Οι άγγλοι υπήκοοι κάθε κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης επιδίωξαν να εκφράσουν επί σκηνής την πίστη τους και να διασφαλίσουν τα πολιτικά και οικονομικά κεκτημένα τους. Συχνά, μέσα από το θέατρο του δρόμου επιχειρούσαν να διεκδικήσουν νέα προνόμια και χάρτες ελευθεριών μετασχηματίζοντας τη θεατρική σκηνή σε ένα πεδίο πολιτικών και οικονομικών ανταγωνισμών.

Υπό το πρίσμα αυτό είναι δυνατόν να φωτιστούν οι λόγοι, για τους οποίους οι τεχνίτες και οι ενδεείς επέλεξαν να χρησιμοποιήσουν την αναπαράσταση ως μέσο

³ Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, σ.172.

αντίστασης και ανυπακοής. Το 1446, λίγα μόνο χρόνια πριν σημειωθούν τα περιστατικά εναντίον του Ερρίκου, η βασιλική αντιπροσωπεία⁴ θεσμοθέτησε ένα εργασιακό διάταγμα με το οποίο η περιπλανώμενη και μη ελεγχόμενη από κάποια συντεχνία εργασιακή απασχόληση ερμηνευόταν ως απροθυμία του τεχνίτη και του αγρότη να ζει και να εργάζεται σύμφωνα με τους ισχύοντες κανόνες και νόμους. Παράλληλα, με το συγκεκριμένο διάταγμα ποινικοποιήθηκε για πρώτη φορά η ένδεια. Σύμφωνα με το νόμο, η αδυναμία ή η απροθυμία για εργασία οδηγούσε στη φυσική νωθρότητα, την οποία ακολουθούσε η πνευματική (*accidia*). Η περιπλανώμενη ημερομίσθια εργασία και η νωθρότητα αποτελούσαν αποδείξεις παρεκκλίνουσας και συχνά παραβατικής συμπεριφοράς. Για τον κόσμο της εργασίας το διάταγμα του Ερρίκου αποτελούσε ένα επιπρόσθετο πλήγμα στις χαμηλές μισθολογικές απολαβές του, οι οποίες είχαν ήδη κατακυλήσει μετά την πανώλη. Η

⁴ Με τον όρο «βασιλική αντιπροσωπεία» αναφέρομαι εδώ στο αγγλικό θεσμικό όργανο *Parliament*. Ο συγκεκριμένος όρος στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία αποδίδεται τις περισσότερες φορές ως Κοινοβούλιο ή Ανακτοβούλιο. Ωστόσο για την περίοδο του Μεσαίωνα η συγκεκριμένη απόδοση δεν είναι ακριβής. Προτείνεται εδώ ο όρος *βασιλική αντιπροσωπεία* ως η καλύτερη δυνατή απόδοση του συγκεκριμένου θεσμικού φορέα από το 1236 έως το 1509. Από τη θέσπισή του το 1236 το *Parliament* αποτελούσε τη συνέλευση των ανώτερων αριστοκρατών, οι οποίοι συνεδρίαζαν για νομικά και οικονομικά θέματα του βασιλείου μία ή δύο φορές τον χρόνο έπειτα από πρόσκληση του βασιλιά. Σταδιακά στη συνέλευση συμμετείχαν και άτομα κατώτερης κοινωνικής θέσης, τα οποία είχαν σημαντικό ρόλο στη διακυβέρνηση ή γνώσεις σε ειδικά θέματα. Η θέσπιση της Magna Carta και η εφαρμογή πολλών διατάξεων της σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των πόλεων, την ισχυροποίηση των εμπόρων και τη συχνή ανάγκη του στέμματος για παροχή δανείων από τους υπηκόους είχαν ως αποτέλεσμα την παγίωση της συμμετοχής τους στις συνεδριάσεις του βασιλιά. Από το 1325 και εξής οι *commons* (μεσαιά στρώματα) συμμετείχαν σε όλες τις συνελεύσεις, χωρίς ωστόσο να επηρεάζουν την πολιτική του βασιλείου. Επρόκειτο περισσότερο για την έναρξη ενός διαλόγου μεταξύ του βασιλιά και των αριστοκρατών για τα θέματα του βασιλείου, ενώ η σύμφωνη γνώμη των υπηκόων θεωρείτο περισσότερο υποχρέωση και λιγότερο προνόμιο. Στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα, η συμμετοχή τους διευρύνθηκε εξαιτίας των συνεχόμενων πολέμων και των οικονομικών κρίσεων. Πλέον είχαν τη δυνατότητα να διαπραγματευτούν με τον βασιλιά διάφορα ζητήματα φορολόγησης και άμυνας καθώς και το δικαίωμα να ζητήσουν τη διαμεσολάβηση ή την αρωγή του σε προσωπικές ή πολιτικές διαμάχες. Ο μετασχηματισμός της βασιλικής συνέλευσης και σε ένα δικαστήριο διευθέτησης διαφορών κάθε είδους υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικός. Οι άγγλοι υπήκοοι παρουσίαζαν στον βασιλιά τα ζητήματά τους και εκείνος αποφάσιζε σχετικά, συγκροτώντας με αυτό τον τρόπο το νέο αγγλικό δίκαιο. Ωστόσο, η ύπαρξη των δύο κοινωνικών «σωμάτων» (*Lords, Commons*), που συμμετείχαν στο βασιλικό συμβούλιο έως το τέλος της βασιλείας του Ερρίκου Ζ', δεν ταυτίζεται με το αγγλικό Κοινοβούλιο όπως μετασχηματίστηκε στα τέλη του 16ου αι. Ειδικά για το θέμα βλ: BHO: *PRME*, <http://www.british-history.ac.uk/no-series/parliament-rolls-medieval/information> [accessed 21 June 2016] και την ιστοσελίδα του αγγλικού κοινοβουλίου *The History of the Parliament* <https://www.historyofparliamentonline.org/periods/medieval>.

εργασία του τεχνίτη πλοίων και του θεριστή ήταν εποχιακή, ενώ οι ενδεείς αγρότες είχαν ήδη περιθωριοποιηθεί.

Τα αγγλικά αστικά και δικαστικά αρχεία καθώς και οι αναφορές των συντεχνιών των εμπόρων και των τεχνιτών περιλαμβάνουν έναν τεράστιο όγκο πληροφοριών αποκαλυπτικών για τους τρόπους με τους οποίους τα θεατρικά δρώμενα μετασχηματίστηκαν από τον κόσμο της εργασίας σε ένα πεδίο σύγκρουσης, διεκδίκησης και ανταγωνισμού. Επίσης, μέσα από τη διαφορετική ανάγνωση των δικαστικών αναφορών και των βασιλικών αποφάσεων, εξάγεται μια πληθώρα νέων δεδομένων που εμπλουτίζουν τις γνώσεις των σύγχρονων ερευνητών για την αποκρυστάλλωση των ενδο-αστικών συγκρούσεων στην Αγγλία του ύστερου Μεσαίωνα. Από την εξέτασή τους προκύπτουν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα και χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με τη θέση των υπάλληλων στρωμάτων στις αστικές κοινότητες του δέκατου τέταρτου και δέκατου πέμπτου αιώνα.

Στη παρούσα διατριβή επιχειρείται να διερευνηθούν οι τρόποι με τους οποίους τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα και οι ολιγαρχίες και οι αριστοκρατικές ελίτ των αστικών κοινοτήτων της ύστερης μεσαιωνικής Αγγλίας χρησιμοποίησαν τα κοσμικά και θρησκευτικά θεατρικά δρώμενα, τα τελετουργικά, τις κοσμικές παρελάσεις και τις εκκλησιαστικές λιτανείες καθώς και ποικίλες άλλες εκφάνσεις της μεσαιωνικής λαϊκής κουλτούρας, μετασχηματίζοντας με τον τρόπο αυτό τη θεατρική-αστική σκηνή σε χώρο προώθησης πολιτικών και οικονομικών αντιπαράθεσεων και ανταγωνισμών.

Στη διατριβή προτείνεται μια μετατόπιση του ιστορικού ενδιαφέροντος από τη μορφολογική εξέλιξη και την καλλιτεχνική ανάλυση του μεσαιωνικού δράματος στις πολιτικές και οικονομικές συγκρούσεις, οι οποίες σημειώθηκαν στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα προσεγγίζοντας τις πολιτικές και κοινωνικές διεργασίες που συντελέστηκαν στις αγγλικές αστικές κοινότητες της περιόδου με συνδυαστική χρήση των εργαλείων της κοινωνικής και της πολιτισμικής ιστορίας.

Εκκινώντας από την περίοδο της βασιλείας του Εδουάρδου Α΄ (1272) και καταλήγοντας στο τέλος της βασιλείας του Ερρίκου Ζ΄ (1509), στη διατριβή εξετάζεται η εξέλιξη των μεσαιωνικών ενδο-αστικών αναταραχών και ανταγωνισμών στη βάση της αλληλόδρασης τριών πλεγμάτων εξουσίας, τα οποία ήταν ανταγωνιστικά μεταξύ τους και ταυτόχρονα απολύτως αλληλοεξαρτώμενα. Το πρώτο

σχετίζεται με την πολιτική αντιπαράθεση και τον οικονομικό ανταγωνισμό των συντεχνιών των τεχνιτών και των εμπόρων με τα αστικά συμβούλια και τα μέλη της ανώτερης αριστοκρατίας της Αγγλίας. Το δεύτερο περιορίζεται στο μικρόκοσμο του επαγγελματικού εργαστηρίου, δηλαδή στη σύγκρουση του κόσμου της εργασίας με τους αρχιμάστορες-εργοδότες και συχνά με τους συναδέλφους της ίδιας κοινωνικής κατηγορίας, που εργάζονταν στο ίδιο ή σε διαφορετικό εργαστήριο. Το τρίτο σχετίζεται με τη σύγκρουση ανάμεσα στα μέλη των αστικών κοινοτήτων και το αγγλικό Στέμμα και τους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς, που ενεργούσαν υπέρ του. Εξετάζοντας τις λαϊκές εξεγέρσεις, τις συγκρούσεις στο εσωτερικό των συντεχνιών και τις προστριβές μεταξύ του κόσμου της εργασίας και των ενδεών με τις ελίτ, οι οποίες εκφράστηκαν μέσα από τα θεατρικά δρώμενα, γίνεται προσπάθεια να εξεταστεί το νέο κοινωνικό και πολιτικό μοντέλο που εφαρμόστηκε στην υστερομεσαιωνική Αγγλία και διακρίθηκε σαφώς από εκείνα που εφαρμόστηκαν στα κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης.

Η έρευνα για την παρούσα διατριβή πραγματοποιήθηκε στη Βρετανική Βιβλιοθήκη, στο Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, στα Εθνικά Αρχεία της Αγγλίας (*National Archives*) και στηρίχτηκε σε αστικά αρχεία και χρονικά, στη λαϊκή λογοτεχνία της εποχής, σε τοπικά δικαστικά αρχεία και στις αναφορές της βασιλικής αντιπροσωπείας. Συγκεκριμένα μελετήθηκε το αρχειακό σύνολο *Records of Early English Drama* του Πανεπιστημίου του Τορόντο και το υλικό της *Early English Text Society*. Επίσης χρησιμοποιήθηκαν αρχεία του Δημαρχείου του Λονδίνου και οι αρχειακές συλλογές *Parliament Rolls of Medieval England*, *Calendars of Patent Rolls*, *Calendars of Close Rolls*, *Letter Books F,G, H* του Λονδίνου και τα αντίστοιχα αρχεία για την Υόρκη και το Chester.

Η διατριβή διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος με τίτλο «*Το θέατρο στο πλαίσιο της αγγλικής αστικής πραγματικότητας κατά τον ύστερο Μεσαίωνα: κρίσεις, οικονομικοί ανταγωνισμοί, κοινωνική πόλωση και το 'πρόβλημα' της εργασίας*» εξετάζεται η συμβολή και ο ρόλος των θεατρικών δρώμενων στις αγγλικές αστικές κοινότητες του δέκατου τέταρτου και δέκατου πέμπτου αιώνα. Ειδικότερα, στο πρώτο εισαγωγικό κεφάλαιο και στα επόμενα δύο κεφάλαια του πρώτου μέρους γίνεται προσπάθεια να αναδειχθεί η διαδικασία αποκρυστάλλωσης της δομής των αγγλικών θρησκευτικών δρώμενων και της εισδοχής των αριστοκρατικών μοντέλων αυτο-προβολής, τα οποία συνέβαλαν δραστικά στη διαμόρφωσή τους.

Παράλληλα, επιχειρείται να αναδειχθεί η σύγκρουση με αφορμή το θέατρο μεταξύ της Εκκλησίας και της αριστοκρατίας στις πόλεις πριν την επικράτηση των συντεχνιών των εμπόρων στις αγγλικές αστικές κοινότητες. Η έρευνα επικεντρώνεται στα δρώμενα που οργανώθηκαν από τα μέλη των θρησκευτικών αδελφοτήτων, τα οποία επιδίωξαν την πολιτική ανανομηματοδότηση των θρησκευτικών διδαχών και μηνυμάτων. Αναδεικνύονται με τον τρόπο αυτό οι διεργασίες που συντέλεσαν στη συγκρότηση της ταυτότητας του καλού αστού, χριστιανού και υπηκόου, προτείνοντας παράλληλα μια νέα τυπολογία των θεατρικών τύπων της μεσαιωνικής Ευρώπης από τη σκοπιά της κοινωνικής ιστορίας. Επίσης, αναλύονται οι διεργασίες που οδήγησαν στη θεσμοθέτηση και στην εξέλιξη της εορτής του *Corpus Christi* και στη συμβολή του συγκεκριμένου θεατρικού τύπου στην οργάνωση και προώθηση της επιχειρηματολογίας των μεσαίων και των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων.

Μέσα από τη λαϊκή λογοτεχνία της περιόδου, εξετάζεται το ζήτημα της κοινωνικής ανισότητας και οι προσπάθειες των υπάλληλων στρωμάτων να επιτύχουν περισσότερες πολιτικές ελευθερίες και οικονομικά προνόμια. Στη βάση της έρευνας του Stephen Rigby, του Christopher Dyer, του Peter Brown και της Barbara Hanawalt, χρησιμοποιούνται τα έργα των William Langland, Geoffrey Chaucer, John Gower και John Lydgate με στόχο να αναδειχθεί ο αντίκτυπος των εργασιακών διαταγμάτων και οι τρόποι αντιμετώπισης της πανώλης και των μεγάλων εξεγέρσεων καθώς και το ζήτημα της καθημερινής επιβίωσης στις αγγλικές αστικές κοινότητες. Τέλος, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην προώθηση του ιδεώδους του «κοινού συμφέροντος» ως στρατηγικού επιχειρήματος των ελίτ και του κόσμου της εργασίας. Τα τελετουργικά των συντεχνιών και των αδελφοτήτων χρησιμοποιούνται εδώ ως εργαλείο πολιτικής πίεσης και οικονομικής σύγκρουσης.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας με τίτλο «*Ο κόσμος της εργασίας επί σκηνής: Το θέατρο ως πεδίο πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων*» αποτελείται από τρία κεφάλαια στα οποία αναπτύσσονται τα τρία πλέγματα εξουσίας στις αγγλικές πόλεις. Εκκινώντας από τα χαρακτηριστικά των μεσαιωνικών συγκρούσεων και αναταραχών και εστιάζοντας στην καλλιτεχνική δραστηριότητα ως παράπλευρη έκφραση των συγκεκριμένων διενέξεων και αντιπαραθέσεων επιχειρείται να αναδειχθούν οι θέσεις των υπάλληλων στρωμάτων στις εργασιακές διεκδικήσεις και στις ενδο-αστικές πολιτικές και οικονομικές συγκρούσεις.

Επίσης εξετάζονται οι αντιδράσεις των άγγλων υπηκόων στις πολιτικές του Στέμματος, χρησιμοποιώντας ως *casus exempli* τις διοργανώσεις των κοσμικών τελετουργικών δρώμενων των βασιλικών εισόδων. Το βασικό ερώτημα που προκύπτει μέσα από την εξέταση των θεατρικών δρώμενων προς τιμήν του βασιλιά ήταν το κατά πόσο επρόκειτο για μια προσπάθεια εξομάλυνσης των πολιτικών σχέσεων έπειτα από τη σαφή εκδήλωση τάσεων εξουσιαστικής αναδιανομής στα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα.

Τέλος εξετάζονται όψεις της συνηθέστερης σύγκρουσης, εκείνης της πόλης και της συντεχνίας. Έμφαση δίνεται στο ζήτημα της επαγγελματικής τιμής και της σημασίας του ως στρατηγικού επιχειρήματος στις συγκρούσεις που σημειώθηκαν στον αστικό χώρο, ενώ μέσα από τη μελέτη δύο ολοκληρωμένων θεατρικών αλληγοριών, κεντρικό θέμα των οποίων είναι η αντιπαράθεση για την εργασία, η κοινωνική πόλωση και η συνεχόμενη υποβάθμιση των υπάλληλων στρωμάτων από τις αστικές ολιγαρχίες, επιδιώκεται να φωτιστεί περισσότερο η κοινωνική πόλωση και η δυναμική των υπάλληλων στρωμάτων στο εσωτερικό των αγγλικών πόλεων.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Το θέατρο στο πλαίσιο της αγγλικής αστικής πραγματικότητας κατά τον ύστερο
Μεσαίωνα: κρίσεις, οικονομικοί ανταγωνισμοί, κοινωνική πόλωση και το
«πρόβλημα» της εργασίας.

Α' Κεφάλαιο

Ludus & Officium:

Το θέατρο ανάμεσα στην Εκκλησία και την πόλη

A.1. Παραστάσεις και αναπαραστάσεις

Η μορφολογική εξέλιξη του ευρωπαϊκού θεάτρου και ιδιαίτερα του γαλλικού και του αγγλικού κατά την ύστερη μεσαιωνική περίοδο έχει εξεταστεί αρκετά από τους ιστορικούς, οι οποίοι, ωστόσο, εστίασαν στην καλλιτεχνική του διάσταση, ως έκφρασης του πολιτισμού της μεσαιωνικής Ευρώπης καθώς και στη φιλολογική αξία του θεατρικού ρεπερτορίου. Τα μεθοδολογικά εργαλεία και οι ερευνητικές προσεγγίσεις τους προμήθευσαν την έρευνα με πολλά και ενδιαφέροντα συμπεράσματα, τα οποία εντάσσονταν περισσότερο σε μια ιστοριοδιφική παρά σε μια ιστορική παράδοση.⁵

Στην εισαγωγή του θεμελιώδους έργου του για το μεσαιωνικό δράμα, ο Glynne Wickham προέτρεπε τους συναδέλφους του και τους νέους ερευνητές να επανεξετάσουν τον τρόπο, με τον οποίο προσέγγιζαν τη μεσαιωνική δραματολογία και κατ' επέκταση την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία της μεσαιωνικής Ευρώπης. Ο ίδιος έγραφε χαρακτηριστικά: «δεν έχει τόση σημασία να αναλωνόμαστε στις συνέπειες που επέφερε η θεσμοθέτηση του εορτασμού του *Corpus Christi*, όσο οι λόγοι που οδήγησαν στην θεσμοθέτηση του. Γιατί για παράδειγμα, δεν καθιερώθηκε τον

⁵ Ενδεικτικά: E.K. Chambers, *The Mediaeval Stage*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1903, R. W. Vince, *Ancient and Medieval Theatre: A Historiographical Handbook*, Λονδίνο, Greenwood Publishing Group, 1984, Ο ίδιος, *The Play Called Corpus Christi*, Στάνφορντ, Stanford University Press, 1966, O.B. Hardison, *Christian Rite and Christian Drama in the Middle Ages*, Βαλτιμόρη, Johns Hopkins Press, 1969, Jean-Claude Aubailly (επιμ.), *Le théâtre et la cité dans l'Europe médiévale: actes du Vème, Colloque Internationale de la Société Internationale Pour L'étude du théâtre médiéval*, Παρίσι, Perpignan, 1986, Ο ίδιος, *Deux Jeux de carnaval de la fin du moyen âge: la Bataille de Saint Pensard Á L'encontre de Caresme Et Le Testament de Carmentrant*, Γενεύη, Librairie Droz, 1977, Véronique Dominguez, *Renaissance du théâtre médiéval: XIIe colloque de la Société Internationale du théâtre médiéval*, Λουβραίν, Presses Univ. de Louvain, 2009, Robert Withington, *English Pageantry: A Historical Outline*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1913, Johan Huizinga, *Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture*, Βοστώνη, Beacon Press, 1972.

δωδέκατο ή τον δέκατο τρίτο αιώνα και επικράτησε στη διάρκεια του δέκατου τέταρτου αιώνα;».⁶

Χρειάστηκαν περίπου είκοσι χρόνια για να ακολουθήσουν οι ιστορικοί την προτροπή του. Από την δεκαετία του 1980 και εξής υπήρξε αύξηση στη δημοσίευση επιστημονικών άρθρων και μονογραφιών, όπου η θεατρική διαδικασία μελετήθηκε σε σχέση με τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές της περιόδου.⁷ Βασική μελέτη περίπτωσης αποτέλεσε η θεσμοθέτηση και ανάπτυξη του λειτουργικού δράματος και των δραματοποιημένων εκκλησιαστικών τελετουργικών, ιδιαίτερα στη Γαλλία και την Αγγλία λόγω των πλούσιων αρχείων, χωρίς ωστόσο να δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ανάλυση τους η εμπλοκή των αστικών συντεχνιών και των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων.⁸ Αυτό ήταν αναμενόμενο. Τα προς μελέτη αρχεία για το συγκεκριμένο ζήτημα ήταν κυρίως εκκλησιαστικά και δικαστικά και όταν ολοκληρώθηκε η εξέτασή τους, η κοινωνική ιστορία του μεσαιωνικού δράματος παραγκωνίστηκε. Το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στη μεσαιωνική λογοτεχνία ως παράπλευρο εργαλείο μελέτης των αστικών και αγροτικών κοινωνιών και του διανοητικού σύμπαντος των ανθρώπων του Μεσαίωνα.⁹

Επιπρόσθετα, οι μελετητές έδειξαν ελάχιστο ενδιαφέρον σχετικά με τη σύνδεση του θεάτρου με τα εξεγερτικά φαινόμενα του Μεσαίωνα. Η μελέτη των τελευταίων ανέδειξε όψεις της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας της ύστερης περιόδου, φέρνοντας στο προσκήνιο τα υπάλληλα στρώματα ως δρώντα

⁶ Glynne Wickham, *Early English stages, 1300 to 1660*. τ.1. 1300 to 1576, Λονδίνο, Routledge & Kegan Paul, 1959, σ. 9.

⁷ William Tydeman, *English Medieval Theatre 1400-1500*, Λονδίνο, Routledge, 1986, Margaret Rogerson, *The York Mystery Plays: Performance in the City*, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2011, Bernard Johnson, *The Acts and Ordinances of the Company of Merchant Taylors in the City of York*, Υόρκη, Borthwick Publications, 1949, John Wesley Harris, *Medieval Theatre in Context*, Λονδίνο, Routledge, 1992, John Gassner & Edward Quinn, *England in the Middle Ages: The Reader's Encyclopedia in World Drama*, Λονδίνο, Courier Corporation, 2002, Lawrence Clopper, *Drama, Play and Game: English Festive Culture in the Medieval and Early Modern Period*, Σικάγο, University of Chicago Press, 2011, Andrew Cowell, *At Play in the Tavern: Signs, Coins and Bodies in the Middle Ages*, Μίσιγκαν, University of Michigan Press, 1999, Jacques Le Goff, *The Medieval Imagination*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1988.

⁸ Στη πλούσια βιβλιογραφία, ενδεικτικά βλ.: Karl Young, *The Drama of the Medieval Church*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1967, Miri Rubin, *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1991, Michael Norton, *Liturgical Drama and the Reimagining of Medieval Theater*, Μίσιγκαν, Medieval Institute Publications, 2017.

⁹ Ενδεικτική η μελέτη του S.H. Rigby, *Chaucer in Context: Society, Allegory and Gender*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1996. Για τη χρήση της μεσαιωνικής λογοτεχνίας βλ.: Elaine Treharne, Greg Walker, *The Oxford Handbook of Medieval Literature in English*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2017.

υποκείμενα σε μια περίοδο,¹⁰ όπου βασικός πρωταγωνιστής ήταν η αριστοκρατία. Εξαιρώντας την περίπτωση της εξέγερσης των αγροτών το 1381,¹¹ στη διάρκεια της οποίας ο θεατρικός κύκλος του *Corpus Christi* είχε κομβικό ρόλο, οι κοινωνικές συγκρούσεις του ύστερου Μεσαίωνα δεν εξετάστηκαν σε σχέση με το θέατρο και τα τελετουργικά, παρά την εργαλειώδη χρήση τους από τον κόσμο της εργασίας και τους αγρότες, οι οποίοι με τη σειρά τους στόχευαν στην κατάκτηση νέων πολιτικών και οικονομικών προνομίων και στη διατήρηση των υπαρχόντων.¹²

Σήμερα το ενδιαφέρον για το μεσαιωνικό θέατρο επανέρχεται ιδιαίτερα στα βρετανικά πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα, αφενός λόγω των εργασιών ορισμένων διακεκριμένων ιστορικών του πεδίου, που έκαναν τις προαναφερθείσες συνδέσεις, όπως οι Glynne Wickham,¹³ Richard Beadle¹⁴ και Meg Twycross,¹⁵ αφετέρου λόγω της σημαντικής συμβολής της σειράς *Records of Early English Drama*¹⁶ και της επιστημονικής εταιρείας *Medieval English Theatre Society*.¹⁷

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα γίνει προσπάθεια, πρώτον, να παρουσιαστούν ευσύνοπτα οι τρόποι με τους οποίους τα αριστοκρατικά και εκκλησιαστικά θεατρικά

¹⁰ Με τη χρήση των όρων «υπάλληλα στρώματα» ή «μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα», αναφέρομαι στους άνδρες και στις γυναίκες υπηκόους του αγγλικού στέμματος, οι οποίοι δεν προέρχονται και δεν ανήκουν στην ανώτερη αριστοκρατία (nobility) ή κατώτερη αριστοκρατία (gentry). Δεν αναφέρομαι επίσης στα ανώτερα μέλη των συντεχνιών των εμπόρων- αρχιμάστορες- οι οποίοι από τα τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα δραστηριοποιούνται στην αστική διοίκηση με τη συμμετοχή τους στα αστικά συμβούλια. Χρησιμοποιώ τους συγκεκριμένους όρους, μεταφράζοντας τους όρους *commons*, *commoners*, *common people*, *plebeians*, και *the good people of the realm*, όπως εμφανίζονται στις πρωτογενείς πηγές και με βάση το ιστορικό πλαίσιο, στο οποίο αναφέρονται.

¹¹ Για την εξέγερση των αγροτών η μελέτη του Rodney Hilton παραμένει η σημαντικότερη: R.H. Hilton, *Bond Men Made Free: Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381*, Λονδίνο, Methuen, 1977. Επίσης, R. H. Hilton, T. H. Aston, *The English Rising of 1381*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1987. Για τη περιγραφή των γεγονότων μέσα από τις πηγές βλ.: R.B. Dobson, *The Peasants' Revolt of 1381*, Λονδίνο, Springer, 1983, Juliet Barker, *1381: The Year of the Peasants' Revolt*, Χάρβαρντ, Harvard University Press, 2014, Daniel Jones, *Summer of Blood: The Peasants' Revolt of 1381*, Ιντιάνα, Harper Press, 2009. Για τη χρήση των συμβόλων και των τελετουργικών στη διάρκεια της εξέγερσης βλ.: Steven Justice, *Writing and Rebellion: England in 1381*, Καλιφόρνια, University of California Press, 1994. Για τους τρόπους με τους οποίους οι Άγγλοι μεταρρυθμιστές προσέγγισαν την εξέγερση βλ.: Kyle Sessions, *Reformation and Authority: The Meaning of the Peasants' Revolt*, Καλιφόρνια, Heath, 1968.

¹² Judy Ann Ford, *John Mirk's Festial: Orthodoxy, Lollardy and the Common People in Fourteenth Century England*, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2006, Margaret Aston, "Corpus Christi and Corpus Regni: Heresy and the Peasants' Revolt", *Past & Present*, 143, (1994), σ. 3–47.

¹³ Glynne Wickham, *The Medieval Theatre*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1987.

¹⁴ Richard Beadle, *The Cambridge Companion to Medieval English Theatre*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2003.

¹⁵ Sarah Carpenter και Pamela King (επιμ.), *The Materials of Early Theatre: Sources, Images, and Performance: Shifting Paradigms in Early English Drama Studies for Meg Twycross*, Λονδίνο, Routledge, 2017.

¹⁶ <http://reed.utoronto.ca>. Τα *Records of Early English Drama* περιλαμβάνουν σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή όλες τις πηγές για το μεσαιωνικό θέατρο, οι οποίες έχουν ταξινομηθεί ανά πόλη και κομητεία.

¹⁷ <http://www.lancaster.ac.uk/users/meth/intro.html>

δρώμενα αφομοιώθηκαν και μετασχηματίστηκαν από τα υπάλληλα στρώματα και τις αστικές ολιγαρχίες καθώς και οι τρόποι με τους οποίους εργαλειοποιήθηκαν από τα μέλη της αριστοκρατίας και της Εκκλησίας, με στόχο να αναδειχθούν τα πλέγματα εξουσίας στο εσωτερικό των μεσαιωνικών πόλεων, συμβάλλοντας στην ευρύτερη συζήτηση των ιστορικών της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας του ύστερου Μεσαίωνα. Δεύτερον, θα προταθεί μια τυπολογία του μεσαιωνικού αγγλικού δράματος, η οποία δεν βασίζεται μόνο στο θεατρικό ρεπερτόριο και τους τρόπους με τους οποίους σχεδιάστηκε και οργανώθηκε από την αριστοκρατία και την Εκκλησία, αλλά στις πολιτικές και οικονομικές στοχεύσεις των μελών των πόλεων.

A2. Το μεσαιωνικό δράμα ως μέσο ψυχαγωγίας, μέθοδος διδασκαλίας και πεδίο πολιτικών ανταγωνισμών της αριστοκρατίας και της Εκκλησίας

Το θέατρο του Μεσαίωνα αποτελούσε αστική υπόθεση. Τα θεατρικά έργα και δρώμενα λάμβαναν χώρα είτε στον ανοιχτό δημόσιο χώρο των πόλεων, σε κεντρικές πλατείες και δρόμους, μπροστά στα τείχη και στους καθεδρικούς ναούς, είτε στους περιβόλους των εκκλησιών και στους χώρους των μοναστηριών και άλλων εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Άλλωστε, οι περισσότερες καλλιτεχνικές δράσεις του μεσαιωνικού λαϊκού πολιτισμού δεν παρουσιάστηκαν σε μεγάλα θέατρα, ή σε χώρους που σχεδιάστηκαν και προσαρμόστηκαν για τέτοια χρήση,¹⁸ ούτε συνδέθηκαν με επαγγελματικές θεατρικές ομάδες, οι οποίες αναλάμβαναν να παρουσιάσουν μια ιστορία επί σκηνής.¹⁹ Για τους ανθρώπους του Μεσαίωνα, το δράμα αποτελούσε πρωτίστως ένα ψυχαγωγικό και διδακτικό εργαλείο, το οποίο διεξαγόταν κάθε φορά που προβλεπόταν στο χριστιανικό και κοσμικό ημερολόγιο, ή επιβαλλόταν από έκτακτες περιστάσεις, όπως μια στέψη, μια βασιλική επίσκεψη κτλ.

Η απουσία οργανωμένων χώρων διεξαγωγής, ολοκληρωμένων σεναρίων και συγκεκριμένων σκηνοθετικών οδηγιών προκαλούν στο σύγχρονο ερευνητή μια σύγχυση. Οι περισσότεροι ιστορικοί του μεσαιωνικού πολιτισμού έχουν αποδεχτεί ότι όλα τα εκκλησιαστικά τελετουργικά του Μεσαίωνα έχουν έντονα θεατρικά στοιχεία. Όμως, το κεντρικό ερώτημα που προκύπτει σχετικά με το μεσαιωνικό θέατρο είναι το ακόλουθο: τι ονομάζουμε θέατρο στη διάρκεια του Μεσαίωνα. Ποια είναι τα στοιχεία εκείνα, που μας οδηγούν να ορίσουμε μια καλλιτεχνική πράξη ως θεατρική. Ποια δρώμενα, τελετουργικά και στοιχεία της μεσαιωνικής λαϊκής κουλτούρας μπορούν να θεωρηθούν θεατρικά και ποιά η συμβολή τους στις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές αντιπαραθέσεις του ύστερου Μεσαίωνα.

¹⁸ Γενικά βλ: Sydney Higgins, *Medieval Theatre in the Round: The Multiple Staging of Medieval Drama in England*, Καμπερίνο, Laboratorio degli Studio Linguisti, 1994. Ειδικότερα βλ: Laura Weigert, *French Visual Culture and the Making of Medieval Theater*, Κέμπριτζ, Cambridge University 2016, σ. 3-25, Peter Meredith, *The Practicalities of Early English Performance: Manuscripts, Records, and Staging: Shifting Paradigms in Early English Drama Studies*, Λονδίνο, Routledge 2018, σ. 65-100.

¹⁹ Tiffany Stern, *Documents of Performance in Early Modern England*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2009, σ. 8-25, 31-36, W.R. Streitberger, “Adult playing companies to 1583” στο Richard Dutton (επιμ.), *The Oxford Handbook of Early Modern Theatre*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2011, σ. 19- 38.

Τρεις βασικοί θεατρικοί τύποι εξελίχθηκαν και άκμασαν στην Αγγλία του ύστερου Μεσαίωνα: τα θεατρικά *μυστήρια*, τα ηθικοπλαστικά έργα και τα ιντερλούδια. Ωστόσο, η κατηγοριοποίηση του αγγλικού θεάτρου και η ονομασία των τριών βασικών ειδών δεν υπήρχε στο μεσαιωνικό κόσμο.²⁰ Οι λόγιοι του Μεσαίωνα δεν είχαν ονομασίες για αυτά. Για εκείνους, οι όροι *θέατρο* και *παράσταση* ταυτίζονταν με την παρακμή της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και δήλωναν την ηθική κατάπτωση μιας κοινωνίας, όπου η χριστιανική πίστη δεν είχε ακόμα εδραιωθεί.²¹ Η κριτική τους αναφορικά με το θέατρο και τη λογοτεχνία ήταν γραμμένη στα λατινικά και εστίαζε στα αναπαραστατικά είδη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, στο πλαίσιο της μελέτης των αρχαίων συγγραφέων. Γνώριζαν τα έργα του Τερέντιου και του Σενέκα και μελετούσαν τις τραγωδίες και τις κωμωδίες του αρχαίου κόσμου, αλλά δεν έπρατταν το ίδιο για την εποχή τους. Όλα τα δρώμενα, ακόμα και εκείνα με υποτυπώδη και ελλιπή σκηνοθεσία και πλοκή εντάσσονταν στη γενική κατηγορία του παιχνιδιού (*ludus*).²²

Μελετώντας τις πηγές, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι είναι ορθότερο να προσεγγίσουμε το θέατρο περισσότερο ως ένα σύνολο αναπαραστάσεων και λιγότερο ως ένα σύνολο θεατρικών παραστάσεων στη βάση της σύγχρονης αντίληψης μας για το συγκεκριμένο καλλιτεχνικό είδος. Μέχρι και τον δέκατο έκτο αιώνα δεν υπάρχουν αναλογίες με το θέατρο της νεωτερικότητας. Τα θεατρικά δρώμενα δεν είχαν έναν αυστηρά τυπικό και σοβαρό χαρακτήρα, αλλά ήταν συνώνυμα του παιχνιδιού. Αποτελούσαν ένα αντίδοτο και ένα διάλειμμα στη σκληρή εργασία και στη δύσκολη καθημερινότητα.²³ Για τον κόσμο της εργασίας, το θέατρο πρόσφερε την ευκαιρία για κοινωνικοποίηση και σύσφιξη ή σύναψη επαγγελματικών και προσωπικών σχέσεων. Ακόμα και σε περιπτώσεις, όπου μια εκκοσμηκευμένη αναπαράσταση είχε διδακτικό χαρακτήρα και θρησκευτικό περιεχόμενο, ή ένα θεατρικό δρώμενο βασιζόταν αποκλειστικά στα ιερά κείμενα, οι θεατές τα παρακολουθούσαν με την ανάλαφρη διάθεση, που ταίριαζε σε ένα *ludus*, σε ένα παιχνίδι, το οποίο ήταν ταυτισμένο με τις

²⁰ David Mills, "The 'Behold and See' Convention in Medieval Drama", *Medieval English Theatre*, 7, (1985), σ. 4-12.

²¹ Tydeman, *English Medieval Theatre*, σ. 22-25.

²² Meg Twycross, "Medieval English Theatre: Codes and Genres" στο Peter Brown (επιμ.), *A Companion to Medieval English Literature and Culture*, Οξφόρδη, Blackwell, 2007, σ. 454-472, σ. 457.

²³ Clopper, *Drama, Play, and Game*, σ. 4-7.

θηρσκευτικές αργίες και τον περιορισμένο ελεύθερο χρόνο. Ήταν ένα δρώμενο που παρουσιαζόταν «στις μεγάλες εορτές και τις Κυριακές».²⁴

Η μεσαιωνική δραματοουργία αναπτύχθηκε από την ανάγκη της Εκκλησίας και της αριστοκρατίας να εδραιώσουν και να προβάλλουν τη θέση και την πρωτοκαθεδρία τους και να προωθήσουν τα ιδεώδη και το συμβολικό κεφάλαιο τους στους κόλπους των μεσαιωνικών αστικών κοινωνιών. Από τη σκοπιά της αριστοκρατίας, οι κονταρομαχίες και οι χοροί μεταμφιέσεων υπήρξαν τα πρώτα δραματοποιημένα εορταστικά δρώμενα, στόχοι των οποίων ήταν η ανάδειξη του πλούτου και του πολιτικού και στρατιωτικού ρόλου της, καθώς και η συγκρότηση μιας κλειστής κοινωνικής ομάδας, η οποία θα διαφοροποιούνταν από τις υπόλοιπες στη βάση της συσσώρευσης πλούτου και πολιτικών προνομίων. Από τη σκοπιά της Εκκλησίας, προωθήθηκε η δραματοποίηση του τελετουργικού της Θείας Ευχαριστίας στοχεύοντας στη διάδοση του χριστιανικού λόγου και στην αύξηση του ποιμνίου, διαμορφώνοντας το δραματοποιημένο τελετουργικό, που ονομάστηκε λειτουργικό δράμα και έναν ειδικό θεατρικό τύπο με θρησκευτικό περιεχόμενο, τα *θαύματα*.²⁵ Το λειτουργικό δράμα πρόσφερε στην Εκκλησία την ευκαιρία να απευθυνθεί σε νέα πολυπληθή ακροατήρια, αυξάνοντας παράλληλα την οικονομική και πολιτική επιρροή της.²⁶

Μπορούμε να θεωρήσουμε συμβατικά το έτος 1000 ως τη χρονική στιγμή κατά την οποία ένας νέος τύπος θεατρικής αναπαράστασης με χριστιανικό περιεχόμενο οργανώθηκε και θεσμοθετήθηκε από την Εκκλησία. Η πρώτη αναφορά για τη διεξαγωγή του λειτουργικού δράματος καταγράφεται στο *Regularis Concordia*, στο Winchester περίπου το 975,²⁷ όπου δραματοποιήθηκε το επεισόδιο *Quem quaeritis*.²⁸ Το λειτουργικό δράμα συνδέθηκε άρρηκτα με το μυστήριο της Θείας Λειτουργίας και διεξαγόταν εκτός από τις καθιερωμένες ημερομηνίες και σε όλες τις

²⁴ “*in grete festis & in Sundayys*”: Priscilla Heath Barnum (επιμ.), *Dives and Pauper*, τ.1, *EETS*, 275, (1976), σ. 293.

²⁵ Helene Meyer, *Die Predigten in den Miracles de Nostre Dame par Personnages*, Βερολίνο, Erlangen, 1911, σ. 92-123, J. N. Monmerque & Francisque Michel (επιμ.), *Théâtre français au moyen âge*, Παρίσι, 1842, σ. 3025-28, Laura Weigert, *French Visual Culture*, σ. 189,192.

²⁶ Young, *The Drama of the Medieval Church*, σ. 5-9.

²⁷ Sylvia Stoler Wagonheim, *The Annals of English Drama, 975-1700*, Λονδίνο, Routledge, 2013, σ.2.

²⁸ Το *Quem Quaeritis?* αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα δραματοποιημένου βιβλικού επεισοδίου, το οποίο εμφανίζεται και στον αγγλικό και στο γαλλικό χώρο και περιγράφει τον διάλογο του αγγέλου με τις τρεις Μαρίες στο τάφο του Ιησού. Το έργο είχε υποτυπώδη σκηνοθεσία και λίγους διαλόγους, ωστόσο η εικόνα προκαλούσε μεγάλη εντύπωση στους θεατές. Με την επικράτηση των κοινών γλωσσών (*vernacular languages*) και τον παραγκωνισμό της λατινικής γλώσσας, προστέθηκε ένας πρόλογος πριν την έναρξη για τη διευκόλυνση του πλήθους. Chambers, *The Medieval Stage*, τ.2, σ.12-15.

μεγάλες θρησκευτικές εορτές του έτους.²⁹ Αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στη διάρκεια του ενδέκατου και του δωδέκατου αιώνα και διήρκεσε έως τα μέσα του δέκατου έκτου αιώνα. Ακόμα και όταν διεξαγόταν εκτός των προαυλίων των μοναστηριών και των καθεδρικών ναών, βρισκόταν πάντοτε υπό την επίβλεψη της Εκκλησίας.³⁰

Η δραματοποίηση της Θείας Λειτουργίας στόχευε στην εξοικείωση ενός πολυπληθούς και μη εγγράμματος ακροατηρίου με τα νοήματα της χριστιανικής πίστης, μέσω του τελετουργικού συσχετισμού της Θείας Λειτουργίας με τη βιβλική ιστορία. Παρά το γεγονός ότι το λειτουργικό δράμα παρουσιάστηκε στα λατινικά και στα ελληνικά με τη μορφή ψαλμωδίας και εκτελούνταν από μέλη του κλήρου, δεν αντιμετώπισε εμπόδια στην ένταξή του στο θρησκευτικό ημερολόγιο, διότι το ποίμνιο ήταν δεκτικό στο νέο τρόπο μέθεξης στα χριστιανικά μυστήρια. Άλλωστε, οι άνθρωποι του Μεσαίωνα ήταν εξοικειωμένοι με τα θρησκευτικά και κοσμικά τελετουργικά σε κάθε πτυχή της καθημερινότητας τους, από τη γέννηση έως το θάνατο. Μια στέψη, μια βασιλική επίσκεψη, ένα περιστατικό προδοσίας, ή μια νίκη στον πόλεμο ήταν εξίσου σημαντικές στιγμές με τον εορτασμό κομβικών ημερών του εκκλησιαστικού ημερολογίου.³¹

Το λειτουργικό δράμα ως κεντρική ενότητα της αυστηρής εκκλησιαστικής τελετουργίας διατηρούσε το ύφος, την επισημότητα, την αίσθηση της ιεραρχίας του ιερατείου και τη δομή των εκκλησιαστικών δρώμενων με ελλιπή σκηνοθεσία.³² Ο

²⁹ Από το λειτουργικό δράμα προέκυψαν τα μεταγενέστερα τελετουργικά των εκκλησιαστικών περιφορών και των θρησκευτικών λιτανειών (*liturgical processions*), στα οποία παρουσιάστηκαν σημαντικά επεισόδια της βιβλικής ιστορίας με στόχο την επεξήγηση της πλοκής και την ενίσχυση της ευλάβειας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν τα έργα *Purification of the Virgin Mary* και *The Entry into Jerusalem*, τα οποία για την εποχή τους είχαν αδιαμφισβήτητα υψηλό βαθμό θεατρικότητας. Σε ορισμένα από αυτά υπήρχε χρήση μιμητικών τεχνικών και εξεζητημένα κουστούμια, όπως συνέβη στο Beverley με το έργο *St' Helena and Presentation*. Tywocross, "Medieval English Theatre: Codes and Genres" στο Peter Brown, *A Companion to Medieval Literature*, σ. 467.

³⁰ Για το μετασχηματισμό του λειτουργικού δράματος από εκκλησιαστικό τελετουργικό σε θεατρικό δρώμενο και την εξέλιξη των τεχνικών μέσων, του τρόπου σκηνοθεσίας, των ενδυμάτων, των φωτισμών και των χειρονομιών γενικά βλ.: E.D. Hunt, *Holy Land Pilgrimage in the Later Roman Empire*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1984. Ειδικότερα βλ.: Eckehard Simon (επιμ.), *The Theatre of Medieval Europe, New Research in Early Drama*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1991, σ. 21-41.

³¹ Edward Muir, *Ritual in Early Modern Europe*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1997, σ. 280.

³² Ήδη από το πρώιμο στάδιο θεατροποίησης του, έγινε έντονη χρήση του φωτός και της σκιάς στο εσωτερικό χώρο των εκκλησιών. Τα άμφια των ιερέων αποτέλεσαν τα πρώτα θεατρικά κουστούμια και για το μυστήριο της θείας λειτουργίας χρησιμοποιήθηκαν συμβολικά αντικείμενα ως σκηνικά βοηθήματα ακόμα και ως χαρακτήρες που συμμετείχαν στη πλοκή. Τέτοια παραδείγματα αποτέλεσαν ο σταυρός της Εκκλησίας, ο οποίος παρέπεμπε στον Ιησού μετά την Ανάσταση, ενώ τα θυμιατά χρησιμοποιήθηκαν ως βάζα με έλαια που κρατούσαν οι τρεις Μαρίες.

Αμαλάριος του Metz έγραφε για το λειτουργικό δράμα: «η *Θεία Λειτουργία* αποτελούσε ένα είδος δραματολογίας χωρίς επιπρόσθετα μέσα». ³³

Από την άλλη πλευρά, η αριστοκρατία επένδυσε στις κονταρομαχίες και στις μονομαχίες, σε πολυδάπανες διοργανώσεις αγωνιστικών δρώμενων και τελετουργικών, επιδιώκοντας να αναδείξει το κοινωνικό γόητρο της, την πολεμική ανωτερότητα, την ανδρεία και τον πλούτο της. ³⁴ Κατά τον ενδέκατο και δωδέκατο αιώνα, οι κονταρομαχίες ως αριστοκρατικό κληροδότημα της ύστερης αρχαιότητας, αποτελούσαν απλοϊκές αναπαραστάσεις ιπποτικών επιτευγμάτων. ³⁵ Στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα, ενσωματώθηκαν σε αυτές αρκετά στοιχεία δραματοποίησης και έγιναν ιδιαίτερα δημοφιλείς, ενώ οι συνεχείς απαγορεύσεις από την κεντρική εξουσία και την Εκκλησία οδήγησαν σε μείωση των τραυματισμών και των θανάτων.

Αν και τα αριστοκρατικά δρώμενα δεν είχαν την ίδια απήχηση με τα θρησκευτικά, η αντίδραση της Εκκλησίας ήταν έντονη, θεωρώντας ότι με τη χρήση τέτοιων αναπαραστάσεων διαιωνίζεται μια παγανιστική και εχθρική παράδοση προς τα χριστιανικά ιδεώδη. ³⁶ Κυρίως, διαφαινόταν η σύγκρουση μεταξύ της κοσμικής εξουσίας και της Εκκλησίας με στόχο την πολιτική εξασθένηση του αντιπάλου. Ο επίσκοπος Attone του Vercelli σε κήρυγμα του διακήρυξε ότι «οι άνθρωποι των πόλεων προτιμούν να διασκεδάζουν στα θέατρα. Επιλέγουν τα γαμήλια τραγούδια, τα

³³ «Amalarius Metz, *De Ecclesiasticis Officiis*» στο Jacques Paul Migne (επιμ.), *Patrologiae cursus completus, Series Latina*, τ.105, 1831, στ. 815-1360, Tydeman, *English Medieval Theatre*, σ. 58-59, Vince, *Ancient and Medieval Theatre*, σ. 24.

³⁴ Ένα ερμηνευτικό πρόβλημα έγκειται στη ταύτιση της κονταρομαχίας ως δρώμενου (*Tournament*) και της κονταρομαχίας ως πεδίου έκφρασης μιας διαμάχης μεταξύ δύο ιπποτών-ευγενών (*joust*). Αν και το περιεχόμενο των δρώμενων και η απήχηση τους στο μεσαιωνικό κοινό δεν φαίνεται μέσα από τις πηγές να διαφοροποιείται σημαντικά, η δεύτερη κατηγορία εξέφραζε σκηνοθετικά την εκτόνωση μιας διαμάχης στη βάση της τιμής και της ευγένειας εν αντιθέσει με την πρώτη, στόχος της οποίας ήταν η αναπαράσταση μιας μάχης. Σε κάθε περίπτωση τα δύο δρώμενα δεν συγκρότησαν ένα θεατρικό είδος, αλλά λειτούργησαν ως παράπλευρο δρώμενο της αριστοκρατίας. Wickham, *Early English Stages*, σ. 17-22.

³⁵ Στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα, η αναπαράσταση της μάχης εκφράστηκε μέσα από τα *Pas d'Armes*. Η απήχηση τους προκάλεσε αρκετά τεχνικά προβλήματα ιδιαίτερα στις πόλεις. Αναγκαία σκηνογραφική προϋπόθεση ήταν η κατασκευή και η τοποθέτηση κάστρων, πυλών και ασίδων στις οποίες διεξάγονταν τα δρώμενα πολιορκίας. Τα συγκεκριμένα δρώμενα αποτέλεσαν τον πρόδρομο των κοσμικών θεατρικών παρελάσεων, όπως οι βασιλικές είσοδοι. Wickham, *Early English Stages*, σ.16.

³⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων παραβατικών συμπεριφορών αποτελεί η εορτή των τρελών (*fete des fous, festum stultorum*). Στη διάρκεια της εορτής, οι νέοι της πόλης αποφάσιζαν να εκλέξουν τον άρχοντα της ανυπακοής (*Lord of Misrule*), στο πρόσωπο του οποίου ενσαρκωνόταν ένας πάπας, επίσκοπος ή άλλος αξιωματούχος της εκκλησίας. Η διακωμώδηση των προσώπων της Εκκλησίας μέσω της εορτής διήρκησε από τον ενδέκατο έως τον δέκατο έκτο αιώνα παρά τις αντιδράσεις του κλήρου, οι οποίες ήταν συνεχόμενες. Η εορτή αποτέλεσε πεδίο στηλίτευσης των πρακτικών των εξουσιαστικών φορέων από τα νεαρότερα μέλη της αστικής Παρόμοια δρώμενα ήταν τα *Boy Bishop* και *Pope of Fools*. Για το συγκεκριμένο θέμα βλ: Jacques Heers, *Fetes des Fous et Carnaval*, Παρίσι, Fayard 1983.

παραμύθια και τα παιχνίδια των μίμων από την προσευχή. Εντυπωσιάζονται από τους χορευτές, τους ηθοποιούς και όλους εκείνους που λατρεύουν τα είδωλα. Τι μπορεί να είναι πράγματι πιο ταπεινωτικό για τους γέροντες, ντροπιαστικό για τους νέους, ή επιβλαβές για τους πιστούς, από το να τραγουδάει κανείς για την κραιπάλη των παρθένων και τις απολαύσεις των ιεροδούλων με επαίσχυντες χειρονομίες και απαλή φωνή, έτσι ώστε οι θεατές τους να παροτρύνονται και οι ίδιοι σε μια διεφθαρμένη συμπεριφορά από τέτοια κόλπα».³⁷

Τα θεατρικά δρώμενα, που προήλθαν από τους κόλπους της Εκκλησίας, αποτέλεσαν προνομιακό πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης. Αρκετοί ποντίφικες προσπάθησαν να απαγορεύσουν τα αριστοκρατικά ιπποτικά δρώμενα σε όλη την Ευρώπη. Στην Αγγλία είχαν απαγορευτεί μέχρι την άνοδο του Ριχάρδου Α΄ στον θρόνο το 1189, ενώ στη διάρκεια της βασιλείας του Ιωάννη Ακτήμονα οι συνθήκες δεν άλλαξαν.³⁸ Ο Ερρίκος Γ΄ προσαρμόστηκε για λίγο στην παπική οδηγία και εφάρμοσε την απαγόρευση τους, ωστόσο λίγοι υπάκουσαν στην οδηγία του. Το 1292 ο βασιλιάς έθεσε σε ισχύ το διάταγμα *Statuta Armorum*, οι ρυθμίσεις του οποίου βασίζονταν σε επίσημο υπόμνημα διαμαρτυρίας, το οποίο είχε ήδη κατατεθεί το 1267.³⁹ Με το διάταγμα απαγορεύονταν όλες οι ενέργειες και τα δρώμενα που απειλούσαν την ειρήνη και έθεταν σε κίνδυνο τους συμμετέχοντες.

Με τις αυστηρές ρυθμίσεις γινόταν προσπάθεια να μειωθεί ο κίνδυνος μιας ολοκληρωτικής σφαγής, που θα προέκυπτε από αισθήματα εκδίκησης, ειδικά μετά την ήττα κάποιου αριστοκράτη και της ενδεχόμενης έντασης, που θα μπορούσε να προκύψει μεταξύ των ακολούθων του ηττημένου και του νικητή. Η συνέχιση των κονταρομαχιών και των ιπποτικών δρώμενων στη διάρκεια της βασιλείας του Ερρίκου Γ΄ αποτελούσε μια προσπάθεια παραγκωνισμού της Εκκλησίας στα δημόσια πράγματα. Για τον Ριχάρδο Α΄ και τον Ερρίκο Γ΄ καθώς και για τους ευγενείς της αγγλικής αυλής, οι κονταρομαχίες αποτελούσαν την απόδειξη ότι η πολιτική και οικονομική ελίτ του βασιλείου ήταν ανώτερη από τα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα και την Εκκλησία.

³⁷ «Sermon of Bishop Attone de Vercelli», στο J. Migne (επιμ.), *Patrologia cursus completes*, Παρίσι 1841-64, τ.143, στ. 844.

³⁸ Richard W. Kaeuper, *Medieval Chivalry*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2016, σ. 223-224.

³⁹ Juliet Barker, *The Tournament in England, 1100-1400*, Λονδίνο, Boydell Press, 2003, σ.191-193, Thomas Henricks, *Disputed Pleasures: Sport and Society in Preindustrial England*, Λονδίνο, Greenwood, 1991, σ. 51-53.

Ο βασιλιάς Εδουάρδος Γ΄ δεν υπέκυψε στα επικριτικά σχόλια του κλήρου. Το 1331 εκείνος και οι ευγενείς του οργάνωσαν μια κονταρομαχία ντυμένοι Τάταροι, ενώ την επόμενη χρονιά χρηματοδότησε και επέβλεψε μια κονταρομαχία προς τιμήν της κόμισσας του Salisbury.⁴⁰ Για την επιλογή του βασιλιά να παρακούσει τις εκκλησιαστικές νουθεσίες και την πρωτοκαθεδρία του πάπα, ο William Lambard σχολιάζει: «αυτή η συνήθεια άσκησης τέτοιων δράσεων, που έχει αποδειχτεί τόσο επικίνδυνη για τους ανθρώπους που συμμετέχουν και έχει απαγορευτεί από τους πάπες μας με διατάγματα, πρέπει να σταματήσει. Και οι βασιλιάδες αυτού του βασιλείου από το βασιλιά Στέφανο και εξής δεν θα επιτρέψουν να γίνεται μέσα στη χώρα τους, γιατί η μόνη αιτία της κονταρομαχίας είναι η επιθυμία τους να προβάλλουν τον εαυτό τους, κάνοντας ότι διασχίζουν τις θάλασσες και πολεμούν με τους ιππότες σε έναν άλλο τόπο, σε μια άλλη χώρα».⁴¹

Η Εκκλησία υποστήριζε ότι η αναπαράσταση μαχών και συγκρούσεων, στην οποία επιδίδονταν τα μέλη της αριστοκρατίας, οδηγούσε με ακρίβεια στην ηθική κατάπτωση και την παρακμή της κοινωνίας. Από την πλευρά της αριστοκρατίας, εάν οι πάπες ζητούσαν βοήθεια και στήριξη για την οργάνωση ιερών πολέμων και Σταυροφοριών, όφειλαν να επιτρέψουν στην ελίτ του βασιλείου και του στρατεύματος να προετοιμαστεί κατάλληλα. Μέχρι τα μέσα του δέκατου τρίτου αιώνα, τα θεατρικά δρώμενα των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων και της Εκκλησίας είχαν επηρεάσει δραστικά τα υπάλληλα στρώματα. Οι κονταρομαχίες, η δραματοποίηση σπουδαίων μαχών και άλλων ιπποτικών επιτευγμάτων σε συνδυασμό με το τελετουργικό της μετάληψης της Θείας Ευχαριστίας τροφοδότησαν το μεσαιωνικό φαντασιακό των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων. Η δημιουργία ενός συνόλου δρώμενων στη βάση της ιπποσύνης και η προβολή των πολεμικών δεξιοτήτων και του συμβολικού κεφαλαίου της αριστοκρατίας έγιναν σταδιακά κοινό κτήμα όλων των υπηκόων, με αποτέλεσμα να αναδειχθούν σε ένα παράδειγμα προς μίμηση.⁴² Τα συγκεκριμένα έργα δεν αποτελούσαν πλέον ένα μέσο ψυχαγωγίας των ευγενών και πεδίο ανάδειξης της κοσμικής πρωτοκαθεδρίας έναντι

⁴⁰ “Il avoit fait cryer unes grandes festes de joustes à la mi-aust à estre et la bonne cité de Londres, et l’avoit fair cryer et asavoir par deçà la mer, en Flandres, en Haynau, en Braibant, et en France”, Chambers, *Medieval Stage*, 1.τ., σ. 392, υποσ. 3.

⁴¹ William Lambarde, *A Perambulation of Kent: Containing the Description, Hystorie, and Customes of that Shire*, Λονδίνο, W. Burrill, 1826, σ. 404-405.

⁴² Barker, *The Tournament in England*, σ.195. Ειδικότερα βλ: Malcolm Vale, *The Princely Court: Medieval Courts and Culture in North-West Europe, 1270-1380*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2001.

της θρησκευτικής, αλλά το κίνητρο για τη δημιουργία νέων καλλιτεχνικών τύπων και το μετασχηματισμό παλαιότερων λαϊκών αστικών δρώμενων, όπως οι θρησκευτικές και εκκοσμηκευμένες λιτανείες και οι παρελάσεις των συντεχνιών.

Η δημιουργία ενός ολοκληρωμένου δικτύου πόλεων μέχρι το 1200 και η μεταφορά όλων των διοικητικών μηχανισμών στις πόλεις, όπου οι αστοί και οι άνθρωποι της υπαίθρου μπορούσαν να διευθετήσουν νομικά και διαδικαστικά ζητήματα, υπήρξε καθοριστικός παράγοντας και είχε ως αποτέλεσμα η εκκλησιαστική εξουσία να αναθεωρήσει τη στάση της.⁴³ Καθώς ο διοικητικός μηχανισμός άλλαξε έδρα, η Εκκλησία επένδυσε σε αστικές υποδομές και προσαρμόστηκε στα νέα δεδομένα, διατηρώντας τον κομβικό ρόλο της στις μεσαιωνικές πόλεις. Εκεί χτυπούσε ο θρησκευτικός παλμός με καθεδρικούς ναούς, αβαεία και θρησκευτικά τάγματα. Με την ανάπτυξη των πόλεων και τη δυναμική συμμετοχή των εμπόρων στα αστικά συμβούλια, δημιουργήθηκε η ανάγκη για τη σύνθεση νέων έργων, που απευθύνονταν σε όλα τα μέλη των αστικών κοινωνιών.

Στη λαϊκή κουλτούρα της μεσαιωνικής Αγγλίας παρατηρούνται πολλές τέτοιες μορφές κοσμικής δραματοουργίας. Ιδιαίτερα δημοφιλείς ήταν οι αναπαραστάσεις ρομαντικών ιστοριών και οι δραματοποιήσεις των κλασικών έργων. Τα συγκεκριμένα έργα παρουσιάζονταν παραδοσιακά το Μάιο, λόγω των καιρικών συνθηκών και της συνακόλουθης εργασιακής ανάπαυλας. Αυτά τα δρώμενα και τα μικρά θεατρικά αποτελούσαν μια διακριτή κατηγορία του μεσαιωνικού δράματος, η οποία γρήγορα αποτέλεσε αρμοδιότητα των αδελφοτήτων και των αστών. Μεταξύ άλλων, ενδιαφέρον παρουσιάζει το έργο *Egletour and Degrebelle*, το οποίο αποτελεί παραλλαγή του έργου *Sir Eglamour of Artois*, που παρουσιάστηκε στο St' Albans το 1444,⁴⁴ το *De Clerico et Puella*,⁴⁵ το *Dame Sirith*⁴⁶ και τα έργα για τον Ρομπέν των Δασών.⁴⁷ Επίσης οι θεατρικές παραστάσεις που βασίστηκαν στις τραγωδίες και τις

⁴³ David Nicholas, *Town and Countryside: Social, Economic and Political Tensions in fourteenth Century Flandres*, Βρυξέλλες, De Tempel 1971, σ. 16.

⁴⁴ Ian Lancashire, *Dramatic Texts and Records of Britain: A Chronological Topography to 1558*, Τορόντο, Toronto University Press, 1984, σ. 258.

⁴⁵ BL: *The Harley Lyrics: The Middle English Lyrics of Ms. Harley 2253*, Τεύχος 25, (1948), σ. 24-27.

⁴⁶ Paul Poplawski, *English Literature in Context*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2017, σ. 60-62.

⁴⁷ Το θεατρικό δρώμενο ενσωματώθηκε στην αγγλική λαϊκή κουλτούρα από την παστορέλα του Adam de La Halle, *Le Jeu de Robin et Marion*, στην οποία παρουσιαζόταν η σχέση της Marion, κόρης ενός ισχυρού ευγενή, με τον άσημο Robin. Το γαλλικό πρωτότυπο αποτελούσε ψυχαγωγικό δρώμενο των μελών της αυλής, χωρίς να ενσωματώνεται στη πλοκή κάποια κοινωνική αναφορά. Αυτό ήταν το κεντρικό διαφοροποιητικό στοιχείο από την αγγλική εκδοχή. Το δάσος αποτελούσε τον σκηνικό χώρο, στον οποίο ο Ρομπέν συγκρουόταν με τους τυραννικούς άρχοντες, το βασιλιά Ιωάννη και τον σερίφη

κωμωδίες του αρχαίου κόσμου, όπως εκείνες του Τερέντιου, οι οποίες αρχικά παρουσιάστηκαν στα λατινικά και έπειτα στα αγγλικά. Τα ιντερλούδια ήταν τα πλέον χαρακτηριστικά καλλιτεχνικά έργα, που θεωρήθηκαν προϊόντα αυτής της μίξης και παρουσιάζονταν σε ετήσια βάση το Μάιο. Πρόκειται για έργα λαϊκών μικρής έκτασης με κοσμικό ψυχαγωγικό χαρακτήρα και λίγους ηθοποιούς.⁴⁸

Το θέατρο των πόλεων ήταν το αποτέλεσμα του μετασχηματισμού ενός συνόλου θεατρικών αναπαραστάσεων, που αναπτύχθηκε από τις ελίτ και την Εκκλησία, και επηρέαζε τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα, τα οποία με τη σειρά τους πρόσθεταν στοιχεία της θρησκευτικής και κοσμικής λαϊκής κουλτούρας τους, προωθώντας τα δικά τους πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα. Η στάση της Εκκλησίας απέναντι στην αστική ολιγαρχία των εμπόρων ήταν ηπιότερη. Από τη μία πλευρά, το θέατρο αποτέλεσε έναν επιπρόσθετο παράγοντα αύξησης της εκκλησιαστικής επιρροής στις πόλεις. Από την άλλη πλευρά, οι αγγλικές αστικές ολιγαρχίες ανακάλυψαν σε αυτό ευκαιρίες για νέα κέρδη. Ο συμβιβασμός επετεύχθη με την εορτή του *Corpus Christi*.

του Nottingham. Ο Wickham υποστήριξε μεταξύ άλλων πως η γαλλική παστορέλα και η αγγλική παραλλαγή σταδιακά συγχωνεύτηκαν με αποτέλεσμα να προκύψει ένα νέο έργο με τίτλο *The Lord and Lady of May*. Wickham, *The Medieval Theatre*, σ. 140-143; Adam de La Halle, *Le jeu de Robin et Marion*, Librairie Honore Champion, Παρίσι, 1984. Ειδικότερα βλ.: Joseph Dane, *Abstractions of Evidence in the Study of Manuscripts and Early Printed Books*, Λονδίνο, Ashgate, 2009, σ. 49-50.

⁴⁸ Darryll Grantley, *English Dramatic Interludes, 1300–1580: A Reference Guide*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2004, Evelyn Birge Vitz, Nancy Freeman Regalado, Marilyn Lawrence (επιμ.), *Performing Medieval Narrative*, Λονδίνο, Brewer, 2005, Vincent Foster Hopper, Gerald Lahey (επιμ.), *Medieval Mysteries, Moralities and Interludes*, Λονδίνο, Barron's Educational Series, 1962.

Α3. Το θέατρο ως παράγοντας συγκρότησης της αστικής ταυτότητας του ύστερου Μεσαίωνα

«Ένας αδελφός που βοηθάει
έναν αδελφό, μοιάζει με δυνατή πόλη»⁴⁹

Η παπική βούλα του 1215 ανανοηματοδότησε την εορτή των Ευχαριστιών δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στη γέννηση του Ιησού και στην ημέρα της Κρίσης. Χρειάστηκε μισός αιώνας για να ολοκληρωθούν οι διεργασίες της θεσμοθέτησης της νέας εορτής. Η εορτή του *Corpus Christi*⁵⁰ και η θεατρική παραγωγή που αναπτύχθηκε γύρω από αυτή συνδέθηκαν σε τέτοιο βαθμό, ώστε σχεδόν ολόκληρη η θεατρική δραματουργία να λάβει το ίδιο το όνομα της εορτής.⁵¹ Το 1264 ο πάπας Ουρβανός Δ΄ εξέδωσε παπική βούλα, με την οποία ενσωμάτωνε το *Corpus Christi* στο χριστιανικό εορτολόγιο: «διότι την Ημέρα του Μυστικού Δείπνου του Κυρίου μας, την ημέρα κατά την οποία ο ίδιος ο Χριστός εισήγαγε αυτό το ιερό μυστήριο, ολόκληρη η Εκκλησία, κατάμεστη όπως είναι με τη συμφιλίωση των μετανοούντων, την τελετουργική χορήγηση του Αγίου Μύρου, την εκπλήρωση της εντολής σχετικά με το τελετουργικό του νιπτήρα και άλλα ζητήματα, δεν έχει αρκετό χρόνο για τον εορτασμό αυτού του σπουδαιότερου ιερού μυστηρίου». ⁵²

⁴⁹ BL: «*The Sermons of Thomas Brinton, Bishop of Rochester 1373–1389*», M. A. Devlin (επιμ.), 2.τ., Camden Society, 3rd series, 86, Λονδίνο, 1954, 2.τ. σ. 436–40, σ. 438.

⁵⁰ Το συγκεκριμένο θεατρικό είδος ήταν ετήσιο και διεξαγόταν την πρώτη Πέμπτη πριν την Πεντηκοστή, μεταξύ Μαΐου και τέλη Ιουνίου. Στα θεατρικά δρώμενα της εορτής περιλαμβάνονταν θρησκευτικές λιτανείες, αναπαραστάσεις με βιβλικό περιεχόμενο και κοσμικές εκδηλώσεις, στις οποίες συμμετείχαν αστοί αξιωματούχοι, ευγενείς και μέλη του κλήρου. Jerome Taylor, “The Dramatic Structure of the Corpus Christi Play” στο Jerome Taylor & Alan Nelson (επιμ.) *Medieval English Drama: Essays Critical and Contextual*, Σικάγο, Chicago University Press, 1972, σ. 148-51, Alan Nelson, *The Medieval English Stage: Corpus Christi Pageants and Plays*, Σικάγο, Chicago University Press, 1974, Margaret Dorrell, “The Mayor of York and the Coronation Pageant”, *Leeds Studies in English*, V, (1971), σ. 34-45, Margaret Dorrell, Alexandra Johnson, “The Doomsday Pageant of the York Mercers”, *Leeds Studies in English*, V, (1971), σ. 29-34.

⁵¹ Το δεδομένο αυτό δεν είχε παρατηρηθεί μέχρι την έκδοση του βιβλίου του V.A. Kolve, *The Play Called Corpus Christi*, ο οποίος διαπίστωσε τη συγκεκριμένη παρερμηνεία. Πρόκειται ουσιαστικά για τον υπότιτλο του έργου (K.S. Block, *Ludus Coventriae, EETS*, 1922), του οποίου πηγή είναι το Λίνκολν. Άλλοι κύκλοι θεατρικών, ωστόσο, αναφέρονται γενικά και αυτοί ως κύκλοι του *Corpus Christi*, V.A. Kolve, *The Play Called Corpus Christi*, σ. 33-56.

⁵² Στο ίδιο, σ. 45.

Για την Εκκλησία, η τροποποίηση του θρησκευτικού ημερολογίου, το οποίο είχε διαμορφωθεί σε ένα χρονικό διάστημα δώδεκα αιώνων, αποτελούσε ένα σημαντικό πρόβλημα. Παράλληλα, κλήθηκε να αντιμετωπίσει τη δυσαρέσκεια πολλών θρησκευτικών ταγμάτων, τα οποία διαφωνούσαν με την έμφαση που δόθηκε στην ανθρώπινη φύση του Ιησού και στη ζωή του ως λαϊκού. Για την εδραίωση της νέας εορτής χρησιμοποιήθηκαν τα κηρύγματα από τον άμβωνα για τους λαϊκούς, ενώ οι ιερείς καλούνταν να μάθουν τη δομή και τους σκοπούς της. Στα μέσα του δέκατου τρίτου αιώνα, βασικό στόχο των θεατρικών δρώμενων του *Corpus Christi* αποτέλεσε η ομογενοποίηση του ποιμνίου και η αύξηση της επιρροής της Εκκλησίας στις πόλεις, μέσα από το ιδεώδες της κοινότητας και της ομόνοιας.⁵³

Σύμφωνα με τον εκκλησιαστικό σχεδιασμό, τα θεατρικά, που θα παρουσιάζονταν στις Ευχαριστίες, θα είχαν περισσότερο διδακτικό και λιγότερο τελετουργικό χαρακτήρα, ενώ έμφαση θα δινόταν στην ανθρώπινη υπόσταση του Ιησού. Τα θεατρικά έργα του *Corpus Christi* γράφτηκαν και παρουσιάστηκαν στις κοινές γλώσσες και όχι στα λατινικά και απευθύνονταν στην αναδυόμενη τάξη των εμπόρων, στους τεχνίτες και στους ενδεείς.⁵⁴ Η χρήση των κοινών γλωσσών πρόσφερε μια ευκαιρία να απεμποληθεί ο αυστηρός τελετουργικός χαρακτήρας του λειτουργικού δράματος και να δοθούν κίνητρα συμμετοχής των λαϊκών, αντιμετωπίζοντας το θέατρο ως εκκοσμικευμένη δράση με θρησκευτικό περιεχόμενο.⁵⁵ Οι βασικοί στόχοι των έργων του *Corpus Christi* ήταν τρεις: πρώτον, να παρουσιάσουν μια ιστορία, η οποία θα λειτουργούσε παραδειγματικά, δεύτερον, να εξηγήσουν τα δυσνόητα ή άγνωστα νοήματα των θεολογικών διδαχών και τρίτον, να εγείρουν συναισθήματα στο ακροατήριο.

⁵³ J. Goldberg, "Craft Guilds, the Corpus Christi Play and Civic Government" στο Sarah Rees Jones (επιμ.), *The Government of Medieval York: Essays on Commemoration of the 1396 Royal Charter*, Υόρκη, Borthwick Institute, σ.142.

⁵⁴ Η ισχυροποίηση των εμπόρων ως απόρροια της ανάπτυξης των πόλεων στη διάρκεια του δωδέκατου και δέκατου τρίτου αιώνα οδήγησε στην ευρεία χρήση των κοινών γλωσσών αντί των λατινικών. Η χρήση της γλώσσας σε συνδυασμό με τη χρηματοδότηση των εμπόρων και των εύπορων τεχνιτών συνέβαλλαν στην οργάνωση του λειτουργικού δράματος, της εορτής του *Corpus Christi* και των πατρόνων αγίων και των ηθικοπλαστικών έργων. Η πρακτική αυτή υποστηρίχτηκε από την Εκκλησία ως ένα επιπρόσθετο εργαλείο διάδοσης της θρησκευτικής πίστης παρά το γεγονός ότι διατηρούσε πάντοτε επιφυλάξεις για τη συμμετοχή των λαϊκών.

⁵⁵ Η οργάνωση των κοσμικών λιτανειών του *Corpus Christi* στηριζόταν σε ένα αυστηρό πρωτόκολλο δίνοντας έμφαση στην ιεραρχία καθώς συμμετείχαν όλα τα μέλη των αστικών ολιγαρχιών, οι συντεχνίες και οι κληρικοί. Οι λιτανείες ξεκινούσαν από τον καθεδρικό ναό ή μια κεντρική εκκλησία και πραγματοποιούνταν στους δρόμους και στα κεντρικά σημεία των πόλεων και ανά τακτά διαστήματα παρουσιάζονταν θεατρικά θεατρικά. Mervin James, "Ritual, Drama and Social Body in the Late Medieval English Towns", *Past and Present*, 98, (1983), σ. 3-29.

Το θεατρικό ρεπερτόριο του *Corpus Christi* στηρίχτηκε σε παλαιότερες θεματικές του λατινικού λειτουργικού δράματος. Οι πραγματείες του *Visitatio Sepulchri*⁵⁶ και του *Victimae Paschali*⁵⁷ αποτέλεσαν την πρώτη ύλη για τα νέα έργα, τα οποία προσαρμόστηκαν στα νέα δεδομένα, παρουσιάστηκαν στις κοινές γλώσσες και αναπόφευκτα χαρακτηρίστηκαν από τις κοινωνικές και πολιτικές ιδιαιτερότητες κάθε γεωγραφικής περιοχής, αν και σε γενικές γραμμές η θεματολογία ήταν παρόμοια. Η χρηματοδότηση των θεατρικών παραγωγών ανατέθηκε στους αστούς. Οι έμποροι, οι συντεχνίες και τα μέλη των αστικών ολιγαρχιών συμμετείχαν, επιδιώκοντας την αύξηση των οικονομικών κερδών, εξαιτίας της προσέλευσης αστών και αγροτών στα δρώμενα, δίνοντας την ευκαιρία στους λαϊκούς κάθε κοινωνικής ομάδας να ξεκινήσουν μια δημιουργική συνεργασία με τον κλήρο.⁵⁸ Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτέλεσαν οι θρησκευτικές αδελφότητες για τη διεξαγωγή της εορτής του *Corpus Christi*, βασική υποχρέωση των οποίων ήταν η χρηματοδότηση ενός ορισμένου αριθμού θεατρικών παραστάσεων και κυρίως η επιβάρυνση των εξόδων για την ένδυση και την επιμέλεια της εορτής.

Μέσα από τα έργα του *Corpus Christi*, οι άνθρωποι του Μεσαίωνα είχαν τη δυνατότητα να αισθανθούν και να λειτουργήσουν ως μέλη μιας ομάδας με κοινές στοχεύσεις παρά τις δύσκολες οικονομικές συνθήκες και την κοινωνική ανισότητα. Η εμπλοκή των αστών στο θέατρο σήμαινε ότι όλες οι κοινωνικές ομάδες έπρεπε να συνεργαστούν. Οι κληρικοί συνεργάζονταν με τα μέλη των συντεχνιών και τους εμπόρους που συμμετείχαν στην αστική διακυβέρνηση, οι οποίοι με τη σειρά τους έβρισκαν κοινά στοιχεία με τους ειδικευμένους τεχνίτες, τους ημερομίσθιους εργάτες και τα μέλη της αριστοκρατίας. Καθώς η συνεργασία δεν κρατούσε μόνο την ώρα της παράστασης, αλλά διαρκούσε μήνες εξαιτίας της προετοιμασίας, το αστικό θέατρο αποτέλεσε έναν πόλο συσπείρωσης των μεσαιωνικών κοινωνιών, οι οποίες είχαν τουλάχιστον για μία περίοδο έναν κοινό στόχο.

Η καλλιτεχνική δραστηριότητα της ύστερης μεσαιωνικής Αγγλίας ήταν ιδιαίτερα πλούσια. Το μεσαιωνικό θέατρο είχε πολλαπλές στοχεύσεις. Πρώτον, τη διατήρηση της ηθικής των μελών των πόλεων μέσω του δραματοποιημένου παραδείγματος των βίων των αγίων και των Αποστόλων, δεύτερον, τη

⁵⁶ Eva Louise Lillie, Nils Holger Petersen, (επιμ.), *Liturgy and the Arts in the Middle Ages: Studies in Honour of C. Clifford Flanigan*, Museum Tusulanum Press, 1996, σ. 9-13.

⁵⁷ F Brittain, *Mediaeval Latin and Romance Lyrics*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2003, σ.95.

⁵⁸ Tydeman, *The Medieval*, σ. 7.

διαπαιδαγώγηση των πιστών με ανάλογα μέσα, που χρησιμοποιούσαν οι κληρικοί στο κήρυγμα, τρίτον, την προώθηση του μηνύματος της φιλανθρωπίας και τέταρτον, τη διδασκαλία της Βίβλου. Παράλληλα με τα θρησκευτικά έργα εξελίχτηκε μια σειρά εκκοσμικευμένων θεατρικών δρώμενων με βασικό στόχο τη ψυχαγωγία των αστών και των ανθρώπων της υπαίθρου, που επισκέπτονταν τις πόλεις.

Η ποικιλομορφία του νέου αστικού δράματος ήταν μεγάλη. Το ζήτημα της ορολογίας είναι ιδιαίτερα σημαντικό, ειδικά στον μη αγγλόφωνο κόσμο. Ειδικότερα, για την ελληνόγλωσση βιβλιογραφία η απουσία οποιασδήποτε ελληνικής απόδοσης των αγγλικών, γαλλικών και λατινικών όρων για το αγγλικό θέατρο και για τους θεσμούς, τις κοινωνικές ομάδες, τα διάφορα συλλογικά πολιτικά όργανα και τις δομές της αγγλικής κοινωνίας και πολιτικής δημιουργεί πολλά προβλήματα. Στις αγγλικές πηγές, οι συμμετέχοντες εμφανίζονται ως *players*, αφού ο όρος *actor* δεν χρησιμοποιείται σε αυτό το πλαίσιο μέχρι το 1581.⁵⁹ Επίσης, στις πηγές συναντάμε μόνο τον όρο *interlude*. Οι όροι *mystery* και *morality* χρησιμοποιήθηκαν για να περιγράψουν ένα θεατρικό έργο μόλις τον δέκατο όγδοο αιώνα, όταν άγγλοι ιστοριοδίφες δανείστηκαν τους συγκεκριμένους όρους από γάλλους λόγιους στο πλαίσιο της ανανέωσης του ενδιαφέροντος για τα έργα που γράφτηκαν πριν τον Shakespeare και τον Marlow.⁶⁰

Οι συγκεκριμένοι όροι ωστόσο, υπήρχαν στο αγγλικό λεξιλόγιο του ύστερου Μεσαίωνα. Ο όρος *mystery* προερχόταν από τη μίξη δύο λέξεων, *mysterium* και *ministerium*. Ο πρώτος δήλωνε το μυστήριο, μια κρυφή πράξη, ένα γεγονός που δεν αποκαλύπτεται και ο δεύτερος δήλωνε την υπηρεσία ενός προσώπου σε ένα άλλο. Το *ministerium* σταδιακά χρησιμοποιήθηκε για να ονοματίσει τις συντεχνίες τεχνιτών και εμπόρων και τις υπηρεσίες που εκείνες πρόσφεραν στις πόλεις αλλά και για να δηλώσει το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, του σημαντικότερου τελετουργικού της Εκκλησίας, με το οποίο ο πιστός συνδεόταν με τον Χριστό.⁶¹

Επίσης, μαζική ήταν η χρήση του όρου *pageant*. Ο όρος προέκυψε από το λατινικό *pagina* και χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει το πλαίσιο στο οποίο διεξήχθησαν οι λιτανείες και οι πομπές με τη χρήση θεατρικών κινητών σκηνών (βαγονιών), στα οποία παρουσιαζόταν ένα επεισόδιο από τη Βίβλο, που στόχο είχε τη

⁵⁹ Butterworth, *Staging Conventions*, σ.109.

⁶⁰ Graham Runnalls, "Mystère représentation théâtrale: histoire d'un mot", *Revue de Linguistique Romance*, 64, (2000), σ. 321-45.

⁶¹ Greg Walker, *Medieval Drama*, σ. 3.

διδασχί και τη διάδοση του χριστιανικού παραδείγματος. Οι λιτανείες συνδέθηκαν τόσο με τις συντεχνίες, οι οποίες τις χρηματοδοτούσαν, όσο και με τους ηθοποιούς που συμμετείχαν στις θεατρικές παραγωγές και είχαν άμεση σχέση με την επαγγελματική συνένωση ή την αδελφότητα, που αναλάμβανε την παραγωγή τους. Σε σωζόμενες περιγραφές μη δραματοποιημένων λιτανειών, οι οποίες εντάσσονταν στους εορτασμούς του *Corpus Christi*, η συγκεκριμένη ερμηνεία του όρου ταιριάζει απόλυτα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το θεατρικό βαγόνι, το οποίο παραδοσιακά χρηματοδοτούσε η συντεχνία των Ιχθυοπωλών στο Ipswich και στο οποίο υπήρχε σε εμφανές σημείο το λάβαρο με το δελφίνι καθώς και η σημαία με τον ταύρο, που στόλιζε αντίστοιχα τη σκηνή της συντεχνίας των κρεοπωλών.⁶²

Η χρήση του όρου *pagina* και *pageant* από τους ανθρώπους του Μεσαίωνα ήταν τόσο συχνή, ώστε σύντομα προστέθηκε σε λαϊκές εκφράσεις που χρησιμοποιούνταν στην καθημερινότητα όπως η φράση «*to play a pageant*», δηλώνοντας την επιλογή κάποιου ηθοποιού για ένα ρόλο. Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα σώζεται στα *Paston Letters*, στα οποία υπάρχει αναφορά για τον κόμη του Suffolk: «*κανένας στον παρελθόν δεν έχει υποδυθεί με τέτοια αρτιότητα τον Ηρώδη σε έργο αφιερωμένο στο Corpus Christi. Όλοι συμφωνούν ότι έπαιξε τον ρόλο του [play better and more agreeable to hys pageaunt] εξαιρετικά*». ⁶³ Επίσης, σε ένα ποίημα για τον θάνατο του Εδουάρδου Δ' υπάρχει: «*έπαιξα τον ρόλο μου και στο παρόν και στο παρελθόν. Και τώρα σε αυτήν την ηλικία, που δεν θα αυξηθεί άλλο, θα προχωρήσω*». ⁶⁴

Για πολλούς διανοούμενους και θεολόγους το θέατρο και οι πολλές εκφάνσεις του ήταν η πηγή της ηθικής κατάπτωσης, η οποία οδηγούσε στην κρίση και αναπόφευκτα στην καταστροφή. Το 1425 ο Alexander Carpenter στο έργο του *Destructorium viciorum* κατέγραψε τα διάφορα είδη, τα οποία εντάσσονταν στην κατηγορία του παιχνιδιού, με βασικό κριτήριο τον βαθμό του ηθικού κινδύνου, που εκείνα επέφεραν σε όποιον εμπλεκόταν με αυτά. Για τον Carpenter, οι χορευτές και οι ταχυδακτυλουργοί δεν ήταν τίποτε περισσότερο από μάγοι και θαυματοποιοί, τους

⁶² David Galloway and John Wasson (επιμ.), *Records of Plays and Players in Norfolk and Suffolk, 1300-1642, Malone Society Collections*, 11, Οξφόρδη, Oxford University Press for the Malone Society, 1980, σ. 170,173,177.

⁶³ Norman Davis (επιμ.), *Paston Letters and Papers of the Fifteenth Century*, 2τ., Οξφόρδη, Clarendon Press, 1971, σ. 426.

⁶⁴ “*I have playd my pagent & now am I past, /I will pat ye wytt I was off no grett elde*”, Carleton Brown (επιμ.), *Religious Lyrics of the XV Century*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1939, σ. 85-86.

οποίους οι καλοί χριστιανοί όφειλαν να αποφεύγουν. Επίσης, τα παιχνίδια με τα ζάρια είχαν ως μοναδικό στόχο την εξαπάτηση του παίκτη, ενώ οι χοροί σε αρένες (*chorea*) όπως και κάθε άλλη μορφή χορού (*tripudia*) οδηγούσαν στη νωθρότητα και στη βλασφημία. Τα ιντερλούδια και κάθε έκφανση του θεατρικού παιχνιδιού, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που παρουσιάστηκαν στα ρωμαϊκά αμφιθέατρα, αποτελούσαν παιχνίδια λάγνας κενότητας και απόλαυσης, ενώ τα παιχνίδια άθλησης, οι μονομαχίες και οι μεταμφιέσεις κρίνονταν ως ενασχολήσεις που περιέκλειαν κίνδυνο και οδηγούσαν σε ατυχήματα.⁶⁵

Ωστόσο, παρά την επικριτική διάθεση πολλών θεολόγων, η εμπλοκή των αστών δεν αποδυναμώθηκε, αντίθετα ενισχύθηκε. Στις 21 Ιανουαρίου 1389 στην Υόρκη τα μέλη της θρησκευτικής αδελφότητας της *Pater Noster Guild* έθεσαν το πλαίσιο της δράσης τους. «Πρώτον, ως προς τον σκοπό της ίδρυσης της αδελφότητας, πρέπει να γίνει γνωστό ότι αφού δημιουργήθηκε ένα συγκεκριμένο έργο για τη δόξα του Κυρίου μας, στο οποίο πράγματι πολλές αρετές και κακίες αναφέρονται και όταν παρουσιάστηκε στην πόλη της Υόρκης είχε τέτοια απήχηση, ώστε πολλοί αναρωτήθηκαν: 'Θα ενσωματωθεί το έργο στα δρώμενα της πόλης για τη σωτηρία της ψυχής και την παρηγοριά των αστών;'. Έτσι λοιπόν ο στόχος της ίδρυσης της αδελφότητας και της σύνδεσης των αδελφών μεταξύ τους είναι να γίνει το έργο και στο μέλλον για την υγεία και τη σωτηρία των ψυχών τόσο εκείνων που συμμετέχουν, όσο και εκείνων που το παρακολουθούν. Και πράγματι στόχος της αδελφότητας είναι να δοξαστεί το όνομα του Κυρίου μας και να απομακρυνθούν οι κακίες και αμαρτίες... Όταν το έργο λοιπόν παρουσιαστεί στην πόλη της Υόρκης, να συμμετέχουν οι πιστοί με τους ηθοποιούς στους κεντρικούς δρόμους της πόλης και να φορούν τις επίσημες ενδυμασίες (των συντεχνιών), με περισσότερη διακόσμηση στην πομπή. ..Τα μέλη της αδελφότητας δεν ζητούν τίποτα. Ούτε χρειάζονται άλλη γη, ή κτήματα ή κτίρια, εκτός από τον εξοπλισμό της αδελφότητας. Και υπάρχει μόνο ένα ξύλινο σεντούκι για να φυλάσσεται ο εξοπλισμός».⁶⁶

⁶⁵ Meg Twycross, "Medieval English Theatre", σ. 459, πρβλ: Alexander Carpenter, *Destructorium viciorum*, Παρίσι, Egidius de Gourmont, 1516. σ. 52.

⁶⁶ PRO: *Pater Noster Guild C. 47/46/454: Primo quo ad causam fundacionis dicte fraternitatis. Sciendum est quod postquam quidam ludus de vtilitate oracionis dominice compositus in quo ludo quam plura vicia & peccata. Reprobantur & virtutes commendantur in ciuitate Ebor' lusus fuit: talem ac tantum saporem habuit. Vt quam plures dixerunt. Vtinam iste ludus in Civitate ista gubernaterur in salutem animarum & in consolacionem Cuium & vicinorum. Vnde pro illo udo futuris temporibus in salutem & emendacionem animarum tam gubernancium quam audiencium illius ludi gubernaturo fuit plena & integra causa fundacionis & asociacionis confratrum fraternitatis eiusdem. Et ideo onus*

Τα θεατρικά *μυστήρια*, τα οποία απαντούν στην βιβλιογραφία και ως θεατρικοί κύκλοι, αποτελούν τη σημαντικότερη κατηγορία. Πρόκειται για αναπαραστάσεις μιας σειράς σημαντικών χριστιανικών ιστοριών, το θέμα των οποίων αντλούνταν από τη Βίβλο. Στα συγκεκριμένα βιβλικά έργα, οι άνθρωποι του Μεσαίωνα παρακολουθούσαν δραματοποιημένες τις σημαντικότερες στιγμές της ζωής των πρωταγωνιστών της χριστιανικής πίστης. Οι ιστορίες ξεκινούσαν από τον κήπο της Εδέμ και την Πτώση των πρωτοπλάστων και κατέληγαν στη λύτρωση του ανθρώπου με τη Δευτέρα Παρουσία και την Ημέρα της Κρίσης.⁶⁷

Στην Αγγλία σώζονται τέσσερις ολοκληρωμένοι θεατρικοί κύκλοι. Πρόκειται για τον κύκλο του Chester, της Υόρκης, του Wakefield και του N-Town. Παράλληλα, σώζεται πλήρης λίστα των παρελάσεων, οι οποίες σχετίζονταν με τον χαμένο κύκλο του Beverley, ενώ χαρακτηριστική είναι η απουσία ενός αντίστοιχου στο Λονδίνο. Το ρεπερτόριο των αγγλικών θεατρικών κύκλων αντλούσε το θεματικό υλικό κυρίως από την Παλαιά Διαθήκη, με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται εναλλακτικές θρησκευτικές ιστορίες, διαφοροποιώντας τους με τον τρόπο αυτό από τα μυστήρια που παρουσιάζονταν στην ηπειρωτική Ευρώπη, στα οποία οι ιστορίες προέρχονταν από τα Ευαγγέλια, περιλαμβάνοντας μόνο ορισμένα αποσπάσματα από τη ζωή και τη σταύρωση του Ιησού, χωρίς να παρουσιάζονται επί σκηνής άλλες ιστορίες.⁶⁸

Αυτά τα έργα θεωρούνται τα χαρακτηριστικότερα κατάλοιπα ενός ρευστού και άμορφου ρεπερτορίου. Μόνο στην Υόρκη, στο Coventry και στο Chester γράφτηκαν έργα, τα οποία αναμφίβολα παρουσιάστηκαν και τα οποία εξελίχτηκαν κατά την περίοδο αυτή και διήρκεσαν μέχρι και τον δέκατο έκτο αιώνα. Σε αυτές τις αγγλικές πόλεις υπήρξε ανάπτυξη και ετήσια παραγωγή έργων, στα οποία παρουσιαζόταν μια αλληλουχία βιβλικών επεισοδίων, περικλείοντας τη χριστιανική οπτική για την ανθρώπινη ιστορία από τη Δημιουργία μέχρι την Ημέρα της Κρίσεως. Ως αποτέλεσμα αυτής της σύνδεσης των βιβλικών επεισοδίων, προέκυψε η θεμελιώδης διαφορά με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά, το ρεπερτόριο των οποίων βασιζόταν στα Ευαγγέλια.

principale dicte fraternitatis est: pro illo ludo gubernaturo in maiorem laudem dei dicte oracionis opificis. & pro peccatis & vicijs reprobandis...».

⁶⁷ Tydeman, *The Medieval*, σ. 9.

⁶⁸ John Wesley Harris, *Medieval Theatre in Context*, σ. 93.

Το θεματολόγιο ήταν πλούσιο και επαναλαμβανόταν τακτικά και στους τέσσερις κύκλους χωρίς ιδιαίτερες παραλλαγές.⁶⁹ Συγκεκριμένα, πρόκειται για τα θεατρικά έργα: *The Fall of Lucifer*, *The Creation and Fall of Man*, *Cain and Abel*, *Noah and the Flood*, *Abraham and Isaac*, *The Nativity*, *The Raising of Lazarus*, *The Passion*, *The Resurrection*, *The Doomsday* (ή *The Last Judgment*). Επιπλέον, πέντε έργα εμφανίζονται σε τέσσερις από τους πέντε κύκλους, μαζί με τον χαμένο κύκλο του Beverly. Πρόκειται για τα έργα *The Play of Moses* (λείπει από τον κύκλο του Beverly), *The Procession of the Prophets* (λείπει από τον κύκλο του Beverly), *The Baptism of Christ by John the Baptist* (λείπει από τον κύκλο του Chester), *Christ's Temptation by the Devil in the Wilderness* (λείπει από τον κύκλο του Wakefield), *The Assumption and Coronation of the Virgin Mary* (λείπει από τον κύκλο του Wakefield).⁷⁰

Παραδοσιακά, στην Υόρκη παρουσιάζονταν τα δραματοποιημένα επεισόδια από την Παλαιά Διαθήκη: η Δημιουργία, η Πτώση και η εκδίωξη των πρωτόπλαστων από τον Παράδεισο, η ιστορία του Άβελ και του Κάιν, η ιστορία του Νώε και της Κιβωτού, η ιστορία του Αβραάμ και του Ισαάκ και η Εξοδος. Από την Καινή Διαθήκη, παρουσιάζονταν έργα με έμφαση στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, στα Θεοφάνεια και στα θέματα της ζωής του Ιησού και στο Θείο Πάθος. Ο κύκλος της Υόρκης έκλεινε με την *Κάθοδο του Ιησού στην Κόλαση* (σε ορισμένες παραλλαγές, ο Ιησούς πήγαινε στον Άδη), την *Ανάσταση*, την *Ανάληψη*, την *Κοίμηση της Θεοτόκου* και την *Ημέρα της Κρίσεως*.⁷¹ Τα μυστήρια της Υόρκης διεξάγονταν σε ετήσια βάση, κάθε

⁶⁹ Richard Beadle (επιμ.), *The York Plays*, Λονδίνο, Edward Arnold, 1982, Sarah Carpenter, "Morality-play Characters" στο *Medieval English Theatre*, 5, (1983), σ. 18-28, William Davenport, *Fifteenth Century English Drama: The Early Moral Plays and their Literary Relations*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press 1982, Clifford Davidson, *Illustrations of the Stage and Acting in England to 1580*, Μίσιγκαν, Medieval Institute Publications, 1991, Nicholas Davis, "The Meaning of the Word Interlude" στο *Medieval English Theatre*, 1, (1984), σ. 5-15, Gail McMurray, *The Theatre of Devotion: East Anglian Drama and Society in the Late Middle Ages*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1989, Darryll Grantley, *English Dramatic Interludes 1300-1580: A Reference Guide*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2003, David Mills, *Recycling the Cycle: The City of Chester and its Whitsun Plays*, Τορόντο, Toronto University Press, 1998, Howard Norland, *Drama in Early Tudor Britain 1485-1558*, Λίνκολν, University of Nebraska Press, 1995, Meg Twycross, "Beyond the Picture Theory: Image and Activity in Medieval Drama" στο *Word and Image*, 4, 1988, σ. 589-617, Greg Walker, *The Politics of Performance in Early Renaissance Drama*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1998, Suzanne Westfall, *Early Tudor Household Revels: Patrons and Performance*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1990, Glynne Wickham, *Early English Stages 1300 to 1660: Plays and their makers to 1576*, Λονδίνο, Routledge and Paul, 1981.

⁷⁰ John Wesley Harris, *Medieval Theatre in Context*, σ. 94-95.

⁷¹ Richard Beadle and Pamela King (επιμ.), *York Mystery Plays: A Selection in Modern Spelling*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1995, Richard Beadle & Meredith Peter, *The York Play, A Facsimile of British Library MS Additional 35290*, Λιντς, University of Leeds, 1983, Sarah Beckwith, *Signifying God: Social Relation and Symbolic Act in the York Corpus Christi Plays*, Σικάγο &

φορά που στο θρησκευτικό και κοσμικό ημερολόγιο της πόλης είχε καθοριστεί ένας σημαντικός εορτασμός από την Εκκλησία και τους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς. Τα έργα παρουσιάζονταν την περίοδο της εορτής του *Corpus Christi*, την πρώτη Πέμπτη μετά την Πεντηκοστή, ενώ η οργάνωση των θεατρικών παραστάσεων του θεατρικού κύκλου είχε ανατεθεί στις συντεχνίες των εμπόρων και τεχνιτών της πόλης, οι οποίες συνεργάζονταν και παρουσίαζαν μια δραματοποιημένη περίληψη από τα γνωστότερα επεισόδια της βιβλικής ιστορίας.

Σε αυτήν τη μεγάλη κατηγορία, δεν θα ήταν εσφαλμένο να ενταχθούν και τα έργα, το περιεχόμενο των οποίων ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με τα άρθρα της Πίστεως, όπως τα χαμένα έργα *Creed* και *Paternoster*.⁷² Επίσης, θα μπορούσαμε να εντάξουμε και μια ιδιαίτερη καλλιτεχνική θεατρική κατηγορία, τα *θαύματα*. Τα *θαύματα* ήταν ιδιαίτερα δημοφιλή στο γαλλόφωνο κόσμο. Ένα από τα γνωστότερα θαύματα είναι το έργο του Jean Bodel, *Le Jeu de Saint Nicholas*.⁷³ Μετά το 1400, ωστόσο, ο συγκεκριμένος θεατρικός όρος παύει να χρησιμοποιείται. Στην Αγγλία το μόνο σωζόμενο *θαύμα* είναι το *Croxton Play of the Sacrament*, θέμα του οποίου είναι

Λονδίνο, University of Chicago Press, 2001, Sarah Carpenter & Meg Twycross, *Masks and Masking in Medieval and Early Tudor England*, Λονδίνο, Routledge, 2002, Goldberg Jeremy, "Craft Guilds, the Corpus Christi Play and Civic Government" στο Sarah Rees Jones (επιμ.), *In the Government of Medieval York: Essays in Commemoration of the 1396 Royal Charter*, Υόρκη, Borthwick Institute of Historical Research, 1997, σ. 141-63, Alexandra Johnston, "The York Cycle and the Libraries of York" στο C.M. Barron & J. Stratford (επιμ.), *The Church and Learning in Later Medieval Society: Essays in Honor of R.B. Dobson*, Λονδίνο, Shaun Tyas, 2002, σ. 355-70.

⁷² Αν και δεν σώζονται πληροφορίες για το περιεχόμενο τους και το σενάριο, γνωρίζουμε ότι πραγματοποιούνταν σε ανοικτό χώρο και όχι στο εσωτερικό των εκκλησιών ή των μοναστηριών. Σε αυτά παρουσιάζονταν επεισόδια από τη χριστιανική ιστορία και διατηρούσαν τον χαρακτήρα και τη δομή της λιτανείας. Για παράδειγμα τα έργα *Paternoster* από την Υόρκη και το Beverley αφορούσαν μάλλον τις επτά παρακλήσεις του Paternoster ως απάντηση στα επτά θανάσιμα αμαρτήματα. D. M. Palliser, *Medieval York: 600-1540*, σ. 210-221.

⁷³ Η Νικολέττα Γιαντσή σε σχετικό άρθρο της μελέτησε τις ιστοριογραφικές προσεγγίσεις για το συγκεκριμένο έργο και εστίασε στη χρήση του έργου ως προπαγανδιστικού μέσου στήριξης της Δ' Σταυροφορίας. Εκκινώντας από τη θέση ότι η αστική ανάπτυξη αποτελούσε είτε θετικό γεγονός, που οδηγεί σε οικονομική και κοινωνική ευημερία, είτε ως κρισιακό που οδηγεί στη σύγκρουση των εξουσιαστικών ομάδων μέσα στις πόλεις, στο έργο αναδεικνύεται η νέα ιδεολογία των ανερχόμενων αστών, προβάλλοντας τις νέες θεωρήσεις για την ένδεια που προκύπτουν από τις αντιλήψεις των εμπόρων. Νικολέττα Γιαντσή, «Νέες τάσεις στη πολιτισμική ζωή του Μεσαίωνα: Το μεσαιωνικό δράμα του Αγίου Νικολάου: από τον [εκκλησιαστικό] μύθο στην [αστική] πραγματικότητα», στο Ιωάννα Κράλλη (επιμ.), *Θέατρο και Κοινωνία στη διαδρομή της ελληνικής ιστορίας, Ιστορήματα 1*, Αθήνα, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας Αθηνών 2009, σ. 143-166. Αντίστοιχες αναλύσεις για τη χρήση των λογοτεχνικών-θεατρικών τύπων σε δημόσιους χώρους στις μεσαιωνικές πόλεις βλ: Andrew Cowell, *At play in the Tavern: Signs, Coins and Bodies in the Middle Ages*, Μίσιγκαν, University of Michigan Press 1999, Jacques Le Goff, *The Medieval Imagination*, (Arthur Goldhammer μτφρ.), Σικάγο, University of Chicago Press 1988.

η ιστορία τεσσάρων Εβραίων, οι οποίοι προσπάθησαν να βεβηλώσουν την Όστια και έπειτα τιμωρήθηκαν.⁷⁴

Τα έργα, τα οποία ήταν αφιερωμένα στους προστάτες-αγίους, αποτελούσαν μια σημαντική ομάδα θεατρικών τύπων με θρησκευτικό περιεχόμενο. Εστίαζαν στη ζωή και στη δράση των αγίων και των μαρτύρων της Εκκλησίας.⁷⁵ Από το δωδέκατο αιώνα, η Εκκλησία χρησιμοποίησε τους βίους των αγίων επιδιώκοντας να παραδειγματίσει και να διδάξει τους πιστούς. Η φιγούρα του αγίου αποτελούσε σύμβολο ενότητας μιας κοινωνικής ή επαγγελματικής ομάδας, ακόμα και μιας ολόκληρης πόλης. Η δραματοποίηση της ζωής των προστατών-αγίων δεν αποτελούσε όμως μια θεματολογική προέκταση των αγγλικών μυστηρίων. Στα δρώμενα παρουσιάζονταν περιγραφές για τη ζωή του αγίου, τις επιλογές, τα διλλήματα και τα εμπόδια που αντιμετώπιζε από τη νεότητα έως το θάνατο, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο μαρτύριό του. Το κοινό αντιλαμβανόταν τον ήρωα-μάρτυρα ως ιστορικό πρόσωπο, η δράση του οποίου ήταν πραγματική και πρόσφερε κίνητρα για περισσότερη εργασία και ευλάβεια.⁷⁶

Οι γεωγραφικές ιδιαιτερότητες του αγγλικού χώρου επέτρεπαν πολλές εκδοχές της ίδιας ιστορίας ανάλογα με τις στοχεύσεις της πόλης ή της συντεχνίας, διατηρώντας τα ιδιαίτερα γνωρίσματα κάθε περίπτωσης, χωρίς να υπόκεινται σε εκκλησιαστικό έλεγχο.⁷⁷ Τα έργα ξεχώριζαν για τη μικρή τους έκταση, και η απουσία ολοκληρωμένων έργων δήλωναν αυτή τη διαφορετικότητα. Η αδελφότητα του αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή, η οποία λειτουργούσε υπό την αιγίδα της συντεχνίας των ραφτάδων, ήταν χαρακτηριστική.⁷⁸ Τα μέλη της διέθεταν πόρους και χρόνο στο παρεκκλήσι του αγίου και διοργάνωναν λιτανείες, φέροντας το έμβλημα του αγίου στις χαρακτηριστικές τους ενδυμασίες και στις σημαίες τους.⁷⁹

Στο ίδιο πλαίσιο, αναπτύχθηκαν τα ηθικοπλαστικά έργα, τα όποια αποτελούν τη δεύτερη μεγάλη κατηγορία του μεσαιωνικού αγγλικού δράματος. Ο όρος *morality*

⁷⁴ Το θαύμα συνίσταται στη ανασύσταση της Όστιας στο σώμα του Χριστού. Walker, *Medieval Drama*, σ. 233, όπου μαζί με την ανάλυση δίδεται και το πρωτότυπο κείμενο.

⁷⁵ Glynne Wickham, *The Medieval Theatre*, σ. 95-106.

⁷⁶ Για τη συγκεκριμένη θεωρία βλ.: R. Dobson, "Craft Guilds and City: the Historical Origins of the York Mystery Plays Reassessed" στο Alan Knight (επιμ.), *The Stage as a Mirror*, σ. 99-104.

⁷⁷ Χαρακτηριστικές τέτοιες περιπτώσεις αποτελούσαν τα έργα: πρβλ.: *Saint Mary Magdalene, Mysteres de Apotres, Mystere des Trois Doms*. Wickham, *Early English Stages*, σ. 95-96.

⁷⁸ Richard Dobson, *The Merchant Taylors of York: A History of the Craft and Company from the 14th century to the 20th century*, Λονδίνο, Borthwick Publication 2006.

⁷⁹ Matthew P. Davies, *The Tailors of London and their Guild, c. 1300-1500*, Οξφόρδη, Oxford University, 1994, σ. 9-47.

χρησιμοποιήθηκε αφενός για να δηλώσει μια αλληγορική ιστορία, αφετέρου για να προωθήσει ένα μοντέλο ηθικής και ενάρετης διαβίωσης των πιστών κυρίως στο εσωτερικό των πόλεων. Επρόκειτο για αλληγορικά ψυχοδράματα με διδακτικό χαρακτήρα, που αποσκοπούσαν στην προώθηση ενός μοντέλου ηθικής συμπεριφοράς, μέσω της ιστορίας που εξελισσόταν επί σκηνής. Τα συγκεκριμένα έργα δεν είχαν θεολογικό πρόσημο, ούτε όμως εντάσσονταν στην κατηγορία των κοσμικών θεατρικών δρώμενων. Η επιτυχία τους οφειλόταν στη χρήση του παραδείγματος, απλοποιώντας με τον τρόπο αυτό πολλά και σύνθετα νοήματα.⁸⁰ Με τη χρήση της αλληγορίας αποτυπωνόταν ένα παράλληλο σύμπαν στο οποίο οι χαρακτήρες, η πλοκή και η πόλη παρουσιάζονταν με μια τάση εξιδανίκευσης.

Από τα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα μια σειρά ηθικοπλαστικών έργων παρουσιάστηκαν στο δημόσιο αστικό χώρο, προσκαλώντας ένα ευρύ κοινό, το οποίο προερχόταν από διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα και επιχειρούσε να προωθήσει διαφορετικά πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα. Μέλη του κόσμου της εργασίας, ειδικευμένοι και μαθητευόμενοι τεχνίτες, ημερομίσθιοι εργάτες, μέλη της αριστοκρατίας και ο κόσμος των ενδεών παρακολουθούσαν δρώμενα, στα οποία αποτυπωνόταν η καθημερινότητα και τα κρίσιμα πολιτικά και οικονομικά προβλήματα, τα οποία τη χαρακτήριζαν. Στα έργα γινόταν συνεχής χρήση παραδειγμάτων για να εξηγηθούν και να εκτονωθούν έριδες, οικονομικές συγκρούσεις και πολιτικές διενέξεις. Τα ηθικοπλαστικά έργα παρουσίαζαν την κοινωνική πόλωση του ύστερου Μεσαίωνα και μέσα από την πλοκή επιχειρήθηκε η ανάδειξη των παθογενειών και των κοινωνικών ανισοτήτων.

Στη γενική κατηγορία των ηθικοπλαστικών έργων, μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις υποκατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει τα ηθογραφικά έργα, στα οποία παρουσιάζεται αλληγορικά ο κύκλος της ανθρώπινης ύπαρξης από τη γέννηση έως το θάνατο και το επέκεινα, χρησιμοποιώντας την αλληγορία ως ψυχαναλυτικό εργαλείο. Κεντρικό ζήτημα αποτελεί η ανθρώπινη φύση και τα είδη του πειρασμού που

⁸⁰ Ήδη από τον δωδέκατο αιώνα, τα μέλη των πόλεων ήταν εξοικειωμένα με τη χρήση τέτοιων μεθόδων και λόγω των μεσαιωνικών πανεπιστημίων και των τρόπων μετάδοσης της γνώσης. Το *exemplum*, δηλαδή το παράδειγμα προς μίμηση ή προς αποφυγή αποτελούσε τη βασική διδακτική μέθοδο στα μεσαιωνικά *studia generalia*, ιδίως στη διδασκαλία επιστημών όπως η ρητορική και η θεολογία. Οι άνθρωποι του μεσαίωνα αντιλαμβάνονταν τον κόσμο μέσα από παραδείγματα. Το κήρυγμα από τον άμβωνα και η μικρή πραγματική ή φανταστική ιστορία που το συνόδευε αποτέλεσαν εργαλεία προώθησης του χριστιανικού μηνύματος με ιδιαίτερη έμφαση στη δικαιοσύνη, την εργασία και τη φιλανθρωπία. Bert Roest, *Franciscan Learning, Preaching and Mission c. 1220-1650*, Λάιντεν, Brill, 2014, σ.152-155.

ταλανίζουν τον άνθρωπο, ο οποίος ακροβατεί μεταξύ καλού και κακού, και μεταξύ της Εκκλησίας και της πόλης και καλείται να επιλέξει. Θεατρικά έργα όπως τα *The Castle of Perseverance*,⁸¹ *Nature*,⁸² *Mankind*, *Everyman*, *The World and the Child*, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα.⁸³

Στη δεύτερη υποκατηγορία εντάσσονται οι θεατρικές αλληγορίες με πολιτικό περιεχόμενο. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα των πολιτικών έργων είναι οι προσπάθειες χειραγώγησης επί σκηνής, οι υπαινιγμοί, οι δολοπλοκίες στην αυλή, τα παραπλανητικά ονόματα, οι μεταμφιέσεις, και οι πλάγιες σατιρικές αναφορές στις πολιτικές της εποχής. Πρόκειται για τα έργα *The Satire of the Three Estates*⁸⁴ και *Magnificence*,⁸⁵ στα οποία παρουσιάζεται η πτώση και η λύτρωση ενός μονάρχη. Οι υπόλοιπες δύο υποκατηγορίες περιλαμβάνουν μια σειρά λιγότερο γνωστών έργων, η καλλιτεχνική αξία των οποίων αμφισβητείται σήμερα από αρκετούς ερευνητές. Πρόκειται για έργα, στα οποία δραματοποιούνταν ιστορίες με παραδείγματα, χωρίς ωστόσο να σχετίζονται με τη μέθοδο του *exemplum*, με τον τρόπο που χρησιμοποιούνται στα θεατρικά μυστήρια. Κανένα έργο στην κατηγορία δεν σώζεται, αν και υπάρχουν αναφορές για μια παράσταση στο Lincoln το 1452-3 και στο Chester το 1529. Παρόμοιο διδακτικό έργο είναι το *Dux Moraud*,⁸⁶ το οποίο μάλλον είχε γραφτεί για τον Ροβέρτο της Σικελίας και έγινε γνωστό από τα *Gesta Romanorum*.⁸⁷ Τέλος, υπάρχουν οι αντιλογίες και οι αντιπαραθέσεις (*disputations and debates*), οι οποίες δεν αποτελούν τόσο ένα θεατρικό είδος, όσο έναν τρόπο ανάπτυξης της πλοκής.

Εκκινώντας από τα θεατρικά μυστήρια και τη διεξαγωγή τους στην πόλη, οι τεχνίτες, οι εργάτες, και τα ειδικευμένα μέλη των συντεχνιών συγκρότησαν αδελφότητες, κύριο γνώρισμα των οποίων ήταν η ανάγκη για «προστασία και αλληλεγγύη». Το ιδεώδες της αλληλεγγύης, το οποίο αναπτύχθηκε στη βάση των χριστιανικών διδαχών και της φιλανθρωπίας, αποτέλεσε ένα επιπρόσθετο εργαλείο

⁸¹ Andrea Louise Young, *Vision and Audience in Medieval Drama: A Study of the Castle of Perseverance*, Λονδίνο, Springer, 2016.

⁸² Peter Dronke, *Nine Medieval Latin Plays*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2008.

⁸³ G.A. Lester, *Three Late Medieval Morality Plays: Everyman, Mankind and Mundus et Infans: A New Mermaids Anthology*, Λονδίνο, Bloomsbury Publishing, 2014.

⁸⁴ Nigel Mace, *The Three Estates: A Pleasant Satire in Commendation of Virtue and in Vituperation of Vice*, Λονδίνο, Routledge, 2016.

⁸⁵ Richard Beadle, *The Cambridge Companion*, σ. 77-79.

⁸⁶ Margaret Frazer, *A Play of Dux Moraud*, Λονδίνο, Penguin, 2005.

⁸⁷ *Records of Plays and Players in Lincolnshire 1300-1585*, Stanley J. Kahrl (επιμ.), Malone Society Collections, 8, Οξφόρδη, Oxford University Press for the Malone Society, 1974, σ. 32.

συσπείρωσης του κόσμου της εργασίας και ένα μέσο διεκδίκησης εργασιακών αιτημάτων και διατήρησης παραδοσιακών προνομίων. Μέσα από τη δραματολογία και τα συντεχνιακά τελετουργικά, ο κόσμος της εργασίας συγκρότησε σταδιακά μια νέα ταυτότητα, στη βάση της πίστης, της εργασίας και της ανάδειξης της σημασίας της αστικής κοινότητας.

Η καλλιτεχνική, τεχνική και οικονομική επιμέλεια των έργων από τις αστικές συντεχνίες με στόχο την αύξηση των οικονομικών κερδών και την ενίσχυση του γοήτρου της πόλης και η προώθηση του ιδεώδους της γενικότερης συμβολής των υπηκόων στο βασίλειο με στόχο την ευημερία και την ομόνοια της Αγγλίας αποτέλεσαν καταλυτικούς παράγοντες στην προώθηση ενός θεωρητικού (χριστιανικού) μοντέλου, σύμφωνα με το οποίο κάθε υπήκοος του βασιλιά, που διαβιούσε στις πόλεις, όφειλε να ακολουθεί τις χριστιανικές διδαχές και τα βασιλικά διατάγματα. Η επιτυχία του μοντέλου οφειλόταν στη χρήση του δραματοποιημένου παραδείγματος των βίων των αγίων και των αποστόλων και στην ανάδειξη της συντεχνίας ως ενός από τα σημαντικότερα θεμέλια της αστικής κοινωνίας.

Στη διάρκεια του δέκατου τέταρτου και δέκατου πέμπτου αιώνα, η εργασιακή σταθερότητα μπορούσε να εξασφαλιστεί μόνο μέσα από τη συμμετοχή σε μια επαγγελματική συνένωση. Παράλληλα, η προετοιμασία των θεατρικών παραγωγών πρόσφερε τη δυνατότητα για συνύπαρξη και συμμετοχή, δημιουργούσε δίκτυα φιλίας και αλληλεγγύης, έγειρε προβληματισμούς και ευνοούσε τις συζητήσεις για το εργασιακό μέλλον. Σε συνδυασμό με τις φιλανθρωπικές δραστηριότητες, τα τελετουργικά μύησης των νέων μελών και τα εργασιακά δείπνα, το μεσαιωνικό δράμα αποτέλεσε ένα όχημα για αλληλοκατανόηση προσφέροντας τη δυνατότητα για την ανάπτυξη δεσμών προστασίας. Τα μέλη κάθε συντεχνίας, που συσπειρώνονταν σε αδελφότητες με στόχο την ομόνοια, τη δικαιοσύνη και την αλληλεγγύη, βρήκαν στη θεατρική διαδικασία το προστατευτικό κλίμα που χρειαζόνταν απέναντι στις συνεχόμενες πιέσεις που δέχονταν από τις ελίτ, ιδιαίτερα μετά την κρίση της πανώλης, συγκροτώντας ένα ιδεώδες για εργασιακή αλληλεγγύη, το οποίο ενίσχυσε δραστικά την ταυτότητα του καλού αστού, χριστιανού και υπηκόου.

Η επιτυχία της προώθησης του ιδεώδους της αλληλεγγύης σε επίπεδο συντεχνίας, πόλης και ενορίας, το οποίο αποκρυσταλλώθηκε μέσα από τα θεατρικά δράματα της περιόδου και βασίστηκε στη μεσαιωνική πολιτική θεολογία, οφειλόταν σε δύο παράγοντες. Πρώτον, στη δημιουργία μιας σύνδεσης μεταξύ των βιβλικών και

των καθημερινών προσώπων μέσα από τη δραματοποίηση του βιβλικού παραδείγματος, και, δεύτερον, στην αφομοίωση και την ανασηματοδότηση των ιδεωδών για την ευημερία της κοινωνίας των Άγγλων από τα υπάλληλα στρώματα. Η συγκρότηση της ταυτότητας του καλού Άγγλου, η οποία αποτελούσε διανοητική κατασκευή των αστικών ολιγαρχιών και του Στέμματος, πραγματοποιήθηκε στις πόλεις, όταν ένα μέρος των μελών των συντεχνιών και του κόσμου της ανειδίκευτης και ημερομίσθιας εργασίας την αποδέχτηκε ως δικό του στοιχείο αυτό-προσδιορισμού, το οποίο εκφράστηκε μέσα από τα θεατρικά μυστήρια και το αστικό βιβλικό δράμα. Στο Newcastle-upon-Tyne, το θέατρο αποτελούσε για τις συντεχνίες *«έναν τρόπο εκδήλωσης της ομαδικότητας, της ομόνοιας, της φιλίας και της φιλανθρωπίας, φέρνοντας κοντά διαφορετικά επαγγέλματα της πόλης, τα μέλη των οποίων εργάζονταν μαζί για την οργάνωση των δρώμενων με φιλία και αγάπη»*.⁸⁸

Σε θεωρητικό επίπεδο, η μεσαιωνική χριστιανική σκέψη είχε αναδειξει ήδη τη σημασία της αλληλεγγύης ως κομβικής προϋπόθεσης για τη διατήρηση και ανάπτυξη μιας κοινότητας, και οι αδελφότητες αποτελούσαν φυσικά τέτοιους σχηματισμούς. Στις διακηρύξεις ίδρυσής τους αντηχούσαν τα εκκλησιαστικά κηρύγματα. Στην πράξη ήταν φανερό ότι η επίτευξη των προσωπικών στόχων, η δυνατότητα κοινωνικής κινητικότητας και η προστασία απέναντι στους κινδύνους μπορούσαν να πραγματοποιηθούν μόνο μέσω συνεκτικών συνόλων. Στη λονδρέζικη συντεχνία του Τίμιου Σταυρού, η διακήρυξη ίδρυσης εκκινούσε με μια διδαχή από τις Πράξεις των Αποστόλων: *«Μετά δε την δέησιν αυτών εσείσθη ο τόπος όπου ήσαν συνηγμένοι, και επλήσθησαν άπαντες Πνεύματος Αγίου και ελάλουν τον λόγον του Θεού μετά παρρησίας. Του δε πλήθους των πιστευσάντων η καρδιά και η ψυχή ήτο μία, και ουδέ εις έλεγεν ότι είναι εαυτού τι εκ των υπάρχόντων αυτού αλλ' είχαν τα πάντα κοινά. Και μετά δυνάμεως μεγάλης απέδιδον οι απόστολοι την μαρτυρίαν της αναστάσεως του Κυρίου Ιησού, και χάρις μεγάλη ήτο επί πάντας αυτούς»*.⁸⁹

Το ιδεώδες της εργασιακής αλληλεγγύης βασιζόταν στην ανάγκη για μια ενιαία και αρμονική κοινωνία, η οποία θα λειτουργούσε ως ένα σώμα και σε αυτήν θα βρίσκονταν ομοιότητες του κόσμου της εργασίας με τον κόσμο των αγίων. Το λειτουργικό δράμα, τα ηθικοπλαστικά έργα και τα τιμητικά θεατρικά έργα για τους

⁸⁸ Matthew P. Davies, Caroline M. Barron, Andrew Prescott (επιμ.), *London and the Kingdom: Essays in Honour of Caroline M. Barron: Proceedings of the 2004 Harlaxton Symposium*, Λονδίνο, Shaun Tyas, 2008, σ. 124.

⁸⁹ Rosser, *The Art of Solidarity*, σ.108.

προστάτες-άγιους, αποκάλυπταν ότι οι πρωταγωνιστές της βιβλικής ιστορίας είχαν περισσότερα κοινά με τους εργαζομένους παρά με τους εργοδότες. Οι μαθητές του Χριστού δεν ήταν ευγενείς, αλλά προέρχονταν από τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα.

Οι ήρωες αποκτούσαν μια σύγχρονη ιδιότητα και οι πράξεις και οι επιλογές προσαρμόζονταν στη σύγχρονη πραγματικότητα. Οι «ήρωες» των έργων, οι οποίοι μέχρι τότε αποτελούσαν προϊόντα έμπνευσης της Παλαιάς Διαθήκης, αντικαταστάθηκαν από τα νέα πρόσωπα της Καινής Διαθήκης. Αναλυτικότερα, ο Χριστός αντικατέστησε τον Αδάμ, η Μαρία την Εύα, και ο Σταυρός του Μαρτυρίου το δέντρο και τον κήπο της Εδέμ. Η σημαντική διαφοροποίηση πραγματοποιήθηκε στα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα, όταν στο θέατρο ενσωματώθηκαν καθημερινά προβλήματα, καταστάσεις και συνθήκες, που επηρέαζαν άμεσα την αστική ζωή. Όπως γράφει ο Wickham, «ο Πόντιος Πιλάτος ενσάρκωνε τον άρχοντα Πιλάτο δηλώνοντας τον ευγενή, ο Βασίλειος της Καισαρείας παρέπεμπε σε ένα Γερμανό χωροδεσπότη, ο Άννας και ο Καϊάφας αντιστοιχούσαν σε επισκόπους της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και οι βοσκοί της Βηθλεέμ σε κτηνοτρόφους των Άλπεων. Ο Ηρώδης συμπεριφερόταν όπως κάθε κακός τοπικός άρχοντας και ο Νάε ενσάρκωνε κάθε ναυπηγό των λιμανιών της Αδριατικής ή της Βόρειας Θάλασσας».⁹⁰

Η αδελφότητα του *Corpus Christi* στο Coventry διοργάνωνε πομπές με το σώμα του Χριστού να περιφέρεται και τους εργαζομένους αστούς να ακολουθούν ως μαθητές, κρατώντας κεριά, διακηρύσσοντας ότι «ο Χριστός ο ίδιος αναμείχθηκε μαζί μας και εμπότισε το σώμα του στο σώμα μας, έτσι ώστε να μπορούμε να είμαστε μαζί ως 'ένα', όπως τα άκρα ενός σώματος»,⁹¹ ενσωματώνοντας με αυτόν τον τρόπο τα μέλη της πόλης από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα σε μια ολότητα γεωγραφική (πόλη), κοινωνική (επάγγελμα), ή θρησκευτική (χριστιανική κοινωνία).⁹²

Στην Υόρκη του ύστερου δέκατου τέταρτου αιώνα, η συντεχνία του *Corpus Christi* ξεκινούσε την επίσημη παρέλαση στην πόλη με το κήρυγμα «*Hoc est corpus meum*». Όμως η ανανοηματοδότηση του βιβλικού παραδείγματος δεν ήταν ο μοναδικός καταλυτικός παράγοντας. Η δραματουργία πρόσφερε την ευκαιρία προβολής του έργου των συντεχνιών των πόλεων. Με τον τρόπο αυτό η συντεχνία

⁹⁰ Wickham, *The Medieval Theatre*, σ. 64.

⁹¹ Mervin James, "Ritual, Drama and Social Body", σ.8 πρβλ: «*The Roman Breviary*», John Marquess of Bute (μτφρ.), 2.τ, Λονδίνο, 1879.

⁹² Στο ίδιο, σ. 9.

αφενός ενδυνάμωνε το οικονομικό και πολιτικό της γόητρο, αφετέρου ο κόσμος της εργασίας τόνιζε τη σημασία του έργου του και την ανάγκη να έχει μια αυτονομία στην εργασία του. Η αδελφότητα *Fraternity of St John the Baptist*⁹³ διέθετε αρκετό πλούτο και χρόνο στο παρεκκλήσι του αγίου, διοργανώνοντας δρώμενα και πομπές, φέροντας το έμβλημα του αγίου στις ενδυμασίες και στις σημαίες τους, στοχεύοντας τόσο στην εξύψωση του συντεχνιακού και αστικού γοήτρου, όσο και στην ανάδειξη της επαγγελματικής τους αξίας. Στο Lincolnshire, το έμβλημα της συντεχνίας *Guild of St Mary* ήταν η κιβωτός του Νώε. Τα μέλη της επιδίωκαν να αναδείξουν την αξία του επαγγέλματος τους. Η κιβωτός ήταν ένα κινητό θεατρικό βαγόνι, το οποίο σε λιτανεία περνούσε από όλη την πόλη, ακολουθούμενο από τα μέλη της συντεχνίας.⁹⁴

Αυτές οι πομπές και οι λιτανείες μετέτρεπαν την πόλη σε ένα θέατρο τονίζοντας την ανάγκη για ομόνοια και αλληλεγγύη, παρουσιάζοντας τον κόσμο της εργασίας ως εγγυητή της διατήρησης της τάξης, της ευημερίας και της ομόνοιας. Τα μέλη μιας συντεχνίας στο Ipswich έπλεναν τα πόδια των φτωχών, όπως ο Χριστός τα πόδια των Αποστόλων.⁹⁵ Στο Beverley τα μέλη της αδελφότητας της Αγίας Ελένης δραματοποιούσαν το Γολγοθά και τον Σταυρό του μαρτυρίου.⁹⁶ Στο Sleaford αναπαριστούσαν την Ανάληψη του Χριστού.⁹⁷ Όλα τα δρώμενα αποτελούσαν μια πρόσκληση των μελών των αστικών συντεχνιών σε όλα τα μέλη της πόλης με στόχο την αλλαγή του κοινωνικού παραδείγματος.

Οι θεατρικοί κύκλοι μετέτρεψαν στη δημόσια σφαίρα τον Ιησού σε πολίτη της Υόρκης και απεικόνισαν το Chester ως άλλη Ιερουσαλήμ. Στη δραματοουργία της εποχής, τα πρόσωπα σπάνια απεικονίζονταν ως καλά ή κακά, αλλά αποκάλυπταν χαρακτηριστικά γνωρίσματα με τα οποία το κοινό μπορούσε να ταυτιστεί ή να διαφοροποιηθεί. Στα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα με τη χρήση της έκπληξης, της ειρωνείας και της διακωμώδησης οι αστοί καλούνταν να αναστοχαστούν τις εργασιακές σχέσεις αλλά και τις καθημερινές συμπεριφορές των ίδιων και των κοινωνικά ανωτέρων τους.

⁹³ Davies, *The Tailors of London*, σ. 147-149

⁹⁴ Rosser, *The Art of Solidarity*, σ. 77.

⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 78.

⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 78.

⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 79.

Β' Κεφάλαιο

Από τους *laboratores* στους *mediocres*:

Οι πολιτικές και οικονομικές φιλοδοξίες «εκείνων που εργάζονται»
και η θέση των αστικών ολιγαρχιών

B.1. Από τον John Gower στον Thomas Walsingham: Η κοινωνική ανισότητα ως προϋπόθεση της διατήρησης της αγγλικής κοινωνίας σε περιβάλλον «κρίσης»

«Ο Θεός δημιούργησε τον κλήρο
τους ιππότες και τους αγρότες,
ενώ ο διάβολος δημιούργησε τους
αστούς και τους τοκογλύφους».⁹⁸

Στα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα, ο κόσμος της εργασίας στις αγγλικές αστικές κοινότητες κλήθηκε να αντιμετωπίσει μια σειρά δυσμενών συνθηκών και καταστάσεων, που απειλούσαν τόσο την ανάπτυξη και την ευημερία του όσο και την επιβίωση του. Η διοικητική αναδιοργάνωση πολλών πόλεων στη βάση των συντεχνιών και η συνακόλουθη εξουσιαστική αναδιανομή από τους πλούσιους γαιοκτήμονες στους εμπόρους,⁹⁹ παρά τα συνολικά οικονομικά οφέλη που επέφεραν στις αστικές οικονομίες, προκάλεσαν μια σειρά προβλημάτων στους εργαζομένους, τα οποία για πρώτη φορά ήταν και πολιτικά. Ενώ μέχρι τα μέσα του δέκατου τρίτου αιώνα, οι αγγλικές πόλεις διοικούνταν από εύπορους γαιοκτήμονες με σημαντική εμπορική δραστηριότητα, ισχυρούς ευγενείς και μια σειρά βασιλικών αξιωματούχων, επιφορτισμένων με καθήκοντα σχετικά με την ομαλή λειτουργία της διοικητικής

⁹⁸ G.R. Owst, *Literature and Pulpit in Medieval England*, Οξφόρδη, Blackwell, 1961, σ. 553-4.

⁹⁹ James Tait, "The Origins of the Town Councils in England", *EHR*, 44, (1929), σ. 177-202.

μηχανής,¹⁰⁰ πλέον, οι αστικές συντεχνίες των εμπόρων κατόρθωσαν με την προώθηση των οικονομικά ισχυρών μελών τους να επιβληθούν στα αστικά συμβούλια, κερδίζοντας τον πολιτικό και οικονομικό έλεγχο πολλών αγγλικών πόλεων.¹⁰¹ Οι συγκεκριμένες πολιτικές αλλαγές σε συνδυασμό με μια σειρά διαδοχικών και καθοριστικής σημασίας κρίσεων επιτάχυναν την κοινωνική και οικονομική πώλωση τόσο στην Αγγλία, όσο και στα βασίλεια της ηπειρωτικής Ευρώπης. Η αντιμετώπιση τους από τις αστικές ολιγαρχίες είχαν ως αποτέλεσμα τον οικονομικό υποβιβασμό τους και την πολιτική περιθωριοποίησή τους.

Στα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα, το θετικό ρεύμα ανάπτυξης της οικονομίας αντιστράφηκε, επιβαρύνοντας δραματικά τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα, καθιστώντας την εργασία συνεχώς μεταβαλλόμενη και επισφαλή.¹⁰² Στην αυγή του δέκατου τέταρτου αιώνα, η παραγωγή τροφίμων μειώθηκε, ενώ οι τιμές της αγοράς σε βασικά προϊόντα αυξήθηκαν,¹⁰³ περίπου το 10% του βόρειο-ευρωπαϊκού πληθυσμού έχασε τη ζωή του στον καταστροφικό λιμό του 1315, ενώ η πανώλη προκάλεσε ανυπολόγιστες καταστροφές με αποτέλεσμα οι αγρότες να συρρέουν στα αστικά κέντρα, τα οποία δεδομένων των συνθηκών δεν

¹⁰⁰ Η οργάνωση ενός νομικού και γραφειοκρατικού συστήματος στις αγγλικές πόλεις έπειτα από τη συστηματική πίεση που ασκούσε το στέμμα ειδικά επί βασιλείας του Εδουάρδου Α' (1272-1307) είχε ως αποτέλεσμα να συγκροτηθεί ένα σώμα αστικών υπαλλήλων, μέσα από το οποίο προσφέρονταν νέες ευκαιρίες για την κοινωνική αναβάθμιση του ατόμου στην κοινότητα του. Στα 1388 το προσωπικό του Royal Chancery απαρτιζόταν κυρίως από κληρικούς, ενώ το 1461 η πλειοψηφία των ανώτερων υπαλλήλων ήταν αστοί. Bennett, *Community, Class and Careerism*, σ. 194-8.

¹⁰¹ R.H. Hilton, *English and French Towns in Feudal Society: A Comparative Study*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1992, Henri Pirenne, *Medieval Cities: The Origins and the Revival of Trade*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1969, Jan de Vries, *European Urbanization 1500-1800*, Λονδίνο, Routledge, 2007, David Palliser (επιμ.), *The Cambridge Urban History of Britain*, Κέμπριτζ Cambridge University Press, 2000, Raymond Williams, *The Country and the City*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1973, Georges Duby, *Rural Economy and Country Life in the Medieval West*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 1968, Christopher Dyer, *Lords and Peasants in a Changing Society, The Estates of Bishopric of Worcester 680-1540*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1980, Catharina Lis & Hugo Soly, "An Irresistible Phalanx: Journeymen Associations in Western Europe, 1300-1800", στο C. Lis, J. Lukassen, H. Soly (επιμ.), *Before the Unions; Wage Earners and Collective Action in Europe, 1300-1850, International Review of Social History Supplement 2*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1994 σ.11-49.

¹⁰² Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η συζήτηση που ξεκίνησε με αφορμή το άρθρο του S.R. Epstein. S.R. Epstein, "Craft Guilds in the pre-Modern Economy: a Discussion", *EHR*, 61, (2008), σ. 155-174, John Patten, "Urban Occupations in pre-Industrial England", *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 2, (1977), σ. 296-313.

¹⁰³ Edward Miller, "The English Economy in the Thirteenth Century: Implications of Recent Research", *Past and Present*, 28, (1964), σ. 21-40. Rodney Hilton, "Small Town Society in England before the Black Death", *Past and Present*, 105, (1984), σ. 53-78, ο ίδιος, "Medieval Market Towns and Simple Commodity Production", *Past and Present*, 109, (1985), σ. 3-23.

μπορούσαν πλέον να δεχτούν μετανάστες.¹⁰⁴ Κατά την ίδια περίοδο ξέσπασαν στην Ευρώπη οι μεγάλες εξεγέρσεις.¹⁰⁵

Η οικονομική κατάσταση των περισσότερων εργαζομένων ήταν κακή, ακόμα και πολλών αρχιμαστόρων.¹⁰⁶ Εξαιτίας της αυξανόμενης μετανάστευσης στις πόλεις ενός ήδη πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού, οι συντεχνίες εκμεταλλευόμενες την απελευθέρωση της αγοράς επιδίωκαν την πρόσληψη προσωπικού με μισθό που δεν κάλυπτε το βιοπορισμό του. Οι νεοφερμένοι αδυνατούσαν να βρουν εργασία διότι στα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα η ευρωπαϊκή αστική βιοτεχνία είχε εξειδικευτεί ανά τομέα,¹⁰⁷ ενώ σε χειρότερη θέση βρίσκονταν οι ανειδίκευτοι εργάτες, οι οποίοι επιβίωναν είτε από την ημερομίσθια απολαβή τους, είτε από τη φιλανθρωπία.¹⁰⁸ Ακόμα, το απόθεμα νομίσματος, που είχε τροφοδοτήσει την αστική οικονομία του δέκατου τρίτου αιώνα, μειώθηκε στα 1290 και ακολούθησε ραγδαίους ρυθμούς πτώσης μέχρι το 1320.¹⁰⁹

Στην Αγγλία, οι κρίσεις επηρέασαν βαθύτερα τον κόσμο της εργασίας. Καταλυτικός παράγοντας υπήρξε η πληθυσμιακή μείωση, η οποία σημειώθηκε στα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα, εξαιτίας των λιμών και της πανώλης. Ο πληθυσμός της Αγγλίας, ο οποίος πριν την έλευση του Μαύρου Θανάτου υπολογιζόταν περίπου στα 5 εκατομμύρια, στα 1377 δεν ξεπερνούσε τα 2.75 εκατομμύρια και το 1524 υπολογιζόταν στα 2.25 εκατομμύρια ή και λιγότερο.¹¹⁰ Η πληθυσμιακή μείωση και οι κοινωνικές επιπτώσεις της έγιναν πρωτίστως αντιληπτές στην ύπαιθρο, όπου οι απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό ήταν περισσότερες, λόγω της κακής υγιεινής και των δυσμενέστερων κλιματολογικών αλλαγών. Η πτώση της τιμής των αγροτεμαχίων σε συνδυασμό με την αύξηση των μισθών δημιούργησαν τις

¹⁰⁴ Philipp Schofield, "The Social Economy of the Medieval Village in the Early Fourteenth century" *EHR*, 1, (2008), σ. 38-63.

¹⁰⁵ Samuel Cohn, *Lust for Liberty: The Politics of Social Revolt in Medieval Europe, 1200-1425*, Χάρβαρντ, Harvard University Press, 2009.

¹⁰⁶ Γενικά βλ: Christopher Dyer, *Standards of Living in the Later Middle Ages: Social Change in England C.1200-1520*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1989. Ειδικότερα: Heather Swanson, "The Illusion of Economic Structure: Craft Guilds in Late Medieval English Towns", *Past and Present*, 121, (1988), σ. 29-48.

¹⁰⁷ John Schofield, A. G. Vince, *Medieval Towns: The Archaeology of British Towns in their European Setting*, Λονδίνο, Continuum, 2003, σ. 212-240.

¹⁰⁸ Judith Bennett, "Conviviality and Charity on Medieval and Early Modern England", *Past and Present*, 134, (1992), σ. 19-41.

¹⁰⁹ K. J. Allison (επιμ.), *The Deserted Villages of Oxfordshire*, Leicester, University of Leicester English Local History Department Occasional Papers, 17, (1965), σ.5.

¹¹⁰ Z. Razi, *Life, Marriage and Death on a Medieval Parish: Economy, Society and Demography in Halesowen, 1270-1400*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1980, σ.144-50.

προϋποθέσεις για το σχηματισμό και την ανάπτυξη μιας νέας ισχυρής οικονομικής ελίτ, η οποία προερχόταν από την ύπαιθρο και είχε πλέον την οικονομική δυνατότητα να δραστηριοποιηθεί στις πόλεις.¹¹¹ Η ανάδυση της οφειλόταν στη γρήγορη παρέμβαση της στην αγροτική οικονομία στη βάση της διαπίστωσης ότι οι δυσμενείς συνθήκες προσφέρονταν ως ευκαιρίες για νέα κέρδη, καθώς οι τιμές της έγγειας ιδιοκτησίας κατακύλησαν ενώ οι απαιτήσεις των μεγάλων γαιοκτημόνων, οι οποίοι αρχικά είχαν επιδιώξει να διατηρήσουν τους μισθούς των εργατών της γης και τα ενοίκια στα επίπεδα πριν την πανώλη, προσαρμόστηκαν στα νέα δεδομένα.¹¹²

Υπό αυτές τις συνθήκες δημιουργήθηκαν τρεις κατηγορίες αστών. Εκείνοι που εργαζόνταν και κατάφεραν να επιβιώσουν από την εργασία τους, εκείνοι που επαιτούσαν και βρίσκονταν στο έλεος της φιλανθρωπίας και οι παραδοσιακά εύποροι αστοί που βιοπορίζονταν από τη γη και το εμπόριο. Οι οικονομικές δυνατότητες του πολυάριθμου εργατικού δυναμικού, που μετανάστευε από την ύπαιθρο στις πόλεις, ήταν ελάχιστες. Μέχρι τα τέλη του Μεσαίωνα φαίνεται ότι ήταν καταδικασμένο να ζει σε καθεστώς ένδειας, ή ημερομίσθιας και ανειδίκευτης εργασίας. Όμως, ένα μέρος του κόσμου της ειδικευμένης εργασίας, των τεχνιτών και των εμπόρων επιδίωξε την κοινωνική και οικονομική του ανέλιξη.¹¹³

Στο συγκεκριμένο πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο, μία από τις βασικές επιδιώξεις του κόσμου της εργασίας ήταν η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης του, η οποία μπορούσε να πραγματοποιηθεί μέσα από τη συμμετοχή στα αστικά συμβούλια και την αύξηση των οικονομικών απολαβών της εργασίας του. Το άτομο είχε πλέον τη δυνατότητα να διαφοροποιηθεί μέσα στις μεσαιωνικές πόλεις, να θέσει

¹¹¹ P.S. Coss, "The Formation of the English Gentry", *Past and Present*, 147, (1995), σ. 38-64.

¹¹² Η προσπάθεια κοινωνικής ανέλιξης υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα κίνητρα για την εκδήλωση πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων. Μέσα από τα θεατρικά δρώμενα της εποχής, τέτοιες προσπάθειες αποτυπώνονταν ξεκάθαρα. Ωστόσο δεν συγκροτήθηκε μια ισχυρή και κατεστημένη εμπορική τάξη στο εσωτερικό των αστικών κοινωνιών της ύστερης μεσαιωνικής Αγγλίας διότι δεν υπάρχουν στοιχεία που να φανερώνουν την ύπαρξη μιας κοινωνικής ομάδας, η οποία στη βάση των εμπορικών δραστηριοτήτων διαχειρίστηκε ένα μεγάλο οικονομικό κεφάλαιο με αποτέλεσμα να εξελιχτεί σε ισχυρό «επιχειρηματία». Pamela Nightingale, "Capitalists, Crafts and Constitutional Change in Late Fourteenth Century London", *Past and Present*, 124, (1989), σ. 3-35.

¹¹³ Στην ιστοριογραφία των τελευταίων τριάντα χρόνων πολλοί ιστορικοί ανέδειξαν τέτοιες πρακτικές στις πόλεις. Μάλιστα, αρκετοί ερευνητές, που αντιμετώπισαν τις μεσαιωνικές πόλεις ως κοινωνίες βασισμένες στην αναγκαιότητα της υποτέλειας, όπως ο Maurice Keen, αναγνώρισαν τη σημασία τέτοιων πρακτικών. Keen, *English Society*, σ. 22-3, 40-1.

νέους πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς στόχους και να χαράξει νέους οικονομικούς και πολιτικούς δρόμους.¹¹⁴

Όπως γράφει η Ρίκα Μπενβενίστε, «στην πόλη, ένα χώρο θορυβώδη και ζωντανό, ήταν δυνατόν να εργάζεται κάποιος, να πλουτίζει και έπειτα να μένει άνεργος και να καταστρέφεται, με ρυθμούς που είναι άγνωστοι στον αγροτικό κόσμο. Εκεί συνευρίσκονταν νέοι μετανάστες, περαστικοί, ανειδίκευτοι εργάτες, οι οποίοι αναμειγνύονταν με τους κατοίκους της πόλης, τους 'αστούς', που διεκδικούσαν την αρχαιότητα στο χώρο».¹¹⁵

Τα αποτελέσματα των κρίσεων ήταν καταστροφικά. Όμως, αδιαμφισβήτητα ευνόησαν τη δυνατότητα κοινωνικής κινητικότητας στη βάση της προσωπικής φιλοδοξίας. Στο *Discourse of Weights and Measures* φαίνεται ότι το εμπόριο ήταν το απαραίτητο μέσο για τη βελτίωση της κοινωνικής θέσης των φτωχών, οι οποίοι κάνοντας οικονομία προσπαθούσαν να ανελιχτούν με το πλανόδιο εμπόριο τους.¹¹⁶ Στις πόλεις, η κινητικότητα ήταν περισσότερο εμφανής, προκαλώντας πολλές φορές στους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς δυσφορία, η οποία αναδεικνυόταν στο δημόσιο λόγο μέσα από τα έργα των ποιητών, που ήταν φιλικά προσκείμενοι σε αυτούς. Όπως δεικτικά φαίνεται στο έργο του William Langland, *Piers Plowman*, «οι τεχνίτες δεν καταδέχονται να φάνε χτεσινά λαχανικά, παστό κρέας και να πιουν φτηνή μύρα, αλλά απαιτούν υψηλότερους μισθούς για να αγοράζουν φρέσκο κρέας και ψάρι».¹¹⁷

Στο Λονδίνο στις αρχές του δέκατου πέμπτου αιώνα, οι συντεχνίες αντλούσαν το ανθρώπινο δυναμικό τους από τους εργάτες της γης, τους οποίους απασχολούσαν κυρίως σε εργαστήρια υφαντών και μετάλλων. Στο Chester οι έμποροι προέρχονταν από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, οι οποίοι παλαιότερα είχαν δραστηριότητες στην ύπαιθρο. Λονδρέζικες οικογένειες χωρίς ιδιαίτερο πλούτο ή γόητρο προωθούσαν τα μέλη τους στις ισχυρές συντεχνίες, ενώ στην Υόρκη φαίνεται πως αν

¹¹⁴ M.J. Bennett, *Community, Class and Careerism: Cheshire and Lancashire Society in the Age of Sir Gawain and the Green Knight*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1983, F.R.H. du Boulay, *An Age of Ambition: English Society in the Later Middle Ages*, Λονδίνο, Nelson, 1970, Gervase Rosser, "Craft Guilds and the Negotiation of Work in the Medieval Town", *Past and Present*, 154, (1997), σ. 3-31. Pamela Nightingale, "Knights and Merchants: Trade, Politics and the Gentry on Late Medieval England", *Past and Present*, 169, (2000), σ. 36-62.

¹¹⁵ Ρίκα Μπενβενίστε, *Από τους Βαρβάρους στους Μοντέρνους*, Αθήνα, Πόλις, 2007, σ. 277.

¹¹⁶ A.Hanham, *The Celys and their World*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1985, σ. 5.

¹¹⁷ A.V.C. Schmidt (μτφρ. & επιμ.), *William Langland, The Vision of Piers Plowman: A Complete Edition of the B-Text*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1992, στχ. 307-19.

και ήταν δύσκολο να εισχωρήσει κάποιος από μια συντεχνία τεχνιτών σε μια εμπορική συνένωση, μετά την πληθυσμιακή μείωση η πόλη έδινε περισσότερες ευκαιρίες. Για παράδειγμα, το 1397 το αστικό συμβούλιο του Preston αποτελούνταν από εμπόρους πρώτης γενιάς. Εξάλλου ήδη από τα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα και ίσως λίγο νωρίτερα, αποτελούσε πάγια τακτική των αστών εμπόρων να αποκτούν γη στην ύπαιθρο με στόχο την ένταξη τους στην κατώτερη αριστοκρατία της γης. Παρ' όλα αυτά, σε αντίθεση με τη Γαλλία, στις αγγλικές πόλεις ο τίτλος του έμπορου ήταν από κοινωνική άποψη σημαντικός. Σύμφωνα με τον Stephen Rigby, «ο τίτλος του εμπόρου ήταν κοινωνικά και πολιτικά ισχυρότερος από έναν τίτλο ευγένειας».¹¹⁸

Οι προσπάθειες κοινωνικής ανέλιξης των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων έρχονταν σε πλήρη σύγκρουση με τα προνόμια και τις στοχεύσεις των αστικών ολιγαρχιών. Η ανάγκη για τη διατήρηση της παγιωμένης ιεραρχίας και της κοινωνικής ανισότητας ως απόρροιας της αποτελούσαν βασικά συστατικά της μεσαιωνικής πολιτικής θεολογίας.¹¹⁹ Οι δύο «σταθερές» για την ευημερία του βασιλείου υποστηρίχτηκαν με μεγαλύτερο σθένος στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα, όταν το αποτύπωμα των οικονομικών και κοινωνικών κρίσεων ήταν πλέον εμφανές στις αστικές ολιγαρχίες. Ο John Lydgate στο έργο του *Pilgrimage of the Life of Man* (1426) τόνιζε τον παραλογισμό εκείνων, που επιδίωκαν μια κοινωνία, τα μέλη της οποίας θα βρίσκονταν στην ίδια κοινωνική και οικονομική κατάσταση, αφού μια τέτοια συνθήκη «θα προκαλούσε σύγχυση στον κόσμο και θα οδηγούσε στην οδύνη τόσο τους ισχυρούς όσο και τους φτωχούς».¹²⁰

Το επιχείρημα του Lydgate δεν ήταν νέο. Η άποψη του εντασσόταν σε μια κλασική αντίληψη των κοινωνικών δομών, η οποία δεν αμφισβητήθηκε για αρκετούς αιώνες και υποστηρίχτηκε από πολλούς διανοούμενους του Μεσαίωνα. Ιεροκήρυκες και ποιητές όπως ο Thomas του Wimbledon¹²¹ και ο John Gower¹²² υποστήριζαν και προωθούσαν μια κοινωνική πυραμίδα, στην κορυφή της οποίας βρίσκονταν εκείνοι που προσεύχονταν και ακολουθούσαν εκείνοι που πολεμούσαν και εκείνοι που

¹¹⁸ S.H. Rigby, "English Society in the Later Middle Ages: Deference, Ambition and Conflict" στο Peter Brown (επιμ.), *A Companion to Medieval English Literature*, σ. 25-40, σ. 30.

¹¹⁹ Από τη σκοπιά της αστικής διακυβέρνησης ιδιαίτερη αξία έχει: Gerald Harriss, "Political Society and the Growth of the Government in Late Medieval England", *Past and Present*, 138, (1993), σ.28-57.

¹²⁰ John Lydgate, *Pilgrimage of the Life of Man*, F.J. Furnivall (επιμ.), 3 Τόμοι, *EETS*, e.s.77, (1899), 83, (1901), 92, (1904).

¹²¹ J. K. Knight (επιμ.), *Wimbledon's Sermon 'Redde Rationem Villicationis Tue': A Middle English Sermon of the Fourteenth Century*, Πίτσμπουργκ, Duquesne University Press 1967, στ. 38-56.

¹²² E.W. Stockton (μτφρ. επιμ.), *John Gower, Vox Clamantis, The Major Latin Works of John Gower*, Σιάτλ, University of Washington Press, 1962, στ. 3.1.

εργάζονταν. Στο παραδοσιακό μεσαιωνικό μοντέλο των κοινωνικών σχέσεων στο φεουδαλικό περιβάλλον, όπως το ανέδειξε ο Georges Duby, οι *oratores* είχαν επιφορτιστεί με τη διαπαιδαγώγηση των μελών της κοινωνίας, οι *bellatores* φρόντιζαν για την ασφάλεια τους και οι *laboratores* εργάζονταν για να εξασφαλίσουν τα αναγκαία μέσα διαβίωσης από την εκμετάλλευση της υπαίθρου.¹²³ Ο John Gower στο έργο του *Vox Clamantis*, υποστήριξε την ανάγκη για τη διασφάλιση της κοινωνικής ιεραρχίας, γράφοντας «όταν ένας φτωχός αναβαθμίζεται κοινωνικά στην πόλη εξαιτίας μιας μη προκαθορισμένης μοίρας και γίνεται επιτρεπτό στο ανάξιο αυτό πλάσμα να αποκτήσει τιμή, τότε η φύση ξαφνικά βρυχάται για την αλλαγή των πραγμάτων και θρηνεί για την ασυνήθιστη σπανιότητα».¹²⁴

Ωστόσο, στη διάρκεια του δέκατου τέταρτου και δέκατου πέμπτου αιώνα το συγκεκριμένο μοντέλο δεν είχε δυνατότητα εφαρμογής παρά τις προσπάθειες των αστικών ολιγαρχιών και του κοσμικού κλήρου. Η ανάπτυξη των πόλεων και η δυναμική παρουσία των συντεχνιών και των αδελφοτήτων υπήρξαν οι καθοριστικοί παράγοντες στο μετασχηματισμό του τριμερούς κοινωνικού μοντέλου, ενώ οι κρίσεις του δέκατου τέταρτου αιώνα επιτάχυναν τη δυσαρέσκεια των υπάλληλων στρωμάτων και προκάλεσαν μια σειρά κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων. Στις πόλεις του ύστερου Μεσαίωνα η προσευχή και η αναγωγή στην καταγωγή δεν ήταν τόσο ισχυρές, όσο η συσσώρευση πλούτου και η κοινωνική θέση.

Στη νέα αστική πραγματικότητα, η αντίληψη του John Gower στο έργο του *Vox Clamantis* και εκείνη του ιεροκήρυκα Thomas Wimbledon στο διάσημο κήρυγμα του το 1388¹²⁵ αντικαταστάθηκαν από την κατηγοριοποίηση του Thomas Walsingham στο έργο του *Historia Anglicana*. Η κοινωνία στηριζόταν στους *proceres* (ευγενείς), στους *mediocres* (μεσαία και χαμηλά στρώματα) και στους *pauperes* (ενδεείς). Για τον Walsingham, οι κοινωνικές σχέσεις γίνονταν κατανοητές μέσα από μια αλληγορία, κεντρικό θέμα της οποίας ήταν ένα βουνό, χαρακτηριστικό σύμβολο σταθερότητας και δύναμης: οι ευγενείς αποτελούσαν την κορυφή, τα μεσαία στρώματα τους λόφους και τα υπάλληλα στρώματα αποτελούσαν τους πρόποδες

¹²³ Georges Duby, *The Three Orders: Feudal Society Imagined*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1980.

¹²⁴ John Gower, *Vox Clamantis*, στ. 5.15.

¹²⁵ Siegfried Wenzel, *Latin Sermon Collections from Later Medieval England: Orthodox Preaching in the Age of Wyclif*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2005, σ. 173, υποσημείωση 10.

του.¹²⁶ Το 1433 ο επίσκοπος John Stafford υιοθέτησε το συγκεκριμένο μοντέλο, το οποίο ενσωμάτωσε σε ένα κήρυγμα του στη βασιλική αντιπροσωπεία διακρίνοντας τρεις κοινωνικές ομάδες: κυρίαρχο ρόλο είχαν οι «*prelati, proceres et magnati*», καθήκον των οποίων ήταν η προώθηση και η διασφάλιση της δημόσιας ειρήνης. Έπονταν οι «*milites, armigeri et mercatores*», καθήκον των οποίων ήταν η παροχή δικαιοσύνης. Τέλος ακολουθούσαν οι «*cultores, artifices et vulgares*», οι οποίοι έπρεπε να υποτάσσονται και να υπακούν στους ανωτέρους τους.¹²⁷ Όμως στις πόλεις για ακόμα μια φορά δεν ήταν δυνατόν να διατηρηθεί η προωθούμενη από τις ελίτ άποψη για την κοινωνική ιεραρχία. Το προωθούμενο κοινωνικό μοντέλο δεν ήταν συμπαγές και ιδιαίτερα μετά την κρίση της πανώλης παρουσιάζονταν ρωγμές. Εκεί, παρατηρούνταν συχνά προστριβές, διαμάχες και συγκρούσεις ιδιαίτερα από την πλευρά εκείνων, που θεωρούσαν ότι παραδοσιακά αποκλείονταν από τη λήψη των αποφάσεων, αφού δεν διέθεταν τον απαραίτητο πλούτο και το κοινωνικό γόητρο που τον ακολουθούσε.¹²⁸

Οι λόγιοι του Μεσαίωνα ταύτιζαν την προσωπική φιλοδοξία και την προσπάθεια κοινωνικής ανέλιξης ενός ατόμου ή μιας κοινωνικής ομάδας με την απειλή της έξαρσης των κοινωνικών αναταραχών, που θα άλλαζαν τις κοινωνικές ισορροπίες και θα οδηγούσαν στην κατάρρευση της κοινωνίας και του βασιλείου. Ακόμα και αν ο φόβος της εξέγερσης ήταν υπαρκτός, ιδιαίτερα μετά το 1381 και την εξέγερση των αγροτών, οι διανοητές της περιόδου εξέφραζαν σε μεγάλο βαθμό τις ανησυχίες των αστικών ολιγαρχιών για την αύξηση των αναταραχών και των μικρών συγκρούσεων, που εκκινούσαν από κοινωνικούς και οικονομικούς ανταγωνισμούς. Ο

¹²⁶ Thomas Walsingham, *Chronica monasterii S. Albani Thomas Walsingham, quondam monarchi S. Albani, historia Anglicana*, H.T. Riley (επιμ.), 2 τ., Rolls Series, 1863, σ. 49.

¹²⁷ BL: *Rotuli Parliamentorum*, Λονδίνο, 1767-1832, IV, σ. 419.

¹²⁸ Υπό αυτό το πρίσμα, το βασικό μοντέλο ερμηνείας των ύστερων μεσαιωνικών κοινωνιών βασιζόταν σε σχήματα ιστορικών, όπως εκείνο του Maurice Keen, μέσα από το οποίο οι προβιομηχανικές κοινωνίες εξετάζονταν ως αυστηρά ιεραρχημένες στη βάση της υποτέλειας ή της δουλοπαροικίας. Πράγματι, τα τελευταία τριάντα χρόνια, οι ιστορικοί της προβιομηχανικής Ευρώπης θεωρούσαν δεδομένη την απουσία κοινωνικής κινητικότητας στις πόλεις σε αντίθεση με τη σύγχρονη αντίληψη για την ύπαιθρο, η οποία αναθεωρήθηκε με το θεμελιώδες έργο του Rodney Hilton. Το πρόβλημα της συγκεκριμένης προσέγγισης έγκειται στην επιλογή του αρχαιακού υλικού, που χρησιμοποιήθηκε. Στη βάση του μοντέλου του Keen, πολλοί ιστορικοί των μεσαιωνικών πόλεων υποστήριζαν ότι οι αστοί του ύστερου Μεσαίωνα ζούσαν σε ένα αυστηρό πλαίσιο, με βασικά γνωρίσματα την πειθαρχία και την υποταγή του ατόμου στον άρχοντα, στη βάση μιας παγιωμένης θεολογικής αντίληψης που εδραζόταν στις θεωρήσεις της αμαρτίας εκείνου που δεν υποτασσόταν στις κοινωνικές νόρμες. Ειδικότερα βλ.: Maurice Keen, *English Society in the Later Middle Ages, 1358-1500*, Λονδίνο, Penguin, 1990.

William Langland,¹²⁹ ο Thomas Brinton¹³⁰ και ο John Bromyard¹³¹ αν και στηλίτευαν τις καταχρήσεις της εξουσίας των αρχόντων και αναδείκνυαν την ανάγκη για αλληλοσεβασμό και αλληλεγγύη, υποδείκνυαν στους καταπιεσμένους τον δρόμο της υπομονής και της αποστολικής πενίας.¹³² Όσοι αρνούσαν να υποταχθούν, αντιμετώπιζονταν εχθρικά και περιθωριοποιούνταν. Για τον Gower, η εξέγερση του 1381 γινόταν αντιληπτή ως «ένας εφιάλης, όπου οικόσιτα ζώα μεταμορφώθηκαν σε επιθετικά τέρατα και αρνούσαν να μάθουν τη θέση τους, τα γαϊδούρια απαιτούσαν να γίνουν άλογα και οι κότες τολμούσαν να διεκδικήσουν τα προνόμια των αετών».¹³³

Οι αντιλήψεις που εκφράζονταν μέσα από τα κηρύγματα, τα ποιήματα και τα διατάγματα βασιζόνταν στις παγιωμένες θεολογικές διδαχές και τη στάση των εξουσιαστικών φορέων σε θέματα πολιτικής, τα οποία εφαρμόζονταν ήδη από τον πρώιμο Μεσαίωνα και διατηρήθηκαν έως τα τέλη του δέκατου πέμπτου αιώνα, ακόμα και όταν η αστική ανάπτυξη και οι ανερχόμενες πλούσιες εμπορικές ελίτ, οι οποίες δεν εντάσσονταν στους κόλπους της αριστοκρατίας, κυριάρχησαν στον αστικό χώρο. Ποητές όπως ο Gower, ο Chaucer, ο Langland, ο Lydgate και ο Hoccleve τόνισαν στο έργο τους το ζήτημα της διατήρησης της ορθής διακυβέρνησης και της ανωτερότητας των ελίτ ως απαραίτητων στοιχείων της διατήρησης της χριστιανικής αστικής κοινότητας. Γνώριζαν όμως ότι ο κόσμος της εργασίας δρούσε με βάση τη φιλοδοξία και την κοινωνική σύγκρουση.¹³⁴ Σε κάθε περίπτωση, η υποτέλεια ήταν απαραίτητη για τη γαλήνη της κοινωνίας. Όπως γράφει ο Gower στο *Confessio Amantis* «είναι φυσικό ο καρπός να βρίσκεται ψηλότερα από τη ρίζα».¹³⁵

Στα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα, οι εκδόσεις πολλών θρησκευτικών εγχειριδίων οριοθετούσαν τις πολυάριθμες υποχρεώσεις και τα ελάχιστα δικαιώματα των υπάλληλων στρωμάτων. Στο εγχειρίδιο *Of Shrifte and Penance*, τονίζεται ότι η νωθρή εργασία που αποσκοπεί στη ζημία του εργοδότη-άρχοντα ισοδυναμεί με

¹²⁹ George Economou (επιμ.), *William Langland's "Piers Plowman": The C Version*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 1996.

¹³⁰ *The Sermons of Thomas Brinton, Bishop of Rochester (1373-1389)*, M.A. Devlin (επιμ.), 2τ Λονδίνο, Camden Society, 3rd ser., 1954.

¹³¹ Maureen Gunn, *The Summa Praedicatorum of John Bromyard and Its Relationship to Fourteenth Century English Christianity*, Μόντρεάλ, Université de Montréal, 1977.

¹³² *The Sermons of Thomas Brinton*. στ. 85, 86.

¹³³ John Gower, *Vox Clamantis*, 1.7, σ. 61.

¹³⁴ S. Rigby, "Deference, ambition", σ. 38.

¹³⁵ John Gower, *Confessio Amantis*, στο G.C. Macaulay, *The English Works of John Gower*, 2τ., EETS, 81, (1900), στ: 104-18.

παραβίαση της εντολής για την κλοπή.¹³⁶ Στο ίδιο έργο, οι ιερείς καλούνταν να εξετάζουν το ποίμνιο τους στη διάρκεια του μυστηρίου της εξομολόγησης ώστε να διαπιστώσουν εάν «οι πιστοί απέτυχαν να υποταχθούν και να σεβαστούν τον άρχοντα τους, ή... απέφυγαν να εκτελέσουν τις εντολές και τις αγγαρείες τους... εάν εργάστηκαν νωχελικά και χαλαρά ή κρίθηκαν ένοχοι για παράνομες συζητήσεις και απέφευγαν να εργαστούν, γιατί τότε θα έπρεπε να επικριθούν για τη νωθρότητα τους».¹³⁷

Σύμφωνα με τον Stephen Rigby, τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα αντιμετώπισαν τις προσπάθειες των αστικών ολιγαρχιών για τη διατήρηση της παγιωμένης κοινωνικής ιεραρχίας με τρεις τρόπους: υποταγή, προσπάθεια κοινωνικής ανέλιξης και εξέγερση.¹³⁸ Το περιβάλλον μέσα στο οποίο κατεγράφησαν οι τρεις επιλογές των υπάλληλων στρωμάτων ήταν το αστικό. Όπως έδειξαν από διαφορετικές οπτικές γωνίες οι Rodney Hilton¹³⁹ και Christopher Dyer¹⁴⁰ ακόμα και αν η ύπαιθρος συνέχιζε να συντηρεί και να προμηθεύει με αγαθά τις πόλεις, για τους Άγγλους του ύστερου Μεσαίωνα, εκεί πυροδοτήθηκαν και εκτονώθηκαν οι διάφορες πολιτικές και οικονομικές συγκρούσεις. Το Λονδίνο, το Canterbury, το Norwich, το Μπρίστολ, η Υόρκη και άλλες μεγάλες πόλεις του βασιλείου θεωρούνταν από τους ανθρώπους της εποχής ως οι αποκλειστικοί χώροι άσκησης της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής. Η Margery Kempe στο έργο της έβλεπε τους ανθρώπους σε σχέση και υπό το πρίσμα των πόλεων που ανήκαν.¹⁴¹ Για τον John Lydgate, η αστική ανάπτυξη αποτελούσε την πηγή της ευμάρειας, της οικονομικής ανάπτυξης και των πολλών κοινωνικών προβλημάτων, παραλληλίζοντας την Αγγλία με την νέα Τροία.¹⁴²

Η πόλη ήταν παράλληλα και ένας χώρος άνθησης της παρακμής, της ακολασίας και της αμαρτίας, στον οποίο εκείνοι που έψαχναν ευκαιρίες καταστρέφονταν, καθώς έρχονταν από την αγνή ύπαιθρο, όπως προειδοποιούσε ο Langland στο έργο του *Vision of Piers Plowman*.¹⁴³ Ο Chaucer στο έργο *The Shipman's Tale*, τόνιζε τη δύναμη του αστικού χρήματος, που επηρεάζει και

¹³⁶ K. Bitterling (επιμ.), *Of Shrifte and Penance, Middle English Texts*, 29, Χαϊδελβέργη, Universitätsverlag C. Winter, 1998, σ.61.

¹³⁷ G.R. Coulton, *Social Life in Britain from the Conquest to the Reformation*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1938, σ. 341-42.

¹³⁸ S. Rigby, "Deference, ambition", σ. 39-40.

¹³⁹ Hilton, *Bond men made free*.

¹⁴⁰ Dyer, *Standards of Living*.

¹⁴¹ Ενδεικτικά: John Arnold, Katherine J. Lewis, (επιμ.), *A Companion to The Book of Margery Kempe*, Κέμπριτζ, Brewer, 2004, John Skinner, *The Book of Margery Kempe*, Νέα Υόρκη, Doubleday, 1998.

¹⁴² John Lydgate, *Troy Book: Selections*, Robert R. Edwards (μτφρ.), Μίσιγκαν, Medieval Institute Publications for TEAMS, 1998, στχ: 485-800.

¹⁴³ William Langland, *The Vision of Piers Plowman*... στχ: 1-99.

διαφθείρει τους ανθρώπους σε θέματα καθήκοντος και προσωπικών σχέσεων.¹⁴⁴ Οι συντεχνίες και οι αδελφότητες αποτέλεσαν το όχημα για την κοινωνική ανέλιξη, για τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και για την πολιτική συμμετοχή του κόσμου της εργασίας.

B.2. Η καλλιτεχνική δράση των αδελφοτήτων ως παράγοντας σύγκρουσης στις πόλεις

Τον Οκτώβριο του 1441, οι αρχιμάστορες και οι Φύλακες της συντεχνίας των αρτοποιιών απευθύνθηκαν στο αστικό συμβούλιο του Λονδίνου και στον δήμαρχο Robert Clopton διαμαρτυρούμενοι για τις παρασπονδίες, τις οποίες συνήθιζαν να κάνουν οι ειδικευμένοι και μαθητευόμενοι τεχνίτες της συντεχνίας κάθε φορά που στην πόλη διοργανωνόταν κάποιος μεγάλος θρησκευτικός εορτασμός. Οι αρχιμάστορες αν και δεν αμφισβητούσαν την ευλάβεια του προσωπικού τους διαπίστωναν ότι τέτοιες παρασπονδίες κόστιζαν ακριβά στη συντεχνία καθώς οι τεχνίτες δεν εργάζονταν αποδοτικά την επόμενη ημέρα.

Τέτοιες φεστιβαλικές πρακτικές ήταν συνηθισμένες στο πλαίσιο λειτουργίας των συντεχνιών και εντάσσονταν σε μια μακρά παράδοση, σύμφωνα με την οποία ο κόσμος της εργασίας στις αγγλικές πόλεις είχε το δικαίωμα αλλά και την υποχρέωση να συμβάλλει στην ενίσχυση του αστικού γοήτρου και παράλληλα να αποδεικνύει τη θρησκευτική ευλάβειά του μέσα από δημόσια τελετουργικά και θεατρικά δρώμενα. Ωστόσο, για τους αρχιμάστορες αρτοποιούς, τα όρια ξεπεράστηκαν όταν οι μαθητευόμενοι και ειδικευμένοι τεχνίτες της συντεχνίας ζήτησαν υψηλότερους μισθούς για την εργασία τους και το δικαίωμα να εργάζονται λιγότερες ώρες από το απόγευμα του Σαββάτου έως το βράδυ της Κυριακής. Οι τελευταίοι έχοντας συγκροτήσει μια αδελφότητα, η οποία λειτουργούσε στους κόλπους της συντεχνίας,

¹⁴⁴ Nevill Coghill, Charles Mozley (επιμ.), *The merchant's tale: & The shipman's tale: from Geoffrey Chaucer's Canterbury Tales*, John Deuss, 1953.

διεκδικούσαν νέα εργασιακά προνόμια και το δικαίωμα στον ελεύθερο χρόνο για την τέλεση και την οργάνωση των εορταστικών δρώμενων της πόλης και της συντεχνίας, παρασύροντας και άλλους τεχνίτες, που απασχολούνταν στον τομέα της παρασκευής άρτου. Οι ειδικευμένοι τεχνίτες απείλησαν με αποχή από τα καθήκοντά τους στην περίπτωση που τα αιτήματά τους δεν ικανοποιούνταν.

Στις 20 Νοεμβρίου του ίδιου έτους, ο δήμαρχος κάλεσε τους ταραχοποιούς αρτοποιούς στην αίθουσα ακροάσεων του Δημαρχείου, για να απολογηθούν. Οι κατηγορούμενοι δήλωσαν ότι η αδελφότητα τους δεν οργανώθηκε πρόσφατα αλλά λειτουργούσε για πολλά χρόνια και η δράση της ήταν γνωστή και σημαντική. Επιπρόσθετα, υποστήριξαν ότι τα δίκαια αιτήματά τους αφορούσαν τη βελτίωση της λειτουργίας της συντεχνίας και του επαγγελματικού γοήτρου της μέσω της προβολής των καλλιτεχνικών δράσεών τους. Τα μέλη του αστικού συμβουλίου είχαν αντίθετη άποψη. Η αστική ολιγαρχία εντόπισε την πηγή των προβλημάτων στη σύσταση της αδελφότητας των ειδικευμένων τεχνιτών και στο γεγονός ότι δεδομένων των συνθηκών οι δραστηριότητές τους δεν ήταν δυνατόν να ελεγχθούν από τους εργοδότες τους.

Το αστικό συμβούλιο αρνήθηκε οποιαδήποτε νέα εργασιακή παροχή στους ειδικευμένους και μαθητευόμενους τεχνίτες, υποστηρίζοντας ότι στους χώρους συνάθροισης τους και υπό το πρόσχημα της τέλεσης θρησκευτικών ή εορταστικών δρώμενων και τελετουργικών τελούνταν παράνομες πράξεις και δημιουργούνταν σκάνδαλα, τα οποία αμαύρωναν την εικόνα της συντεχνίας. Η σχετικά άγνωστη στους ιστορικούς υπόθεση των αρτοποιών έκλεισε με τη δικαίωση των αρχιμαστόρων και την προειδοποίηση στους τεχνίτες ότι σε περίπτωση που προκαλούσαν αντίστοιχη αναταραχή, θα φυλακίζονταν.¹⁴⁵

Μέχρι τα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα οι εξουσιαστικοί φορείς των περισσότερων αγγλικών πόλεων μέσα από δημόσιες παρεμβάσεις και κηρύγματα από τον άμβωνα αντιμετώπιζαν τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα ως κατώτερο αλλά βασικό και σταθερό θεμέλιο της χριστιανικής κοινωνίας. Σε αυτό το πλαίσιο, όπως δείξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η συμμετοχή τους στα κοσμικά και εκκλησιαστικά δρώμενα και η συχνά υποχρεωτική οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων και των υποχρεώσεών τους «από τα πάνω», είχαν καταστήσει σαφές στη δημόσια σφαίρα

¹⁴⁵ REED: *Λονδίνο, Letter Book, K*, f. 198 b: LMA: COL/AD/01/010, Anne Lancashire (επιμ.), *Civic London to 1558*, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2015, σ. 1173-1174.

ότι όλα τα μέλη της πόλης έπρεπε να συμβάλλουν στην ανάπτυξη και στην ευημερία της. Όμως, η περίπτωση των αρτοποιών αποτύπωνε μια μεταστροφή της στάσης των ελίτ και των εργοδοτών. Η διαφορετική αντιμετώπιση τους στις διάφορες εκφάνσεις αυτο-οργάνωσης του κόσμου της εργασίας δημιουργούσε πολλά ερωτήματα σχετικά με τη θέση των υπάλληλων στρωμάτων και την ορθότητα των διεκδικήσεων τους.

Από το πλήγμα της πανώλης και εξής, η παραδοσιακή θεώρηση των κοινωνικών σχέσεων στο εσωτερικό των περισσότερων αγγλικών πόλεων μετασηματίστηκε στη βάση της ανάγκης των αστικών εξουσιαστικών φορέων και της αριστοκρατίας να ανιχνεύσουν τους λόγους για τους οποίους οι πόλεις και οι αστικές οικονομίες είχαν περιέλθει σε μια βαθιά πολιτική, οικονομική και εργασιακή κρίση. Παράλληλα, επιδίωκαν να προφυλάξουν τα συμφέροντα και την κοινωνική ανωτερότητα τους απέναντι σε μια λιγότερο ισχυρή αλλά δυναμική κοινωνική ομάδα, η οποία αποτελούνταν από αστούς εμπόρους και τεχνίτες.¹⁴⁶

Στο εξής τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα συνέχιζαν να αποτελούν τη βάση της αγγλικής κοινωνίας αλλά αντιμετωπίζονταν με καχυποψία. Η υπόθεση των αρτοποιών, η οποία δεν αποτελούσε φυσικά ένα μεμονωμένο περιστατικό, αποτύπωνε τη στάση των αστικών εξουσιαστικών φορέων σχετικά με τη θέση και το ρόλο του κόσμου της εργασίας στο εσωτερικό των αστικών κοινοτήτων. Για την ομόνοια και το «κοινό συμφέρον» της πόλης και της εκάστοτε επαγγελματικής ομάδας, ήταν αναγκαίο να αποτρέπονται ενέργειες, όπως εκείνες των αρτοποιών. Για το αστικό συμβούλιο του Λονδίνου η τέλεση ποικίλων κλειστών συντεχνιακών δρώμενων δημιουργούσε αναταραχή στους καλούς υπηκόους του βασιλείου και προκαλούσε την *ειρήνη* του λόρδου βασιλιά, ιδιαίτερα όταν δεν διεξαγόταν στο δημόσιο και προστατευμένο αστικό χώρο αλλά στους κόλπους ενός επαγγελματικού εργαστηρίου χωρίς επίβλεψη.

Δύο χρόνια αργότερα, τον Οκτώβριο του 1443, στο Λονδίνο ξέσπασαν ταραχές. Μια μεγάλη συνομοσία οργανώθηκε μέσα από κρυφές συναντήσεις του κόσμου της εργασίας, οι οποίες οδήγησαν στη συσπείρωση περίπου διακοσίων ένοπλων τεχνιτών με στόχο τη διαμαρτυρία και τη διακοπή των δημαρχιακών

¹⁴⁶ Ενδεικτικά βλ.: Lorraine Attreed, "Arbitration and the Growth of Urban Liberties in Late Medieval England", *Journal of British Studies*, 31,(1992), σ. 205-235. Pamela Nightingale, "The Lay Subsidies and the Distribution of Wealth in Medieval England 1275-1334", *EHR*, 57, (2004), σ. 1-32.

εκλογών.¹⁴⁷ Ένα μήνα νωρίτερα από το περιστατικό είχε προηγηθεί η αδυναμία τους να προχωρήσουν στην ανάδειξη υποψηφίου για το αξίωμα του *Chamberlain* της πόλης, με αποτέλεσμα ο βασιλιάς Ερρίκος Στ΄ να εκδώσει μια νέα αυστηρότερη διοικητική οδηγία σχετικά με τη δυνατότητα συμμετοχής των ελεύθερων αστών στα συμβούλια, στερώντας με αυτό τον τρόπο από τα φτωχότερα μέλη της κοινότητας τη δυνατότητα της συμμετοχής και της πολιτικής εκπροσώπησης.

Με τη συγκεκριμένη ρύθμιση το αστικό συμβούλιο απαρτιζόταν κυρίως από μέλη της αστικής ελίτ, η οποία βρήκε το πρόσχημα που αναζητούσε για πολλά χρόνια. Οι ελεύθεροι του Λονδίνου ήρθαν αντιμέτωποι με το συμφέρον της πόλης. Οι αναταραχές, οι οποίες υποκινήθηκαν σε μεγάλο βαθμό από τα μέλη της λονδρέζικης ελίτ που αντιμετώπιζαν με συμπάθεια τον κόσμο της εργασίας, είχαν σοβαρές πολιτικές επιπτώσεις για τους ταραχοποιούς τεχνίτες. Η νέα εμπορική ολιγαρχία του Λονδίνου, η οποία πλειοψηφούσε στο συμβούλιο, περιόρισε τις ελευθερίες τους και υποβίβασε τις πιο αδύναμες πολιτικά και οικονομικά συντεχνίες, στερώντας παράλληλα από αυτές πολλά αστικά προνόμια. Η συντεχνία των ραφτάδων αποτελούσε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου υποβιβασμού. Οι άδειες που είχαν προσφερθεί στη συντεχνία ως βασιλική χάρη, όπως η *Magna Carta of the London Commonalty* το 1319,¹⁴⁸ καταργήθηκαν με αποτέλεσμα η συντεχνία να μην εντάσσεται πλέον στα εμπορικά μητρώα των συντεχνιών της πόλης.¹⁴⁹ Η συγκεκριμένη ποινή είχε καταστροφικά αποτελέσματα για μία από τις σημαντικότερες πολιτικά και οικονομικά συντεχνίες, τα προνόμια της οποίας

¹⁴⁷ REED: *Λονδίνο, Letter Book, K, f. 214b, Anne Lancashire (επιμ.), Civic London to 1558, σ. 283-299, "Saturday the Feast of St. Matthew [21 Sept.], 22 Henry VI. [A.D. 1443], a great number of inferior citizens who had not been summoned entered the gates of the Hall of the Guildhall through the negligence of the gate-keepers, for the election of Sheriffs and other officers, contrary to the custom of the City. Whereupon, the customary proclamation having been made for all persons who had not been summoned to depart, only a very few left; and the cause of the meeting having been explained by the Recorder, as is the custom, John Hatherle, the Mayor, in the presence of John Reynwelle, John Gedney, Henry Frowyk, John Paddesle, William Melreth, William Gregory, John Olney, Nicholas Yeo, William Wetenhale, William Combes, and John Norman, Aldermen, nominated Nicholas Wyfold, Alderman, to be one of the Sheriffs for the year ensuing on behalf of himself and the Aldermen".*

¹⁴⁸ Bird, *The Turbulent London*, σ. 30.

¹⁴⁹ «Memorial XL: Documents from Town Clerk's Office» στο *Memorials of the Guild of Merchant Taylors of the Fraternity of St. John the Baptist in the City of London*, C. M. Clode (επιμ.), Λονδίνο, 1875, σ. 242-254 "Memorandum: Quòd die Sabbatti vicesimo die Octobris, Anno Regni Regis Henrici Sexti vicesimo primo, cùm quædam Carta perquæsitâ fuisset per Magistrum et Custodes Artis Scissorum Londonensium contra libertates et Consuetudines Civitatis, et expressè contra tenorem Magnæ Cartæ ejusdem Civitatis; et Major et alii Aldremanni ejusdem Civitatis, pro dictâ Cartâ repellendâ, misissent Domino Regi et Concilio Recordatorem Civitatis: ad interim suspendendum executionem Cartæ prædictæ Dominus Rex Brevem suam misit, Roberto de Cloptone, Majori, ad exequendum omnes Articulos Magnæ Cartæ Civitatis, non obstante Cartâ Scissorum prædictâ".

εξανεμίστηκαν και σύντομα ολόκληρη η συντεχνία και το άμεσα εξαρτώμενο από αυτή δίκτυο τεχνιτών απορροφήθηκε από τη συντεχνία των υφασματοεμπόρων.

Στις πηγές δεν αναφέρεται ο χώρος, όπου πραγματοποιήθηκαν οι συναντήσεις των ταραχοποιών τεχνιτών, ούτε οι τρόποι με τους οποίους κατόρθωσαν να συσπειρωθούν και να μη γίνουν αντιληπτοί από τους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς, την ίδια στιγμή που παραδοσιακά οι αρχιμάστορες μιας συντεχνίας στρέφονταν στο αστικό συμβούλιο για την αναφορά και αντιμετώπιση ακόμα και μιας μικρής παρατυπίας από την πλευρά των εργαζομένων τους. Στα *Calendars of Letter-Books* του Λονδίνου, τα οποία είναι και η βασική πηγή πληροφόρησης για τα στοιχεία της συγκεκριμένης αναταραχής, δεν υπάρχουν στοιχεία. Ο Samuel Cohn εστίασε στο ζήτημα του υποβιβασμού της συντεχνίας των ραφτάδων, θεωρώντας ότι εκεί βρίσκεται κάποιο στοιχείο, ωστόσο δεν προέκυψε κάποιο συμπέρασμα. Όμως, ο πολιτικός και οικονομικός περιορισμός της συντεχνίας των ραφτάδων δημιουργεί πολλά ερωτηματικά.¹⁵⁰

Η σημασία των αδελφοτήτων των ειδικευμένων τεχνιτών έχει αναδειχθεί στην ιστοριογραφία από αρκετούς μελετητές, ενώ ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε από τον Gervasse Rosser, ο οποίος ανέδειξε στις μελέτες του τους τρόπους συσπείρωσης του κόσμου της εργασίας και τις προσπάθειες διασφάλισης των εργασιακών και πολιτικών προνομίων τους μέσα από τις θρησκευτικές και λαϊκές αδελφότητες.¹⁵¹ Με βάση τα όσα γνωρίζουμε, η αδελφότητα και η ενορία αποτελούσαν τους βασικούς και πολλές φορές μοναδικούς διαύλους επικοινωνίας μεταξύ των τεχνιτών. Βέβαια, σε επίπεδο ενορίας μια τέτοια προσπάθεια αυτο-οργάνωσης θα ήταν αδύνατη, λόγω του ελέγχου των μελών της αστικής ολιγαρχίας που παράλληλα αποτελούσαν και τους εργοδότες τους.

Επίσης μια αδελφότητα, η οποία λειτουργούσε υπό την αιγίδα της συντεχνίας της, είχε τη δυνατότητα να ενσωματώνει μόνο μέλη, τα οποία ανήκαν στο δυναμικό της συντεχνίας. Τα αρχεία της συντεχνίας των ραφτάδων αποκαλύπτουν ένα επιπρόσθετο στοιχείο. Ήδη από το 1441, τα μέλη της αδελφότητας είχαν αυξήσει τα έξοδα τους για τη διοργάνωση των εορταστικών δρώμενων της συντεχνίας, τα οποία παρουσιάζονταν τόσο στο κλειστό πλαίσιο του επαγγελματικού εργαστηρίου, όσο και

¹⁵⁰ Samuel Cohn, *Popular Protest in Late Medieval English Towns*, σ. 42.

¹⁵¹ Gervase Rosser, "Going to the Fraternity Feast: Commensality and Social Relations in Late Medieval England", *Journal of British Studies*, 33, (1994), σ. 430-446.

στις πλατείες του Λονδίνου. Το 1442 και το 1443 η συντεχνία ξόδεψε τα διπλάσια χρήματα σε προσωπικό σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια, παρά το γεγονός ότι το δρώμενο το οποίο παρουσιάστηκε για την εορτή του αγίου Ιωάννη ήταν το ίδιο και για την επιμέλεια του δεν απαιτούνταν περισσότερες δαπάνες.¹⁵² Παρόλο που η αναταραχή του 1443 δεν έχει εξεταστεί επαρκώς λόγω της έλλειψης πηγών, τα συγκεκριμένα στοιχεία επικουρούν στην υπόθεση του Cohn για τον τρόπο με τον οποίο συσπειρώθηκε ο κόσμος της εργασίας και για την πιθανή συμβολή του δράματος της αδελφότητας των ραφτάδων σε αυτή.

Αν και η εξέγερση του 1443 αποτελεί ένα μυστήριο, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι από τα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα και σε όλη τη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα η δράση των αδελφοτήτων υπήρξε σημαντικός παράγοντας πυροδότησης πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων στις πόλεις. Για παράδειγμα στις 20 Ιουνίου 1368 αρκετοί τεχνίτες της συντεχνίας των βυρσοδεψών καταδικάστηκαν από το αστικό συμβούλιο του Λονδίνου και υποχρεώθηκαν να ορκιστούν ότι δεν θα συνέχιζαν να δημιουργούν αναταραχές και δολοπλοκίες σε ταβέρνες της πόλης, πλήττοντας την ειρήνη του λόρδου βασιλιά.¹⁵³ Η υπόθεση της συντεχνίας των βυρσοδεψών ερχόταν να προστεθεί σε μια σειρά αντίστοιχων περιπτώσεων.

Στις 19 Απριλίου 1415, οι αρχιμάστορες της συντεχνίας των ραφτάδων αμφισβήτησαν το παραδοσιακό προνόμιο των ειδικευμένων τεχνιτών τους να συμβιώνουν σε δικά τους καταλύματα, να συναναστρέφονται και να συγκεντρώνονται ελεύθερα καθώς και να διατηρούν το δικαίωμα τους να μετέχουν στην αδελφότητα του επαγγέλματος τους. Στις 5 Αυγούστου 1417, οι αρχιμάστορες ραφτάδες απαγόρευσαν στους εργαζομένους τους να οργανώσουν το ετήσιο εορταστικό φεστιβάλ στο Smithfield, το οποίο διεξαγόταν την ημέρα της εορτής του αποκεφαλισμού του αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή (*feast of Decollation*), στη διάρκεια της οποίας οργάνωναν θρησκευτικά τελετουργικά και δρώμενα και δέχονταν δωρεές για τα μη προνομιάχα μέλη της αδελφότητας τους. Οι αρχιμάστορες δικαιολόγησαν

¹⁵² BL: *Merchant Taylors' Accounts*: LMA: CLC/L/MD/D/003/MS34048/001, φ. 360.

¹⁵³ «*Calendar of the Plea and Memoranda Rolls of the City of London*», 2.τ., 1364-1381, A. H. Thomas (επιμ.), Λονδίνο, 1929, 'Roll A13: 1367-68', σ. 84-95, "William Gyffard, William Crounthorp.... of the mystery of Skinners...that they would not form congregations, unions (alligaciones) and covins in taverns or other places, whereby the King's peace might be hindered, and that they would be ready to stand their trial whenever summoned by the Mayor and Sheriffs and their officers. Bartholomew Myne, spicer, entered into a separate mainprise for the above William Gyffard..."

την απόφαση τους επικαλούμενοι την κακή συμπεριφορά και τις παράνομες πράξεις των εργαζομένων τους, οι οποίοι κλεισμένοι στα κτίσματα τους, δρούσαν χωρίς κανέναν έλεγχο. Σύμφωνα με τους αρχιμάστορες, τέτοιες πρακτικές μπορούσαν να οδηγήσουν σε αναταραχές, όμοιες με εκείνες που είχαν σημειωθεί παλαιότερα. Η διαμάχη έληξε με τη δικαίωση των αρχιμαστόρων, ενώ οι ειδικευμένοι και μαθητευόμενοι τεχνίτες θα μπορούσαν να συγκεντρώνονται μόνο στην Εκκλησία του αγίου Ιωάννη έπειτα από άδεια που θα δινόταν από τους εργοδότες τους.¹⁵⁴

Αν και οι στόχοι και οι δραστηριότητες των θρησκευτικών αδελφοτήτων των τεχνιτών διέφεραν ανάλογα την πόλη και τις πολιτικές περιστάσεις, η δομή και η οργάνωση τους ήταν σε γενικές γραμμές όμοιες, εξυπηρετώντας πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα, ακόμα και όταν στο καταστατικό χαρακτηρίζονταν ως θρησκευτικές ομάδες με φιλανθρωπική δραστηριότητα και στόχο την τέλεση μυστηρίων και πολιτιστικών δράσεων.¹⁵⁵ Αν και αποτελούνταν από μέλη συντεχνιών, πολλές φορές οι δραστηριότητες τους διεξάγονταν στην ενορία (*parish fraternities*). Στη πλούσια δράση τους εξέχουσα θέση είχε το ετήσιο εορταστικό φεστιβάλ, στο οποίο παρουσιάζονταν θεατρικά δρώμενα και μυστήρια.¹⁵⁶ Όπως έδειξε ο Rosser, ο

¹⁵⁴ «*Memorials: 1415*», στο *Memorials of London and London Life in the 13th, 14th and 15th Centuries*, H.T. Riley (επιμ.), Λονδίνο, 1868, σ. 601-624. “*Be it remembered, that on the 19th day of April, in the 3rd year etc., it was intimated, in a relation not unattended with alarm, unto Thomas Fauconer, Mayor, and the Aldermen of the City of London, that some serving-men and journeymen of the tailors of the said city, called "yomen taillours," dwelling with one another in companies by themselves, did hold and inhabit divers dwelling-houses in the City, against the will of their superiors in the said city, and of the masters of that trade. The inhabitants of which dwelling-houses had in past times, like unruly and insolent men without head or governance, oftentimes assembled in great numbers, and had held divers assemblies and conventicles in various places, both within the said city and without; and now of late had grievously, and of their malice and imagining aforethought, wounded, beaten, and maltreated, many lieges of our Lord the King, and especially, one Thomas Trepennelle, one of the Masters of the trade aforesaid; and had perpetrated, and did then daily endeavour to perpetrate, many rescues against the Serjeants and officers of the said city, on the arrest of misdoers and disturbers of the peace of our Lord the King, as also, many other evils and enormities; in breach of the peace of our Lord the King, and to the manifest disturbance of his people....*”

¹⁵⁵ Virginia Bainbridge, *Gilds in the Medieval Countryside: Social and Religious Change in Cambridgeshire, c.1350–1558*, Λονδίνο, Woodbridge, 1996, David Crouch, *Piety, Fraternity and Power: Religious Gilds in Late Medieval Yorkshire, 1389–1547*, Λονδίνο, Woodbridge, 2000, Ken Farnhill, *Gilds and the Parish Community in Late Medieval East Anglia, c.1470–1550*, Λονδίνο, Woodbridge, 2001, Margaret Harvey, *Lay Religious Life in Late Medieval Durham*, Λονδίνο, Woodbridge, 2006, σ. 157–68, Danilo Zardin, (επιμ.), *Corpi, 'fraternità', mestieri nella storia della società europea*, Ρώμη, 1998, Monika Escher-Apsner (επιμ.), *Mittelalterliche Bruderschaften in europäischen Städten. Funktionen, Formen, Akteure*, Φρανκφούρτη, Frankfurt am Main, 2009, Ian A. Gadd and Patrick Wallis (επιμ.), *Guilds and Association in Europe, 900–1900*, Λονδίνο, 2006, Christopher Black and Pamela Gravestock (επιμ.), *Early Modern Confraternities in Europe and the Americas: International and Interdisciplinary Perspectives*, Λονδίνο, Aldershot, 2006.

¹⁵⁶ Η βασική παρανόηση οφείλεται στο έργο του Alan Macfarlane, ο οποίος στο σχήμα που πρότεινε για τη νεωτερικότητα επανέφερε μια σειρά γενικεύσεων που οι κοινωνικοί ιστορικοί του Μεσαίωνα είχαν αφήσει στο παρελθόν μαζί με τις θεωρίες του Pirenne και του Huizinga: α) η Ευρώπη χαρακτηρίζεται από την επικράτηση κοινοτικών ιδεώδων, β) η αυτόνομη οικονομική δραστηριότητα

ετήσιος εορτασμός δημιουργούσε ένα αίσθημα κοινότητας, αλληλοβοήθειας και αλληλεγγύης προσκαλώντας και άλλα μέλη της πόλης και της ενορίας να συμμετάσχουν.¹⁵⁷ Για τον Gabriel Le Bras, η μεσαιωνική αδελφότητα έμοιαζε με μια ενορία (*une paroisse consensuelle*), που τα μέλη της συμφωνούσαν στη βάση του ιδεώδους της αλληλεγγύης, του εθελοντισμού και της προσφοράς σε ένα σύνολο με κοινά προβλήματα και συμφέροντα.¹⁵⁸

Στη πλειοψηφία τους οι αδελφότητες δέχονταν μέλη και από άλλα επαγγέλματα και ενορίες, όπως συνέβη άλλωστε και στα υπόλοιπα βασίλεια της μεσαιωνικής Ευρώπης, ωστόσο στην Αγγλία αναπτύχθηκε μια μειοψηφία αδελφοτήτων, οι οποίες ήταν άμεσα συνδεδεμένες με τις ισχυρές συντεχνίες των πόλεων. Η συντεχνία και η αδελφότητα αποτέλεσαν ένα επιπρόσθετο χώρο πυροδότησης και εκτόνωσης πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων επειδή το πολιτικό πλαίσιο, στο οποίο αναπτύχθηκαν, χαρακτηριζόταν από το συγκεντρωτισμό της βασιλικής εξουσίας. Η έλλειψη αυστηρών κανόνων στην ευρύτερη συμμετοχή σε ένα σύνολο και ο εθελοντισμός ως βασικό συστατικό των συντεχνιών και των αδελφοτήτων ερχόταν εκ των προτέρων σε άμεση σύγκρουση με ένα δίκτυο θεσμών και πολιτικών δικτύων, που υπό την άμεση εποπτεία του βασιλιά και της αυλής περιόριζαν οποιαδήποτε πολιτική ενέργεια. Ο εθελοντισμός σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των θεατρικών μυστηρίων δημιούργησε δίκτυα συνεργασίας και προώθησε τα ιδεώδη της αλληλεγγύης, της φιλίας και της φιλανθρωπίας.

Μέσα από τις πηγές διαφαίνεται ότι για τους άγγλους αστούς του δέκατου τέταρτου αιώνα και δέκατου πέμπτου αιώνα, τα συγκεκριμένα δίκτυα, οι δράσεις των αδελφοτήτων και η παρουσίαση του συντεχνιακού δράματος δεν έρχονταν σε αντίθεση με τη χριστιανική ηθική. Στο ηθικοπλαστικό έργο του δέκατου πέμπτου αιώνα, *Dives and Pauper*, τονίζεται η δυσκολία για τους «αγγελιοφόρους, τους προσκυνητές και τους απλούς ανθρώπους να συμμετέχουν στη λειτουργία της ενορίας τους και για αυτό το λόγο μπορούσαν να παρακολουθούν τα δρώμενα της

αποτελεί νεωτερικό στοιχείο, γ) η κοινότητα και ο ατομισμός αποτελούν δύο ασυμβίβαστες έννοιες στον 15ο αι. Alan Macfarlane, *The Origins of English Individualism: The Family, Property and Social Transition*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1978. Η διόρθωση της παρανόησης και η ανάδειξη ενός κοινωνικού μοντέλου που δέχεται προκλήσεις, αλλά δεν είναι μονοδιάστατο έγινε από τον Antony Black. Antony Black. *Guilds and Civil Society in European Political Thought from the Twelfth Century to the Present*, Λονδίνο, 1984, επανεκδόθηκε με νέο χαρακτηριστικό υπότιτλο, *Guild and State: European Political Thought from the Twelfth Century to the Present*, Λονδίνο, 2003.

¹⁵⁷ Rosser, *Going to the Fraternity feast*. σ.12.

¹⁵⁸ Gabriel Le Bras, 'Les confréries chrétiennes', (1941), επανεκδόθηκε στο *Études de Sociologie Religieuse*, ii, Παρίσι, 1956, σ. 423–62, σ. 454.

αδελφότητας».¹⁵⁹ Το 1401, μια συντεχνία στο Kidderminster στην κομητεία του Worcestershire ζήτησε παπική άδεια για να τελεί μυστήρια και τη Θεία Λειτουργία (*summo mane*), για να αποφύγει τη σύγκρουση με τον τοπικό ιερέα, ο οποίος δημιουργούσε προβλήματα στα περιπλανώμενα μέλη.¹⁶⁰ Το μοντέλο ερμηνείας, σύμφωνα με το οποίο ο κόσμος της εργασίας δεν αντιδρούσε στη βάση της μεσαιωνικής πολιτικής θεολογίας χρήζει αναθεώρησης και ένα σύνολο νέων ερευνών το επισημαίνουν.¹⁶¹

Οι αστοί του ύστερου Μεσαίωνα δεν δρούσαν, δεν σκέφτονταν, ούτε ακολουθούσαν έναν τρόπο ζωής όμοιο με τα μέλη των επαιτικών και των θρησκευτικών ταγμάτων. Η συντεχνιακή αλληλεγγύη δεν εκφραζόταν με τον ίδιο τρόπο με εκείνη των Δομινικανών και των Φραγκισκανών μοναχών. Η συσπείρωση και η παροχή βοήθειας είχε πολιτικά χαρακτηριστικά. Ήταν η αδυναμία της έκφρασης πολιτικού λόγου και οι οικονομικοί περιορισμοί που οδήγησαν σε δίκτυα αλληλοπροστασίας και αντίστασης.¹⁶² Μια συντεχνία στο Thetford οργάνωνε θεατρικά δρώμενα και τελετουργικά και τελούσε το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας σε παρεκκλήσι της πόλης σε περιόδους οργάνωσης των σημαντικών εμποροπανηγύρεων και σε περιόδους όπου διεζάγονταν δίκες της περιφέρειας από τα

¹⁵⁹ Priscilla Heath Barnum (επιμ.), *Dives and Pauper, EETS*, 275, (1976), σ. 290.

¹⁶⁰ BHO, *Calendar of Papal Registers*, 1396–1401, σ. 411.

¹⁶¹ Beat Kümin, *The Shaping of a Community: The Rise and Reformation of the English Parish, c.1400–1560*, Λονδίνο, Aldershot, 1996, Katherine French, Gary Gibbs & Beat Kümin, (επιμ.), *The Parish in English Life, 1400–1600*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1997, Katherine French, *The People of the Parish: Community Life in a Late Medieval English Diocese* Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 2001, Clive Burgess and Eamon Duffy (επιμ.), *The Parish in Late Medieval England: Proceedings of the 2002 Harlaxton Symposium*, Donington, 2006, Eamon Duffy, *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England c.1400–c.1580* Λονδίνο, Routledge, 1992, Gervase Rosser, ‘Communities of parish and guild in the late Middle Ages’, στο Susan Wright (επιμ.), *Parish, Church and People: Local Studies in Lay Religion 1350–1750*, Λονδίνο, 1988, σ. 29–55, Gervase Rosser, ‘Parochial conformity and voluntary religion in late-medieval England’, *Transactions of the Royal Historical Society*, 6th series, 1, (1991), σ. 173–89. Jacques Toussaert, *Le sentiment religieux en Flandre à la fin du Moyen Âge*, Παρίσι, Frayard, 1963, σ. 478, Fernand Lot and Robert Fawtier (επιμ.), *Histoire des institutions françaises au Moyen Âge*, Παρίσι, Frayard, 1962, σ. 291, John Bossy, ‘The Counter-Reformation and the people of Catholic Europe’, *Past and Present*, 47, (1970), σ. 51–70, σ. 63.

¹⁶² Το ιδεώδες του αμοιβαίου σεβασμού και η προσπάθεια προώθησης κοινών στόχων μιας ομάδας δεν προέκυψε με άλλα λόγια μέσα από τις αυλικές κοινωνίες της πρώιμης νεότερης Ευρώπης, όπως το παρουσίασε ο κοινωνιολόγος Norbert Elias, ούτε αποτέλεσε μια συνθήκη, που παγιώθηκε μέσα από τα θρησκευτικά τάγματα της περιόδου όπως υποστηρίζουν ορισμένοι σύγχρονοι ιστορικοί της μεσαιωνικής διανοητικής ιστορίας. Norbert Elias, *The Civilizing Process*, (Edmund Jephcott μτφρ.), 2τ, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1978–82, Richard Sennett, *Together: The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation*, Λονδίνο, 2012.

περιφερειακά βασιλικά δικαστήρια με στόχο να στηλιτεύσει τον πολιτικό παραμερισμό των καλών υπηκόων του βασιλιά.¹⁶³

Με μια συντηρητική εκτίμηση στο διάστημα 1350-1550 λειτουργούσαν στην Αγγλία περίπου 30.000 συντεχνίες.¹⁶⁴ Μετά τη μεγάλη εξέγερση του 1381 οι συντεχνίες και οι άμεσα εξαρτώμενες αδελφότητες αντιμετώπιζονταν με καχυποψία. Στο διάστημα 1388-9, το στέμμα προχώρησε σε έλεγχο και καταγραφή των συντεχνιών, για να διαπιστωθούν οι στοχεύσεις και τα πεπραγμένα τους. Το καλοκαίρι του 1388 ο βασιλιάς και οι σύμβουλοι του αποφάσισαν στο Cambridge να καταστείλουν τις συγκεκριμένες δραστηριότητες: «αποφασίζεται με διάταγμα ότι όλες οι συντεχνίες και οι αδελφότητες που δρουν στο πλαίσιο τους θα σταματήσουν τη λειτουργία τους και θα κλείσουν. Επίσης υποχρεώνονται από το ίδιο διάταγμα να παραδώσουν όλα τα υπάρχοντα και τον εξοπλισμό τους».¹⁶⁵ Όμως, ήδη, τα μέλη των αστικών κοινοτήτων είχαν ανακαλύψει στους κόλπους των αδελφοτήτων τον χώρο όπου μπορούσαν να διεκδικούν και να εκφράζουν τις απόψεις τους μέσα από τα δρώμενα και τα τελετουργικά. Για παράδειγμα, τα μέλη της συντεχνίας του αγίου Ιακώβου στα περίχωρα του Λονδίνου αντιστάθηκαν στην προσπάθεια επιβολής ελέγχου των αδελφοτήτων μέσα από τα δημόσια δρώμενα τους, τονίζοντας ότι η αδελφότητα τους, που είχε ιδρυθεί δεκατρία χρόνια νωρίτερα, στόχευε «στη σωτηρία των ζωών και των ψυχών των μελών της και προωθούσε την αγάπη και την ομόνοια μεταξύ των αδελφών της αδελφότητας».¹⁶⁶

Στις 17 Αυγούστου 1387, ο δήμαρχος και οι αστικοί αξιωματούχοι του Λονδίνου κλήθηκαν να αποφασίσουν για την τύχη των τεχνιτών John Clerk, Henry Duntone και John Hychene, μέλη της συντεχνίας των υποδηματοποιών, οι οποίοι κατηγορούνταν από τους εργοδότες τους ότι συναντιόνταν παράνομα στο παρεκκλήσι των δομινικανών μοναχών. Οι αρχιμάστορες υποδηματοποιοί τους κατηγορούσαν ότι επιτέθηκαν στον Richard Bonet, μέλος της συντεχνίας και ότι είχαν δωροδοκήσει το μοναχό William Bartone, για να μεταβιβάσει στη Ρώμη ένα αίτημα έγκρισης και αναγνώρισης της αδελφότητας τους και να αποκτήσουν τη παπική έγκριση.¹⁶⁷ Οι

¹⁶³ TNA: PRO C. 47/44/332.

¹⁶⁴ BHO: Herbert F. Westlake, *The Parish Gilds of Mediaeval England*, Λονδίνο, 1919, Rosser, *Guild Solidarity*, σ. 64-65.

¹⁶⁵ Leonard C. Hector & Barbara F. Harvey (επιμ.), *The Westminster Chronicle*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1982, σ. 356-357.

¹⁶⁶ TNA: PRO C 47/41/191 πρβλ: Lucy Toulmin Smith (επιμ.), *English Gilds, EETS*, 40, (1870), σ. 3.

¹⁶⁷ «Folios ccxi - ccxx: Nov 1386», στο *Calendar of Letter-Books of the City of London: H, 1375-1399*, Reginald R Sharpe (επιμ.), Λονδίνο, 1907, σ. 296-315 “17 Aug., 11 Richard II. [A.D. 1387], John

τεχνίτες της συντεχνίας φυλακίστηκαν αλλά δεν εγκατέλειψαν την προσπάθεια σύστασης μιας αδελφότητας, που θα λειτουργούσε στους κόλπους της συντεχνίας τους. Στις 9 Σεπτεμβρίου 1396, λίγα χρόνια μετά το περιστατικό, οι υποδηματοποιοί του Λονδίνου διαμαρτυρήθηκαν στον δήμαρχο και το αστικό συμβούλιο καταγγέλλοντας τους εργαζομένους τους ότι παραβίαζαν τους κανόνες και τις ρυθμίσεις λειτουργίας της συντεχνίας, συγκροτώντας μια αδελφότητα. Για ακόμη μια φορά οι ειδικευμένοι και μαθητευόμενοι τεχνίτες καταδικάστηκαν και υποχρεώθηκαν να καταβάλουν ένα γιγαντιαίο σε σχέση με τις απολαβές τους πρόστιμο ύψους δέκα λιρών ο καθένας.¹⁶⁸

Εκείνη τη χρονιά, οι αρχιμάστορες από τη συντεχνία των σαμαροποιών κατηγορούσαν τους εργαζόμενους τους ότι επιδίωκαν να οργανωθούν σε αδελφότητες, παραγνωρίζοντας τη σαφή ρύθμιση του καταστατικού των συντεχνιών, σύμφωνα με την οποία απαγορευόταν σε ειδικευμένους και μαθητευόμενους τεχνίτες η σύσταση αδελφοτήτων χωρίς την έγκριση των αρχιμαστόρων. Οι αρχιμάστορες-εργοδότες διαμαρτύρονταν έντονα επειδή οι ειδικευμένοι και οι μαθητευόμενοι τεχνίτες φορούσαν την επίσημη ενδυμασία του επαγγέλματος στην ετήσια εορταστική συνάντησή τους και οργάνωναν συναντήσεις των μελών στο Stratford και αλλού χωρίς τη συγκατάθεση των αρχιμαστόρων, με αποτέλεσμα να μην αποδίδουν ικανοποιητικά στην εργασία τους, δυσφημίζοντας παράλληλα τη συντεχνία.¹⁶⁹

Για τους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς, το πρόβλημα ήταν μεγάλο. Τα κηρύγματα των Λολλάρδων, αν και για διαφορετικό σκοπό, απηχούσαν τον επίσημο λόγο της εξουσίας. Ο John Wycliffe τόνιζε σε ένα κήρυγμά του: «*οι πιστοί χριστιανοί πρέπει να αγαπούν την αδελφότητα. Δεν μιλώ μόνο για την αδελφότητα των ταγματών*

Clerk, Henry Duntone, and John Hychene, serving-men of the mistery of Cordwainers, attached on a charge made by Robert de York, Thomas Bryel, Thomas Gloucestre, and William Midenhale, Surveyors of the said Mistery, and others, of having formed an illegal assembly at the Friars Preachers, contrary to the ordinance recorded supra, fo. clxxii, and of having assaulted Richard Bonet of the same Mistery.

¹⁶⁸ Letter- Book, H, σ. 432-3, «9 Sept., 20 Richard II. [A.D. 1396], petition to the Mayor and Aldermen by good men of the Mistery of Cordwainers setting forth that divers dissensions had arisen among them owing to the existence of a sworn Fraternity among them, and that the folk of the mistery had therefore resolved that thenceforth there should be no sworn Fraternity among them, and, further, that there should be no more clothing (vestures) or alms in general within the mistery, but only one.

¹⁶⁹ Letter-Book, H, σ. 431-2 «10 July, 20 Richard II. [A.D. 1396], complaint made to William More, the Mayor, and the Aldermen, by the Masters of the Mistery of Saddlers, that serving-men (servientes) of the said mistery called "yomen," without leave of the said masters, were wont to assume a livery every year, and to hold meetings at Stratford and elsewhere, both without and within the liberty of the City, to the great prejudice of the mistery, and further that they endeavoured unduly to raise the wages of journeymen (servientes stipendiarios) and caused them to neglect their work".

και των συντεχνιών, αλλά για την αδελφότητα των πιστών του Χριστού και της Εκκλησίας μας. Όμως οι άνθρωποι που συγκροτούν παράνομες αδελφότητες δρουν ενάντια στη θέληση της Εκκλησίας. Γιατί Εκείνος επιθυμούσε την ενότητα και οι αδελφότητες αυτές θέλουν τη διάλυσή της». Για έναν άλλον υποστηρικτή του, «όλες οι νέες αδελφότητες στοχεύουν στη διάσπαση της χριστιανικής κοινωνίας και στην καταπίεση των πιστών αδελφών μας. Το καλό που ορισμένοι νομίζουν ότι κάνουν εκεί, πρέπει να το κάνουν στην αδελφότητα των χριστιανών, την Εκκλησία».¹⁷⁰

Για τα αστικά συμβούλια και για τους εργοδότες το θέατρο των τεχνιτών των αδελφοτήτων ήταν ένας τρόπος για να αποφύγουν την εργασία από το εργαστήριο: «Λένε ότι συγκεντρώνονται για να υμνήσουν τον Θεό αλλά ενδιαφέρονται περισσότερο να κουβεντιάσουν και να παίζουν».¹⁷¹ Το 1400 ένας άγγλος ιεροκήρυκας υποστήριζε ότι από τα συντεχνιακά θεατρικά έργα απουσίαζαν τα ιδανικά της χριστιανικής φιλανθρωπίας και φιλίας: «όταν ο δαίμονας βλέπει αγάπη και ειρήνη ανάμεσα σε καλούς ανθρώπους έρχεται σε αυτό το μέρος με πολύ φθόνο και κάνει ό,τι μπορεί για να φέρει τη διαμάχη και τη διχόνοια. Αυτό το πετυχαίνει με την οργή που βάζει στις καρδιές τους... Μετά τη διαμάχη έρχεται η τιμωρία με μεγάλο θόρυβο και κλάμα. Και όπως ακριβώς η φωτιά εκτοξεύει πρώτα καπνό και στη συνέχεια βγαίνει η φλόγα, έτσι μετά την οργή και το κακό έρχεται η σύγκρουση και η αντιπαράθεση. Και όταν κάποιος λέει σε έναν άλλον «Είναι έτσι», ο άλλος λέει «Όχι!» Ο ένας λέει «Είναι έτσι!» ο άλλος λέει «Δεν ήταν έτσι!» με αυτό τον τρόπο ξεκινά η σύγκρουση, και έπεται η τιμωρία, φωνάζοντας ο ένας στον άλλον «Εσύ ψεύδεσαι» και «Εσύ ψεύδεσαι»..., με αποτέλεσμα οι μάχες και οι πόλεμοι να ξεκινούν ανάμεσά τους, και να μην σταματούν μέχρι ο ένας να έχει πάρει εκδίκηση από τον άλλον».¹⁷²

¹⁷⁰ Audrey W. Douglas, Sally-Beth MacLean (επιμ.), *REED in Review: Essays in Celebration of the First Twenty-five Years*, Τορόντο, University of Toronto Press, 2006, σ.147.

¹⁷¹ Rosser, *The Art of Solidarity*, σ. 53.

¹⁷² G.R. Owst, *Literature and Pulpit*, σ. 459.

Γ' Κεφάλαιο

Η εργασία των «αναμάρτητων»:

Το ιδεώδες του «κοινού συμφέροντος» ως στρατηγικό επιχείρημα
στο θέατρο των ελίτ και του κόσμου της εργασίας

Γ.1. Από τον Richard Fitzralph στον John Ball. Εισαγωγή στο «πρόβλημα» της εργασίας

Το καλοκαίρι του 1356, ο θεολόγος και κατόπιν αρχιεπίσκοπος του Αρμά¹⁷³ Richard Fitzralph¹⁷⁴ εκφώνησε στο Λονδίνο μια σειρά κηρυγμάτων με θέμα την αποστολική πενία. Η απόφασή του σχετιζόταν άμεσα με τις εντάσεις που σημειώθηκαν τη συγκεκριμένη περίοδο στον αστικό χώρο μεταξύ του κοσμικού και του μοναστικού κλήρου.¹⁷⁵ Η αιτία των εντάσεων εντοπιζόταν στην αύξηση των καθηκόντων των μοναχών και στην ευνοϊκή μεταχείριση τους από το Στέμμα, επεμβαίνοντας με τον τρόπο αυτό στην εκκλησιαστική ιεραρχία. Μεταξύ άλλων, ο ανταγωνισμός οφειλόταν στη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων των ταγμάτων με την προνομαϊκή βασιλική εξουσιοδότηση να εισπράττουν το φόρο της εκκλησιαστικής δεκάτης.

Ο Fitzralph χρησιμοποίησε το κήρυγμα του από τον άμβωνα της εκκλησίας του Σταυρού του αγίου Παύλου, για να στηλιτεύσει τις πρακτικές των περιπλανώμενων κηρύκων, επιδιώκοντας ταυτόχρονα την τιμωρία τους, ενώ ειδικό βάρος δόθηκε στην ανοχή και ορισμένες φορές στην καθοδήγηση των μοναχών, οι οποίοι τους υποστήριζαν. Ο Fitzralph στα κηρύγματα του στοιχημάτιζε ακόμα και τη Βίβλο του ότι οι μοναχοί δεν μπορούσαν να αποδείξουν μέσα από τις γραφές την

¹⁷³ Το Αρμά (Armagh) είναι πόλη στη Βόρεια Ιρλανδία. Στη διάρκεια του Μεσαίωνα υπήρξε βάση της αρχιεπισκοπής της Ιρλανδίας.

¹⁷⁴ Gordon Leff, *Richard Fitzralph, Commentator of the Sentences: A Study in Theological Orthodoxy*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1963, Michael Dunne, *Richard FitzRalph: His Life, Times and Thought*, Λονδίνο, Four Courts Press, 2013.

¹⁷⁵ BHO: Aubrey Gwynn, *The Sermon-diary of Richard Fitzralph: Archbishop of Armagh*, Hodges, Figgis, & Company, 1937.

εκούσια επαιτεία του Ιησού. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι μοναχοί δεν κέρδισαν το στοίχημα, πέτυχαν όμως να παραπέμψουν τον Fitzralph στην Αβινιόν με την κατηγορία της αίρεσης.¹⁷⁶ Μέσα από εξαντλητικές δικαστικές ακροάσεις και καταθέσεις ο Fitzralph, επιδιώκοντας να υπερασπιστεί τόσο τον εαυτό του όσο και τον κοσμικό κλήρο, υποστήριξε τελικά ότι ο Θεός δημιούργησε τον Αδάμ και την Εύα για να «μοχθούν και να διαφυλάσσουν τον Παράδεισο».¹⁷⁷

Ο ατρόμητος και για πολλούς θεολόγους της εποχής αφελής ισχυρισμός του αρχιεπισκόπου στόχευε στην ανάδειξη της αδράνειας και της νωθρότητας των επαιτικών ταγμάτων.¹⁷⁸ Ωστόσο, άθελα του είχε καταλήξει σε ένα ιδιαίτερα επικίνδυνο συμπέρασμα, το οποίο απειλούσε ευθέως τη διατήρηση της χριστιανικής κοινωνίας. Σύμφωνα με τον Fitzralph, τα βιβλικά και τα πατερικά κείμενα του Χριστιανισμού προωθούσαν εσφαλμένα την ιδέα ότι ο μόχθος του Αδάμ και της Εύας ήταν το αποτέλεσμα και η τιμωρία της Πτώσης τους από τον Παράδεισο, ενώ ο ίδιος υποστήριζε ότι η εργασία τους ήταν μέρος του θεϊκού σχεδίου.¹⁷⁹

Είκοσι πέντε χρόνια αργότερα, το 1381, ο ιερέας John Ball απευθυνόμενος στους εξεγερμένους του Λονδίνου επανέλαβε τον ισχυρισμό του Fitzralph. Επικαλούμενος την παλαιά και γνωστή λαϊκή ρήση «όταν ο Αδάμ έσκαβε και η Εύα έγνεθε, ποιος ήταν τότε ο άρχοντας;»¹⁸⁰ προέτρεπε το πλήθος των αγροτών και των αστών να διεκδικήσει την κατάργηση της δουλοπαροικίας στη βάση της αναγκαιότητας της κοινωνικής ισότητας. Κεντρικός άξονας του κηρύγματος του ήταν το δικαίωμα και η υποχρέωση στην καθολική εργασία. Για τον John Ball, εκείνοι που εργάζονταν έπρεπε να απολαμβάνουν ισομερώς τους καρπούς της εργασίας τους. Εξισώνοντας τον καθημερινό μόχθο των απλών ανθρώπων με την εργασία των πρωτοπλάστων, ο Ball κατηγορούσε ευθέως ένα σύστημα, στο οποίο το κριτήριο της καταγωγής καταδίκαζε πολλούς σε δυστυχία και πρόσφερε ανέσεις σε λίγους. Στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα οι Λολλάρδοι ανέδειξαν την εργασία των

¹⁷⁶ Στο διάστημα 1309-1376 επτά ποντίφικες άσκησαν τα πολιτικά, διοικητικά και θρησκευτικά καθήκοντά τους από την Αβινιόν, πόλη της αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η απουσία τους από τη Ρώμη οφειλόταν στη σύγκρουση που είχε ξεσπάσει μεταξύ της παπικής εξουσίας και του γαλλικού στέμματος. Για την αιχμαλωσία της Αβινιόν βλ: Unn Falkeid, *The Avignon Papacy-Contested: An Intellectual History from Dante to Catherine of Siena*, Κέμπριτζ, Harvard University Press, 2017.

¹⁷⁷ John Trevisa, *Dialogus Inter Militem et Clericum*, Aaron Jenkins Perry, *EETS*, 167, (2000), σ.71.

¹⁷⁸ W.K. Jordan, *Philanthropy in England, 1400-1660*, Νέα Υόρκη, 1959, σ.17, Margo Todd, *Christian Humanism and the Puritan Social Order*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2002, σ. 134-135.

¹⁷⁹ Katherine Walsh, *Richard FitzRalph in Oxford, Avignon, and Armagh: A Fourteenth-century Scholar and Primate*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1981, σ. 406-451.

¹⁸⁰ Martin H. Manser, *The Facts on File Dictionary of Proverbs*, Infobase Publishing, 2007, σ.295.

«αναμάρτητων» ως παράδειγμα και κομβικό στοιχείο διαφοροποίησης εναντίον της οκνηρίας των προνομιούχων αριστοκρατών και εύπορων εμπόρων, που συγκροτούσαν τα αστικά συμβούλια της Αγγλίας: «εάν ένας άνθρωπος εργαζόταν σκληρά, όταν ζούσε στην αθωότητα, πόσο σκληρότερα πρέπει να δουλέψει τώρα που ζει στην αμαρτία και τον κατατρέχουν οι εχθροί;»¹⁸¹

Το μοντέλο της παραδεισιακής εργασίας, που χρησιμοποιήθηκε στις επόμενες δεκαετίες από τους Λολλάρδους και τους εξεγερμένους εργάτες στη βάση των κηρυγμάτων του Fitzralph, δημιούργησε μια διαμάχη σε θεωρητικό επίπεδο προκαλώντας πολλούς λόγιους να τοποθετηθούν υπερασπιζόμενοι τη μια ή την άλλη άποψη. Ο συντηρητικός John Gower διαφώνησε με το θεολογικό σχήμα της εργασίας των αναμάρτητων, υποστηρίζοντας ότι η καθημερινή εργασία αποτελούσε το πεπρωμένο του κόσμου της υπαίθρου και της χειρονακτικής εργασίας ως αποτέλεσμα της πρώτης αμαρτίας του Αδάμ και ως απόρροια της πτώσης των πρωτόπλαστων από τον Παράδεισο. Για τον Gower, η αμαρτία τους δεν εστιαζόταν μόνο στην εργασία αλλά στην υπέρβαση των δυνάμεων τους, στην προσωπική αδυναμία τους να τοποθετηθούν στο θεϊκό προστατευμένο πλαίσιο, δημιουργώντας ένα αρχετυπικό και μόνιμο μοντέλο «πτώσης» για όλους τους μεταγενέστερους παραβάτες-εργάτες.¹⁸²

Μετά την πανώλη του 1348, ο κόσμος της εργασίας εφοδιάστηκε όχι μόνο με το οικονομικό κεφάλαιο, το οποίο προέκυψε από την κοινωνική κινητικότητα και την αύξηση των οικονομικών απολαβών, αλλά και με το συμβολικό κεφάλαιο στη βάση της αναγκαιότητας της εργασίας του.¹⁸³ Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναδείχθηκαν τα επιχειρήματα των αστικών ολιγαρχιών για τη διατήρηση της κοινωνικής ιεραρχίας μέσα από τα έργα των σημαντικότερων άγγλων ποιητών και λογίων της περιόδου. Θα επιχειρηθεί εδώ να αναδειχθεί ένα επιπρόσθετο επιχείρημα, το οποίο χρησιμοποιήθηκε τόσο στο λόγο των ελίτ, όσο και στο θέατρο των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων, το οποίο συνοψιζόταν στη σημασία της εργασίας και της επαγγελματικής τιμής. Θα εξεταστεί πρώτον, η σημασία των διαταγμάτων για την εργασία, τα οποία επέδρασαν καταλυτικά στις πολιτικές και οικονομικές στοχεύσεις των υπάλληλων στρωμάτων και των αστικών ολιγαρχιών και δεύτερον,

¹⁸¹ Robertson, *The Laborers Two Bodies*, σ. 225.

¹⁸² Για το απόσπασμα και για την εχθρική στάση των ποιητών απέναντι στα εργασιακά διατάγματα βλ.: Anne Middleton, "Acts of Vagrancy: The C Version Autobiography and the Statute of 1388", στο Stephen Justice & Kathryn Fulton (επιμ.), *In Written Work, Langland, Labor and Authorship*, Φιλαδέλφεια, University of Philadelphia Press, 1997, σ. 208-317.

¹⁸³ Samuel Cohn, "After the Black Death" σ. 457-470.

θα παρουσιαστούν οι τρόποι με τους οποίους τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα μέσα από το θέατρο και τα τελετουργικά οικειοποιήθηκαν τα βασικά επιχειρήματα των αστικών ολιγαρχιών για τη διατήρηση της αγγλικής κοινωνίας στη βάση του ιδεώδους του «κοινού συμφέροντος», με στόχο να προωθήσουν τη δική τους πολιτική και οικονομική ατζέντα.

Γ.2. Τα διατάγματα για την εργασία ως καταλυτικός παράγοντας στην αποκρυστάλλωση της πολιτικής και οικονομικής σύγκρουσης

Στις 18 Ιουνίου 1349 ο βασιλιάς Εδουάρδος Γ΄ εφάρμοσε την πρώτη διάταξη για την Εργασία (*Ordinance of Labourers*), με την οποία επαναπροσδιορίζονταν και τροποποιούνταν οι έως τότε καθιερωμένες εργασιακές σχέσεις.¹⁸⁴ Οι νόμοι και τα εργασιακά διατάγματα, που ακολούθησαν στη διάρκεια των δύο επόμενων αιώνων με σημαντικότερα εκείνα του 1351 και του 1361 και βασιζόνταν στις ρυθμίσεις του 1349, παρουσιάστηκαν ως μια αναγκαία και χρήσιμη μεταρρύθμιση, στόχος της οποίας ήταν η αντιμετώπιση των δυσμενών συνθηκών διαβίωσης και εργασίας που επικράτησαν μετά την πανώλη. Η διάταξη του 1349 αποτέλεσε το πρώτο βήμα στη συγκρότηση ενός νομοθετικού και ρυθμιστικού πλαισίου για την εργασία, το οποίο στη βιβλιογραφία θεωρήθηκε ως η πρώτη φάση των αγγλικών εργασιακών νόμων.¹⁸⁵

Το διάταγμα ψηφίστηκε από τη βασιλική αντιπροσωπεία με στόχο να αντιμετωπιστούν τα οικονομικά προβλήματα, που επέφερε η δραματική μείωση του πληθυσμού. Κυρίως, αποτελούσε μια προσπάθεια να προστατευτεί η μεγάλη έγγεια ιδιοκτησία των βαρόνων και των αριστοκρατών.¹⁸⁶ Λόγω της μείωσης του εργατικού

¹⁸⁴ BHO: Owen Ruffhead, 1763, *The Statutes at Large, from Magna Charta to the End of the [reign of King George the Third ...]*, Gustav Adolf Endlich, *A Commentary on the Interpretations of Statutes*, The Lawbook Exchange, Ltd., έκδοση του 2005, *The Statutes of the Realm: Printed by Command of His Majesty King George the Third, in Pursuance of an Address of the House of Commons of Great Britain. From Original Records and Authentic Manuscripts*, Τόμος 3, 1817.

¹⁸⁵ Bertha Haven Putnam, *The Enforcement of the Statutes of Labourers During the First Decade After the Black Death, 1349-1359*, Καλιφόρνια, University Press of the Pacific, 1908, Ronald H. Fritze, William Baxter Robison (επιμ.), *Historical Dictionary of Late Medieval England, 1272-1485*, Λονδίνο, Greenwood Publishing Group, 2002.

¹⁸⁶ Joseph P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death*, Λονδίνο, ABC-CLIO, 2012, σ. 205.

δυναμικού, οι ειδικευμένοι και ημερομίσθιοι τεχνίτες και οι εργάτες της γης αύξησαν τις ημερήσιες απολαβές τους με αποτέλεσμα οι αριστοκράτες να κληθούν να επιλέξουν ανάμεσα σε δύο λύσεις, οι οποίες ήταν εκ των προτέρων οικονομικά ασύμφορες: είτε θα έπρεπε να απασχολήσουν ένα εργατικό δυναμικό με υψηλές οικονομικές απαιτήσεις, είτε να δουν τα κέρδη τους να μειώνονται από την εγκατάλειψη της γης. Στο εμπόριο, στην παροχή υπηρεσιών και στις συντεχνίες των τεχνιτών οι εργοδότες αντιμετώπιζαν το ίδιο πρόβλημα. Με τη διάταξη του 1349 το Στέμμα και οι αστικές ολιγαρχίες μεριμνούσαν για τη διασφάλιση της αγροτικής και αστικής οικονομίας και για την εξασφάλιση ενός εργατικού δυναμικού, το οποίο θα είχε μεγαλύτερες απολαβές, αλλά δεν θα κερδοσκοπούσε, εκμεταλλευόμενο τις ευκαιρίες που προσφέρονταν.¹⁸⁷

Παράλληλα, ο κόσμος της εργασίας παρά τις προσωπικές φιλοδοξίες έπρεπε να αντιμετωπίσει το καθημερινό πρόβλημα της επιβίωσης καθώς από το 1348 και έως τις αρχές του δέκατου πέμπτου αιώνα, οι τιμές των σιτηρών και των καταναλωτικών αγαθών είχαν εκτοξευτεί, λόγω της μείωσης της παραγωγής. Μεταξύ άλλων στη διάταξη του 1349 προβλεπόταν ότι όλοι οι υπήκοοι του βασιλιά, που δεν είχαν υπερβεί το εξηκοστό έτος της ηλικίας τους, έπρεπε να εργάζονται. Επίσης, οι εργοδότες δεν είχαν το δικαίωμα να προσλαμβάνουν υπεράριθμο εργατικό δυναμικό, ενώ ήταν υποχρεωτικό οι μισθοί να επανέλθουν στα επίπεδα πριν την πανώλη. Ακόμα, απαγορευόταν η αισχροκέρδεια στην αγοραπωλησία σιτηρών. Τέλος, για πρώτη φορά στην αγγλική ιστορία με βασιλικό διάταγμα απαγορευόταν η παροχή φιλανθρωπίας σε επαίτες, οι οποίοι κρίνονταν ικανοί για εργασία.

Τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα αρχικά καλωσόρισαν τη διάταξη του 1349. Από τα αρχεία των βασιλικών ακροάσεων, φαίνεται ότι αντιμετώπισαν τη διάταξη ως ένα ιδανικό εργαλείο για τη ρύθμιση και την προστασία της οικονομίας και για τη δημιουργία των βάσεων για την αντιμετώπιση των παραγόντων που απειλούσαν το εργασιακό τους μέλλον. Ωστόσο, μετά την εξέγερση των αγροτών έγινε σαφές ότι το αρχικό νομοθετικό πλαίσιο, το οποίο θα διαφύλαττε παραδοσιακά κεκτημένα και θα πρόσφερε εγγυήσεις για την εργασία, οδηγούσε σε μια επαναδιαπραγμάτευση των εργασιακών σχέσεων στις αστικές και αστικές κοινότητες υπέρ των εργοδοτών και των εξουσιαστικών φορέων. Ουσιαστικά, το διάταγμα του

¹⁸⁷ Mark Ormrod, "The Politics of Pestilence: Government in England after the Black Death" στο Mark Ormrod & Phillip Lindley (επιμ.), *The Black Death in England*, Στράτφορντ, Paul Watkins, 1996, σ. 147-181.

1349 έθεσε «από τα πάνω» το σημαντικότερο δίλημμα, που αφορούσε όλα τα μέλη των αγγλικών κοινωνιών ανεξάρτητα από την κοινωνική θέση και την οικονομική κατάσταση, και το οποίο μπορούσε να συνοψιστεί σε τρία σκέλη: α) επιθυμία για εργασία ή νωθρότητα, β) διάκριση μεταξύ άξιου και ανάξιου φτωχού, γ) καλή και κακή εργασία.

Τα εργασιακά διατάγματα αποτέλεσαν ένα επιπρόσθετο επιχείρημα των ελίτ στη δημόσια συζήτηση για τη διατήρηση της κοινωνικής ιεραρχίας: η κεντρική ιδέα βασιζόταν στη θέση ότι οι τεχνίτες και οι εργάτες προσπαθούσαν να εκμεταλλευτούν τις οικονομικές δυσκολίες στρεφόμενοι ενάντια στο συμφέρον του βασιλείου. Ο John Gower έγραφε για τους τεχνίτες που επέζησαν από τον λοιμό και εργάζονταν στα χωράφια και στις συντεχνίες ότι «είναι βλάσφημοι, νωθοί και υπεκφεύγουν. Για πολύ λίγα, ζητούν πάρα πολλά».¹⁸⁸ Στο διάταγμα του 1349, οι τεχνίτες και οι εργάτες παρουσιάζονταν ως κακόβουλοι και οκνηροί «που προτιμούσαν να ζουν στη νωθρότητα, παρά να κερδίζουν τα αναγκαία από την εργασία τους».¹⁸⁹ Δύο χρόνια αργότερα, η αρχική διάταξη ενισχύθηκε με τη θέσπιση του πρώτου εργασιακού διατάγματος. Ο βασιλιάς Εδουάρδος επιχείρησε να διατηρήσει τα επίπεδα των μισθών και να διασφαλίσει τα συμφέροντα της αριστοκρατίας. Όμως, για ακόμα μια φορά, οι εργασιακές ρυθμίσεις εφαρμόστηκαν σε μικρή κλίμακα. Οι αστικές ολιγαρχίες αντιλήφθηκαν το πρόβλημα, αλλά δεν είχαν κάποια εναλλακτική λύση. Η χρονική στιγμή για την επίτευξη των στόχων των υπαλλήλων στρωμάτων για κοινωνική και οικονομική ανέλιξη είχε έρθει.

Οι ελίτ εντόπισαν την πηγή του προβλήματος στην πλεονεξία και τις κερδοσκοπικές τάσεις των εργαζομένων. Από τη σκοπιά τους, η «κακή εργασία» και η τάση ενός μεγάλου μέρους του κόσμου της εργασίας να ζει στη νωθρότητα ήταν το αποτέλεσμα μιας ανεκτικής στάσης των ίδιων των αστικών κοινοτήτων απέναντι στην περιπλανώμενη ημερομίσθια εργασία, στην αυτο-οργάνωση των τεχνιτών σε αδελφότητες και θρησκευτικές συνενώσεις, στην ελεύθερη ανάγνωση και ερμηνεία της Βίβλου και στην προσπάθεια τους να συμμετάσχουν στα αστικά συμβούλια. Στην αντιπαράθεση για την εργασία, όπως και στη σύγκρουση για την πολιτική εκπροσώπηση και συμμετοχή, τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα αποτελούσαν αναπόσπαστο τμήμα της χριστιανικής κοινωνίας, απαραίτητο για τη

¹⁸⁸ T. Matthew N. McCabe, *Gower's Vulgar Tongue: Ovid, Lay Religion, and English Poetry in the Confessio Amantis*, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2011, σ. 173.

¹⁸⁹ Στο ίδιο.

διατήρηση του κοινού συμφέροντος, τα οποία, ωστόσο, δεν είχαν την ικανότητα να εμπλακούν ενεργά σε αυτήν, συμμετέχοντας στις πολιτικές ή οικονομικές αποφάσεις, λόγω της προκαθορισμένης θέσης που είχαν στον κόσμο και των συνεπειών της κληρονομικής *κακής Παραδεισιακής εργασίας*, σύμφωνα με τον Fitzralph.

Στη ρητορική των αστικών ολιγαρχιών αναδείχτηκαν τα ζητήματα της πρόκλησης κοινωνικών αναταραχών και της διατάραξης της κοινωνικής συνοχής από αδελφότητες και ομάδες του αγγλικού εργατικού δυναμικού. Επιστρέφοντας στις αναταραχές, που σημειώθηκαν στο Λονδίνο το 1443 και στην υπόθεση της συντεχνίας των ειδικευμένων αρτοποιών το 1441, είναι ξεκάθαροι οι λόγοι που οδήγησαν στην άρνηση των αρχιμαστόρων εργοδοτών να αποδεχτούν τις αδελφότητες των τεχνιτών. Η περίπτωση των αρτοποιών και των λονδρέζικων αναταραχών έχει ένα ιδιαίτερο βάρος στη θέση ότι οι πολιτικές και οικονομικές αλλαγές, που συντελέστηκαν στην Αγγλία του ύστερου δέκατου τέταρτου αιώνα, δεν οφείλονταν στην κρίση της πανώλης αλλά στον τρόπο με τον οποίο ποινικοποιήθηκε η εργασία, διακρίνοντας την επαγγελματική δραστηριότητα σε *καλή και κακή*. Δεν ήταν, με άλλα λόγια, η πανώλη που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εκδήλωση των πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων, αλλά τα διατάγματα για την εργασία ως οι βασικοί τρόποι αντιμετώπισής της.

Οι τρόποι με τους οποίους εργαλειοποιήθηκαν τα θεατρικά δρώμενα και τα λογοτεχνικά έργα αναλύονται μέσα από τις μελέτες περίπτωσης στα επόμενα κεφάλαια. Σε αυτό το σημείο κρίνεται απαραίτητο να συνδεθούν οι πληροφορίες, οι οποίες έχουν παρουσιαστεί μέχρι τώρα και να εξηγηθεί η μεθοδολογία, που επιλέχτηκε για την οργάνωση των κεφαλαίων του Α΄ Μέρους. Το μεσαιωνικό δράμα ως ένα σύνολο αναπαραστάσεων έως τα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα και ως ένα σύνολο παραστάσεων στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα αποτέλεσε ένα μέσο πίεσης και προβολής της θέσης των κοινωνικών ομάδων που εξυπηρετούσαν και προωθούσαν τα συμφέροντα των ομοίων τους. Η εμπλοκή των αστικών συντεχνιών μέσω των αδελφοτήτων και των επίσημων οργανώσεων των τεχνιτών επιτάχυνε τις πολιτικές και οικονομικές διαδικασίες, που οδήγησαν σε σύγκρουση στον αστικό χώρο στη βάση της ταυτότητας του καλού αστού, χριστιανού και υπηκόου. Πριν την παγίωση της κρίσης ως απόρροιας της πανώλης η συγκεκριμένη σύγκρουση περιορίστηκε σε έναν οικονομικό ανταγωνισμό μεταξύ των αριστοκρατών και της Εκκλησίας και μεταξύ των αριστοκρατικών ελίτ και των

αστών εμπόρων. Μετά το 1348 τα εργασιακά διατάγματα άλλαξαν δραστικά το πολιτικό και οικονομικό τοπίο της Αγγλίας, συσπειρώνοντας τα ανώτερα στρώματα των λαϊκών και των κληρικών, αναγνωρίζοντας στον κόσμο της εργασίας και στον κόσμο των ενδεών έναν κοινό εχθρό.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η ανάδειξη μιας διάταξης των εργασιακών διαταγμάτων, η οποία έχει μελετηθεί ελάχιστα και σχετίζεται άμεσα με το θέμα της παρούσας έρευνας, έχει ειδικό βάρος. Στο ρυθμιστικό πλαίσιο των υποχρεώσεων του κόσμου της εργασίας περιλαμβανόταν η δημόσια πρόσληψη ειδικευμένης ή ημερομίσθιας εργασίας στο χώρο της αγοράς τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο.¹⁹⁰ Σύμφωνα με τη βασιλική οδηγία, η δημόσια επιλογή του εργατικού δυναμικού μπορούσε να αποτρέψει περιπτώσεις οικονομικού εκβιασμού εκ μέρους των εργαζομένων, ιδιαίτερα για τις εργασίες στην ύπαιθρο.

Παράλληλα, με το διάταγμα του 1351 ο κόσμος της εργασίας ήταν υποχρεωμένος να δίνει δημόσιο όρκο στους εργοδότες του δύο φορές κατά τη διάρκεια του έτους τιμώντας τις υποχρεώσεις του, οι οποίες καθορίζονταν από τα διατάγματα. Ο τελετουργικός χαρακτήρας της εργασιακής πρόσληψης και η ευρεία χρήση του από τους εργοδότες τόσο στις πόλεις, όσο και στις αγροτικές κοινότητες δημιούργησε τις συνθήκες, για να διατηρηθούν οι δομές της υποτέλειας ακόμα και όταν οι πόλεις και οι αστικές οικονομίες στηρίζονταν στις συντεχνίες, στο εμπόριο και στην επαγγελματική τιμή, η οποία βασιζόταν στην προσωπική ικανότητα ενός ειδικευμένου τεχνίτη.

Ενώ μέχρι τη θέσπιση του διατάγματος η πρόσληψη γινόταν μέσα από τη συμφωνία του εργαζόμενου και του εργοδότη, από το 1351 και εξής η πρόσληψη αποτελούσε μια δημόσια πολιτική πράξη υποτέλειας, η οποία ελεγχόταν από τους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς, τους γαιοκτήμονες και τις δικαστικές αρχές και προϋπέθετε την παρουσία μαρτύρων. Στη διάταξη του 1349 τονίζεται ότι *«εάν κάποιος δεν υπηρετεί με βάση τις συνθήκες που έχουν συμφωνηθεί από τη διάταξη και η άρνησή του αποδειχθεί από δύο πιστούς άνδρες ενώπιον του σερίφη, των βαϊλων και των ευγενών, τότε ο κατηγορούμενος θα φυλακίζεται άμεσα»*.¹⁹¹ Η εργασία αποτελούσε πλέον μια δημόσια υπόθεση των αγγλικών κοινωνιών. Δεν ήταν πια ένας τρόπος βιοπορισμού, αλλά πρωτίστως ένα μέσο απόδειξης της τιμιότητας και της

¹⁹⁰ BHO: A. Luders (επιμ.), *Statutes of the Realm, 1101-1713*, Λονδίνο, 1810-1828, σ. 311-323.

¹⁹¹ Στο ίδιο, σ. 307.

συνέπειας ενός ατόμου. Με άλλα λόγια, η εργασία ταυτίστηκε με την απόδειξη της χριστιανικής πίστης.

Η ποινικοποίηση της περιπλανώμενης εργασίας και η προσπάθεια ελέγχου των τεχνιτών και των εργατών της γης πραγματοποιήθηκε με το διάταγμα του 1361. Στη δίνη της πανώλης και των συνεπειών της, αποφασίστηκε ότι οι εργάτες και οι τεχνίτες που άφησαν τον τόπο τους και τον χώρο των επαγγελματικών δραστηριοτήτων τους, για να βρουν νέες προσοδοφόρες ευκαιρίες, όφειλαν να επιστρέψουν άμεσα εκεί, απειλούμενοι με την ποινή της φυλάκισης ή και της πυροσφράγισης.¹⁹² Όπως και στο διάταγμα του 1351 με το οποίο οριζόταν η ανοιχτή διάθεση και προώθηση των εμπορευμάτων τους, πλέον, με το σωφρονιστικό νεωτερισμό του 1361 γινόταν προσπάθεια ταύτισης του εργάτη και του παραγόμενου προϊόντος. Η απειλή της πυροσφράγισης φάνερωνε ότι οι αρχές επιθυμούσαν να παρουσιάσουν την *καλή ή κακή* εργασία ως το βασικό συστατικό στοιχείο της ταυτότητας ενός ανθρώπου και την ορατή απόδειξη της σωματικής και επαγγελματικής ικανότητας του καθώς και ως παράγοντα ηθικής συγκρότησης και αξίας.

Το ορατό σημάδι στο σώμα, που στόχευε στην περιθωριοποίηση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς και μεταγενέστερα αποτέλεσε συνηθισμένη πρακτική στις περιθωριακές κοινωνικές ομάδες των ύστερων μεσαιωνικών αγγλικών πόλεων, μετατρέποταν σε ένα εργαλείο πιστοποίησης της επαγγελματικής ικανότητας του κάθε εργαζόμενου, εξισώνοντας την προωθούμενη από τις ελίτ και την Εκκλησία ιδέα της *αρετής* με την επαγγελματική ικανότητα. Ένας καλός επαγγελματίας δηλαδή δεν μπορούσε να έχει παραβατική συμπεριφορά ούτε να προκαλεί προστριβές στον εργασιακό χώρο και στην κοινότητα του, αλλιώς δεν ήταν καλός επαγγελματίας, αφού οι πελάτες του δε θα μπορούσαν να βασιστούν σε αυτόν. Η έλλειψη σταθερότητας στον παραδοσιακό χώρο του χωριού και της πόλης, στον οποίο μπορούσε κάποιος να δραστηριοποιηθεί οικονομικά, αποτελούσε απόδειξη της ελλιπούς επαγγελματικής συγκρότησής του.

Η περίοδος που ακολούθησε τα πρώτα ξεσπάσματα της πανώλης συντηρητικοποίησε τα ανώτερα και μεσαία κοινωνικά στρώματα, τα οποία σε συνδυασμό με τα οικονομικά προβλήματα, δημιουργούσαν μια κοινωνική και

¹⁹² “K. Robertson, M. Uebel, *The Middle Ages at Work*, σ. 136. “for his fauxime he shall be burned in the forehead with a brand made of iron and formed into the shape of the letter F as a sign of falsity”.

οικονομική πώλωση στο εσωτερικό τους, καθώς ο αγώνας για την επιβίωση τούς ανάγκαζε να αποδεχτούν πρακτικές, που αφενός δεν μπορούσαν να ελεγχθούν, αφετέρου παρερμηνεύονταν ως επιθυμία πρόκλησης ταραχών με στόχο το κέρδος. Το σημάδι στο σώμα των *κακών* εργαζομένων έδινε τη δυνατότητα στους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς-εργοδότες να ελέγχουν και να αποκλείουν τους ταραχοποιούς από τις συντεχνίες τους, ελέγχοντας το εργατικό δυναμικό, το οποίο ήδη προσπαθούσε να διατηρήσει τις εργασιακές του θέσεις, ανταγωνιζόμενο όχι μόνο τους νεοφερμένους από άλλα μέρη της Ευρώπης, όπου τα διατάγματα για την εργασία δεν ίσχυαν, αλλά τους εργοδότες και τους συναδέλφους τους.

Αν και η επιθυμία του βασιλιά Εδουάρδου ήταν η προστασία της οικονομίας του αγγλικού βασιλείου, η οποία μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο μέσα από την προστασία της αστικής οικονομίας και του αριστοκρατικού πλούτου, οι αστικές ολιγαρχίες στοχεύοντας στον έλεγχο και στον περιορισμό της αναδυόμενης κοινωνικής ομάδας των εμπόρων και των τεχνιτών, συμπορεύτηκαν με την αριστοκρατία και την Εκκλησία, για να διατηρήσουν τα προνόμια τους. Επιστρέφοντας στο ερμηνευτικό σχήμα του Stephen Rigby,¹⁹³ οι τρεις τρόποι με τους οποίους τα υπάλληλα στρώματα αντιμετώπισαν την προσπάθεια διατήρησης της παγιωμένης κοινωνικής ιεραρχίας και του θεσμού της υποτέλειας συνοψίζονταν στην υποταγή, στην εξέγερση και στην προσπάθεια κοινωνικής κινητικότητας. Από αυτούς ο συνηθέστερος στον αγγλικό χώρο ήταν η υποτέλεια μέχρι την πρώτη εξουσιαστική αναδιανομή από τους ισχυρούς φεουδάρχες στους εμπόρους. Από τα τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα, η προσπάθεια κοινωνικής ανέλιξης χαρακτήρισε την πολιτική και οικονομική ατζέντα των ανερχόμενων αστών. Ιδιαίτερα μετά την εφαρμογή των εργασιακών διαταγμάτων του 1351 και 1361, ο κόσμος των τεχνιτών και των εμπόρων ασκούσε συνεχόμενες πολιτικές και οικονομικές πιέσεις στους αντιπάλους τους στη βάση της ατομικής φιλοδοξίας.

Το 1350 στην κομητεία της Οξφόρδης ο επίσκοπος του Eynsham αναγκάστηκε να δεχτεί τους όρους των εναπομεινάντων υποτελών εργατών της γης του, οι οποίοι απειλούσαν ότι θα εγκατέλειπαν το πόστο τους, εάν ο εργοδότης τους δεν διαπραγματευόταν καλύτερες εργασιακές συνθήκες και μεγαλύτερους μισθούς. Αν και ο επίσκοπος αρχικά συμφώνησε, την επόμενη χρονιά τους κατηγόρησε στους τοπικούς δικαστές με αποτέλεσμα να ξεσπάσουν συγκρούσεις στο Αβαείο από

¹⁹³ Rigby, “Deference, ambition...”.

επιτιθέμενους εργάτες «οι οποίοι συμπεριφέρονταν ως παράφρονες, καθοδηγούμενοι από σατανικό πνεύμα», απειλώντας να τον κάψουν ζωντανό, εάν δεν απέσυρε τις κατηγορίες εναντίον τους.¹⁹⁴ Αμέσως μετά το περιστατικό, ο βασιλιάς έστειλε τον William Shareshull, μέλος της βασιλικής αυλής και υπεύθυνο για την απονομή δικαιοσύνης του King's Bench (*Chief Justice of the King's Bench*) στην κομητεία της Οξφόρδης, για να διερευνήσει το περιστατικό της εξέγερσης και τα κίνητρα των ταραχοποιών.¹⁹⁵ Τον επόμενο Φεβρουάριο συγκροτήθηκε συνέλευση της βασιλικής αντιπροσωπείας, στην οποία παρουσιάστηκε ο Shareshull, για να τονίσει τα δύο αγκάθια του βασιλείου με αφορμή το περιστατικό στο αβαείο.¹⁹⁶ Τα υπάλληλα στρώματα απειλούσαν την ειρήνη και το συμφέρον του βασιλείου και οι εργάτες ήταν απρόθυμοι να υπακούσουν στα βασιλικά διατάγματα για την εργασία. Ο χρονικογράφος Henry Knighton γράφει ότι η ρύθμιση του 1349 δεν εφαρμόστηκε από τους τεχνίτες και τους αγρότες, διότι «ήταν τόσο υπερόπτες και συγκρουσιακοί [*elati et contrariosi*] που προτιμούσαν να αφήσουν τα σπαρτά να σαπίσουν, αν δεν ικανοποιούνταν οι παράλογες απαιτήσεις τους».¹⁹⁷

Η Berta Putnam χαρακτήρισε το διάστημα από τον Ιούνιο 1349 έως τον Φεβρουάριο του 1351 ως μια περίοδο διάφορων διοικητικών πειραμάτων.¹⁹⁸ Αν αυτή η πρώιμη φάση της θέσπισης των νόμων για την εργασία ήταν πείραμα, φαίνεται πως κρίθηκε από τον κόσμο της εργασίας ως ανεπιτυχές. Η πρώτη περίοδος των αγγλικών εργασιακών νόμων έγειρε σοβαρούς προβληματισμούς για την εξέλιξη και την ευημερία του βασιλείου σε μια ιδιαίτερα σκληρή εποχή για τα υπάλληλα στρώματα. Η δημόσια αντιπαράθεση για την εργασία, η οποία ξεκίνησε από την επιθυμία των ελίτ να επιβάλουν ένα ρυθμιστικό πλαίσιο έφερε στο προσκήνιο το δίπολο εργασία και νωθρότητα και προάσπιση ή μη του ιδεώδους του κοινού συμφέροντος.

¹⁹⁴ BL: *Eynsham Cartulary*, Oxford Historical Society, li, (1908), σ. 46-47, περιγραφή των γεγονότων στο διάστημα 1359-1383.

¹⁹⁵ BHO: Sir Edmund Chambers, *Eynsham Under the Monks*, Oxon. Records Society, xviii, (1936), σ. 102-106, Επίσης βλ.: Maurice Beresford, *History on the Ground*, Λονδίνο, Routledge, έκδοση του 2016, σ. 99.

¹⁹⁶ PRME: «Edward III: February 1351», <http://www.british-history.ac.uk/no-series/parliament-rolls-medieval/february-1351>.

¹⁹⁷ BHO: Henry Knighton, *Chronicon Henrici Knighton Vel Cnitthon, Monachi Leycestrensis*, σ.64.

¹⁹⁸ Robertson, *The Middle Ages at work*, σ. 133-134.

Γ.3. «Για το κοινό συμφέρον»: Τα τελετουργικά ως μέσο πολιτικής και οικονομικής σύγκρουσης

Την άνοιξη του 1390 ο αρχιεπίσκοπος του Canterbury William Courtenay οδήγησε στο δικαστήριο πέντε ημερομίσθιους εργάτες με την κατηγορία ότι δεν εκτέλεσαν σωστά τα καθήκοντα τους: να παραδώσουν δηλαδή συγκεκριμένο αριθμό φορτίων άχυρου στις αποθήκες της επισκοπικής κατοικίας. Αν και οι υποτελείς δήλωσαν ότι είχαν ακολουθήσει τις οδηγίες του, ο αρχιεπίσκοπος τους κατηγορήσε ότι το παρέδωσαν σε σακιά και το πήγαν με τα πόδια, αντί να χρησιμοποιήσουν τα καρότσια, τα οποία είχαν διατεθεί για τη μετακίνησή τους.¹⁹⁹ Για τον Courtenay η πράξη των εργατών δήλωνε την επιθυμία τους να τον εξαπατήσουν μεταφέροντας μυστικά το εμπόρευμα σε σακιά και κυρίως αποτύπωνε την περιφρόνηση τους στο πρόσωπό του, παραγνωρίζοντας την υποχρέωση τους να ακολουθούν τις διαταγές του σύμφωνα με τον ισχύοντα εργασιακό νόμο (*vilipendium*). Ο Courtenay είχε ήδη αρκετούς λόγους για να ανησυχεί. Στα τοπικά αρχεία φαίνεται ότι οι χωρικοί την περίοδο της εξέγερσης του 1381, έχοντας ήδη οργανωθεί σε αδελφότητες με σκοπό εκτός των άλλων και την τέλεση θεατρικών δρώμενων, εκτέλεσαν παραδειγματικά τον προκάτοχο του, αρχιεπίσκοπο Sudbury.²⁰⁰ Για τον αρχιεπίσκοπο, η παραβίαση των εργασιακών υποχρεώσεων και η απείθεια των υποτελών μπορούσαν να πυροδοτήσουν εξέγερση εναντίον των κοσμικών και εκκλησιαστικών αρχόντων, καθώς οι καιροσκόποι και νωθροί εργάτες στόχευαν στην κατάκτηση περισσότερων εργασιακών προνομίων, «*παρασυρόμενοι από την υπεροψία τους*».²⁰¹

¹⁹⁹ Lambeth Palace Library, Λονδίνο, 1381-1396, φ. 337, Reg. W. Courtenay, *Register of Archbishop William Courtenay of Canterbury*. Επίσης για τη δράση του αρχιεπισκόπου βλ.: Joseph Henry Dahmus, *William Courtenay: Archbishop of Canterbury, 1381-1396*, Φιλαδέλφεια, Pennsylvania University Press, 1966, James Hunt (επιμ.), *The Life and Extraordinary Adventures of Sir William Courtenay: Knight of Malta, Alias John Nichols Tom, Formerly Spirit Merchant and Maltster, of Truro in Cornwall: Being a Correct Detail of All the Incidents of His Extraordinary Life, from His Infancy to the Dreadful Battle at Bossenden Wood ... Concluding with an Accurate Account of the Trial of the Rioters at the Maidstone Assizes*, Χάρβαρντ, Harvard University Library, 1838.

²⁰⁰ L.C. Hector και Barbara F. Harvey (επιμ. μτφρ.), *The Westminster Chronicle*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1982, σ. 6-7.

²⁰¹ W. Courtenay, *Register*, φ. 337, “*lentis incessibus procederent humiliter et devoter*”.

Η ποινή, η οποία τους επιβλήθηκε, στόχευε στον παραδειγματισμό των υπολοίπων συναδέλφων τους. Οι αγρότες θα περπατούσαν ακάλυπτοι και ανυπόδητοι σε σειρά με ταπεινότητα και ευλάβεια, σχηματίζοντας μια λιτανεία γύρω από την εκκλησία του Wingham, «κουβαλώντας ο καθένας στην πλάτη του ένα σακί με άχυρο και σκουπίδια».²⁰² Η συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα δραματοποίησης της ποινής «από τα πάνω», διατηρώντας τα βασικά στοιχεία του λειτουργικού δράματος και των θρησκευτικών λιτανειών. Οι εργάτες έγιναν σύμβολο κακής εργασίας και ανυπακοής, η οποία έπρεπε να αναδειχθεί και να αντιμετωπιστεί, μέσα από μια δημόσια τελετή εξιλέωσης με συγκεκριμένη σκηνοθεσία, η οποία έλαβε χώρα στη κεντρική πλατεία σε μια σημαντική ημέρα του θρησκευτικού εορτολογίου και ερμηνευόταν από τα μέλη της κοινότητας με όρους θρησκευτικούς. Μέσα από τα λαϊκά δρώμενα της αριστοκρατίας και των αστικών εξουσιαστικών φορέων, όπως οι βασιλικές εισοδοί και οι εορτές προς τιμήν του προστάτη-άγιου μιας πόλης, φαινόταν ότι η ρητορική των εξουσιαστικών φορέων στόχευε σε συγκεκριμένες επαγγελματικές ομάδες και στον κόσμο των φτωχών χρησιμοποιώντας όμως τεχνικές, που τους περιλάμβαναν όλους.

Η δραματοποίηση μιας πράξης, μιας ιστορίας ή ακόμα και μιας απόφασης ποινικοποίησης και περιθωριοποίησης ενός ατόμου ή μιας ομάδας καθώς και η χρήση συμβολικών μέσων με στόχο την αυτο-προβολή και την εδραίωση της κυριαρχίας από τον μονάρχη, τους εξουσιαστικούς φορείς και την Εκκλησία αναδείχτηκε στην ιστορική έρευνα κυρίως μέσα από το έργο του Ernst Kantorowicz, από το οποίο προέκυψαν πολλές άλλες μελέτες. Χρησιμοποιώντας βιβλικά κείμενα, τελετουργίες, λαϊκά και εκκλησιαστικά δρώμενα, ο Kantorowicz εξέτασε τους τρόπους με τους οποίους η μοναρχία εργαλειοποίησε μια σειρά από συμβολικά μέσα για να εδραιώσει και να διασφαλίσει την κυριαρχία της.²⁰³ Η Kellie Robertson χρησιμοποίησε το μοντέλο εξέτασης της μεσαιωνικής πολιτικής θεολογίας του Ernst Kantorowicz για να αναδείξει τον παράλληλο δρόμο που ακολούθησε ο κόσμος της εργασίας με τη χρήση της μεσαιωνικής λογοτεχνίας.²⁰⁴ «*Τα δύο σώματα του βασιλιά*» δρούσαν παράλληλα με «*τα δύο σώματα του εργάτη*», αναδεικνύοντας την αναγκαιότητα της εργασίας καθώς και τη σημασία της εμπλοκής του στις πολιτικές διεργασίες που συντελούνταν στις πόλεις. Στη βάση του μοντέλου της Robertson, το μεσαιωνικό

²⁰² W. Courtenay, *Register*, φ. 337.

²⁰³ Ernst Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*.

²⁰⁴ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*.

δράμα εξετάζεται εδώ ως πεδίο προώθησης πολιτικών και οικονομικών διεκδικήσεων και ως χώρος εκτόνωσης κοινωνικών συγκρούσεων με βασικό επιχείρημα του κόσμου της εργασίας την ανάδειξη της σημασίας της εργασίας των αστών μικρών εμπόρων και τεχνιτών και την ανάγκη ενίσχυσης του ιδεώδους της αστικής φιλανθρωπίας ως πράξη συναδελφικής αλληλεγγύης και πόλου συσπείρωσης μιας επαγγελματικής ομάδας.

Ειδικότερα, οι ελίτ και οι εξουσιαστικοί φορείς επέλεξαν τη δραματοποίηση της ποινής και της τιμωρίας, προσδίδοντας ένα τελετουργικό στοιχείο. Τα διατάγματα για την εργασία και ιδιαίτερα εκείνο του 1361 αποσκοπούσαν στην περιθωριοποίηση των ταραχοποιών εργατών, οι οποίοι διακρίνονταν από το σημάδι που έφεραν. Ο τελετουργικός χαρακτήρας της ποινής των ταραχοποιών εργατών που πρόσβαλαν τον αρχιεπίσκοπο Courtenay στόχευε στην περιθωριοποίηση των ταραχοποιών εργατών και στον παραδειγματισμό των υπάλληλων στρωμάτων, θυμίζοντας έντονα τον τρόπο διεξαγωγής και τους συμβολισμούς των θεατρικών μυστηρίων. Όπως τονίζει η Robertson, «η φυσική τιμωρία όπως η πυροσφράγιση δεν αποσκοπούσε μόνο στην ανάδειξη της εγκληματική πράξης και της παραβατικής συμπεριφοράς, αλλά λειτουργούσε και ως μόνιμο σύμβολο ενοχής και καθυπόταξης».²⁰⁵

Ο ταραχοποιός εργαζόμενος, μέσα από την τελετουργική αποτύπωση της ποινής στο σώμα του, αποτελούσε μια ζωντανή αλληγορία της φαυλότητας και της νωθρότητας (*fauxtime*), η οποία γινόταν ορατή από όλους και λειτουργούσε παραδειγματικά. Η συγκεκριμένη επιλογή των ελίτ οφειλόταν σε δύο πολιτικές αλλαγές, που συντελέστηκαν στα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα. Η πρώτη συνοψιζόταν στην τάση συσπείρωσης των εξουσιαστικών φορέων και η δεύτερη σχετιζόταν με τον τρόπο προώθησης ενός μηνύματος σε ένα μη εγγράμματο πληθυσμό, που έγινε αποδέκτης μιας ευρείας χρήσης συμβόλων, κειμένων και μηνυμάτων. Όπως και στα ηθικοπλαστικά έργα, ο ταραχοποιός εργάτης που σημαδεύεται και περιθωριοποιείται, αποτελούσε μια αλληγορική μορφή, η οποία έπρεπε να γίνει αντιληπτή από τα μέλη της κοινότητας του μέσα από μια επιτελεστική διαδικασία, κατά την οποία οι αντιλήψεις για τις πειθαρχικές ποινές για την εργασία προωθούνταν από το δίπολο της προβολής και της επανάληψης.²⁰⁶ Τα τελευταία

²⁰⁵ Robertson, *The Middle Ages at Work*, σ. 136-138.

²⁰⁶ Alice Crary, *Beyond Moral Judgment*, Κέμπριτζ, Harvard University Press, 2007, K.T. Fann. (επιμ.) *Symposium on J.L. Austin*, Νέα Υόρκη, Humanities Press Inc. 1969, Ernest Gellner, *Words and Things*, Λονδίνο, Routledge, 1959.

χρόνια εξετάζεται η προσπάθεια διασφάλισης του ιδεώδους του μεσαιωνικού κοινού συμφέροντος από τους φορείς της εξουσίας και τα υπάλληλα στρώματα υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, στη βάση μιας ιδιαίτερα ενδιαφέρουσας μελέτης της Judith Butler.²⁰⁷ Οι ιστορικοί που χρησιμοποίησαν το έργο της Butler συμπέραναν ότι η χρήση τέτοιων μέσων πράγματι ενίσχυε την προσπάθεια των αστικών ολιγαρχιών και των εξουσιαστικών φορέων να εφαρμόσουν κανόνες και περιορισμούς σε ένα απείθαρχο τμήμα των μεσαιωνικών κοινωνιών, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα την πολιτική εργαλειοποίηση των ίδιων μέσων από τον κόσμο της εργασίας για την προώθηση των δικών τους συμφερόντων.²⁰⁸ Η ετήσια παρουσίαση των θεατρικών δρώμενων, το θέμα των οποίων ήταν όμοιο σε πολλές περιπτώσεις, ενισχύει τη συγκεκριμένη θέση.

Ωστόσο, όπως φαίνεται μέσα από τις πηγές, το συγκεκριμένο ιστορικό μοντέλο δεν έχει καμία ουσιαστική εφαρμογή στους τρόπους με τους οποίους οι μεσαιωνικές κοινωνίες της Ευρώπης συγκρότησαν τη λαϊκή κουλτούρα τους και τη χρησιμοποίησαν για την απόκτηση πολιτικών και οικονομικών οφελών. Από τη σκοπιά της κοινωνικής ιστορίας είναι δυνατόν να εξεταστεί το μοτίβο της επανάληψης ως ένα θετικό επιπρόσθετο μέσο κοινωνικών διεκδικήσεων. Είναι δεδομένο ότι για τους ανθρώπους του Μεσαίωνα ο κόσμος γινόταν αντιληπτός μέσα από ένα χριστιανικό κάτοπτρο. Η βασική προσέγγιση για το ιδεώδες του κοινού συμφέροντος βασιζόταν στις χριστιανικές διδαχές. Ένας από τους σημαντικούς στόχους του μεσαιωνικού δράματος ήταν να υπενθυμίσει και να εξηγήσει τη σημασία του χριστιανισμού, στη βάση του οποίου διαρθρωνόταν η μεσαιωνική κοινωνία, στην οποία οι ιστορικές αναδρομές για την εξήγηση της κοινωνικής ιεραρχίας και ανισότητας ήταν απαραίτητες. Παράλληλα, με τη χρήση της επανάληψης τα υπάλληλα στρώματα διεκδικούσαν τη θέση τους στην κοινότητά τους, η οποία μετασχηματιζόταν συνεχώς. Από τη μία πλευρά, η εργασία των αναμάρτητων του δέκατου τέταρτου αιώνα ερχόταν σε σύγκρουση με την εργασία των πρωτοπλάστων της βιβλικής εποχής και από την άλλη πλευρά, οι αστικές ολιγαρχίες συγκρούονταν

²⁰⁷ Judith Butler, *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of Sex*, Νέα Υόρκη, Psychology Press, 1993, σ. 5-12.

²⁰⁸ Robertson, *The Labourer's Two Bodies*, σ. 8-12, Jason L. Powell, Tony Gilbert, "Performativity and Helping Professions: Social Theory, Power and Practice", *International Journal of Social Welfare*, 16, (2007), σ. 193-201, Barbara Bolt, *Art Beyond Representation: The Performative Power of the Image*, Νέα Υόρκη, I.B.Tauris, 2004, σ. 258-261.

με τον κόσμο των πόλεων με πρόφαση τη διασφάλιση της ενότητας και της ειρήνης του αγγλικού βασιλείου.

Το 1966 η Frances Yates ανέδειξε τους τρόπους με τους οποίους η μνήμη και η διαχείρισή της επηρέασαν τη μεσαιωνική κουλτούρα. Για την Yates, η μνήμη αποτελούσε ένα από τα βασικά εργαλεία ενός ομιλητή ή ενός ρήτορα, ο οποίος απευθυνόταν σε ένα κοινό που δεν ήταν εκπαιδευμένο να προσέχει.²⁰⁹ Σαφέστατα, στο έργο της η Yates δεν περιορίστηκε εκεί. Όμως και μόνο από τη μικρή αυτή διαπίστωση, είναι δυνατόν να προσεγγίσουμε το μεσαιωνικό ακροατήριο λίγο περισσότερο. Λόγω της απουσίας κειμένων και βιβλίων, ο άνθρωπος του Μεσαίωνα μπορούσε να θυμηθεί ό,τι του προκαλούσε εντύπωση και έκπληξη. Από τις μελέτες του Bob Scribner μέχρι εκείνες του Theodore Lerud, είναι σαφές ότι η μνήμη των ανθρώπων της προβιομηχανικής Ευρώπης στηριζόταν στην εικόνα, στα σύμβολα, στην αναπαράσταση και στο δημόσιο (συνήθως) προπαγανδιστικό και (πάντα) εκκλησιαστικό λόγο.²¹⁰ Το θέατρο αποτέλεσε ένα από τα βασικά πεδία της *ars memoria*, στο ίδιο μοντέλο ερμηνείας που πρότεινε η Mary Carruthers για τη σημασία της μνήμης και της επίδρασης της στην εξέλιξη των μεσαιωνικών κοινωνιών.²¹¹

Για τους ανθρώπους του μεσαίωνα η μνήμη και η διαχείρισή της αποτελούσαν βασικά συστατικά του διανοητικού σύμπαντός τους. Η *vis memorativa* του Θωμά Ακινάτη στη *Summa Theologiae* είναι η δύναμη που διατηρεί στο μυαλό την εικόνα, τα σύμβολα, τα συναισθήματα και τα στοιχεία του υλικού πολιτισμού.²¹² Αν και ο Ακινάτης επιδίωκε την απλούστευση των νοημάτων στον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος αντιλαμβανόταν την ύπαρξη, τον κόσμο και το περιβάλλον του σε σχέση με τον Θεό, εντούτοις έδειξε ότι για τον άνθρωπο του Μεσαίωνα το σύμβολο το οποίο διατηρείται στη μνήμη του αποτελεί και το κλειδί μεταξύ της αίσθησης και της κατανόησης.

²⁰⁹ Frances Amelia Yates, *The Art of Memory*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1966.

²⁰⁹ Robert Scribner, "Perceptions of the Sacred in Germany at the End of the Middle Ages", στο Lyndal Roper (επιμ.), *Religion and Culture in Germany (1400-1800)*, Λάνγκεν, Brill, 2001, ο ίδιος, *For the Sake of Simple Folk: Popular Propaganda for the German Reformation*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1994, T. Lerud, *Memory, Images, and the English Corpus Christi Drama*, Λονδίνο, Springer, 2016.

²¹¹ Mary Carruthers, *The Craft of Thought*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1998, η ίδια, *The Book of Memory*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1990, σ. 221-57.

²¹² Anthony J. Lisska, *Aquinas's Theory of Perception: An Analytic Reconstruction*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1994, σ. 198-199.

Τα θεατρικά δρώμενα του Μεσαίωνα αποτελούσαν το χαρακτηριστικότερο και συνηθέστερο μέσο για την επίτευξη τέτοιων πρακτικών. Αν και η Carruthers δίνει έμφαση στη σημασία των γραπτών και της εικόνας επιλέγοντας ως μελέτη περίπτωσης τα μεσαιωνικά χειρόγραφα, η θεωρία της χρησιμοποιήθηκε ευρύτερα. Ο Lerud στη βάση αυτής της θεωρίας μελέτησε την αξιοποίηση της μνήμης στα θεατρικά μυστήρια. Ο Charles Pythian-Adams στη μελέτη του για τον κύκλο του Coventry πρότεινε ότι η ετήσια επανάληψη των τελετών και των έργων στόχευε στην κατανόηση της σύνθεσης της ίδιας της κοινότητας.²¹³ Για τον Lerud, η διατήρηση της μνήμης των μελών της κοινότητας, η οποία γινόταν εφικτή μέσω της επανάληψης, συνέβαλλε δραστικά στην εξέλιξη των πολιτισμικών συστατικών που μεταφέρθηκαν και μετασχηματίστηκαν στις αστικές κοινότητες, ενίσχυσαν το αίσθημα της τάξης και της ομόνοιας στην πόλη και ανέδειξαν το ζήτημα των κοινωνικών ανισοτήτων ως βασικό συστατικό της διατήρησης της κοινωνικής ιεραρχίας και κινητήρια δύναμη στην ανάπτυξη των λαϊκών δρώμενων με θρησκευτικό περιεχόμενο. Για τον Lerud και τον Adams, ο εορτασμός του *Corpus Christi* αποτελούσε ένα κομβικό μέσο στην ανάδειξη του αστικού γοήτρου και των επαγγελματικών και προσωπικών ικανοτήτων των υπάλληλων στρωμάτων. Όπως γράφει η Kathleen Ashley για τα έργα της Υόρκης «τέτοιες πολιτισμικές δράσεις, όπως ο κύκλος της Υόρκης, δεν έχουν μόνον έναν παραγωγό και ένα κοινό ούτε έναν αποκλειστικό σκοπό αλλά για τη λειτουργία τους απαιτούνται πολλοί παραγωγοί και ένα ποικιλόμορφο κοινό, πυροδοτώντας πολλά είδη απαντήσεων και αντιδράσεων εξυπηρετώντας πολλές από τις ανάγκες της κοινωνίας».²¹⁴

Με τα διατάγματα του 1351 και του 1361 επιδιώχτηκε περισσότερο η χρήση της σωματικής βίας και λιγότερο η επιβολή χρηματικών προστίμων. Όπως αναδεικνύει ο Chris Given-Wilson, το 1413 με απόφαση του βασιλιά και της βασιλικής αντιπροσωπείας όσοι διέπραξαν τις αμαρτίες της μοιχείας και της ασέλγειας, θα τιμωρούνταν με σωματική και όχι οικονομική ποινή. Για τον Φουκώ το σώμα σχετιζόταν και ήταν μέρος ενός πολιτικού περιβάλλοντος και οι εξουσιαστικές σχέσεις διαφαίνονταν σε αυτό. Ο ίδιος έγραφε για το σώμα «επενδύουν σε αυτό, το

²¹³ Charles Pythian-Adams, "Ceremony and the Citizen: The Communal Year at Coventry, 1450-1550", στο Peter Clark and Paul Slack (επιμ.), *Crisis and Order in English Towns, 1500-1700*, Λονδίνο, Routledge, 1972, σ. 58.

²¹⁴ Kathleen Ashley, "Sponsorship, Reflexivity, and Resistance: Cultural Readings of the York Cycle Plays", στο Kathleen Ashley (επιμ.), *The Performance of Middle English Culture*, Κέμπριτζ, Brewer, 1998, σ. 9.

σημαδεύουν, το βασανίζουν, το χρησιμοποιούν για εργασία, για να επιτελεί τελετουργίες και για να εκπέμπει σύμβολα».²¹⁵

Η χρήση τελετουργικών και θεατρικών στοιχείων στον τρόπο με τον οποίο οι αστικές ολιγαρχίες και η μοναρχία αντιμετώπιζαν την εργασία ως προϋπόθεση της διατήρησης της χριστιανικής αγγλικής κοινωνίας είχε τις ρίζες της ήδη στον ένατο αιώνα. Για τους ανθρώπους του Μεσαίωνα, μέσα από τις βιβλικές αναφορές ο εργάτης της γης, ο κτηνοτρόφος και ο γεωργός παρέπεμπαν στον ιδεότυπο του καλού χριστιανού. Οι μαθητές του Χριστού και τα βιβλικά πρόσωπα ενσάρκωναν τους καλούς ήρωες, που συγκρούονταν με τους μοχθηρούς και κερδοσκόπους ή άπιστους εμπόρους. Μέσα από σημαντικές εργασίες, όπως του Jacques Le Goff²¹⁶ και πρόσφατα του Paul Freedman,²¹⁷ γνωρίζουμε ότι η νέα αγροτική τεχνολογία, η οποία εξελίχτηκε στο διάστημα από τον ένατο έως τον δωδέκατο αιώνα, άνοιξε νέους δρόμους σε μια νέα και προωθούμενη από την Εκκλησία θεολογική αντίληψη σύμφωνα με την οποία η ιδανική εργασία ήταν η χειρωνακτική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής αποτέλεσε το τάγμα των Κιστερκικανών μοναχών του δωδέκατου αιώνα, στη σύναξη των οποίων η χειρωνακτική εργασία ήταν ένα μέσο ενίσχυσης της πίστης και ένα αντίδοτο στην αμαρτία της νωθρότητας. Η εργασία δεν ήταν μόνο η καταδίκη των πρωτόπλαστων, αλλά είχε μια θετική πνευματική αξία.²¹⁸

Η επιθυμία των ελίτ να οριοθετήσουν τις δράσεις των υπάλληλων στρωμάτων μέσα από τις εργασιακές σχέσεις και να περιορίσουν τις πολιτικές και οικονομικές φιλοδοξίες τους βασίστηκε σε αυτό το θεωρητικό σχήμα, το οποίο ήταν αποδεκτό από τις Γραφές. Έτσι από τη μια πλευρά, για τη διατήρηση του κοινού συμφέροντος ο κόσμος της εργασίας έπρεπε να συνεισφέρει, επιτελώντας τον κοινωνικό του ρόλο και από την άλλη πλευρά, η οποιαδήποτε παρασπονδία αντιμετωπιζόταν με σκληρότητα και προβαλλόταν παραδειγματικά μέσα από το σώμα και τα δημόσια τελετουργικά.

²¹⁵ Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Νέα Υόρκη, Knopf Doubleday Publishing Group, 1977, σ. 25.

²¹⁶ Jacques Le Goff, “Le Temps du Travail dans la crise du VIV siecle”, *Moyen Age*, 69, (1963), σ. 597-613.

²¹⁷ Paul Freedman, “Peasant Anger in the Late Middle Ages” στο Barbara Rosenwein (επιμ.), *Anger’s Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca, 1998, σ. 171-188, ο ίδιος, *The Origins of Peasant Servitude in Medieval Catalonia*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1991, ο ίδιος, “The Evolution of Servile Peasants in Hungary and in Catalonia: A Comparison” στο *Anuario de Estudios Medievales*, 26, (1996), σ. 909-932.

²¹⁸ Catharina Lis, Hugo Soly, *Worthy Efforts: Attitudes to Work and Workers in Pre-Industrial Europe*, Λάιντεν, BRILL, 2012, σ.118-119.

Όταν ο Caxton μετάφραζε στη διάρκεια του Πολέμου των Ρόδων το έργο του Jacobus de Cessolis, *Game and play of Chesse*, έβλεπε στα πόνια τη φυσική διάκριση που υπήρχε πάντα στην κοινωνία.²¹⁹ Στο σκάκι όλα τα κοινωνικά στρώματα χρησιμοποιούνταν για την επίτευξη της νίκης, για το κοινό καλό και για τούτο το σκοπό έπρεπε να λειτουργούν αρμονικά. Ωστόσο για τους θεολόγους του Μεσαίωνα, ο δέκατος τέταρτος αιώνας δεν ήταν η ιδανική εποχή για την προώθηση του ιδεώδους του κοινού συμφέροντος, εξαιτίας των πολιτικών και κοινωνικών συσχετισμών που επικρατούσαν. Για την ανάδειξη του προβλήματος, οι λόγιοι και οι θεολόγοι δεν στόχευσαν σε μια πολιτισμική και οικονομική αναγέννηση, αλλά εστίασαν στην επαναφορά των προτύπων των παλαιότερων εποχών, όπου το κοινό συμφέρον επικρατούσε και αποτελούσε κινητήρια δύναμη για τις μεσαιωνικές κοινωνίες, οι οποίες οργανώνονταν και διοικούνταν με βάση το θεϊκό σχέδιο.

Το κοινό συμφέρον, που προωθήθηκε στη βάση μιας ουτοπικής μεσαιωνικής κοινωνίας, απαιτούσε τη συνεχή τροφοδότηση του σώματος και της ψυχής. Η αδυναμία της κάλυψής τους οδηγούσε σε ένα δυστοπικό μέλλον, ή αλλιώς στην Αποκάλυψη. Η ιδέα για το κοινό καλό βασιζόταν στη συνειδητή επιλογή των μελών της χριστιανικής κοινωνίας να προάγουν όχι μόνο τις σωματικές αλλά και τις πνευματικές αρετές τους, που ενδυναμώνονταν μέσα από την προσευχή και τα εκκλησιαστικά κηρύγματα. Στις αστικές και αγροτικές κοινωνίες του δέκατου τέταρτου αιώνα ήταν σαφές ότι το κοινό συμφέρον δε στηριζόταν τόσο στην οικονομική ευμάρεια, όσο στην ατομική αρετή. Η ψυχή συγκρουόταν με την υλικότητα του σώματος. Η έννοια του κοινού συμφέροντος, που χαρακτήρισε το μεσαιωνικό αγγλικό δίκαιο, έθετε το συλλογικό συμφέρον πάνω από το ατομικό. Οι νομικές θεωρίες βρήκαν πρόσφορο έδαφος στον σχολαστικισμό, που ενσωμάτωσε την έννοια της *caritas*, υποστηρίζοντας ότι το καλό δεν εστιάζοταν μόνο στην καταπολέμηση του χάους και στη διαφύλαξη της τάξης αλλά στην αιώνια μακαριότητα.²²⁰

Για πολλούς ιστορικούς της μεσαιωνικής διανοητικής ιστορίας, το ιδεώδες του κοινού συμφέροντος (*communem utilitatem*) ήταν το θεμέλιο της μεσαιωνικής πολιτικής σκέψης, ειδικά εάν οι μελέτες περίπτωσης σχετίζονταν με τον

²¹⁹ Andrew Higl, *Playing the Canterbury Tales: The Continuations and Additions*, Λονδίνο, Ashgate 2013, σ.114, υποσ. 12.

²²⁰ Severin Valentinov Kitanov, *Beatific Enjoyment in Medieval Scholastic Debates: The Complex Legacy of Saint Augustine and Peter Lombard*, Νέα Υόρκη, Lexington Books, 2014, σ. 11-12.

σχολαστικισμό.²²¹ Ο D.W. Robertson χαρακτηριστικά υποστήριξε ότι στα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα παρατηρήθηκε μια δραματική μείωση στο ενδιαφέρον των ανθρώπων για το κοινό συμφέρον.²²² Για τον Robertson, η έννοια του κοινού συμφέροντος ήταν ταυτόσημη με την έννοια του κοινοτικού πνεύματος, την ιδέα της ομαδικότητας και της αλληλεγγύης, έννοιες δηλαδή που χαρακτήρισαν την περίοδο του μέσου Μεσαίωνα και οι οποίες παρήκμασαν με τις κρίσεις και τις μεγάλες εξεγέρσεις. Η προσέγγισή του Robertson εντάσσεται σε μια ιστοριογραφική παράδοση, στην οποία οι ερμηνείες των συμβάντων προέκυψαν από τις πραγματείες της ελίτ και από επίσημα διατάγματα της Εκκλησίας. Όμως για τους ανθρώπους του Μεσαίωνα, οι λαϊκές αντιλήψεις και οι πολιτικές επιδιώξεις τους ήταν εντελώς διαφορετικές από εκείνες των ελίτ και της Εκκλησίας. Με άλλα λόγια, οι αγγλικές πηγές δείχνουν ότι ο σχολαστικισμός ήταν περισσότερο μια πνευματική άσκηση μιας μικρής μειοψηφίας σε ακαδημαϊκό περιβάλλον. Αντίθετα με ό,τι υποστηρίζουν οι Robertson, και Black,²²³ φαίνεται ως πιο ορθό ότι το ιδεώδες του κοινού συμφέροντος ενισχύθηκε δραματικά τη συγκεκριμένη περίοδο και πράγματι διαδόθηκε στις κοινωνικές ομάδες, οι οποίες κατά τον Robertson ήταν υπεύθυνες για την εξασθένιση του: οι αιρετικοί, οι εξεγερμένοι και οι αστοί έμποροι.²²⁴

Το ιδεώδες του κοινού συμφέροντος προϋπέθετε την εργασία όλων των κοινωνικών ομάδων με στόχο την ανάπτυξη και τη διατήρηση ενός σχηματισμού που αξιοποιήθηκε με διαφορετικό βαθμό επιτυχίας όχι μόνο από τις δικαστικές και εκκλησιαστικές αρχές ή τη βασιλική εξουσία, αλλά από ομάδες, που δεν μπορούσαν να ενταχθούν και να αποτελέσουν ενεργό κομμάτι στην πόλη. Δεν ήταν μόνο οι ελίτ μέσα από τα διατάγματα για την εργασία που στηλίτευαν τους περιπλανώμενους και ανειδίκευτους ημερομίσθιους τεχνίτες, αλλά και οι συγκεντρωτικές επαγγελματικές ενώσεις εμπόρων, που υιοθετούσαν τη συγκεκριμένη λογική. Όπως τονίζει η Robertson «τη στιγμή που το ιδεώδες του κοινού συμφέροντος αφομοιώθηκε από περιθωριακές πραγματείες και συνδέθηκε με το σώμα των εξεγερμένων, την αγγλική

²²¹ Στο ίδιο.

²²² D.W. Robertson, “The Doctrine of Charity on Medieval Literary Gardens: A Topographical Approach through Symbolism and Allegory”, *Speculum*, 26, (1951), σ. 24-49.

²²³ Anthony Black, *Η Πολιτική σκέψη στην Ευρώπη του Μεσαίωνα, 1250-1450*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2018.

²²⁴ Ενδεικτικά βλ.: D.W. Robertson, “Chaucer and the Economic and Social Consequences of the Plague” στο F. Newman (επιμ.), *Social Unrest in the Late Middle Ages*, Νέα Υόρκη, *Medieval and Renaissance Texts and Studies*, 39, (1986), σ. 49-74.

βίβλο των αιρετικών, τα βιβλία ελεημοσύνης των εμπόρων έγινε θεσμικά λιγότερο αποτελεσματικό ως μέθοδος σύλληψης του άυλου πολιτικού σώματος».²²⁵

Η ιδέα του κοινού συμφέροντος στηρίχτηκε σε μια ρητορική αμοιβαιότητας. Αφορούσε τόσο στην εργασία και στις ατομικές πράξεις σε σχέση με την ευμάρεια του ευρύτερου κοινωνικού και πολιτικού συνόλου, αλλά και σε σχέση με τον επαγγελματικό και οικογενειακό μικρόκοσμο ως τμήμα του ευρύτερου συνόλου. Η διάκριση του κόσμου της εργασίας με κριτήριο την επαγγελματική ειδικότητα και την καταγωγή ευνοούσε τους περιορισμούς που υφίσταντο τα υπάλληλα στρώματα με βάση το κοινό συμφέρον. Εκείνοι που εργάζονταν διακρίνονταν πλέον στους εργάτες της γης, στους τεχνίτες των πόλεων και στους προμηθευτές.²²⁶ Η διάκριση αποτυπώθηκε και στη μεσαιωνική λογοτεχνία και ποίηση. Στο έργο του John Gower, *Mirour de l'Omme* εκείνοι που εργάζονταν διακρίνονταν σε πέντε ομάδες.²²⁷ Τους εμπόρους, τους τεχνίτες, τους προμηθευτές και τους αγρότες και εκείνους που πρόσφεραν υπηρεσίες. Ο ύστερος δέκατος τέταρτος αιώνας βρήκε τους εργαζομένους να γίνονται στόχος κριτικής και σάτιρας όχι μόνο από τις ελίτ αλλά και από μέλη της ίδιας κοινωνικής θέσης με αυτούς.

Από τα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα οι αδελφότητες των ειδικευμένων τεχνιτών ξεκίνησαν να χρησιμοποιούν ευρέως το επιχείρημα για την προστασία του ιδεώδους του κοινού συμφέροντος. Παράλληλα οι συντεχνίες, για να προωθήσουν τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα τους, παρουσιάστηκαν ως εγγυητές της διατήρησης της χριστιανικής κοινωνίας και της ευμάρειας του βασιλείου. Ωστόσο, η πρόδηλη αδυναμία τους να συμμετάσχουν στο δημόσιο πολιτικό διάλογο καλύφτηκε από τη χρήση τελετουργικών και θεατρικών δρώμενων σε επίπεδο ενορίας και πόλης. Η εορτή του *Corpus Christi* αποτέλεσε προνομιακό πεδίο προβολής του κόσμου της εργασίας ως εγγυητή σταθερότητας και ανάπτυξης απέναντι στις επιπτώσεις των κρίσεων.

Είναι γνωστή η συμβολή της εορτής του *Corpus Christi* στη συσπείρωση των υπάλληλων στρωμάτων, η οποία οδήγησε στην εξέγερση του 1381. Είναι επίσης γνωστά τα επιχειρήματα του κόσμου της εργασίας στη δημόσια ερώτηση του βασιλιά

²²⁵ Robertson, *The Labourers Two Bodies*, σ.80.

²²⁶ Στο ίδιο.

²²⁷ Στο ίδιο.

Ριχάρδου Β΄ για τις επιδιώξεις και τους λόγους της εξέγερσης.²²⁸ Οι εξεγερμένοι του Essex και του Kent υποστήριζαν ότι ο λόγος για τον οποίο ξεσηκώθηκαν ήταν η επιθυμία τους να προστατέψουν τον ίδιο τον βασιλιά από τους κακούς και δόλιους συμβούλους του, οι οποίοι τον επιβουλεύονταν θέτοντας σε κίνδυνο την Αγγλία. Μέσα από τα θεατρικά δρώμενα της χριστιανικής εορτής ο κόσμος της εργασίας πρότεινε ως κομβικής σημασίας λύση για το κοινό συμφέρον όλων των υπηκόων την αντικατάσταση του Μικρού βασιλικού Συμβουλίου του Ριχάρδου Β΄ (*Privy Council*) από εκείνους που θα φρόντιζαν τόσο το βασίλειο όσο και τον ίδιο τον βασιλιά.

Οι χρονικογράφοι της περιόδου είδαν στην προσπάθεια πολιτικής εμπλοκής των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων τη γενικευμένη παραβίαση των υποχρεώσεων τους. Ο Paul Strohm²²⁹ και Steven Justice²³⁰ έχουν δημοσιεύσει μια πληθώρα περιπτώσεων, στις οποίες φαίνεται η προσπάθεια απαξίωσης τους καθώς και η συστηματική παραβίαση της κοινωνικής ιεραρχίας παρά το γεγονός ότι οι εξεγερμένοι είχαν δώσει όρκο υποτέλειας στους ανωτέρους τους.²³¹ Η περίπτωση της εξέγερσης των αγροτών ως το πλέον ενδεικτικό παράδειγμα της συμβολής του μεσαιωνικού δράματος στις λαϊκές συγκρούσεις της ύστερης μεσαιωνικής Αγγλίας και η προώθηση του ιδεώδους του κοινού συμφέροντος μέσα από αυτή άφησαν στο περιθώριο μιας πληθώρα άλλων μικρότερων περιπτώσεων που οι ιστορικοί προσπέρασαν, εντάσσοντας τις συγκεκριμένες περιπτώσεις στο γενικό αφήγημα των κρίσεων του ύστερου Μεσαίωνα.

Μέσα από το θέατρο των αδελφοτήτων και των συντεχνιών προτάθηκε το κοινό συμφέρον σε επίπεδο ενορίας, εργαστηρίου και πόλης. Τα μέλη μιας συντεχνίας στο Λίνκολν αποκαλούνταν μεταξύ τους αδελφοί και δήλωναν ότι το κοινό συμφέρον της συντεχνίας τους βασιζόταν στους οικογενειακούς δεσμούς που είχαν αναπτύξει μεταξύ τους. Πριν ξεκινήσουν τα εορταστικά δρώμενα δήλωναν χαρακτηριστικά ότι ήταν «παιδιά ίδιων γονιών».²³² Επίσης, οι ίδιες οι συντεχνίες για να προστατέψουν την εικόνα τους, φρόντιζαν να υιοθετήσουν ορισμένες εκφάνσεις

²²⁸ M. Aston, *Corpus Christi and Corpus Regni: Heresy and the Peasants' Revolt*.

²²⁹ Paul Strohm, "A Reveler": Chronicle Evidence and the Rebel Voice', στο Paul Strohm (επιμ.), *Hochon's Arrow: The Social Imagination of Fourteenth Century Texts*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1992, σ. 33-56.

²³⁰ Steven Justice, *Writing and Rebellion: England in 1381*, Καλιφόρνια, University of California Press, 1996.

²³¹ "With whom halides yow? Wythe Kynge Richarde and wyth the trew communes". Christopher Fletcher, Jean-Philippe Genet, John Watts, (επιμ.), *Government and Political Life in England and France, c.1300–c.1500*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2015, σ. 302.

²³² TNA: PRO C 47/40/143.

των διαταγμάτων, προβάλλοντας το ιδεώδες του κοινού συμφέροντος της πόλης και του βασιλείου ως αποτέλεσμα του συντεχνιακού συμφέροντος.

Σε επαγγελματικό επίπεδο η αποδοχή τους σχετιζόταν με το δίπολο της καλής ή μη εργασίας. Χαρακτηριστική είναι η οδηγία μιας λονδρέζικης συντεχνίας το 1389: «εάν κάποιος βρίσκεται σε καλή κατάσταση και προτιμά να μένει ξαπλωμένος στο κρεβάτι, και όταν σηκώνεται να μην πηγαίνει στη δουλειά του αλλά να μένει στο σπίτι, ή να σέρνεται στην ταβέρνα για να διασκεδάσει, να πιει κρασί και να παλέψει, να ρίξει με βέλη και έτσι μείνει φτωχός και άπορος και ζητήσει βοήθεια από τη συντεχνία ή την αδελφότητα, να ξέρει ότι δε θα τη λάβει ούτε στη ζωή ούτε στον θάνατο του, αλλά θα εκδιωχθεί».²³³

Η καλή εργασία ως προϋπόθεση της διατήρησης του κοινού συμφέροντος προωθήθηκε μέσα από τη χρήση εικόνων και συμβόλων. Αν χρησιμοποιήσουμε τη θεωρία του Peter Burke για τη χρήση της εικόνας στα πρώιμα νεότερα χρόνια και την εφαρμόσουμε στην ανάλυση της ύστερης μεσαιωνικής Αγγλίας, είναι δυνατόν να εξεταστούν τα ενδύματα και τα λάβαρα των συντεχνιών στις θεατρικές σκηνές από ένα άλλο πρίσμα.²³⁴ Είναι γνωστό ότι ένα άτομο μπορούσε να ενταχθεί σε μια αδελφότητα και μια συντεχνία υπό την προϋπόθεση ότι είχε κοινά συμφέροντα και στόχους με τα υπόλοιπα μέλη. Η ομοιομορφία μπορούσε να επιτευχθεί μέσα από τις επίσημες ενδυμασίες, τη συμμετοχή στα δρώμενα της ομάδας και τα επίσημα χαρακτηριστικά λάβαρα. Το ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: οι επίσημες ενδυμασίες και η χρήση εικόνων στο πλαίσιο μιας καλλιτεχνικής θεατρικής ή τελετουργικής δράσης μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την ανάδειξη της πίστης και της συμμετοχής σε μια επαγγελματική ομάδα; Εξετάζοντας τις πηγές, η συγκεκριμένη υπόθεση επιβεβαιώνεται. Τα μέλη της αδελφότητας της Αγίας Τριάδας στο Ingham της κομητείας του Norfolk λάμβαναν τον πρώτο χρόνο της συμμετοχής τους στην αδελφότητα ένα μανδύα με τον σταυρό της συντεχνίας, την επιλογή του οποίου δεν έκανε η αδελφότητα αλλά η αστική κοινότητα.²³⁵ Τα μέλη της αδελφότητας εμφανίζονταν πρωτίστως ως μέλη της πόλης. Τα μέλη της αδελφότητας *Our Lady's Light* ζητούσαν από τα μέλη τους να εξασφαλίσουν το ένδυμα για τις τελετουργίες και τις επίσημες επισκέψεις στην εκκλησία του αγίου Στεφάνου στην Coleman Street

²³³ TNA: PRO C 47/40/144.

²³⁴ Peter Burke, *Eye witnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*, Λονδίνο, Reaktion Books Ltd, 2001.

²³⁵ TNA: PRO C 47/42/236.

στο Λονδίνο, για να μην χαρακτηριστούν ως περιπλανώμενοι και εκθέσουν την αδελφότητα: «πρέπει τουλάχιστον να εξασφαλίσετε μια κουκούλα από το ένδυμα, που θα δείχνει ότι είστε αδελφός και αδελφή της αδελφότητας για να φανεί ότι είστε σε καλή κατάσταση και τίμιοι».²³⁶

Το ιδεώδες του κοινού συμφέροντος προωθήθηκε ιδιαίτερα μέσα από την ανάδειξη της πίστης των υπάλληλων στρωμάτων στα δημόσια δρώμενα και στις θρησκευτικές λιτανείες, όπου ο κόσμος της εργασίας παρουσιαζόταν ως εγγυητής της διατήρησης του κοινού συμφέροντος. Η συντεχνία του αγίου Νικολάου στο Bury St' Edmunds και του αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή στο Bristol ζητούσαν από κάθε ενεργό μέλος να επαναλαμβάνουν καθημερινά τρεις φορές την προσευχή τους για τα εν ζωή και τα θανόντα μέλη τους.²³⁷ Τα μέλη της συντεχνίας του *Corpus Christi* στο Norwich καλούνταν να λένε μια προσευχή και ένα αντίφωνο για την εορτή του *Corpus Christi*, που θα σχετιζόνταν με το δρώμενο της εορτής για την πόλη.²³⁸ Τα μέλη της συντεχνίας της Παρθένου Μαρίας στο Maldon του Έσσεξ, αναλάμβαναν να παρουσιάσουν το *Psalter of Our Lady* τρεις φορές.²³⁹ Στα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα μια λονδρέζικη αδελφότητα συγκεντρωνόταν στη κρύπτη του καθεδρικού του αγίου Παύλου με μια ομάδα μουσικών και υμνούσαν τον Ιησού, ο οποίος ενσαρκωνόταν στο τελετουργικό μέσα από ένα λάβαρο, στο οποίο είχε γραφεί το IHS. Σε αναφορά του 1530 αναφέρεται ότι «όλοι οι δρόμοι και τα προάστια του Λονδίνου γέμιζαν με όργανα και ψαλμωδίες, για να γνωρίσουν οι άνθρωποι το δρώμενο και την εορτή της Μεταμορφώσεως, την έκτη ημέρα του Αυγούστου».²⁴⁰

Για το κοινό συμφέρον, τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα προέτασσαν μέσα από τα συντεχνιακά θεατρικά και τα τελετουργικά δρώμενα το ιδεώδες της αλληλεγγύης και της φιλίας ως αντεπιχείρημα στη διάκριση των ελίτ περί της καλής και κακής εργασίας. Η συντεχνία των Ludlow Palmers', ιδρυμένη το 1280, καταγράφει στα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα τις θέσεις της για την παροχή

²³⁶ BHO: Oxford, «*The London Middle English guild certificates*», 129, (1389).

²³⁷ TNA: PRO C 47/46/41, BHO: Francis F. Fox, *Some Account of the Ancient Fraternity of Merchant Taylors of Bristol*, Bristol, 1890, 5–7.

²³⁸ TNA: PRO C 47/43/291, E. K. Chambers, *The Mediaeval Stage*, σ. 154–5; Hardin Craig, *English Religious Drama*, σ. 37–41.

²³⁹ Miri Rubin, “Corpus Christi Fraternities and Late Medieval Piety”, στο W. J. Sheils and Diana Wood, (επιμ.), *Voluntary Religion*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1986, σ. 97–109, Rubin, *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*, σ. 243–87.

²⁴⁰ BHO: Oxford, *Bodleian Library*, MS Tanner 221, fol. 19, Elizabeth New, “Fraternities in English Cathedrals in the Medieval Period”, στο Tim Thornton, (επιμ.), *Social Attitudes and Political Structures in the Fifteenth Century*, Stroud, 2000, σ. 33–51, σ. 42–3.

βοήθειας σε όσους την χρειάζονται: «εάν συμβεί σε κάποιον αδελφό ή αδελφή της συντεχνίας να βρεθεί σε κατάσταση ανάγκης είτε εξαιτίας μιας κλοπής, μιας φωτιάς, ενός ναυαγίου, της κατάρρευσης του οίκου του ή άλλης καταστροφής και δεν έχει αρκετά μέσα για να ζήσει, τότε για μια φορά και αν χρειαστεί για δεύτερη και για τρίτη, αλλά όχι για τέταρτη θα λάβει όση βοήθεια χρειάζεται από τα αγαθά της συντεχνίας ... και θα έχει πρόσβαση σε όλα της τα μέσα, ώστε ο καθένας που ανήκει σε αυτήν να ²⁴¹αντέξει τις αναποδιές και τις [εργασιακές] ρυθμίσεις, με τη βοήθεια που θα λάβει».

Η συντεχνία του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή στο Lynn ανταπαντούσε στη προσπάθεια εφαρμογής των διαταγμάτων με τη διακήρυξη «έχουμε μεγαλύτερη υποχρέωση στους αδελφούς και τις αδελφές μας, από ό,τι στους υπόλοιπους», εννοώντας τις αστικές ολιγαρχίες.²⁴²

²⁴¹ TNA: PRO C 47/45/392

²⁴² BHO: Norfolk Record Office, King's Lynn MS Gd.81.

Β' Μέρος

Ο κόσμος της εργασίας επί σκηνής:

Το θέατρο ως πεδίο πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων

Δ' Κεφάλαιο

Το θέατρο ως πεδίο πολιτικής και οικονομικής σύγκρουσης στο πλαίσιο των συντεχνιών

Δ.1. Το μεθοδολογικό «πρόβλημα» των αγγλικών λαϊκών συγκρούσεων και ο ρόλος των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων

*Δεν προδίδουν συχνά οι Άγγλοι υπήκοοι τους βασιλιάδες τους; Μα φυσικά! Αυτό το γνωρίζουν όλοι».*²⁴³ Για τον Κάρολο της Ορλεάνης (1394 –1465), γάλλο πρίγκιπα και σημαντικό ποιητή του δέκατου πέμπτου αιώνα, η προδοσία και οι προσπάθειες εξουσιαστικής αναδιανομής αποτελούσαν δύο βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των άγγλων υπηκόων.²⁴⁴ Η καχυποψία του Καρόλου απέναντι στους Άγγλους ήταν εν πολλοίς δικαιολογημένη. Ο ίδιος ήρθε σε επαφή μαζί τους στη διάρκεια δύο σημαντικών πολέμων για το αγγλικό βασίλειο. Έναν εμφύλιο και έναν επεκτατικό. Ο πρώτος ήταν ο πόλεμος των ρόδων (1455-1485),²⁴⁵ με τον οποίο οι Ευρωπαίοι πρίγκιπες διαπίστωσαν ότι παρά τη σταδιακή ανάπτυξη των αγγλικών αντιπροσωπευτικών θεσμών,²⁴⁶ οι πολιτικές παρεμβάσεις των βαρόνων στα ζητήματα του στέμματος ήταν σημαντικές και εδράζονταν σε ένα ισχυρό φεουδαλικό

²⁴³ “*N’ont pas Anglois souvent leurs rois trays? Certes ouyl, tous en ont congnoissance*”, P. Rickard, *Britain in Medieval French Literature*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1956, σ. 180-185, Jane Taylor, *The Making of Poetry: Late-Medieval French Poetic Anthologies*, Λονδίνο & Turnhout, Brepolis, 2007, σ. 130, Emile Littré, *Dictionnaire de la langue française*, 1.τ., Hachette, 1863, σ. 284.

²⁴⁴ Anne E. B. Coldiron, *Canon, Period, and the Poetry of Charles of Orleans: Found in Translation*, Μίσιγκαν, University of Michigan Press, 2000, Enid McLeod, *Charles of Orleans, Prince and Poet*, Λονδίνο, Chatto and Windus, 1969.

²⁴⁵ Για το συγκεντρωμένο αρχειακό υλικό σε μετάφραση για τον Πόλεμο των Ρόδων βλ: V.B. Redstone, *Social Condition of England during the Wars of the Roses*, Λονδίνο, Royal Historical Society, 1902. Για τις οικονομικές συνθήκες της Αγγλίας στη διάρκεια του πολέμου των Ρόδων βλ: Spencer Dimmock, *The Origins of Capitalism in England 1400-1600*, Βοστόνη, Brill, 2014, σ. 263-287. Για τις επιπτώσεις του πολέμου των Ρόδων στις πόλεις βλ: P. Fleming, “Politics and the Provincial Town: Bristol 1451-1471”, στο K. Dockray και P. Fleming (επιμ.), *People, Places and Perspectives: Essays on Later Medieval and Early Tudor England in honour of R.A. Griffiths*, Stroud, 2005, σ. 81–90, Patrick Lantschner, *The Logic of Political Conflict in Medieval Cities: Italy and the Southern Low Countries 1370-1440*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2015, σ. 201-202.

²⁴⁶ Γενικά βλ: Richard Garfield Davies & Jeffrey Howard Denton (επιμ.), *The English Parliament in the Middle Ages*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1981. Ειδικότερα: W.M. Ormrod, “The English Crown and the Customs”, *EHR*, 40, (1987), σ. 27-40.

παρελθόν.²⁴⁷ Ο δεύτερος, ο εκατονταετής πόλεμος, ενέπλεξε πολλούς γάλλους αριστοκράτες, μετατρέποντας τη Βουργουνδία σε προνομιακό χώρο αντιπαράθεσης, οδηγώντας στη μάχη του Agincourt στις 25 Οκτωβρίου 1415, στην οποία πολέμησαν, αιχμαλωτίστηκαν και σκοτώθηκαν πολλά μέλη της γαλλικής αριστοκρατίας.²⁴⁸ Ο Κάρολος αιχμαλωτίστηκε σε αυτήν και πέρασε τα επόμενα είκοσι τέσσερα χρόνια της ζωής του στο *Pontefract Castle*, στην αγγλική φυλακή, στην οποία πέθανε ο νεαρός βασιλιάς Ριχάρδος Β΄, όταν εκθρονίστηκε από το συγγενή του και κατοπινό βασιλιά Ερρίκο Ε΄.²⁴⁹ Στα χρόνια της φυλάκισής του, ο Κάρολος έγραψε τα περισσότερα ποιήματά του, τα οποία θεωρήθηκαν από τους μελετητές ως χαρακτηριστικά δείγματα έκφρασης της ύστερης μεσαιωνικής μελαγχολίας,²⁵⁰ όπως το έργο *En la forêt de longue attente*.²⁵¹

Ο συγκεκριμένος στίχος, όπως και ολόκληρη η ζωή του Καρόλου της Ορλεάνης χρησιμοποιήθηκαν ιδιαίτερα στην ιστορική έρευνα με στόχο τη διερεύνηση των πολιτικών σχέσεων και των εξαρτήσεων της βασιλικής εξουσίας με την αριστοκρατία και τα υπάλληλα στρώματα και την ανάδειξη της σημασίας της βασιλικής ισχύος στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα.²⁵² Κυρίως αποτέλεσε μια προσπάθεια ερμηνείας των αγγλικών συγκρούσεων, εξισώνοντας την πολιτική και οικονομική σύγκρουση με την εξέγερση και τις εκφάνσεις της στο κοινωνικό και

²⁴⁷ Κατά τον Brenner ο πόλεμος των Ρόδων δεν αποτελούσε μια σύγκρουση μεταξύ δύο μεγάλων αριστοκρατικών οίκων, αλλά αποκάλυπτε τον ανταγωνισμό δύο ισχυρών οικονομικών και πολιτικών δικτύων, ο οποίος οφειλόταν στις δυσλειτουργικές συγκρούσεις της αριστοκρατίας και της αδύναμης μοναρχίας του Ριχάρδου Β με αποτέλεσμα την εκθρόνισή του το 1399. Ο Brenner υποστηρίζει ότι στις πολιτικές συγκρούσεις βρίσκεται η αφετηρία του πολέμου που οδήγησε στη στρατιωτική ήττα του Ριχάρδου Γ΄ της Υόρκης από τον Ερρίκο Τυδώρ (Ερρίκος Ζ΄) του οίκου των Λάνκαστερ, Brenner, 1985, σ. 203. Για την ιστοριογραφική συζήτηση βλ.: R. Brenner, “Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe” στο T.H. Aston & C. Philpin (επιμ.), *The Brenner Debate*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1985, κυρίως σ. 25-29.

²⁴⁸ Γενικά βλ.: Seward Desmond, *The Hundred Years War: The English in France, 1337-1453*, Νέα Υόρκη, Atheneum, 1978, Christopher Allmand, *The Hundred Years War: England and France at War c.1300-1450*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1989. Ειδικότερα: Harris, *Medieval Theatre*, σ. 65-66.

²⁴⁹ John Fox, “Charles d’Orléans, poète anglais?”, *Romania*, 86, (1965), σ. 433-62, Mary Arn (επιμ.), *Fortunes Stabilnes: Charles of Orleans’s English Book of Love: A Critical Edition*, Νέα Υόρκη, Medieval and Renaissance Texts and Studies, 1994.

²⁵⁰ Jacqueline Cerquiglini-Toulet, *A New History of Medieval French Literature*, Νέα Υόρκη, HU Press, 2011, Simon Gaunt, Sarah Kay (επιμ.), *The Cambridge Companion to Medieval French Literature*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2008. Ειδικότερα βλ.: Peter Rickard, *Britain in Medieval French Literature: 1100-1500*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press 1956, σ. 183-184.

²⁵¹ « Charles d’Orléans, *En la forêt de longue attente: et autres poèmes*», τ. 365, Παρίσι, Collection Poésie Gallimard, 2001.

²⁵² M.C. Carpenter, “Political and Geographic Space: the Geopolitics of Medieval England” στο B. Kümin (επιμ.), *Political Space in Pre-Industrial Europe*, Λονδίνο, Ashgate Publishing, 2009, σ. 120, Andrew M. Spencer, *Nobility and Kingship in Medieval England*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2014, σ. 114-115.

οικονομικό πλαίσιο του ύστερου Μεσαίωνα.²⁵³ Μέχρι πρόσφατα, η μελέτη των λαϊκών συγκρούσεων στην ύστερη Μεσαιωνική Αγγλία περιοριζόταν στην εξέγερση των αγροτών (1381), στην εξέγερση του Jack Cade (1450)²⁵⁴ και σε λαϊκές συγκρούσεις με θρησκευτικό πρόσημο, όπως εκείνες στις οποίες πρωταγωνίστησε ο John Wycliffe και το κίνημα των Λολλάρδων.²⁵⁵ Για πολλούς ιστορικούς, ήταν κοινός τόπος ότι σε αντίθεση με τα φαινόμενα κρίσης, εξέγερσης και σύγκρουσης, τα οποία σημειώθηκαν στα βασίλεια της ηπειρωτικής Ευρώπης, η αγγλική περίπτωση ήταν διαφορετική. Στις αγγλικές πόλεις και στην ύπαιθρο δεν παρατηρήθηκαν αξιοσημείωτες περιπτώσεις συγκρούσεων, στις οποίες ενεπλάκησαν τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Με άλλα λόγια, οι αγγλικές συγκρούσεις οφείλονταν κυρίως στις φιλοδοξίες της αριστοκρατίας και των αστικών ολιγαρχιών, οι οποίες συχνά έρχονταν σε αντιπαράθεση με τους αδύναμους πολιτικά και οικονομικά άγγλους βασιλείς.²⁵⁶

Ωστόσο, αν και στα αγγλικά αρχεία της περιόδου υπάρχει μια πληθώρα αναφορών και περιγραφών των διαφόρων λαϊκών αστικών αναταραχών, στη σύγχρονη έρευνα οι ιστορικοί καλούνται μέχρι σήμερα να αντιμετωπίσουν το μεθοδολογικό «πρόβλημα» των αγγλικών λαϊκών συγκρούσεων. Μέσα από τη μελέτη των αστικών αρχείων και των κατάστιχων των συντεχνιών φαίνεται ότι στο διάστημα 1300-1450 εκδηλώθηκαν εκατοντάδες προστριβές και λαϊκές αναταραχές ανάμεσα στα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα και στις αστικές ολιγαρχίες, την

²⁵³ Για το συγκεκριμένο ερμηνευτικό μοντέλο, ενδεικτική η μελέτη της Valente, Claire Valente, *The Theory and Practice of Revolt in Medieval England*, Λονδίνο, Routledge, 2003.

²⁵⁴ Γενικά βλ.: Cohn, *Popular Protest*, σ. 107-109. Ειδικότερα βλ.: I. M. W. Harvey, *Jack Cade's Rebellion of 1450*, Μίσιγκαν, Clarendon Press, 1991, Montgomery Bohna, "Armed Force and Civic Legitimacy in Jack Cades Revolt, 1450", *EHR*, 118, (2003), σ. 563-582. Mavis Mate, "The Economic and Social Roots of Medieval Popular Rebellion: Sussex in 1450-1451", *EHR, New Series*, 45, (1992), σ. 661-675.

²⁵⁵ Στη πλούσια βιβλιογραφία για τους Λολλάρδους, οι σχετικότερες μελέτες με την παρούσα εργασία είναι: A.K. McHardy, *The Age of War and Wycliffe: Lincoln Diocese and Its Bishop in the Later Fourteenth Century*, Λίνκολν, 2001, R.N. Swanson, "Angels Incarnate: Clergy and Masculinity from Gregorian Reform to Reformation," στο Dawn M. Hadley (επιμ.), *Masculinity in Medieval Europe*, Νέα Υόρκη, 1999, σ. 160-177, John Coffey, *Persecution and Toleration in Protestant England, 1558-1689*, Λονδίνο, Routledge, 2000, σ. 78-85, Margaret Aston, *Lollards and Reformers: Images and Literacy in Late Medieval Religion*, Λονδίνο, A&C Black, 1984, Michael O'Connell, *The Idolatrous Eye: Iconoclasm and Theater in Early-Modern England*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2000, σ. 55-60, 188-190.

²⁵⁶ Charles Oman, *The Great Revolt of 1381*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1969, σ. xxxiii-xxxvi, R. B. Dobson, *The Peasants' Revolt of 1381*, σ. 405-419, W. M. Ormrod, "The Peasants' Revolt and the Government of England", *Journal of British Studies*, 29, (1990), σ. 1-30, σ.2, Thomas Hocleve, "The Regement of Princes", Frederick Furnivall (επιμ.), *EETS*, 72, (1897), σ. 19, 93, 96, Herbert Eiden, "Norfolk, 1382: A Sequel to the Peasants' Revolt", *EHR*, 114, (1999), σ. 370-377, Robert Berkhofer, Alan Cooper (επιμ.), *The Experience of Power in Medieval Europe, 950-1350*, Λονδίνο, Routledge, 2005.

Εκκλησία και τη βασιλική εξουσία. Πολλές φορές οι πρωταγωνιστές των συγκρούσεων άλλαζαν στρατόπεδα ανάλογα με τις οικονομικές και πολιτικές συνθήκες, αγνοώντας τα συμφέροντα της κοινωνικής τους ομάδας. Για παράδειγμα, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, στις οποίες ο κόσμος της ειδικευμένης και ημερομίσθιας εργασίας συσπειρώθηκε με τους παραδοσιακούς αντιπάλους του (εργοδότες- αρχιμάστορες και εξουσιαστικούς φορείς) όταν η μοναρχία απειλούσε ή προσπαθούσε να περιορίσει τα αστικά προνόμια ή τις αστικές χάρτες των δικαιωμάτων τους.²⁵⁷ Επίσης, συχνά παρατηρείται στις πηγές ο συνασπισμός των αστικών ολιγαρχιών και της Εκκλησίας ενάντια στη βασιλική φορολόγηση και στην επιδίωξη επιβολής ελέγχου στην έγγεια ιδιοκτησία.²⁵⁸

Μέχρι τη δεκαετία του 2000, τόσο οι ιστορικοί της περιόδου όσο και οι ιστορικοί της νεότερης και σύγχρονης Ευρώπης αντιμετώπιζαν την ιστορία της ύστερης μεσαιωνικής Ευρώπης με όρους κρίσης και σύγκρουσης. Η κρίση ήταν παράδειγμα.²⁵⁹ Πράγματι, πολλές γενιές Ευρωπαίων γεννήθηκαν, έζησαν και πέθαναν σε ένα περιβάλλον διαρκούς κρίσης, η οποία οφειλόταν στην πανώλη και σε μια σειρά άλλων οικονομικών και πολιτικών αιτιών, που αντέστρεψαν το θετικό ρεύμα ανάπτυξης της οικονομίας του δέκατου τρίτου αιώνα και απείλησαν τη διατήρηση της ειρήνης στο εσωτερικό της Αγγλίας. Στην ιστορική έρευνα ακόμα και η μετάβαση από το φεουδαρχικό σύστημα στον καπιταλισμό εκλαμβάνονταν με όρους κρίσης στη βάση του σχήματος πολλών σημαντικών ιστορικών, οι οποίοι επιδίωκαν να προτείνουν μια εννοιολόγηση και μια τυπολογία των κρίσεων και των συγκρούσεων στο διάστημα από τα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα έως τα μέσα του δέκατου έκτου αιώνα.²⁶⁰ Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, πολλοί ιστορικοί κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι σε όλα τα ευρωπαϊκά βασίλεια εκτός της Αγγλίας παρατηρούνται

²⁵⁷ Cohn, *Popular Protest*, σ. 7.

²⁵⁸ Hilton, *Popular Movements in England*, σ. 227.

²⁵⁹ Michel Mollat & Philippe Wolf, *The Popular Revolutions of the Late Middle Ages*, Λονδίνο, Allen & Unwin, 1973. Για τις επιπτώσεις των κρίσεων σε οικονομικό επίπεδο, βλ.: Dyer, *Standards of Living*, εισαγωγή.

²⁶⁰ Χαρακτηριστική η φράση του θεμελιωτή της μεσαιωνικής Ιστορίας Marc Bloch “*agrarian revolt is as natural to the seigneurial regime, as strikes, let us say, are to large-scale capitalism*”. Marc Bloch, *French Rural History*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1966, σ.170. Γενικά βλ.: Spencer Dimmock, *The Origin of Capitalism in England, 1400–1600*, Λάντντεν, Brill, 2014, σ.16-33, 105-127, S.H. Rigby, “Marxist Historiography” στο M. Bentley (επιμ.), *Companion to Historiography*, Λονδίνο, Routledge, 1997, σ. 889–928, Barrett L. Beer, *Rebellion and Riot: Popular Disorder in England During the Reign of Edward VI*, Κεντ, Kent State University Press, 2005. Ειδικότερα βλ.: G. Bois, *Crise du Féodalisme*, Παρίσι, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1981, σ. 277–79, S. Rigby, *English Society in the Later Middle Ages*, σ.137, M. Bailey, J. Hatcher, *Modelling the Middle Ages: The History and Theory of England’s Economic Development*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2001, σ. 19–20, 177–80.

κοινά χαρακτηριστικά των λαϊκών αστικών συγκρούσεων του ύστερου Μεσαίωνα.²⁶¹ Παράλληλα, πολλοί μελετητές ασχολήθηκαν με το «πρόβλημα» των αγγλικών συγκρούσεων ως διακριτού πεδίου έρευνας, υποστηρίζοντας ότι η Αγγλία αποτελούσε ένα πρώτης τάξης παράδειγμα μελέτης των κρίσεων και των συγκρούσεων σε φεουδαρχικό περιβάλλον.²⁶²

Ο Samuel Cohn στη σημαντική μελέτη του για τις λαϊκές αναταραχές στις αγγλικές πόλεις του ύστερου Μεσαίωνα υποστήριξε ότι μια σειρά αιτιών πράγματι διαφοροποίησαν την Αγγλία από τα υπόλοιπα Ευρωπαϊκά βασίλεια και παράλληλα αναθεώρησε την παραδοσιακή άποψη των ιστορικών, φέρνοντας στο προσκήνιο τη δράση των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων και αναδεικνύοντας τη συμβολή τους στην πυροδότηση λαϊκών αναταραχών στους κόλπους των πόλεων.²⁶³ Ειδικότερα, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 2000, πολλοί ιστορικοί δέχονταν ότι η εξέγερση των αγροτών, η οποία απασχόλησε περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη τους ιστορικούς του Μεσαίωνα, αποτελούσε την εξαίρεση σε έναν κανόνα με πρωταγωνιστή την αριστοκρατία της γης και του εμπορίου, λόγω της ευρείας χρήσης των πλούσιων σε πληροφορίες *Manorial Records*²⁶⁴ και *Court Records*.²⁶⁵

Για τον Cohn, ωστόσο, η αντίληψη των ιστορικών για τις μεσαιωνικές αγγλικές εξεγέρσεις, συγκρούσεις και αναταραχές ήταν εν μέρει εσφαλμένη εξαιτίας των αποσπασματικών πληροφοριών και της μεθοδολογίας, οδηγώντας τους στο συμπέρασμα ότι οι αγγλικές αστικές συγκρούσεις ήταν λιγότερο σημαντικές σε σχέση με τις αγροτικές και ότι οι στοχεύσεις και τα ιδεολογικά ρεύματα των εξεγερμένων αστών ήταν λιγότερο ριζοσπαστικά ή σύνθετα σε σχέση με εκείνα του κόσμου της υπαίθρου. Στη μελέτη του έδειξε ότι η Αγγλία δεν αποτελούσε μόνο μελέτη περίπτωσης των αγροτικών συγκρούσεων, αλλά συγχρόνως ένα χώρο εκδήλωσης σημαντικών αστικών πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων, όπως η Φλάνδρα, το Παρίσι και η Φλωρεντία, παρά τις διαφορετικές συνθήκες που επικρατούσαν στο εσωτερικό της.²⁶⁶

²⁶¹ Cohn, *Popular Protest*, σ.5, υποσημ. 12.

²⁶² Cohn, *Popular Protest*, σ.5, υποσημ. 13.

²⁶³ Cohn, *Popular Protest*, σ.6.

²⁶⁴ <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/manor-search>

²⁶⁵ <http://www.nationalarchives.gov.uk/help-with-your-research/research-guides/courts-of-law-records-held-in-other-archives>

²⁶⁶ Samuel Cohn, *Lust For Liberty*, σ. 3-6, Natalie Zemon Davies, “The Reasons of Misrule: Youth Groups and Charivaris in Sixteenth Century France”, *Past and Present*, 50, (1971), σ. 41-75. Αν και μελέτη περίπτωσης αποτελεί το Παρίσι του 16^{ου} αι., είναι σημαντικό να τονιστεί η διατήρηση των

Εκκινώντας από την μελέτη του Cohn, η οποία στηρίχτηκε στα αστικά χρονικά, στα *Letter-Books*,²⁶⁷ στα *Calendars of Patent Rolls*²⁶⁸ και *Calendars of Close Rolls*²⁶⁹ και στη βάση μιας πλούσιας παραγωγής επιστημονικών άρθρων είναι δυνατόν να καταλήξουμε σε ορισμένες διαπιστώσεις, οι οποίες βρίσκονται στο επίκεντρο της σημερινής επιστημονικής συζήτησης. Πρώτον, οι αστικές συγκρούσεις στην Αγγλία ήταν συχνότερες και σημαντικότερες σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο σε σχέση με όσα γνώριζαν μέχρι σήμερα οι ιστορικοί.²⁷⁰ Δεύτερον, οι αγγλικές αστικές συγκρούσεις άφησαν ένα αποτύπωμα στη συγκεντρωτική πολιτική του στέμματος, η οποία επηρέασε βαθύτερα τις κοινωνικές σχέσεις και δομές σε σύγκριση με τις αναταραχές στην ύπαιθρο.²⁷¹ Τρίτον, είναι σαφές ότι οι αγγλικές περιπτώσεις σύγκρουσης ήταν λιγότερες σε σχέση με εκείνες οι οποίες σημειώθηκαν στα βασίλεια της ηπειρωτικής Ευρώπης, ειδικά μεταξύ του κόσμου της εργασίας και της εμπορικής ελίτ των πόλεων.²⁷² Τέταρτον, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές, ήταν ελάχιστες οι αγγλικές αναταραχές με στόχο την επιδίωξη εξουσιαστικής αναδιανομής.²⁷³ Πέμπτον, οι αγγλικές εξεγέρσεις του ύστερου Μεσαίωνα εντάσσονταν στο μοντέλο ερμηνείας των προ-νεωτερικών εξεγέρσεων και αναταραχών χωρίς να εντοπίζονται σε αυτές νεωτερικά γνωρίσματα, που παρουσιάστηκαν στη διάρκεια του δέκατου έβδομου αιώνα.²⁷⁴

Ειδικότερα, σε αντίθεση με τις περιπτώσεις εξεγερτικών κινημάτων και λαϊκών συγκρούσεων στη Γαλλία, στη Φλάνδρα και στις ιταλικές πόλεις, είναι γενικώς αποδεκτό στη σύγχρονη έρευνα ότι οι ηγέτες των αγγλικών εξεγερτικών κινημάτων και των διάφορων αναταραχών δεν προέρχονταν στην πλειοψηφία τους από τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα, τους τεχνίτες και τους ενδεείς, αλλά

ύστερο-μεσαιωνικών μοτίβων στο τρόπο έκφρασης των εξεγερμένων και στην αποτύπωση τους στην καλλιτεχνική ζωή του Παρισιού. Η Davies δεν αναφέρει τις πολιτισμικές επιρροές του ύστερου Μεσαίωνα, αν και χρησιμοποιεί την εορτή των Τρελών ως ενδεικτικό παράδειγμα σ. 47. Υποσημ. 17.

²⁶⁷ BHO, <https://www.british-history.ac.uk/search/series/london-letter-books/>

²⁶⁸ BHO, <http://www.british-history.ac.uk/cal-pat-rolls/>

²⁶⁹ BHO, <http://www.british-history.ac.uk/cal-close-rolls/>

²⁷⁰ Αρκετοί ιστορικοί βασίστηκαν στη θέση του Rodney Hilton “*in so far as there was a potentially anti-feudal class in medieval society it was the peasantry*”, Hilton, *Popular Movements in England*, σ. 227. Για τη σημασία των αγγλικών συγκρούσεων σε αστικό περιβάλλον βλ.: Cohn, *Popular Protests*, σ. 16-17.

²⁷¹ P. J. P. “Goldberg, “Urban Identity and the Poll Taxes of 1377, 1379, and 1381”, *EHR, New Series*, 43, (1990), σ. 194-216.

²⁷² Cohn, *Popular Protest*, σ. 20-21.

²⁷³ Eliza Hartrich, “Rebellion and the Law in fifteenth-century English Towns”, στο Justine Firnhaber-Baker, Dirk Schoenaers (επιμ.), *The Routledge History Handbook of Medieval Revolt*, Λονδίνο, Routledge, 2016, C.D. Liddy, “Urban Enclosure Riots: Risings of the Commons in English Towns, 1480-1525,” *Past & Present*, 226, (2015), σ. 41-77.

²⁷⁴ Cohn, *Popular Protest*, σ. 7.

από τους κόλπους της αριστοκρατίας και των αστικών ολιγαρχιών. Επρόκειτο τις περισσότερες φορές για βαρόνους, πλούσιους εμπόρους και μέλη του ανώτερου κλήρου. Επιπρόσθετα, πολλά εξεγερτικά κινήματα του ύστερου Μεσαίωνα συνδέονταν ή αποτελούσαν τμήματα άλλων μεγαλύτερων συγκρούσεων, οι οποίες υποκινούνταν από τις αστικές ολιγαρχίες και την αριστοκρατία και στόχευαν στην πολιτική πίεση του μονάρχη με απώτερο σκοπό να προωθήσουν τα δικά τους πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα.²⁷⁵ Τέλος, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζονται δύο σημαντικές παράμετροι. Η πρώτη σχετίζεται με τη γυναικεία συμμετοχή στις αγγλικές εξεγέρσεις. Τα τελευταία χρόνια έχουν δημοσιευτεί σχετικές μελέτες από τις οποίες προκύπτει ότι η συμμετοχή των γυναικών ήταν ισχυρότερη και συχνότερη σε σχέση με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά εξεγερτικά κινήματα.²⁷⁶ Η δεύτερη αφορά την αγγλική πολιτική θεολογία του ύστερου Μεσαίωνα. Οι Άγγλοι εξεγερμένοι αντιμετώπιζαν τον θεσμό της μοναρχίας ως εγγυητή της διασφάλισης των δικαιωμάτων και αιτημάτων τους στην επίλυση των διαφορών τους με άλλες ισχυρές κοινωνικές ομάδες, όπως ο μοναστικός κλήρος και οι ευγενείς-φεουδάρχες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δημόσια δήλωση των εξεγερμένων του Κεντ, του Έσσεξ και του Λονδίνου στο Miles End το 1381.²⁷⁷

Ο Cohn, συγκρίνοντας τα χαρακτηριστικά των αγγλικών εξεγέρσεων και λαϊκών συγκρούσεων με εκείνες που σημειώθηκαν στα βασίλεια της ηπειρωτικής Ευρώπης καταλήγει σε ένα ακόμα ενδιαφέρον συμπέρασμα. Το πολιτικό σύστημα, οι δομές διακυβέρνησης και ο συγκεντρωτισμός της αγγλικής μοναρχίας απέτρεπαν πολλές φορές την εκδήλωση εξεγερτικών κινήματων. Οι αγγλικοί κυβερνητικοί θεσμοί είχαν δημιουργήσει ένα δίκτυο, το οποίο πρόσφερε τη δυνατότητα άμεσης και έγκαιρης παρέμβασης στις αστικές υποθέσεις, επιλύοντας αποτελεσματικά διάφορα πολιτικά και οικονομικά προβλήματα που πιθανώς θα οδηγούσαν σε σύγκρουση. Ως αποτέλεσμα, οι περισσότερες αστικές συγκρούσεις εξελίσσονταν σε περιόδους

²⁷⁵ Cohn, όπ.π, σ. 16-17.

²⁷⁶ Γενικά βλ: Samuel Cohn, *Popular Protest in Late-Medieval Europe*, σ. 11-12. Ειδικότερα: Katrina Honeyman & Jordan Goodman, “Women’s Work, Gender Conflict and Labour Markets in Europe, 1500-1900”, *EHR*, 44, (1991), σ. 608,628. Ενδεικτική η πρόσφατη μελέτη της Marchant, Alicia Marchant, *The Revolt of Owain Glyndwr in Medieval English Chronicles*, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2014.

²⁷⁷ Στις 11 Ιουνίου απαντώντας σε ανοιχτή επιστολή του βασιλιά Ριχάρδου, ο οποίος καλούσε τους χωρικούς σε απολογία, οι εξεγερμένοι του Essex και του Kent απάντησαν ότι επιδίωκαν «τη σωτηρία του βασιλιά και του βασιλείου από τους προδότες συμβούλους, οι οποίοι δολοπλοκούσαν εναντίον του» Οι εξεγερμένοι έδωσαν μεταξύ τους όρκο πίστης, αναγνωρίζοντας ότι “*ever that they were the King’s men*” Valente, *The Theory and Practice of Revolt*, σ.168.

αδύναμης μοναρχίας, ή σε περιόδους επιβολής υψηλών φόρων, ισχυροποίησης των βαρόνων και άλλων αριστοκρατών και σε περιόδους εμφυλίων πολέμων.²⁷⁸ Σύμφωνα με τον Cohn, η συγκεκριμένη υπόθεση επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι στο διάστημα 1200-1425 στην Αγγλία καταγράφονται ελάχιστες περιπτώσεις, στις οποίες τα υπάλληλα στρώματα απευθύνθηκαν σε δικαστήρια ή βασιλικές ακροάσεις, όπως για παράδειγμα το δικαστήριο του *King's Bench* και η βασιλική αντιπροσωπεία για την επίλυση των προβλημάτων τους.²⁷⁹

Πολλές από τις συγκεκριμένες διαπιστώσεις επιβεβαιώνονται στις πηγές. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η πλειοψηφία των ιστορικών εξέτασε το πρόβλημα των μεσαιωνικών αγγλικών συγκρούσεων κυρίως μέσα από τη μελέτη δικαστικών αρχείων και εκκλησιαστικών αναφορών και ορισμένες φορές μέσα από τον επίσημο δημόσιο λόγο των αστικών ολιγαρχιών, ο οποίος είχε αποτυπωθεί στη λογοτεχνία και στην ποίηση. Μια τέτοια προσέγγιση δεν είναι εσφαλμένη αλλά σίγουρα δεν είναι ενδεικτική της αστικής πραγματικότητας. Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τις συγκεκριμένες πληροφορίες για να αναδείξουμε από μια διαφορετική οπτική γωνία το πλαίσιο μέσα στο οποίο αποκρυσταλλώθηκαν τα πλέγματα εξουσίας στις αγγλικές πόλεις της ύστερης μεσαιωνικής περιόδου. Κάτι τέτοιο άλλωστε επιδιώξαμε στο δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας. Από την άλλη πλευρά, η προσέγγιση πολλών λογίων της περιόδου όπως ο Gower, ο Langland και ο Chaucer φέρνει στο προσκήνιο απόψεις για τις κοινωνικές δομές και την οικονομία της περιόδου.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας επιχειρήθηκε να αναδειχθούν τα πλέγματα εξουσίας, τα οποία διαμορφώθηκαν στις αγγλικές πόλεις κατά τη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα και να εξεταστούν οι τρόποι με τους οποίους αυτά συνέβαλαν στη διαμόρφωση των πολιτικών και οικονομικών συνθηκών των αγγλικών αστικών κοινωνιών. Από την κρίση της πανώλης το 1348 και εξής διακρίνονται τρεις κατηγορίες αστών. Οι αγγλικές πόλεις αποτελούνταν από εκείνους που εργάζονταν και επιβίωναν από την εργασία τους, εκείνους που επαιτούσαν και βρισκόνταν στο έλεος της φιλανθρωπίας και τους παραδοσιακά εύπορους αστούς εμπόρους και τα μέλη της άλλοτε ισχυρής αριστοκρατίας της γης, που βιοπορίζονταν από την έγγεια εκμετάλλευση και την εμπορική δραστηριότητά τους. Οι σχέσεις των τριών

²⁷⁸ Cohn, *Popular Protest*, σ.8.

²⁷⁹ Cohn, *όπ.π.*, σ. 9. Γενικότερα βλ: Andy Wood, *Riot, Rebellion and Popular Politics in Early Modern England*, Νέα Υόρκη, Palgrave, σ. 75-80.

κοινωνικών ομάδων διαταράχτηκαν με τη συστηματική παρέμβαση του κόσμου της εργασίας, ο οποίος με τη χρήση θεατρικών δρώμενων και τελετουργικών επιχείρησε να αναθεωρήσει τις παραδοσιακές κοινωνικές σχέσεις, ανατρέποντας την παγιωμένη κοινωνική ιεραρχία και παράλληλα επιδίωξε να ανασηματοδοτήσει το χριστιανικό ρεπερτόριο εξισώνοντας τον κόσμο των αγίων με τον κόσμο των τεχνιτών, με στόχο να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσης της καθημερινότητας και να αποκτήσει πρόσβαση στα αστικά συμβούλια

Σε αυτή τη βάση είναι δυνατόν να διακρίνουμε τρία πλέγματα εξουσίας στις αγγλικές πόλεις. Το πρώτο διαρθρώνεται μεταξύ του κόσμου της εργασίας και των αρχιμαστόρων τεχνιτών και εμπόρων. Στο δεύτερο εξελίσσεται η σύγκρουση μεταξύ της αριστοκρατίας και των πλούσιων εμπόρων από τη μία πλευρά και του στέμματος από την άλλη. Το τρίτο αφορά τις συγκρουσιακές σχέσεις των μελών των πόλεων ανεξαρτήτως κοινωνικής προέλευσης με τη βασιλική εξουσία. Παρατηρούνται επομένως τρεις αλληλοεξαρτώμενες κοινωνικές συναρθρώσεις με διαφορετική πολιτική και οικονομική δύναμη, οι οποίες ήρθαν σε αντιπαράθεση, στοχεύοντας στην προώθηση των συμφερόντων τους και στη διασφάλιση των προνομίων τους.

Σε αυτό το κεφάλαιο θα γίνει προσπάθεια να αναδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους τα υπάλληλα στρώματα ενεπλάκησαν σε τέτοιου είδους δράσεις, προκαλώντας ποικίλες αναταραχές στο εσωτερικό των αγγλικών πόλεων με τη χρήση θεατρικών δρώμενων, τα οποία οργανώθηκαν και προωθήθηκαν στο επαγγελματικό εργαστήριο. Κεντρικός στόχος είναι η συμβολή στην επιστημονική συζήτηση αναφορικά με τη συμμετοχή των υπάλληλων στρωμάτων, θέτοντας υπό αίρεση την παραδοσιακή άποψη ότι οι αγγλικές συγκρούσεις αποτελούσαν προνομιακό πεδίο των αστικών ολιγαρχιών και της αριστοκρατίας, και φέρνοντας στο προσκήνιο τα υπάλληλα στρώματα ως δρώντα υποκείμενα στην οργάνωση και στην εξέλιξή τους. Μέσα από τα θεατρικά δρώμενα και τα αστικά τελετουργικά, και με τη χρήση ενός πλούσιου συνόλου αρχειακών πηγών, θα επιχειρηθεί να αναδειχθεί η σημασία των αγγλικών αστικών συγκρούσεων σε επίπεδο συντεχνίας και πόλης. Τα μεθοδολογικά εργαλεία βασίζονται στις μελέτες του Rodney Hilton, του Samuel Cohn και άλλων κοινωνικών ιστορικών, ώστε να προστεθεί μια παράμετρος στη μελέτη των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων της ύστερης μεσαιωνικής Αγγλίας.

Δ.2. Από τη θεατρική σκηνή στις πλατείες της πόλης: Συγκρούσεις στους δρόμους της Υόρκης για το «κοινό συμφέρον»

Στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα, η Υόρκη αποτέλεσε ένα αστικό κέντρο ιδιαίτερης σημασίας για το βασίλειο, λόγω της γεωγραφικής θέσης της και των καταστατικών χαρτών που είχε λάβει στο πλαίσιο των πολιτικών επιδιώξεων του στέμματος.²⁸⁰ Αν και στην ιστορική έρευνα θεωρείται ότι η πόλη αναγνωρίστηκε ως κέντρο κομβικής πολιτικής σημασίας στη διάρκεια της βασιλείας του Ερρίκου Η΄ με την εγκαθίδρυση του Συμβουλίου του Βορρά (*Council of the North*) το 1537,²⁸¹ στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα στην πόλη έλαβαν χώρα πολλά κρίσιμα γεγονότα, τα οποία επηρέασαν άμεσα τόσο τις αστικές και αριστοκρατικές ελίτ, όσο και τα υπάλληλα στρώματα. Η Υόρκη ήταν το σημαντικότερο περιτοχιζόμενο αστικό κέντρο του Βορρά και χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές ως στρατιωτικό προπύργιο σε καιρό πολέμου και ως δεύτερη έδρα του στέμματος. Ενδεικτικά, στην πόλη παρέμεινε για περίπου μια δεκαετία ο Ριχάρδος του Gloucester, ο κατοπινός βασιλιάς Ριχάρδος Γ΄, ως στρατιωτικός αξιωματούχος του αδελφού του,²⁸² ενώ στην περίοδο των Σκωτικών Πολέμων στις αρχές του δέκατου τέταρτου αιώνα στην πόλη πραγματοποιήθηκαν αρκετές συνεδριάσεις του βασιλικού συμβουλίου.²⁸³ Στη διάρκεια της βασιλείας του Ριχάρδου Β΄ ολόκληρη η διοικητική μηχανή και η βασιλική αυλή μεταφέρθηκαν εκεί από το Λονδίνο για ένα μικρό χρονικό διάστημα.²⁸⁴

Τα αστικά συμβούλια της πόλης και τα υπάλληλα στρώματα διαδραμάτισαν

²⁸⁰ D. M. Palliser, *Medieval York: 600-1540*, σ. 102-106.

²⁸¹ John Duncan Mackie, *The Earlier Tudors, 1485-1558*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1952, σ. 393-94, Frederick William Brooks, *York and the Council of the North*, Υόρκη, Borthwick Publications, 1954, σ. 5-7, Samuel Clark, *State and Status: The Rise of the State and Aristocratic Power in Western Europe*, Μόντρεαλ, McGill-Queen's Press, 1995, σ. 93-95.

²⁸² Γενικά βλ.: Michael A. Hicks, *Richard III as Duke of Gloucester: A Study in Character*, Υόρκη, Borthwick Publications, 1986. Ειδικότερα βλ.: D. Palliser, "Richard III and York" στο Rosemary Horrox (επιμ.), *Richard III and the North*, Hull, 1986, σ. 55, Palliser, *Medieval York*, σ. 246-247.

²⁸³ R.A. Kaner, *The Management of the Mobilization of English Armies: Edward I to Edward III*, [διδασκαρική διατριβή], Υόρκη, University of York, 2000, Sarah Rees Jones, *York: The Making of a City 1068-1350*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2013, σ.125-126.

²⁸⁴ Anthony Goodman, James Gillespie, James L. Gillespie (επιμ.), *Richard II: The Art of Kingship*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2013, σ.194-195, Caroline Barron, "The Quarrel of Richard II with London 1392-1397" στο F.R. Du Boulay and Caroline Barron (επιμ.), *The Reign of Richard II: Essays in Honour of May McKisack*, Λονδίνο, Athlone Press, 1971, σ. 173-201, σ. 178-9.

σημαντικό ρόλο στην πορεία του βασιλείου, καθιστώντας την Υόρκη ένα από τα λιγιστά παραδείγματα του αγγλικού ύστερου Μεσαίωνα, όπου τα μέλη μιας αστικής κοινότητας επηρεάστηκαν άμεσα από τις έριδες της δυναστείας των Πλανταγενετών και συνάμα καθόρισαν την εξέλιξή της. Το 1399 οι ελεύθεροι της Υόρκης στήριξαν την ανταρσία του Ερρίκου Bolingbroke, για να τον προδώσουν το 1405, συνασπισμένοι με τον κόμη του Northumberland και τον αρχιεπίσκοπο Scrope, επιβεβαιώνοντας με αυτόν τον τρόπο τη θέση του Καρόλου της Ορλεάνης για την προδοτική στάση των άγγλων υπηκόων.²⁸⁵

Ωστόσο, οι ελεύθεροι της Υόρκης δεν διακατέχονταν από την επιθυμία αντίστασης στο στέμμα και στους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς. Ενδιαφέρονταν πρωτίστως για την οικονομική τους ανάπτυξη και τις πολιτικές ελευθερίες, που απολάμβαναν και όπως φαίνεται στα αρχεία, ήταν αποφασισμένοι να διατηρήσουν με κάθε τρόπο και κόστος.²⁸⁶ Η στάση τους στα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα και στη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του δέκατου πέμπτου αιώνα δεν ήταν η συνηθισμένη. Στη διάρκεια του πολέμου των Ρόδων, οι Υορκέζοι έμειναν αμέτοχοι, στηρίζοντας κάθε υποψήφιο μονάρχη που επισκεπτόταν την πόλη, διοργανώνοντας λαμπρές λιτανείες, πομπές και θεατρικά δρώμενα. Το 1470 άλλωστε στην πόλη διοργανώθηκε μια από τις σημαντικότερες μεσαιωνικές βασιλικές εισόδους προς τιμήν του Εδουάρδου Δ', ενώ νωρίτερα την ίδια χρονιά, εκεί αποφασίστηκε και ξεκίνησε η σύντομη εξορία του αδελφού του Ριχάρδου στη Βουργουνδία.²⁸⁷ Η Υόρκη απασχόλησε το στέμμα δύο χρόνια αργότερα, όταν ο βασιλιάς Ερρίκος Ζ' αναγκάστηκε να επισκεφτεί την πόλη για να καταστείλει τη μεγάλη εξέγερση του Lambert Simnell.²⁸⁸

Ο κλήρος ως παράπλευρος αστικός εξουσιαστικός φορέας ήταν ισχυρός, παρά το γεγονός ότι στήριζε την εξουσία και την επιρροή του περισσότερο σε μια μακρά παράδοση εμπλοκής του στα οικονομικά και πολιτικά ζητήματα της πόλης και

²⁸⁵ John Smith Roskell, *Parliament and Politics in Late Medieval England*, Λονδίνο, The Hambleton Press, 1981, σ. 59-62.

²⁸⁶ Christian Drummond Liddy, *War, Politics and Finance in Late Medieval English Towns: Bristol, York and the Crown, 1350-1400*, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2005, σ.100-102.

²⁸⁷ Keen, *England in the Later Middle Ages*, σ. 373.

²⁸⁸ John Ashdown-Hill, *The Dublin King: The True Story of Edward, Earl of Warwick, Lambert Simnell and the Princes in the Tower*, Λονδίνο, History Press Limited, 2017.

λιγότερο στη βασιλική εύνοια.²⁸⁹ Η δυναμική συμμετοχή του κλήρου στα αστικά ζητήματα επετεύχθη κυρίως εξαιτίας της μεγάλης οικονομικής δύναμης του *St. Mary's Abbey* και των πολλών θρησκευτικών αδελφοτήτων και μοναστηριών, που δραστηριοποιούνταν οικονομικά στην πόλη και στην εξαρτώμενη από αυτήν ύπαιθρο.²⁹⁰ Οι πολιτικές ισορροπίες άλλαξαν ριζικά με τη βασιλική απόφαση για την κατάργηση των μοναστηριών το 1539 και την ακόλουθη διάλυση των θρησκευτικών συντεχνιών και αδελφοτήτων το 1547, ολοκληρώνοντας με αυτόν τον τρόπο μια σειρά συγκρούσεων, οι οποίες σημειώθηκαν στις πρώτες δεκαετίες του δέκατου έκτου αιώνα, όταν το αστικό συμβούλιο της Υόρκης αποδέχτηκε τις νέες ρυθμίσεις του προσκυνήματος της Χάρης με τη νομιμοποίηση των ηγετών της εξέγερσης, οι οποίοι και ευλογήθηκαν από τον αρχιεπίσκοπο.²⁹¹

Η πόλη απολάμβανε πολλές ελευθερίες, που στηρίζονταν στη βασιλική εύνοια, η οποία αποτυπωνόταν στην παροχή πολλών βασιλικών χαρτών. Έτσι οι ελεύθεροι της Υόρκης, μέσα από τις διάφορες συνθέσεις των αστικών συμβουλίων προσπαθούσαν να διατηρήσουν τα συγκεκριμένα προνόμια και συνεχώς επιδίωκαν να εξασφαλίσουν περισσότερα. Η αστική διοίκηση ήταν σύνθετη και περίπλοκη σε σχέση με εκείνη που παρουσιαζόταν σε άλλες αγγλικές πόλεις, γεγονός που οφειλόταν εν μέρει στα οικονομικά και πολιτικά προνόμια που λάμβανε από το στέμμα. Αν και τα αρχεία του δέκατου τρίτου και δέκατου τέταρτου αιώνα για την καθημερινή ζωή στην πόλη καθώς και για τα πλέγματα εξουσίας δεν είναι τακτικά, πρέπει να τονιστεί ότι έχει συλλεχθεί ένα ιδιαίτερα πλούσιο αρχειακό υλικό στη βάση της εργασίας των ιστοριοδιφών του δέκατου ένατου και εικοστού αιώνα, από το οποίο έχουν εξαχθεί πολλά ενδιαφέροντα συμπεράσματα.²⁹²

²⁸⁹ Raine James, *The Historians of the Church of York and its Archbishops*, Λονδίνο, 1894, σ. 3-9, ο ίδιος, (επιμ.), *The Fabric Rolls of York Minster with an Appendix of Illustrative Documents*. Surtees Society XXXV, Λονδίνο, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών UCL, 1859, σ. 5-6.

²⁹⁰ Palliser, *Medieval York*, σ.108-110

²⁹¹ David Crouch, "Religious Gilds in Late Medieval Yorkshire, 1400-1550: a Summary", *Medieval Life*, 9, (1998), σ. 30-2, ο ίδιος, *Piety, Fraternity and Power: Religious Gilds in Late Medieval Yorkshire, 1389-1547*, Υόρκη, York Medieval Press, 2000.

²⁹² Baker Lewis (επιμ.), *Testamenta Eboracensia or Wills Registered at York Illustrative of the History, Manners, Language, Statistics &c., of the Province of York, from the Year MCCC. Downwards*, Λονδίνο, Surtees Society IV, Λονδίνο, 1836, Benson George, "St Leonard's Hospital", Υόρκη, AASRP 40, (1930), σ. 111-32, Albert Chambers, "The vicars choral of York Minster and the Tilemakers Corpus Christi Pageant", *REED*, 1, (1977), σ. 2-9, Collins Francis (επιμ.), *Register of the Freeman of the City of York from the City Records*, Λονδίνο, Surtees Society, 1897, Cooper T.P., *The Christmas Waits and Minstrels of Bygone York*, Υόρκη 1797, Davies Robert, *Extracts from the Municipal Records of the City of York, during the Reigns of Edward IV, Edward V and Richard III with notes illustrative and explanatory, and an appendix, containing some account of the celebration of the Corpus Christi festival at York in the fourteenth, fifteenth, and sixteenth centuries*, Λονδίνο, 1843, A.G.

Η πόλη διοικούνταν από τον δήμαρχο και τρία ξεχωριστά και αυτόνομα συμβούλια, καθιστώντας την Υόρκη μία από τις λίγες περιπτώσεις αγγλικών αστικών κοινοτήτων, όπου οι πολιτικές αντιπαραθέσεις ξεπερνούσαν το παραδοσιακό δίπολο αριστοκρατίας και αστικής εμπορικής ολιγαρχίας. Επρόκειτο για το Συμβούλιο των Δώδεκα, το οποίο στις πηγές αναφέρεται και ως συμβούλιο των αστικών αξιωματούχων (*Council of Aldermen*), το Συμβούλιο των Είκοσι-τεσσάρων, το οποίο απαρτιζόταν κυρίως από μέλη των εμπορικών συντεχνιών της πόλης και το Συμβούλιο των Σαράντα-οκτώ, τα μέλη του οποίου προέρχονταν από τις συντεχνίες των τεχνιτών της πόλης και στη διάρκεια του δέκατου έκτου αιώνα μετονομάστηκε σε *Common Council* της Υόρκης.²⁹³

Η ύπαρξη και η σύνθεση των τριών συμβουλίων, τα μέλη των οποίων προωθούσαν και επιδίωκαν να εξασφαλίσουν συγκεκριμένα και αντικρουόμενα μεταξύ τους συμφέροντα, δημιούργησαν πολλές εντάσεις και προστριβές στους κόλπους της πόλης. Μέσα από την εξέταση των αποφάσεων, των συνεδριάσεων και των στοχεύσεων των τριών αστικών συμβουλίων είναι δυνατόν να διακριθούν τα πλέγματα εξουσίας, που διαρθρώνονταν στην πόλη και σε μεγαλύτερη κλίμακα σε ολόκληρο το βασίλειο μετά την κρίση της πανώλης και την επιβολή των εργασιακών διαταγμάτων από το 1349 και εξής. Για αυτόν το λόγο στην παρούσα διατριβή θα γίνει ειδική μνεία στην περίπτωση της Υόρκης και στον τρόπο με τον οποίο τα θεατρικά δρώμενα και τα αστικά τελετουργικά εργαλειοποιήθηκαν πολιτικά και κοινωνικά, πυροδοτώντας πολλές και ιδιαίτερα σημαντικές συγκρούσεις.

Η διεκδίκηση της αστικής διακυβέρνησης ήταν η βασική αιτία για την εκδήλωση πολιτικών και οικονομικών ανταγωνισμών και προστριβών στην πόλη. Το σημαντικότερο αστικό αξίωμα ήταν εκείνο του δημάρχου, το οποίο αποτελούσε το μήλο της έριδος για τα τρία συμβούλια, τα μέλη των οποίων προωθούσαν τη δική τους πολιτική και οικονομική ατζέντα. Πρακτικά, ο δήμαρχος εκλεγόταν από το Συμβούλιο των Δώδεκα και τις περισσότερες φορές ήταν μέλος του.²⁹⁴ Όπως

Dickens, "Some Popular Reactions to the Edwardian Reformation in Yorkshire", *Yorkshire Archaeological Journal*, 34, (1939), σ. 151-69. Dorrell Margaret, "The Butchers, Saddlers, and Carpenters Pageants, Misreadings of the York Ordo", *ELN*, 13 (1975), σ. 1-4.

²⁹³ Dorrell Margaret, "The Mayor of York and the Coronation Pageant", *Leeds SE*, 5, (1971), σ. 35-45, η ίδια, "Two Studies of the York Corpus Christi Play", *Leeds SE*, 6, (1972), σ. 63-111, Harvey John, "Richard II and York", στο F.R.H. Du Boulay and Caroline M. Barren (επιμ.), *The Reign of Richard II: Essays in Honour of May McKisack*, Λονδίνο, 1971, σ. 202-17.

²⁹⁴ Γενικά βλ: Charles Kightly, Rachel Semlyen (επιμ.), *Lords of the City: The Lord Mayors of York and Their Mansion House*, Υόρκη, York City Council, 1980. Ειδικότερα βλ: Jenny Kermode, *Medieval*

συνέβαινε στις περισσότερες αγγλικές πόλεις, η πολιτική ισχύς αποτελούσε προϋπόθεση για τη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη μιας κοινωνικής και συγκεκριμένα μιας επαγγελματικής ομάδας, η οποία συνεπαγόταν τον πολιτικό και οικονομικό παραγκωνισμό των υπολοίπων. Ωστόσο, αν και η βασιλική εξουσία παραχωρούσε μια σχετική αυτονομία στα αστικά κέντρα και στις οικονομικές δραστηριότητες τους, η περίπτωση της Υόρκης διέφερε.

Ενώ στις περισσότερες πόλεις, οι Άγγλοι πρίγκιπες επιδίωκαν να ελέγχουν τους αστικούς σχηματισμούς με το φόβο της συγκρότησης ενός δικτύου συμμαχιών που θα μπορούσε να πυροδοτήσει μια γενικευμένη εξέγερση, απειλώντας την εξουσία τους, στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα οι πρωταγωνιστές των συγκρούσεων προέρχονταν κυρίως από το τρίτο μικρότερο συμβούλιο. Ενδεικτικό είναι το διάταγμα του 1372 με το οποίο απαγορευόταν η επανεκλογή του ίδιου προσώπου ή μέλους της οικογένειας του για περισσότερα από οκτώ χρόνια, προλαμβάνοντας περιπτώσεις κατάχρησης, όπως εκείνης του Nicholas Langton και του υιού του John, οι οποίοι διαδέχονταν ο ένας τον άλλον για είκοσι οκτώ χρόνια.²⁹⁵ Όμως, παρά τις βασιλικές οδηγίες, στα αρχεία παρατηρείται η έντονη αδιαφορία των δύο ισχυρών αστικών συμβουλίων στα διατάγματα του στέμματος σε όλη τη διάρκεια του δέκατου τέταρτου αιώνα.

Τον δέκατο πέμπτο αιώνα οι συνθήκες άλλαξαν ριζικά. Η διαδοχή των μελών ορισμένων οικογενειών στο αξίωμα του δημάρχου από τα πρώτα δύο ισχυρά συμβούλια μειώθηκε αισθητά εξαιτίας των νέων βασιλικών ρυθμίσεων και κυρίως χάρη στη δυναμική εμπλοκή του τρίτου μικρότερου συμβουλίου των επαγγελματιών στα πολιτικά και οικονομικά ζητήματα της πόλης. Για παράδειγμα, το 1464 με διάταγμα του Εδουάρδου Δ΄ οι συντεχνίες των τεχνιτών μέσω του επίσημου αστικού οργάνου τους είχαν πλέον τη δυνατότητα να εκλέξουν έναν αστικό αξιωματούχο με ενεργό ρόλο στη διοίκηση, δημιουργώντας μια παράδοση, η οποία διήρκησε έως το 1492, όταν ο βασιλιάς ανέστειλε τη συγκεκριμένη ρύθμιση-παροχή, εξαιτίας των πολλών ενστάσεων των επιφανών μελών των αστικών ολιγαρχιών, που δεν επιθυμούσαν τη συμμετοχή του κόσμου της εργασίας στη λήψη των πολιτικών και

Merchants: York, Beverley and Hull in the Later Middle Ages, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2002, σ. 56-57, υποσ. 12, Liddy, *War, Politics and Finance*, σ. 11-12, Palliser, *Medieval York*, σ.255-257, Nicholas, *The Later Medieval City*, σ. 148.

²⁹⁵ Jones, *York: The Making of a City*, σ. 196.

οικονομικών αποφάσεων.²⁹⁶

Στο αστικό περιβάλλον της Υόρκης αναπτύχθηκε στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα ένα σύνολο πλούσιων καλλιτεχνικών δράσεων, θεατρικών δρώμενων και τελετουργικών, τα οποία ήταν αφενός το αποτέλεσμα της ευρείας συμμετοχής των υπάλληλων στρωμάτων στα αστικά ζητήματα και αφετέρου του πολιτικού και οικονομικού ανταγωνισμού των κοινωνικών ομάδων της πόλης, όπως αυτός είχε αποκρυσταλλωθεί μέσα από τις προστριβές στις συνεδριάσεις των τριών αστικών πολιτικών οργάνων. Αυτός ο πολιτικός και οικονομικός ανταγωνισμός προκάλεσε τη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου θεατρικού κύκλου και μιας έντονης πολιτιστικής δραστηριότητας, που, όπως αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, χαρακτήρισαν την Αγγλία του ύστερου Μεσαίωνα και συνέβαλαν δραστικά στη συγκρότηση της αγγλικής λαϊκής κουλτούρας μέχρι τα νεότερα χρόνια, αναδεικνύοντας το κοσμικό στοιχείο στη θρησκευτικότητα της εποχής. Στις 16 Αυγούστου 1325, με απόφαση της αστικής ολιγαρχίας η εορτή έλαβε στην πόλη κεντρική θέση: «*Για τη δόξα του Κυρίου, αποφασίζουμε ότι η εορτή του Corpus Christi θα πραγματοποιείται εφεξής με διπλές δράσεις, μια Λειτουργία στο χώρο της χορωδίας και μια στο χώρο της Αγίας Τράπεζας*».²⁹⁷

Οι περισσότερες πληροφορίες που διασώζονται για το υορκέζικο μεσαιωνικό δράμα σχετίζονται με τον θεατρικό κύκλο του *Corpus Christi*, διότι εκείνος αποτέλεσε το κυρίαρχο σύνολο θεατρικών δρώμενων του δέκατου τέταρτου και δέκατου πέμπτου αιώνα και προέρχονται κατά κύριο λόγο από τα αστικά αρχεία, τα διάφορα αστικά διατάγματα, τα εξοδολόγια των συντεχνιών και από αρκετές συντεχνιακές αναφορές για θέματα σχετικά με τις θεατρικές παραγωγές. Σε όλες τις σχετικές αναφορές τονίζεται η ανάγκη για αλληλεγγύη και ομόνοια, ενώ συχνά με άμεσο ή έμμεσο τρόπο δηλώνεται η αναγκαιότητα της διατήρησης της κοινωνικής ιεραρχίας και συνοχής. Τόσο οι αστικοί εξουσιαστικοί φορείς όσο και ο καθεδρικός κλήρος αντιμετώπιζαν τις διάφορες εκφάνσεις της επίσημης αστικής λαϊκής κουλτούρας ως εργαλεία προώθησης της παγιωμένης κοινωνικής πυραμίδας και ως μέσα διασφάλισης της εξουσίας τους από αναταραχές και συγκρούσεις, που πυροδοτούνταν για πολιτικούς και οικονομικούς λόγους από τα υπάλληλα στρώματα.

²⁹⁶ Palliser, *Medieval York*, σ. 193, Liddy, *War, Politics and Finance*, σ. 93-96.

²⁹⁷ REED: *Υόρκη, Miscellaneous Register*, YM: M2/4/g, F28v, Alexandra Johnston & Margaret Rogerson (επιμ.), *York*, Τορόντο, Toronto University Press, 1979, σ. 2, “*Statuerunt eciam ad honorem dei quod festum Corporis Christi sub officio duplici in Choro & mensa decetero celebretur*”.

Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του αρχιεπισκόπου στις 12 Φεβρουαρίου 1343: «...Επιθυμώντας, ωστόσο, να αναδείξουμε τη δόξα και το εγκώμιο του παντοδύναμου θεού και του κυρίου μας, Ιησού Χριστού, όσο περισσότερο μπορούμε, διακηρύττουμε, εγκαθιδρύουμε, διατάζουμε και ορίζουμε ότι την πλέον ξεχωριστή μέρα, την Παρασκευή, εκείνη της προετοιμασίας για το Πάσχα... ας δοξαστεί, υμνηθεί, τιμηθεί πραγματικά και αληθινά από τον καθέναν από εσάς, τους υπηκόους μας στην πόλη και την επισκοπή και τις ανεξάρτητες εκκλησίες, όπως αποφασίστηκε από τον Πάπα. Και έτσι, κάντε αυτή τη μέρα γιορτινή και να γίνει διπλή γιορτή [...] αφήστε τις αθέμιτες συζητήσεις και τις παράνομες κουβέντες στην άκρη, διακόψτε τις λειτουργίες των επίσημων δικαστηρίων και όλων των άτακτων και παράνομων φωνών εκείνη την ημέρα. Ας απέχουμε όλοι από τα παιχνίδια, τα θεάματα, τις αγορές, τις δουλειές και το εμπόριο, από κάθε αγροτική εργασία και τέχνη, από κάθε ανελεύθερη εργασία, από τη βρωμιά και την αμαρτία». ²⁹⁸

Για τον αρχιεπίσκοπο, οι αθέμιτες συζητήσεις και οι παράνομες κουβέντες, τα θεάματα και οι άτακτες και παράνομες φωνές αποτελούσαν στοιχεία μιας παραβατικής συμπεριφοράς και ταυτίζονταν με την αμαρτία. Αν και με τις προτροπές στο κήρυγμα του απευθυνόταν σε όλα τα μέλη του ποιμνίου του, είναι λογικό να ανησυχούσε για εκείνα τα μέλη που είχαν διαφορετικά συμφέροντα. Το κήρυγμα από τον άμβωνα αντανakλούσε τα βασικά επιχειρήματα του στέμματος και των αστικών ολιγαρχιών, που συντέλεσαν στη λήψη της απόφασης για τη σύνταξη των εργασιακών διαταγμάτων και την ποινικοποίηση της κακής εργασίας ως άμεσης απειλής για τη συνοχή της χριστιανικής αστικής κοινότητας.

Παράλληλα με τον πυρετό που προκαλούσε η προετοιμασία των λιτανειών και των παρελάσεων του *Corpus Christi*, στην πόλη αναπτύχθηκε ένα σύνολο ολοκληρωμένων θεατρικών έργων. Οι πληροφορίες για αυτά προέρχονται από τα αρχεία και τις αναφορές των θρησκευτικών συντεχνιών και αδελφοτήτων. Ειδικότερα, για το *Creed Play* οι πληροφορίες προέρχονται από την *Corpus Christi Guild* και αναφέρονται στο διάστημα από το 1446, όταν το έργο παραχωρήθηκε στη

²⁹⁸ BL: Reg.10 f 264, (12 February 1343). “Constitution of Archbishopde Zonche BI: Reg.10 f 264 (12 February 1343)... Volentes tamen.. laudem & gloria dei onipotentis & eiusdem domini nostri Iesu Christi...quantum possumus augmentare .. diem illam celebrimam/ videlicet veneris que dicitur Parasceue ante Pasche.. a vibus omnibusque singulis nostris subtitis vere & digne laudandam glorificandam honorandam & sanctificandam in nostris Civitate & diocesi ac singulis eccesiis earumdem... auctoritate pontificali indicimus statuimus ordinamus & decernimus.. Constitution of Archbishopde Zonche”.

συντεχνία από τον William Revetour, έως την κατάργηση των θεατρικών μυστηρίων.²⁹⁹ Οι πληροφορίες για το *Pater Noster Play*, οι οποίες είναι λίγες και αποσπασματικές, προέρχονται από την ομώνυμη συντεχνία και μετά το 1446-7 από τη συντεχνία του αγίου Αντωνίου. Τα υπόλοιπα αρχεία για τη θεατρική δραματουργία της Υόρκης προέρχονται από τα κατάστιχα και τις αναφορές των συντεχνιών.

Ο πρωταρχικός σκοπός των συγκεκριμένων έργων, όπως εκείνο της συντεχνίας *Pater Noster*, η οποία ιδρύθηκε πριν το 1389, ήταν η διάδοση και η διδασκαλία της Κυριακάτικης προσευχής στα μη εγγράμματα μέλη της πόλης. Τα μέλη της συντεχνίας είχαν σχεδιάσει έναν πίνακα, τον οποίο είχαν τοποθετήσει στον καθεδρικό ναό της πόλης και εκεί είχαν γράψει το κείμενο της προσευχής για να το μάθουν όλοι μαζί και να εξηγήσουν τα νοήματά της. Παράλληλα, τα λίγα εγγράμματα μέλη της συντεχνίας είχαν οργανώσει ένα θεατρικό δρώμενο, βασισμένο στην Κυριακάτικη προσευχή με θέμα τον θρίαμβο των αρετών και την ήττα των ανομιμάτων και των ακολασιών. Στο θεατρικό, κάθε φράση από την προσευχή περιέγραφε ένα θανάσιμο αμάρτημα και τον τρόπο με τον οποίο έπρεπε να αντιμετωπιστεί.³⁰⁰ Το συγκεκριμένο έργο ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές στην πόλη και παρουσιάστηκε για τελευταία φορά στην Υόρκη το 1572.³⁰¹

Αν και δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες για τις πολιτικές και κοινωνικές αντιδράσεις στη διάρκεια των συγκεκριμένων παραγωγών, εντούτοις διασώζεται μια πληθώρα δεδομένων για την πολιτική και κοινωνική κατάσταση της πόλης στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα, από την οποία είναι δυνατόν να αντληθούν πληροφορίες για το ρόλο του μεσαιωνικού δράματος. Στις περισσότερες σχετικές μελέτες, που συνέχισαν το έργο του Chambers, του Wickham και της Twycross, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο αρχείο των εμπόρων της πόλης με το γενικό τίτλο *Archives of the Worshipful Company of Merchants Adventurers*.³⁰² Εκεί περιλαμβάνονται πολλές αναφορές για τις ετήσιες αποφάσεις και δράσεις της εμπορικής συνένωσης και αναλυτικές πληροφορίες για την παρουσίαση του *Pater*

²⁹⁹ REED: Υόρκη, σ. 348, 352-3, Tydeman, *The Medieval European Stage*, σ. 237, Davidson, *Festivals and Plays in Late Medieval Britain*, σ. 93.

³⁰⁰ Alexandra F. Johnston, "The Plays of the Religious Guilds of York—the Creed Play and the Pater Noster Play", *Speculum*, 50, (1975), σ. 55–90, David Crouch, *Piety, Fraternity and Power*, σ. 130. P.M. Hoskin, "The Accounts of the Medieval Paternoster Guild of York", *Northern History*, 44, (2007), σ. 7–33.

³⁰¹ E. K. Chambers, *The Mediaeval Stage*, 2.τ., σ. 154–5.

³⁰² Για τη συλλογή βλ: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/browse/r/h/40b3ed68-340a-46bd-83a9-d9d80780551b>

Noster Play από το 1448. Περιλαμβάνονται επίσης εξοδολόγια και αρκετές πληροφορίες για τις φεστιβαλικές δράσεις των εργαζομένων στο πλαίσιο της συντεχνίας.³⁰³ Στην παρούσα διατριβή δεν θα χρησιμοποιηθεί το συγκεκριμένο αρχειακό σύνολο διότι έχει μελετηθεί εκτενέστατα. Για τον ίδιο λόγο ελάχιστα στοιχεία παρουσιάζονται από τα αρχεία της θρησκευτικής συντεχνίας *The Corpus Christi Guild*, όπως τα διατάγματα και οι αποφάσεις της συντεχνίας το 1408, οι παρελάσεις και οι οργανώσεις των δρώμενων στα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα και ένα επίσημο κήρυγμα για το *Corpus Christi*.³⁰⁴

Για τις προετοιμασίες της εορτής του *Corpus Christi*, οι υπεύθυνοι των παραστάσεων και των παρελάσεων (*pageant masters*) επωμίζονταν την ευθύνη των θεατρικών παραγωγών και την εύρεση της χρηματοδότησης.³⁰⁵ Τα έσοδα για την κάλυψη του κόστους προέρχονταν από τις ετήσιες εισφορές των μελών της συντεχνίας και από ημερομίσθιους και ανειδίκευτους τεχνίτες οι οποίοι αν και δεν ήταν εγγεγραμμένα μέλη του επαγγέλματος, είχαν οικονομικά κέρδη από εκδουλεύσεις, οι οποίες προσφέρονταν από τους αρχιμάστορες κάθε εμπορικής συντεχνίας καθώς και από συντεχνίες τεχνιτών, οι οποίες δεν είχαν δική τους παρέλαση. Επιπρόσθετα έσοδα έρχονταν στα ταμεία των συντεχνιών από τα τέλη μαθητείας, που κατέβαλαν οι μαθητευόμενοι τεχνίτες και από τα πρόστιμα, που επιβάλλονταν σε όσους παραβίαζαν τους κανονισμούς και το καταστατικό της επαγγελματικής οργάνωσής τους.³⁰⁶

Όπως προαναφέρθηκε, το ιδεώδες του κοινού συμφέροντος ήταν προτεραιότητα των αστικών εξουσιαστικών φορέων και παράλληλα αποτελούσε μια ευκαιρία για τα υπάλληλα στρώματα να αποδείξουν τα αγαθά αισθήματα τους για συνεργασία και αλληλεγγύη στην πόλη. Η προωθούμενη ιδέα από τις ελίτ για τη διατήρηση της ειρήνης του λόρδου βασιλιά βρήκε πρόσφορο έδαφος στην Υόρκη, μετατρέποντας τη θεατρική σκηνή σε ένα χώρο δημόσιας προβολής της κοινωνικής και οικονομικής προσφοράς κάθε κοινωνικής ομάδας. Από τα εξοδολόγια των συντεχνιών εξάγουμε πολλές πληροφορίες για τους τρόπους με τους οποίους

³⁰³ REED: *Υόρκη, Merchant Adventurers Archives of York*, D19; 15th-16th century, 'Merchant Adventurers' Hall', στο *An Inventory of the Historical Monuments in City of York*, 5 τ., Λονδίνο, 1981, σ. 81-88.

³⁰⁴ BL: [ηλεκτρονική βάση αρχείων]: *Lansdowne 1408-1547* σ. 403.

³⁰⁵ Για Αναλυτικές πληροφορίες για τα ονόματα και τις ιδιότητες των Pageant Masters της Υόρκης βλ.: REED: *Υόρκη*, Alexandra Johnston & Margaret Rogerson (επιμ.), *York*, σ. 651-656.

³⁰⁶ Ενδεικτικά είναι τα έσοδα και η απογραφή των αποθεμάτων των συντεχνιών του *Corpus Christi* στο διάστημα 1416-1546. Στο ίδιο, σ. 628-644.

επετεύχθη ο συγκεκριμένος στόχος. Για παράδειγμα, το 1386 η συντεχνία των ραφτάδων, τα μέλη της οποίας τύγχαναν μεγάλου σεβασμού στην πόλη λόγω της επαγγελματικής ιδιότητας τους και της προσφοράς τους στην αστική οικονομία, αποφάσισαν ότι «τέσσερις συλλέκτες θα συγκεντρώνουν σε ετήσια βάση από όλη την πόλη την οικονομική συνδρομή όλων των μελών της συντεχνίας, για να ενισχύσουν και να στηρίζουν το γόητρο της πόλης, της συντεχνίας και για να χρηματοδοτήσουν την εορτή του *Corpus Christi*. Επίσης, οι συγκεκριμένοι όφειλαν να οργανώσουν την παράσταση της συντεχνίας και να δώσουν αναφορά εξόδων και άλλων δαπανών σε ετήσια βάση, την τρίτη Κυριακή μετά την τέλεση του εορτασμού του *Corpus Christi*, χωρίς καμία καθυστέρηση με την ποινή προστίμου 10s, από τα οποία το μισό θα το κατέβαλαν εκείνοι και το άλλο μισό το *Council Chamber* στην *Ouse Bridge* της *Υόρκης*».³⁰⁷

Η καλλιτεχνική ζωή της πόλης στηριζόταν κυρίως στις θρησκευτικές συντεχνίες, οι οποίες ξεπερνούσαν σε θεατρικές δράσεις τις θρησκευτικές αδελφότητες, εξαιτίας της οικονομικής τους δύναμης. Τέτοιες συντεχνίες είχαν τη δυνατότητα να λειτουργούν αυτόνομα και να διατηρούν ένα διακριτό θρησκευτικό χαρακτήρα χωρίς να χαρακτηρίζονται από μια τέχνη ή μια επαγγελματική δραστηριότητα, ούτε ήταν υποχρεωτικό να δραστηριοποιούνται υπό την αιγίδα μιας επαγγελματικής ή εμπορικής συντεχνίας.³⁰⁸ Από αυτές, η σημαντικότερη της πόλης ήταν η *Corpus Christi Guild*, τα αρχεία της οποίας σώζονται,³⁰⁹ ενώ ιδιαίτερης σημασίας ήταν η *Pater Noster Guild*³¹⁰ και η *St. Anthony Guild*.³¹¹ Τα μέλη των συγκεκριμένων θρησκευτικών συντεχνιών αποτελούνταν από ελεύθερους της πόλης αλλά η πρόσβαση ήταν ανοιχτή και στα μέλη του κλήρου. Οι σύζυγοι και οι κόρες των μελών και οι ξένοι τεχνίτες και εργάτες, που έρχονταν στην πόλη για να βρουν εργασία, ήταν καλοδεχούμενοι παρά τις ρητές απαγορεύσεις των εργασιακών

³⁰⁷ REED: *Υόρκη: A/Y Memorandum Book Y: E20, f 38. (1386-7). σ. 690-691.*

³⁰⁸ Γενικά βλ: Richard Barrie Dobson, David Michael Smith, *The Merchant Taylors of York: A History of the Crafts and Company from the Fourteenth to the Twentieth Century*, *Υόρκη*, Borthwick Publications, 2006, σ. 7-22, Alexandra F. Johnston, “The plays of the religious guilds of York: the Creed Play and the Pater Noster Play”, *Speculum*, 50, (1975), σ. 55-90, Eileen White, “The St. Christopher and St. George Guild of York”, *Borthwick Papers*, 72, (1987), σ.1, Kermod, *Medieval Merchants: York, Beverley*, σ.155 και ιδιαίτερα υποσημ. 112.

³⁰⁹ R. H. Skaife (επιμ.), “The Register of the Guild of Corpus Christi in the City of York; with an Appendix of Illustrative Documents”, *Surtees Society*, 57, (1872), σ. 291-312, W. Richards, *The History of Lynn*, 2.τ., Lynn, 1812, 2.τ. σ. 436, Pallser, *Medieval York*, σ. 155, 208-12, 281, 220, 246, Kermod, *Medieval Merchants: York, Beverley*, σ. 18.

³¹⁰ Chambers, *Mediaeval Stage*, 2.τ. σ. 341, Roger, *The Art of Solidarity*, σ. 208-209, P. M. Hoskin, “The Accounts of the Medieval Paternoster Guild of York”, *Northern History*, 44, (2007), σ. 7-33.

³¹¹ REED: *Υόρκη*, σ. 365-06, Dobson, *The Merchant Taylors of York*, σ. 7-8.

διαταγμάτων.

Το 1431 η αστική ολιγαρχία της Υόρκης προχώρησε στην υπογραφή και θέσπιση ενός πρωτόκολλου συνεργασίας με τη συντεχνία *Corpus Christi*, το οποίο αναδεικνύει την πολιτική σημασία της συντεχνίας και την επιθυμία των αστικών αξιωματούχων να βρουν έναν ισχυρό σύμμαχο, ο οποίος θα μπορούσε να προσφέρει τις υπηρεσίες του στην πόλη και παράλληλα να ελέγχεται ανά πάσα στιγμή: «Στο όνομα της Αγίας και αδιαιρέτου Τριάδας, αμήν. Πράγματι, αν μπορούμε να λατρεύουμε και να υμνούμε τον Θεό και τους αγίους του, πόσο πιο ταιριαστό θα ήταν εμείς και κάθε καθολικός υπήκοος να τον υμνούμε μέσα από μια λατρευτική εορτή, στη μνήμη του σώματος, από το οποίο όλοι σωθήκαμε πνευματικά [...] και για να μας δείξει την αγάπη του και τον δρόμο που πρέπει να ακολουθήσουμε, θυσιάστηκε [...]. Πράγματι, αναλογιζόμενοι αυτό το ζήτημα, συγκεκριμένοι άνθρωποι, άνδρες και γυναίκες της πόλης της Υόρκης συγκεντρώθηκαν ως ομάδα αποτελούμενη από αδελφούς και αδελφές σε μια αδελφότητα με σκοπό να τιμήσουν το σώμα, η απλώς *Corpus Christi*, με στόχο τη διδασκαλία, αφού η ανθρώπινη μνήμη δεν διατηρείται... Όπως σχεδιάστηκε από την επιθυμία και τη συμβουλή του δημάρχου *John Bolton* και των επιφανών πολιτών αυτής της πόλης που ανήκουν στην ίδια αδελφότητα, αφού η πόλη είναι ίδια με την αδελφότητα, και αποφάσισαν να προσφέρουν με δικά τους έξοδα μια σίγουρη και ασφαλή λειψανοθήκη, που κατασκευάστηκε με περίτεχνη εργασία, διακοσμημένη με χρυσό και αυτή θα εμπλουτιστεί και άλλο με τη βοήθεια του Θεού και κάθε χρόνο θα τη φέρουν στα χέρια τους οι ιερείς στην εορτή του *Corpus Christi*, ή κάποια άλλη εορταστική ημέρα μέσα στους δρόμους και τις πλατείες της πόλης, για να θυμίζει τη θυσία του Ιησού. Και όλα θα γίνονται σε λιτανεία με τη χρήση πυρσών που θα κρατούν οι καλοί υπήκοοι της αδελφότητας, για να τονιστεί η πίστη και η ευλάβεια των αστών και το γόητρο της πόλης. Και η λειψανοθήκη θα φυλάσσεται και θα επιστρέφει κάθε χρόνο σε συγκεκριμένο μέρος, στο παρεκκλήσι που χτίστηκε προς τιμήν του αρχιεπισκόπου Γουλιέλμου της Υόρκης, στην *Ouse Bridge* [...] Και για να διασφαλιστεί ότι όλα θα γίνουν καλά ο δήμαρχος και οι αστικοί αξιωματούχοι θα βρουν έξι φύλακες (από τις συντεχνίες) που θα εγγυηθούν το αποτέλεσμα και τη διεξαγωγή της πομπής.[...]»³¹²

Οι συγκεκριμένες συντεχνίες πρόβαλλαν το κοινοτικό και θρησκευτικό

³¹² REED: *Υόρκη: Agreement between the city and the Corpus Christi Guild*, A.15. (1432) 2.τ. σ. 50-52, μεταφρασμένο από τα λατινικά σ. 735- 736.

αίσθημα μέσα από τις θεατρικές παραγωγές τους τονίζοντας με αυτόν τον τρόπο τη διαφοροποίηση τους από τις επαγγελματικές συντεχνίες της πόλης. Οι τελευταίες με τη σειρά τους επιδίωκαν να βελτιώσουν τη δημόσια εικόνα τους, η οποία είχε πληγεί λόγω της ανεξέλεγκτης εμπορικής δραστηριότητας στις πλατείες και στους δρόμους της πόλης, που οφειλόταν στον πολιτικό και οικονομικό ανταγωνισμό των εμπόρων και των τεχνιτών. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της συντεχνίας των κατασκευαστών τόξων της Υόρκης. Στις 13 Δεκεμβρίου 1388 η συντεχνία αποφάσισε ότι *«πρώτον, κανένας τοξοποιός της συντεχνίας δεν θα εργάζεται στο εξής την Κυριακή, ούτε θα έχει επαγγελματικές δραστηριότητες, ούτε θα τοποθετεί μπροστά από τη σκηνή τόξα, βέλη, ιμάντες και άλλα εξαρτήματα για να τα πουλήσει, με τη ποινή προστίμου 40 σελινιών το μισό του οποίου θα πηγαίνει στη συντεχνία και το άλλο μισό στην παρέλαση του Corpus Christi και κάθε φορά που ένας ή περισσότεροι καταδικάζονται, θα επιβάλλεται το ίδιο»*.³¹³

Οι συντεχνίες των τεχνιτών και των εμπόρων βρήκαν έναν αναπάντεχο σύμμαχο στην προσπάθειά τους να ανταγωνιστούν τις θρησκευτικές συντεχνίες. Σύντομα φάνηκε ότι η δράση των θρησκευτικών συντεχνιών και αδελφοτήτων δεν ήταν αποδεκτή από όλους, ειδικά από εκείνους που είχαν αφιερωθεί στο μοναχισμό. Εμμένοντας στη θέση τους για την ακολασία και την ηθική παρακμή των μελών των πόλεων μέμφονταν τη δράση των λαϊκών, οι οποίοι δίδασκαν και βοηθούσαν τους αναξιοπαθούντες της πόλης αντί να διδάσκονται και να βοηθούνται. Στην Υόρκη, η δράση των θρησκευτικών συντεχνιών και η συμμετοχή τους στα θεατρικά δρώμενα κατακρίθηκε έντονα από μοναχούς και ερημίτες. Ο γνωστότερος πολέμιος τους ήταν ο Richard Rolle, ένας λαϊκός άγιος που πέθανε το 1349 και τα τελευταία χρόνια της ζωής του υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλής. Ο Rolle φρόντιζε συχνά να στηλιτεύει τη φιλανθρωπική δράση των λαϊκών και την εμπλοκή τους στα ζητήματα της πίστης ειδικά με ειδωλολατρικά μέσα όπως το δράμα, παραγνωρίζοντας έτσι τη θέση τους στη χριστιανική κοινωνία. Για τον Rolle οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των λαϊκών και των μελών του κοσμικού κλήρου με τους μοναχούς δεν ήταν μονάχα υπαρκτές αλλά και ιδιαίτερα σημαντικές. Σε ένα κήρυγμα του υποστήριξε: *«στο παρελθόν υπήρξαν άνθρωποι και σίγουρα υπάρχουν και σήμερα, που χωρίς δισταγμό θέτουν την κοινοτική ζωή πάνω από το ατομικό τους συμφέρον. Αυτοί μας προτρέπουν να ζήσουμε σε μια κοινότητα αν θέλουμε να αγγίξουμε την τελειότητα. Δεν χρειάζεται*

³¹³ BL: A/Y Memorandum Book Y: E20, f. 44. (1388).

να πούμε πολλά για αυτούς, αφού πιστεύουν ότι πράττουν σωστά αλλά γνωρίζουν λίγα για αυτό. Με άλλα λόγια δεν επικροτούν τον μοναχικό βίο διότι δεν γνωρίζουν τίποτα για αυτόν. Είναι ένας βίος που κανένας μέσα στα εγκόσμια δεν μπορεί να κατανοήσει, παρά μόνο εκείνος που έχει αφιερωθεί στον Θεό. Δεν έχω καμία αμφιβολία ότι εάν γνώριζαν για αυτήν τη ζωή, θα την ακολουθούσαν και θα την αντάλλαζαν με αυτήν που έχουν τώρα». ³¹⁴

Ωστόσο, σε ένα περιβάλλον ομόνοιας και αλληλεγγύης με στόχο τη διασφάλιση του κοινού συμφέροντος ένας ανταγωνισμός μεταξύ των συντεχνιών των εμπόρων και των τεχνιτών από τη μια πλευρά και των θρησκευτικών συντεχνιών και αδελφοτήτων από την άλλη πλευρά οδηγεί σε κάποια συμπεράσματα. Πρώτον, οι αγγλικές αστικές ολιγαρχίες αντιλαμβάνονταν τη διασφάλιση και την προώθηση των εκκλησιαστικών εορτών και δρώμενων ως αποκλειστικό προνόμιο και αρμοδιότητά τους. Όμως, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι αυτό το προνόμιο μπορούσε ουσιαστικά να διαφοροποιήσει τα μέλη των συντεχνιών, που συμμετείχαν στα συμβούλια από εκείνα που δεν είχαν πρόσβαση. Για τις συντεχνίες της Υόρκης φαίνεται ότι μια προϋπηρεσία στη διασφάλιση και στην προώθηση των θεατρικών κύκλων της πόλης ήταν βαρύνουσα σημασία στο βιογραφικό ενός υποψήφιου δημάρχου ή ενός σερίφη.

Επομένως δεν θα πρέπει να προξενεί εντύπωση η επιθυμία των αστικών αρχόντων να συνδέσουν το όνομα και την περίοδο δράσης τους με κάποια σημαντική χριστιανική και ταυτόχρονα αστική φιγούρα, όπως για παράδειγμα ήταν ο άγιος Γουλιέλμος, προστάτης της πόλης. Ήδη από τις αρχές του δέκατου πέμπτου αιώνα φαίνεται ότι ο δήμαρχος και το συμβούλιο είχαν επενδύσει πολιτικά στη συντεχνία του *Corpus Christi*. Στο τέλος του συμφώνου συνεργασίας αναφέρεται ότι: «Επιπρόσθετα, συμφωνήθηκε ότι ένα κλειδί για την είσοδο στο παρεκκλήσι, όπου φυλάσσεται η λειψανοθήκη, θα παραλάβει ο δήμαρχος, όποιος και αν είναι στο αξίωμα, για να μπορεί να ελέγχει και να φυλάσσει αλλά και να εκθέτει την ιερή λειψανοθήκη όποτε επιθυμεί να το κάνει ενώπιον των επιφανών αριστοκρατών της πόλης, ώστε να φαίνεται το μεγαλείο της και κυρίως η ευλάβεια των παριστάμενων να αντανακλάται στον Θεό». ³¹⁵

Δεύτερον, καθώς η λιτανεία του *Corpus Christi* αποτέλεσε όχημα για τους

³¹⁴ «Richard Rolle, *The Fire of Love*», Clifton Wolters (μτφρ.), Λονδίνο, Harmondsworth, 1972, σ. 82.

³¹⁵ REED: *Υόρκη, Agreement between the city and the Corpus Christi Guild*, A15, σ. 52.

εξουσιαστικούς φορείς, για να συνδέσουν την εξουσία τους με το θρησκευτικό φορτίο του εορτασμού, το σύμφωνο συνεργασίας μεταξύ της αστικής ολιγαρχίας και της θρησκευτικής συντεχνίας θεμελιώνει τη στρατηγική εξουσίας τους, συνδέοντας τον πάτριον άγιο, την πόλη και τη διοίκηση της σε μια ενιαία ομάδα. Όπως ρητά αναγράφεται στο σύμφωνο συνεργασίας της πόλης και της συντεχνίας *Corpus Christi* «ολόκληρη η πόλη είναι μέλος της συντεχνίας».³¹⁶ Η συγκεκριμένη αναφορά αποτελούσε σίγουρα ένα μήνυμα αλληλεγγύης και ενότητας, αφήνοντας στην άκρη τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες και τις πολιτικές αντιπαραθέσεις. Από την άλλη πλευρά, δημιουργούσε μια νέα πόλωση στο εσωτερικό της πόλης. Εάν ολόκληρη η αστική κοινότητα ήταν μέλος μιας ομογενοποιημένης συντεχνίας με κοινούς στόχους και επιδιώξεις, αλλά που την εκπροσώπησή της είχαν αναλάβει συγκεκριμένοι αριστοκράτες και έμποροι, τότε αυτό σήμαινε ότι η αστική ολιγαρχία εκπροσωπούσε το σύνολο των «καλών υπηκόων του βασιλιά».

Σε πολλές περιπτώσεις μετά την εφαρμογή των εργασιακών διαταγμάτων, η συγκεκριμένη ταύτιση δεν ίσχυε. Οι ειδικευμένοι και οι ημερομίσθιοι τεχνίτες, οι ανεξάρτητοι έμποροι και οι ενδεείς αποτελούσαν μεν μέλη της συντεχνίας του *Corpus Christi*, είχαν ωστόσο διαφορετική άποψη για το κοινό συμφέρον από τους εργοδότες και εξουσιαστικούς φορείς της πόλης τους. Σε αυτήν την περίπτωση το ερώτημα που προέκυπτε ήταν το εξής: Ποια κοινωνική ομάδα ενδιαφερόταν περισσότερο για το κοινό συμφέρον ή, τουλάχιστον, ποια μπορούσε να το διασφαλίσει. Το συγκεκριμένο ερώτημα απασχολούσε και τα μέλη άλλων αστικών κοινοτήτων. Το 1500 στο Λίνκολν η λαϊκή θρησκευτική συντεχνία της αγίας Άννας διακήρυξε ότι όλοι οι αστοί ήταν και μέλη της συντεχνίας για τη λατρεία του σώματος του Χριστού, αλλά τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα αντιλήφθηκαν διαφορετικά τη σημασία της δήλωσης, πυροδοτώντας συγκρούσεις με ένα επιπρόσθετο και νομιμοποιημένο επιχείρημα στη φαρέτρα τους.³¹⁷

³¹⁶ Alexandra F. Johnston, “The guild of Corpus Christi and the Procession of Corpus Christi in York” *Mediaeval Studies*, 38, (1976), σ. 372–84.

³¹⁷ S. J. Kahrl, “Secular Life and Popular Piety in Medieval English Drama”, στο T. J. Heffernan, (επιμ.), *The Popular Literature of Medieval England*, Knoxville, 1985, σ. 85–107, σ. 89.

Εξετάζοντας τις αναφορές στα *Memorandum Books*, είναι φανερή η πολιτική εργαλειοποίηση του κοσμικού δράματος από τις συντεχνίες της Υόρκης εναντίον των ανταγωνιστών τους και συχνά εναντίον των ανεξάρτητων ημερομίσθιων τεχνιτών και των ξένων παραγωγών. Η σύγκρουσή τους ήταν το αποτέλεσμα της επιθυμίας των πρώτων να πετύχουν την οικονομικό-κοινωνική χειραγώγηση των ασθενέστερων οικονομικά επαγγελματιών, περιορίζοντας τον ανταγωνισμό στην πόλη, δημιουργώντας μονοπώλια, αυξάνοντας με τον τρόπο αυτό τις πιθανότητες για ένταξη στα αστικά συμβούλια.

Στις 29 Σεπτεμβρίου 1433, η συντεχνία των οινοποιών διαμαρτυρήθηκε στον δήμαρχο και στους αστικούς αξιωματούχους κατηγορώντας τους για την ανοχή που επιδείκνυε το συμβούλιο απέναντι στις ενέργειες των ανεξάρτητων αλλοδαπών τεχνιτών, οι οποίοι παρήγαγαν και εμπορεύονταν κρασιά, προκαλώντας σοβαρές οικονομικές καταστροφές στην επίσημη συντεχνία. Σύμφωνα με τους αρχιμάστορες οινοποιούς, τέτοιες δράσεις ζημίωναν τη συντεχνία, η οποία αδυνατούσε να χρηματοδοτήσει την ετήσια παρέλαση της για τον εορτασμό του *Corpus Christi*. Στην καταγγελία τους οι οινοποιοί κατηγορούσαν ευθέως τους φλαμανδούς οινοπαραγωγούς και εμπόρους καθώς και άλλους ξένους τεχνίτες και εμπόρους, που είχαν έλθει στην πόλη και καταπατούσαν τους κανόνες και τα έθιμα της.³¹⁸ Το αστικό συμβούλιο άμεσα εξέδωσε απόφαση, σύμφωνα με την οποία όλοι οι παραγωγοί οίνου, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στην πόλη, όφειλαν να συνδράμουν οικονομικά την επίσημη συντεχνία των οινοποιών και παράλληλα να γίνουν δωρητές στην ετήσια παρέλαση της συντεχνίας, εάν ήθελαν να συνεχίσουν να ασκούν το συγκεκριμένο επάγγελμα.³¹⁹

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της συντεχνίας των χειροκτιοποιών. Στις 13 Μάιου 1475, οι αρχιμάστορες της συντεχνίας των κατασκευαστών γαντιών απευθύνθηκαν στον δήμαρχο και τους αστικούς αξιωματούχους καταγγέλλοντας τη δράση των πλανόδιων εμπόρων και των ημερομίσθιων τεχνιτών, που είχαν μεταναστεύσει στην Υόρκη όχι μόνο από άλλες περιοχές του βασιλείου αλλά και από πόλεις της ηπειρωτικής Ευρώπης. Σύμφωνα με την αναφορά, οι ξένοι έμποροι και παραγωγοί καθώς και όσοι άνοιγαν τα μαγαζιά τους και πωλούσαν γάντια, θα έπρεπε να καταβάλουν στην επίσημη συντεχνία την

³¹⁸ BL: *B/Y Memorandum Book Y:E 20 A*, f. 119v.

³¹⁹ BL: *B/Y Memorandum Book Y:E 20 A*, f. 120.

εισφορά τους για την οργάνωση της παρέλασης τους, εάν ήθελαν να δραστηριοποιούνται οικονομικά εκεί. Επιπρόσθετα, θα έπρεπε να συμμετάσχουν στη θρησκευτική αδελφότητα της αγίας Τριάδας, η οποία λειτουργούσε υπό την αιγίδα της συγκεκριμένης συντεχνίας.³²⁰ Αν και στην αναφορά, δεν γίνεται μνεία για το θρησκευτικό αίσθημα των εναγόμενων, μπορούμε να εντοπίσουμε την επιθυμία των αρχιμαστόρων και των ειδικευμένων τεχνιτών της συντεχνίας να περιορίσουν και να ελέγξουν τους ανεξάρτητους εμπόρους, ώστε να μεγιστοποιήσουν τις δυνατότητες κέρδους.

Στην Υόρκη, ωστόσο, τα οικονομικά δεδομένα ήταν διαφορετικά. Η πόλη, αν και είχε δεχτεί ισχυρά πλήγματα από τις οικονομικές και κλιματικές κρίσεις, είχε κατορθώσει να διατηρήσει εν πολλοίς μια σταθερότητα σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Καθώς αποτελούσε άλλωστε το βασικό προπύργιο της αγγλικής διοίκησης στον Βορρά, το Στέμμα στήριζε οποιαδήποτε προσπάθεια οικονομικής ανάπτυξης και πολιτική σταθερότητας, όπως φαίνεται από τα αρχεία της βασιλικής αντιπροσωπείας της πόλης και από τις οικονομικές αναφορές των συντεχνιών.

Κατά τη γνώμη μου, στην Υόρκη παρατηρείται το βασικό μοντέλο ανταγωνισμού στη διάρκεια του ύστερου μεσαίωνα, το οποίο αποκαλύπτει τις σχέσεις των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων. Σε αυτό το πλαίσιο γίνεται αντιληπτή η εχθρότητα απέναντι στο «ξένο» ή στο νεοφερμένο τεχνίτη ή έμπορο, χωρίς όμως να συγκροτείται επίσημα ένας επιθετικός λόγος, ή να εξελίσσεται μια προσπάθεια αποπομπής των νέων «επικίνδυνων» αστών. Πρόκειται ουσιαστικά για μια σύγκρουση των επαγγελματικών ομάδων, που επιδιώκουν να εξαλείψουν τον ανταγωνισμό ή να ενσωματώσουν τους νεοφερμένους στο δικό τους επαγγελματικό δίκτυο, καθιστώντας τους όχι μόνο μέρος του εργατικού δυναμικού τους, αλλά και πλήρως ελεγχόμενους, στη βάση της στρατηγικής επιδίωξης της πολιτικής ισχυροποίησης.

Στα τέλη της δεύτερης δεκαετίας του δέκατου πέμπτου αιώνα, η κατάσταση στην Υόρκη άρχισε σταδιακά να αλλάζει προς το χειρότερο. Μέχρι τότε ο οικονομικός και πολιτικός ανταγωνισμός των συντεχνιών, ο οποίος εκδηλωνόταν μέσα από την τέλεση παρελάσεων και την οργάνωση θεατρικών δρώμενων για το *Corpus Christi* οδήγησε στην εξάντληση των οικονομικών πόρων των επαγγελματιών

³²⁰ BL: *B/Y Memorandum Book Y*. E20 A, f. 40v.

της πόλης, λόγω των εξεζητημένων και μεγαλόπρεπων παραγωγών, στις οποίες το αστικό δράμα λειτουργούσε ως εργαλείο διαφήμισης των παραγόμενων προϊόντων και των προσφερόμενων υπηρεσιών. Η συγκεκριμένη κατάσταση, σε συνδυασμό με τις περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες των συντεχνιών σε ένα οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον, στο οποίο οι κοινωνικές δομές και οι οικονομικές δυνατότητες είχαν πληγεί από την επιβολή των διαταγμάτων για την εργασία, οδήγησε στην ανάγκη για σύμπραξη πολλών συντεχνιών για την οργάνωση των καλλιτεχνικών παραγωγών. Η συνεργασία όμως δεν ήταν εύκολη.

Θα μπορούσαμε σε αυτό το σημείο να υποστηρίξουμε ότι οι καλλιτεχνικές αλλαγές, οι οποίες άνοιξαν τον δρόμο για το εμπορικό θέατρο της εποχής του Shakespeare δεν οφείλονταν τόσο στην καλλιτεχνική επάρκεια και στην αλλαγή του ύφους και της δομής των έργων, όσο στις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες, που επικράτησαν στο εσωτερικό των αγγλικών πόλεων στη βάση της οικονομικής δυσπραγίας, η οποία ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τους θετικούς δείκτες οικονομικής ανάπτυξης της αγγλικής οικονομίας. Εκτός από τους αστάθμητους παράγοντες, όπως η στάση του καθεδρικού κλήρου και οι ρυθμίσεις του στέμματος και των αστικών ολιγαρχιών, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι μία από τις αιτίες της παρακμής της καλλιτεχνικής δραστηριότητας πριν τη Μεταρρύθμιση ήταν η συγκρότηση ενός δίπολου, το οποίο επηρέαζε δραστικά τόσο την αστική οικονομία συνολικά, όσο και τον κόσμο της εργασίας σε ατομικό επίπεδο.

Η περίπτωση του Robert de Waghen είναι χαρακτηριστική των αντιπαλοτήτων και της εκτόνωσης των διαφορών μέσα από το βιβλικό δράμα και τον κύκλο του *Corpus Christi* και ενισχύει το παραπάνω επιχείρημα. Το 1387 ο Robert de Waghen, εγγεγραμμένο μέλος της συντεχνίας των ξυλουργών, ήρθε σε αντιπαράθεση με τον John de Duffeld από τη συντεχνία των βυρσοδεψών, τον John de Caton, από τη συντεχνία των αρτοποιών, τον βαφέα Robert de Halton καθώς και με άλλα μέλη των τριών συντεχνιών. Η αντιπαράθεσή τους σχετιζόταν με την ανακαίνιση και την επισκευή ενός κτιρίου στις παρυφές της πόλης, στο οποίο οι τρεις συντεχνίες θα προετοίμαζαν τις παρελάσεις και τα θεατρικά δρώμενα για την εορτή του *Corpus Christi*. Όπως καταγράφεται στο *Memorandum Book*, η ασυνέπεια του εργολάβου-ξυλουργού είχε ως αποτέλεσμα να καθυστερήσουν οι προετοιμασίες και να αλλάξει ο προγραμματισμός των τριών συντεχνιών, προκαλώντας οικονομική ζημία στους επαγγελματίες, οι οποίοι έχασαν χρήματα και κυρίως το διαφημιστικό όφελος που θα

αποκόμιζαν από την προβολή των εμπορευμάτων και των υπηρεσιών στη διάρκεια της εορτής. Κυρίως, τους απασχολούσε το πολιτικό κόστος, καθώς ήταν προφανές ότι οι τρεις συντεχνίες δεν είχαν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν στα δύο ισχυρά συμβούλια και η σύμπραξή τους σε μια θεατρική παραγωγή για τον εορτασμό του *Corpus Christi* αποτελούσε την τελευταία τους ευκαιρία για συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα της πόλης και συνεπώς στη βελτίωση της οικονομικής κατάστασής τους.

Για τους θιγόμενους, η αμέλεια του εργολάβου έπληττε το κοινό συμφέρον των τριών συντεχνιών και κατ' επέκταση της πόλης. Οι αντίδικοι απευθύνθηκαν στο αστικό συμβούλιο, τα μέλη του οποίου επιχείρησαν να εκτονώσουν τη συγκεκριμένη σύγκρουση με έναν συμβιβασμό. Σύμφωνα με την αναφορά του αστικού συμβουλίου, ο Robert de Waghen υποχρεώθηκε να υλοποιήσει την υπόσχεσή του και να ολοκληρώσει εμπρόθεσμα την επισκευή και τις επιπρόσθετες εργασίες για την προετοιμασία και υλοποίηση των θεατρικών παραστάσεων των τριών μικρών συντεχνιών. Θα βρισκόταν μάλιστα υπό συνεχή επίβλεψη του δημάρχου και των ευγενών της πόλης. Φαίνεται ότι μια αναβολή ή αδυναμία εκτέλεσης μιας θεατρικής παραγωγής ήταν τόσο κρίσιμη για την οικονομική ανάπτυξη και την πολιτική εμπλοκή του κόσμου της εργασίας, ώστε το αστικό συμβούλιο έθεσε ρήτρες για τη σύγυρη και επιτυχημένη έκβαση της υπόθεσης. Ο Robert de Waghen υποχρεώθηκε να ονομάσει έναν εγγυητή, ο οποίος θα αναλάμβανε να εκτελέσει τις εργασίες του σε περίπτωση αδυναμίας του ίδιου. Έτσι, ο συγκεκριμένος ξυλουργός όρισε ως εγγυητή τον John de Rudderston, ένα πλανόδιο διαφημιστή υπηρεσιών άλλων επαγγελματικών συνενώσεων.³²¹

Όμως, ήδη στα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα ο θεατρικός πυρετός με στόχο την προσπάθεια προσέλευσης ενός νέου αγοραστικού κοινού και η επιδίωξη για την ενίσχυση του πολιτικού γοήτρου των συντεχνιών δεν αφορούσε πλέον τους θεατές στον ίδιο βαθμό. Η επανάληψη των ίδιων έργων και η εκδήλωση αναταραχών μεταξύ των επαγγελματικών ομάδων που τα προετοίμαζαν ήταν συχνές στην πόλη και πολλές φορές κατέληγαν για διευθέτηση στο αστικό συμβούλιο. Στο εξής, το θεατρικό δρώμενο, παρά τη σημαντική του θέση στο θρησκευτικό εορτολόγιο, είχε χάσει το πλεονέκτημα της έκπληξης και του εντυπωσιασμού. Όλα έμοιαζαν ίδια και θύμιζαν παλαιότερες παραγωγές, οι οποίες ακόμα και αν διέφεραν, δεν μπορούσαν να εγείρουν νέα συναισθήματα στα περισσότερα και μεγαλύτερα σε ηλικία μέλη της

³²¹ BL: *A/Y Memorandum Book Y: E 20: f 163v* (1387).

κοινότητας, που τα είχαν παρακολουθήσει στο κοντινό παρελθόν. Προτείνω τη συγκεκριμένη θέση ως πιθανή εξήγηση στο πρόβλημα των συγχωνεύσεων των θεατρικών παρελάσεων και έργων. Αν και δεν σώζονται πολυάριθμα αρχεία ώστε να μπορέσουμε να ανιχνεύσουμε τα συναισθήματα και τις σκέψεις των θεατών των έργων της Υόρκης, μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα από τα αστικά αρχεία, στα οποία τα μέλη των συντεχνιών απευθύνθηκαν με αίτημα την ελάφρυνση των οικονομικών εισφορών τους αναφορικά με την τέλεση των θεατρικών παραγωγών και την επιδίωξη τους να συγχωνεύσουν τις παρελάσεις και τα θεατρικά δρώμενα τους.

Ενδεικτικά, το 1431-2 τα ανώτερα μέλη της συντεχνίας των χρυσοχόων απευθύνθηκαν στο αστικό συμβούλιο της Υόρκης, για να δηλώσουν ότι αδυνατούσαν πλέον να συντηρήσουν οικονομικά τις δύο παρελάσεις του *Corpus Christi*, τις οποίες παραδοσιακά οργάνωναν σε ετήσια βάση στην πόλη. Τα αυξημένα έξοδα των παραστάσεων και η μείωση των κερδών της συντεχνίας καθιστούσαν ασύμφορη την τέλεση δύο θεατρικών παραγωγών. Το αστικό συμβούλιο όμως δεν είχε τη διάθεση να μειώσει το πρόγραμμα των ετήσιων εορταστικών και λατρευτικών εκδηλώσεων, λόγω μιας παράδοσης που διαρκούσε περισσότερο από έναν αιώνα και εξαιτίας των οικονομικών κερδών που θα μπορούσαν να προκύψουν. Για αυτόν το λόγο, ο δήμαρχος, οι σερίφηδες και οι υπόλοιποι αστικοί αξιωματούχοι της Υόρκης προσπαθούσαν να διευθετήσουν τέτοια ζητήματα μέσα από την ανακατανομή των θεατρικών παραγωγών, μεταθέτοντας το κόστος συνήθως σε μια οικονομικά ισχυρότερη συντεχνία. Η συγκεκριμένη λύση δημιούργησε νέα προβλήματα, καθώς στο εσωτερικό των επαγγελματιών εργαστηρίων προέκυψαν νέοι οικονομικοί και πολιτικοί ανταγωνισμοί.

Η υπόθεση των χρυσοχόων δεν ήταν η μοναδική. Την ίδια χρονιά η συντεχνία των λιθοδόμων έκανε συχνές εκκλήσεις στο αστικό συμβούλιο με στόχο την απόσυρση ενός λαϊκού θεατρικού δρώμενου με τίτλο *Fergus*. Επρόκειτο για ένα κοσμικό θεατρικό έργο, στο οποίο τα μέλη της συντεχνίας αναπαριστούσαν τη ζωή και τα προβλήματα που αντιμετώπιζε ένας απλός υπήκοος της πόλης. Το έργο είχε ψυχαγωγικό χαρακτήρα και ο πρωταγωνιστής παρουσιαζόταν με τρόπο κωμικό, χωρίς ωστόσο να σώζεται οποιαδήποτε άλλη αναφορά για το έργο. Η άγνωστη ιστορία του *Fergus* έχει μια πολιτική και κοινωνική διάσταση, η οποία αξίζει να αναδειχθεί. Οι λόγοι της επιθυμίας των αρχιμαστόρων για την απόσυρση του έργου δεν ήταν μόνο οικονομικοί. Αν και η παραγωγή του συγκεκριμένου δρώμενου ήταν

δαπανηρή, οι κτιστάδες φοβούνταν πρωτίστως την επιβολή κάποιας σωφρονιστικής ποινής, η οποία θα μπορούσε να επιβληθεί από την αστική ολιγαρχία σε περίπτωση που ξεσπούσαν στους δρόμους της Υόρκης αναταραχές και συγκρούσεις για το «κοινό συμφέρον», εξαιτίας του περιεχομένου του έργου. Όπως χαρακτηριστικά καταγράφεται στην αναφορά του αστικού συμβουλίου, το θέμα της παράστασης απέκλινε από τις γραφές και «περισσότερο θόρυβο και γέλιο προκαλούσε, παρά ένα αίσθημα ευλάβειας», ερχόμενο σε πλήρη αντίθεση με το ιδεώδες του καλού αστού χριστιανού και υπηκόου. Για το αστικό συμβούλιο, η οικονομική αδυναμία των χρυσοχόων αποτελούσε τη λύση στο πρόβλημα των κτιστάδων. Ο *Fergus* αντικαταστάθηκε από μια παράσταση με κεντρικό θέμα την ιστορία του Ηρώδη, την οποία δεν μπορούσαν πλέον να στηρίξουν οικονομικά οι χρυσοχόοι.³²²

Η προσπάθεια της αστικής ολιγαρχίας να αποτρέψει μια πιθανή εκδήλωση αναταραχής στα θεατρικά βαγόνια δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στις εκκλήσεις των επαγγελματιών της πόλης ήταν μεν πρωτότυπη, εδραζόταν δε σε έναν φόβο γενικευμένης κρίσης, ο οποίος μετά τα διατάγματα για την εργασία και την εξέγερση του 1381 ήταν εμφανής στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Επίσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι τέτοιες προσπάθειες πρόληψης ή εκτόνωσης μιας αστικής σύγκρουσης αφορούσαν κυρίως τη δραματολογία και τις διάφορες καλλιτεχνικές δράσεις. Αν αναζητήσουμε αντίστοιχες αποφάσεις ή προτάσεις στα πρακτικά των βασιλικών συμβουλίων και ακροάσεων θα διαπιστώσουμε ότι είναι ελάχιστα. Επομένως, το ερώτημα, το οποίο προκύπτει, είναι το εξής. Γιατί και με ποιον τρόπο το μεσαιωνικό υορκέζικο δράμα αποτέλεσε πεδίο πολιτικών και οικονομικών αναταραχών, στις οποίες ο κόσμος της ειδικευμένης εργασίας είχε κεντρικό ρόλο. Η απάντηση έγκειται στους εσωτερικούς ανταγωνισμούς των συντεχνιών με στόχο την πολιτική ισχυροποίηση και την οικονομική ενδυνάμωση των επαγγελματιών συνενώσεων τους.

Λίγα χρόνια πριν έρθει στο προσκήνιο το περιστατικό του *Fergus*, η αστική ολιγαρχία κλήθηκε να αντιμετωπίσει μια περίοδο μεγάλης έντασης στους δρόμους

³²² REED: *Υόρκη*, σ. 47-48, *A/Y Memorandum Book Y: E20, ff 257-7v.* “ (1431-2), ... *Ex altera parte vero quia Cementarij huius ciuitatis murmurabant inter se de pagina sua in ludo corporis christi vbi ffergus fflagellatus erat pro eo quod malaria pagine illius in sacra non continetur scriptura & magis risum & clamorem causabat quam deuocionem. Et quandoque lites contenciones & pugne inde praueniebant in populo ipsamque pagingam suam raro vel nunquam potuerunt producere & ludere clara die sicut faciunt pagine precedentes ipsi igitur Cementarij affectabant desiderio magno ab huius modi pagina sua exonerari & alteri assignari que conueniens est scripture sacre..* “

της Υόρκης με κεντρικό σύνθημα την υπεράσπιση του «κοινού συμφέροντος». Το 1417 ξέσπασε μια μεγάλη αναταραχή, η οποία διήρκησε δύο χρόνια. Εκείνη τη χρονιά, οι αρχιμάστορες της συντεχνίας παρασκευής σάλτσας (*York craft of Salsmakers*) απευθύνθηκαν στο αστικό συμβούλιο, για να διαμαρτυρηθούν για τη διοργάνωση της θεατρικής παραγωγής τους στο πλαίσιο του εορτασμού του *Corpus Christi*. Οι αρχιμάστορες της συντεχνίας από κοινού με τους πιστοποιημένους εμπόρους κεριών από το Παρίσι, οι οποίοι συνήθιζαν να εμπορεύονται τα προϊόντα τους σε ένα οικοτεχνικό πλαίσιο και δραστηριοποιούνταν νόμιμα στην πόλη, ανέλαβαν το κόστος και την καλλιτεχνική επιμέλεια για τη διοργάνωση ενός θρησκευτικού έργου με θέμα την ιστορία του Ιούδα και της προδοσίας του.

Η συγκεκριμένη δραματοποιημένη ιστορία ήταν συνηθισμένη στις θρησκευτικές λιτανείες της πόλης ήδη από τα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα και το κόστος της θεατρικής αναπαράστασης ήταν σχετικά χαμηλό. Ωστόσο, παρά τις ευκολίες της συγκεκριμένης καλλιτεχνικής δράσης, οι υπεύθυνες για τη διοργάνωση επαγγελματικές ομάδες δυσκολεύονταν οικονομικά εξαιτίας της δυσμενούς οικονομικής συνθήκης, στην οποία είχε περιέλθει η πόλη μετά την κρίση της πανώλης και την εφαρμογή των εργασιακών διαταγμάτων. Όμως, εκτός των αντικειμενικών δυσκολιών οι αρχιμάστορες- παρασκευαστές σάλτσας και οι έμποροι κεριών κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν έναν αθέμιτο ανταγωνισμό, που έπληττε περισσότερο τα συμφέροντα τους. Μία από τις ισχυρότερες συντεχνίες της πόλης, εκείνη των δερματέμπορων-βυρσοδεψών (*Craft of Skinners*) συσπειρώθηκε με άλλους ημερομίσθιους και ανειδίκευτους τεχνίτες, οι οποίοι δεν εργάζονταν υπό την αιγίδα κάποιας συντεχνίας και με τη βοήθεια των συζύγων τους έφτιαχναν και εμπορεύονταν κεριά χωρίς άδεια, με αποτέλεσμα, λόγω της χαμηλότερης τιμής των δικών τους προϊόντων να προκαλέσουν μείωση στα κέρδη των νόμιμων εμπόρων κεριών. Στους δρόμους της Υόρκης ξέσπασαν ταραχές μεταξύ των δύο επαγγελματικών ομάδων με αποτέλεσμα οι θιγμένοι να ζητήσουν ακρόαση από τον δήμαρχο και τα μέλη της αστικής διοίκησης απαιτώντας την παρέμβαση τους, καθώς, όπως τόνισαν, από παλαιά είχαν καταγγείλει το πρόβλημα και είχαν δικαιωθεί από το αστικό συμβούλιο, απαγορεύοντας στους περιπλανώμενους τεχνίτες να εργάζονται χωρίς έλεγχο ή σχετική άδεια από την αστική ολιγαρχία. Ο δήμαρχος William Bowes και τα μέλη του δημοτικού συμβουλίου αναγνώρισαν το πρόβλημα και πήραν απόφαση να αποκαταστήσουν οικονομικά τους διαμαρτυρούμενους τεχνίτες,

παραχωρώντας ένα μέρος από τα δικά τους έσοδα για να καλυφθεί η ζημιά και να οργανωθεί το θεατρικό δρώμενο για την ανάδειξη του αστικού γοήτρου και για τη διασφάλιση του «κοινού συμφέροντος». Το αστικό συμβούλιο θεώρησε ότι η κρίση είχε εκτονωθεί, αφού οι θιγόμενοι τεχνίτες και έμποροι είχαν αποζημιωθεί και μάλιστα από τα αστικά αποθεματικά. Όμως στους δρόμους της πόλης ο ανταγωνισμός των δύο συντεχνιών και η προσπάθεια τους για οικονομική υπεροχή συνεχιζόταν.³²³

Την επόμενη χρονιά, ο νέος δήμαρχος John Moreton και οι αστικοί αξιωματούχοι της νεοσυσταθείσας αστικής διοίκησης κλήθηκαν εκ νέου να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα των δύο συντεχνιών. Αυτή τη φορά, οι ανταγωνιστές τους προσήλθαν στο συμβούλιο για να διαμαρτυρηθούν. Οι μέχρι τότε θιγμένοι παρασκευαστές σάλτσας και κατασκευαστές κεριών είχαν αυξημένα έσοδα, λόγω της αποζημίωσης που είχαν λάβει. Σύμφωνα με την καταγγελία, το συγκεκριμένο ποσό δεν διατέθηκε για την τέλεση των μυστηρίων του *Corpus Christi*. Οι ανταγωνιστές τους κατηγορούσαν ότι με πρόφαση τα θεατρικά δρώμενα είχαν εμπορικά κέρδη, τα οποία προέρχονταν από το αναπτυσσόμενο εμπόριο μουστάρδας, στο οποίο επένδυσαν με τα χρήματα που έλαβαν ως αποζημίωση.

Ο δήμαρχος Moreton βρέθηκε στη δύσκολη θέση να λύσει ένα θέμα, το οποίο είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις και μάλλον δεν τον αφορούσε ιδιαίτερα καθώς έπρεπε να αντιμετωπίσει σημαντικότερα ζητήματα της αστικής διακυβέρνησης σε μια περίοδο, όπου οι σχέσεις της πόλης με τον βασιλιά ήταν τεταμένες. Για το «κοινό συμφέρον» της πόλης και της αστικής οικονομίας και για τη διασφάλιση της ειρήνης του λόρδου βασιλιά, ο δήμαρχος με την ελπίδα ότι θα έκλεινε τη συγκεκριμένη εκκρεμότητα, απαγόρευσε κάθε εμπορική δραστηριότητα, η οποία θα μπορούσε να θίξει το επαγγελματικό μέλλον της συντεχνίας και παράλληλα έθεσε περιορισμούς στον αριθμό των μαθητευόμενων τεχνιτών στη παρασκευή σάλτσας καθώς και επταετές όριο στη μαθητεία των νέων τεχνιτών, αφού η συντεχνία είχε επιπρόσθετα έσοδα.³²⁴

³²³ R.B. Dobson, "Craft Guilds and City: The Historical Origins of the York Mystery Plays Reassessed?" στο A.E. Knight (επιμ.), *The Stage as Mirror*, σ. 91-106.

³²⁴ REED: *Υόρκη*, σ. 30-32, *A/Y Memorandum Book Y:E 20 f 60v*: "*Sequitur constitucio de Salsarijs & vendentibus candelas parisienses. Et quia grauis querela facta erat hic in camera consilli per artifices ciuitatis. Salsarios scilicet quos nos Salsemakers communiter appellamus qod licet de consuetudine actenus visitata gentes de Salsemakercrafte omnes eciam...*".

Ένα χρόνο αργότερα, η συντεχνία των δερματέμπορων απασχόλησε για ακόμα μια φορά το αστικό συμβούλιο. Στις 16 Ιουνίου 1419, τα θεατρικά δρώμενα για τον εορτασμό του *Corpus Christi* προκάλεσαν νέες συγκρούσεις στην πόλη, εξαιτίας ενός νέου οικονομικού ανταγωνισμού. Σύμφωνα με την αναφορά του *Memorandum Book*, την επόμενη ημέρα από την τέλεση του μεγάλου αστικού και θρησκευτικού εορτασμού πολλά μέλη της συντεχνίας των δερματέμπορων προσήλθαν στην αίθουσα ακροάσεων του αστικού συμβουλίου, για να καταγγείλουν ότι πολλοί τεχνίτες από τη συντεχνία των ξυλουργών και τη συντεχνία των υποδηματοποιών της Υόρκης κατά τη διάρκεια της παρουσίας των θεατρικών έργων τους γκρέμισαν τους πυρσούς της συντεχνίας τους και αφού τους έριξαν στο έδαφος, τους παρέσυραν με τη χρήση των σανιδιών, που χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή βαρελιών και κουβαλώντας τσεκούρια και δοκάρια, διέπραξαν πολλά κακουργήματα με αποτέλεσμα να διαταράξουν την ειρήνη του βασιλιά και να παρεμποδίσουν την τέλεση του θεατρικού τους δρώμενου και την ομαλή εξέλιξη της λιτανείας του *Corpus Christi*, στην οποία θα διαφήμιζαν την επαγγελματική τους ικανότητα και τα προϊόντα τους.

Ο Simon Calton και ο Benedict Williamson από τη συντεχνία των ξυλουργών και ο Thomas Durem από τη συντεχνία των υποδηματοποιών συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν, ενώ στην υπόθεση ενεπλάκησαν και οι τεχνίτες John Mosse, John Bolron, William Kyrkeby, Richard Ferrour, William Cunsby, John Haxeby, Thomas Cunnysburgh και John Shatheloc. Οι κατηγορούμενοι προσήλθαν ενώπιον του δημάρχου και του αστικού συμβουλίου, παραδέχτηκαν τα κακουργήματα τους και έθεσαν τον εαυτό τους στο έλεος και στη μεγαλοψυχία των αστικών εξουσιαστικών φορέων. Η υπόθεση έκλεισε με την επιβολή ενός υπέρογκου χρηματικού προστίμου.³²⁵

Σύμφωνα με την αναφορά στο *Memorandum Book* της πόλης, εκείνη η χρονιά ήταν ιδιαίτερα δύσκολη για το αστικό συμβούλιο. Αργότερα τον ίδιο χρόνο, η αστική ολιγαρχία κλήθηκε να διευθετήσει μια σύγκρουση μεταξύ της ισχυρής και νομοκατεστημένης συντεχνίας των λιθοδόμων (*Craft Guild of Masons*) και των μικρών συνεργαζόμενων συντεχνιών, που καταπιάνονταν με παρόμοια τέχνη, δηλαδή

³²⁵ REED: *Υόρκη*, σ. 53-54, *A/Y Memorandum Book Y: E 20, f 201* (1419), “*congregati fuerunt in camera, consilij super pontem Vse huius civitatis Ebor’ die crastina festi Corporis Christi in anno domini millesimo ccccxix Regni vero regis Henrici quinti septimo contingente. vbi venerunt diversi artifices de Skynnercrafte & grauem querelam fecerunt quod...*”

της συντεχνίας των κεραμιδιάδων (*Guild of Tillers*) και της συντεχνίας των αμμοκονιαστών (*Guild of Plasterers*). Σύμφωνα με την αναφορά, τα προβλήματα στις σχέσεις των τριών συντεχνιών, τα οποία σαφώς προϋπήρχαν λόγω του επαγγελματικού ανταγωνισμού, ήρθαν στο προσκήνιο με αφορμή τις καταγγελίες για κακοδιαχείριση των χρημάτων και των ποσών των αμοιβών που προϋπολογίζονταν για την οργάνωση των θεατρικών έργων των τριών επαγγελματικών ενώσεων στο πλαίσιο της εορτής του *Corpus Christi*. Ο δήμαρχος Thomas Gare αποφάσισε να επιλύσει το ζήτημα, διότι, όπως αναφέρεται, επρόκειτο για περίπτωση που απασχολούσε για πολλά χρόνια την πόλη, καταλήγοντας παραδοσιακά σε έναν συμβιβασμό, ο οποίος αφορούσε περισσότερο το επαγγελματικό μέλλον, τις εργασιακές σχέσεις και το συνεταιρισμό των τριών συντεχνιών και λιγότερο τη συνεργασία τους στην εκτέλεση των υποχρεώσεων τους για το εορταστικό φεστιβάλ. Σύμφωνα με την απόφαση, οι δύο μικρές συντεχνίες θα συνέχιζαν να εργάζονται και να συνδράμουν επαγγελματικά τη συντεχνία των λιθοδόμων, η οποία με τη σειρά της θα αναγνώριζε την εργασία τους και τη συμβολή τους. Επίσης, αναφορικά με τις οικονομικές απολαβές και διεκδικήσεις των τριών επαγγελματικών ομάδων, τα μέλη των πλακάδων και των σοβατζήδων, τα οποία στο εξής δεν θα είχαν συναλλαγές ή εργασιακές σχέσεις με τους κτιστάδες, δεν όφειλαν σε εκείνους οικονομική ή οποιαδήποτε άλλη υποχρέωση και χάρη.³²⁶

Αρκετές φορές οι οικονομικοί και πολιτικοί ανταγωνισμοί επιλύονταν στη βάση μιας αμοιβαίας συνεννόησης των μελών των συντεχνιών για το κοινό συμφέρον. Τα αστικά συμβούλια συχνά ενημερώνονταν για τις συγχωνεύσεις και τις αλλαγές στο πρόγραμμα των θεατρικών παραγωγών και καλούνταν είτε να εγκρίνουν είτε να απορρίψουν το τροποποιημένο πρόγραμμα των εορτασμών. Η διευθέτηση τέτοιων προβλημάτων αποτύπωνε το ενδιαφέρον του κόσμου της εργασίας για τα διάφορα θέματα σχετικά με την εργασία και την άσκηση της αστικής πολιτικής σε καθημερινή βάση. Το 1432, η συντεχνία των παρασκευαστών σάλτσας προσήλθε πάλι στην αίθουσα ακροάσεων της αστικής διοίκησης του δημάρχου Henry Preston και του αστικού συμβουλίου για μια διευθέτηση τέτοιου είδους. Η παρέλαση τους, η οποία διεξαγόταν στο πλαίσιο του εορτασμού του *Corpus Christi* με θέμα το τέλος

³²⁶ REED : *Yόρκη*, σ. 34, *A/Y Memorandum Book Y: E20, f 57v (1419)* “*In nomine domini Amen Cum in multorum Maiorum temporibus controuersia quedam pendens & mota erat inter homines artis cementariorum huius ciuitatis Ebor ex vna parte & homines Tegulariorum & Plasterariorum de eadem ex altera parte de & super exaccione & solucione pecunie ad paginas ipsarum trium artium predictarum in festo & ludo corporis christi...*”.

του Ιούδα και την εκδήλωση της οδύνης του για την προδοσία του έμοιαζε να έχει πολλά κοινά στοιχεία με τις παρελάσεις που χρηματοδοτούσαν δύο άλλες μεσαιές συντεχνίες της πόλης.

Ειδικότερα, η συντεχνία των κατασκευαστών πλακιδίων οργάνωνε θεατρικό δρώμενο με θέμα την ιστορία του Πιλάτου, ενώ η συντεχνία των τορναδόρων και των αδελφών τεχνιτών τους οργάνωνε θεατρικό δρώμενο με θέμα τη μαστίγωση του Ιησού. Την ίδια περίοδο, η συντεχνία των μυλωνάδων δραματοποιούσε τη σχέση του Πιλάτου με τους στρατιώτες και το παιχνίδι με τα ζάρια με έπαθλο τα ενδύματα του Ιησού. Η συνεργασία τους ήταν αναπόφευκτη. Οι συγκεκριμένες παρελάσεις και τα θεατρικά δρώμενα, που περιελάμβαναν, συνέβαλαν με βεβαιότητα στη πολυμορφία του εορτασμού, προωθώντας ταυτόχρονα τις οικονομικές δραστηριότητες των επαγγελματιών που συμμετείχαν.

Από την άλλη πλευρά, οι οικονομικοί και πολιτικοί ανταγωνισμοί, που προέκυπταν στο χρόνο προετοιμασίας και αφορούσαν τις μισθοδοσίες των εμπλεκομένων και τη στόχευση κάθε θεατρικού έργου, οδηγούσαν σε προστριβές, που αποτυπώνονταν στους δρόμους και στις πλατείες της πόλης. Όλες οι παρελάσεις συγχωνεύτηκαν σε μία, ενώ τα θεατρικά δρώμενα των συντεχνιών καταργήθηκαν. Στη βάση εκείνων δημιουργήθηκε ένα νέο θεατρικό έργο, στο οποίο ενσωματώθηκαν οι παράλληλες βιβλικές ιστορίες, που δραματοποιούνταν τα προηγούμενα χρόνια. Το νέο θεατρικό έργο είχε τίτλο *The Condemnation of Jesus Christ*. Ο δήμαρχος της πόλης ενέκρινε την πρωτοβουλία και έθεσε τον εαυτό του διαιτητή σε περίπτωση προβλήματος. Επίσης, ο καταμερισμός των εργασιών και του κόστους μοιράστηκε με ανάλογο τρόπο. Το ίδιο έγινε και με τα έσοδα.³²⁷

Οι θεατρικές πομπές, οι λιτανείες και τα θεατρικά δρώμενα ως εργαλεία διαφήμισης των συντεχνιών της πόλης αποτελούσαν ήδη από τα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα πάγια τακτική του κόσμου της εργασίας. Σε πολλές πόλεις τα συμβούλια κλήθηκαν να προστατεύσουν τις συγκεκριμένες πρακτικές ιδιαίτερα σε περιπτώσεις καταγγελιών των αρμοδίων οργάνων των συντεχνιών για αθέμιτο ανταγωνισμό. Οι προσπάθειες αύξησης του κέρδους τόσο από τους ντόπιους αστούς όσο και από τους νεοφερμένους εμπόρους και τεχνίτες οδηγούσαν τους αρχαιότερους

³²⁷ REED: *Υόρκη*, σ. 49-52, *A/Y Memorandum Book Y*: E20, f 283v (1432).

αστούς στα αστικά διοικητικά όργανα διευθέτησης, για να επαναφέρουν την ισορροπία στα κέρδη πάντα προς όφελος των ντόπιων. Τέτοιες περιπτώσεις σημειώθηκαν σε ολόκληρο τον αγγλικό χώρο, αν και στο Λονδίνο και την Υόρκη από τις αρχές του δέκατου πέμπτου αιώνα καταγράφονται με μεγαλύτερη συχνότητα. Η περίπτωση του Λονδίνου μπορεί εύκολα να ερμηνευτεί δεδομένων των πολιτικών και οικονομικών δεδομένων, που επικρατούσαν στην αγγλική μητρόπολη ιδιαίτερα μετά τις κρίσεις του δέκατου τέταρτου αιώνα. Η μαζική προσέλευση ενός ειδικευμένου εργατικού δυναμικού από την ύπαιθρο και τα γειτονικά βασίλεια δημιουργούσε προστριβές, αφού στα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα οι προσφερόμενες θέσεις εργασίας ήταν ελάχιστες, τη στιγμή που οι άνεργοι πολλαπλασιάζονταν συνεχώς.

Λίγα χρόνια μετά, το 1462 το ίδιο πρόβλημα αντιμετώπισαν οι ξυλουργοί. Η επίσημη συντεχνία της πόλης απευθύνθηκε στο αστικό συμβούλιο, διαμαρτυρόμενη για τη μείωση στα έσοδα του κοινού ταμείου. Η συντεχνία των ξυλουργών δεν αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα. Όπως προκύπτει από τα *House Books* της περιόδου, τα έσοδα της ήταν αυξημένα, ενώ τα αρμόδια διοικητικά όργανα της πόλης φρόντιζαν να εξοφλούν άμεσα τις δαπάνες, στις οποίες προχωρούσε η συντεχνία για την οργάνωση των παρελάσεων της και των άλλων αστικών δρώμενων. Όμως, η δικαίωση άλλων επαγγελματικών συνενώσεων, που βρίσκονταν σε χειρότερη οικονομική κατάσταση από την ισχυρή οικονομικά και πολιτικά συντεχνία των ξυλουργών, έδωσε το κίνητρο για τη διεκδίκηση περισσότερων προνομίων και μεγαλύτερου οικονομικού κέρδους. Η συντεχνία των ξυλουργών δεν ενδιαφερόταν τόσο για την κάλυψη των εξόδων των θεατρικών παραγωγών που διοργάνωνε, αλλά περισσότερο επιθυμούσε να εξαλείψει τον επαγγελματικό ανταγωνισμό των ανεξάρτητων τεχνιτών ξυλουργών και των ανειδίκευτων εργατών, που δραστηριοποιούνταν στην πόλη, ασκώντας το επάγγελμα τους με ιδιαίτερα χαμηλές αμοιβές. Με αφορμή τα θεατρικά δρώμενα και τις παρελάσεις του *Corpus Christi*, η συντεχνία κατόρθωσε να εξασφαλίσει την υπόσχεση ότι οποιοσδήποτε ελεύθερος της πόλης ασκούσε το επάγγελμα του ξυλουργού θα έπρεπε να συνεισφέρει στο ταμείο της συντεχνίας των ξυλουργών για τα αστικά δρώμενα και την ανάδειξη του γοήτρου της πόλης.³²⁸

Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η εργαλειοποίηση του θεάτρου και των διάφορων δρώμενων από τον κόσμο της εργασίας και τις αστικές ολιγαρχίες

³²⁸ REED: *Υόρκη*, σ. 92-94, *A/Y Memorandum Book Y*: E20, f. 93v.

εντασσόταν στη γενικότερη προσπάθεια των ελεύθερων της Υόρκης να «ζήσουν καλύτερα για το κοινό συμφέρον».³²⁹ Εξάλλου η αύξηση της καλλιτεχνικής δραστηριότητας ως αποτέλεσμα της εμπλοκής των λαϊκών και του παραγκωνισμού της Εκκλησίας θεωρήθηκε μια από τις πολλές συνέπειες των οικονομικών αλλαγών, που συντελέστηκαν τη συγκεκριμένη περίοδο. Αν και η συγκεκριμένη θέση είναι αδιαμφισβήτητα σωστή, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι το θέατρο του ύστερου Μεσαίωνα δεν ήταν μόνο ένα καλλιτεχνικό είδος αλλά αποτελούσε σύμφωνα με τον Michael Bristol έναν «κοινωνικό θεσμό».³³⁰ Συνιστούσε δηλαδή ένα χώρο έμμεσου πολιτικού διαλόγου και συχνά ένα δίκτυο προστασίας των υπάλληλων στρωμάτων. Από αυτή τη σκοπιά, το θέατρο ως πεδίο πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων αποκαλύπτει στο σύγχρονο μελετητή νέους δρόμους έρευνας και ερμηνείας των κοινωνικών σχέσεων και των πολιτικών συσχετισμών της ύστερης μεσαιωνικής Αγγλίας.

Μέχρι αυτό το σημείο, στη βάση των παραπάνω παραδειγμάτων έγινε προσπάθεια να αναδειχθούν όψεις των πολιτικών και οικονομικών ανταγωνισμών στους κόλπους της Υόρκης με αφορμή το θέατρο των συντεχνιών και της πόλης. Στο εξής θα επιχειρηθεί να αναδειχθεί ο πολιτικός και κοινωνικός χαρακτήρας του θεάτρου ως κοινωνικού θεσμού, ο οποίος ευνοούσε την πολιτική συνειδητοποίηση των υπάλληλων στρωμάτων και, με τη χρήση των θεατρικών κειμένων και της συμμετοχής των αστών, προωθούσε την πολιτική κριτική, τη σύσφιξη των σχέσεων και την ανάληψη πολιτικών πρωτοβουλιών από τα μέλη της πόλης που δεν είχαν πολιτικό λόγο, και έρχονταν σε αντιπαράθεση με τις αστικές ολιγαρχίες και τους εργοδότες-αρχιμάστορες και εμπόρους.

Το θέατρο και τα δρώμενα αντανάκλασαν τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες, που επικρατούσαν σε όλη την Αγγλία του ύστερου Μεσαίωνα. Ακόμα και αν οι περισσότερες θεατρικές ιστορίες αντλούνταν από τη Βίβλο και είχαν θρησκευτικό περιεχόμενο, είναι σημαντικό να αναδειχθούν τα στοιχεία εκείνα με τα οποία ο κόσμος της πόλης σχολίασε επί σκηνής τις πολιτικές και κοινωνικές δομές, στη βάση της διαπίστωσης ότι τα περισσότερα μέλη της πόλης είχαν μεγαλύτερες διαφορές με τις αστικές ελίτ και τους εργοδότες τους, παρά μεταξύ τους. «*Τους μήνες*

³²⁹ REED: *Υόρκη*, σ. 94-96, *A/Y Memorandum Book Y*: E20, f. 93v, i-ii.

³³⁰ Michael Bristol, *Carnival and Theater: Plebeian Culture and the Structure of Authority in Renaissance England*, Λονδίνο, Routledge, 1985, σ. 3.

του Ιουνίου και του Ιουλίου, στις αγρυπνίες των εορταστικών ημερών και στα απογεύματα όταν ο ήλιος έδυε, στους δρόμους άναβαν φωτιές [bonfires] και ο καθένας πέταγε ξύλα και άλλα υλικά. Οι πλουσιότεροι, έξω από τα σπίτια τους, κοντά στις φωτιές, έβγαζαν τραπέζια όταν γίνονταν αγρυπνίες και πρόσφεραν ψωμί και κρασί, κρέας και γλυκά, προσκαλώντας τους γείτονες και τους περαστικούς να γνωριστούν και να υμνήσουν τον Θεό για τα καλά που τους είχε προσφέρει. Αυτές οι φωτιές ήταν φωτιές ομόνοιας, καλής θέλησης και πίστης απέναντι σε γείτονες που πριν είχαν έρθει σε σύγκρουση και πλέον είχαν βρει κοινά και από εχθροί έγιναν φίλοι». ³³¹

Στις προβιομηχανικές κοινωνίες, οι άνδρες και οι γυναίκες ζούσαν και εργαζόνταν, αντιλαμβανόμενοι το χρόνο διττά. Από τη μία πλευρά, μετρούσαν το χρόνο με βάση την εργασία και την καθημερινότητα και από την άλλη πλευρά μετρούσαν τον καιρό με βάση το εορτολόγιο. ³³² Από τα αρχεία της Υόρκης και από αρχειακές πηγές από άλλες πόλεις, φαίνεται ότι η διαφοροποίηση μεταξύ του ιερού και του βέβηλου αποτυπωνόταν, όπως υποστηρίζει και ο Bristol, σε αυτές τις δύο εκφάνσεις του χρόνου. Εκκινώντας από τη θεωρία του Emile Durkheim σύμφωνα με την οποία ο χρόνος δεν είναι μια συλλογική ψευδαίσθηση, ούτε εντάσσεται στη σφαίρα του υπερφυσικού, αλλά αντίθετα γίνεται κατανοητός ως ένα πλήρες και συνεκτικό σύνολο κοινών εμπειριών των μελών μιας αστικής κοινότητας, ³³³ ο Bristol πρότεινε ότι το θέατρο και τα καλλιτεχνικά δρώμενα προωθούσαν το αίσθημα της αλληλεγγύης ακόμα και όταν αναδείκνυαν μια αντικοινωνική συμπεριφορά των συμμετεχόντων ή πυροδοτούσαν συγκρούσεις για έναν πολιτικό και οικονομικό σκοπό μέσα στο εργαστήριο. ³³⁴ Η θέση του Bristol, η οποία στηρίχτηκε στο σχήμα του Μπαχτίν και υιοθετήθηκε από πολλούς ιστορικούς, έφερε στο προσκήνιο τα υπάλληλα στρώματα ως δρώντα υποκείμενα σε μια περίοδο κατά την οποία η εθνική οικονομία αναπτυσσόταν, ενώ οι οικονομικές δυνατότητες του κόσμου των πόλεων συρρικνωνόταν. ³³⁵

³³¹ BHO: «John Stow, *A Survey of London*, H. Morley (επιμ.), Λονδίνο, Routledge, 1890, σ. 370.

³³² Jean-Pierre Dupuy, 'Randonnées carnavalesques', στο *Ordres et désordres: Enquête sur un nouveau paradigme*, Παρίσι, Editions du Seuil, 1982, σ. 187.

³³³ Emile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life*, Λονδίνο, George Allen & Unwin, 1915, σ. 348.

³³⁴ Bristol, *Carnival and Theater: Plebeian Culture*, σ. 26.

³³⁵ Arnold Van Gennep, *The Rites of Passage*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1960, σ.10 – 11, Rene Girard, *Violence and the Sacred*, Βαλτιμόρη, Johns Hopkins University Press, 1977, σ. 306-7, Victor Turner, 'Social Dramas and Stories About Them', *Critical Inquiry*, 7, (1981), σ. 141-68.

Αν και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το καρναβάλι και πολλά αστικά δρώμενα λειτούργησαν ως «δικλείδα ασφαλείας» του τοπικού συστήματος εξουσίας,³³⁶ οι συνθήκες στα θεατρικά μυστήρια διέφεραν για δύο λόγους. Πρώτον, οι συμμετέχοντες είχαν πλήρη γνώση των επιλογών τους επί σκηνής καθώς και της ιστορίας, που είχαν προετοιμάσει για να παρουσιάσουν. Εν αντιθέσει με το καρναβάλι και τα λαϊκά δρώμενα στους δρόμους της Υόρκης, οι ενέργειες και οι επιλογές των συμμετεχόντων στα θεατρικά μυστήρια ήταν εκ των προτέρων προκαθορισμένες σε μεγάλο βαθμό. Δεν ήταν εύκολο να ξεσπάσει μια σύγκρουση από το θέατρο εάν δεν είχε αποφασιστεί την περίοδο του σχεδιασμού. Ακόμα και σε μια τέτοια περίπτωση, οι αστικές ολιγαρχίες είχαν την ευκαιρία άμεσης παρέμβασης, καθώς τα ανώτερα μέλη των ισχυρών συντεχνιών συμμετείχαν στην αστική διακυβέρνηση. Δεύτερον, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η ετήσια τέλεση των μυστηρίων και των θεατρικών δρώμενων δημιουργούσε μια παράδοση, η οποία δύσκολα θα μπορούσε να προκαλέσει διαφορετικά αποτελέσματα από τα προκαθορισμένα. Ακόμα, τα σύμβολα, τα σκηνικά, τα ενδύματα και οι κινήσεις αποτελούσαν μηχανισμούς διδασκαλίας και μέθεξης στα χριστιανικά νοήματα. Ο τρόπος με τον οποίο σχεδιάστηκε και παρουσιάστηκε το μεσαιωνικό δράμα αποτύπωνε την επιθυμία όλων των εμπλεκόμενων να εκτονώσουν μια πολιτική ή οικονομική σύγκρουση, πριν εκείνη πυροδοτηθεί. Στα αστικά δρώμενα του ύστερου Μεσαίωνα, τα οποία δεν βρίσκονταν υπό την εποπτεία ενός αστικού θεσμού, δεν ήταν δυνατόν να προβλεφθεί κάθε παράμετρος, που θα μπορούσε δυνητικά να οδηγήσει σε κρίση και σύγκρουση. Επομένως δεν είναι υπερβολικό να υποστηριχτεί ότι οι συγκρούσεις που ξεκίνησαν ή επιλύθηκαν επί σκηνής αποτελούσαν το αποτέλεσμα μιας συνειδητής επιλογής των εμπλεκόμενων.

Για τους μελετητές της προβιομηχανικής ευρωπαϊκής κουλτούρας, η συγκεκριμένη θέση δεν είναι γενικώς αποδεκτή, ακόμα και όταν πρόκειται για το θέατρο της Μεταρρύθμισης. Ο C.L. Barber υποστήριξε ότι οι συμμετέχοντες στα θεατρικά δρώμενα και στους λαϊκούς εορτασμούς της Ελισαβετιανής Αγγλίας επιθυμούσαν να ξεφύγουν από το μόχθο της βαριάς εργασίας και από τους κανονισμούς μιας αυστηρώς ιεραρχημένης κοινωνίας, στην οποία η δυνατότητα κοινωνικής κινητικότητας ήταν καταδικαστέα. Όμως σύμφωνα με τον Barber, η ανυπακοή και η τάση εξουσιαστικής αναδιανομής εκφράζονταν έμμεσα μέσα από τη

³³⁶ Durkheim, *Elementary Forms*, σ. 347.

χρήση συμβόλων και εντάσσονταν σε κάθε περίπτωση σε μια μακρά παράδοση τέλεσης των συγκεκριμένων δρώμενων, με αποτέλεσμα να μην υπερτερεί ένας νέος πολιτικός λόγος διεύρυνσης του αριθμού των συμμετεχόντων, αλλά να διατηρείται η επιθυμία για έναν εορτασμό χωρίς πολιτικές στοχεύσεις.³³⁷

Το περιεχόμενο του θεατρικού ρεπερτορίου αντλούνταν από τη Βίβλο και ήταν ιδιαίτερα πλούσιο. Ανατρέχοντας στα αρχεία των συντεχνιών της Υόρκης, διαπιστώνουμε ότι στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα παρουσιάζονταν τα εξής έργα: η συντεχνία των βυρσοδεψών το έργο *The Creations and the Fall of Lucifer*, η συντεχνία των αμμοκονιαστών το έργο *The Creation to the fifth day*, η συντεχνία των κατασκευαστών καρτών το έργο *Creation of Adam and Eve*, η συντεχνία των γουνεμπόρων το έργο *Adam and Eve in Eden*, η συντεχνία των πιλοποιών το έργο *Fall of Man*, η συντεχνία των σιδεράδων το έργο *Expulsion from Eden*, η συντεχνία των κατασκευαστών γαντιών το έργο *Sacrifice of Cain and Abel*, η συντεχνία των ναυπηγών το έργο *Building of the Arc*, η συντεχνία των ιχθυοπωλών το έργο *Noah and his Wife*, η συντεχνία των βιβλιοδετών το έργο *Abraham and Isaac*, η συντεχνία των καλτσοπωλών τα έργα *Departure of the Israelites from Egypt* και *Ten Plagues* και *Crossing the Red Sea*, η συντεχνία των εμπόρων καρυκευμάτων το έργο *Annunciation and Visitation*, η συντεχνία των γανωτών το έργο *Joseph's trouble about Mary*, η συντεχνία των κατασκευαστών πλακιδίων τα έργα *Journey to Bethlehem* και *the Nativity of Jesus*, η συντεχνία των κατασκευαστών κεριών τα έργα *The Annunciation to the shepherds* και *the Adoration of the Shepherds*, η συντεχνία των κτιστάδων το έργο *Coming of the Three Kings to Herod*, η συντεχνία των χρυσοχόων το έργο *Coming of the Kings: Adoration*, η συντεχνία των ιπποκόμων το έργο *Flight into Egypt*, η συντεχνία των εμπόρων κορσέδων το έργο *Massacre of the Innocents*, η συντεχνία των σελοποιών και πεταλωτών το έργο *Christ with the Doctors*, η συντεχνία των κουρέων το έργο *Baptism of Jesus*, η συντεχνία των σιδεράδων το έργο *Temptation of Jesus*, η συντεχνία των επεξεργαστών δέρματος (*Curriers*) το έργο *Transfiguration*, η συντεχνία των κατασκευαστών καλυμμάτων τα έργα *Woman Taken in Adultery* και *Raising of Lazarus*, η συντεχνία των δερματέμπορων το έργο *Jesus' entry into Jerusalem*, η συντεχνία των μαχαιροποιών

³³⁷ C.L. Barber, *Shakespeare's Festive Comedy: A Study of Dramatic Form and Its Relation to Social Custom*, Νέα Υόρκη, Meridian Books, 1963, σ. 3-17.

το έργο *The conspiracy: Pilate, Annas, Caiaphas, Bargain of Judas*, η συντεχνία των αρτοποιών το έργο *Last Supper*, η συντεχνία των υποδηματοποιών το έργο *Agony, Betrayal and Arrest*, η συντεχνία των τοξοποιών το έργο *Denial of Peter; Jesus before Caiaphas*, η συντεχνία των κατασκευαστών και εμπόρων χαλιών τα έργα *Dream of Pilate's wife* και *Pilate's court*, η συντεχνία των βαφέων το έργο *Trial before Herod*, η συντεχνία των μαγείρων και των προμηθευτων νερού τα έργα *Second Accusation before Pilate, Remorse of Judas, Purchase of the Field of Blood*, η συντεχνία των χασάπηδων τα έργα *Mortification of Christ* και *Burial*, η συντεχνία των κατασκευαστών σκούφων το έργο *Crucifixion*, η συντεχνία των σαμαροποιών το έργο *Harrowing of Hell*, η συντεχνία των ξυλουργών το έργο *Resurrection*, η συντεχνία των κατασκευαστών βαρελιών για κρασί το έργο *Christ's Appearance to Mary Magdalene*, η συντεχνία των κατασκευαστών αμαξών το έργο *Travellers to Emmaus*, η συντεχνία των γραφέων το έργο *Incredulity of Thomas*, η συντεχνία των ραφτάδων το έργο *Ascension*, η συντεχνία των αγγειοπλαστών το έργο *Descent of the Holy Spirit*, η συντεχνία των υφασματοπωλών το έργο *Death of Mary*, η συντεχνία των κατασκευαστών υφαντών το εργο *Appearance of Mary to Thomas*, η συντεχνία των φροντιστών αλόγων το έργο *Assumption and Coronation of the Virgin* και η συντεχνία των υφασματέμπορων μεταξιού το έργο *Judgement Day*.

Εξετάζοντας τους τίτλους και το περιεχόμενο των έργων, εξάγονται ορισμένα συμπεράσματα. Πρώτον, ο θεατρικός κύκλος της Υόρκης, όπως χρηματοδοτήθηκε και σχεδιάστηκε από τις συντεχνίες τεχνιτών και εμπόρων διαπραγματευόταν το θεολογικό ζήτημα της αμαρτίας και της σωτηρίας του ανθρώπου, ενσωματώνοντας στην ιστορία πολιτικά και κοινωνικά μηνύματα, που σχετίζονταν με τις εκάστοτε κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες. Δεύτερον, πολλά από τα έργα του θεατρικού κύκλου στόχευαν στην προώθηση των εμπορευμάτων και των υπηρεσιών της διοργανώτριας συντεχνίας, διασφαλίζοντας παράλληλα τον πρωταρχικό ρόλο του μεσαιωνικού δράματος, που ήταν η διδασκαλία της Βίβλου και η εξοικείωση των πιστών με τις χριστιανικές διδαχές. Χαρακτηριστικά τέτοια παραδείγματα αποτελούσαν τα έργα *Building of the Arc, Flight into Egypt, Woman Taken in Adultery* και *Raising of Lazarus, Travellers to Emmaus*. Τρίτον, η παρουσίαση της εμπορικής δυναμικής των συντεχνιών αποτελούσε ταυτόχρονα ένα εργαλείο προβολής της πολιτικής των εξουσιαστικών φορέων, που στην αρχή των έργων τόνιζαν ότι στόχος τους εκτός των άλλων αποτελεί «η δόξα και το κέρδος της

πόλης»,³³⁸ προβάλλοντας τους εαυτούς τους ως εγγυητές μαζί με τον κλήρο για την ηθική όλων των μελών της κοινότητας.³³⁹ Τέταρτον, η προβολή της πολιτικής δύναμης των συντεχνιών και οι θεατρικές προσπάθειες ενίσχυσης του αστικού γοήτρου δεν είχαν τη δυνατότητα να πείσουν τα υπάλληλα στρώματα για τις αγνές προθέσεις των ελίτ, αν εκείνες δεν ήταν έμπρακτες, όπως για παράδειγμα ήταν η φιλανθρωπική δραστηριότητα. Η ενίσχυση των ενδεών και των αδύναμων μελών της κοινότητας υπήρξε κεντρικός άξονας του μεσαιωνικού δράματος.

Για τα μέλη της συντεχνίας *Pater Noster* «η απλή συγκέντρωση των πιστών ήταν μάταιη εάν δεν συνοδευόταν από κάποιας μορφής φιλανθρωπική εργασία».³⁴⁰ Από τα αστικά αρχεία της Υόρκης γνωρίζουμε ότι το φιλανθρωπικό έργο της πλειοψηφίας των αστών ήταν πλούσιο και εκκινούσε τόσο από τις θρησκευτικές διδαχές όσο και από την επιθυμία τους να τονίσουν το ίδιο το φιλανθρωπικό έργο τους. Πέμπτον, ο θεατρικός κύκλος του *Corpus Christi* προωθούσε ένα κοινωνικό μήνυμα περί φιλανθρωπίας και φροντίδας των ενδεών, το οποίο ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με την πολιτική στάση του στέμματος και των αστικών ολιγαρχιών, που ήταν υποχρεωμένες να την εφαρμόσουν.

Το αφήγημα της νωθής εργασίας, όπως αναδείχτηκε μέσα από τα διατάγματα για την εργασία, δημιουργούσε μια πόλωση στο εσωτερικό των πόλεων μεταξύ των ικανών και καλών χριστιανών και εκείνων που ήταν πνευματικά και σωματικά ανίκανοι ή αδιάφοροι για να εργαστούν. Το ερώτημα το οποίο προέκυψε επί σκηνής και απασχόλησε τόσο τις ελίτ όσο και τα υπάλληλα στρώματα ήταν το εξής: Αν το θεολογικό μήνυμα, όπως εκπορευόταν μέσα από το υορκέζικο δράμα όριζε τη φιλανθρωπική δραστηριότητα ως βασική προϋπόθεση για την απόδειξη της καλής πίστης ενός ατόμου και η κοσμική εξουσία θεωρούσε τον άνεργο και τον άεργο ως παραβατικό, τότε οι αστικές και οι θρησκευτικές συντεχνίες είχαν έναν ευεργετικό ρόλο ή προωθούσαν μια παραβατική συμπεριφορά μέσα στην πόλη;

³³⁸ REED: *Yόρκη*, «*Extracts from the Municipal Records of the City of York*», R. Davies (επιμ.), Λονδίνο, 1843, σ. 171–173.

³³⁹ Lawrence M. Clopper, 'Lay and clerical impact on civic religious drama and ceremony', στο M. G. Briscoe, J.C. Coldwey (επιμ.), *Contexts for Early English Drama*, Λονδίνο, Bloomington, 1989, σ. 102–36, σ. 112, R.B. Dobson, "Craft Guilds and City: the Historical Origins of the York Mystery Plays reassessed", στο A.E. Knight (επιμ.), *The Stage as Mirror*, σ. 91–105, Jeremy Goldberg, "Craft Guilds, the Corpus Christi Play and Civic Government", στο Sarah Rees Jones (επιμ.), *The Government of Medieval York*, Yόρκη, 1997, σ.141–63.

³⁴⁰ TNA: PRO C 47/46/454.

Η πολιτική σημασία του θεάτρου των συντεχνιών αποτυπωνόταν μέσα από το ρεπερτόριο. Από τα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα, όταν οι συντεχνίες ανέλαβαν την επιμέλεια του θεατρικού κύκλου, οι πρωταγωνιστές των έργων προσαρμόστηκαν στην αστική πραγματικότητα της εποχής, ενσωματώνοντας τα πολιτικά και οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν σε καθημερινή βάση τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Όπως έχουν επισημάνει πολλοί ιστορικοί της περιόδου, η αναπαράσταση του Ιησού ως πολίτη της Υόρκης αποτελούσε μια συνειδητή πολιτική επιλογή, η οποία αν και παρουσιάστηκε στο δημόσιο διάλογο ως μια προσπάθεια εξοικείωσης του εκκλησιάσματος με τα θρησκευτικά νοήματα,³⁴¹ είχε ως κεντρικό στόχο να συνδέσει την ηθική των πρωταγωνιστών με τις απόψεις και τις πεποιθήσεις του κόσμου της εργασίας επί σκηνής, αμφισβητώντας τις παγιωμένες θεωρήσεις για τις κοινωνικές σχέσεις και τις ιδέες για την κοινωνική ιεραρχία, προσκαλώντας το ακροατήριο να τις αναλογιστεί. Στον θεατρικό κύκλο της Υόρκης, οι χαρακτήρες δεν παρουσιάζονταν ως καλοί ή κακοί, αλλά τονίζονταν εκείνα τα στοιχεία, που καθιστούσαν ένα πρόσωπο καθημερινό με το οποίο μπορούσαν να ταυτιστούν όσοι παρακολουθούσαν το έργο. Τα στοιχεία της ειρωνείας, της έκπληξης και της διακωμώδησης ενίσχυαν την επιθυμία των τεχνιτών-ηθοποιών να προκαλέσουν τα μέλη της πόλης να αναλογιστούν για το πώς συμπεριφέρονταν μεταξύ τους.

Όπως έδειξε ο Lawrence Clopper, οι άνδρες και οι γυναίκες που παρακολουθούσαν την πλοκή έρχονταν στη δυσάρεστη θέση να αμφισβητήσουν κοινωνικές συμπεριφορές και πολιτικές επιλογές, που μέχρι τότε θεωρούσαν δεδομένες. Η επίτευξη για αυτό γινόταν μέσα από τη χαλάρωση των ηθικών ορίων, που είχαν τεθεί εκ των προτέρων από την Εκκλησία. Για παράδειγμα, στο έργο *Expulsion of Adam and Eve from Paradise*³⁴² το κεντρικό ερώτημα αφορά την ευθύνη και το αίσθημα της ενοχής. Όμως, στην υορκέζικη εκδοχή, δεν αποδίδεται ρητά το λάθος στην Εύα. Αντίθετα, υπάρχει μια ασάφεια γύρω από την ηθική, που επιτρέπει πολλές αναγωγές. Η παρόρμηση της Εύας ήταν εσφαλμένη, αλλά ο Αδάμ ως προστάτης και καθοδηγητής της έπρεπε να την προστατεύσει. Υπό αυτό το πρίσμα, η ύπαρξη της κακής εργασίας και η αδυναμία του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού

³⁴¹ Martin Stevens, *Four Middle English Mystery Cycles: Textual, Contextual and Critical Interpretations*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1987, σ.106–28, R.B. Dobson, ‘Craft guilds and city: The historical origins of the York mystery plays reassessed’, σ. 91–106, Gervase Rosser, ‘Myth, image and social process in the English medieval town’, *Urban History*, 23, (1996), σ. 5–25, σ. 18–19.

³⁴² Lucy Toulmin Smith (επιμ.), *York Plays*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1885, σ. 32–4.

της πόλης να ζήσει αξιοπρεπώς και σύμφωνα με τις εκκλησιαστικές διδαχές οφείλονταν μόνο σε εκείνους, αλλά συνάμα ευθύνη έφεραν και οι αστικές ολιγαρχίες, που αδιαφορούσαν ή αδυνατούσαν να προστατεύσουν τα μέλη τους. Αντίστοιχες περιπτώσεις συναντούμε σε πολλά έργα του θεατρικού κύκλου της Υόρκης ειδικά σε εκείνα που οργανώνονταν από τις λιγότερο ισχυρές συντεχνίες τεχνιτών. Στο έργο *Noah's Arc*,³⁴³ οι αμφιβολίες της γυναίκας του Νώε δεν δείχνουν έλλειψη πίστης εκ μέρους της, αλλά την αδυναμία του Νώε να της εξηγήσει και να την καθοδηγήσει. Στον διάλογο του Αβραάμ και του Ισαάκ όταν αποκαλύπτεται το σχέδιο του Θεού για τη θυσία, χαρακτηριστική είναι η ασάφεια για το θύτη και το θύμα και για το ρόλο του Θεού στο διαχωρισμό.³⁴⁴ Το ίδιο φαίνεται ξεκάθαρα στα έργα, στα οποία η ιστορία αφορά μια επιλογή, η οποία στα μάτια του κοινού κρινόταν είτε ως έκνομη είτε ως βλάσφημη, όπως όταν ο Ιωσήφ αντιλαμβάνεται την εγκυμοσύνη της Μαρίας³⁴⁵ και όταν ο Ιούδας προδίδει τα μέλη της ομάδας του.³⁴⁶

Ωστόσο, η αναπαράσταση των βιβλικών προσώπων και η ελεύθερη επιλογή της αποτύπωσης της ηθικής και των επιλογών τους δεν αποτελούσαν έκφραση κάποιων αιρετικών αντιλήψεων. Οι έμποροι επιδίωκαν να βρουν μια καλή θέση μπροστά στη σκηνή, για να μπορούν να διαφημίζουν τα προϊόντα τους, αντιλαμβανόμενοι ότι τα κέρδη θα ήταν υψηλά, λόγω του πλήθους που παρακολουθούσε τα δρώμενα. Σε κάθε περίπτωση πάντως η απεικόνιση του Ιησού και των αγίων ως απλών πολιτών της Υόρκης αποκαλύπτει τη στρατηγική των μελών των συντεχνιών να προκαλέσουν τους παριστάμενους συναδέλφους τους να αναλογιστούν με βάση την ηθική, την αίσθηση του δικαίου, την αλληλεγγύη και την αναγκαιότητα βελτίωσης μιας πολιτικής και οικονομικής συνθήκης που έπληττε τους περισσότερους.³⁴⁷ Με άλλα λόγια να αναλογιστούν την καθημερινότητα τους στη βάση της διασφάλισης του «κοινού συμφέροντος».

³⁴³ *Reed: York*, σ. 48–9.

³⁴⁴ *Reed: York*, σ. 62–5.

³⁴⁵ *Reed: York*, σ. 108.

³⁴⁶ *Reed: York*, σ. 311–12.

³⁴⁷ *Clopper, Drama, Play, and Game*, σσ. 138–68.

Δ.3. Οι τεχνίτες του Chester επί σκηνής: αστικές συγκρούσεις, οργανωμένες στο εργαστήριο

Το Chester αποτελεί μια σημαντική μελέτη περίπτωσης για τον μετασχηματισμό του μεσαιωνικού δράματος σε πεδίο πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων. Πολλοί λόγοι συντέλεσαν σε αυτό. Πρώτον, η πόλη αναπτύχθηκε και άνθισε οικονομικά σε μια περίοδο κατά την οποία οι περισσότερες αγγλικές πόλεις δεν είχαν ακόμη συγκροτηθεί, δεδομένου ότι η αγγλική αστική ανάπτυξη σημειώθηκε στο διάστημα από τη Νορμανδική κατάκτηση έως περίπου το 1200.³⁴⁸ Δεύτερον, στην πόλη σημειώθηκαν ελάχιστες κοινωνικές συγκρούσεις και λαϊκές αναταραχές. Σε γενικές γραμμές στο εσωτερικό της και στην εξαρτώμενη ύπαιθρο επικρατούσε κοινωνική ηρεμία με αποτέλεσμα η αστική ολιγαρχία να έχει τη δυνατότητα εύκολης επιβολής της τάξης, εξασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτό την εύνοια του στέμματος.³⁴⁹ Τρίτον, εκεί αναπτύχθηκε ένας από τους σημαντικότερους θεατρικούς κύκλους της ύστερης μεσαιωνικής Αγγλίας. Τα μυστήρια του Chester, τα θεατρικά δρώμενα και οι παρελάσεις του *Corpus Christi* και των διάφορων αστικών εορτασμών αποκαλύπτουν όψεις της πολιτισμικής δραστηριότητας και των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, που επικρατούσαν στην πόλη από τα τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα έως τα τέλη του δέκατου πέμπτου αιώνα.

Το Chester ήταν η σημαντικότερη πόλη της κομητείας του Cheshire με πληθυσμό, ο οποίος στα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα υπολογιζόταν στους 4.600 κατοίκους.³⁵⁰ Παρά το γεγονός ότι η οικονομία ολόκληρης της κομητείας ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την έγγεια εκμετάλλευση εξαιτίας των ποταμών και των γόνιμων εδαφών, το Chester αποτέλεσε την εξαίρεση καθώς επρόκειτο για το σημαντικότερο εμπορικό κέντρο της κομητείας λόγω της εκμετάλλευσης του ξύλου, της πέτρας και του πλούσιου σε μέταλλα υπεδάφους.³⁵¹ Στα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα, οι επαγγελματίες της πόλης είχαν συγκροτήσει ένα εμπορικό δίκτυο, το οποίο είχε

³⁴⁸ J. M. Dodgson, "The English Arrival in Cheshire", *Transactions of the Historic Society of Lancashire and Cheshire*, 119, (1967), σ. 23-37.

³⁴⁹ P.H.W.Booth, *The Financial Administration of the Lordship and County of Chester, 1272-1377*, 8.τ., Manchester, *Chetham Society*, 1981, σ. 50-2.

³⁵⁰ Elizabeth Baldwin, Lawrence Clopper, David Mills (επιμ.), *Cheshire (including Chester)*, Τορόντο, University of Toronto Press & The British Library, 2007, σ. xxiii.

³⁵¹ REED: *Cheshire*, σ. xiv, 51. Ειδικότερα βλ: Edward Miller (επιμ.), *The Agrarian History of England and Wales, 1348-1500*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1991.

εξαπλωθεί στο Lancashire, τη Βόρεια Ουαλία και τα Welsh Borderlands.³⁵² Ήδη από την εποχή της Νορμανδικής κατάκτησης, το Chester είχε αξιολογηθεί ως ένα ιδανικό περιφερειακό κέντρο άμυνας και εμπορίου. Έως το τέλος της διακυβέρνησης των Νορμανδών η κομητεία ήταν διοικητικά χωρισμένη σε φέουδα και οργανωμένη σε καθεστώς χωροδεσποτείας.³⁵³

Έως τον δέκατο τρίτο αιώνα, ο αβάς, ο επίσκοπος και ο κόμης αποτελούσαν τους τρεις αστικούς εξουσιαστικούς φορείς. Τα τείχη και το κάστρο της πόλης, ο καθεδρικός ναός του αγίου Ιωάννη και το αβαείο του St' Werburgh συμβόλιζαν την εξουσία τους. Στα τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα, συγκροτήθηκε σταδιακά η αστική διακυβέρνηση στη βάση του συντεχνιακού μοντέλου, η οποία όμως θεσμοθετήθηκε το 1506, όταν ο βασιλιάς Ερρίκος Ζ' παραχώρησε χάρτα ελευθερίας στην πόλη, ανεξαρτητοποιώντας την από την υπόλοιπη ενοποιημένη διοίκηση.³⁵⁴ Με τη βασιλική χάρτα η πόλη απέκτησε το δικό της αστικό συμβούλιο, το οποίο αποτελούνταν από είκοσι τέσσερις δημοτικούς αξιωματούχους, οι οποίοι εκτός των συνηθισμένων αστικών καθηκόντων, προνομίων και αρμοδιοτήτων, ήταν επιφορτισμένοι για την εκλογή του δημάρχου. Στο συμβούλιο συμμετείχαν δύο εκλεγμένοι από τους αστικούς αξιωματούχους σερίφηδες, ο ένας εκ των οποίων εκπροσωπούσε τα συμφέροντα του βασιλιά. Αν και η ακριβής ημερομηνία δεν είναι σαφής, το συγκεκριμένο μοντέλο διακυβέρνησης επικρατούσε άτυπα στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα, χωρίς να παρουσιαστούν σοβαρές συγκρούσεις με τους τρεις επίσημους εξουσιαστικούς φορείς και τους ελεύθερους της πόλης.³⁵⁵

Η ελευθερία πολιτικής δράσης στο εσωτερικό ολόκληρης της κομητείας οφειλόταν στην αδιαφορία του στέμματος καθώς από τη νορμανδική κατάκτηση και έπειτα, οι Κόμητες του Cheshire δεν εξέφρασαν πολιτικές φιλοδοξίες ούτε ενεπλάκησαν σε ενδο-αριστοκρατικές συγκρούσεις. Αντίθετα, οι τρεις αριστοκρατικοί φορείς εξουσίας σε συνδυασμό με τους αδύναμους ευγενείς φρόντιζαν να συλλέγουν εμπρόθεσμα τους φόρους και να επιβάλλουν τα βασιλικά νομοθετήματα στους υπηκόους. Από την άλλη πλευρά, λόγω της αυξημένης εμπορικής δραστηριότητας και των μεγάλων οικονομικών κερδών, οι έμποροι και οι

³⁵² REED: *Cheshire*, σ. xxiii.

³⁵³ P.Booth, *The Financial Administration of the Lordship*, σ. 51.

³⁵⁴ REED: *Cheshire*, σ. xix.

³⁵⁵ Αναλυτικά για τη σύνθεση και τη λειτουργία του αστικού συμβουλίου στο Chester από τα τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα έως τα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα βλ: REED: *Cheshire*, εισαγωγή, σ. xxv-xxvii.

τεχνίτες οργανώθηκαν σε συντεχνίες και συγκρότησαν αδελφότητες με στόχο τη διασφάλιση των εμπορικών κεκτημένων τους και την παροχή αλληλεγγύης στα μέλη τους.³⁵⁶

Τα καλλιτεχνικά δρώμενα με τελετουργικό χαρακτήρα ξεκίνησαν στην πόλη ήδη στις αρχές του δωδέκατου αιώνα. Οι πληροφορίες για τη θεατρική δραστηριότητα της πόλης προέρχονται από πολλές και πλούσιες αρχαιακές πηγές. Από αυτές χρησιμοποιούνται εδώ τα αρχεία των αστικών συμβουλίων, τα αρχεία των συντεχνιών, έγγραφα από το γραφείο του Δημάρχου, αρχεία από το Θησαυροφυλάκιο της πόλης καθώς και διάφορες δικαστικές αποφάσεις και διαμαρτυρίες, που εξετάστηκαν στο αστικό συμβούλιο,³⁵⁷ ενώ ιδιαίτερης σημασίας κρίνονται τα έργα των ιστοριοδιφών.³⁵⁸

Τα δύο αρχαιότερα και σημαντικότερα θεατρικά δρώμενα ανάγονταν στην εποχή κατά την οποία η πόλη δεχόταν επιθέσεις από τους Ουαλούς. Το πρώτο ήταν

³⁵⁶ Joseph Bridge, "The Chester Miracle Plays; some facts concerning them, and the supposed authorship of Ralph Higden", *Chester and North Wales Architectural, Archaeological, and Historic Society Journal*, 9, (1903), σ. 59-98.

³⁵⁷ Τα Assembly Books αποτελούν το επίσημο αρχείο των δράσεων και των αποφάσεων του αστικού συμβουλίου και περιλαμβάνουν πολλές αναφορές για τα θεατρικά έργα της πόλης βλ: Chester, City Archives A, B/1; 1532-1624. Σημαντικές πληροφορίες για το Chester υπάρχουν σε ακόμα δύο αρχαιακές συλλογές. Τα Assembly Files περιλαμβάνουν στοιχεία έκτακτων αποφάσεων και δράσεων, σημειώσεις και έγγραφα των αστικών συμβουλίων, προσχέδια εγγράφων και αντίγραφα από τις αποφάσεις του δημαρχιακού γραφείου από το 1407 έως το 1642 βλ: REED: *Chester*, Chester City Archives A,/F/ 1-24; 1407-1642. Τα *Mayors' Books* περιλαμβάνουν 34 βιβλία για το χρονικό διάστημα 1392-1651-2. Τα πρώτα πέντε βιβλία (1392-3 έως το 1475-6) περιέχουν καθημερινές αναφορές των δημάρχων και των σερίφηδων. Καταγράφονται επίσης όλα τα αδικήματα που έγιναν στο Chester και εκδικάστηκαν από το Portmote Court βλ: Chester, Cheshire and Chester Archives and Local Studies, ZMR, 4/85, 1428-1430.

³⁵⁸ Για μια αναλυτική περιγραφή των χειρογράφων, που έχουν συλλεχθεί από τους ιστοριοδίφες καθώς και για τα προβλήματα γνησιότητας των πληροφοριών βλ: Clopper (επιμ.), *Reed, Chester*, εισαγωγή, σ. xvi-xlii. Ειδικότερα βλ: Ανώνυμου, "A Brief Abstract of the Proceedings of the Society (1864-72)", *Chester and North Wales Architectural, Archaeological, and Historic Society Journal*, 3, μέρος 12 (1885), σ. 439-554, Ανώνυμου, "A Company of Players", *The Cheshire Sheaf*, 3rd series, 59, (1964), σ. 40-1, J. Bennett, "The Grey Friars of Chester", *Chester and North Wales Architectural, Archaeological and Historic Society Journal*, 24, (1921-2), σ. 5-80, Ο ίδιος, "The White Friars of Chester", *Chester and North Wales Architectural, Archaeological, and Historic Society Journal*, 31, (1935), σ. 5-54, J.R Beresford, "The Churchwarden's Accounts of Holy Trinity, Chester, 1532 to 1633", *Chester and North Wales Architectural, Archaeological, and Historic Society Journal*, 38, (1951), σ. 95-172, D. Bland, "The Chester Mystery Plays", *The Cheshire Round*, 1, (1967), σ. 232-9, Helen Boulton, *The Chester Mystery Plays*, Chester, 1962, Arthur Brown, "A Tradition of the Chester Plays", *London Mediaeval Studies* 2, (1951), σ. 68-72, R.V.H Burne., "Chester Cathedral in the Reign of Mary and Elizabeth", *Chester and North Wales Architectural, Archaeological, and Historic Society Journal*, 38, (1951), σ. 49-94, L. Clopper, "The Chester Plays. Frequency of Performance TS", 14, (1973), σ. 46-58, W. Greg (επιμ.), *The Trial & Flagellation with Other Studies in the Chester Cycle*, The Malone Society Studies, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1935, Alfred Horwood, "The Manuscripts of Reginald Cholmondele, Esq. of Conover Hall, Shropshire", *Fifth Report of the Royal Commission on Historical Manuscripts*, Λονδίνο, 1876, σ. 333-60, Hughes Thomas, "The Lord of Misrule", *The Cheshire Sheaf*, (1879), σ. 355-6.

το ετήσιο χριστουγεννιάτικο δρώμενο *The Annual Christmas Watch*, το οποίο ξεκίνησε την περίοδο της Νορμανδικής Κατάκτησης.³⁵⁹ Η Χριστουγεννιάτικη Φρουρά αποτελούσε την απάντηση των κατοίκων απέναντι στις συχνές επιθέσεις και συγκρούσεις, που οφείλονταν στην επεκτατική στάση των Ουαλών. Ο ιστοριοδίφης David Rogers γράφει χαρακτηριστικά: «οι εισβολείς επειδή ήταν βάρβαροι τόσο στη νοοτροπία όσο και στις ενέργειες τους, προτιμούσαν να επιτίθενται στη διάρκεια των Χριστουγέννων διότι οι Νορμανδοί ησύχαζαν σε ένα περιβάλλον κατάνυξης. Έτσι αποφασίστηκε σε ετήσια βάση η εγκαθίδρυση μιας φρουράς, στελεχωμένης από ένοπλους άνδρες, η οποία φύλαγε τη μικρή πόλη για τρεις ημέρες».³⁶⁰

Με το πέρασμα των χρόνων, το έθιμο της φρουράς διατηρήθηκε μέχρι την κατάργηση των μυστηρίων από τους Προτεστάντες. Αν και ο Rogers υποστηρίζει ότι επρόκειτο για μια προσπάθεια προφύλαξης της πόλης και των κατοίκων της από επίδοξους ληστές, άτομα με παραβατική συμπεριφορά και λοιπούς περιπλανώμενους είναι σαφές ότι το συγκεκριμένο έθιμο εντάχθηκε στην αστική τελετουργική παράδοση, διότι πρόσφερε στον δήμαρχο και στο αστικό συμβούλιο την ευκαιρία για την οργάνωση μιας επιπρόσθετης αστικής λιτανείας, μέσα από την οποία θα προβαλλόταν το γόητρο του αστικού συμβουλίου και των φορέων της εξουσίας.³⁶¹

Το δεύτερο δρώμενο, η δράση των *Μενεστρέλων του Chester (Minstrels of Chester)* χρονολογείται στα τέλη του δωδέκατου και στις αρχές του δέκατου τρίτου αιώνα.³⁶² Η ιστορία των περιπλανώμενων τροβαδούρων της κομητείας του Cheshire είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και σχετικά άγνωστη. Ξεκίνησε στα χρόνια του βασιλιά Ιωάννη της Αγγλίας, όταν ο κόμης του Chester Randle Blundevill (1181-1232) πολιορκήθηκε από τους Ουαλούς στο Rhuddlan Castle και για να γλυτώσει, έστειλε τον έμπιστο απεσταλμένο του στο Chester, όπου διεξαγόταν η εορτή και το πανηγύρι του Μεσοκαλόκαιρου.³⁶³ Ο υπηρέτης του κόμη θα επέστρεφε άπραγος, μέχρι που συνάντησε ένα μπουλούκι από άνδρες και γυναίκες ηθοποιούς, τροβαδούρους,

³⁵⁹ REED: *Cheshire*, σ. lxxvii,

³⁶⁰ REED: *Cheshire*, όπ.π.

³⁶¹ REED: *Cheshire*, σ. li.

³⁶² REED: *Cheshire*, σ. Lviii. Επίσης βλ.: Egerton Leigh, *Ballads & Legends of Cheshire*, Πρίνστον, Longmans & Company, 1867, σ. Viiiix,

³⁶³ BHO: A.C *Peter Leycester's Historical Antiquities* CCALS: DLT/B 3 (Tabley Liber C) ff 143-4v 1199-1211: "Conc^rninge the auintient Custome of the ridinge before all the minstrells in Cheshshire on the ffeast of St Iohn Baptist at Chester &c. Belonginge to the heires of Dutton de Dutton in the same County. The Constable vpon this message (for it 25 was then the faire-tyme at Chester) gathered forthwith all the merry persons hee could meete with in the City of Chester, As Coblers, ffdlers, merry Companions, Whores, & such routish Company, & marched speedily with that his promiscuous Army consistinge both of men & weomen towards the said Castle where the Earle was beseiged".

βιολιστές και ταχυδακτυλουργούς, τσαγκάρηδες και άλλους νωθρούς και ακόλαστους ανθρώπους, οι οποίοι όμως ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα βοήθειας του κόμη και αφού τρόμαξαν τους Ουαλούς με τα παιχνίδια και τα τραγούδια τους, τον απελευθέρωσαν. Ως ανταμοιβή ο κόμης έθεσε τους παράνομους καλλιτέχνες υπό την εξουσία του έμπιστου απεσταλμένου του, δημιουργώντας μια φεουδαρχική σχέση υποτέλειας, η οποία πέρασε στον οίκο Dutton, θεσμοθετώντας την ετήσια εορτή των μενεστρέλων, η οποία διεξαγόταν κάθε χρόνο το Μεσοκαλόκαιρο.³⁶⁴

Παράλληλα με τη διεξαγωγή του λαϊκού αστικού δρώμενου, στην πόλη θεσμοθετήθηκε και άκμασε μια σειρά θρησκευτικών θεατρικών αναπαραστάσεων και πομπών για τον εορτασμό της Πεντηκοστής. Το 1269 ο δήμαρχος John Arnewaye ανακοίνωσε στους υπηκόους της πόλης ότι «αυτή τη χρονιά θεσπίζονται στην πόλη τα έργα για την Πεντηκοστή (*Whitsun Plays*), όπως δημιουργήθηκαν από τον μοναχό του αβαείου της πόλης *Rondoll Higdena* και οι δαπάνες θα βαρύνουν τους αστούς. Και να θυμάστε ότι ο μοναχός ήταν ένας άνθρωπος ευσεβής και εξαίρετος συγγραφέας, όπως έδειξαν τα βιβλία του στο αβαείο και με μεγάλη ευλάβεια και ταπεινότητα έβγαλε τις ιστορίες από τη βίβλο στη γλώσσα, που την καταλαβαίνουν όλοι».³⁶⁵

Τα θεατρικά δρώμενα για την εορτή του Μεσοκαλόκαιρου είχαν ιδιαίτερη πολιτική σημασία και οι ελεύθεροι του Chester επιδίωκαν να εκμεταλλευτούν τις ευκαιρίες, οι οποίες προσφέρονταν στο πλαίσιο τους. Για παράδειγμα, στις 29 Νοεμβρίου 1489, ο πρίγκιπας Αρθούρος επισκέφτηκε το Chester και παρακολούθησε το έργο *The play of the Assumption of the Virgin Mary*, το οποίο παρουσιάστηκε στον προαύλιο χώρο του αβαείου της πόλης. Σύμφωνα με την αναφορά, ο Αρθούρος εντυπωσιάστηκε με την παράσταση και έχρισε ιππότη τον Richard Goodman. Όπως φαίνεται στα *Records of Early English Drama*, το συγκεκριμένο θεατρικό δρώμενο της κομητείας του Cheshire οργανώθηκε από τις συζύγους των επαγγελματιών της πόλης.³⁶⁶

Σε συνδυασμό με τα έργα για τον εορτασμό της Πεντηκοστής, στο Chester αναπτύχθηκαν και τα θεατρικά μυστήρια, στο ίδιο πολιτιστικό και πολιτικό πλαίσιο με εκείνου της Υόρκης. Τόσο τα έργα για τον εορτασμό του *Corpus Christi* όσο και

³⁶⁴ CRO: DLT/B3, σ. 461-6.

³⁶⁵ BL. Harley 2125 15 f91v *A Mayors List* 6.

³⁶⁶ *Mayors List* 13 ccals: ZCR60/83 f 8v. Αν και στην αναφορά δεν υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες για τη παραγωγή και το περιεχόμενο των έργων, στα REED γίνονται κάποιες υποθέσεις. REED: *Cheshire*, σ. 64.

εκείνα για την Πεντηκοστή (*Whitsun plays*) αντλούσαν το περιεχόμενο τους από τη Βίβλο, το οποίο διαμορφωνόταν ανάλογα με τις επιθυμίες και τις ανάγκες των μελών των συντεχνιών των εμπόρων και των τεχνιτών. Σε αντίθεση με τους θεατρικούς κύκλους, που πραγματοποιούνταν στην Υόρκη και στο Coventry, στο Chester οι επιλογές των έργων γίνονταν από κοινού με τους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς. Το *Reginall* αποτελούσε τον κατάλογο, στον οποίο καταγράφονταν οι τίτλοι και το περιεχόμενο των έργων. Πρακτικά επρόκειτο για μια λίστα ιστοριών που μπορούσαν να δραματοποιηθούν και τις οποίες επιμελούνταν και χρηματοδοτούσαν οι δώδεκα μεγάλες συντεχνίες της πόλης. Οι συντεχνίες είχαν αντίγραφα των δικών τους κειμένων και διατηρούσαν αρχεία με τους συμμετέχοντες, τις αμοιβές και τα κοστολόγια. Επίσης, συχνά, τα κείμενα τροποποιούνταν ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούσαν στην πόλη και επηρέαζαν την καθημερινότητα των υπάλληλων στρωμάτων.³⁶⁷

Επιπρόσθετα, από τον πρώιμο δέκατο τέταρτο αιώνα στην πόλη παρουσιάστηκαν μικρά θεατρικά δρώμενα, αναπαραστάσεις και λαϊκά τελετουργικά, τα οποία είχαν ψυχαγωγικό και διδακτικό χαρακτήρα. Αν και για αυτά οι πηγές είναι ελάχιστες και ελλιπείς, υπάρχουν ορισμένες αναφορές, όπως η περιγραφή ενός *interludum*, που παρουσιάστηκε το 1422 από τη συντεχνία των υφαντουργών.³⁶⁸ Αντίστοιχα, από τα δικαστικά αρχεία φαίνεται ότι το 1448 η συντεχνία των αρτοποιών οργάνωσε ένα θεατρικό δρώμενο με θέμα την κόλαση, διότι, όπως φάνηκε στην αναφορά, ο αρτοποιός Thomas Butler κατήγγειλε τη συντεχνία του για την αθέτηση της συμφωνημένης αμοιβής του για το ρόλο του ως διαβόλου.³⁶⁹ Από την ίδια συντεχνία προέρχονται και οι πρώτες αναφορές για την οργάνωση της εορτής του *Corpus Christi* το 1462: «και για να είμαστε έτοιμοι να πληρώσουμε το κόστος και τις δαπάνες του έργου και των είκοσι πυρσών του *Corpus Christi*, πρέπει να οριστούν οι φύλακες και οι φρουροί, που θα συγκεντρώσουν τα χρήματα, όταν έρθει η ώρα».³⁷⁰

Τα αστικά θεατρικά δρώμενα με βιβλικό περιεχόμενο ξεκίνησαν στις αρχές

³⁶⁷ REED: *Cheshire*, σ. xxxiv.

³⁶⁸ REED: *Cheshire*. σ. 48,52.

³⁶⁹ REED: *Cheshire: Sheriffs' Rolls* ccals: ZSR 262 15.

³⁷⁰ BHO: *Bakers' Company Charter* BL: Harley 2054 f 36v, "Be it knowne to all men that in the City of chester ther is & hath byn out 35 of tyme of mynd a craft called the craft of comon bakers of the same Citty hauing longinge therto an Alderman & tow stuards to be chosen by the bretheren of the same craft which byn & haue byn out of tyme of mynd bounden to make such provision that there be Continually brede sufficient or alle the kinges people being there at alle tymes ... & to be redy to pay for the Costes & expences of the play and light of Corpus Christi as oft tymes as it shall be asseset by the same stuards for the tyme being."

του δέκατου τέταρτου αιώνα και διήρκεσαν έως τον δέκατο έκτο αιώνα.³⁷¹ Ωστόσο, με εξαίρεση την περίπτωση του 1422, δεν καταγράφεται καμία περίπτωση ολοκληρωμένης θεατρικής παράστασης με βιβλικό θέμα, η οποία να παρουσιάστηκε στην εορτή της Πεντηκοστής πριν το 1520-1.³⁷² Ο θεατρικός κύκλος του *Corpus Christi* παρουσιαζόταν σε ετήσια βάση και διέφερε σημαντικά από τα *Whitsun Plays*, ως προς την ημερομηνία και τη διάρκεια τους. Η εορτή του *Corpus Christi* διαρκούσε μόνο μια ημέρα και τα δρώμενα παρουσιάζονταν στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας του αγίου Ιωάννη, ενώ τα έργα της Πεντηκοστής παρουσιάζονταν στο Αβαείο St. Werburgh, ως ανεξάρτητη δραστηριότητα των συντεχνιών και διαρκούσαν τρεις ημέρες.³⁷³

Από αναφορά που χρονολογείται στα χρόνια της βασιλείας του Ερρίκου Η', εξάγονται πολλές πληροφορίες για την εορτή του *Corpus Christi* και του Μεσοκαλόκαιρου. Στο έγγραφο περιλαμβάνεται μια αναλυτική αιτιολογική έκθεση για την επιλογή των έργων καθώς και τον ρόλο, τον οποίο θα αναλάμβαναν οι συντεχνίες. Επιπρόσθετα, δηλώνεται με σαφήνεια ότι τα θεατρικά δρώμενα εξυπηρετούσαν πρωτίστως το αίσθημα ομόνοιας και αλληλεγγύης των υπηκόων καθώς και την ενίσχυση της καθολικής πίστης των αστών της πόλης, οι οποίοι οφείλουν και καλούνται να έχουν στο μυαλό τους το ορθό δόγμα και να είναι αφοσιωμένοι στη λατρεία του υιού του Θεού, σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία. Ακόμα, στόχος της εορτής ήταν επίδειξη της πολιτικής και οικονομικής δύναμης της αστικής ολιγαρχίας μέσα από την προώθηση των αστικών συντεχνιών και των προϊόντων τους. Ο θεατρικός κύκλος περιελάμβανε διάφορες σημαντικές δραματοποιημένες ιστορίες από τη Βίβλο, εκκινώντας από τη Δημιουργία του Κόσμου και καταλήγοντας στην Κρίση των ζωντανών και τη Δευτέρα Παρουσία. Στόχος των έργων ήταν η ανάδειξη της λατρείας των πιστών στον Θεό υπό την εποπτεία του δημάρχου John Arneway. Η αναφορά κλείνει με την προειδοποίηση ότι οποιαδήποτε αναταραχή προκληθεί από μέλος της αστικής κοινότητας ή κάποια συντεχνία με αποτέλεσμα να αμαυρωθεί η εικόνα του θεατρικού κύκλου και να διαταραχτεί η ειρήνη του λόρδου βασιλιά, τότε οι υπεύθυνοι θα τιμωρηθούν με φυλάκιση και με πρόστιμο, που θα εκδικαστεί στο όνομα του βασιλιά.³⁷⁴

³⁷¹ REED: Cheshire, σ. 375.

³⁷² Στο ίδιο.

³⁷³ Στο ίδιο.

³⁷⁴ BL. Harley 2150 ff 85v-8v, 1539-40, AC Early Banns "On corpus christi day the collegis and

Από τα αρχεία της πόλης και τα κοστολόγια των έργων εξάγουμε πολλές πληροφορίες σχετικά με τις συντεχνίες και τα έργα τους. Ενδεικτικά, στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα, η συντεχνία των βυρσοδεψών είχε αναλάβει το έργο *The Falling of Lucyfer*, η συντεχνία των υφασματοπωλών το έργο *The Creation of the World*, η συντεχνία των κουρέων το έργο *Abram & Isack*, η συντεχνία των προμηθευτών νερού το έργο *Noy and his Ship*, η συντεχνία των ενδυματοποιών το έργο *Kyng Balac & balame with Moysez*, η συντεχνία των ραφτάδων το έργο *Nativity of our Lord*, η συντεχνία των βαφέων το έργο *The Shepards offeryng*, η συντεχνία των εμπόρων κρασιού το έργο *King Herod and the mount victoriall*, η συντεχνία των εμπόρων λαχανικών και καρυκευμάτων το έργο *Kinges of Colyn 'Colon'*, η συντεχνία των χρυσοχόων το έργο *the sleying of the children of Isarell by Herod*, η συντεχνία των σιδεράδων το έργο *Purificacion of our Lady*, η συντεχνία των χασάπηδων το έργο *the pynacle with the woman of canany*, η συντεχνία των κατασκευαστών γαντιών το έργο *the rising of Lasare from deth is to lyff*, η συντεχνία των αρτοποιών και συναφών επαγγελμάτων το έργο *the comyng of crist to Jerusalem & Cristes mondy where he sat with his Appostles*, η συντεχνία των τοξοποιών το έργο *Scorgyng of cryst*, η συντεχνία των σιδηροπωλών το έργο *Crusyfyng of [god] "Christ*, η συντεχνία των πανδοχέων το έργο *the harowyng of hell*, η συντεχνία των υφαντουργών το έργο *Assencion of crist*, η συντεχνία των κουρέων προβάτων το έργο *Whitsonday the making of the crede profettys Afore the day of dome* κ.α.³⁷⁵

Αν και η θεατρική παραγωγή ήταν ιδιαιτέρως πλούσια και διεξαγόταν χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα, ο κόσμος της εργασίας συχνά συγκρουόταν με τους αρχιμάστορες, την αστική ολιγαρχία και την τοπική αριστοκρατία, δημιουργώντας εντάσεις και προκαλώντας αναταραχές στο εσωτερικό του επαγγελματικού εργαστηρίου με αφορμή τα θεατρικά δρώμενα του *Corpus Christi*. Αντίθετα με τις συγκρούσεις, που σημειώθηκαν στην Υόρκη και στο Λονδίνο, τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα του Chester έρχονταν σε αντιπαράθεση χωρίς τα κίνητρα τους να είναι ξεκάθαρα. Για αυτόν το λόγο οι εξουσιαστικοί φορείς προχωρούσαν στην έκδοση ανακοινώσεων, καλώντας για ομόνοια και αλληλεγγύη. Για παράδειγμα στις 12 Μαρτίου 1467 οι αρχιμάστορες της συντεχνίας των τοξοποιών με τη σύμφωνη

prestys bryng forth a play at the Assentement of the Maire / Prouided Alwais that it is at the limbertie and pleasure of the mair with the counsell of his bretheryn to Alter or Assigneany of the occupacons Aboue writen [Aboue] to any play or pagent as they shall think necessary or conuenyent / ffor as myche as of old tyme not only for the Augmentacion & incesse of the...".

³⁷⁵ REED: Cheshire, σ. 275.

γνώμη της αστικής ολιγαρχίας ανακοίνωσαν ότι «το σενάριο και η διανομή των ρόλων αποφασίστηκαν από όλους τους αρχιμάστορες του επαγγέλματος των τοξοποιών της πόλης... Επίσης κάθε αρχιμάστορας και ειδικευμένος τεχνίτης οφείλει να πληρώσει τη συνδρομή για τη γιορτή και για τους πυρσούς του *Corpus Christi*. Και θα είναι διαφορετική η συνδρομή για το έργο και διαφορετική για το φωτισμό. Και ο καθένας που δεν συμμορφωθεί, θα πληρώσει πρόστιμο ή θα φυλακιστεί. Ίδια τύχη θα έχει και όποιος προσβάλλει τον εκλεγμένο φύλακα, που θα συλλέξει τις συνδρομές. Και για τα μέλη της αδελφότητας ισχύει το ίδιο, όπως και για τους μαθητευόμενους».³⁷⁶

Δεν υπάρχουν στοιχεία για τους λόγους που οδήγησαν τους αρχιμάστορες της συντεχνίας στην έκδοση της συγκεκριμένης προειδοποίησης. Είναι πιθανό να πρόκειται για ένα μεμονωμένο περιστατικό, ή ακόμα και για προσπάθεια επιβεβαίωσης της εξουσίας τους. Όμως η προειδοποίηση των αρχιμαστόρων τοξοποιών δεν ήταν η μοναδική. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1474 ο δήμαρχος προχώρησε στην έκδοση νέας ανακοίνωσης: «να γίνει γνωστό ότι την ημέρα του *Corpus Christi*, επί βασιλείας Εδουάρδου Δ' οι αντιπαλότητες μεταξύ των τεχνιτών της συντεχνίας των κατασκευαστών τόξων και της συντεχνίας των κατασκευαστών βελών από τη μια πλευρά και των τεχνιτών της συντεχνίας των κατασκευαστών βαρελιών από την άλλη πλευρά σχετικά με την παρέλαση του *Corpus Christi* επιλύθηκαν και οι συντεχνίες συμφώνησαν να παρελάσουν και να υπακούσουν και να υποταχθούν στο διάταγμα ενώπιον του δημάρχου *John Sotheworth*. Την τρίτη ημέρα του Σεπτεμβρίου ο δήμαρχος άκουσε τα παράπονα και τις διαμαρτυρίες και των συντεχνιών με καλή θέληση και τους προέτρεψε να είναι καλοί φίλοι σε όλες τις περιστάσεις... Και επίσης ο δήμαρχος διέταξε να μοιραστεί ο χρόνος και ο χώρος για την παρέλαση της εορτής για να είναι όλοι ικανοποιημένοι».³⁷⁷ Αντίστοιχη αναφορά υπάρχει και στα *Assembly Files*, όπου γίνεται εκτενής περιγραφή των στόχων και των προδιαγραφών των θεατρικών παραγωγών.³⁷⁸

Το συγκεκριμένο έγγραφο προσφέρει αρκετές πληροφορίες για να κατανοήσουμε τις μικρές συγκρούσεις, που εκκινούσαν από τον οικονομικό

³⁷⁶ REED: *Cheshire: Coopers' Records C. Loose Papers*, 15, σ.90.

³⁷⁷ REED: *Cheshire*, σ. 94, 1474-5, πρβλ.: *Mayors' Books* CCA. M/B/5, f. 216

³⁷⁸ REED: *Cheshire: Assembly Files* CCA A/F/1 f 12, "Fforasm (...) as of old tyme not only for the Augmentacion & Inces (...) faith of o (...) auyour iesu Crist & to exort the myndes of the common people (...) doctryne th(...)f but also for the Commenwelth & prosperitie of this Citie a play (...) & diverse stor(...) of the bible begynnyng with the creacion & fall of Lucifer & endy (...) iugement of the world to be declared & plaied in the Witsonweke was devised & m(...) henry ffraunses monk of this 'dissoluted' monesty who obteyned & gate of Clement then being".

ανταγωνισμό των επαγγελματιών της πόλης. Αν και οι οικονομικοί δείκτες δείχνουν ότι οι συνέπειες των κρίσεων της πανώλης και των εργασιακών διαταγμάτων δεν επηρέασαν βαθύτατα το Chester όσο άλλες πόλεις,³⁷⁹ μπορούμε να διακρίνουμε τις δυσκολίες των υπάλληλων στρωμάτων στην καθημερινότητα τους καθώς και τις ποικίλες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συγκρούσεις που εκδηλώθηκαν στο πλαίσιο ενός θεατρικού δρώμενου. Παρά το γεγονός ότι ο δήμαρχος και οι δημοτικοί αξιωματούχοι είχαν τον τελευταίο λόγο στην επιλογή των επαγγελματιών συνενώσεων και του θεατρικού ρεπερτορίου, οι συντεχνίες είχαν τη δυνατότητα να διαμαρτυρηθούν στο αστικό συμβούλιο σε περίπτωση που θεωρούσαν ότι είχαν αδικηθεί. Όμως η συγκεκριμένη ευελιξία από τη πλευρά της αστικής ολιγαρχίας δεν εξυπηρετούσε κάποιον ουσιαστικό σκοπό.

Εκ των πραγμάτων, ο στόχος των εξουσιαστικών φορέων θα μπορούσε να επιτευχθεί ακόμα και σε περιπτώσεις διαφωνίας των μικρών εμπόρων και των τεχνιτών. Άλλωστε, στις περισσότερες περιπτώσεις οι αποφάσεις και οι αναθέσεις του συμβουλίου γίνονταν αποδεκτές από τις συντεχνίες δεδομένης της στήριξης που εκείνες παρείχαν στα αστικά συμβούλια. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο κόσμος της εργασίας ξεκινούσε τις προετοιμασίες για τα θεατρικά έργα. Στο ίδιο πλαίσιο με τον εορτασμό του *Corpus Christi*, η πόλη φρόντιζε στην περίοδο της Πεντηκοστής να οργανώνει μια αστική λιτανεία, στην οποία πρωταγωνιστούσαν έφιπποι άνδρες, οι οποίοι έφεραν τα λάβαρα των συντεχνιών και της πόλης. Περνώντας από τους μεγαλύτερους δρόμους, τις πλατείες και τις γειτονιές, που βρίσκονταν οι φυλακές και οι πύλες της πόλης, οι αστοί επαγγελματίες επιβεβαίωναν σε ετήσια βάση τις αστικές παροχές που είχαν κατακτήσει με τη μορφή οικονομικών και πολιτικών ελευθεριών.

Όμως τα οικονομικά προβλήματα στο εσωτερικό της πόλης παρέμεναν. Το Νοέμβριο του 1483, ο Richard Benet οδηγήθηκε στο δικαστήριο με την κατηγορία της αναταραχής και της διατάραξης της ειρήνης της πόλης. Ο τροβαδούρος Benet είχε έρθει σε αντιπαράθεση με τον Richard Dalby και τον Henry Dalby για τη συμμετοχή του στην εορτή των Μενεστρέλων. Το αστικό συμβούλιο του επέβαλε ένα μεγάλο πρόστιμο, ύψους 40 λιρών και τον προειδοποίησε να συμπεριφέρεται ευπρεπώς μέχρι την επόμενη συνεδρίαση του τοπικού δικαστηρίου.³⁸⁰ Όπως συνέβαινε σε όλο το βασίλειο, οι περισσότεροι ηθοποιοί και οι τροβαδούροι του

³⁷⁹ J. Hatcher, *Plague, Population and the English Economy*, σ. 22.

³⁸⁰ REED: Cheshire, σ. 20, *Mayors' Books* CCA: M/B/6 f 72.

Chester δεν ήταν επαγγελματίες του είδους. Ο Benet όπως και οι περισσότεροι διατηρούσαν παράλληλα την επαγγελματική τους δραστηριότητα. Για αυτούς η συμμετοχή στα θεατρικά δρώμενα συνεπαγόταν ένα επιπρόσθετο κέρδος, το οποίο σε συνδυασμό με την προβολή του αισθήματος της ευλάβειας τους μπορούσε να προσφέρει μια δίοδο για κοινωνική ανέλιξη και οικονομική ευημερία. Επομένως, τέτοιου είδους συγκρούσεις στο εσωτερικό της πόλης υπήρχαν και προκαλούσαν το ενδιαφέρον των συναδέλφων και των γειτόνων τους ακόμα και αν σπάνια απασχόλησαν σοβαρά το συμβούλιο του Chester.

Οι οικονομικές επιπτώσεις της κρίσης του δέκατου τέταρτου αιώνα και η έλλειψη εργατικού δυναμικού, η οποία εξακολούθησε να μαστίζει την κομητεία στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα, οδήγησαν πολλές συντεχνίες στη συνεργασία για να κατορθώσουν να εκπληρώσουν τις αστικές υποχρεώσεις τους μεταξύ των οποίων και την τέλεση των μυστηρίων. Όμως, τέτοιες συνέργειες δεν προϋπέθεταν πάντα ένα κλίμα ομόνοιας και αλληλεγγύης στο εσωτερικό της πόλης και του εργαστηρίου. Δεν ήταν λίγες οι φορές, που η συνεργασία τους προκαλούσε νέες συγκρούσεις παρά το γεγονός ότι ήταν αναγκαία. Στο Chester, όπου οι συντεχνίες ήταν λιγότερες από εκείνες της Υόρκης και το αστικό συμβούλιο είχε καθοριστικό ρόλο στην επιλογή των έργων και των συντελεστών, το θεατρικό βαγόνι αποτελούσε ένα πρώτης τάξης κριτήριο για να εξεταστούν οι οικονομικές συγκρούσεις των επαγγελματιών. Σε γενικές γραμμές ελάχιστες συντεχνίες είχαν την οικονομική δυνατότητα να συντηρούν το δικό τους θεατρικό βαγόνι, το οποίο λειτουργούσε ως ο βασικός σκηνικός χώρος. Οι περισσότερες συντεχνίες επέλεξαν είτε να μισθώσουν ένα για την περίοδο των εορτών, είτε να το αποκτήσουν μαζί με άλλες. Μια τέτοια περίπτωση αποτελούσε η συνεργασία της συντεχνίας των βαφέων, της συντεχνίας των οινοπωλών και της συντεχνίας των χρυσοχόων, τα μέλη των οποίων παρουσίαζαν από κοινού τα έργα τους τη Δευτέρα, την Τρίτη και την Τετάρτη πριν την εορτή της Πεντηκοστής. Το ρεπερτόριο τους διαπραγματευόταν βιβλικές ιστορίες, που απαιτούσαν για τη δραματοποίηση τους παρόμοιο σκηνικό χώρο. Στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα, οι συντεχνίες αναπαριστούσαν τη ζωή και τη δράση ενός δεσποτικού και αυταρχικού τυράννου, ο οποίος καταπίεζε τους υποτελείς τους. Οι συγκεκριμένες ιστορίες, που αποσκοπούσαν στη διδασκαλία του ακροατηρίου και ταυτόχρονα επιδίωκαν να στηλιτεύσουν τις αδικίες των ελίτ στα υπάλληλα στρώματα, παρουσιάζονταν σε ένα θεατρικό βαγόνι, στο οποίο απεικονιζόταν ο

εξωτερικός χώρος ενός παλατιού.³⁸¹

Θα επιχειρήσω στο τελευταίο μέρος του υποκεφαλαίου να αναδείξω τη σημασία του μεσαιωνικού δράματος ως πεδίου πολιτικών συγκρούσεων με την παρουσίαση δύο σχετικά άγνωστων αλλά ενδεικτικών περιπτώσεων λαϊκών εντάσεων που σημειώθηκαν στα επαγγελματικά εργαστήρια του κόσμου της εργασίας του Chester. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι πολιτικές και οικονομικές στοχεύσεις των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων της πόλης δεν ήταν ξεκάθαρες. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι στην περίπτωση του Chester, οι τεχνίτες και οι μικροί έμποροι επιδίωξαν να βελτιώσουν την πολιτική και οικονομική κατάσταση τους, μέσω της εργασιακής συσπείρωσης και της αλληλεγγύης, η οποία χαρακτήριζε τα μέλη της ευρείας επαγγελματικής τους «οικογένειας». Όμως οι πηγές δεν επιβεβαιώνουν τη συγκεκριμένη υπόθεση. Αντίθετα, φαίνεται ότι συχνά οι ίδιοι δημιουργούσαν εντάσεις και προστριβές θεωρώντας ότι οι συγκρούσεις και η κλιμάκωση της πώλωσης στο εσωτερικό της πόλης και της συντεχνίας μπορούσαν να τους εξασφαλίσουν περισσότερα οικονομικά οφέλη. Αν και στη βιβλιογραφία η δεύτερη άποψη δεν υποστηρίζεται επαρκώς λόγω της έλλειψης σχετικών περιπτώσεων, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι οι περιορισμοί στην πρόσληψη εργατικού δυναμικού, οι οποίοι επιβλήθηκαν από το στέμμα και εφαρμόστηκαν από τις αστικές ολιγαρχίες, σε συνδυασμό με την απροθυμία των εργοδοτών να προσλάβουν πρόσθετο εργατικό δυναμικό, πυροδοτούσαν συγκρούσεις, οι οποίες αν και δεν απασχόλησαν τους αστικούς αξιωματούχους, δημιούργησαν ένα αίσθημα απειλής και φόβου στα υπάλληλα στρώματα για την επιβίωση τους στο άμεσο μέλλον.

Αν επιστρέψουμε στο προηγούμενο παράδειγμα της συνεργασίας των τριών συντεχνιών, είναι προφανές ότι το συγκεκριμένο πρόβλημα απασχολούσε ιδιαίτερα τα μέλη της πόλης, που κατάφεραν να επιβιώνουν από την εργασία τους. Φαίνεται ότι οι συντεχνίες των βαφών και των οινοπωλών και ιδιαίτερα η συντεχνία των χρυσοχόων αποτελούσαν ισχυρούς πολιτικούς και επαγγελματικούς πυλώνες της πόλης.

Το ερώτημα που προκύπτει αφορά τις υπόλοιπες μικρότερες και εξαρτώμενες συντεχνίες. Αν οι χρυσοχόοι αντιμετώπιζαν πολιτικό και οικονομικό πρόβλημα, τότε

³⁸¹ Clopper, “History and Development”, σ. 222-3.

σε ποιιά κατάσταση βρίσκονταν τα μέλη των συντεχνιών, που δεν είχαν πρόσβαση στα αστικά συμβούλια και ως αποτέλεσμα δεν είχαν τη δυνατότητα να επηρεάσουν το μελλοντικό οικονομικό μέλλον της πόλης. Σε ένα περιβάλλον αβεβαιότητας, το ακροατήριο των θεατρικών δρώμενων μπορούσε να αναστοχαστεί σχετικά με τους πολιτικούς συσχετισμούς ισχύος και την οικονομική αβεβαιότητα και να ταυτιστεί με τους ήρωες που υπέφεραν επί σκηνής. Για την περίπτωση του Chester δεν μπορούμε με βεβαιότητα να υποστηρίξουμε τη συγκεκριμένη θέση. Έχουμε, ωστόσο, τη δυνατότητα να ανιχνεύσουμε τις αντιδράσεις αναφορικά με τον πρωταγωνιστή των έργων των τριών συντεχνιών. Ποιόν φωτογραφίζουν ως αυταρχικό ηγεμόνα, ο οποίος παρουσιάζεται στο παλάτι του και καταπιέζει τους υποτελείς του. Όπως φαίνεται στις πηγές, οι αστικοί εξουσιαστικοί φορείς του Chester δεν διατηρούσαν τον έλεγχο στην πόλη, ούτε ασκούσαν τα διοικητικά αστικά καθήκοντα τους με τη χρήση μέτρων καταστολής και τη χρήση βίας. Επιθυμούσαν περισσότερο τη διατήρηση της οικονομικής τους ευημερίας και την πολιτική τους ελευθερία, οι οποίες μπορούσαν να διασφαλιστούν με την πολιτική στάση της ουδετερότητας στις ενδο-αριστοκρατικές έριδες και στη μη ανάμειξή τους στις δολοπλοκίες των ισχυρών βαρόνων. Παράλληλα, η ιδέα της μοναρχίας δεν φαίνεται να απασχολούσε ή να προβλημάτιζε ιδιαίτερα την αστική διοίκηση και τους αριστοκράτες-μεγάλους γαιοκτήμονες της κομητείας. Οι άγγλοι πρίγκιπες σπάνια ασχολήθηκαν με το Chester, αντιμετωπίζοντας την πόλη ως ένα σταθερό κέντρο εμπορίου και άμυνας. Επομένως ο αυταρχικός άρχοντας ταυτιζόταν με τον εργοδότη, ο οποίος παράλληλα μπορούσε να συμμετέχει στην αστική διοίκηση, λειτουργώντας όχι μόνο ως επαγγελματίας αλλά και ως πολιτικός και οικονομικός ρυθμιστής των αστικών ζητημάτων. Όμως και σε αυτή την περίπτωση παρουσιάζεται ένα πρόβλημα, το οποίο έγκειται στον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να οργανωθεί και να παρουσιαστεί μια παράσταση, στην οποία θα υπήρχε άμεση ή έμμεση μομφή για τους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς.

Την Παρασκευή 30 Μαΐου 1398, την επόμενη ημέρα από την τέλεση της εορτής του *Corpus Christi*, μια σημαντική δίκη ξεκίνησε στο Chester από τους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς και τους σερίφηδες της πόλης, έπειτα από έρευνα, η οποία πραγματοποιήθηκε σχετικά με τη σύγκρουση πολλών αρχιμαστόρων από διάφορες συντεχνίες της πόλης και των ειδικευμένων τεχνιτών τους. Η παρατεταμένη σύγκρουση, η οποία ξεκίνησε στη διάρκεια της τέλεσης του ετήσιου θεατρικού κύκλου, προκάλεσε μεγάλες αναταραχές στην πόλη. Σύμφωνα με τα πρακτικά,

περισσότεροι από είκοσι αρχιμάστορες της πόλης, πολλοί από αυτούς υφαντουργοί, επιτέθηκαν με τσεκούρια, σανίδες, σιλέτα, μαχαίρια και άλλα επικίνδυνα αντικείμενα εναντίον των ειδικευμένων τεχνιτών τους, λοιδορώντας τον μαθητευόμενο William de Wybunbure, τον Thomas del Dame και πολλούς άλλους τεχνίτες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκάλεσε η αποκάλυψη ότι η συγκεκριμένη ενέργεια ήταν προσχεδιασμένη. Όπως αποδείχτηκε, οι αρχιμάστορες είχαν ήδη συνεννοηθεί την Πέμπτη πριν την έναρξη της εορτής του *Corpus Christi* να επιτεθούν στους τεχνίτες, έχοντας μάλιστα εντοπίσει και τον ιδανικό χώρο πίσω από την Εκκλησία του αγίου Πέτρου, στο κέντρο της πόλης. Οι μάρτυρες δήλωσαν ότι οι επιτιθέμενοι αρχιμάστορες προκάλεσαν μεγάλο πανικό και φόβο, διαταράσσοντας την ειρήνη του λόρδου βασιλιά όχι μόνο στους ειδικευμένους τεχνίτες, που προσπαθούσαν να ξεφύγουν αλλά και στην πλειοψηφία των αστών που βρίσκονταν εκεί. Προς μεγάλη έκπληξη του συμβουλίου, οι κατηγορούμενοι δήλωσαν ότι δεν ήταν ένοχοι. Την επόμενη Πέμπτη από τη δίκη, μετά την εορτή των αποστόλων Πέτρου και Παύλου, κάποιοι αρχιμάστορες καταδικάστηκαν για τη συμπλοκή και τη διαμάχη, κανένας όμως δεν θεωρήθηκε ένοχος για την επίθεση και τις προσβολές στους ειδικευμένους τεχνίτες.³⁸²

Λίγα χρόνια αργότερα, στις 20 Απριλίου 1421 καταγράφηκε «ένα περιστατικό σύγκρουσης και ανομίας» μεταξύ της συντεχνίας των σιδηροπωλών του Chester και της συντεχνίας των ξυλουργών με αφορμή τη διοργάνωση της ετήσιας εορτής του *Corpus Christi*.³⁸³ Στη διαμάχη συμμετείχαν και άλλες συντεχνίες της πόλης, οι οποίες θα συνεισέφεραν και θα βοηθούσαν στην καλλιτεχνική επιμέλεια και τη χρηματοδότηση του θεατρικού κύκλου. Επρόκειτο για τις συντεχνίες των τοξοποιών, της συντεχνίας των κατασκευαστών στεγάστρων (*Bowers*), της συντεχνίας των σχοινοποιών (*Stringers*), της συντεχνίας των βαρελοποιών και της συντεχνίας των τονναδόρων. Με τη συγκατάθεση των δύο συντεχνιών, ορίστηκε έρευνα και δίκη τη Δευτέρα μετά το Πάσχα, στην οποία θα προέδρευε ο δήμαρχος της πόλης John Hope.

Οι δώδεκα ένορκοι αποφάσισαν ότι οι συντεχνίες δεν είχαν δικαίωμα να συμμετέχουν στις θεατρικές παραγωγές, ούτε να επιλέξουν τη συντεχνία, με την οποία προτιμούσαν να λάβουν μέρος. Αντίθετα, στις συγκεκριμένες συντεχνίες

³⁸² REED: *Cheshire*, σ. 5-6, *Mayors' Books* CCA-.M/B/1 ff55v-6.

¹³⁷ REED: *Cheshire*, σ. 6-7, *Coopers' Records*, C, *Loose Papers* 1421-2 30.

δόθηκε η δυνατότητα να οργανώσουν τη δική τους πομπή με ίδιο έργο στο πλαίσιο των θεατρικών πομπών του *Corpus Christi*. Επρόκειτο για το έργο της *Μαστίγωσης του σώματος του Ιησού* (*Flagellation of the Body of Christ*), ενώ η συντεχνία των σιδηροπωλών ανέλαβε την παραγωγή της δραματοποίησης της Σταύρωσης και το ίδιο ίσχυε και για την πομπή και τη θεατρική παραγωγή της συντεχνίας των ξυλουργών.

Οχτώ χρόνια αργότερα, στο τοπικό δικαστήριο (*Portmote Court*) ο δήμαρχος John Walsh κλήθηκε να διευθετήσει ακόμα μία περίπτωση σύγκρουσης των συντεχνιών με αφορμή τα θεατρικά δρώμενα του Chester: «*Εκκληση στο δικαστήριο της πόλης του Chester, το οποίο συγκάλεσε ο δήμαρχος John Walsh, τη Δευτέρα, μετά την εορτή του St Dunstain, τον όγδοο χρόνο του βασιλιά Ερρίκου Στ' μετά την κατάκτηση. Να θυμούνται όλοι ότι... ενώπιον του δημάρχου, των σερίφηδων και των αστικών αξιωματούχων της πόλης ειπώθηκαν τα εξής: με τη σύμφωνη γνώμη και την καλή θέληση των αρμόδιων των συντεχνιών των υφαντουργών, Walkers, Chaloners κατασκευαστών κουβερτών και των λαναράδων Richard de Hawardyn και Richardde Broghford και έπειτα από διαμαρτυρία, που κατατέθηκε στο δήμαρχο και στο συμβούλιο αποφασίζεται, εγκαθιδρύεται και ισχύει ότι κάθε υπήκοος ανεξαρτήτως οικονομικής κατάστασης και περιουσίας, ο οποίος συμμετέχει στις συγκεκριμένες συντεχνίες ή ασχολείται με επάγγελμα όμοιο με αυτές... θα πρέπει να ενισχύσει οικονομικά και να βοηθήσει στο κόστος και στις δαπάνες για τον εορτασμό των θεατρικών δρώμενων και τη λιτανεία του Corpus Christi, και τους πυρσούς για την τελετουργία προς τιμήν της Παρθένου Μαρίας. Και όλοι θα πληρώσουν ξεχωριστά για κάθε δράση και πομπή. Και αν κάποιος δεν πληρώσει το ποσό, που οι φύλακες ζητήσουν για αυτά, θα του επιβληθεί να το πληρώσει μέσα στον ίδιο μήνα με πρόστιμο 13 σελινιών....».*³⁸⁴

Στις 8 Μαρτίου 1471 ο βασιλιάς Εδουάρδος έστειλε επιστολή στο Chester, αναφορικά με τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η συνασπισμένη συντεχνία των σαμαροποιών και των βυρσοδεψών της πόλης (*Saddlers' and Curriers' Company*): «*Ο Εδουάρδος, με τη χάρη του Θεού βασιλιάς της Αγγλίας και της Γαλλίας και λόρδος της Ιρλανδίας, προς τον καθένα που λάβει αυτήν την επιστολή, χαιρετισμούς. Να γνωρίζετε ότι έγινε γνωστό σε εμάς από τους αγαπητούς μας υπηκόους, τους επιτρόπους Richard Sadiller and Henry Euome, και τους αστικούς αξιωματούχους Richard Euome, John Younge, Richard Younge, and Henry Younge, και τους αρχιμάστορες και τεχνίτες του*

³⁸⁴ REED: Cheshire, σ. 927-8, *Portmote Court Rolls* CCA: M/ R/ 4/85 mb 1.

επαγγέλματος των σαμαροποιών της πόλης του *Chester* ότι εξαιτίας της παράνομης εργασίας και της καταπάτησης [των εργασιακών νόμων] και την άσκηση της τέχνης από ξένους που ήρθαν στην πόλη και εξαιτίας της ανομίας των συγκεκριμένων που δεν ακολουθούν τους κανόνες και επομένως δεν βοηθούν να στηριχτεί η προσπάθεια κάλυψης των βαρών και των εξόδων του έργου και της παρέλασης που είχαν ανατεθεί στους επαγγελματίες της συντεχνίας. Και θυμίζουμε ότι οι αστοί τεχνίτες πρέπει κάθε χρόνο να υποστηρίζουν και να χρηματοδοτούν τους πυρσούς του *Corpus Christi* και το έργο και την παρέλαση για τη δόξα της συντεχνίας, του επαγγέλματος και όλης της πόλης και όταν τέτοιοι άνθρωποι εμφανίζονται και δεν στηρίζουν την προσπάθεια των αστών που το κάνουν για τη λατρεία του Θεού και με αίσθημα ευλάβειας, τόσο η συντεχνία και το εμπόριο όσο και η πόλη πλήττονται, με αποτέλεσμα οι συμμετέχοντες τεχνίτες να ζημιώνονται πολύ και να φτωχαίνουν οι ίδιοι και οι υπηρεσίες τους και να μην μπορούν να συνεχίσουν να αναλαμβάνουν το κόστος τώρα και στο μέλλον χωρίς τη βοήθεια μας και τη φροντίδα μας σε αυτό το πρόβλημα. Εμείς λοιπόν λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τα παραπάνω με ειδική χάρη και απόφαση ευνοούμε τους συγκεκριμένους υπηκόους, δηλαδή τους επιτρόπους, τους αστικούς αξιωματούχους, τους αρχιμάστορες και τους τεχνίτες και εμπόρους του επαγγέλματος αλλά και τους διαδόχους τους που θα αναλάβουν στο μέλλον τα καθήκοντα τους και θα εργάζονται και θα διαμένουν στο *Chester*. Αποφασίζουμε ότι στο εξής και για ένα διάστημα σαράντα ετών κανένα άτομο, ή ομάδα ατόμων δεν θα ενταχθεί στη συντεχνία και δεν θα ξεκινήσει δική του και δεν θα ασχοληθεί με την τέχνη και το εμπόριο της κατασκευής σαμαριών μέσα στην πόλη και όπου αλλού εκείνη ελέγχει, χωρίς την επιθυμία, την άδεια και τον έλεγχο των υπηκόων που αναφέρθηκαν παραπάνω και των διαδόχων τους. Και όποιος παραβιάσει τη διαταγή, θα τιμωρηθεί με πρόστιμο χιλίων σελινιών [...] εκ των οποίων τα μισά θα καταβληθούν σε εμάς τους κληρονόμους και τους διαδόχους μας και τα υπόλοιπα θα καταβληθούν στους επιτρόπους, τους αστικούς αξιωματούχους, τους αρχιμάστορες και τους τεχνίτες και εμπόρους που ασχολούνται με τη συγκεκριμένη τέχνη ώστε να στηρίζουν με αυτά τη παρέλαση, τη φωταγώγηση και το έργο που αναφέρθηκε παραπάνω. Επιπλέον επιτρέπουμε με την εξουσία μας στους παραπάνω υπηκόους και στους διαδόχους τους στα ίδια αξιώματα και επαγγέλματα να έχουν την ελευθερία στο μέλλον να συντάσσουν και να εκδίδουν, όπως εκείνοι κρίνουν σκόπιμο για αυτούς, αντίστοιχα διατάγματα και ρυθμιστικές οδηγίες ώστε να εξασφαλίζουν τις καλύτερες συνθήκες και ευκολίες για τη στήριξη και τη χρηματοδότηση της παρέλασης και του έργου του *Corpus Christi* που παρουσιάζεται

από τη συντεχνία των σαμαροποιών στην πόλη και όπου αλλού εκείνη ελέγχει. Έχοντας ελέγξει την επιστολή εκδίδεται, ως γνήσια. Εγώ ο ίδιος, προς το Chester, 8 Μαρτίου, τον δωδέκατο χρόνο της βασιλείας μου». ³⁸⁵

Το 1499 ο Lawrence Dutton κλήθηκε να απολογηθεί έπειτα από αίτημα του κόμη του Chester στο πλαίσιο της διερεύνησης μιας ιδιαίτερα ενδιαφέρουσας υπόθεσης. Ο κόμης ζητούσε να μάθει με ποιο έγγραφο και ποιά εξουσιοδότηση ο Dutton αξίωνε από όλους τους μενεστρέλους που έμεναν και εργάζονταν στην πόλη του Chester και σε άλλες πόλεις της κομητείας να συναντηθούν με τον ίδιο ή τον υπηρέτη (επιστάτη) του στην εορτή της Γέννησης του Ιωάννη του Βαπτιστή (*Nativity of St John the Baptist*) σε ετήσια βάση και να καταβάλουν τέσσερα γαλόνια με κρασί και μια λόγγη. Επίσης ρωτήθηκε με ποιά εξουσιοδότηση λάμβανε από κάθε πόρνη, που έμενε και εργαζόταν στις πόλεις και στα χωριά της κομητείας τέσσερα σελίνια τον χρόνο την ημέρα της διεξαγωγής της ίδιας εορτής. Ο Dutton προσήλθε στην ακρόαση με το δικηγόρο του και παραδέχτηκε ότι πράγματι είχε ζητήσει από κάθε τροβαδούρο της κομητείας να του καταβάλλει το κρασί και τη λόγγη και επίσης επιβεβαίωσε ότι ζητούσε προμήθεια από τις πόρνες της κομητείας, επειδή αυτός ακολουθούσε τα βήματα των προγόνων του, που έκαναν το ίδιο, καθώς είχαν δικαίωμα χρήσης σε αυτή τη γη και είχαν το δικαίωμα να ελέγχουν τις δραστηριότητες και να αποφασίζουν για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των υποτελών από τα παλαιά χρόνια μέχρι σήμερα. ³⁸⁶

Επίσης, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι οι συγκεκριμένες αντιμαχίες και συγκρούσεις μεταξύ των συναδέλφων τεχνιτών και εμπόρων και μεταξύ των εργοδοτών και των εργαζομένων διήρκησαν και τις πρώτες δεκαετίες του δέκατου έκτου αιώνα. Τα οικονομικά προβλήματα και οι προσπάθειες αύξησης της πολιτικής επιρροής του κόσμου της εργασίας στο αστικό συμβούλιο δεν άλλαξε μέχρι την περίοδο της βασίλισσας Ελισάβετ Α΄ και το μετασχηματισμό των εμπορικών συντεχνιών σε επαγγελματικές εταιρείες εμπόρων. Η διατήρηση των ύστερων μεσαιωνικών πολιτικών και οικονομικών μοντέλων αποτελεί στη σύγχρονη έρευνα μια παγιωμένη θέση των ερευνητών και επιβεβαιώνεται και στα θεατρικά δρώμενα του Chester, όπου οι νέες κοσμικές θεωρήσεις και η επίδραση του Προτεσταντισμού δεν επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό την πόλη και τους κατοίκους της μέχρι το 1580 και

³⁸⁵ TNA: PRO: CHES2/144 mb [7] 1471-2, Charter.

³⁸⁶ REED: Cheshire, σ 12. *Summons to Laurence Dutton ccALs: DSS3991/357. "By a writ of the privy seal and of the authority of parliament granted, 1499-1500"*.

την κατάργηση των θεατρικών μυστηρίων.

Μια ενδιαφέρουσα δικαστική υπόθεση εξελίχτηκε το 1539 στην πόλη, από την οποία εξάγονται ιδιαίτερα ενδιαφέροντα συμπεράσματα και επιβεβαιώνεται η άποψη για τη διατήρηση των μεσαιωνικών πολιτισμικών παραδόσεων και το μετασχηματισμό του μεσαιωνικού δράματος σε πεδίο πολιτικών συγκρούσεων. Εκείνη τη χρονιά, ο αρτοποιός John Cowper, ο οποίος κατείχε και το αξίωμα του αστικού αξιωματούχου της πόλης μαζί με τους αρτοποιούς John Smith και William Fletcher, οι οποίοι κατείχαν το αξίωμα του φύλακα της συντεχνίας μήνυσαν τον John Bruyn με την κατηγορία της παράνομης εργασίας και την απώλεια του κέρδους. Ο εγγυητής John Cut και ο κατηγορούμενος κλήθηκαν να απολογηθούν. Οι ενάγοντες κάλεσαν τον John Thropp ως δικηγόρο και οι κατηγορούμενοι τον Thomas Baildon. Ο δικηγόρος των αρτοποιών ξεκίνησε την αγόρευση του λέγοντας ότι η πόλη και τα έθιμα της ανάγονταν στην αρχαιότητα και για αυτόν το λόγο είναι τόσο σημαντικά. Και όλοι έπρεπε να τα τηρούν. Υπήρξε όμως ένα, το οποίο ο Bruyn παραβίασε. Ο δικηγόρος Thropp θύμισε στα μέλη του συμβουλίου ότι όταν η πόλη οργανώθηκε, αποφασίστηκε από κοινού ότι όλοι όσοι ασχολούνταν με την παρασκευή και το εμπόριο άρτου και συναφών προϊόντων θα έπρεπε πρωτίστως να διαμένουν μόνιμα στην πόλη και να συμμετέχουν στις συλλογικές διαδικασίες εκλογής των μελών των αστικών συμβουλίων, οι οποίες διεξάγονταν την Κυριακή μετά την εορτή του αγίου Διονυσίου.

Παραδοσιακά, συνέχισε ο δικηγόρος, από τη συντεχνία των αρτοποιών εκλέγονταν ένας αστικός αξιωματούχος και δύο φύλακες της συντεχνίας, υπεύθυνοι για τη συλλογή των εισφορών και άλλων αρμοδιοτήτων. Και εκείνοι ορκίζονταν ότι πάντοτε στη θητεία τους θα προσέχουν και θα επιτηρούν, ώστε καμία ζημία να μη βρει την πόλη και τη συντεχνία, ούτε κάποια κλοπή, ούτε άλλη παράβαση. Σε περίπτωση που κάποια παράβαση γινόταν στην υπηρεσία τους, εκείνοι θα τιμωρούνταν με οικονομικό πρόστιμο. Ο δικηγόρος συνέχισε την αγόρευση του, αλλάζοντας θέμα. Απευθυνόμενος σε όσους βρίσκονταν στην αίθουσα ακροάσεων, θύμισε ότι αποτελούσε έθιμο και κανόνα της πόλης, εάν κάποιος ξένος, περιπλανώμενος ή ακόμα και μέλος της πόλης ασκούσε το επάγγελμα του αρτοποιού χωρίς να ενημερώσει τους αστικούς αξιωματούχους και τους φύλακες και κερδίζοντας εις βάρος των νόμιμων εργαζόμενων αρτοποιών, που είχαν άδεια εργασίας και κατέβαλαν τις εισφορές στην πόλη και στη συντεχνία, τότε εκείνος

έπρεπε άμεσα να τιμωρηθεί επειδή ζημίωσε το κοινό συμφέρον όλων των αστών. Σε μια τέτοια περίπτωση, οι φύλακες και οι αστικοί αξιωματούχοι όφειλαν να ενεργήσουν για να καλυφθεί η ζημιά από την παράβαση και τη μη νόμιμη εργασία, ζητώντας αποζημίωση, το μισό ποσό της οποίας θα εξυπηρετούσε έξοδα της εορτής του *Corpus Christi* και των διαφόρων θεατρικών δρώμενων και η υπόλοιπη θα πιστωνόταν στον λόρδο βασιλιά. Έπειτα, οι ενάγοντες κατηγορήσαν τον Bruyn ότι ουδέποτε εγγράφηκε στη συντεχνία των αρτοποιών και παράνομα πωλούσε ψωμί όχι μόνο στους αστούς αλλά και σε σημαντικά πρόσωπα, που σχετίζονταν με τον βασιλιά Ερρίκο, όπως για παράδειγμα ο Dom John Byrkenshaw, ο οποίος πριν τη διάλυση των μοναστηριών, ήταν αβάς στο αβαείο του St Werburgh.³⁸⁷

Σε αντίθεση με τα μυστήρια της Υόρκης, το ρεπερτόριο του θεατρικού κύκλου του Chester χαρακτηριζόταν από ένα λιτό τρόπο αφήγησης της ιστορίας, η οποία παρουσιαζόταν επί σκηνής. Ωστόσο, και στη συγκεκριμένη πόλη τα βιβλικά έργα που επιμελούνταν οι συντεχνίες περιελάμβαναν πολιτικές και κοινωνικές αναφορές, οι οποίες προβλημάτιζαν το ακροατήριο. Εξετάζοντας τις αρχειακές πηγές και το *Reginall* της πόλης, φαίνεται ότι ένα από τα πρώτα θέματα της Παλαιάς διαθήκης, τα οποία δραματοποιήθηκαν για την εορτή του *Corpus Christi* ήταν εκείνο της παράνομης και κακής εργασίας του Κάιν. Η σύγκρουση των δύο αδελφών, η οποία οδήγησε στην αμαρτία και στην καταστροφή του Κάιν είχε απασχολήσει τους μοναχούς, που είχαν την ευθύνη της απόδοσης ήδη από τα τέλη του δωδέκατου αιώνα. Αδιαμφισβήτητα, στις προθέσεις τους δεν ήταν η πολιτική αφύπνιση και η εργασιακή συσπείρωση των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων.

Όμως δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι από την κρίση της πανώλης και της επιβολής των εργασιακών διαταγμάτων, οι συντελεστές ενσωμάτωσαν στο συγκεκριμένο έργο στοιχεία και αναφορές, οι οποίες είχαν πολιτικό και οικονομικό πρόσημο. Το έργο, όπως διαμορφώθηκε στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα από τους ειδικευμένους τεχνίτες και τους μικρούς εμπόρους διαπραγματευόταν το ζήτημα της «κακής» εργασίας, το οποίο αποτελούσε την πηγή πολλών συγκρούσεων στην πόλη ανάμεσα στους νομοκατεστημένους τεχνίτες και τους νεοεισερχόμενους πρόσφυγες, που επιζητούσαν λύση στο πρόβλημα της επιβίωσης, αλλά και ανάμεσα στο αστικό συμβούλιο των αρχιμαστόρων και των εργαζόμενων τεχνιτών τους, οι οποίοι αντίκριζαν στο πρόσωπο των νέων

³⁸⁷ REED: Cheshire, σ. 940-942, *Sheriffs' Rolls* CCALS: ZSR 542 mb6.

συναδέλφων τους μια σοβαρή απειλή για το επαγγελματικό τους μέλλον. Ενώ πριν την κρίση της πανώλης, η ιστορία είχε κυρίως διδακτικό χαρακτήρα, προτρέποντας το ακροατήριο να αντιμετωπίσει τις συγκεκριμένες εκφάνσεις της αμαρτίας με τους ίδιους τρόπους που τις αντιμετώπισαν τα βιβλικά πρόσωπα, από τα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα και εξής τα υπάλληλα στρώματα επιδίωξαν να περιθωριοποιήσουν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της πόλης, διατηρώντας μεν το θρησκευτικό χαρακτήρα των θεατρικών αναπαραστάσεων, συνδέοντας δε τα μη προνομιούχα μέλη του εκκλησιάσματος και της πόλης με παραβατικές συμπεριφορές, οι οποίες απειλούσαν άμεσα το κοινό συμφέρον της ενορίας και της κοινωνίας.³⁸⁸ Η σύνδεση των μη προνομιούχων με τους νέους κακούς εργαζόμενους και ανάξιους φτωχούς, όπως παρουσιάζονταν μέσα από τα εργασιακά διατάγματα πραγματοποιήθηκε επί σκηνής με τη χρήση αναπαραστατικών δράσεων και κωμικών φιγούρων, οι οποίες προειδοποιούσαν το ακροατήριο για έναν κίνδυνο υπαρκτό, ο οποίος σύντομα θα τους απειλήσει, εάν δεν λάμβαναν σοβαρά μέτρα για την εξάλειψη του.

Ο Κάιν ήταν ένας χαρακτηριστικός κακός ήρωας, ο οποίος δεν σώθηκε τελικά από την πώση, την οποία ο ίδιος προκάλεσε. Όμως, τα μέλη της ύστερης μεσαιωνικής κοινότητας είχαν τη θέληση και τη δυνατότητα να βοηθήσουν και να προστατεύσουν τα άτομα με αποκλίνουσα συμπεριφορά. Στον θεατρικό κύκλο του Chester, ο Ιακώβ παρουσιάζεται ως αλαζονικός και εγωιστής αγρότης της γης, ο οποίος ακολουθεί το δύσκολο δρόμο της μετάνοιας και τελικά λυτρώνεται και συγχωρείται. Ο Αβραάμ, όπως και ο Άβελ, οι οποίοι παρουσιάζονταν ως έντιμοι και αυστηρά πειθαρχημένοι ανταμείβονταν, προτρέποντας όλα τα μέλη της πόλης να ακολουθήσουν το παράδειγμα τους.³⁸⁹

Αντίστοιχα, στα θεατρικές αναπαραστάσεις των ιστοριών της Καινής Διαθήκης, το ζήτημα της εργασίας αποτελούσε επίσης κομβικό σημείο αντιπαράθεσης μεταξύ του κόσμου της εργασίας από τη μια πλευρά και των εργοδοτών και ξενόφερτων τεχνιτών από την άλλη πλευρά. Χαρακτηριστικοί είναι οι ρόλοι των βοσκών στα θεατρικά μυστήρια, που αντλούσαν το περιεχόμενό τους από την Καινή Διαθήκη. Στα περισσότερα έργα, η ύπαρξη και η μάλλον ασήμαντη για την εξέλιξη της ιστορίας δράση των βοσκών υπήρχε με στόχο την ταύτιση της πλειοψηφίας του κοινού με

³⁸⁸ Nicholas Maltman, *A Study of the Evil Characters in the English Corpus Christi Cycles*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1957, σ. 75-82.

³⁸⁹ Γενικά για το ζήτημα βλ.: Jessica Dell, David Klausner (επιμ.), *The Chester Cycle in Context, 1555–1575: Religion, Drama, and the Impact of Change*, Λονδίνο, Routledge, 2016, Hugh T. Keenan, *Typology and English Medieval Literature*, Μίσιγκαν, Ams Press, 1992.

πρόσωπα που βιοπορίζονταν από την εργασία της γης και την εκτροφή ζώων. Εξάλλου, η οικονομία ολόκληρης της κομητείας του Cheshire και η ανάπτυξη ενός συντεχνιακού οικονομικού μοντέλου βασιζόταν στην έγγεια εκμετάλλευση. Στη σκηνή, οι βοσκοί του Chester δεν αντιμετωπίζονταν ως καλοί και υπομονετικοί εργάτες όπως στην Υόρκη ή στον θεατρικό κύκλο του N-Town, αλλά ως γκρινιάρηδες και απαιτητικοί εργάτες, που συνεχώς αντιμετώπιζαν προβλήματα στην εργασία τους. Η λύση στο πρόβλημα τους ήρθε μέσα από την πίστη τους στην Εκκλησία και την πόλη, οι οποίες φρόντιζαν για τις αδικίες και τα δεινά που υφίστανται.

Το πρόβλημα της εργασίας απασχολούσε ιδιαίτερα τόσο τους διοργανωτές των έργων όσο και το ακροατήριο, καθώς ήταν η βασική πηγή των προβλημάτων της καθημερινότητας τους. Στην αστική κοινότητα το θεατρικό δρώμενο δημιουργούσε επίσης τις βάσεις για τη συντήρηση της κοινωνικής πόλωσης, ακόμα και όταν ο στόχος ενός θεατρικού έργου ήταν ξεκάθαρα διδακτικός. Ένα ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί το έργο *The Creation of Adam and Eve*, το οποίο πραγματεύεται τον διωγμό των πρωτόπλαστων από τον Παράδεισο, που διοργανώθηκε από τη συντεχνία των υφασματοπωλών.³⁹⁰ Σε γενικές γραμμές το συγκεκριμένο θέμα απαντούσε στο Chester και στο Norwich με τον γενικό τίτλο *The Temptation of Eve*.³⁹¹ Η φιγούρα του σατανά εμφανίζεται στη σκηνή, η οποία απεικονίζει τον Παράδεισο, έχοντας φορέσει ένα άλλο κουστούμι με αστείο τρόπο.³⁹² Το κοινό του Chester αντίκριζε έναν φίλο και γείτονα, που αναπαριστούσε τον διάβολο να προσπαθεί να ξεγελάσει την Εύα, φορώντας μια γυναικεία μάσκα, ένα ζευγάρι ψεύτικα στήθη, γάντια για να καλύψει τα μακριά νύχια του και ένα δερμάτινο πανί για να κρύψει τις οπλές του και με ψεύτικη γυναικεία φωνή απευθυνόταν στην Εύα, για να την παρασύρει. Για το κοινό της πόλης, το οποίο γελούσε με την αστεία αναπαράσταση, γινόταν σαφές ότι η συγκεκριμένη προσπάθεια του σατανά στόχευε στη καταστροφή του ανθρώπου, ο οποίος θα καταδικαζόταν στη δυστυχία και τη συνεχή εργασία μέσα από την απάτη, που οργανώθηκε εναντίον του:

³⁹⁰ Christina M. Fitzgerald, John T. Sebastian (επιμ.), *The Broadview Anthology of Medieval Drama*, Broadview Press, 2012, σ. 206-208.

³⁹¹ REED: *Cheshire*, σ. 38. “*You wurshipfflill men of the draperye loke that paradyce be all redye Prepare also the mappa mundi Adam and eke eve*”.

³⁹² R. Hanning, “‘You Have Begun a Parlous Pleye’: the Nature and Limits of Dramatic Mimesis as a Theme in Four Middle English ‘Fall of Lucifer’ Cycle Plays” στο Clifford Dqvidson (επιμ.), *Drama in the Middle Ages*, Νέα Υόρκη, AMS Press, 1982, σ. 140-168, Karl Tamburr, “The Dethroning of Satan in the Chester Cycle”, *Neuphilologische Mitteilung*, 85, (1984), σ. 316-328.

*Serpens: θα μεταμφιεστώ και θα προσφέρω αυτό το φρούτο,
Και έτσι και οι δύο για χάρη της απόλαυσης τους,
θα εκδιωχθούν από τον παράδεισο θα χάσουν τη μακαριότητα!
Με το φέρσιμο της οχιάς σε αυτό εδώ το μέρος
που σαν πουλί με τα φτερά του (αυτή) έχει,
και με το αγνό πρόσωπο της,
εγώ σαν οχιά, την αρετή της θα κλέψω!
Και από αυτό εδώ το δέντρο του Παραδείσου,
Θα φάει ακολουθώντας τη συμβουλή μου,
γιατί οι γυναίκες είναι γεμάτες ανυπομονησία.
Και δεν θα το αφήσει! και αφού το φάει χωρίς αμφιβολία
και οι δύο θα πέσουν, όπως και εγώ.
Και θα εξοριστούν από την κοιλάδα αυτή
όπως και οι απόγονοι τους για πάντα.³⁹³*

Το συγκεκριμένο απόσπασμα έχει μελετηθεί και αξιοποιηθεί για τη μελέτη πολλών πτυχών της καθημερινότητας των ανθρώπων του ύστερου Μεσαίωνα. Το έργο είναι ιδιαίτερα μεγάλο σε έκταση και από τους στίχους του εξάγονται πολλά και ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τις κοινωνικές σχέσεις, την πίστη και την ευλάβεια των χριστιανών αλλά και τους έμφυλους ρόλους. Δεν έχει ωστόσο τονιστεί η συνεισφορά του συγκεκριμένου θεατρικού δρώμενου στη σύνδεση του μεσαιωνικού δράματος με τις αστικές συγκρούσεις και τις λαϊκές αναταραχές του δέκατου τέταρτου και δέκατου πέμπτου αιώνα. Αν και στο απόσπασμα δεν υπάρχει σαφής αναφορά στην πόλωση μεταξύ των μελών του κόσμου της εργασίας, τα οποία αντιμετώπιζαν μια συνεχόμενη κρίση, από το 1349 και εξής είναι πρόδηλο ότι ο τελικός σκοπός του έργου ήταν να θυμίσει στο ακροατήριο το λάθος των πρωτόπλαστων, το οποίο ισοδυναμούσε με τη σκληρή και συνεχόμενη εργασία, αν θυμηθούμε τη ρήση του Fitzralph.

³⁹³ Peter Happe, *English Mystery Plays, a Selection*, Λονδίνο, Penguin, 1975, σ. 62-78, σ. 70, Επίσης βλ.: H. Deimling (επιμ.), *The Chester Plays, EETS*, 1893, σ. 28,11, στχ. 189–208, “*Serpens disguise me I will anon tye and profer her of that ilke fruit so shall they both for ther delight be banished from the blisse. A manner of an Adder is in this place, that wynges like a byrd she hase, feete as an Adder, a maydens face; her kinde will I take. And of that tree of Paradiçe she shall eate through my coyntice; for women are full iccoris, that she will not forsake. And eate she of it full witterly, they shall fare bothe, as did I, be banished bouth of that vallye and their offspring for aye. Therefore, as brocke I my pane, my adders coate I will put on, and into paradise will I gone, as fast as ever I may*”.

Η Catherine Little σε μια ενδιαφέρουσα μελέτη της υποστηρίζει μέσα από την ανάδειξη αρκετών περιπτώσεων ότι τα μεσαιωνικά θεατρικά δρώμενα αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα αντανάκλασης του τρόπου σκέψης των ανθρώπων του ύστερου Μεσαίωνα αναφορικά με την εργασία, την άσκηση πολιτικής και την έννοια της αδικίας και της πόλωσης.³⁹⁴ Ακολουθώντας το μοντέλο ανάλυσης της Little μπορούμε να εξάγουμε πολλά συμπεράσματα λαμβάνοντας υπόψη και το θεατρικό έργο *The Creation of Adam and Eve*. Ένα από τα γνωστότερα έργα του θεατρικού κύκλου του Chester είναι το έργο *The Shepherd's Play*, το οποίο συναντάται με ορισμένες διαφοροποιήσεις στο ομώνυμο έργο, όπως δίνεται στο χειρόγραφο Towneley. Σύμφωνα με τον Martin Stevens, και τα δύο έργα χρονολογούνται στα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα και πραγματεύονται το ζήτημα της εργασίας των ανειδίκευτων και φτωχών βοσκών τόσο σε βιβλικό όσο και σε πραγματικό περιβάλλον. Η Little εντοπίζει στη μελέτη της μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα σύμπτωση. Τα δύο έργα παρουσιάζουν ομοιότητες στο πρώτο μέρος της πλοκής, όπου εκτυλίσσεται η ιστορία και η ζωή των βοσκών, πριν «πρωταγωνιστήσουν» στη βιβλική ιστορία, στην οποία τα κυρίαρχα θέματα ήταν εκείνο του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου (*Annunciation*) και του Προσκυνήματος των Μάγων (*Adoration*). Πράγματι, τόσο στο έργο του Chester όσο και στο χειρόγραφο Towneley υπάρχει στην αρχή ένας μονόλογος ενός εκ των βοσκών, αποκαλύπτοντας το ενδιαφέρον των συντελεστών της παράστασης για τις συνθήκες εργασίας και την καθημερινότητα των ανειδίκευτων και ημερομίσθιων εργαζόμενων της κομητείας και των προβλημάτων, που αντιμετώπιζαν.³⁹⁵

Στην αρχή της πρώτης εκδοχής του έργου του Chester περιγράφεται η σκληρή εργασία του βοσκού με έναν τρόπο διαφορετικό. Σύμφωνα με την πλοκή, οι δύο πρωταγωνιστές βοσκοί δεν έχουν γαλουχηθεί με τις χριστιανικές διδαχές και επομένως ο λόγος τους στο έργο δεν έχει διδακτικό χαρακτήρα αλλά αντίθετα κωμικό. Παρά το γεγονός ότι πρόκειται για δύο αστείες και μάλλον αφελείς φιγούρες, οι βοσκοί ήταν οι αγαπημένοι χαρακτήρες του κοινού, εξαιτίας της ταύτισης τους με τα περισσότερα μέλη της αστικής κοινότητας και της εξαρτώμενης υπαίθρου.

³⁹⁴ Catherine Little, *Transforming Work: Early Modern Pastoral and Late Medieval Poetry Transforming Work: Early Modern Pastoral and Late Medieval Poetry*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2013, Robert S. Sturges, *The Circulation of Power in Medieval Biblical Drama: Theaters of Authority*, Νέα Υόρκη, Springer, 2015.

³⁹⁵ Martin Stevens, A.C. Cawley (επιμ.), *The Towneley Plays*, 2τ., *EETS*, 13, 14, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1994.

Άλλωστε, ακόμα και η πλειοψηφία του κοινού διέμενε στις πόλεις της κομητείας, ο κόσμος της αγροτικής εργασίας αποτελούσε το περισσότερο οικείο πρόσωπο του τεχνίτη και του εργάτη της εποχής. Στην αρχή του έργου, οι βοσκοί συζητούν και αναρωτιούνται για τη καθημερινότητά τους, όταν ο άγγελος εμφανίζεται και τους ενημερώνει για τη νύχτα της γέννησης του Χριστού. Παρά το θεολογικό μήνυμα του έργου, το κοινό έχει ήδη σχηματίσει την εικόνα που οι συγγραφείς ήθελαν αναφορικά με την κοινωνική θέση και την οικονομική κατάσταση του κόσμου της αγροτικής εργασίας.

Σε δύο αποσπάσματα της πρώτης εκδοχής του έργου αποτυπώνονται οι δυσκολίες της χειρωνακτικής εργασίας και των δυσμενών συνθηκών της καθημερινότητας, οι οποίες δυσχεραίνονται σε συνδυασμό με τις αντικειμενικές κρισιακές συνθήκες της περιόδου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρονται στους πρώτους στίχους του εναρκτήριου μονόλογου: *«Έχοντας περπατήσει στην ερημιά, μέσα από τις μπότες μου τα πόδια μου υποφέρουν, και με τις άγριες καταιγίδες τα πρόβατά μου να προσέχω και με σιγουριά και τόλμη να τα σώσω...»*.³⁹⁶

Ο εργάτης της γης και ο κτηνοτρόφος παρουσιάζονται στο έργο όπως πραγματικά είναι, χωρίς επιπρόσθετα στοιχεία πνευματικότητας και ευλάβειας, που δίνονταν στους χαρακτήρες από τους συντελεστές των έργων. Πρόκειται για έναν καθημερινό άνθρωπο, ο οποίος είναι σωματικά και πνευματικά εξαντλημένος, από την κούραση και το άγχος για τη επιβίωση των ζώων του, που του εξασφαλίζουν τα προς το ζην. Το ενδιαφέρον των συγγραφέων για τη ρεαλιστική αποτύπωση της καθημερινής σκληρής εργασίας των υπάλληλων στρωμάτων φαίνεται επίσης εύκολα στο *The Second Shepherd's Play* του χειρογράφου Towneley.³⁹⁷ Παραμένοντας στο έργο του Chester, σε ένα άλλο σημείο της πρώτης εκδοχής, στο μονόλογο του βοσκού κυριαρχεί το αίσθημα της αγωνίας και του φόβου, επειδή ο υποτελής οδήγησε τα ζώα του στην εξάντληση και τελικά στο θάνατο για να καλύψει το ενοίκιο και τις οικονομικές υποχρεώσεις που όφειλε στον φεουδάρχη: *«Όλα μου τα πρόβατα είναι νεκρά, και εγώ είμαι μόνος, η σήψη τα σκότωσε αργά, τώρα ζητιανεύω και δανείζομαι,*

³⁹⁶ Martin Stevens, *Four Middle English Mystery Cycles: Textual, Contextual and Critical Interpretations*, σ. 1, 16-117, David Mills, Robert Mayer Lumiansky (επιμ.), *The Chester Mystery Cycle, EETS*, 3.τ., Οξφόρδη, Oxford University Press, 1986, στχ. 1-12.

³⁹⁷ Benn Sowerby, *The Wakefield Second Shepherds Play: From the Towneley Cycle - Modernised Edition*, Λονδίνο, Author House, 2010 (Περιλαμβάνει το έργο σε μετάφραση 48 σελίδων).

τα χέρια μου τεντώνω και προκαλώ το κλάμα, αν είμαι καλός, ίσως η άνοιξη όταν έρθει με συγχωρήσει, δεν έχω να πάω πουθενά, ούτε να πληρώσω, ούτε να πάρω».³⁹⁸

Από το συγκεκριμένο απόσπασμα είναι δυνατόν να εξάγουμε ένα ακόμα ενδιαφέρον συμπέρασμα αναφορικά με τη στόχευση του έργου. Από τον μονόλογο του βοσκού, δημιουργούνται στο ακροατήριο με ευκολία δύο συνδέσεις. Η πρώτη σχετίζεται με την ίδια την ταυτότητα του πρωταγωνιστή. Ο κωμικός βοσκός εμφανίζεται πρωτίστως ως μέλος μιας εργασιακής ομάδας, η οποία αντιμετωπίζει δυσμενείς συνθήκες. Στο πλαίσιο του εναρκτήριου λόγου του, δεν γίνεται καμία αναφορά στο θρησκευτικό θέμα του έργου, αντιμετωπίζοντας την κεντρική ιστορία ως δευτερεύουσα. Η δεύτερη σύνδεση σχετίζεται με τη θέση των υπάλληλων στρωμάτων, που αποτελούσαν το εργατικό δυναμικό της πόλης και της πάγιας επιθυμίας των εργοδοτών τους να υπονομεύσουν οποιαδήποτε προσπάθεια κοινωνικής κινητικότητας.³⁹⁹

Η επίτευξη της στόχευσης των ελίτ μπορούσε να επιτευχθεί μέσα από την σταδιακή υποβάθμιση των εργαλείων και των μέσων, τα οποία ήταν απαραίτητα για κάθε επαγγελματική δραστηριότητα. Στο έργο ο βοσκός θρηνεί για τον θάνατο των προβάτων του, τα οποία πέθαναν στη προσπάθεια του να μαζέψει το ενοίκιο για τη γη και να καλύψει τις υπόλοιπες φεουδαλικές υποχρεώσεις του, καταλήγοντας στη φτώχεια και την επαιτεία. Από την κρίση της πανώλης και την επιβολή των εργασιακών διαταγμάτων είχε καταστεί σαφές στα υπάλληλα στρώματα ότι η εργασιακή αβεβαιότητα ήταν συνυφασμένη με την ανάγκη για φιλανθρωπία.⁴⁰⁰ Παράλληλα, οι δεδομένες συνθήκες είχαν ως αποτέλεσμα να προκληθεί μια υποτίμηση στην περιουσία και στον υλικό εξοπλισμό του κόσμου της εργασίας, καθιστώντας τα μέλη ενός εργαστηρίου πλήρως εξαρτώμενα από τους αρχιμάστορες και εμπόρους.⁴⁰¹

³⁹⁸ Peter Happe, *English Mystery Plays*, σ. 145-146. “All my shepe ar gone; I am not left oone; The rott has theym slone; Now beg I and borrow My handys may I wryng and mowmyng make; Bot if good will spryng the countre forsake; Fermes thyk ar comyng; my purs is bot wake; I have nere hand nothyng to pay nor to take”.

³⁹⁹ Peter Berek, “Follow the Money’: Sex, Murder, Print and Domestic Tragedy”, *Medieval and Renaissance Drama in England*, 21, (2008), σ. 170-88, Leonard Goldstein, *The Origins of Medieval Drama*, Μάντισον, Fairleigh Dickinson University Press, 2004, σ. 179-181.

⁴⁰⁰ Ben McRee, “Charity and Gild solidarity in late medieval England”, *Journal of British Studies*, 32, (1993), σ.195–225, σ. 198, ο McRee υποστηρίζει θερμά την άποψη ότι παροχή φιλανθρωπικής δράσης ήταν τακτική και αποτελούσε ρήτρα στις συνεργασίες συντεχνιών και πόλης.

⁴⁰¹ Dyer, *Standards of Living*, σ. 231-32.

Στις αρχές του δέκατου πέμπτου αιώνα, οι ειδικευμένοι τεχνίτες δεν είχαν προσωπικό εξοπλισμό εργασίας και συχνά δεν διαφοροποιούνταν οικονομικά από τους αρχιμάστορες, καθώς ελάχιστοι ήταν εκείνοι, που είχαν στην κατοχή τους εξοπλισμό κάποιας αξίας. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Clarkson: «η αξία όμως των εργαλείων δεν ήταν τόσο σημαντική όσο το απόθεμα του παραγόμενου προϊόντος. Το απόθεμα σιταριού, που κρατούσε ένας φούρναρης άξιζε περισσότερο από τα εργαλεία του και το ίδιο συνέβαινε σχεδόν σε όλες τις ειδικότητες. Ο τόπος εργασίας ενός τεχνίτη σπάνια ξέφευγε από τον άμεσο χώρο της κατοικίας του. Ακόμα και αν το εργαστήριο βρισκόταν σε ξεχωριστό σημείο πάλι θεωρείτο προέκταση της οικίας».⁴⁰²

Κλείνοντας, στην έρευνα για τη σημασία του μεσαιωνικού δράματος ως πεδίου εκδήλωσης συγκρούσεων στο εσωτερικό του επαγγελματικού εργαστηρίου από τον κόσμο της εργασίας και τον κόσμο των εργοδοτών, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται η επιλογή του διαβόλου ως χαρακτηριστικής και καθοριστικής φιγούρας, η οποία εκτός από την κομβική της σημασία που είχε στη δραματοποίηση της βιβλικής ιστορίας, ανασηματοδοτήθηκε και με τη χρήση πολιτικών και κοινωνικών αναφορών. Στο αγγλικό μεσαιωνικό δράμα και ιδιαίτερα στους θεατρικούς κύκλους της Υόρκης και του Chester, η γνώριμη και δημοφιλής φιγούρα του διαβόλου αποτελούσε το ιδανικό τέχνασμα για την ανάδειξη οποιασδήποτε αντιπαράθεσης, αποκαλύπτοντας τον φορέα του εκάστοτε προβλήματος.

Η φιγούρα του διαβόλου και η συμβολή του στη κοινωνική σάτιρα του ύστερου Μεσαίωνα απασχόλησε τους φιλόλογους και τους περισσότερους ιστορικούς της μεσαιωνικής κουλτούρας ήδη από τις αρχές της συστηματικής μελέτης των αγγλικών μυστηρίων. Χαρακτηριστική είναι η θέση του πρώτου μελετητή και εισηγητή της ιστορίας του μεσαιωνικού δράματος E.K. Chambers ότι αν και ήταν αδύνατο στο λειτουργικό δράμα να ενσωματωθούν κοσμικά ζητήματα και κοινωνικά ερωτήματα λόγω της σύνθεσής του, οι αστοί είχαν τη δυνατότητα να ενσωματώσουν στοιχεία κοινωνικής σάτιρας στα μυστήρια, η οποία αντανάκλασε τις αστικές συγκρούσεις της εποχής και εκφραζόταν επί σκηνής με το λόγο και τις χειρονομίες

⁴⁰² L. A. Clarkson, *The Pre-industrial Economy of England*, Λονδίνο, Batsford, 1971, σ. 98. Γενικά βλ. John Hare, *A Prospering Society: Wiltshire in the Later Middle Ages*, University of Hertfordshire Press, 2011, σ. 147-150, B.A. Holderness, *Pre-Industrial England, Economy and Society from 1500 to 1750*, Λονδίνο, State Mutual Book, 1976.

των διαβόλων, που αποτελούσαν στοιχεία εκκοσμίκευσης και προόδου σε ένα περιβάλλον ευλάβειας.⁴⁰³

Ειδικότερα, η παρουσία της φιγούρας του διαβόλου επί σκηνής είχε πολιτικές στοχεύσεις. Ο John Cox υποστηρίζει ότι πολιτικά η παρουσία του εωσφόρου στα έργα και κυρίως η πτώση του στους τέσσερις ολοκληρωμένους θεατρικούς κύκλους και ιδιαίτερα σε εκείνον του Chester αντανακλούσε τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες του ύστερου Μεσαίωνα, οι οποίες λάμβαναν χώρα στο φεουδαρχικό περιβάλλον, ακόμα και όταν είχε συντελεστεί η αστική ανάπτυξη.⁴⁰⁴ Ωστόσο, η συγκεκριμένη προσέγγιση δεν είναι καινούρια.⁴⁰⁵ Ο Jean Seaton και η Norma Kroll σε σχετικά άρθρα τους εξέτασαν τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές όψεις της σχέσης του διαβόλου με τον Θεό επί σκηνής, καταλήγοντας ότι οι συντελεστές των θεατρικών παραγωγών αντιμετώπιζαν τη σχέση του Θεού με τους αγγέλους και συνεπώς του διαβόλου αντίστοιχα με εκείνη του φεουδάρχη και των υποτελών του. Επομένως, εκ των προτέρων ο κύκλος του Chester αντιμετώπιζε τη δύσκολη σχέση της πολιτικής και οικονομικής εξάρτησης με όρους σύγκρουσης ή υποταγής.

Μια τέτοια πολιτική θέση δεν ήταν άγνωστη, ειδικά αν εξετάσουμε τα πλέγματα εξουσίας στις μεσαιωνικές κοινωνίες με το τριμερές σχήμα των τριών επιλογών των υπάλληλων στρωμάτων του Steven Rigby.⁴⁰⁶ Το βασικό πρόβλημα σε αυτό το επιχείρημα αναφορικά με τον μετασχηματισμό της μεσαιωνικής θεατρικής σκηνής σε χώρο δημόσιας αντιπαράθεσης των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων με τις εργοδοτικές και αστικές ελίτ έγκειται στην απουσία οποιασδήποτε αναφοράς της πόλης ή της συντεχνίας. Οι αστοί του Chester αντιμετώπιζαν τις αστικές και συντεχνιακές συγκρούσεις επί σκηνής, ανανοηματοδοτώντας τη βιβλική

⁴⁰³ E.K. Chambers, *The Mediaeval Stage*, 2.τ., σ.105. Ειδικότερα βλ: John Cox, *The Devil and the Sacred in English Drama, 1350-1642*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2004. Για την πολιτική εργαλειοποίηση της φιγούρας του διαβόλου στην πλούσια βιβλιογραφία βλ: O. B. Hardison, *Christian Rite and Christian Drama in the Middle Ages*, Βαλτιμόρη, Johns Hopkins University Press, 1966, James Sharpe, *Instruments of Darkness: Witchcraft in Early Modern England*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 1997, Bernard Spivack, *Shakespeare and the Allegory of Evil*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1958, David M. Bevington, *From "Mankind" to Marlowe* Κέμπριτζ, Harvard University Press, 1962.

⁴⁰⁴ John Cox, *The Devil and the Sacred in English Drama*, σ. 22.

⁴⁰⁵ Jean Q. Seaton, "Source of Order or Sovereign Lord: God and the Pattern of Relationships in Two Middle English "Fall of Lucifer" Plays", *Comparative Drama*, 18, (1984), σ. 203-221, Norma Kroll, "Dramatic Interaction and Conflict in the Chester Cycle "Fall of Lucifer", *Medieval & Renaissance Drama in England*, 2, (1985), σ. 33-50.

⁴⁰⁶ S.H. Rigby, "English Society in the Later middle Ages: Deference", σ. 25-40.

ιστορία. Αντίθετα, η ανυπακοή του εωσφόρου και η αδιαφορία για τον Θεό συνάδει περισσότερο με μια αστική ή βαρονική εξέγερση.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ John Cox, *The Devil and the Sacred in English Drama*, σ. 22.

Ε' Κεφάλαιο

Τα θεατρικά δρώμενα των βασιλικών εισόδων ως καταλύτης
στην εκτόνωση συγκρούσεων μεταξύ των αστικών ολιγαρχιών, των υπηκόων
και του στέμματος

Ε.1. «Ο βασιλιάς εισέρχεται στην πόλη»: Νέες προσεγγίσεις στη μελέτη των
θεατρικών δρώμενων των βασιλικών εισόδων και των κοσμικών παρελάσεων

Στην εισαγωγή της σημαντικής μελέτης του για τη μεσαιωνική λαϊκή
κουλτούρα, ο Gordon Kipling έγραφε χαρακτηριστικά: «ένα βιβλίο για την οργάνωση
των μεσαιωνικών παρελάσεων και των κοσμικών εορτασμών δεν χρειάζεται πλέον
εξήγηση ή άλλη διευκρίνιση».⁴⁰⁸ Η πρόταση με την οποία ξεκινούσε την έρευνά του
για τις βασιλικές εισόδους στην Αγγλία του Μεσαίωνα αφενός αποτύπωνε τη θέση
του για την ανάγκη ενίσχυσης της έρευνας των τελετουργικών και των δρώμενων των
βασιλικών εισόδων, ως παραμέτρου κομβικής σημασίας για την κατανόηση των
πολιτικών συνθηκών και της κοσμικής κουλτούρας των ευρωπαϊκών κοινωνιών,
αφετέρου δεν άφηνε πολλά περιθώρια για την εκπόνηση νέων ερευνών, εξαιτίας της
έλλειψης ανεξερεύνητων αρχειακών πηγών. Όπως έδειξαν πολλοί ιστορικοί πριν από
αυτόν, η κοσμική δραματολογία προς τιμήν του μονάρχη ή με αφορμή ένα γεγονός
στο οποίο εκείνος είχε πρωταγωνιστικό ρόλο, ήταν πρωτίστως μια πολιτική δράση με
σημαντικές πολιτικές επιπτώσεις για το μέλλον του ίδιου και του βασιλείου του.⁴⁰⁹
Όμως, αν και η πολιτική σημασία των δρώμενων ήταν αδιαμφισβήτητη, ο Kipling
εστίασε περισσότερο στην πολιτισμική διάσταση των βασιλικών εισόδων και
λιγότερο στη πολιτική εργαλειοποίησή τους.

Στην ιστοριογραφία των τελευταίων είκοσι χρόνων, νέα δεδομένα ήρθαν στο

⁴⁰⁸ Gordon Kipling, *Enter the King: Theatre, Liturgy*, σ. 1.

⁴⁰⁹ Για την ιστοριογραφία των βασιλικών εισόδων γενικά βλ.: Roy Strong, *Art and Power: Renaissance Festivals 1450-1650*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1984, Inigo Jones, Stephen Orgel (επιμ.), *The Theatre of the Stuart Court*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1973, Stephen Orgel, *The Jonsonian Masque*, Μασαχουσέτη, Cambridge University Press, 1965, ο ίδιος, *The Illusion of Power: Political Theater in the English Renaissance*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1975, David Bergeron, *English Civic Pageantry, 1558-1642*, Λονδίνο, Edward Arnold, 1971.

φως στο πλαίσιο της ευρύτερης ενασχόλησης των ιστορικών με τα ζητήματα της μεσαιωνικής λαϊκής κουλτούρας. Τα θεατρικά δρώμενα και τα τελετουργικά των μεσαιωνικών αστικών θριάμβων, τα οποία οργανώθηκαν και παρουσιάστηκαν στα αστικά κέντρα του ύστερου Μεσαίωνα, προμήθευσαν τη σύγχρονη έρευνα με πλούσια συμπεράσματα για τη λαϊκή κουλτούρα, την καθημερινότητα, τη σημασία του χρήματος και κυρίως την πολιτική σχέση του μονάρχη με τους υποτελείς του. Από τα τέλη του δωδέκατου αιώνα έως και τα τέλη της Αναγέννησης σε όλη την Ευρώπη πραγματοποιούνταν βασιλικές εισοδοί αποκαλύπτοντας τις κοινές επιδιώξεις και τις διεκδικήσεις των ειδικευμένων τεχνιτών, των ημερομίσθιων εργατών και των μικρεμπόρων, ανεξαρτήτως της γλώσσας τους και της γεωγραφικής περιοχής.⁴¹⁰

Εξαιρώντας τη μελέτη του Glynne Wickham και των ιστορικών που επηρεάστηκαν από το έργο του,⁴¹¹ οι περισσότεροι βρετανοί ιστορικοί αντιμετώπισαν τις αγγλικές βασιλικές εισόδους ως εκφάνσεις της ευρύτερης θεατρικής παραγωγής της περιόδου. Η προσέγγισή τους αν και ορθή οδήγησε σε μια παρανόηση, ταυτίζοντας τα θεατρικά δρώμενα που παρουσιάστηκαν σε αυτές με το θεσμοθετημένο θρησκευτικό κυκλικό δράμα. Πράγματι, τα δρώμενα των μεσαιωνικών παρελάσεων έμοιαζαν αρκετά στη δομή και στο περιεχόμενο με τους αγγλικούς θεατρικούς κύκλους και τα θεατρικά έργα προς τιμήν των προστατών αγίων των πόλεων.⁴¹² Ωστόσο, η συγκεκριμένη προσέγγιση, η οποία βασίστηκε σε ένα πλούσιο αρχείο χρονικών, αστικών αναφορών και λογοτεχνικών-ποιητικών έργων, δεν εμβάθυνε στους τρόπους με τους οποίους οι βασιλικές εισοδοί εργαλειοποιήθηκαν πολιτικά, μετασχηματίζοντας τον αστικό χώρο και τη θεατρική σκηνή σε ένα εν δυνάμει πεδίο πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων.

Από την άλλη πλευρά, οι Γάλλοι ιστορικοί προσέγγισαν τα συγκεκριμένα δρώμενα ως ένα επιπρόσθετο μέσο ανάδειξης των πολιτικών παρεμβάσεων των μελών των αστικών σχηματισμών και της αριστοκρατίας στα πολιτικά και οικονομικά ζητήματα του βασιλείου. Άλλωστε, τα γαλλικά αρχεία, στα οποία περιγράφονταν τα *cour fêtes*, ήταν ιδιαίτερα λεπτομερή, ενώ πολλοί ιστορικοί της πρώιμης νεότερης

⁴¹⁰ Kipling, *Enter the King*, σ. 1-6.

⁴¹¹ Ενδεικτικά βλ: Linda Clark, *Authority and Subversion*, Λονδίνο, Boydell Press, 2003, William Leahy, *Elizabethan Triumphal Processions*, Λονδίνο, Routledge, 2005, Anne Lancashire, *London Civic Theatre: City Drama and Pageantry from Roman Times to 1558*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2002, Γενικά βλ: Barbara Hanawalt, *Ceremony and Civility: Civic Culture in Late Medieval London*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2017.

⁴¹² Chambers, *The Mediaeval Stage*, 2.τ., σ. 173.

ιστορίας μελέτησαν τα γαλλικά κοσμικά δρώμενα του Μεσαίωνα στη βάση των συνεχειών της γαλλικής λαϊκής κουλτούρας.⁴¹³

Σε αυτό το υποκεφάλαιο θα γίνει προσπάθεια να αναδειχθεί η συμβολή των κοσμικών παρελάσεων και λιτανειών στην εκτόνωση διαφόρων κοινωνικών και οικονομικών συγκρούσεων που σημειώθηκαν στον αγγλικό αστικό χώρο στη διάρκεια του δέκατου τέταρτου και δέκατου πέμπτου αιώνα, συμμετέχοντας έτσι στην ευρύτερη επιστημονική συζήτηση για την εμπλοκή των υπάλληλων στρωμάτων στα θέματα της αστικής και βασιλικής διακυβέρνησης. Έμφαση θα δοθεί στη συμβολή των βασιλικών εισόδων στη διατήρηση της ομόνοιας και κυρίως στην ομαλοποίηση των σχέσεων του στέμματος και των αστών, όταν οι τελευταίοι δημιούργησαν μεγαλύτερες πολιτικές εντάσεις από την αρχική επιδίωξή τους.

Καθοριστικής σημασίας στην ανάδειξη της προσέγγισής μου αποτελεί η θέση του Stephen Rigby για τις τρεις επιλογές των μεσαιών και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων (υποταγή, εξέγερση, προσπάθεια κοινωνικής κινητικότητας).⁴¹⁴ Όπως δείξαμε και σε προηγούμενα κεφάλαια, είναι σαφές ότι στην περίοδο 1377-1509 οι προσπάθειες αντίστασης στους εξουσιαστικούς φορείς ήταν συχνές και οι επιδιώξεις κοινωνικής κινητικότητας ήταν ιδιαίτερα έντονες. Ποιο ήταν, ωστόσο, το αποτέλεσμα τους, όταν αποδέκτης της κριτικής τους ήταν ο ίδιος ο βασιλιάς και ποια ήταν η κατάληξη των διενέξεων όταν εκείνος απέρριψε τις διεκδικήσεις και κατήργησε τα προνόμιά τους; Ακόμα, με ποιο τρόπο αντιμετώπισαν οι αστικές ολιγαρχίες και οι αριστοκρατικές ελίτ τις συγκεκριμένες ενέργειες; Με ποιους τρόπους τα μέλη των αστικών κοινοτήτων εξέφρασαν τις διεκδικήσεις τους, ακόμα και όταν βρίσκονταν σε πλεονεκτική πολιτική και οικονομική θέση έναντι του στέμματος; Στο παρόν υποκεφάλαιο θα υποστηριχτεί ότι η επιλογή τους περιορίστηκε στην υποταγή και στον συμβιβασμό στη βάση της παγιωμένης κοινωνικής ιεραρχίας. Ένας από τους συνηθέστερους τρόπους δημόσιας δήλωσής της ήταν τα δρώμενα της βασιλικής εισόδου.

Οι βασιλικές εισοδοί αποτελούσαν ένα καλλιτεχνικό προϊόν, το οποίο

⁴¹³ Γενικά βλ: Jean Jacquot, *Les Fêtes de la Renaissance*, 3.τ., Παρίσι, 1956-73, Ειδικότερα βλ: τα άρθρα του D.J. Gordon, συγκεντρωμένα στο Stephen Orgel (επιμ.), *The Renaissance Imagination*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1975, Margaret McGowan, "Les Fêtes de cour en Savoie: L'ouvre de Philippe d'Aglié", *Revue d'histoire du Théâtre*, 3, (1970), σ. 183-242.

⁴¹⁴ S.H. Rigby, "English Society in the Later middle Ages: Deference", σ. 25-40.

κληροδοτήθηκε στα Ευρωπαϊκά βασίλεια από την ύστερη αρχαιότητα.⁴¹⁵ Η βασιλική είσοδος εντασσόταν στην ευρύτερη κατηγορία των παρελάσεων και κοσμικών λιτανειών (*pageantry*) και θύμιζε στη δομή και στο περιεχόμενο τους ρωμαϊκούς θριάμβους, οι οποίοι συνδέονταν με το ιδεώδες της στρατιωτικής νίκης και της συνακόλουθης δόξας, καθώς και με την πολεμική δεινότητα του βασιλιά ως επικεφαλής του στρατού και του κράτους.⁴¹⁶ Σταδιακά, οργανώνονταν για τον εορτασμό της τέλεσης βασιλικών γάμων, την επέτειο μιας σημαντικής στιγμής της πόλης, τη γέννηση του διαδόχου του θρόνου, μια νίκη ή μια ήττα στον πόλεμο και κυρίως τη στέψη του νέου μονάρχη. Δεν επρόκειτο, όμως, μόνο για τη διατήρηση μιας εκκοσμικευμένης καλλιτεχνικής δραστηριότητας, αλλά κυρίως αποτελούσε το αποτέλεσμα της μακρόχρονης σύζευξης του κοσμικού και του εκκλησιαστικού στοιχείου, που σταδιακά απέκτησε πολιτικές προεκτάσεις και χαρακτήρισε κάθε έκφανση της μεσαιωνικής λαϊκής κουλτούρας με βασική στόχευση την ανύψωση του εθνικού και του τοπικού, αστικού γοήτρου.

Στις περισσότερες μελέτες για το αγγλικό μεσαιωνικό δράμα, ο όρος *pageant* χρησιμοποιείται είτε για να περιγράψει μια ακολουθία δρώμενων, μέσα από τα οποία παρουσιάστηκε εξιδανικευμένα η ιστορία της πόλης, αναδεικνύοντας παράλληλα τα κατορθώματα σημαντικών προσώπων που έζησαν και διακρίθηκαν εκεί, είτε για να περιγράψει το σύνολο των δραματοποιημένων ιστοριών, που αντλούνταν από τη χριστιανική παράδοση και εντάσσονταν σε μια κοσμική πομπή. Η χρήση του γενικού όρου στις πηγές δημιούργησε μια σύγχυση στη διάκριση των βασιλικών εισόδων από τους αγγλικούς θεατρικούς κύκλους, ειδικά σε περιπτώσεις, όπου η βασιλική είσοδος συνέπιπτε χρονικά με την Πεντηκοστή, τον εορτασμό του Μεσοκαλόκαιρου κτλ. Επιπρόσθετα, η χρήση των διακοσμημένων κινητών θεατρικών σκηνών των τριών διαστάσεων, που χρησιμοποιούνταν στις παρελάσεις συχνά ταυτίζονταν με τα θεατρικά βαγόνια των θεατρικών μυστηρίων. Για τον λόγο αυτό, στην παρούσα εργασία θα χρησιμοποιείται ο όρος *παρέλαση*, ώστε να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στον

⁴¹⁵ Για τη διατήρηση των μοτίβων και των καλλιτεχνικών στοιχείων των βασιλικών εισόδων από την ύστερη αρχαιότητα στο Μεσαίωνα βλ: Ernst Kantorowicz, "The King's Advent and the Enigmatic Panels in the Doors of Santa Sabina", *Art Bulletin*, 26, (1944), σ. 207-31, Sabine MacCormack, "Change and Continuity in Late Antiquity: The Ceremony of Adventus", *Historia*, 21, (1972), σ. 721-52.

⁴¹⁶ Kipling, *Enter the King*, σ. 8. Για τον τρόπο αυτό-προβολής του πρίγκιπα, της αριστοκρατίας και για την προσπάθεια σύνδεσης της καταγωγής και του πλούτου τους με τα κοσμικά δρώμενα και τις παρελάσεις μεταξύ άλλων βλ: Matthew Bennett, "Military Masculinity in England and Northern France c.1050-c.1225", στο D.M. Hadley (επιμ.), *Masculinity in Medieval Europe*, Λονδίνο, Longman, 1999, σ. 71-89.

κοσμικό χαρακτήρα των συγκεκριμένων δρώμενων.

Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό γνώρισμα των βασιλικών εισόδων ήταν ο χώρος διεξαγωγής (*street theatre, theatres de la foire, booth theatres*).⁴¹⁷ Οι μεσαιωνικές παρελάσεις ήταν συνυφασμένες με την αγορά της μεσαιωνικής πόλης, τον χώρο εκείνο στον οποίο χτυπούσε ο πολιτικός, οικονομικός και θρησκευτικός παλμός. Ο αστικός χώρος, ο οποίος αποτελούσε συνάμα και τον σκηνικό χώρο, συνέδεε άρρηκτα τη βιβλική ιστορία με την πόλη. Στους δρόμους και στις πλατείες της τοποθετούνταν σε ετήσια βάση υπαίθριες υπερυψωμένες κινητές σκηνές, αναδεικνύοντας το αστικό γόητρο, τη δύναμη των συντεχνιών και την ηγεμονία της δυναστείας των Πλανταγενετών και μετέπειτα των Τυδώρ. Με τις παρελάσεις επιτυγχανόταν η συνύπαρξη και η αρμονική συνεργασία των ελίτ με τα υπάλληλα στρώματα στο πλαίσιο μιας τελετουργίας με αρκετά μυστικιστικά στοιχεία, που προωθούσαν τα ιδεώδη της αναγκαίας συνύπαρξης των μελών της αστικής κοινωνίας με τρόπο ανάλογο της λειτουργίας του ανθρώπινου σώματος, όπως εκφραζόταν με την εορτή του *Corpus Christi*.

Στην ύστερη ρωμαϊκή παράδοση ενσωματώθηκαν οι νέες χριστιανικές διδασκαλίες, εστιάζοντας στην εβδομάδα των Παθών και στο μυστήριο των Ευχαριστιών. Από τη μια πλευρά, κεντρικό μοτίβο των θεατρικών αναπαραστάσεων των βασιλικών εισόδων αποτελούσε η υποδοχή του ανώτερου εξουσιαστικού φορέα στο αστικό κέντρο, οι κάτοικοι του οποίου απέδιδαν τιμές στο πρόσωπό του, αν και ορισμένες φορές αυτή χρησιμοποιήθηκε ως παράπλευρο εργαλείο αμφισβήτησης της εξουσίας και των επιλογών του, κυρίως στη Γαλλία και την Ισπανία.⁴¹⁸ Από την άλλη πλευρά, βασικός στόχος ήταν η υπενθύμιση της βιβλικής ιστορίας με θέμα την είσοδο του Ιησού στην Ιερουσαλήμ.⁴¹⁹

⁴¹⁷ Konrad Schoell, “Sur la Notion de Theatre Populaire: Appliquee au Moyen Age” στο Wim Husken (επιμ.), *“Ludus” Medieval and Early Renaissance Theatre and Drama*, 3, (1997), σ. 17-31.

⁴¹⁸ Γενικά βλ: Teofilo Ruiz, *A King Travels: Festive Traditions in Late Medieval and Early Modern Spain*, Πρίνστον, Princeton University Press, 2012, Ειδικότερα βλ: Brian Givens, “All Things to All Men”: Political Messianism in Late Medieval and Early Modern Spain”, στο Yuen-Gen Liang, Jarbel Rodriguez (επιμ.), *Authority and Spectacle in Medieval and Early Modern Europe: Essays in Honor of Teofilo F. Ruiz*, Λονδίνο, Routledge, 2017, σ. 58-71, Cynthia J. Brown. “From Stage to Page: Royal Entry Performances in Honour of Mary Tudor, 1514”, στο Adrian Armstrong & Malcolm Quainton (επιμ.), *Book and Text in France, 1400–1600: Poetry on the Page*, Λονδίνο, Ashgate, 2007, σ. 49-72, η ίδια, “The Rise of Literary Consciousness in Late Medieval France: Jean Lemaire de Belges and the Rhétoriqueur Tradition” *Journal of Medieval and Renaissance Studies*, 13, (1983), σ. 51-74.

⁴¹⁹ Kantorowicz, *The King's Advent*, σ. 209-11. “Every city on earth preparing itself for the liturgical reception of one anointed, becomes a “Jerusalem” and the comer a likeness of Christ”.

Το ρωμαϊκό παρελθόν ενσωματωνόταν στο χριστιανικό παρόν και μέλλον, συγκροτώντας ένα σύνολο θεατρικών δρώμενων και τελετουργικών, το οποίο αποσκοπούσε στην ενίσχυση της κεντρικής πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας, η οποία μέχρι τα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα στον αγγλικό χώρο ήταν ιδιαίτερα εύθραυστη.⁴²⁰ Επιπρόσθετα, στις βασιλικές εισόδους αποτυπώνονταν ευθέως οι κοινωνικές θεωρήσεις της φεουδαρχικής κοινωνίας, όπως η παραδοχή εκ μέρους του υπηκόου ότι ο άρχοντας είναι κοινωνικά ανώτερος, ως εκλεκτός του Θεού, ο οποίος ενεργεί με κριτήριο το *κοινό συμφέρον* και το δίκαιο.

Ως απόρροια του προηγούμενου, η βασιλική είσοδος συνέβαλε στη συγκρότηση ενός μνημονικού τόπου, όπου η παγιωμένη πολιτική και κοινωνική ιεραρχία και η χριστιανική πίστη προστατεύονταν από διάφορους παράγοντες πολιτικής, οικονομικής και θρησκευτικής αποσταθεροποίησης.⁴²¹ Τα θεατρικά δρώμενα της βασιλικής εισόδου στόχευαν στη σύνδεση της βασιλικής επίσκεψης με ένα θετικό ή αρνητικό ορόσημο στη ζωή του βασιλιά, συνδέοντας άρρηκτα το ευτυχές ή ατυχές γεγονός με το σύνολο της ζωής του, που δεν αμαυρωνόταν ούτε και σταματούσε σε αυτό. Παράλληλα, η είσοδος αποτέλεσε τον απαραίτητο συνδετικό κρίκο, που ένωνε τις σημαντικές πολιτικές και στρατιωτικές περιπτώσεις με ένα ένδοξο κοσμικό παρελθόν και μια θρησκευτική παράδοση, προτείνοντας ένα πολιτικό και κοινωνικό μοντέλο συνέχειας και υπεροχής.⁴²²

Από πολλές απόψεις, η οργάνωση των βασιλικών εισόδων, που αποτέλεσαν ουσιαστικά ένα φαινόμενο του δέκατου τέταρτου αιώνα, εντάσσονταν στην κατηγορία της «κατασκευασμένης παράδοσης», υπό την έννοια ότι οι συγκεκριμένες κοσμικές εκδηλώσεις δεν μπορούσαν να εργαλειοποιηθούν πολιτικά, χωρίς να ανάγονται σε ένα ένδοξο παρελθόν, το οποίο τις νομιμοποιούσε.⁴²³ Όπως συνέβη εξάλλου και στην περίπτωση των αγγλικών θεατρικών κύκλων, η *κατασκευή* μιας παράδοσης που περιελάμβανε όλα τα μέλη των αστικών κοινοτήτων, επετεύχθη μέσα

⁴²⁰ Ειδικά βλ.: Liddy, *War, Politics and Finance in Late Medieval English Towns*, σ. 140-155.

⁴²¹ Ενδεικτικά βλ.: Frances Yates, *Astraea*, Λονδίνο, Routledge, 1975, η ίδια, *The Valois Tapestries*, Λονδίνο, Routledge, 1959.

⁴²² Sydney Anglo, *Spectacle, Pageantry, and Early Tudor Policy*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1969, Margaret McGowan, *L'Art du ballet de cour en France 1581-1643*, Παρίσι, Centre Nationale de la Recherche Scientifique, 1963.

⁴²³ Για τη γενικότερη επιστημονική συζήτηση αναφορικά με την κατασκευή της παράδοσης (*invention of tradition*) βλ.: Eric Hobsbawm & Terence Ranger (επιμ.), *The Invention of Tradition*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1992. Ειδικότερα για την περίοδο του Μεσαίωνα βλ.: Bernard Guennée & Françoise Lehoux (επιμ.), *Les Entrées Royales Françaises de 1328 à 1515*, Παρίσι, Centre National de la Recherche Scientifique, 1968, σ. 9-10, Teofilo Ruiz, *A King Travels*, σ. 68-112.

από την επανάληψη των ίδιων σκηνοθετικών επιλογών και θεματικών μοτίβων, δημιουργώντας στους άγγλους υπηκόους ένα αίσθημα συνέχειας και συνάμα συλλογικής υπεροχής, η οποία αποτυπωνόταν στο πρόσωπο του βασιλιά τους.⁴²⁴ Σε πολλές βασιλικές εισόδους, κυρίως στην Αγγλία, παρουσιάζονταν δραματοποιημένα επεισόδια από τη Βίβλο, στο ίδιο πλαίσιο με εκείνο που ίσχυε για την εορτή του *Corpus Christi*. Παρά τις ομοιότητες στην επιλογή των θεμάτων που δραματοποιούνταν, μεταξύ των θεατρικών μυστηρίων και των δρώμενων των βασιλικών εισόδων υπήρχε μια θεμελιώδης διαφορά σχετικά με το στόχο και τις επιδιώξεις των αστών, που είχαν αναλάβει την καλλιτεχνική και την οικονομική επιμέλεια.⁴²⁵

Θα υποστηρίξω σε αυτό το σημείο ότι το στοιχείο εκείνο που κατέστησε τις βασιλικές εισόδους ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία πολιτικής προβολής και ανάδειξης της οικονομικής δραστηριότητας των συντεχνιών των εμπόρων και των τεχνιτών και τις διαφοροποίησε απόλυτα από τα θεατρικά μυστήρια ήταν η ενεργή συμμετοχή του πρίγκιπα. Η εμπλοκή του τελευταίου μπορούσε να πραγματοποιηθεί με δύο τρόπους. Είτε εμφανιζόμενος ως επισκέπτης αξιωματούχος είτε ως πάτρωνας της πόλης. Πολλές περιπτώσεις καταγράφονται στα αρχεία των αγγλικών πόλεων, όπου στο πλαίσιο των βασιλικών εισόδων παρουσιάζονταν θεατρικά δρώμενα και *tableaux*, άλλοτε με χρήση μουσικής, άλλοτε με αναπαραστατικές δράσεις και συχνά μόνο με μιμόδραμα, στα οποία ο πρίγκιπας συμμετείχε ενεργά. Ο βασιλιάς, επομένως, δεν ήταν μόνο θεατής ή χορηγός αλλά αποκτούσε για πρώτη φορά και την ιδιότητα του ηθοποιού.

⁴²⁴ Για το συγκεκριμένο ζήτημα, από την πλούσια βιβλιογραφία βλ: Teofilo Ruiz, *A King Travels*, σ. 113-15.

⁴²⁵ Η ενσωμάτωση θρησκευτικών στοιχείων στην κοσμική δραματοουργία, τα οποία όμως δεν καθόρισαν την καλλιτεχνική δράση, η οποία διατηρούσε τον πολιτικό και κοσμικό χαρακτήρα της φαίνεται από τον τρόπο με τον οποίο αποτυπώνεται η μεσαιωνική πόλη ως νέα Ιερουσαλήμ από τη σκοπιά των υπηκόων περισσότερο και λιγότερο από την Εκκλησία. Kipling, *Enter the King*, σ.19. “*Urbs beata Ierusalem, dicta pacis visio, Quae construitur in caelis vivis ex lapidibus, Et angelis coronata ut sponsata comite! Nova veniens e caelo, nuptiali thalamo Praeparata ut sponsara, copulatur Domino, Plateae et muri eius ex auro purissimo; Portae nitent margaritis, adytis patentibus Et virtute meritorum illuc introducitur Omnis, qui pro christi nomine hic in mundo premitur. Tunsionibus, pressuris expoliti lapides Suis coaptantur locis per manum artificis, Disponuntur permansuri sacris aedificiis. Anguleris fundamentum lapis Christus missus est, Qui compage parietis in utroque neclitur, Quem Sion sancta suscepit, in quo credens permanet. Omnis illa Deo sacra et dilecta civitas Plena modulis in laude et canore iubilo, Trinum Deum unicumque cum favore praedicat. Hoc in templo, summe Deus, exoratus adveni Et clementi bonitate precum vota suscipe; Largam benedictionern hic infunde iugiter. Hic promereantur omnes petita acquirere Et adepta possidere cum sanctis perenniter, Paradisum introire translati in requiem”.*

Η απουσία οποιασδήποτε προσπάθειας εξοικείωσης του κοινού με τα θρησκευτικά μυστήρια και η αδιαφορία για τη διδασκαλία της Βίβλου είχαν ως αποτέλεσμα να δίδεται περισσότερη έμφαση στο πρόσωπο του πρίγκιπα και λιγότερη στη μεγαλοπρέπεια του Θεού. Τούτη, ωστόσο, η επιλογή δεν δημιούργησε προβλήματα στους αστούς, καθώς τόσο οι εκκλησιαστικές αρχές όσο και οι κοσμικές ελίτ ήταν σύμφωνες με τη συγκεκριμένη καλλιτεχνική προσέγγιση. Αν ο χαρακτήρας των αγγλικών θεατρικών κύκλων ήταν ξεκάθαρα υπερβατικός, ο χαρακτήρας των βασιλικών εισόδων ήταν απόλυτα κοσμικός, αφήνοντας παράλληλα τα αναγκαία περιθώρια για να γίνουν οι απαραίτητες συνδέσεις μεταξύ του πρίγκιπα και του Ιησού.⁴²⁶

Γενικά, η επιλογή της δραματοποιημένης ιστορίας, στην οποία θα πρωταγωνιστούσε ο βασιλιάς, δεν είχε περιορισμούς. Το θέμα μπορούσε να προέρχεται είτε από την ιστορία του θείου Πάθους, είτε από αλληγορικά σχήματα, στα οποία τονιζόταν η σημασία του θεσμού της μοναρχίας. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, εξετάζοντας τις πηγές, ότι πριν την κρίση της πανώλης στον αγγλικό χώρο κυριαρχούσαν τα θέματα που αντλούσαν το υλικό τους από τη Βίβλο, ενώ από τα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση σε θέματα που εντάσσονταν στη κατηγορία της πολιτικής αλληγορίας, λόγω της ριζικής αλλαγής που χαρακτήρισε τις πολιτικές επιλογές των αστικών ολιγαρχιών και συνοψιζόταν στην ανάδειξη του πολιτικού, στρατιωτικού και θεσμικού μεγαλείου του πρίγκιπα, το οποίο αναγνωριζόταν και τιμόταν από όλα τα μέλη της πόλης.

Οι πολιτικοί ανταγωνισμοί σε εθνικό επίπεδο εκφράστηκαν επίσης με τη διοργάνωση βασιλικών εισόδων, μέσα από τις οποίες οι ευρωπαίοι πρίγκιπες επιχειρούσαν να αναδείξουν το μεγαλείο του βασιλείου τους, τη στρατιωτική δύναμη και τον πλούτο τους. Από την άλλη πλευρά, τα μέλη των αστικών κοινοτήτων μέσα από τα συγκεκριμένα κοσμικά δρώμενα έβρισκαν την ευκαιρία να προωθήσουν τα δικά τους πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα, προβάλλοντας τον εαυτό τους ως

⁴²⁶ Eve Blau, Edward Kaufman (επιμ), *Architecture and its Image: Four Centuries of Architectural Representation. Works from the Collection of the Canadian Centre for Architecture*, Μόντρεαλ, 1989, σ. 88. “*The ideal spectator, the prince, is also the principal actor, moving from scene to scene in a sequence of epiphanies*”.

σταθερούς πυλώνες του βασιλείου, ακόμα και σε περιόδους κατά τις οποίες οι σχέσεις τους με τον ανώτερο εξουσιαστικό φορέα τους ήταν τεταμένες.⁴²⁷

Η συμμετοχή των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων στη διοργάνωση τέτοιου είδους τελετουργικών και αναπαραστάσεων λειτουργούσε ως μια δημόσια δήλωση υποταγής στην εκπορευόμενη από το Θεό εξουσία του πρίγκιπα.⁴²⁸ Το πλέγμα εξουσίας μεταξύ του στέμματος και των αστικών κοινοτήτων, όπως εκφράστηκε από τις αστικές ολιγαρχίες και βασίστηκε στην εκούσια ή επιβεβλημένη συμμετοχή των υπάλληλων στρωμάτων και του κόσμου της εργασίας, εξέφραζε και τις δυο πηγές εξουσίας, επηρεάζοντας τόσο την πόλη όσο και τη βασιλική αυλή.

Οι εισοδοί του βασιλιά, οι οποίες οργανώνονταν στα αστικά κέντρα, αποτύπωναν την οικονομική εξάρτηση του εκάστοτε μονάρχη τόσο από την ανώτερη αριστοκρατία, τα συμφέροντα της οποίας συχνά τροποποιούνταν ανάλογα με τις πολιτικές και τις οικονομικές συνθήκες, όσο και από τα παραγωγικά μέλη των πόλεων, τα οποία ανίχνευαν σε μια κρίσιμη στιγμή για την εξωτερική πολιτική του βασιλείου την ευκαιρία για τη διεκδίκηση νέων εμπορικών προνομίων και αστικών ελευθεριών. Δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η απουσία κάποιας αναφοράς στη δράση των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων στις πηγές της εποχής δεν αποτελούσε μονάχα απόδειξη υποταγής στον άρχοντα τους, αλλά υποδήλωνε έμμεσα την πραγμάτωση μιας πολιτικής ή οικονομικής συναλλαγής, η οποία είχε σχεδιαστεί εκ των προτέρων, ενώ τα συμφέροντα των αστών εμπόρων είχαν μάλλον διασφαλιστεί.

Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η διπλωματική επίσκεψη του άγγλου βασιλιά στο Παρίσι το 1313. Δύο συντεχνίες τεχνιτών πρωταγωνίστησαν σε μια ιδιαίτερη περίπτωση οργάνωσης βασιλικής εισόδου.⁴²⁹ Η συντεχνία των επεξεργαστών δέρματος (*corroyeurs*) και η συντεχνία των υφαντουργών (*tisserands*) παρουσίασαν μια πληθώρα από tableaux, εκκινώντας από την ιστορία του Αδάμ και της Εύας και καταλήγοντας στην Ημέρα της Κρίσης και τη Δευτέρα Παρουσία, συμπεριλαμβάνοντας τα γεγονότα του θείου Πάθους, τα οποία δραματοποιήθηκαν με

⁴²⁷ Γενικά για το συγκεκριμένο ζήτημα βλ.: Lucien Bély, *La Société des Princes*, Παρίσι, Fayard, 1999. Ειδικότερα βλ.: Michèle Fogel, "Les cérémonies de l'information dans la France du XVIe au XVIIIe siècle", *Revue d'Histoire Moderne & Contemporaine*, 37, (1990), σ. 160-162.

⁴²⁸ CCR, 1272-9, σ. 97-98, CPR, 1272-81, σ. 55-56.

⁴²⁹ TNA, E 101/375/8, f. 32.

περίτεχνο τρόπο.⁴³⁰ Η σημαντική θεατρική παραγωγή οργανώθηκε στο πλαίσιο της επίσκεψης του βασιλιά της Αγγλίας Εδουάρδου Β΄ και της Γαλλίδας συζύγου του, Ισαβέλλας. Το ζευγάρι έγινε δεκτό με τιμές στους δρόμους του Παρισιού, συνοδευόμενο από τον Φίλιππο Δ΄ της Γαλλίας.⁴³¹ Σύμφωνα με τον σχεδιασμό της εισόδου, κατά την παραμονή τους στο Παρίσι η Ισαβέλλα θα παρακολουθούσε το τελετουργικό του ιπποτικού χρίσματος, που θα λάμβαναν τα τρία αδέρφια της, ενώ ο Εδουάρδος θα συζητούσε με τον Φίλιππο μεταξύ άλλων και το ζήτημα της Γασκώνης.⁴³²

Η περίπτωση της συγκεκριμένης βασιλικής εισόδου έχει χρησιμοποιηθεί ιδιαίτερα στην έρευνα ως ενδεικτικό παράδειγμα μελέτης της οργάνωσης τέτοιων δρώμενων, χωρίς, ωστόσο, να δίνονται πληροφορίες για το λόγο της οργάνωσής της και τον πολιτικό σκοπό που εξυπηρετούσε.⁴³³ Από την πλούσια βιβλιογραφία, γνωρίζουμε ότι η σχέση του Εδουάρδου με τον πεθερό του Φίλιππο Ωραίο ήταν καλή ιδιαίτερα μετά τον γάμο του με την Ισαβέλλα.⁴³⁴ Ταυτόχρονα, η γαλλική οικονομία, παρά τις επισιτιστικές κρίσεις που έπληξαν το βασίλειο από τα τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα έως τα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα,⁴³⁵ παρουσίαζε ανοδικούς ρυθμούς ανάπτυξης.⁴³⁶ Επομένως επρόκειτο για μια τυπική επίσκεψη των μελών της βασιλικής οικογένειας, ή για μια προσπάθεια εκτόνωσης ενός οικονομικού και πολιτικού ανταγωνισμού;

Αν εστιάσουμε στα γεγονότα, τα οποία προηγήθηκαν της βασιλικής εισόδου προς τιμήν του Εδουάρδου Β΄, θα διαπιστώσουμε ότι οι ιστορικοί του μεσαιωνικού πολιτισμού δεν είχαν συσχετίσει τα οικονομικά δεδομένα και τις τεταμένες σχέσεις των δύο βασιλείων, που εκκινούσαν από τον οικονομικό ανταγωνισμό στο εμπόριο

⁴³⁰ «*Chronique métrique de Godefroy de Paris suivie de La taille de Paris, en 1313*», Jean Alexandre Buchon (επιμ.), Παρίσι, Verdrière, 1827, σ. 194-195.

⁴³¹ *CPR*, 1307-1313, σ. 588.

⁴³² Αναλυτικά για όλα τα δρώμενα της βασιλικής εισόδου και του εορτασμού της Πεντηκοστής το 1313 βλ.: Elizabeth Brown, Nancy Freeman Regalado, “La grant feste: Philip the Fair’s Celebration of the Knighting of his Sons in Paris at Pentecost of 1313”, στο Barbara Hanawalt, Kathryn Reyerson (επιμ.), *City and Spectacle in Medieval Europe*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1994, σ. 56-89.

⁴³³ Μεταξύ άλλων, Lynette Muir, *The Biblical Drama of Medieval Europe*, σ. 40-41.

⁴³⁴ Roy Martin Haines, *King Edward II: His Life, His Reign, and Its Aftermath, 1284-1330*, Λονδίνο, McGill-Queen’s Press, 2003, σ. 303-333.

⁴³⁵ Harry A. Miskimin, *The Economy of Early Renaissance Europe, 1300-1460*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1975, σ. 1-3.

⁴³⁶ Elizabeth Hallam, *Capetian France 987-1328*, Λονδίνο, Taylor and Francis, 2001, σ. 367-375.

μαλλιού και συναφών προϊόντων.⁴³⁷ Η δυναμική εμπλοκή των δύο συντεχνιών επεξεργασίας δέρματος και ύφανσης δεν φαίνεται τυχαία. Εκείνη τη χρονιά, οι Άγγλοι άλλαξαν ριζικά τον τρόπο με τον οποίο εμπορεύονταν το μαλλί που παραγόταν στην αγγλική ύπαιθρο.⁴³⁸

Στο διάστημα 1313-1326, ο Εδουάρδος έθεσε τις βάσεις για τη δημιουργία ενός ενιαίου φορέα εμπορίου υφαντών, μιας Εταιρείας (*English Company of the Staple*), η οποία θα συγκέντρωνε την παραγωγή όλων των άγγλων εμπόρων, που είχαν δραστηριότητες στο εξωτερικό και θα την προωθούσε σε συγκεκριμένα εμπορικά κέντρα.⁴³⁹ Σύμφωνα με το βασιλικό σχέδιο, όλοι οι υπήκοοι του βασιλιά μπορούσαν δυνητικά να συμμετάσχουν, εφόσον αποδέχονταν τους όρους και τις ρήτρες της εταιρείας. Μεταξύ άλλων, η βασική υποχρέωση των συμμετεχόντων ήταν η καταβολή συνδρομής, ύψους 13 σελινιών ανά ένα sarplar.⁴⁴⁰ Αν και η εταιρεία δεν λειτούργησε παρά περίπου μισό αιώνα αργότερα, η συγκρότηση ενός τέτοιου εμπορικού δικτύου θα προκαλούσε πολλά προβλήματα στη γαλλική οικονομία. Το 1313, η οικονομική πολιτική των Άγγλων αντιμετωπιζόταν εχθρικά από τον Φίλιππο. Για ακόμα μια φορά η Φλάνδρα έπαιξε καθοριστικό ρόλο. Οι Φλαμανδοί έμποροι καταπάτησαν την εμπορική συμφωνία, την οποία είχαν συνάψει με τη Γαλλία, λόγω της άμεσης εξάρτησης τους από τους άγγλους εμπόρους.⁴⁴¹ Χωρίς την πρώτη ύλη των άγγλων παραγωγών, οι Φλαμανδοί έμποροι θα έμεναν χωρίς εργασία.

Οι Γάλλοι είχαν αρκετούς λόγους για να ανησυχούν για τον οικονομικό επεκτατισμό των γειτόνων τους. Η περίπτωση του 1313 δεν ήταν η μοναδική. Την άνοιξη του 1303, εκπρόσωποι των πόλεων Ghent, Bruges, Ypres, Lille και Douai καθώς και ο Ιωάννης του Namur, ο οποίος εκπροσωπούσε τον φυλακισμένο αδελφό του κόμη, ήλθαν στο Λονδίνο ζητώντας τη σύναψη συμμαχίας εναντίον της Γαλλίας,

⁴³⁷ Michael Postan, *The Cambridge Economic History of Europe: Agrarian Life of the Middle Ages*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1966, σ. 292-295.

⁴³⁸ Ειδικά για το ζήτημα με επικαιροποιημένα οικονομικά στοιχεία βλ: Susan Rose, *The Wealth of England: The Medieval Wool Trade and Its Political Importance 1100-1600*, Λονδίνο, Oxbow Books, 2017.

⁴³⁹ Για τις απαρχές του συστήματος βλ: E. Power, *The Wool Trade in English Medieval Theory*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1941, E.M. Cams-Wilson, *Medieval Merchant Venturers*, Λονδίνο, Methuen, 1954. Ειδικότερα βλ: R.L. Baker, "The Establishment of the English Wool Staple in 1313", *Speculum*, 31, (1956), σ. 444-453, E. B. Fryde, *William de la Pole: Merchant and King's Banker*, Λονδίνο, The Hamblendon Press, 1988, σ. 65-66.

⁴⁴⁰ Δέμα με μαλλί. Ένα sarplar ισούται με 80 δέματα ή 2,240 pounds, σε βάρος.

⁴⁴¹ T.H. Loyd, *The English Wool Trade in the Middle Ages*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1977, σ. 207-208.

την οποία ο Εδουάρδος αρνήθηκε.⁴⁴² Το Μάιο του ίδιου έτους, με τη συνθήκη του Παρισιού, οι δύο χώρες συμφώνησαν να μην προστατεύει η μία τους εχθρούς της άλλης, με αποτέλεσμα οι γάλλοι εκπρόσωποι στην αυλή του Εδουάρδου να πιέζουν συνεχώς για την εκδίωξη των Φλαμανδών εμπόρων από τη χώρα.⁴⁴³

Σε αυτό το πολιτικό και οικονομικό κλίμα επισκέφτηκε ο Εδουάρδος Β΄ τον Φίλιππο Δ΄ το 1313. Η βασιλική είσοδος, η οποία διοργανώθηκε προς τιμήν του, αποσκοπούσε τόσο στην προβολή της ισχύος της γαλλικής οικονομίας όσο και στην αποκλιμάκωση της έντασης, η οποία είχε ξεσπάσει για τα αντικρουόμενα εμπορικά συμφέροντα των δύο βασιλείων. Παράλληλα, οι δύο συντεχνίες που συμμετείχαν στην οργάνωση πέτυχαν να αναδείξουν την σημασία του επαγγέλματός τους και τη σημαντική θέση τους στη γαλλική οικονομία. Αν και τα δρώμενα του 1313 και η οργάνωση της παρέλασης έχουν μελετηθεί εκτενώς, είναι σημαντικό εδώ να γίνουν δύο επισημάνσεις σχετικά με τη συμβολή της εισόδου στην πολιτική σταθεροποίηση και στην εκτόνωση των οικονομικών συγκρούσεων μεταξύ των δύο χωρών.

Η πρώτη σχετίζεται με το μετασχηματισμό ενός καλλιτεχνικού δρώμενου σε ένα εργαλείο οικονομικής και διπλωματικής πίεσης, το οποίο χρησιμοποιείται τόσο από τον μονάρχη και την υψηλή αριστοκρατία, όσο και από τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα των πόλεων. Δεύτερον, η βασιλική είσοδος και η εορτή (*grande feste*) του 1313 ήταν μια θεατρική και συνάμα πολιτική δράση. Μέσα από τη θεατρικότητα αναδείχτηκαν οι υποχρεώσεις και τα προνόμια των αριστοκρατών, ο πλούτος των εμπόρων και των αστικών ελίτ και η πολιτική δύναμη των δύο κοινωνικών ομάδων, που εντάσσονταν σε ένα πλαίσιο εθνικό. Η επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου επετεύχθη, όπως τονίζουν οι Brown και Regalado, μέσα από την επανάληψη και το υλικό που επιλέχτηκε για να δραματοποιηθεί.⁴⁴⁴

Ταυτόχρονα, η πολιτική επιρροή και η οικονομική ισχύς των αστών εμπόρων του Παρισιού επιβεβαιώθηκαν ξανά όταν ο πλούτος και τα πολυάριθμα μέλη τους παρουσιάστηκαν ενώπιον των δύο πριγκίπων. Ο Εδουάρδος δεν μπορούσε παρά να αναγνωρίσει ότι οι προσπάθειές του να κάμψει τα ισχυρά γαλλικά εμπορικά δίκτυα δεν καρποφόρησαν. Οι Γάλλοι έμποροι κατασκεύασαν για τον εορτασμό τη γέφυρα μεταξύ της Ile-de-la-Cité και της Ile-Notre-Dame και πρόσφεραν στον βασιλιά τους

⁴⁴² CCR, 1296-1302, σ. 555, CPR, 1301-1307, σ. 130.

⁴⁴³ CCR, 1302-1307, σ. 207.

⁴⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 66.

10.000 νομίσματα για να στέψει ιππότη τον γιο του.⁴⁴⁵ Οι έμποροι του Παρισιού αποδείκνυαν έμπρακτα στον Εδουάρδο τη δύναμη της συντεχνίας τους με τον καλύτερο τρόπο: ο βασιλιάς τους, οι ευγενείς και τα μέλη της αυλής εξαρτιόνταν από αυτούς. Παράλληλα, ο Φίλιππος προωθούσε ένα μοντέλο πολιτικής διακυβέρνησης, στο οποίο οι υπήκοοι του τον στήριζαν και εκείνος αναγνώριζε την πολιτική και οικονομική συμβολή τους στο βασίλειο.

Ε.2. Τα θεατρικά δρώμενα των βασιλικών εισόδων ως χώρος εκτόνωσης πολιτικών συγκρούσεων και οικονομικών ανταγωνισμών

Η περίπτωση της βασιλικής εισόδου στο Παρίσι το 1313 είναι ενδεικτική στο πλαίσιο της εξέτασης της πολιτικής εργαλειοποίησης των θεατρικών δρώμενων και των τρόπων με τους οποίους εκείνα συνέβαλαν στην εκτόνωση ενός οικονομικού ανταγωνισμού, που φαινομενικά δεν είχε άμεση συνάφεια με αυτή. Αν και στη Γαλλία το τελετουργικό της βασιλικής εισόδου εντασσόταν σε μια μακρά παράδοση σύζευξης του χριστιανικού και του κοσμικού-αστικού στοιχείου, τα συγκεκριμένα δρώμενα αναπτύχθηκαν στην Αγγλία με σχετική καθυστέρηση.⁴⁴⁶ Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι αγγλικές βασιλικές εισοδοί βρίσκονταν στην ακμή τους στο διάστημα 1274-1558. Η πρώτη περίπτωση βασιλικής εισόδου και παρέλασης χρονολογείται το 1274 με αφορμή τη στέψη του Εδουάρδου Α' (1272-1307).⁴⁴⁷ Αν και πριν το 1200 πραγματοποιήθηκαν μερικές κοσμικές παρελάσεις με ενσωματωμένα θρησκευτικά στοιχεία, τα δρώμενα της ευρύτερης κατηγορίας *pageantry* με πολιτικό πρόσημο δεν εμφανίζονται πριν τον εορτασμό της νίκης του Εδουάρδου Α' στο Falkirk το 1298.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 81, σημ. 62.

⁴⁴⁶ Robert Withington, *English Pageantry: A Historical Outline*, σ. 124.

⁴⁴⁷ Για την περίοδο της βασιλείας του Εδουάρδου Α' βλ: Michael Prestwich, *Edward I*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1988.

⁴⁴⁸ Στο ίδιο. Επίσης βλ: Tydeman, *The Theatre in the Middle Ages*, σ. 92.

Την οργάνωση της εορτής ανέλαβε η συντεχνία των ιχθυοπωλών (*Fishmongers' craft*). Ο νεαρός βασιλιάς συνάντησε τους αστούς, οι οποίοι «οργάνωσαν μια πληθώρα δράσεων, αφού είχαν χωριστεί σε ομάδες ανάλογα με το επάγγελμα τους. Από αυτούς ξεχώρισε η συντεχνία των ιχθυοπωλών, τα μέλη της οποίας οργάνωσαν μια λαμπρή παρέλαση, που έλαβε χώρα σε όλη την πόλη. Είχαν μάλιστα κατασκευάσει τέσσερα άρματα, που τα έσερναν τέσσερα άλογα. Μετά ακολουθούσαν τέσσερα τεχνουργήματα από ασήμι, σε σχήμα σολομού και σαράντα έξι έφιπποι οπλισμένοι στρατιώτες...».⁴⁴⁹ Η συγκεκριμένη βασιλική είσοδος από μέλη μιας συντεχνίας προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι φαίνεται ότι ήδη από τα τέλη του δωδέκατου αιώνα, χρησιμοποιούνταν τα σύμβολα των επαγγελματικών συνενώσεων. Στην προκειμένη περίπτωση, η απεικόνιση ψαριών συμβόλιζε την επαγγελματική δραστηριότητα των διοργανωτών και παράλληλα τόνιζε την πίστη τους στο ιεροποιημένο πρόσωπο του βασιλιά, στο πλαίσιο μιας χριστοκεντρικής αναφοράς.⁴⁵⁰

Αν θέσουμε σχηματικά το έτος 1313 ως το κομβικό σημείο της ανασηματοδότησης του περιεχομένου της βασιλικής εισόδου και των αστικών παρελάσεων και θεωρήσουμε την πολιτική εργαλειοποίηση της βασιλικής εισόδου του Εδουάρδου στο Παρίσι ως την αρχική περίπτωση απόπειρας εκτόνωσης μιας σύγκρουσης ή μιας κρίσης, διαπιστώνουμε ότι μέχρι τότε στον αγγλικό χώρο είχαν σημειωθεί τρεις αντίστοιχες περιπτώσεις. Επρόκειτο για την είσοδο της γαλλίδας βασίλισσας Μαργαρίτας το 1300, για τη στέψη του Εδουάρδου Β' το 1308 και για τον εορτασμό της γέννησης του Εδουάρδου Γ' το 1313. Κάθε μια από αυτές εξυπηρετούσε συγκεκριμένα συμφέροντα και κυρίως αποτύπωνε τους πολιτικούς συσχετισμούς και τις οικονομικές έριδες των μελών των αστικών συντεχνιών με το αγγλικό στέμμα.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ CCR, 1272-9, σ. 67-72.

⁴⁵⁰ Στο ίδιο πρβλ.: *The Chronicle of Dunmow* στο *Harl. MS. 530, fols. 2-13, fol. 7b*. "The Cytezyngs of London hearyng tell of this great Victorye made great solempnyty euery one accordyng to his crafte & in especyall the fyshmongers which with solempne processyon passed through the cytye havyng fyrst 4 storions gylded caryed on 4 horses and after 4 horses caryed 3 samons of sylver and after xlvi knyghtis all armed vppon luces of the water and St. Magnus among the rest with a thowsand horsemen passed to leaden hall And this they dyd on St Magnus Day in honor of the Kyngis Victorye."

⁴⁵¹ Αν και στη βιβλιογραφία δεν αναλύονται αρκετά οι λόγοι για την απουσία πολλών παρελάσεων και λιτανειών, στη παρούσα διατριβή υποστηρίζεται ότι δύο είναι οι κυριότερες αιτίες. Η πρώτη σχετίζεται με τους θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης της αγγλικής οικονομίας, η οποία κλονίστηκε σοβαρά στα μέσα του δέκατου τρίτου αιώνα εξαιτίας της μεγάλης επισιτιστικής κρίσης. Η δεύτερη σχετίζεται με την ανάπτυξη των αστικών συντεχνιών των εμπόρων και των τεχνιτών και τη σταδιακή συμμετοχή τους στις αστικές υποθέσεις. Για παράδειγμα, η υποδοχή του Εδουάρδου Α' από τους ιχθυοπώλες είναι

Η πρώτη περίπτωση είναι σημαντική διότι κατά τη διάρκειά της αποτυπώθηκε η πλήρης απαξίωση στο πρόσωπο του επισκέπτη και στο θεσμό που εκπροσωπούσε. Η Μαργαρίτα της Γαλλίας, η δεύτερη σύζυγος του άγγλου βασιλιά επισκέφτηκε το Λονδίνο το 1300, έχοντας περιοδεύσει στην κομητεία της Υόρκης. Οι Λονδρέζοι αναγνώριζαν ότι δεν ήταν πολιτικά συνετό να αντιμετωπίσουν εχθρικά τη νέα τους βασίλισσα, φρόντισαν όμως να εκδηλώσουν τη δυσαρέσκειά τους τόσο στην ίδια όσο και στον Εδουάρδο Α΄. Η επιλογή τους ήταν συμβιβαστική, επιδιώκοντας να τονίσουν τους προβληματισμούς τους και παράλληλα να διατηρήσουν την εύνοια του στέμματος.

Σύμφωνα με το χρονικό του John Stow, «εξακόσιοι Λονδρέζοι έσπευσαν να χαιρετίσουν τη βασίλισσα, κουβαλώντας τα λάβαρα με τα εμβλήματα τους και φορώντας τις επίσημες ενδυμασίες των συντεχνιών τους στα χρώματα του κόκκινου και του λευκού. Όμως, δεν οργάνωσαν παρέλαση, ούτε παρουσίασαν θεατρικά δρώμενα προς τιμήν της. Για τους Λονδρέζους, η νέα βασίλισσα δεν μπορούσε να συσχετιστεί με κάποιο πρόσωπο της βιβλικής ιστορίας, ούτε να συμμετάσχει ως ακροάτρια σε κάποιο θεατρικό μυστήριο».⁴⁵²

Η δεύτερη περίπτωση είναι η στέψη του Εδουάρδου Β΄ το 1308. Η είσοδος του νέου βασιλιά και της συζύγου του στο Λονδίνο πραγματοποιήθηκε με μεγάλες τιμές. Οι Λονδρέζοι είχαν διακοσμήσει τις κεντρικές πλατείες και τους δρόμους της πόλης και όπως αναφέρεται στα *Annales Londonienses*, «Το Λονδίνο θύμιζε τη νέα Ιερουσαλήμ». Οι αστοί δεν οργάνωσαν μεγαλόπρεπες λιτανείες και παρελάσεις, έδειξαν όμως την ικανοποίησή τους, διοργανώνοντας στους δρόμους της πόλης χορούς και γλέντια (*coram rege et regina karolantes*).⁴⁵³ Η βασιλική είσοδος του Εδουάρδου πραγματοποιήθηκε με μεγάλη επιτυχία, διότι οι αστοί έμποροι και τεχνίτες έβλεπαν στο πρόσωπο του νέου βασιλιά τον εγγυητή της μελλοντικής

σημαντική, εντούτοις δεν αποτυπώνει τη μαζική συμμετοχή των επαγγελματιών συνενώσεων των αγγλικών πόλεων, όπως εκείνη εκφράστηκε στη διάρκεια του δέκατου τέταρτου αιώνα.

⁴⁵² John Stow, *The annales, or generall chronicle of England, begun first by maister Iohn Stow, and after him continued and augmented with matters forreyne, and domestique, annncient and moderne, vnto the ende of his present yeere 1614*, Λονδίνο, 1615, σ. 208. “Six hundred met the new mother as she came up from Yorkshire; they were dressed in one livery of red and white, with the cog- nizance of their mysteries broidered upon their sleeves, but were not accompanied by any sort of pageantry”.

⁴⁵³ «*Annales Londonienses*», στο W. Stubbs (επιμ.), *Chronicles of the Reigns of Edward I and Edward II*, Κέμπριτζ, Cambridge Library Collection - Rolls, Cambridge University Press, 2012, σ. 152. “*Tandem Londonam venerunt, cui copiosa civium turba obviabant, et per regales vicos tapetos aureos dependebant, et tunc visa est Londonia quasi nova Jerusalem monilibus ornata*”. “*Ad quam coronationem major aldermanni et cives Londoniarum induti samiteis et sericeis vestimentis et ex armis AngHae et Francise depictis, coram rege et regina karolantes, et servi civium ad illud festum, ut moris est, de cupa servientes, omnibus in- tuentibus inauditum proviserunt gaudium*”.

οικονομικής και πολιτικής τους ευημερίας.

Η είσοδος του νέου βασιλιά αν και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς την καλλιτεχνική της διάσταση, χρησιμοποιείται εδώ ως ενδεικτική μελέτη περίπτωσης, εξαιτίας των πολιτικών διαστάσεων που απέκτησε με την τροποποίηση του τελετουργικού της ενθρόνισής του. Η στέψη του Εδουάρδου, η οποία είχε πραγματοποιηθεί δύο εβδομάδες νωρίτερα, σηματοδότησε μια ριζοσπαστική αλλαγή στα πολιτικά ζητήματα της Αγγλίας. Ο βασιλικός όρκος τροποποιήθηκε, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στις ανάγκες των άγγλων υπηκόων.⁴⁵⁴

Μέχρι τη στέψη του Εδουάρδου, οι βασιλικοί όρκοι περιορίζονταν στη δέσμευση του πρίγκιπα αναφορικά με τη διαφύλαξη της ειρήνης, της δικαιοσύνης και της προστασίας του βασιλείου. Στο νέο όρκο (*tria precepta*) ενσωματώθηκε η υπόσχεση του βασιλιά να ελέγχει και να περιορίζει τις αδικίες, τις οποίες υφίσταντο οι υπήκοοι του.⁴⁵⁵ Η πρωτοβουλία του βασιλιά δημιούργησε μεγάλες προσδοκίες και θετικές εντυπώσεις στους Άγγλους, παρά το γεγονός ότι πρακτικά επιδίωκε να διευρύνει τα νομικά περιθώρια που θα του επέτρεπαν να συγχωρεί και να τιμωρεί στο όνομα του κοινού συμφέροντος των υπηκόων, χωρίς να υπόκειται στον έλεγχο των θεσμικών φορέων, όπως χαρακτηριστικά συνέβη με την υπόθεση του Piers Gaveston και την πίεση που ασκήθηκε στον βασιλιά από τον κόμη του Λίνκολν.⁴⁵⁶

Η τρίτη περίπτωση είναι η βασιλική είσοδος, που οργανώθηκε με αφορμή τη γέννηση του Εδουάρδου Γ'. Στις 4 Φεβρουαρίου 1313, η συντεχνία των ιχθυοπωλών διοργάνωσε μια κοσμική λιτανεία, η οποία θα συνόδευε τη βασίλισσα από το Westminster στο Eltham με αφορμή τη γέννηση του πρίγκιπα.⁴⁵⁷ Όπως και στη βασιλική είσοδο του 1298, τα μέλη της συντεχνίας είχαν κατασκευάσει για την

⁴⁵⁴ Richard Firth Green, *A Crisis of Truth: Literature and Law in Ricardian England*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 2002, σ. 233-234.

⁴⁵⁵ Για τον όρκο του Εδουάρδου Β' και τις τροποποιήσεις βλ: Robert Hoyt, "The Coronation Oath of 1308", *EHR*, 71, (1956), σ. 352-383.

⁴⁵⁶ J. Burgdorf, "With my life, his joyes began and ended": Piers Gaveston and King Edward II of England Revisited", στο Nigel Saul (επιμ.), *Fourteenth Century England V*, Λονδίνο, Woodbridge, 2008, σ. 31-51.

⁴⁵⁷ «*Memorials of London*», Riley (επιμ.), σ.107 και *Letter Book D*, fol. 168, σ. 310, "Cum rumor ejusdem nativitatis civibus Londoniensibus pervenisset, major cum alder mannis per totam civitatem, diebus et noctibus choream duxerunt, et quelibet contubernia civium catervatim prae nimio gaudio hoc idem fecerunt: sed et piscenarii, contra adventum dominae reginae Westmonasterio se praeeparantes, inaestimabilem ordinaverunt choream... rege et regina Westmonasterium pervenientibus, dicti piscenarii induiti sindone depicta ex auro, de armis regum Angliae et Franciae, per medium civitatis equitabant versus Westmonasterium; coram quibus praeibat quaedam navis, quodam mirabili ingenio operata cum malo et velo erectis, et depictis de supradictis armis et varietate plurima; et sic coram regina karolantes, et per medium praedictae civitatis ante reginam equitantes, conducendo ipsam versus Heltham omnibus intuentibus inauditum praemonstraverunt solatium."

παρέλαση ένα άρμα σε σχήμα βάρκας, (αν και οι περιγραφές δεν παραπέμπουν στη κατασκευή θεατρικού βαγονιού), το οποίο συμβόλιζε τις επαγγελματικές δραστηριότητες τους. Η παρέλαση είχε και πολιτικό χαρακτήρα. Όπως επισημαίνει ο Withington, «η *ταραγμένη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει το βασίλειο στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 1310 δεν επέτρεπε τη διοργάνωση και τη χρηματοδότηση ακριβών και εξεζητημένων κοσμικών εκδηλώσεων*».⁴⁵⁸

Η συμμετοχή των ιχθυοπωλών δεν είναι απολύτως ξεκάθαρη. Το γεγονός ότι χρηματοδότησαν την κατασκευή ενός κινητού άρματος και συνόδευσαν τη βασίλισσα από τη βασιλική αυλή δείχνει την προσπάθειά τους να διεκδικήσουν τη βασιλική εύνοια, χωρίς ωστόσο να καταγράφονται οι αιτίες, που οδήγησαν στη συγκεκριμένη ενέργεια.⁴⁵⁹ Ο Samuel Cohn στην ανάλυσή του αναφορικά με τις αγγλικές εξεγέρσεις των αστών εναντίον του στέμματος εντόπισε στα διάφορα χρονικά της περιόδου πληθώρα αναφορών για τις αιτίες και τους τρόπους με τους οποίους οι Λονδρέζοι εξεγέρθηκαν εναντίον του Εδουάρδου Β΄, καταλήγοντας στην εκθρόνιση και στην εκτέλεση των συμβούλων του.⁴⁶⁰

Οι τεταμένες σχέσεις και οι διενέξεις μεταξύ των αστών και των εκπροσώπων του στέμματος δημιούργουσαν αρκετά προβλήματα στις συντεχνίες, με αποτέλεσμα να καλλιεργείται ένας αντί-μοναρχικός λόγος στο εσωτερικό των επαγγελματικών εργαστηρίων τους, που οδηγούσε σε πολιτική σύγκρουση. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι σε ένα τέτοιο περιβάλλον, η συντεχνία των ιχθυοπωλών επιχείρησε να βελτιώσει το γόητρο και το κύρος της, ειδικά όταν το στέμμα εξέδιδε διατάγματα αστικών περιορισμών, που επιβάλλονταν από τους σερίφηδες και τα αστικά συμβούλια. Ενδεικτική είναι η έκδοση βασιλικής οδηγίας το 1327, σύμφωνα με την οποία «*αρτοποιοί, ταβερνιάρηδες, μλωνάδες, ιχθυοπώλες, τοξοποιοί, χασάπηδες, κατασκευαστές κεριών και άλλοι στην πόλη του Λονδίνου αμελούν τα καθήκοντα τους ως υπεύθυνοι της τήρησης της τάξης και της πειθαρχίας των τεχνιτών τους με αποτέλεσμα οι ταραχοποιοί και οι παραβατικοί να κυκλοφορούν τις νύχτες στους δρόμους της πόλης και με σιλέτα, ξίφη και μαδέρια να χτυπούν και να*

⁴⁵⁸ Withington, *English Pageantry*, σ. 127.

⁴⁵⁹ Η συντεχνία των ιχθυοπωλών στη διάρκεια του ύστερου 13^{ου} και κατά τον 14^ο αι ήταν πολιτικά και οικονομικά ισχυρή και η επιρροή της ειδικά στο Λονδίνο ήταν σημαντική. Για την πολιτική σημασία και την οικονομική δραστηριότητα της συντεχνίας των ιχθυοπωλών βλ: Gwyn Williams, *Medieval London*, Λονδίνο, Routledge, 1963, σ. 157-190, Sylvia Thrupp, *The Merchant Class of Medieval London*, σ. 96, υποσ. 181.

⁴⁶⁰ Cohn, *Popular Protest in Late medieval English Towns*, σ. 81, υποσ. 1.

εκφοβίζουν τους περαστικούς».⁴⁶¹

Οι τρεις αστικές παρελάσεις, που πραγματοποιήθηκαν το συγκεκριμένο διάστημα έθεσαν τις καλλιτεχνικές και τεχνικές βάσεις για την συγκρότηση της αγγλικής εκδοχής των βασιλικών εισόδων και των θεατρικών δρώμενών τους. Η εξέλιξη του είδους πραγματοποιήθηκε σταδιακά στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα και παρουσίασε σημαντικές διαφοροποιήσεις από τα αντίστοιχα δρώμενα στη Γαλλία και στην Ισπανία.⁴⁶² Ειδικότερα, από το 1298 έως και τη στέψη του Ριχάρδου Β΄ το 1377 στον αγγλικό χώρο και κυρίως στο Λονδίνο πραγματοποιήθηκαν τέσσερις σημαντικές εισοδοί, οι οποίες συνέβαλλαν στη μορφολογική εξέλιξη του είδους και παράλληλα ανέδειξαν τις πολιτικές θέσεις των υπάλληλων στρωμάτων και του κόσμου της εργασίας. Επρόκειτο για τη βασιλική είσοδο που διοργανώθηκε προς τιμήν της βασίλισσας Φιλίππας του Hainault στο Λονδίνο το 1327,⁴⁶³ για την παρέλαση με αφορμή τη γέννηση του γιού του Εδουάρδου Γ΄ το 1330,⁴⁶⁴ για τις λιτανείες που οργανώθηκαν στη βασιλική αυλή με αφορμή την εορτή των Χριστουγέννων το 1332⁴⁶⁵ και τις εορταστικές δράσεις, που πραγματοποιήθηκαν για την αιχμαλωσία του Ιωάννη της Γαλλίας και τη μεταφορά του στην πρωτεύουσα από τον Μαύρο Πρίγκιπα το 1357.⁴⁶⁶

Στα *Annales Paulini* περιλαμβάνονται αναλυτικές περιγραφές για τους τρόπους διεξαγωγής και οργάνωσης των συγκεκριμένων θεατρικών και καλλιτεχνικών δρώμενων, αλλά κυρίως εξηγούνται τα κίνητρα και οι στοχεύσεις των διοργανωτών. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούσε η είσοδος της βασίλισσας Φιλίππας, η οποία αργότερα τον ίδιο χρόνο θα παντρευόταν τον βασιλιά Εδουάρδο Γ΄. Η βασιλική είσοδος οργανώθηκε από το δήμαρχο του Λονδίνου και τα μέλη του αστικού συμβουλίου. Η βασίλισσα έλαβε δώρα από τους Λονδρέζους, οι οποίοι ωστόσο δεν οργάνωσαν παρέλαση και θεατρικά δρώμενα προς τιμήν της. Η συγκεκριμένη απόφαση της αστικής ολιγαρχίας θα δημιουργούσε ερωτηματικά, εάν λίγους μήνες νωρίτερα δεν συνέβαινε ένα ατυχές πολιτικό γεγονός με κεντρικό

⁴⁶¹ CPR, 1327-30, σ. 185.

⁴⁶² Ενδεικτικά βλ.: J.R. Mulryne, Maria Ines Aliverti, Anna Maria Testaverde (επιμ.), *Ceremonial Entries in Early Modern Europe: The Iconography of Power*, Λονδίνο, Routledge, 2016. Katel Laveant, "Le Roi et Son Double: A Royal Entry in Late-Medieval Abbeville" στο Jacoba van Leeuwen (επιμ.), *Symbolic Communication in Late Medieval Towns*, Λουβέν, Leuven University Press, 2006, σ. 43-65.

⁴⁶³ BHO : *Annales Paulini*, I. σ. 338.

⁴⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 349.

⁴⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 356

⁴⁶⁶ Stow, *Annales*, σ. 263.

πρόσωπο τη βασίλισσα Ισαβέλλα. Η τελευταία, όταν έφτασε στο Λονδίνο από το Wallingford, οδηγήθηκε από τον δήμαρχο στο Westminster χωρίς καμιά άλλη οργάνωση. Οι Λονδρέζοι με τη συγκεκριμένη επιλογή, έδειχναν ανοιχτά τη δυσαρέσκεια τους στο πρόσωπο του βασιλιά για τον δεύτερο γάμο του.⁴⁶⁷

Στα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα, ο σκηνικός χώρος αναδιαμορφώθηκε. Τα θεατρικά βαγόνια και ο διάκοσμος των tableaux, που βρίσκονταν επάνω στις σκηνικές εξέδρες των τριών διαστάσεων, εμπλουτίστηκαν και παρουσιάστηκαν σύνθετα θέματα με έμφαση στη λεπτομέρεια. Η ανάπτυξη των σκηνικών συνδεόταν με την αντίστοιχη ανάπτυξη των αστικών κέντρων. Η αρχιτεκτονική, η γλυπτική και η ζωγραφική επηρέασαν δραστικά τα μέλη των αστικών συντεχνιών, και τροφοδότησαν τους πολιτικούς και οικονομικούς ανταγωνισμούς τους. Σύμφωνα με τον Glynn Wickham η συγκεκριμένη τάση άρχισε να επικρατεί από τη στέψη του Ριχάρδου Β΄ το 1377, όταν πια οι έμποροι ξεκίνησαν να επενδύουν στον θεατρικό και στον αστικό χώρο με κατασκευές κτιρίων και άλλων δομών με βασικό υλικό την πέτρα, στοχεύοντας στην αύξηση του συμβολικού τους κεφαλαίου και στην ανάδειξη της δράσης τους στο εσωτερικό της πόλης ως εργαλείου διαφήμισης των προϊόντων και των υπηρεσιών τους, μετά τα πλήγματα της πανώλης και των εργασιακών διαταγμάτων.⁴⁶⁸

Η προσπάθεια αυτο-προβολής τους ως ευεργετών της πόλης ήταν πολυέξοδη, με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται συχνά να ανταπεξέλθουν στα κριτήρια που οι ίδιοι είχαν θέσει, ειδικά στο διάστημα των μεγάλων οικονομικών και κοινωνικών κρίσεων (1377-1400). Η καλλιτεχνική δράση τους, ωστόσο, λειτούργησε κατευναστικά στις πολιτικές και οικονομικές συγκρούσεις, οι βάσεις των οποίων είχαν ήδη τεθεί από το 1348. Η επένδυσή τους στον αστικό-θεατρικό χώρο λειτουργούσε ως εξής. Εξέθετε τους παραδοσιακούς πολιτικούς αντίπαλους τους, δηλαδή τα μέλη της αριστοκρατίας, που στήριζαν τη δύναμή τους στη γη, στηλιτεύοντας τον ακριβό τρόπο διαβίωσής τους, αντιδιαστέλλοντας ταυτόχρονα τη δική τους εγκράτεια και συστολή, χωρίς συνάμα να επενδύουν στις αστικές δομές και να συμβάλλουν στις αστικές παροχές. Από τη σκοπιά της αριστοκρατίας και του στέμματος, η εμπορική συμμετοχή στις βασιλικές εισόδους αποτελούσε τον ιδανικό τρόπο άμεσης πολιτικής εξαργύρωσης του επενδυμένου εμπορικού κεφαλαίου, που θα μπορούσε να επιτευχθεί με την

⁴⁶⁷ Withington, *English Pageantry*, σ. 127.

⁴⁶⁸ Glynn Wickham, *Early English Stages*, σ. 58.

κατάκτηση ενός ανώτερου αστικού αξιώματος με αξιοσημείωτα οικονομικά οφέλη.

Οι αρχιμάστορες τεχνίτες και οι έμποροι συμπορεύτηκαν για τον σκοπό αυτό με την Εκκλησία, η οποία αποτέλεσε έναν αναπάντεχο σύμμαχο. Η αποδοχή των επισκόπων και των ιερέων, έδωσε νέα ώθηση στη διοργάνωση των βασιλικών εισόδων, προωθώντας την ιδέα της αλληλεγγύης και της ομόνοιας όλων των μελών της αστικής κοινότητας. Η νέα στάση της Εκκλησίας οφειλόταν εν πολλοίς στην ανάγκη της να αντιμετωπίσει τη δράση διαφόρων αναδυόμενων θρησκευτικών ομάδων με ριζοσπαστικό λόγο, που προκαλούσαν τόσο τις χριστιανικές θεωρήσεις όσο και την αστική ιεραρχία, όπως για παράδειγμα οι Λολλάρδοι.⁴⁶⁹ Έτσι, παρά τις επιφυλάξεις και τις αντιρρήσεις που συχνά διατυπώνονταν από τα ανώτερα μέλη του κλήρου σχετικά με τη δομή και το περιεχόμενο των θεατρικών δρώμενων, η Εκκλησία είχε έναν πιο ενεργό ρόλο στις συγκεκριμένες καλλιτεχνικές δράσεις, χωρίς ωστόσο να αλλάξει ο πολιτικός και κοσμικός χαρακτήρας τους.⁴⁷⁰

Όπως φαίνεται στα αρχεία, από τα τέλη του δέκατου τέταρτου και σε όλη τη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα, ο κοσμικός κλήρος συμμετείχε δυναμικά αφενός με την επιβολή ενός αυστηρού ελέγχου στο ρεπερτόριο και στην πιστή παρουσίαση της πλοκής, αφετέρου με τη χρηματοδότηση ενός μνημειακού τρόπου αναπαράστασης στην πόλη με την ανοικοδόμηση επιβλητικών καθεδρικών ναών, έμφαση στην εικονογραφία και στη γλυπτική, αναδιαμορφώνοντας τον αστικό-θεατρικό χώρο.⁴⁷¹ Δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι μια τέτοια σύμπραξη εκτόνωσε ραγδαία μια πολύχρονη αντιπαράθεση μεταξύ της Εκκλησίας και των αστικών ολιγαρχιών, που ανταγωνίζονταν στο εσωτερικό της πόλης. Όλες οι επισημάνσεις που αναφέρθηκαν έως τώρα στο κεφάλαιο παρατηρούνται σε δύο βασιλικές παρελάσεις του δέκατου πέμπτου αιώνα, καθιστώντας σαφείς τόσο την άμβλυνση των αντιθέσεων μεταξύ της Εκκλησίας και των αστικών ολιγαρχιών, όσο και την ομαλοποίηση των σχέσεων του στέμματος και των υποτελών. Πρόκειται για τη βασιλική είσοδο του Ερρίκου Στ' μετά τη στέψη του στο Παρίσι το 1432 και την περιοδεία του Ερρίκου Ζ' στην Υόρκη, το Hereford, το Worcester και το Μπρίστολ το 1486.

⁴⁶⁹ Γενικά βλ: Ewart Lewis, *Medieval Political Ideas*, τ.1, Λονδίνο, Routledge, 1954, σ. 104-106. Ειδικότερα βλ: Christopher Harper-Bill, *The Pre-Reformation Church in England, 1400-1530*, Λονδίνο, Longman, 1996, σ. 88-123.

⁴⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 75-59.

⁴⁷¹ John Hendrix, *Architecture as Cosmology: Lincoln Cathedral and English Gothic Architecture*, Νέα Υόρκη, Peter Lang, 2011.

Το 1432, έξι παρελάσεις διοργανώθηκαν προς τιμήν του βασιλιά Ερρίκου Στ', στις οποίες δραματοποιήθηκε ένα ιδιαίτερα μεγάλο σύνολο ιστοριών από τη Βίβλο. Στους δρόμους της πόλης στήθηκαν σκηνές, πάνω στις οποίες ένα πλήθος τεχνιτών και εμπόρων ήταν έτοιμο να δώσει την παράστασή του. Οι μονόλογοι που είχαν συγγραφεί για την περίπτωση στόχευαν πρωτίστως στη νουθεσία του βασιλιά αναφορικά με το ζήτημα της ορθής διακυβέρνησης και της διατήρησης μιας ηθικής στάσης στα θέματα που αφορούσαν τους υπηκόους του. Οι Λονδρέζοι γνώριζαν καλά ότι η αλλαγή του βασιλικού όρκου, η οποία είχε συντελεστεί περίπου έναν αιώνα νωρίτερα δεν αποτελούσε εγγύηση της ακεραιότητας ενός πρίγκιπα. Άλλωστε δεν ήταν λίγες οι φορές στο παρελθόν, που είχαν κληθεί να αντιμετωπίσουν παρόμοια προβλήματα.

Στην πύλη της νότιας όχθης, κοντά στη γέφυρα του Λονδίνου, πραγματοποιήθηκε η πρώτη παράσταση, στην οποία αναδεικνυόταν η πολεμική ικανότητα του βασιλιά και η καλή γνώση του για τα ζητήματα του κράτους. Οι αστοί με το συγκεκριμένο δρώμενο κολάκευαν το νέο μονάρχη και συνάμα εξέφραζαν την ελπίδα τους ότι εκείνος θα στεκόταν αντάξιος των υποχρεώσεων του και των απαιτήσεων του λαού του.⁴⁷² Μέσα από το θεατρικό δρώμενο κατέστη σαφές ότι ο βασιλιάς δεν είχε κανένα λόγο να είναι επιφυλακτικός σε θέματα της διακυβέρνησης του, εφόσον είχε την αγάπη και τη στήριξη των υπηκόων του.

Στη δεύτερη παρέλαση παρουσιάστηκαν τρία θεατρικά δρώμενα μέσα από τα οποία προωθούνταν οι απαιτήσεις των αστικών ολιγαρχιών και του κόσμου της εργασίας. Αν αποκωδικοποιήσουμε τα συγκεκριμένα δρώμενα είναι φανερό ότι επρόκειτο για μια συμφωνία την οποία πρότειναν σε αυτόν τα μεσαία κοινωνικά στρώματα στη βάση της πεποίθησής τους ότι αποτελούσαν τους εγγυητές της πολιτικής σταθερότητας και της οικονομικής ανάπτυξης του βασιλείου. Το δεύτερο θεατρικό δρώμενο της παρέλασης ήταν η αναπαράσταση μιας αλληγορίας με αναφορές στην πολιτική εξουσία, στη χριστιανική πίστη και στο φυσικό περιβάλλον.⁴⁷³ Στη σκηνή εμφανίστηκαν τρεις ήρωες, τρεις αλληγορικές φιγούρες, οι οποίες ενσάρκωναν τις αρετές της Φύσης, της Χάρης και της Τύχης (*Virtues of Nature, Grace, Fortune*). Οι έμποροι και οι τεχνίτες που αναπαριστούσαν τις αρετές, απευθύνονταν στον βασιλιά από τη σκηνή, φορώντας εντυπωσιακά και πλούσια

⁴⁷² Wickham, *Early English Stages*, σ. 75-76, υποσ. 25.

⁴⁷³ Στο ίδιο, σ. 77.

ενδύματα, αφήνοντας στην άκρη τις επίσημες λιβρέες των συντεχνιών τους.⁴⁷⁴ Σύμφωνα με τη σκηνοθετική οδηγία και τη δομή της πλοκής ο στόχος του συγκεκριμένου δρώμενου δεν ήταν τόσο η ανάδειξη της επαγγελματικής ικανότητας τους, όσο η δημόσια έκφραση ενός κοινωνικού σχολίου για την ανάγκη διατήρησης της ατομικής ηθικής τόσο σε προσωπικό, όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Οι αλληγορικές φιγούρες των αρετών παρουσιάζονταν ως αυτοκράτειρες για να τονίσουν τη συγκεκριμένη θέση. Η επιλογή της μορφής της φύσης συνδεόταν με το ευρύτερο πρόβλημα της διανομής των αγροτικών εκτάσεων και των υποχρεώσεων του κόσμου της έγγειας εργασίας, όπως αυτές οριστικοποιήθηκαν μετά την κρίση της πανώλης και την επιβολή των εργασιακών διαταγμάτων. Η αλληγορική φιγούρα της αρετής σχετιζόταν με τη θέση των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων αναφορικά με τη σημασία των πολιτικών επιλογών του μονάρχη, ενώ η φιγούρα της τύχης αποτύπωνε την ελπίδα τους για το μέλλον και τα προσδοκώμενα οικονομικά οφέλη, που θα μπορούσαν να προκύψουν από τα φιλόδοξα σχέδια των επαγγελματικών συντεχνιών της πόλης.

Έπειτα, η παρέλαση συνεχίστηκε στο Cornhill.⁴⁷⁵ Εκεί είχε τοποθετηθεί μια κινητή θεατρική σκηνή τριών διαστάσεων, η οποία είχε κατασκευαστεί για την περίπτωση. Επί σκηνής εμφανίστηκε η αλληγορική φιγούρα της *Σοφίας*, η οποία συνομιλούσε για θέματα πολιτικής και επιστήμης με τις *Ελευθέριας τέχνης* (*Liberal Sciences*). Η φιγούρα της Σοφίας, η οποία παρουσιάστηκε ως Κυρία της καλής κοινωνίας με το όνομα *Dame Sapiens* απευθυνόταν στον Ερρίκο, αναδεικνύοντας τα κρίσιμα πολιτικά, στρατιωτικά και οικονομικά ζητήματα του βασιλείου.⁴⁷⁶ Δίπλα της βρίσκονταν οι αλληγορικές μορφές των επιστημών, οι οποίες παρουσιάστηκαν με τη μορφή του Αριστοτέλη, του Ευκλείδη και του Βοήθιου. Η συγκεκριμένη επιλογή δεν ήταν τυχαία. Ως συνέχεια του πρώτου δρώμενου σε αυτή τη σκηνή τονιζόταν ξανά η σημασία της πολιτικής επιλογής του Ερρίκου, η οποία θα κρινόταν ως θετική για το λαό μόνο εάν ο βασιλιάς αποφάσιζε λαμβάνοντας υπόψη τα γράμματα, την επιστήμη και τη θρησκεία.

⁴⁷⁴ Στο ίδιο, υποσημ. 27, 28.

⁴⁷⁵ E.K. Chambers, *The Medieval Stage*, σ. 170, Withington, *Englsh Pageantry*, σ. 165-166.

⁴⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 145 πρβλ: “*Grammar, which had afore her old Precyane Boece, her clerk with his scholars playing many instruments. Arsmetryk with Pythagoras, Geometry with Euclid, and Astronomy with Albmus ardeded the list. Before Sapience was a scripture telling that kings reign by her, and prosper with her help...*”

Μια πρώτη προσέγγιση ερμηνείας των συγκεκριμένων αναπαραστάσεων παραπέμπει στα μεσαιωνικά πανεπιστήμια και στον τρόπο με τον οποίο εκείνα συνέβαλαν στο μετασχηματισμό των κοινωνικών δομών, στον εκσυγχρονισμό της διοικητικής μηχανής του βασιλείου και στην αναθεώρηση ορισμένων πολιτικών θεωρήσεων περί της ορθής διακυβέρνησης. Ωστόσο, μια τέτοια θέση δεν αποτυπώνεται στα αρχεία, ενώ πρέπει να τονιστεί ότι την περίοδο αυτή δεν σημειώθηκε κάποια σημαντική αλλαγή ή αναταραχή στα ζητήματα λειτουργίας των πανεπιστημίων. Επρόκειτο περισσότερο για την προσπάθεια των εμπόρων και των τεχνιτών της πόλης να ενισχύσουν τα πολιτικά επιχειρήματά τους, στο πλαίσιο της ευρύτερης δημόσιας συζήτησης για την πολιτική και οικονομική μέριμνα των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων. Ειδικότερα, μετά την εξέγερση των αγροτών και την εκθρόνιση του βασιλιά Ριχάρδου Β΄, και σε συνδυασμό με την επιβολή των εργασιακών διαταγμάτων, ο κόσμος της εργασίας και των ενδεών αντιμετωπιζόταν με τρόπο εχθρικό, τη στιγμή που ένα μέρος των μικρεμπόρων και των τεχνιτών επιδίωκαν να τους ενσωματώσουν στο παραγωγικό τμήμα των αστικών κοινωνιών. Όμως, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι διοικήσεις των συντεχνιών δεν ενδιαφέρονταν τόσο για την αποκατάσταση των αναξιοπαθόντων της πόλης, όσο για τη μεγιστοποίηση των οικονομικών κερδών και της πολιτικής ισχύος τους. Για την επίτευξη των στόχων τους, προωθούσαν ένα νέο αφήγημα για τις κοινωνικές σχέσεις στο εσωτερικό των μεσαιωνικών πόλεων. Οι πολιτικές επιλογές τους έδειχναν την προσπάθειά τους να τονίσουν ότι οι αποκλεισμένοι από τη συντεχνία και τις αστικές παροχές παρουσιάζονταν ως δυνάμει άξιοι και εργατικοί τεχνίτες και ημερομίσθιοι εργάτες, που είχαν τη δυνατότητα να συμβάλλουν στην αστική οικονομία. Ταυτόχρονα ο κόσμος της «άξιας» και «νόμιμης» εργασίας αυτοπροβαλλόταν ως πυλώνας της διασφάλισης της δικαιολογημένης παροχής φιλανθρωπίας και της έκφρασης αλληλεγγύης, στη βάση των παραδοσιακών χριστιανικών διδαχών.

Το τρίτο και τελευταίο θεατρικό δρώμενο της δεύτερης παρέλασης είχε επίσης αλληγορικό χαρακτήρα. Επί σκηνής εμφανίστηκαν δύο γνωστοί «ήρωες» της μεσαιωνικής θεατρικής παράδοσης. Επρόκειτο για τις φιγούρες του Δαβίδ και του Σολομώντα, η παρουσία των οποίων είχε πολιτικές και θρησκευτικές προεκτάσεις.⁴⁷⁷

⁴⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 145 πρβλ: *“almonds, and pomegranates; lemons, dates, and giunces. And beside this glorious Paradise were two old men, full circumspecte and wise.” One was Enoch and the other Evas; and they prayed for the king, wishing him joy, and blessing him. And the king rode on to a castle built*

Το σύντομο θεατρικό είχε ως θέμα την ανάγκη της συχνής εκδήλωσης μεγαλοψυχίας του βασιλιά στους υπηκόους του. Ο Δαβίδ και ο Σολομών συμβούλευαν τον Ερρίκο να δείχνει την επιείκειά του και να τιμά τους προηγούμενους βασιλείς, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στη δόξα του βασιλείου.⁴⁷⁸ Ο λόγος των δύο ηρώων από τη σκηνή της παρέλασης αποδείκνυε την προσπάθεια των υπάλληλων στρωμάτων να αναδείξουν την προωθούμενη δημόσια εικόνα τους ως καλοί χριστιανοί, αστοί και υπήκοοι, που συνέβαλλαν και εκείνοι στην ισχυροποίηση τόσο του βασιλείου όσο και της πολιτικής ισχύος του στέμματος στη βάση της συλλογικής προσπάθειας βελτίωσης των οικονομικών, διεθνών και κοινωνικών συνθηκών.

Στη συνέχεια, η παρέλαση κατευθύνθηκε στο Cheapside. Εκεί το θεατρικό δρώμενο και το μιμόδραμα που οργανώθηκε αποτελούσε το συνδυαστικό κρίκο της εισόδου του Ερρίκου στο Λονδίνο και της στέψης του στο Παρίσι, η οποία είχε προηγηθεί. Ο σταυρός στο Cheapside είχε μετατραπεί σε έναν πύργο, ο οποίος ήταν διακοσμημένος με μικρά σχέδια άγγλων και γάλλων στρατιωτών. Η περιγραφή του John Lydgate είναι ενδεικτική «ο Πύργος, χτισμένος από πράσινο χαλαζία, ήταν υπέροχος και τόνιζε την εξουσία του άγγλου βασιλιά στη γαλλική γη».⁴⁷⁹ Μπροστά στέκονταν δύο πράσινα δέντρα και στη γωνία απομακρυσμένο είχε τοποθετηθεί ένα ακόμα. Το τρίτο δέντρο συμβόλιζε τη ρίζα του Ιεσσαί, από την οποία ξεκινούσε το γενεαλογικό δέντρο της Παναγίας. Σε άλλη αναφορά, ο John Carpenter δίνει τη δική του ερμηνεία «το δέντρο συμβόλιζε τη γραμμή καταγωγής σημαντικών υπαρκτών προσώπων».⁴⁸⁰ Τα δύο δέντρα, που είχαν τοποθετηθεί μαζί στο σημείο, όπου θα ξεκινούσε η παρέλαση, αποτελούσαν τα γενεαλογικά δέντρα του αγίου Εδουάρδου και του αγίου Λουδοβίκου. Η σύνδεσή τους στόχευε στην ανάδειξη της συνέχειας, του παραδειγματισμού και της διδασκαλίας.

Από τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν έως τώρα, είναι δυνατόν να εξαχθούν ορισμένα πρώτα συμπεράσματα. Πρώτον, η κατασκευή των σκηνικών και ο τρόπος αφήγησης της ιστορίας επί σκηνής δημιουργούσαν ιδιαίτερα σημαντικούς και

of green jasper, on whose towers the sun shonef vill bright. Two green trees grew upright, showing the king's arms and ancestry: one line led back to St. Edward, and one to St. Louis, showing the king's right to France, and his descent .On the other side of this castle was a tree ranches conveyed lineally to Jesus, son of Mary and this device was set on the "wiche sprang oust of Jesse David crowned first for his hiunihty: the side next to paul".

⁴⁷⁸ Wickham, *Early English Stages*, σ. 75, υποσημ. 29. “honour off kyngys, in every mannys siht, of comyn custum lovith equyte and riht” .

⁴⁷⁹ Στο ίδιο, σ.71, υποσημ. 18. “castell bilt off jasper grene”.

⁴⁸⁰ Στο ίδιο, σ.72, υποσημ. 16 και πίνακα VXi “repraesentans in ramis per personas vivas”.

χρήσιμους συμβολισμούς στην επίτευξη των στόχων τους. Η χρήση των λιτών σκηνικών στόχευε στην απεικόνιση ολόκληρου του κόσμου και ταυτόχρονα μιας μικρογραφίας του, που ήταν το επαγγελματικό εργαστήριο, το παλάτι ή ο ναός. Ο παράδεισος αποτυπωνόταν στη σκηνή με ένα γαλάζιο πανί (ουρανός) στο οποίο είχαν σχεδιαστεί λίγα σύννεφα και αστέρια και άγγελοι που τραγουδούσαν. Η εικόνα του παράδεισου ολοκληρωνόταν όμως μόνο όταν το κοινό έβλεπε παράλληλα τον καθεδρικό ναό της πόλης, ή την ταυτόχρονη τέλεση μιας λιτανείας, και άκουγε την εκκλησιαστική χορωδία. Αντίστοιχα, η κόλαση αποτυπωνόταν ως ένα χάσμα, στις άκρες του οποίου υπήρχαν κοφτερά δόντια και από μέσα του έβγαιναν καπνός και φλόγες. Για την αποτύπωση του κήπου της Εδέμ τις περισσότερες φορές επέλεξαν να σχεδιάσουν ένα λόφο και ένα δέντρο, ενώ ένας υπερυψωμένος θρόνος συμβόλιζε το παλάτι του Ηρώδη. Η παρουσίαση των συγκεκριμένων σκηνικών και tableaux στις πλατείες και στους δρόμους της πόλης δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την οικονομική και πολιτική συμμετοχή του κόσμου της εργασίας στα αστικά ζητήματα, παρεμβαίνοντας έμμεσα στις πολιτικές αποφάσεις και στον τρόπο άσκησης της αστικής εξουσίας από τα συμβούλια και τις ελίτ, τον δήμαρχο και τους σερίφηδες.

Επίσης, η επιλογή ενός έμμετρου λόγου αντί της πρόζας διευκόλυνε την αποστήθιση του κειμένου, ειδικά όταν ενσωματώνονταν σε αυτό γνωστά αποσπάσματα από τη Βίβλο, ενώ παράλληλα ευνοούσε την παραγωγή πολιτικών συνθημάτων, που χρησιμοποιούνταν στη συνέχεια τόσο στο δημόσιο αστικό χώρο, όσο και στο εσωτερικό των συντεχνιών.

Δεύτερον, οι αλληγορικές γυναικείες φιγούρες της φύσης και της αρετής αποτελούσαν μια άμεση αναφορά στην άρρηκτη σχέση του φυσικού περιβάλλοντος με το θεϊκό σχέδιο, που μπορούσε να προστατευτεί μόνο με τη συνετή πολιτική του βασιλιά. Η αναφορά στο φυσικό περιβάλλον αποτύπωνε τη σημασία που έδιναν τα μέλη των συντεχνιών σε αυτό, καθώς για αρκετές συντεχνίες του Λονδίνου και για πολλές συντεχνίες στις κομητείες, οι φυσικοί πόροι αποτελούσαν το βασικό ή και το μοναδικό εμπορεύσιμο προϊόν τους. Ακόμα, οι αλληγορικές φιγούρες της αρετής και των ακολασιών, όπως παρουσιάστηκαν στα θεατρικά δρώμενα των βασιλικών εισόδων, αποτέλεσαν το βασικό εργαλείο δημόσιας δήλωσης υπακοής των αστών-υποτελών του βασιλιά, επιστρατεύοντας ως επιχείρημα το ιδεώδες της εργασιακής και αστικής αλληλεγγύης, της επιείκειας και της ομόνοιας, και συνδέοντας άμεσα τα αστικά ζητήματα με τη βιβλική ιστορία.

Τρίτον, ως απόρροια του προηγούμενου, δεν συμμερίζομαι εδώ τη θέση του Glynn Wickham για το διδακτικό χαρακτήρα των βασιλικών εισόδων ως βασικής επιδίωξης των αστών, αλλά αντίθετα θεωρώ ότι επρόκειτο κυρίως για ένα καλλιτεχνικό προϊόν, το οποίο συνέβαλε ουσιαστικά στην προώθηση των πολιτικών επιχειρημάτων της κοινωνικής ομάδας των εμπόρων και των τεχνιτών, που δεν είχαν βήμα στο δημόσιο πολιτικό διάλογο. Η προσθήκη της δραματοποιημένης ιστορίας δεν αναιρούσε τις πολιτικές στοχεύσεις των υπάλληλων στρωμάτων, ούτε εξασθενούσε τον πολιτικό χαρακτήρα των καλλιτεχνικών δράσεων. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα συγκεκριμένα μοτίβα υιοθετήθηκαν κυρίως εξαιτίας της εμπλοκής της Εκκλησίας στις κοσμικές παρελάσεις και της ανάγκης των αστών να συνδέσουν το κοσμικό γεγονός με το χριστιανικό παρελθόν. Τα πρόσωπα και οι ιστορίες που εκπορεύονταν από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη εργαλειοποιήθηκαν πολιτικά ως επιπρόσθετο επιχείρημα στις διεκδικήσεις των αστών, οι οποίοι αιτούνταν προκαταβολικά την επιείκεια του στέμματος για αναταραχές και συγκρούσεις, που ενδεχομένως θα προκαλούσαν στο μέλλον. Επίσης, είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι σε τρεις από τις τέσσερις παρελάσεις, που διοργανώθηκαν για την περίπτωση, υπήρχε ένα απόσπασμα από τη Βίβλο, το οποίο μετασχηματίστηκε σε πολιτικό κήρυγμα στη σκηνή, που αφορούσε στο ζήτημα της διακυβέρνησης και στην ανάγκη συγχώρεσης, στο πλαίσιο της απόπειρας άμβλυνσης των διαφόρων συγκρούσεων στο εσωτερικό των πόλεων.⁴⁸¹

Οι υπήκοοι του Ερρίκου ακολούθησαν την ίδια πολιτική γραμμή και αργότερα. Για αυτούς, το θέατρο αποτελούσε έναν χώρο δημόσιας παρέμβασης στα πολιτικά ζητήματα και ένα πεδίο εκδήλωσης ή εκτόνωσης πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων. Το 1448 ο βασιλιάς περιόδευσε στις πόλεις της κομητείας της Υόρκης και οι Υορκέζοι οργάνωσαν διάφορα δρώμενα προς τιμήν του. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του William Marschall, εφημέριου στο Peasholme. Σύμφωνα με τον Marschall «...ο βασιλιάς έφτασε ως προσκυνητής στο ναό του Γουλιέλμου, την

⁴⁸¹ Στο ίδιο, σ. 78. Πρόκειται για τμήμα της επιστολής προς τους Εφεσίους (VI 11-17) “*ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στήναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου· ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἢ πάλῃ πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στήναι. στήτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὄσφιν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης, καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἐτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι· καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὃ ἐστὶ ῥῆμα Θεοῦ*”

ολονυχτία του Ματθαίου στη διάρκεια των καθορισμένων ωρών προσευχής. Αφού η χορωδία ύμνησε τον Θεό, εκείνος, με τους ιερείς και τους άρχοντες, προσευχήθηκε στον Πέτρο. Όταν είδε τους ναούς στις πόλεις *Durham, Ripon, Bridlington, Beverley* και τις παλίρροιες του *Hull*, τίμησε τον καθεδρικό ναό, κοντά στην *Υόρκη*.... Ενδεδυμένος με ρούχα βασιλικά, γιόρτασε την ετήσια εορτή της Μετάβασης του Εδουάρδου, με ξεχωριστό τρόπο.⁴⁸² Πέντε ιεράρχες ήταν παρόντες, φορώντας τις αρχιερατικές μίτρες τους και ο κόσμος παρατηρούσε. Μετά, ο βασιλιάς των δύο βασιλείων συνέχισε την περιοδεία του νότια. Η φωνή των υπηκόων τον συνόδευε, όσο εκείνος προχωρούσε. Μακάρι, ο παντοδύναμος να τον προστατεύει από τους εχθρούς τους. Αμήν».⁴⁸³

Είναι σαφές ότι η αναφορά του εφημέριου Marschall δεν είναι αντικειμενική και σίγουρα επρόκειτο για μια καθοδηγούμενη περιγραφή από τον αρχιεπίσκοπο της Υόρκης, το δήμαρχο και τους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς. Ωστόσο, είναι δυνατόν να ανιχνεύσουμε τις επιδιώξεις των επιμελητών των εκδηλώσεων της εορτής. Η περιοδεία του βασιλιά σημαδεύτηκε από τη συμμετοχή των επιφανών μελών της κομητείας και τη μαζική προσέλευση του κόσμου. Η εικόνα του Ερρίκου ως προσκυνητή στην εορτή προς τιμήν ενός βασιλιά, ο οποίος είχε αγιοποιηθεί, συνέδεε ένα χριστιανικό και κοσμικό παρελθόν με το παρόν και το μέλλον. Η περιοδεία του αποτελούσε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατασκευασμένης παράδοσης που επιδίωκαν τόσο τα μέλη των πόλεων, όσο και το στέμμα. Επίσης, ιδιαίτερης σημασίας κρίνεται η αναφορά του Marscall στους εχθρούς του βασιλιά και κατ' επέκταση της Αγγλίας. Ο εφημέριος προφανώς εννοούσε τους Γάλλους και τα προβλήματα, που αντιμετώπιζε η Αγγλία στη διάρκεια του εκατονταετούς πολέμου με αποκορύφωμα την απώλεια των αγγλικών εδαφών στη Γαλλία. Ο εφημέριος, ωστόσο, δεν ζητούσε τη θεϊκή προστασία τόσο για τους εχθρούς στο εξωτερικό, όσο για εκείνους στο εσωτερικό της χώρας.

Ο Ερρίκος ανέλαβε τα καθήκοντα του, αφού πρώτα τη χώρα κυβέρνησε για ένα μεγάλο διάστημα το συμβούλιο του καθώς ήταν ανήλικος. Η κακή διαχείριση των

⁴⁸² Πρόκειται για την εορτή του Εδουάρδου του Ομολογητή (Edward the Confessor), τελευταίου βασιλιά της Αγγλίας από τον οίκο του Ουέσσεξ, ο οποίος κυβέρνησε το διάστημα 1042-1066. Επρόκειτο για μια αμφιλεγόμενη πολιτική προσωπικότητα. Ο Εδουάρδος αγιοποιήθηκε τον πάπα Αλέξανδρο Γ' το 1161. Γενικά βλ.: Frank Barlow, *Edward the Confessor*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1984, Bruce O'Brien, *God's Peace and King's peace: The Laws of Edward the Confessor*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 1999.

⁴⁸³ *Bodleian: MS Bodley 857 f 1v (Henry VI Received in the Minster)*.

οικονομικών του βασιλείου και οι αδιέξοδες πολιτικές του συμβουλίου κληροδότησαν πολλά προβλήματα στο νέο βασιλιά, ο οποίος είχε γίνει ήδη γνωστός ως ένας πρίγκιπας χωρίς πυγμή και με εύθραυστη ψυχική υγεία. Πολλές από τις επιλογές του θεωρήθηκαν λανθασμένες από τους υπηκόους του, όπως για παράδειγμα ο γάμος του με τη Μαργαρίτα του Ανζού, που πραγματοποιήθηκε για να υπάρξει ειρήνη μεταξύ των δύο βασιλείων.⁴⁸⁴ Μέχρι την οριστικοποίηση της απώλειας όλων των αγγλικών εδαφών στη Γαλλία και τη διατήρηση μόνο της περιοχής του Calais, ο Ερρίκος είχε καταρρεύσει ψυχικά, με αποτέλεσμα η Αγγλία να κυβερνάται από την αριστοκρατία.⁴⁸⁵

Η δολοφονία του πρώτου συμβούλου του επιδείνωσε την κατάστασή του, ενώ στο εσωτερικό της χώρας αριστοκράτες της επαρχίας και στρατιώτες που είχαν επιστρέψει από τη Γαλλία συγκροτούσαν προσωπικούς στρατούς και υπονόμευαν την κεντρική διοικητική μηχανή, η οποία είχε πρακτικά καταρρεύσει. Η βασίλισσα Μαργαρίτα, αν και αντιπαθητική στους Άγγλους έκανε τις απαραίτητες κινήσεις, ώστε να αποκτήσει την αναγκαία δύναμη και πρακτικά να διοικεί την Αγγλία. Όμως η ανικανότητα της φάνηκε γρήγορα. Τη μεγαλύτερη κριτική στο πρόσωπο της και στο συμβούλιό της άσκησε ο Ριχάρδος, δούκας της Υόρκης και ξάδερφος του βασιλιά, πυροδοτώντας μια σειρά μεγάλων συγκρούσεων, που είχαν ως αποτέλεσμα να ξεσπάσει ο εμφύλιος πόλεμος το 1459.⁴⁸⁶

Σε αυτό το πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον, ο εφημέριος Marschall περιέγραψε την επίσκεψη του Ερρίκου στην Υόρκη. Όμως στους εσωτερικούς εχθρούς δεν βρίσκονταν μονάχα αριστοκράτες αλλά και πολλοί υπήκοοι, προερχόμενοι από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, οι οποίοι μέχρι τότε δεν είχαν κατηγορηθεί ξανά για αποκλίνουσα συμπεριφορά. Οι δύο περιπτώσεις που ακολουθούν προέρχονται από τα αρχεία της κομητείας του Cheshire, δεν έχουν εξεταστεί στη βιβλιογραφία και έλαβαν χώρα στο μεσοδιάστημα της στέψης του Ερρίκου Δ' και της επίσκεψης του Ερρίκου Ζ' στην Υόρκη. Το 1400 τα θεατρικά δρώμενα που παρουσιάστηκαν με αφορμή τη στέψη του Ερρίκου Δ' έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στη σχέση του βασιλιά με τους παραδοσιακούς αριστοκρατικούς

⁴⁸⁴ John Watts, *Henry VI and the Politics of Kingship*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1999, σ. 240-251.

⁴⁸⁵ Στο ίδιο.

⁴⁸⁶ Ann Astell, *Political Allegory in Late Medieval England*, Λονδίνο, Cornell University Press, 1999, σ. 138-161, John A. Wagner, *Encyclopedia of the Wars of the Roses*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 2011, σ. 71.

οίκους και με τα μέλη των αστικών ολιγαρχιών. Ο Ερρίκος εισήλθε στην πόλη και έγινε δεκτός ως σωτήρας. Στα δρώμενα προς τιμήν του Ερρίκου, πρωταγωνιστικό ρόλο είχε η φιγούρα του Πόντιου Πιλάτου, οι πράξεις και τα λόγια του οποίου επί σκηνής αποτελούσαν μια επιπρόσθετη έκφραση κατανόησης και μετάνοιας. Η θεατρική δραματουργία του δέκατου πέμπτου αιώνα χαρακτηριζόταν πλέον από την προσπάθεια συγκρότησης μιας κοινής ταυτότητας, εκείνης του καλού χριστιανού και υπηκόου, συμπεριλαμβάνοντας ή εξοβελίζοντας τα μέλη της κοινωνίας που βρίσκονταν στο έλεος της φιλανθρωπίας ή στο περιθώριο.

Το 1416 ξεκίνησε μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα δίκη στην κομητεία του Cheshire σχετικά με μια περίπτωση προσβολής του ονόματος του βασιλιά, η οποία έλαβε χώρα στην πόλη Malpas της κομητείας. Η συγκεκριμένη αναταραχή προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις και φόβους στους υπηκόους της περιοχής και μεγάλη έκπληξη στους βασιλικούς αξιωματούχους στο Λονδίνο. Τα πρακτικά της δίκης βρίσκονται στα *National Archives*⁴⁸⁷ και καταγράφονται και στα *Records of Early English Drama* για το Cheshire.

Η έρευνα ξεκίνησε στις 7 Ιανουαρίου, όταν οι John de Osbaldeston, Thomas de Stanley, Richard de Cholmondeley, Thomas de Brereton, John le Bryd of Chodton, John de Eton, Philip Fylkyn, Ranulf de Cotegreve, William de Cotegreve, David de Bapton, Hugh de Dutton, William de Eggerton of Christleton, Richard de Eddesley and Ranulf de Brereton παρουσιάστηκαν ενώπιον του δημάρχου και των αστικών αξιωματούχων και ορκίστηκαν ότι θα πουν την αλήθεια. Και η αλήθεια ήταν η εξής. Ο Thomas de Brereton και ο Thomas de Lawton, οι δύο συλλέκτες των βασιλικών εισφορών και χρισμένοι φύλακες των συντεχνιών της κομητείας του Cheshire, κλήθηκαν να συγκεντρώσουν μια επιχορήγηση ύψους 3,000 μάρκων, η οποία θα δινόταν στον βασιλιά. Εκείνοι όφειλαν να συγκεντρώσουν το συγκεκριμένο ποσό και μετά την εορτή του αγίου Αιγιδίου πήγαν στις πόλεις Codington, Newton by Malpas και Oldcastle και πήραν έξι βόδια και οχτώ αγελάδες, η τιμή των οποίων ανερχόταν στα 100 σελίνια, ενώ ο καθορισμένος φόρος για τις συγκεκριμένες πόλεις ανερχόταν στα 68 σελίνια και επέστρεψαν στο Malpas.

Οι δύο φύλακες των συντεχνιών κατήγγειλαν ότι αφού επέστρεψαν στην πόλη, έχοντας εκπληρώσει την αποστολή τους, ο Taylor Bradley, ένας γεωργός από την

⁴⁸⁷ TNA: PRO CHES25/11 mbs 16d-17.

κομητεία του Cheshire ήρθε στο Malpas και αμέσως κατευθύνθηκε προς τον καθεδρικό ναό της πόλης. Όταν έφτασε εκεί, άρχισε να χτυπά επίμονα τις καμπάνες του ναού για να συγκεντρωθεί ο κόσμος. Οι κάτοικοι της πόλης έτρεξαν στην εκκλησία, φοβούμενοι ότι κάτι κακό έχει συμβεί. Τότε ο ταραχοποιός γεωργός τους ξεσήκωσε, για να σταματήσουν τη συλλογή του συγκεκριμένου βασιλικού φόρου. Το πλήθος πράγματι έπεσε στην παγίδα του γεωργού, αν και ορισμένοι διατηρούσαν επιφυλάξεις.

Τότε ο ίδιος ο εφημέριος του Oldcastle, μιας μικρής κωμόπολης της κομητείας, ο οποίος ήταν γνωστός απατεώνας και συκοφάντης με τη βοήθεια των γεωργών-κτηνοτρόφων Gruffijdd le Walshemon από το Cuddington, David le Walshemon, John de Pulesden και David Cay, από την πόλη του Malpas και ο John Hugynson, ο John Hopkynson από το Bradley της ίδιας κομητείας, ο μυλωνάς John Revell από το Edge, ο τεχνίτης William Eign και ο γεωργός David Bleth κατέφτασαν μαζί με άλλους άγνωστους και με τη βία πήραν πίσω τα βόδια και τις αγελάδες, δημιουργώντας μεγάλη αναταραχή και διαταράσσοντας την ειρήνη του λόρδου βασιλιά. Δεν σταμάτησαν όμως εκεί. Αφού πήραν τα ζώα, κινήγησαν τους εισπράκτορες, οι οποίοι το έσκασαν και γλύτωσαν μόνο όταν έφτασαν στην πόλη του Handley. Τα μέλη του αστικού συμβουλίου ενημέρωσαν τους απεσταλμένους του βασιλιά στην κομητεία για να καταδικαστούν οι ταραχοποιοί, που συνειδητά δημιουργούσαν προβλήματα. Άλλωστε η προσβολή στον απεσταλμένο του βασιλιά ισοδυναμούσε με προσβολή στον ίδιο τον βασιλιά Ερρίκο.

Η κατάσταση όμως περιπλέχτηκε και άλλο. Οι εισπράκτορες κατήγγειλαν ότι ένας άλλος συνάδελφός τους, ο οποίος είχε επίσης οριστεί από το βασιλικό συμβούλιο ως συλλέκτης των φόρων, είχε την ίδια και χειρότερη τύχη από εκείνους. Συγκεκριμένα, όταν ο Richard de Cholmondeley πήγε τη Δευτέρα πριν την εορτή του αγίου Αιγιδίου στις πόλεις Tushingham και Bickley για να παραλάβει το ποσό του βασιλικού φόρου, εισέπραξε 71s και 6d (περίπου 60 λίρες) και κατάσχεσε τα ζώα που προηγουμένως είχαν κλέψει οι ταραχοποιοί του Malpas από τους άλλους δύο φύλακες. Ο Cholmondeley οδήγησε τα ζώα σε διάφορα περιφραγμένα χωράφια στις πόλεις Tushingham, Cholmondeley και Bickley, για να προστατεύσει τη περιουσία του βασιλιά και να αποφύγει άλλες αναταραχές στο μέλλον. Όμως φαίνεται ότι οι ταραχοποιοί τον παρακολουθούσαν και σκόπευαν να συνεχίσουν τις παράνομες πράξεις τους. Αφού έφυγε ο Cholmondeley σίγουρος ότι είχε διαφυλάξει τη

βασιλική περιουσία, ο γεωργός John de Berneston και ο κτηνοτρόφος John Davidson από το Tushingham, ο μικροκτηματίας John de Bradley και ο μυλωνάς David Loyd από την πόλη του Bickley, του έστησαν ενέδρα και του επιτέθηκαν ασκώντας βία. Έπειτα γκρέμισαν τις περιφράξεις και έκλεψαν πάλι τα ίδια ζώα.

Οι σερίφηδες της κομητείας όταν κατάλαβαν ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση είχε οργανωθεί ένα καλά σχεδιασμένο σχέδιο εναντίον του βασιλιά και της διατήρησης της ειρήνης, της ομόνοιας και του κοινού συμφέροντος όλων των υπηκόων, άρχισαν να ανησυχούν έντονα. Οι φόβοι τους χειροτέρευαν όταν οι άτυχοι συλλέκτες συνέχισαν την αφήγησή τους. Αμέσως μετά τη δεύτερη κλοπή των ζώων, ο Maredudd Fisher και ο Richard le Wright, εργάτες της γης από το Bickley, ο γεωργός Richard de Wekeslewode και ο υπηρέτης John de Bykely, με τη βοήθεια του William Gruffithson από το Hampton και του Roger Jackson από το Bickerton μαζί με πολλούς άλλους πήγαν από πόλη σε πόλη και κάνοντας ιδιαίτερη φασαρία με καραμούζες, ξεσήκωσαν τους κατοίκους της περιοχής σε τέτοιο βαθμό, που ο εξουσιοδοτημένος από το βασιλιά εισπράκτορας δεν τολμούσε να ζητήσει πια τους φόρους, ούτε να πλησιάσει στις πόλεις. Για να γλυτώσει από τη μανία των ταραχοποιών, προσπάθησε να κρυφτεί. Όμως εκείνοι τον ανακάλυψαν και αφού τον συνέλαβαν με τη βία, τον μετέφεραν από την πόλη του Tushingham στο Hatton Heath με τη συνοδεία των τυμπάνων και μουσικών οργάνων, διακωμωδώντας το τελετουργικό της βασιλικής εισόδου, το βασιλιά, το δήμαρχο και το αστικό συμβούλιο, αδιαφορώντας για τη διατήρηση της ειρήνης.

Οι εξουσιαστικοί φορείς παρακολουθούσαν έκπληκτοι την αφήγηση των δύο εναγόντων. Το ερώτημα παρέμενε. Πώς κατάφεραν οι εργάτες της γης, οι κτηνοτρόφοι, οι τεχνίτες και οι πλανόδιοι μικρέμποροι μιας ήσυχης κομητείας να προκαλέσουν τέτοια αναταραχή, αμφισβητώντας την εξουσία του στέμματος και τη δικαιοδοσία του βασιλιά να διεκδικήσει επιπρόσθετους φόρους. Οι δύο συλλέκτες συνέχισαν την εξιστόρηση των γεγονότων. Δήλωσαν, λοιπόν, ότι την Πέμπτη, αμέσως μετά τον εορτασμό του αγίου Λουκά του Ευαγγελιστή, στο Wybunbury, οι τεχνίτες και οι αγρότες, John Heidocke από το Nantwich, Nicholas de Baker από το Aston, Robert de Hunkylowe από το Chorlton, Henry Kesses από το Wybunbury, William Skylmayn από το Wybunbury, William Coft of Byresmere, John (...) από το Audlem συγκεντρώθηκαν μαζί με ακόμα τριακόσιους ταραχοποιούς και οπλισμένοι με σπαθιά, τόξα, πανοπλίες, πλάστες, κράνη, αξίνες και άλλα όπλα διατάραξαν την

ειρήνη του βασιλιά, ασκώντας βία σε όποιον αντιστεκόταν και πήγαν στη γειτονική πόλη του Bickley, όπου τους περίμεναν άλλοι εκατό ένοπλοι και αφού συσπειρώθηκαν όλοι μαζί, ήρθαν στο Malpas, όπου συνάντησαν τους τεχνίτες και αγρότες John Beterley, Thomas Harrison, John Kenrecson, Rhys Boche, David le Pyper, John Haysand, William le Baxter, William le Chaloner, Hugh Dod, Richard le Feror, John le Webster, David Cay, William Kenrecson, John Marten, David del Halgh, Hugh Brodee, David de Stockton, John Jackson και πολλούς άλλους.

Έπειτα, συνέχισαν, την Παρασκευή μετά την εορτή του αγίου Λουκά του Ευαγγελιστή πήγαν στην πόλη Burwardsley και παρέμειναν εκεί όλοι μαζί και δεν έφευγε κανείς εκτός και αν έπαιρναν την υπόσχεση των αστικών αξιωματούχων του Chester, του κομητειακού παλατινάτου και των ευγενών της περιοχής ότι δεν θα έπαιρναν τα χρήματα τους πριν βεβαιωθούν ότι ο βασιλιάς πράγματι τα είχε ζητήσει. Και αν αυτή ήταν η επιθυμία του βασιλιά, τότε θα έδιναν το ποσό με τη δική τους θέληση. Και όλοι έμειναν εκεί μέχρι να ικανοποιηθεί η επιθυμία τους. Δύο χρόνια αργότερα, οι αστικοί αξιωματούχοι της κομητείας του Cheshire κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν μια παρόμοια αναταραχή. Αυτήν τη φορά, οι ταραχές δεν ξεκίνησαν από την πόλη του Malpas αλλά από ένα μικρό αστικό κέντρο, το Middlewich. Τα πρακτικά και αυτής της δίκης βρίσκονται στα *National Archives*⁴⁸⁸ και καταγράφονται και στα *Records of Early English Drama* για το Cheshire, ενώ η συγκεκριμένη περίπτωση επίσης δεν έχει σχολιαστεί στη βιβλιογραφία.

Η δίκη ξεκίνησε ενώπιον του σερίφη του Cheshire James de Holt στις 17 Ιανουαρίου 1418, όταν προσήλθαν στην αίθουσα ακροάσεων οι John Downe, John le Bruyn, William Venables, Roger le Bruyn, William de Overton, John de Lea, Richard Downe, Ranulf Spark, Richard de Prestlond, Richard de Bunbury, and John de Moldeworth και ορκίστηκαν ότι θα πουν την αλήθεια. Δήλωσαν λοιπόν ότι όλα τα προβλήματα άρχισαν όταν ο βασιλιάς Ερρίκος με ειρηνικό τρόπο δήμευσε το εικοστό τέταρτο μέρος μιας χωροδεσποτείας στο Ashton, στα σύνορα του δάσους Delamere κοντά στο Mouldsworth, το οποίο ανήκε διοικητικά στην κομητεία του Cheshire, για να καλυφθεί ένα χρέος. Η συγκεκριμένη έκταση ανήκε έως τότε στον εφημέριο της περιοχής Laurence de Langeton, ο οποίος την παραχώρησε στο βασιλιά και στους απογόνους του για να σβήσει το χρέος του και πλέον τα συγκεκριμένα αγροκτήματα, τα ζώα και τα κτίρια, που ανήκαν σε αυτήν, εντάχθηκαν στη βασιλική περιουσία.

⁴⁸⁸ TNA: PRO CHES25 /11 mbs 23ci-24 (1418/19: Great Sessions Inquest)

Με βάση τον ισχύοντα νόμο, η διάρκεια της κατοχής της έκτασης από το βασιλιά ήταν ισόβια και δικαιώματα σε αυτήν είχαν μόνο οι απόγονοί του, εάν ο ίδιος ο βασιλιάς δεν επέλεγε να την προσφέρει ως δώρο σε κάποιον υποτελή του. Η απόφαση του εφημέριου να μεταβιβάσει την περιουσία του στον βασιλιά προκάλεσε σφοδρές αντιδράσεις τόσο στον κόσμο της εργασίας, όσο και στα μέλη της τοπικής αριστοκρατίας.⁴⁸⁹ Τεχνίτες, αγρότες και εργάτες ξεσηκώθηκαν τη Δευτέρα μετά την εορτή του αγίου Μαρτίνου και οπλισμένοι άσκησαν βία στους υποτελείς του εφημέριου μέσα στη χωροδεσποτεία, θίγοντας τον βασιλιά και διαταράσσοντας την ομόνοια και την ειρήνη. Σύμφωνα με τα πρακτικά της δίκης, οι ταραχοποιοί εισήλθαν με τη βία στο μέγαρο και παρέμειναν εκεί λεηλατώντας το για τέσσερις ημέρες, απαιτώντας να ακυρωθεί η κατάσχεση και να επιστρέψει η έκταση στο προηγούμενο καθεστώς.

Και στις δύο δικαστικές υποθέσεις δεν παρατίθεται η ποινή, που επιβλήθηκε στους ταραχοποιούς. Αν και δεν είναι γνωστό το αποτέλεσμα της δίκης, το πιθανότερο είναι να τιμωρήθηκαν με τη συνηθέστερη ποινή για τέτοιες περιπτώσεις, δηλαδή την καταβολή ενός υψηλού χρηματικού προστίμου. Τα πρακτικά των δύο δικών ήταν ιδιαίτερα περιγραφικά και εύκολα αντιλαμβάνεται ο σύγχρονος ερευνητής την πολιτική και οικονομική πραγματικότητα, μέσα στην οποία εκτυλίχτηκαν οι προαναφερθείσες συγκρούσεις. Δύο επισημάνσεις κρίνονται αναγκαίες σε αυτό το σημείο για να καταστεί σαφής τόσο η σημασία της βασιλικής εισόδου, όσο και η δικαιολόγηση των εξεγερμένων για τα κίνητρα και τις επιλογές τους.

Πρώτον, πρέπει να δοθεί έμφαση στην παρωδία μιας βασιλικής εισόδου στην οποία πρωταγωνίστησε ως «τιμώμενο» πρόσωπο» ο εξουσιοδοτημένος από τον βασιλιά εισπράκτορας, συνοδευόμενος από τους εξεγερμένους αστούς, που εμφανίστηκαν ως μέλη ενός διαφορετικού και αντεστραμμένου «αστικού συμβουλίου», η δράση του οποίου είχε νομιμοποιηθεί από τα δίκαια αιτήματά τους και την άδικη φορολόγηση από μέρους του βασιλιά.

Η συγκεκριμένη καρναβαλική προσέγγιση των εξεγερμένων ως βασική επιλογή για τη στηλίτευση του μέτρου της άδικης φορολόγησης αποτύπωνε πρώτον, τη σημαντική θέση του τελετουργικού της βασιλικής εισόδου στην αγγλική λαϊκή κουλτούρα του ύστερου Μεσαίωνα και δεύτερον, τη χρήση της διακωμώδησης και

⁴⁸⁹ Στο ίδιο. Στην αναφορά αναγράφονται αναλυτικά τα ονόματα όλων των ταραχοποιών, τα οποία εκτείνονται σε δύο σελίδες του φακέλου.

της ειρωνείας ως βασικού εργαλείου πολιτικής κριτικής των υπάλληλων στρωμάτων απέναντι στην προσηλωμένη στους τύπους αριστοκρατική καλλιτεχνική δραστηριότητα.⁴⁹⁰ Η χρήση της διακωμώδησης στο πλαίσιο της εξέγερσης και των λαϊκών αναταραχών λειτουργούσε καταλυτικά τόσο στην εκτόνωση των εξεγερμένων, όσο και στην πολιτική δήλωση, την οποία επιδίωκαν να εκφράσουν, αποκλιμακώνοντας τη σύγκρουση στο εσωτερικό της πόλης, πριν τη σύλληψη από τους σερίφηδες και την επιβολή της ποινής.

Το τελευταίο παράδειγμα στη μελέτη για το μετασχηματισμό του μεσαιωνικού δράματος, που εκτυλίχτηκε στο πλαίσιο των βασιλικών εισόδων και παρελάσεων ως εργαλείο εκτόνωσης πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων, αποτελεί η περιοδεία του βασιλιά Ερρίκου Ζ' (1457-1509), η οποία πραγματοποιήθηκε το 1486.⁴⁹¹ Η βασιλική περιοδεία του Ερρίκου Ζ' στην Υόρκη, στο Bristol στο Worcester και σε άλλες αγγλικές πόλεις αποτέλεσε χαρακτηριστικό παράδειγμα της εμπλοκής των μελών των αστικών κοινωνιών στα πολιτικά και οικονομικά ζητήματα του κράτους και στην προσπάθειά τους να αποκλιμακώσουν

⁴⁹⁰ Αξίζει εδώ να αναφερθεί το γνωστό περιστατικό του καρναβαλιού στη Romans (Dauphiné) τον χειμώνα του 1580 όταν οι χωρικοί της υπαίθρου και οι τεχνίτες της πόλης οργάνωσαν μια αναταραχή με ηγέτη τον Jean Serve ή Palmier. Ήταν γεγονός πως τα οικονομικά προβλήματα της περιόδου είχαν διογκώσει τη λαϊκή δυσαρέσκεια. Ενθαρρυνμένοι από τη στήριξη των κατοίκων της πόλης αρνήθηκαν να πληρώσουν τους εκκλησιαστικούς φόρους και την *taille*. Αφού εξοπλίστηκαν, εισέβαλλαν στον πύργο, ως συμβολική ενέργεια και έριξαν τις *terriers* (δικαστικά κατάστιχα από τις τοπικές κοινότητες για την επιβολή της τάξης, περιλαμβάνοντας οικονομικά και οικογενειακά στοιχεία) στη φωτιά. Στην πόλη οι τεχνίτες και οι αγρότες χόρευαν στους δρόμους εκτοξεύοντας απειλές κατά των πλουσίων και φωνάζοντας « πριν περάσουν τρεις ημέρες, σάρκα χριστιανική θα πουλιέται έξι δεκάρες την οκά». Αυτή η γλώσσα, η οποία ήταν φορτωμένη συμβολισμούς, είχε αποδέκτη την ελίτ της πόλης, οι αρχές της οποίας είχαν ήδη καταλυθεί από μια λαϊκή κομμούνια. Στη διάρκεια του καρναβαλιού, ο Palmier καθόταν στη καρέκλα του δημάρχου καλυμμένος με ένα δέρμα αρκούδας και απολάμβανε εδέσματα που εκλαμβάνονταν ως σάρκα χριστιανική. Σύντομα η ελίτ επιτέθηκε και τους κατάσφαξε. Τέτοιες μορφές αντίστασης δεν εμφανίστηκαν τον 16^ο αιώνα, αλλά εντάσσονταν σε μια μακρά παράδοση λαϊκών αναταραχών, όπως οι δίκες του Cheshire.⁴⁹⁰ Γενικά για το καρναβάλι της Romans βλ.: E. Le Roy Ladurie, *Carnival: A people's Uprising at Romans, 1579-80*, Λονδίνο, Penguin, 1980, Martin Ingram, "Ridings, rough music and the reform of popular culture in early modern England", *Past and Present*, 105, (1980), σ. 79-113.

⁴⁹¹ Για τα θεατρικά δρώμενα, τα οποία οργανώθηκαν προς τιμήν του Ερρίκου Ζ', χρησιμοποιώ εδώ το πρωτότυπο υλικό που παρατίθεται μεταγραμμένο αλλά χωρίς σχολιασμό από τα REED καθώς και από έργα ιστοριοδιφών, που περιλαμβάνουν ανατυπώσεις του δέκατου έκτου και δέκατου έβδομου αιώνα: Baker Lewis (επιμ.), *Testamenta Eboracensia or Wills Registered at York Illustrative of the History, Manners, Language, Statistics &c., of the Province of York, from the Year MCCC. Downwards. Part I Surtees Society IV*, Λονδίνο, 1836, σ. 111-32, Francis Collins, (επιμ.). *Register of the Freeman of the City of York from the City Records*, Surtees Society XCVI, CII, Λονδίνο, 1897. Λόγω ορισμένων μεταφραστικών λαθών, που παρατήρησα στο έργο του K.A. Kolve σε σχέση με το πρωτότυπο κείμενο των REED για την Υόρκη, δεν ενσωμάτωσα το αρχαιακό υλικό που παραθέτει σε αγγλική μετάφραση από τα λατινικά. Ωστόσο, περιέλαβα λόγω της σημασίας του συγκεκριμένου βιβλίου, περιληπτικά τη θέση του Kolve στο συγκεκριμένο ζήτημα. Επίσης, χρησιμοποιούνται εκτενώς για την πόλη της Υόρκης τα Civic Memorandum Books, στα οποία περιλαμβάνονται αστικά και συντεχνιακά έγγραφα κυρίως από το 1377 και εξής.

διάφορες εντάσεις, τις οποίες συχνά προκάλεσαν οι ίδιοι. Το 1486, ο Ερρίκος Ζ΄ παρακολούθησε και συμμετείχε σε μια σειρά θεατρικών δρώμενων με κοσμικό και θρησκευτικό χαρακτήρα, τα οποία αναδείκνυαν τις υποχρεώσεις του μονάρχη απέναντι στους υπηκόους του.⁴⁹²

Τα συγκεκριμένα δρώμενα αποτέλεσαν παράλληλα ένα χώρο δημόσιας αντιπαράθεσης και πεδίο εκτόνωσης πολιτικών και οικονομικών διεκδικήσεων με συνθήκες παρόμοιες με εκείνες των βασιλικών δικαστηρίων. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων, απευθυνόμενη στο βασιλιά, εστίαζε στα δεινά των εμφύλιων πολέμων και των αστικών συγκρούσεων και τόνιζε την απροθυμία τους να συμμετάσχουν σε αυτούς. Η παγιωμένη τάξη των εμπόρων, η οποία είχε θεμελιώσει την πολιτική και οικονομική παρουσία της στην πόλη και είχε καθιερωθεί ως παράπλευρος πυλώνας προστασίας της χριστιανικής πίστης, εξέφραζε πλέον φανερά τη δυσαρέσκειά της για τους εγκληματίες και τους κερδοσκόπους που επωφελούνταν από τον πόλεμο και εκμεταλλεύονταν τους καλούς υπηκόους και το βασίλειο.

Οι έμποροι και οι τεχνίτες παρακολουθούσαν την επιστροφή ενός παλαιού «εχθρού», ο οποίος είχε παραμερισθεί κατά την περίοδο του Πολέμου των Ρόδων. Οι αστοί της Υόρκης θεωρούσαν ότι η καλή και τίμια εργασία, όπως εκείνη είχε οριστεί από το στέμμα, τις αστικές ολιγαρχίες και τα εργασιακά διατάγματα πλήττεται και δεν επιβραβεύεται εξαιτίας της νωθρότητας των οκνηρών συναδέλφων τους και των άεργων αριστοκρατών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε μια αστική αναφορά για το θεατρικό δρώμενο της Υόρκης, στο κείμενο που παρουσιάζοταν επί σκηνής υπήρχε η φράση «*με τη μεγαλύτερη και αγαπητή σοφία σου να μας συνδράμεις, μια λύτρωση εδώ αναζητούμε, και Αυτός θα μας λυπηθεί γιατί ποτέ δεν ξέχασε να ανταμείψει μια καλή πράξη*».⁴⁹³ Στο Worcester ο βασιλιάς παρακολούθησε μια αντίστοιχη παράσταση. Μεταξύ άλλων στο σενάριο της παράστασης υπήρχε η φράση: «*αν υπηρετείς τον Θεό με αγάπη και αφοσίωση και έχεις συμπόνια για αυτούς που δεν έχουν τίποτα, αιώνια χαρά θα έχεις στους ουρανούς με τους αγγέλους*».⁴⁹⁴

Η κοινωνική πόλωση ήταν εμφανής και η λαϊκή δυσαρέσκεια ήταν μεγάλη. Ο βασιλιάς έγινε δεκτός με τιμές και οι αστοί ζητούσαν να ασκήσει τα καθήκοντα του

⁴⁹² Davies Robert, *Extracts from the Municipal Records of the City of York during the Reigns of Edward IV, Edward V. and Richard III*, Υόρκη, σ. 155-157.

⁴⁹³ Wickham, *Early English Stages*, υποσημ. 32. "*in moost loving wise now graunte ye, some Remedye herin, and He wille quit your mede, that never unrewarded levelth good Dede*".

⁴⁹⁴ Στο ίδιο, υποσημ. 32. "*If thou serve God in Love and Drede, having compassion of them that hath Nede, everlasting joye shal be thy mede, in heaven above where all seints dwelle*".

διαμεσολαβητή στην επίλυση των αστικών συγκρούσεων. Οι αστοί αντιμετώπιζαν τον βασιλιά ως τον εγγυητή της ορθής και δίκαιης απονομής δικαιοσύνης και της επαναφοράς των οικονομικών και πολιτικών προνομίων τους, τα οποία είχαν χαθεί. Όταν ο Ερρίκος έφτασε στο Bristol ένα χρόνο μετά τη μάχη του Bosworth, τον υποδέχτηκε στη σκηνή ο βασιλιάς Βρέμιος, θρυλικός ιδρυτής της πόλης, για να τον ενημερώσει:

*«Το Bristol βυθίζεται στην παρακμή
που είναι ανεπανόρθωτη, χωρίς ένα γιατρικό από σένα
η ελπίδα της καρδιάς τους και η παρηγοριά σε αυτήν τη δυσκολία
μπορεί να προσφερθεί από τη βολική για αυτούς στάση σου
σχετικά με το ναυτικό και την υφαντουργία, από αυτά νομίζω
η πόλη αυτή στέκεται άρρωστη
μπορείς όμως να την επαναφέρεις
στις μέρες που ευημερούσε».*⁴⁹⁵

Από τα αρχεία φαίνεται ότι το συγκεκριμένο δρώμενο είχε μεγάλη επιτυχία και συσπείρωσε σημαντικά τον κόσμο της εργασίας, που έβλεπε την επίσκεψη του βασιλιά ως τη μοναδική ευκαιρία να βελτιώσει τη γενικότερη οικονομική πορεία της πόλης του. Σύμφωνα με την ίδια αναφορά «μετά την παράσταση, ο βασιλιάς έστειλε να καλέσουν το δήμαρχο και το σερίφη και μέρος των επιφανέστερων αστών της πόλης και απαίτησε να μάθει τους λόγους, που προκάλεσαν τη φτώχεια της πόλης. Και εκείνοι είπαν στη μεγαλειότητα του για την τεράστια απώλεια των πλοίων και των αγαθών που τους έτυχε τα τελευταία πέντε χρόνια. Ο βασιλιάς τους παρηγόρησε και τους είπε ότι θα φτιάξουν νέα πλοία και θα συνεχίσουν τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες, όπως συνήθιζαν και είχαν μάθει. Και ο βασιλιάς θα τους βοηθούσε με κάθε μέσο, όπως τους υποσχέθηκε και ο δήμαρχος της πόλης είπε ότι δεν είχαν σε αυτά τα εκατό χρόνια τόσο συμπονετικό βασιλιά».⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ Στο ίδιο, υποσημ. 15.

⁴⁹⁶ Στο ίδιο, υποσημ. 16.

Ε.3. Ο Shakespeare εξιστορεί το τέλος του Ριχάρδου Β΄: Το «ζήτημα» της αμφισβήτησης της βασιλικής εξουσίας και η εκδήλωση τάσεων εξουσιαστικής αναδιανομής

«Ποιος υπήκοος μπορεί να καταδικάσει το βασιλιά του; Και ποιος βρίσκεται εδώ, που δεν είναι υπήκοος του βασιλιά Ριχάρδου Β΄; Οι κλέφτες δεν κρίνονται παρά μόνο όταν έρθουν στο δικαστήριο και ακούσουν τις κατηγορίες στη δίκη και η ενοχή τους τότε μπορεί και να φανεί, αλλά όμως είναι δυνατόν ο βασιλιάς, ο οποίος από τη μεγαλειότητα του Θεού, έχει χρηστεί στρατηγός του και επίτροπος, εκπρόσωπός του χρισμένος και εστεμμένος και βρισκόμενος στη θέση του για πολλά χρόνια να κριθεί από έναν υπήκοο, από κατώτερη και υποδεέστερη ανάσα και ο ίδιος ο βασιλιάς να είναι απών από την κρίση του; Θεέ μου να το απαγορεύσεις! Να μην επιτρέψεις σε μια χριστιανική χώρα οι εξευγενισμένες ψυχές και οι πολιτισμένοι άνθρωποι να κάνουν τέτοιες αποτρόπαιες, μαύρες και απεχθείς πράξεις».⁴⁹⁷

Στις 29 Αυγούστου 1597, ο William Shakespeare (1564-1616) παρουσίασε στο κοινό του Λονδίνου το έργο *The Life and Death of King Richard the Second*.⁴⁹⁸ Οι βασικοί στόχοι του άγγλου συγγραφέα ήταν δύο. Πρώτον, να αναδείξει και να σχολιάσει τα κρίσιμα πολιτικά γεγονότα, τα οποία έλαβαν χώρα στην Αγγλία τα δύο τελευταία χρόνια της βασιλείας του νεαρού πρίγκιπα Ριχάρδου Β΄ και, δεύτερον, να εστιάσει στις αιτίες, που προκάλεσαν την απώλεια του θρόνου του και τον οδήγησαν στην καταστροφή και στην οδυνηρή αμφισβήτηση της ύπαρξής του.

⁴⁹⁷ William Shakespeare, *The Life and Death of King Richard II*, Matthew Black (επιμ.), Λονδίνο, J.B. Lippincott Company, 27, 1955, σ. 533, David Bruce, *William Shakespeare's Richard II: a Retelling Prose*, ηλεκτρονική έκδοση, Lulu editions, 2017, σ. 95.

⁴⁹⁸ Από τις διάφορες εκδόσεις, προτείνεται η τελευταία χρονικά: William Shakespeare, *Richard II: The Life and Death of King Richard the Second*, Nick De Somogyi (επιμ.), Λονδίνο, Nick Hern Books, 2003. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η επιμελημένη μετάφραση του έργου από τον Alexander Dyce: William Shakespeare, *Richard II: The Life and Death of King Richard II*, Leipzig, Bernhard Tauchnitz, 1868. Για την ανάλυση του κειμένου στην πλούσια βιβλιογραφία βλ: William Shakespeare, *The Oxford Shakespeare: Richard II*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2011. Για την ιδιαίτερη σύνδεση του έργου με το γαλλικό πολιτισμό και συγκεκριμένα για τις άγγλο-γαλλικές πολιτισμικές συνδέσεις κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο βλ: Richard Hillman, *French Origins of English Tragedy*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 2013. Στα ελληνικά βλ: William Shakespeare, *Ο Βασιλιάς Ριχάρδος ο Β΄*, μτφρ. Κ. Καρθαίος, Αθήνα, Πατάκης, 2004.

Το διάστημα 1377 – 1399 στον αγγλικό θρόνο βρίσκεται ο Ριχάρδος Β΄. Η περίοδος της βασιλείας του, η οποία έληξε με την εκθρόνισή του, οδήγησε σε ένα κύκλο κοινωνικών εντάσεων, οι οποίες σε συνδυασμό με τις επιπτώσεις των κρίσεων του δέκατου τέταρτου αιώνα προκάλεσαν καταλυτικές πολιτικές και οικονομικές αλλαγές στο βασίλειο. Το αποτέλεσμα τους ήταν η δραματική επιδείνωση της αγγλικής οικονομίας και της πολιτικής κατάστασης, και η σταδιακή παρακμή της δυναστείας των Πλανταγενετών, που άνοιξαν το δρόμο για τον εμφύλιο πόλεμο των δύο Ρόδων (1450-1487).⁴⁹⁹ Οι πολιτικές επιλογές του Ριχάρδου αποτύπωναν τις νέες θεωρίες για τη θέση και το ρόλο του μονάρχη, καθώς αποκάλυπταν τις σπασμωδικές προσπάθειες του να τις επιβάλλει στην αγγλική κοινωνία, η οποία προσπαθούσε να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες που επικράτησαν μετά την πανώλη.

Κεντρική στόχευση του Ριχάρδου, όπως φάνηκε τόσο από τα αρχεία της περιόδου, όσο και από το έργο του Shakespeare, ήταν η αποκατάσταση του κύρους και της οικονομικής ισχύος του στέμματος και η συνακόλουθη ανασυγκρότηση του φαντασιακού, που το περικλείει. Μεγάλα εμπόδια στην επίτευξη των στόχων του αποτελούσαν ο συνεχιζόμενος πόλεμος με τη Γαλλία, η αυξανόμενη πολιτική δύναμη της αριστοκρατίας, οι συνεχόμενες συγκρούσεις στη Σκωτία και στην Ιρλανδία, και οι κοινωνικές ανισότητες, που παρατηρούνταν στους κόλπους των πόλεων μεταξύ μιας ανερχόμενης εμπορικής μειοψηφίας και μιας αδύναμης πλειοψηφίας ειδικευμένων τεχνιτών και ημερομίσθιων εργατών. Σε αυτό το πλαίσιο, οι αριστοκρατικές ελίτ αναζητούσαν τη θέση τους σε μια οικονομία που άλλαζε δραστικά, ενώ ο κόσμος των ενδεών κατέκλυζε τα αστικά κέντρα. Μέχρι το 1380, η διοίκηση και η οικονομία είχαν αποδιοργανωθεί λόγω των βασιλικών δαπανών, των οικονομικών ανταγωνισμών των βαρόνων και των επισιτιστικών κρίσεων, με αποτέλεσμα να επιβληθούν σε διάστημα τριών ετών τρεις έκτακτοι κεφαλικοί φόροι σε έναν πληθυσμό που δεν είχε ακόμη κατορθώσει να ορθοποδήσει, οδηγώντας στην εξέγερση του 1381.

Η πολιτική διαχείριση της εξέγερσης των αγροτών από τον Ριχάρδο σύντομα αποκάλυψε την αδυναμία του να ελέγξει τους υπηκόους του, να διαπραγματευτεί μαζί τους και κυρίως να εμπνεύσει το σεβασμό τους, ερχόμενος σε πλήρη αντίθεση με την πολιτική εικόνα του πατέρα του. Στα τέλη Μαΐου 1381, πολλοί χωρικοί από το Essex εναντιώθηκαν στους εξουσιοδοτημένους εισπράκτορες των βασιλικών φόρων, οι

⁴⁹⁹ Margaret Aston, “Richard II and the Wars of Roses”, σ. 286-8.

οποίοι είχαν επιβληθεί σε κάθε ενήλικο. Επρόκειτο για το δεύτερο κεφαλικό φόρο μετά την επιβολή ενός άλλου το 1379, με τον οποίο το στέμμα ζητούσε νέα μεγάλα ποσά από τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα των πόλεων και της υπαίθρου.⁵⁰⁰ Η αντίσταση των υπάλληλων στρωμάτων κρίθηκε ως πράξη απειθείας στη βασιλική οδηγία, η οποία είχε επικυρωθεί από το δικαστήριο του Northampton το Νοέμβριο και τον Δεκέμβριο του 1380.⁵⁰¹ Οι αστικές ολιγαρχίες προσπάθησαν ανεπιτυχώς να καταστείλουν τις αντιδράσεις.

Παράλληλα, χωρικοί από το Kent διαμαρτύρονταν για τη σκληρή και άδικη φορολόγηση. Οι ταραχές γενικεύτηκαν όταν ο Sir Simon Burley, βασιλικός σύμβουλος, αποκάλυψε περιφρονητικά δουλοπάροικο έναν τεχνίτη από το Gravesend.⁵⁰² Στις 10 Ιουνίου οι εξεγερμένοι του Kent με αρχηγό τον Watt Tyler ξεκίνησαν για το Canterbury, ενώ παράλληλα οι εξεγερμένοι του Essex λεηλατούσαν την περιουσία του τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών (*Knights of the Hospital of St John*), την ηγεσία του οποίου κατείχε ο Sir Robert Hales, υπεύθυνος του Θησαυροφυλακίου της Αγγλίας. Ο Hales θεωρήθηκε υπεύθυνος για την επιβολή του κεφαλικού φόρου και παρουσιάστηκε ως ένας από τους μισητούς συμβούλους του βασιλιά.⁵⁰³ Στις 11 Ιουνίου ο βασιλιάς έστειλε μήνυμα από το Windsor στους εξεγερμένους, ζητώντας εξηγήσεις. Εκείνοι δήλωσαν ότι αντιδρούσαν διότι ήθελαν να τον σώσουν από τους προδότες συμβούλους. Στις 12 Ιουνίου οι εξεγερμένοι του Essex ενώθηκαν με εκείνους του Kent στο Blackheath, όπου αναδείχτηκε ως δεύτερος αρχηγός των εξεγερμένων ο ιερέας John Ball, γνωστός για τα ριζοσπαστικά κηρύγματα του.⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ Για παράδειγμα ενώ για τον Δούκα του Lancaster και το Δούκα της Βρετάνης ο φόρος υπολογιζόταν στα 10 μάρκα, δεδομένης της έγχειας ιδιοκτησίας και για τους υπόλοιπους ευγενείς και διαδόχους τους (συμπεριλαμβανομένης της οικογενειακής κατάστασης) εκτιμούταν από 20s έως 40s, για τους δημάρχους των μικρών πόλεων και τους εμπόρους και αρχιμάστορες κυμαινόταν από 10s έως 20s, ποσό που ήταν ιδιαίτερα μεγάλο: Για τους εμπόρους και τους τεχνίτες μεσαίας οικονομικής κατάστασης το ύψος φόρου ανερχόταν στα 6s 8d, για τους αγρότες το ίδιο, ενώ κάθε έγγαμος για τον εαυτό του και τη γυναίκα του έπρεπε να καταβάλει 4d. Ο νόμος είχε ισχύ και αυτό είναι το σημαντικότερο και για τους περιπλανώμενους τεχνίτες, ειδικευμένους και ημερομίσθιους εργάτες. David Douglas (επιμ.), *English Historical Documents IV, 1327-1485*, Λονδίνο, Eyre and Spottiswood, 1969, σ. 125-126.

⁵⁰¹ Rodney Hilton, *Bond Men Made Free: Medieval Peasant Movements and the English rising of 1381*, Λονδίνο, Routledge 1988, σ. 137-143.

⁵⁰² Dobson, *The Peasants' Revolt*, σ. 126. Αν και στα χρονικά καταγράφεται ως αιτία της εξέγερσης η φυλάκισή του στο κάστρο του Rochester, η αιτία ήταν η επίσκεψη των βασιλικών αξιωματούχων στο Essex.

⁵⁰³ Στο ίδιο, σ. 39, 125-126.

⁵⁰⁴ Alastair Dunn, *The Peasant's Revolt: England's Failed Revolution of 1381*, Λονδίνο, Tempus, 2004, σ. 76-78.

Η ακύρωση της προγραμματισμένης συνάντησης οδήγησε σε νέες λεηλασίες συμβολικών οικημάτων της αγγλικής διοίκησης. Στις 13 Ιουνίου, ημέρα της εορτής του *Corpus Christi*, οι εξεγερμένοι διέσχισαν τη γέφυρα του Λονδίνου και εισήλθαν στην πόλη, όπου τους υποδέχτηκαν οι Λονδρέζοι, οι οποίοι ήδη είχαν καταστρέψει την οικία του Δούκα του Lancaster, θείου του βασιλιά.⁵⁰⁵ Η ημέρα του *Corpus Christi* πέρασε με τους εξεγερμένους να καταδιώκουν τους Λονδρέζους αντιπάλους τους, ιδιαίτερα όσους ασκούσαν το επάγγελμα του δικηγόρου και του δικαστή. Οι εξεγερμένοι απέρριψαν τη μετριοπαθή πρόταση του βασιλιά για διαπραγμάτευση των αιτημάτων τους και αγνόησαν την προσφερόμενη συγχώρεση του. Στις 14 Ιουνίου οι εξεγερμένοι συναντήθηκαν με το βασιλιά στο Mile End, όπου ο Tyler παρουσίασε τα αιτήματά τους, ενώ έπειτα οι εξεγερμένοι κατέλαβαν τον Πύργο του Λονδίνου και αποκεφάλισαν τον Sudbery, τον Hales και ένα φραγκισκανό μοναχό, γιατρό του βασιλιά.⁵⁰⁶

Η ανθρωπογεωγραφία των εξεγερμένων είναι ενδεικτική για την κατανόηση των ευρύτερων πολιτικών και οικονομικών δεδομένων, που οδήγησαν στη σύγκρουση και στην αμφισβήτηση της εξουσίας του βασιλιά Ριχάρδου. Οι συμμετέχοντες στην εξέγερση δεν είχαν κοινές επιδιώξεις, ακόμα και αν προέρχονταν από την ίδια συντεχνία ή κοινωνική ομάδα. Οι αγρότες και οι τεχνίτες του Κεντ ήταν υποτελείς σε κάποιον άρχοντα ή ημερομίσθιοι τεχνίτες σε κάποιο εργαστήριο. Οι εξεγερμένοι του St Albans ήταν επί το πλείστον ευκατάστατοι έμποροι, οι οποίοι πλήττονταν από την οικονομική πολιτική των μοναστηριών για πάνω από έναν αιώνα και επιδίωκαν να την ανατρέψουν. Οι εργαζόμενοι του Λονδίνου επιδίωκαν επίσης μια αναδιανομή της αστικής εξουσίας και την κατάργηση των έκτακτων φόρων, ενώ οι εργαζόμενοι του Essex στόχευαν στην απόκτηση περισσότερων οικονομικών και πολιτικών ελευθεριών. Αν εστιάσουμε περισσότερο, φαίνεται ότι και στο εσωτερικό του Λονδίνου υπήρχαν διαφορετικές στοχεύσεις. Για παράδειγμα, στους τεχνίτες που εξεγέρθηκαν μαζί με τους χωρικούς δεν περιλαμβάνονταν οι υφαντουργοί, λόγω της δραστηριότητας των φλαμανδών ειδικευμένων υφαντουργών, που στερούσαν τις θέσεις εργασίας των Άγγλων.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ Cohn, *Popular Protest*, σ. 295.

⁵⁰⁶ William Wolfe, *The Peasant's Revolt and its Impact on Chaucer's Poetry*, Λονδίνο, ProQuest 2007, σ. 27-29.

⁵⁰⁷ Hilton, *όπ.π* (1988), σ. 195-198. Ειδικότερα: A.Beardwood, *Alien Merchants in England 1350-1377*, Λονδίνο, 1931, σ. 36.

Για τους εξεγερμένους, το θέατρο μετασηματίστηκε σε ένα χώρο πυροδότησης πολιτικής και οικονομικής σύγκρουσης,⁵⁰⁸ εργαλειοποιώντας το βιβλικό ρεπερτόριο, προωθώντας στη σκηνή τα δικαιώματα των τεχνιτών, τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις των αρχόντων και την υποχρέωση του πρίγκιπα να προστατεύει το λαό του.⁵⁰⁹ Η ρήση του Ball «*When Adam dalf and Eve span, wo was thanne a gentilman*»,⁵¹⁰ και ο μετασηματισμός της σε πολιτικό σύνθημα, αποτελούσε προϊόν μιας μακρόχρονης θεατρικής και λογοτεχνικής παράδοσης, που παρουσίαζε έναν κόσμο, στον οποίο οι κοινωνικές ανισότητες δεν θα αμβλύνονταν. Για παράδειγμα, στον θεατρικό κύκλο του N-Town, στο έργο *Fall of Man* του θεατρικού κύκλου, γράφεται «*Ye must delve and I xal sprynne*».⁵¹¹

Ο Ball διακήρυττε ότι η δουλεία και η καταπίεση ήταν αντίθετες στη θέληση του Θεού και το κοινωνικό μοντέλο το οποίο πρότεινε, επικεντρωνόταν στον αγρότη και στον τεχνίτη που θα ξεριζωνε τα χορτάρια από το χωράφι του. Αν και στο χρονικό του Dobson η εξέγερση του 1381 χαρακτηρίστηκε ως μια «*ιστορικά αχρείαστη καταστροφή, διότι δεν προκάλεσε μεγάλες αλλαγές στις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες της εποχής*»⁵¹² είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι εξεγερμένοι χωρικοί και οι αστοί τεχνίτες υπενθύμισαν στο βασιλιά, στον κλήρο, και στις αστικές ολιγαρχίες ότι η εξουσία τους είχε όρια, όπως χαρακτηριστικά δήλωνε ο Ball «*Ο Θεός όρισε την ημερομηνία της αλλαγής*».⁵¹³ Ο Μωυσής ελευθέρωσε τους Ισραηλίτες από την καταπίεση, τονίζοντας την ανάγκη για ελευθερία και εργασία. Τα παραδείγματα που εκπορεύονταν από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη και δραματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του εορτασμού του *Corpus Christi*

⁵⁰⁸ «*Chronicon Angliae*», Thompson (επιμ.), σ.310-11, «*all these devils [peasants and other commoners] happened in different counties at one time almost during the same days even though in distantly separated places, namely within the octave of the Feast of Corpus Christi. It is believed by many that God sent the aforesaid tribulation and particularly when the Holy Church pays special attention to the transubstantiation of the body of Christ (Corpus Christi) O Sir John Froissart αναφέρει: «It was their intention that all the different parties should be collected together on the Feast of the Holy Sacrament or on the following day».* «*Sir John Froissart's Chronicles*», T. Johnes (μτφρ.), 4τ, Λονδίνο, Hanford 1803, σ. 463.

⁵⁰⁹ Margaret Aston, «*Corpus Christi and Corpus Regni: Heresy and the Peasant's Revolt*», *Past and Present*, 143, (1994), σ. 3-47.

⁵¹⁰ G.R. Owst, *Literature and Pulpit in Medieval England*, Λονδίνο 1961, σ. 291

⁵¹¹ Margaret Aston, «*Corpus Christi and Corpus Regni*» πρβλ: *Ludus Coventriae*, K.S. Bolek (επιμ.), Λονδίνο 1922, σ. 29.

⁵¹² Richard Dobson, *The Peasant's Revolt*, σ. 27-28.

⁵¹³ Hilton, *Bond Men Made Free*, σ. 222.

ανασημασιοδοτούσαν τη χριστιανική διδαχή και ενίσχυαν τα επιχειρήματα του κόσμου της εργασίας.⁵¹⁴

Η αδύναμη εξουσία του νεαρού βασιλιά και του συμβουλίου, που διοικούσε όσο ήταν ανήλικος, δεν θύμιζε σε τίποτα την ακμή του βασιλείου την εποχή του πατέρα του, Εδουάρδου. Ταυτόχρονα, τα βασιλικά εισοδήματα διατηρούνταν στο ακέραιο λόγω των δεσμών που είχε αναπτύξει το στέμμα με τους εμπόρους, οι οποίοι είχαν αναρριχηθεί στις αστικές διοικήσεις χάρη στην αυξημένη βασιλική χρηματοδότηση στα συμβούλια. Στη διάρκεια των ετών 1386-7, μια συμμαχία μεταξύ των αστικών αξιωματούχων με υποκινητή το δήμαρχο του Λονδίνου και τους ισχυρότερους λόρδους του βασιλείου οδήγησε στη συγκρότηση μιας επιτροπής ελέγχου των βασιλικών εξόδων υπό την εποπτεία του Δούκα του Gloucester.⁵¹⁵ Σύντομα, γνωστοποιήθηκε σε όλο το βασίλειο ότι οι δαπάνες του στέμματος περιορίστηκαν με απόφαση της επιτροπής, διότι εξαντλούσαν τους οικονομικούς πόρους «*όλων των καλών ανθρώπων του βασιλείου*».⁵¹⁶

Οι συντεχνίες του Λονδίνου είδαν την κρίση ως μια ευκαιρία βελτίωσης της πολιτικής τους θέσης και οι έμποροι του Coventry βρήκαν σε αυτήν μια ευκαιρία νέου κέρδους, επηρεάζοντας την αστική διοίκηση. Στο Λίνκολν, οι τεχνίτες ξεσηκώθηκαν εναντίον των εργοδοτών τους, που δεν βρίσκονταν πια υπό την προστασία του βασιλιά. Οι υπήκοοι του Ριχάρδου δεν εκτιμούσαν τις βασιλικές σπασμωδικές κινήσεις του στην οικονομία και την πολιτική. Οι αριστοκρατικές ελίτ βρήκαν έναν αναπάντεχο σύμμαχο στον κόσμο της εργασίας στις πόλεις, που κατέκριναν με τα λαϊκά και θρησκευτικά δρώμενα τον βασιλιά τους. Η αναπαράσταση του Άβελ ως αντιπαθητικού αλαζόνα ερχόταν σε αντίθεση με τον ταπεινό χωριάτη Κάιν που μετρούσε τα δέματα για τη φορολογία και ξαφνικά σταματούσε με αποστροφή. Οι συνδέσεις γίνονταν αυτόματα. Ο άρχοντας-Ριχάρδος δεν θα έπαιρνε άλλα από τα υπάρχοντα του αγρότη-Κάιν.⁵¹⁷

Η δημόσια υπονόμευση της βασιλικής εξουσίας του εξόργισε τον Ριχάρδο που κατηγόρησε τους αντιπάλους του για προδοσία. Οι εγκαλούντες άρχοντες (*Lords*

⁵¹⁴ Margaret Aston, “Corpus Christi and Corpus Regni” πρβλ: *Tudor Rebellions* 16, σ. 73-74, 143. “*Now God that all this world made of nought by his passion he made us free*”.

⁵¹⁵ Chris Given-Wilson, *Chronicles of the Revolution, 1397-1400: The Reign of Richard II*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1993, σ. 190.

⁵¹⁶ Στο ίδιο.

⁵¹⁷ Diane Wolfthal & Juliann Vitullo (επιμ.), *Money, Morality, and Culture in Late Medieval and Early Modern Europe*, Λονδίνο, Routledge, 2016, πρβλ: Robertson, *Labourer’s Two Bodies*, σ. 28. “*Not so much, great or small, as He might wipe his ass withal*”.

Appellant) στράφηκαν ανοιχτά εναντίον του, υποστηρίζοντας ότι δρούσαν με βάση τα συμφέροντα της Αγγλίας.⁵¹⁸ Όταν ο βασιλιάς ζήτησε από τους σερίφηδες του Coventry και της Υόρκης να τον στηρίξουν, εκείνοι απάντησαν ότι τα αστικά συμβούλια δεν θα συνεργάζονταν μαζί του εάν δεν αποκτούσαν περισσότερες πολιτικές αρμοδιότητες.⁵¹⁹ Στο Coventry, στη διάρκεια της εορτής του αγίου Γεωργίου, προστάτη του βασιλείου, δραματοποιήθηκε η πολεμική ανικανότητα του βασιλιά. Η έλλειψη ιπποτικής δράσης του Ριχάρδου ερχόταν σε αντίθεση με τις στρατιωτικές επιτυχίες του καλού και νεαρού Ερρίκου Bolingbroke, ο οποίος προστάτευε τους υπηκόους του και δεν υποτασσόταν στους Γάλλους.⁵²⁰

Η αντιμετώπιση των άγγλων υπηκόων στο πρόσωπο και στην εξουσία του Ριχάρδου δεν ήταν πάντοτε αρνητική. Η άνοδος του στον αγγλικό θρόνο αντιμετωπίστηκε θετικά από τα μέλη των πόλεων. Όπως φαίνεται στα αρχεία, οι Λονδρέζοι θεωρούσαν ότι ο νεαρός βασιλιάς θα συνέχιζε την επιτυχημένη πολιτική του πατέρα του, η οποία είχε εξασφαλίσει την οικονομική σταθερότητα. Η αναφορά για τη στέψη του Ριχάρδου το 1377 ήταν χαρακτηριστική «...Και αυτές οι λαμπρές συντεχνίες δεν έκαναν εκπτώσεις στον αριθμό των φλάουτων και των τρομπετών. Γιατί κάθε συντεχνία, που συμμετείχε στη παρέλαση, είχε φέρει τους δικούς της μουσικούς... Οι τρομπετίστες είχαν τοποθετηθεί στο δρόμο, μπροστά από τον πύργο (επρόκειτο για θεατρικό βαγόνι), ο οποίος είχε κατασκευαστεί προς τιμήν του βασιλιά, ώστε να ακούγεται ένα βουητό, όταν εκείνος θα περνούσε. Κατασκεύασαν μάλιστα και ένα κάστρο, το οποίο είχε τέσσερις πύργους (επρόκειτο για μια σκηνή τριών διαστάσεων), και το οποίο τοποθέτησαν στο δρόμο που βρίσκονταν τα μαγαζιά και τα εργαστήρια των συντεχνιών και ονομάζεται *Cheapside*: Και από τους δύο πύργους έρρεε άφθονα κρασί. Επίσης, επάνω στους πύργους βρίσκονταν τέσσερις κοπέλες, περίπου στην ηλικία του βασιλιά, οι οποίες ήταν ενδεδυμένες με λευκούς χιτώνες. Καθώς ο βασιλιάς πλησίαζε, εκείνες ξεκίνησαν να πετούν από τους πύργους χρυσά φύλλα για να σημαδεύσουν το μονοπάτι που θα περνούσε και όταν έφτασε κοντά, με μεγάλο ενθουσιασμό πετούσαν σε αυτόν και στο άλογο του χρυσά φιορίνια. Όταν έφτασε μπροστά στο κάστρο, πήραν χρυσά κύπελλα και τα γέμισαν από το κρασί που έρρεε από τους πύργους και το πρόσφεραν. Τότε από την κορυφή του κάστρου, ανάμεσα από τους

⁵¹⁸ Για τα γεγονότα και τις αρχειακές πηγές της λεγόμενης «νόμιμης συνωμοσίας» βλ.: Anthony Goodman, *The Loyal Conspiracy: The Lords Appellant Under Richard II*, Λονδίνο, 1971.

⁵¹⁹ Anthony Goodman, James L. Gillespie (επιμ.), *Richard II: The Art of Kingship*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1999, σ. 192-195.

⁵²⁰ Στο ίδιο.

πύργους, ξεπρόβαλε ένας χρυσός άγγελος, ο οποίος κρατούσε στα χέρια του ένα στέμμα. Και αυτός ο άγγελος είχε σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο, ώστε όταν έφτασε ο βασιλιάς, με μηχανισμό κατέβηκε και του πρόσφερε το στέμμα».⁵²¹

Η ιστορία της πτώσης του νεαρού πρίγκιπα δεν ήταν άγνωστη στον Shakespeare και στους άγγλους υπηκόους του ύστερου δέκατου έκτου και δέκατου έβδομου αιώνα. Η εκθρόνιση του Ριχάρδου, του βασιλιά που διαχειρίστηκε ανεπιτυχώς την εξέγερση των αγροτών το 1381 και αποδυνάμωσε την οικονομία του βασιλείου του, αποτελούσε μια χαρακτηριστική περίπτωση κατάχρησης της προσφερόμενης από τον Θεό εξουσίας και ένα ενδεικτικό παράδειγμα μιας αδύναμης διακυβέρνησης. Ο Shakespeare παρουσίασε την ιστορία του Ριχάρδου όπως ακριβώς την περίμενε το κοινό του και η συγκεκριμένη επιλογή αποτύπωσης του πρωταγωνιστή στόχευε στη δημιουργία ενός κρυφού διαύλου συζήτησης με τον βασιλιά Ιάκωβο Α΄. Το 1615 το έργο *The Tragedy of King Richard the Second* παρουσιάστηκε με μικρές τροποποιήσεις στο Λονδίνο.⁵²² Ο Shakespeare, ανησυχώντας για τα αποτελέσματα των ενεργειών του Ιακώβου ειδικά στα εκκλησιαστικά θέματα, τον προειδοποιούσε ότι ένας άδικος μονάρχης μπορεί να εκθρονιστεί, όπως ο Ριχάρδος, εάν φρόντιζε περισσότερο για το δικό του συμφέρον και λιγότερο για την ευημερία των υπηκόων του.⁵²³

Κεντρικό άξονα του έργου αποτελούσε η αυθαίρετη ενέργεια του Ριχάρδου να διεκδικήσει τους τίτλους και την περιουσία του νεκρού θείου του John of Gaunt, εξορίζοντας παράλληλα τον ξάδελφο του και στρατιωτικό αξιωματούχο Ερρίκο Bolingbroke, κατοπινό βασιλιά Ερρίκο Δ΄. Οι διεκδικήσεις του προκάλεσαν την αντίδραση της υψηλής αριστοκρατίας, η οποία είχε αντιληφθεί ότι ο Ριχάρδος σκόπευε να κατασπαταλήσει τη μεγάλη περιουσία που του κληροδοτήθηκε σε αλόγιστες προσωπικές δαπάνες και στην άσκοπη χρηματοδότηση του πολέμου με τους Γάλλους. Όμως, η οργισμένη αντίδραση της αριστοκρατίας δεν ήταν η βασική πηγή του πολιτικού προβλήματος. Οι πράξεις και οι επιλογές του Ριχάρδου εξόργισαν κυρίως τους αστούς και τον κόσμο της έγγειας εργασίας, οι οποίοι δυσκολεύονταν να

⁵²¹ Για το λατινικό κείμενο βλ: H. T. Riley (επιμ.) *Walsingham's Historia Anglicana*, 1. τ., Λονδίνο, 1863, σ.331. Για την αγγλική μετάφραση του αποσπάσματος βλ: Wickham, *Early English Stages*, σ.55.

⁵²² Για μια σύγχρονη μετάφραση βλ: William Shakespeare, *The Tragedy of King Richard the Second*, Thomas Pendleton, (επιμ.), Hackett Publishing, 2012. Για το πρωτότυπο κείμενο βλ: William Shakespeare, *The Tragedy of King Richard II*, W.G. Clark & W.A. Wright (επιμ.), Οξφόρδη, Clarendon Press, 1871.

⁵²³ James C. Humes, *Citizen Shakespeare: A Social and Political Portrait*, Νέα Υόρκη, University Press of America, 2003, σ. 64-66.

ανταπεξέλθουν στην έκτακτη βαριά φορολόγηση και παράλληλα προσπαθούσαν να διατηρήσουν τα εργασιακά και οικονομικά κεκτημένα τους, που απειλούνταν. Ο Ριχάρδος βρέθηκε πολιτικά και οικονομικά απομονωμένος από τους υπηκόους του, οι οποίοι για να αποφύγουν την οικονομική καταστροφή τους, συνωμότησαν για να τον εκθρονίσουν. Οι αριστοκράτες της γης και του ξίφους με τη στήριξη των αστικών ολιγαρχιών συσπειρώθηκαν με στόχο την άνοδο του Ερρίκου Bolingbroke στον θρόνο.⁵²⁴

Αν αποκωδικοποιήσουμε τον *Ριχάρδο Β΄* του Shakespeare, φαίνεται ότι στο έργο τίθεται συνεχώς το ζήτημα της εξάρτησης του μονάρχη από τον λαό του. Όμως η συγκεκριμένη θέση ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τις παγιωμένες θρησκευτικές και κοσμικές αντιλήψεις της περιόδου και τις περισσότερες φορές με τα ίδια τα γεγονότα. Ο *Ριχάρδος* του Shakespeare ήταν ένα τραγικό πρόσωπο. Αποτελούσε το πρότυπο του πρίγκιπα του ύστερου Μεσαίωνα, ο οποίος συνειδητοποίησε την πτώση του, όταν ο λαός του τον είχε πια εγκαταλείψει. Ο *Ριχάρδος* βγήκε από το λήθαργο του, όταν κατάλαβε ότι του αφαιρέθηκε η εξουσία του, η οποία ήταν βασισμένη περισσότερο στη θεία βούληση και λιγότερο στην αποδοχή των υποτελών του.⁵²⁵ Στο έργο υποστηρίχτηκε σθεναρά ότι η πολιτική σύνεση ήταν εξίσου σημαντική με το προνόμιο της καταγωγής.

Ωστόσο, η σύγκρουση του βασιλιά με τους υπηκόους του δεν πραγματοποιήθηκε σε αυτήν τη βάση. Ο Shakespeare έκανε λάθος, όπως και αρκετοί ιστορικοί που ασχολήθηκαν με τον *Ριχάρδο Β΄* στο πλαίσιο της μελέτης της θεμελίωσης της βασιλικής εξουσίας κατά τον ύστερο Μεσαίωνα. Το θεατρικό κείμενο δεν αποτελούσε ιστορική πηγή, όπως αποδεικνυόταν από τα αγγλικά αρχεία της περιόδου. Στην ιστορική έρευνα και στη λογοτεχνική κριτική, ωστόσο, η συγκεκριμένη και ελλιπής ανάλυση υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλής. Για παράδειγμα, αρκετοί ιστορικοί επιχείρησαν να αναδείξουν τη σχέση των ποιητικών και

⁵²⁴ Γενικά βλ: Jeanne T. Newlin, *Richard II: Critical Essays*, Μίσιγκαν, Garland Publ., 1984. Ειδικότερα βλ: Thomas Pendleton, (επιμ.), *The Tragedy of King Richard the Second*, σ. 101-107, Derek Traversi, *Shakespeare: From Richard II to Henry V*, Στάνφορντ, Stanford University Press, 1957, σ. 12-49, William Shakespeare, *Tragedy of King Richard II: With Preface, Glossary*, Χάρβαρντ, J.M. Dent and Company, 1895.

⁵²⁵ Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλ: Alex Schulman, *Rethinking Shakespeare's Political Philosophy: From Lear to Leviathan*, Εδιμβούργο, Edinburgh University Press, 2014, σ. 156-195. Ειδικότερα για την πρόσληψη της μεσαιωνικής πολιτικής θεολογίας στα έργα του Shakespeare βλ: Rebecca Krug, "Shakespeare's Medieval Morality: The Merchant of Venice and The Gesta Romanorum" στο Curtis Perry and John Watkins (επιμ.), *Shakespeare and the Middle Ages*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2009, σ. 241-62.

λογοτεχνικών κειμένων με τις κοινωνικές τάξεις, τη μελέτη των έμφυλων ρόλων, τη συμβολή της λογοτεχνίας και του δράματος στην ανάπτυξη των εθνών κρατών και στη δυναμική αντίσταση των υπάλληλων στρωμάτων εναντίον του στέμματος.⁵²⁶

Τα πορίσματα τους κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι στα τέλη του δέκατου τέταρτου και στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα σημειώθηκαν από τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα αρκετές προσπάθειες εξουσιαστικής αναδιανομής, ενώ επρόκειτο ουσιαστικά για τάσεις, οι οποίες δεν πυροδότησαν κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις. Ακόμα και στις περιπτώσεις, όπου το κύρος του θεσμού της αγγλικής μοναρχίας δέχτηκε σοβαρά πλήγματα, όπως συνέβη στην εξέγερση του 1381, η κεντρική εξουσία κατέστειλε κάθε προσπάθεια κοινωνικής και πολιτικής αναταραχής. Κυρίως, τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα υποτάχτηκαν, δηλώνοντας ξεκάθαρα την πίστη τους στον ανώτερο εξουσιαστικό φορέα.

Η εκθρόνιση του Ριχάρδου Β΄, ως ενδεικτικό παράδειγμα σύγκρουσης του βασιλιά με τους υπηκόους του κατά τον ύστερο Μεσαίωνα, έδειχνε στην πραγματικότητα ότι τα κίνητρα κάθε κοινωνικής ομάδας, που συγκρουόταν σε πολιτικό επίπεδο με το στέμμα, ήταν διαφορετικά και οι πολιτικές και οικονομικές δυνατότητες των πρωταγωνιστών της συγκεκριμένης πολιτικής σύγκρουσης ήταν περιορισμένες. Πράγματι, ο Ριχάρδος δεν είχε τις πολιτικές και στρατιωτικές ικανότητες του πατέρα του, ούτε διέθετε το χάρισμα της σωστής επιλογής συμβούλων.⁵²⁷ Όμως ακόμα και όταν οργανώθηκε η εκθρόνισή του, στο δημόσιο λόγο δεν αμφισβητήθηκε ποτέ επισήμως η εξουσία του.

Η παραπλανητική αντίληψη των πλεγμάτων εξουσίας στη μεσαιωνική Αγγλία ενισχύθηκε από τις θεωρίες της αντίστασης στο μονάρχη και από την ευρύτερη συζήτηση αναφορικά με τη διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων, όπως άρχισαν να διαμορφώνονται μερικούς αιώνες νωρίτερα. Το γεγονός ότι ορισμένες από τις γνώμες των λογίων του Μεσαίωνα επηρέασαν δραστικά την πολιτική φιλοσοφία της περιόδου, αναδεικνύοντας τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πριγκίπων, δεν ισοδυναμούσε με την προσπάθεια ανατροπής του άγγλου πρίγκιπα από τους

⁵²⁶ Jean E. Howard, Scott Cutler Shershow (επιμ.), *Marxist Shakespeares*, Λονδίνο, Routledge, 2001, Dymna Callaghan, *Shakespeare Without Women: Representing Gender and Race on the Renaissance Stage*, Λονδίνο, Routledge, 1999, Christy Desmet, Robert Sawyer (επιμ.), *Shakespeare and Appropriation*, Λονδίνο, Routledge, 1999.

⁵²⁷ Nigel Saul, *Richard II*, σ. 6-23. Για τη ζωή και το έργο του Μαύρου Πρίγκιπα βλ: Richard Barber, *Edward, Prince of Wales and Aquitaine: A Biography of the Black Prince*, Λονδίνο, Boydell Press, 1996.

υπηκόους του. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η θέση του Ισίδωρου της Σεβίλλης για τη βασική υποχρέωση του βασιλιά: «ο Βασιλιάς (*rex*) οφείλει να κυβερνά αυτοβούλως (*regendo*) αλλά δίκαια για το λαό του (*recte faciendo*)». ⁵²⁸ Στα τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα, η αριστοτελική ανάλυση της έννοιας του τυράννου, εκείνου δηλαδή που κυβερνά για το δικό του συμφέρον και όχι του λαού του, οδήγησε αρκετούς λόγιους του Μεσαίωνα να συζητήσουν γύρω από τη σχέση του μονάρχη και των υποτελών του. Ο Θωμάς Ακινάτης στα έργα του *Summa Theologica* και *De Regimine Principium*, όρισε τον τύραννο ως «έναν βασιλιά, ο οποίος είναι άδικος και προσβλητικός απέναντι στο αρχαίο αξίωμα του κυβερνήτη». ⁵²⁹ Ο Ιωάννης του Salisbury υποστήριξε ότι «οι τύραννοι δεν πρέπει μόνο να απομακρύνονται αλλά να εκτελούνται». ⁵³⁰

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να τονιστεί ότι ο Shakespeare γνώριζε αρκετά καλά το ρεπερτόριο, τους τρόπους σκηνοθεσίας και τις συνθήκες οργάνωσης των αγγλικών θεατρικών κύκλων. ⁵³¹ Έτσι, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι στις τραγωδίες-ιστορικά δράματά του χρησιμοποίησε την επιχειρηματολογία των θεατρικών δρώμενων του ύστερου Μεσαίωνα, εκφράζοντας με τον τρόπο αυτό την έντονη δυσαρέσκεια των αστών για τον πολιτικό παραγκωνισμό τους. Στον *Ριχάρδο Β΄* ο Shakespeare πρότεινε ένα ερμηνευτικό σχήμα, κεντρικός άξονας του οποίου ήταν η αναπόφευκτη πτώση του μονάρχη, όταν τα δίκτυα εξουσίας, που παραδοσιακά βρίσκονταν στο πλευρό του, απέσυραν τη στήριξη τους στο πρόσωπο του. Ο συγγραφέας χρησιμοποίησε το παράδειγμα του Ριχάρδου για να απευθυνθεί στον Ιάκωβο, προειδοποιώντας τον για το μέλλον του.

Στην πραγματικότητα, τα μέλη των πόλεων την περίοδο της βασιλείας του Ριχάρδου και μέχρι τα τέλη της βασιλείας του Ερρίκου Ζ΄ χρησιμοποίησαν ως

⁵²⁸ Valente, *The Theory and Practice*, σ. 14.

⁵²⁹ Aquinas, *On Law, Morality and Politics*, σ. 246.

⁵³⁰ John of Salisbury, *Policraticus*, σ. 191.

⁵³¹ Από τη πλούσια βιβλιογραφία προτείνεται η μελέτη του Kurt Schreyer, στην οποία ο συγγραφέας αναζητεί τις σχέσεις των έργων του Shakespeare με τα θεατρικά μυστήρια του ύστερου Μεσαίωνα. Ο Schreyer ανοίγει νέους δρόμους στη συγκεκριμένη συζήτηση συνδέοντας τα έργα του Shakespeare με τα Chester Banns, τις ανακοινώσεις με τις οποίες οι λαϊκοί παρουσίαζαν την πλοκή και το ιστορικό πλαίσιο των έργων του ύστερου δέκατου έκτου αιώνα. Kurt A. Schreyer, *Shakespeare's Medieval Craft: Remnants of the Mysteries on the London Stage*, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 2014. Ειδικότερα για τη επίδραση της μεσαιωνικής λαϊκής θεατρικής κουλτούρας στο έργο του Shakespeare βλ: Helen Cooper, *Shakespeare and the Medieval World*, Λονδίνο, Bloomsbury Publishing, 2014, Glynne Wickham, *Shakespeare's Dramatic Heritage: Collected Studies in Mediaeval, Tudor and Shakespearean Drama*, Λονδίνο, Routledge, 1969, Ruth Morse, Helen Cooper, Peter Holland (επιμ.), *Medieval Shakespeare: Past and Presents*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2013, σ.17-52, 177-190.

παράδειγμα τη βιβλική ιστορία, που νομιμοποιούσε τη δυσφορία τους για τις ισχύουσες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, που επικρατούσαν στο βασίλειο. Ο στόχος τους επετεύχθη με την ευρεία χρήση διάφορων τελετουργικών, θρησκευτικών αναπαραστάσεων και πλούσιων θεατρικών δρώμενων, μέσα από τα οποία προωθούσαν τις πολιτικές επιδιώξεις και τις οικονομικές φιλοδοξίες τους, αναδεικνυαν τη σημασία της εργασίας τους και την έννοια της επαγγελματικής τιμής. Όμως, αποδέκτης των πολιτικών και κοινωνικών μηνυμάτων τους ήταν οι αστικές ολιγαρχίες και σε ελάχιστες περιπτώσεις ο βασιλιάς. Στις περιπτώσεις, όπου ο μονάρχης θεωρήθηκε υπεύθυνος, τα μέλη των πόλεων επιδίωξαν να αποκλιμακώσουν την πολιτική ένταση, αναδεικνύοντας την αφοσίωσή τους στο πρόσωπό του, επιδιώκοντας παράλληλα την εξασφάλιση των προνομίων τους.

Παρά τα προβλήματα, τα οποία ανέκυψαν από την αντιμετώπιση των θεατρικών έργων της πρώιμης νεωτερικότητας ως ιστορικών πηγών από αρκετούς μελετητές, δεν θα πρέπει να απορριφθεί η αξία των τελευταίων, καθώς αποτελούν ένα επιπρόσθετο αρχειακό υλικό, το οποίο συνεπικουρεί στην κατανόηση των ευρύτερων πολιτικών και οικονομικών αντιλήψεων του ύστερου Μεσαίωνα. Η αναφορά του σαιξπηρικού *Ριχάρδου Β΄* γίνεται στην παρούσα διατριβή για να αναδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους δραματοποιήθηκαν επί σκηνής οι πολιτικές θέσεις και οι ενέργειες της αριστοκρατίας και των αστικών ολιγαρχιών αναφορικά με το ζήτημα της ορθής διακυβέρνησης, και η στάση των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων εναντίον του ανώτερου εξουσιαστικού φορέα, αναδεικνύοντας παράλληλα ένα μεθοδολογικό λάθος των ιστορικών της περιόδου αναφορικά με τη θέση και τις στοχεύσεις των υπάλληλων στρωμάτων και τη στοχευόμενη από μέρους τους αναδιανομή της εξουσίας.

Η βασιλική είσοδος που επιφύλαξαν οι Λονδρέζοι στον Ερρίκο αποτελεί τη γνωστότερη και πιο χαρακτηριστική καλλιτεχνική δράση κατά την οποία επετεύχθη η εξομάλυνση των σχέσεων ενός άγγλου μονάχη με τους υπηκόους του στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα. Η συγκεκριμένη περίπτωση, η οποία αποτέλεσε σταθμό στην πολιτική σκηνή της μεσαιωνικής Αγγλίας, έγινε γνωστή ως η *συμφιλίωση του Βασιλιά Ριχάρδου Β΄ με την πόλη του Λονδίνου*, μια περιγραφή που δόθηκε στα θεατρικά δρώμενα της κοσμικής παρέλασης από το λογοτεχνικό έργο του Richard

Maidstone με τίτλο *Concordia, facta inter regem et cives Londonie*.⁵³²

Η βασιλική είσοδος προς τιμήν του Ριχάρδου Β΄ πραγματοποιήθηκε λίγα χρόνια μετά την εξέγερση των αγροτών και σε ένα διάστημα επιβολής πολλών έκτακτων κεφαλικών φόρων. Τα δρώμενα της εισόδου λειτούργησαν καταλυτικά στην εκτόνωση της σημαντικότερης σύγκρουσης του μονάρχη με τη λονδρέζικη αστική ολιγαρχία και τους εμπόρους οι οποίοι τη στήριζαν. Η σύγκρουση έληξε με την πλήρη υποταγή των Λονδρέζων και τη δημόσια δήλωση της πίστης τους στο στέμμα, που επετεύχθη με τη διοργάνωση πλούσιων θεατρικών δράσεων με κοσμικό και θρησκευτικό περιεχόμενο. Αρκετοί ιστορικοί έχουν ασχοληθεί με τη συγκεκριμένη περίπτωση, χρησιμοποιώντας κυρίως το έργο του Maidstone και τα πλούσια σε πληροφορίες αστικά αρχεία του Λονδίνου. Ως συμβολή στην ευρύτερη επιστημονική συζήτηση αναφορικά με την πολιτική εργαλειοποίηση της εορτής θα χρησιμοποιήσω το αρχαιακό υλικό των *Records of Early English Drama* που αναφέρονται στην πόλη του Λονδίνου και της Υόρκης και συμπληρωματικά το έργο του Maidstone.

Το 1392 τα μέλη του αστικού συμβουλίου του Λονδίνου, δηλαδή οι ισχυροί έμποροι και λίγοι πλούσιοι αρχιμάστορες μαζί με ορισμένα μέλη της αριστοκρατίας που είχαν επενδύσει στο Λονδρέζικο εμπόριο, αρνήθηκαν την εκχώρηση νέων οικονομικών εισφορών στο βασιλιά Ριχάρδο Β΄ με τη μορφή του δανείου, θεωρώντας ότι μια τέτοια χάρη στο στέμμα θα αποδυνάμωνε την εμπορική δυναμική της πόλης, στερώντας τα απαραίτητα επενδυτικά κεφάλαια των συντεχνιών, με αποτέλεσμα να προκληθεί μείωση στις εξαγωγές και πρόβλημα στην εσωτερική αγορά. Για τους Λονδρέζους, η οικονομική διαχείριση των αστικών και βασιλικών οικονομικών αποθεμάτων και πόρων από τον Ριχάρδο ήταν κακή και δεν βοήθουσε την ανάπτυξη των συντεχνιών και κατ' επέκταση της αστικής οικονομίας.

Ο βασιλιάς συνέχισε να πιέζει του Λονδρέζους για το δάνειο, προσφέροντας ένα κόσμημα υψηλής αξίας ως ενέχυρο για το ποσό των 1.000 λιρών. Οι έμποροι και οι αρχιμάστορες τεχνίτες αντιστάθηκαν με ευγένεια στις πιέσεις, γνωρίζοντας ότι μια ενδεχόμενη πολιτική υποχρέωση του βασιλιά δεν μπορούσε να ισοσταθμίσει την οικονομική αποδυνάμωση των επαγγελματιών τους συνενώσεων. Ο Ριχάρδος είχε χάσει την εμπιστοσύνη των εμπόρων του ισχυρότερου οικονομικού κέντρου της

⁵³² «Richard Maidstone, *Concordia, facta inter regem et cives Londonie*», D.R. Carlson (επιμ.), A.G. Rigg (μτφρ.), *Middle English Text Series* Kalamazoo, 2003.

χώρας. Οι Λονδρέζοι θεωρούσαν ότι τα χρήματα που θα του κατέβαλλαν, προορίζονταν για την τροφοδότηση του πολέμου με τους Γάλλους και για τα προσωπικά του έξοδα.

Η έντονη αντίστασή τους στις βασιλικές πιέσεις είχε τη στήριξη των μεσαιών κοινωνικών στρωμάτων της πόλης, η οποία εξασφαλίστηκε με την επαναλαμβανόμενη παρουσίαση δημόσιων δρώμενων, τελετουργικών και βιβλικών αναπαραστάσεων, στα οποία τόσο η βασιλική εξουσία όσο και το κύρος του στέμματος υπονομεύονταν σταθερά. Παράλληλα, τα υπάλληλα στρώματα, που είχαν εξασφαλίσει μια θέση εργασίας σε κάποιο εργαστήριο, δεν διακινδύνευαν να αντιταχθούν στους εργοδότες αρχιμάστορες και στους εμπόρους, φοβούμενοι ότι θα θέσουν τον εαυτό τους σε κίνδυνο. Άλλωστε, η αδυναμία έκφρασης οποιασδήποτε πολιτικής θέσης στο δημόσιο αστικό λόγο, καθιστούσε άγνωστη τη στάση και τη θέση τους στους υπόλοιπους Λονδρέζους, που είχαν πρόσβαση σε παράπλευρα δίκτυα δημόσιας συζήτησης, όπως για παράδειγμα η αγορά και η ταβέρνα.

Η έμμεση κριτική του κόσμου της εργασίας του Λονδίνου στις πολιτικές επιλογές του βασιλιά είχε ξεκινήσει ήδη πολύ πριν την εξέγερση των αγροτών το 1381. Για παράδειγμα, το 1378 οι ψάλτες του καθεδρικού ναού του αγίου Παύλου διαμαρτύρονταν έντονα στον Ριχάρδο, επισημαίνοντας ότι εκείνη τη χρονιά είχαν οδηγηθεί σε μεγάλα έξοδα για την προετοιμασία των θεατρικών δρώμενων και των τελετουργικών της εορτής των Χριστουγέννων. Η επιθυμία του βασιλιά να διοργανώσει λαμπρές εκδηλώσεις στον καθεδρικό για να προβάλλει το χριστιανικό του αίσθημα και την αγάπη του για το λαό του, δεν συνοδευόταν από τη θέληση του να τις πληρώσει, μεταφέροντας το κόστος της χρηματοδότησης στη διοίκηση του ναού.⁵³³ Αν και η περιουσία του καθεδρικού ναού δεν ήταν μικρή, οι συμμετέχοντες στα δρώμενα και στη χορωδία δυσανασχετούσαν για την υποχρέωσή τους να επιβλέπουν καλλιτεχνικά και να στηρίζουν οικονομικά τις πολυδάπανες δραματοποιήσεις των διάφορων ιστοριών από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη.⁵³⁴

Η αστική ολιγαρχία δεν δέχτηκε τελικά να καταβάλει το δάνειο. Ο Ριχάρδος

⁵³³ Wickhan, *Early English Stages*, σ. 65.

⁵³⁴ Αντίστοιχα δρώμενα χρηματοδότησε και επιμελήθηκε και η αδελφότητα του Αγίου Νικολάου, γνωστή στις πηγές ως *Guild of St' Nicholas* και *Guild of Parish Clerks*, η οποία ήδη από το 1384 παρουσίαζε ένα ολοκληρωμένο σύνολο θεατρικών αναπαραστάσεων στο Clerkenwell. Ανάμεσα στο κοινό που παρακολούθησε τις παραστάσεις της αδελφότητας βρέθηκαν διαδοχικά ο Ριχάρδος Β', Ερρίκος Δ', ο Ερρίκος Ε' και ο Ερρίκος Στ'. Δεν υπάρχει αναφορά στα αρχεία για επιπρόσθετη παροχή τεχνικής ή οικονομικής βοήθειας από τις συντεχνίες των εμπόρων και των τεχνιτών του Λονδίνου. Wickhan, *Early English Stages*, σ. 163.

σε αντίποινα εγκατέλειψε το Λονδίνο και μετακόμισε στην Υόρκη. Η αλλαγή της έδρας του βασιλιά δεν αποτελούσε μονάχα ένα πλήγμα στο κύρος και στο γόητρο της πόλης. Θεωρώντας ότι οι υπήκοοι του έπρεπε να τιμωρηθούν για την απείθεια τους, ο Ριχάρδος μετέφερε όλους τους διοικητικούς μηχανισμούς στην Υόρκη και στέρησε τα εμπορικά προνόμια του Λονδίνου και τα πολιτικά αξιώματα των εξουσιαστικών φορέων. Ο Ριχάρδος παρέμεινε στην Υόρκη *«από την εορτή του αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή μέχρι την εορτή των Χριστουγέννων. Και ο βασιλιάς και οι σύμβουλοί του τότε κατάλαβαν ότι εκεί τα πράγματα δεν ήταν τόσο καλά και επωφελή όσο στο Λονδίνο»*.⁵³⁵

Οι Λονδρέζοι, στο φόβο μιας οικονομικής καταστροφής, οργάνωσαν μια σειρά θεατρικών δρώμενων, κοσμικών παρελάσεων και λιτανειών, χρησιμοποιώντας τα ίδια μοτίβα, με εκείνα της βασιλικής προπαγάνδας. Ο βασιλιάς, όπως και ο Ιησούς, έπρεπε να επιστρέψει στην πόλη και να συγχωρήσει τους υπηκόους του. Οι Λονδρέζοι άντεξαν μόλις μερικούς μήνες. Ο φόβος για την επικείμενη οικονομική καταστροφή τους ανάγκασε να επισκεφτούν το βασιλιά και να του ζητήσουν να επιστρέψει. Ο Ριχάρδος δέχτηκε αμέσως, έχοντας συνειδητοποιήσει ότι η Υόρκη δεν είχε τα οφέλη του Λονδίνου. Αφού εξασφάλισε τη δημόσια δήλωση υποταγής στην εξουσία του και μια πληθώρα δώρων, συμπεριλαμβανομένων και των χρημάτων που είχε ζητήσει από τους υπηκόους του, συνθηκολόγησε μαζί τους, επέστρεψε στο Λονδίνο και αποκατέστησε τις αστικές ελευθερίες και τα πολιτικά προνόμια τους. Θα εστιάσω εδώ στα θεατρικά δρώμενα, τα οποία εργαλειοποιήθηκαν πολιτικά από τους Λονδρέζους, συμβάλλοντας στην αποκλιμάκωση της πολιτικής και οικονομικής σύγκρουσης και είχαν ως αποτέλεσμα την επαναφορά των οικονομικών ελευθεριών και των πολιτικών προνομίων τους και την ανάδειξη του επαγγελματικού-συντεχνιακού έργου ως παράγοντα καθοριστικής σημασίας στην ανάπτυξη της αγγλικής οικονομίας.

Επιδιώκοντας την επαναφορά των προνομίων τους, οι Λονδρέζοι διοργάνωσαν τη βασιλική είσοδο του Ριχάρδου, η οποία περιελάμβανε πολλά θεατρικά δρώμενα με αναπαραστάσεις και μιμόδραμα καθώς και παραπληρωματικές κοσμικές λιτανείες. Οι προετοιμασίες για την άφιξη του βασιλιά γίνονταν με ιδιαίτερη

⁵³⁵ «Richard Maidstone, *Concordia*», στχ.11-12. “From the feste of seinte John Baptiste vn to (th)e feste of cristenmasse next comyng after. And (th)an (th)e Kyng and his counsaill sawe it not so prophitable there as he was atte London”.

προσοχή. Σύμφωνα με τον Maidstone, ο υπόπτης που είχε οριστεί υπεύθυνος από τον Ριχάρδο για να παρακολουθεί τις προετοιμασίες στην πόλη και να ελέγχει τον δήμαρχο, απευθύνθηκε στους αστούς: *«προετοιμαστείτε για την άφιξη του βασιλιά σας και εκείνος θα διαπιστώσει με τρόπο ξεκάθαρο το πόσο ευπρόσδεκτος είναι στην πόλη. Οργανώστε μια πομπή σε κάθε εκκλησία, στην οποία θα συμμετέχει ο κλήρος και αφήστε κάθε τάγμα να φέρει τα χριστιανικά του εμβλήματα. Φροντίστε ώστε όλες οι συντεχνίες να παρελάσουν παράλληλα με το ποτάμι και να βάλουν τις επίσημες τους ενδυμασίες και μεγαλόπρεπα να κουβαλούν τα λάβαρα. Φροντίστε ώστε η δόξα της πόλης να αναδειχθεί μέσα από τη συμπεριφορά σας, το παράστημα και τη χαρά σας για αυτήν την ημέρα και η αμνηστία θα σας χαριστεί. Με αυτά τα λόγια, οι αστοί του Λονδίνου οργάνωσαν έναν μεγαλόπνοο και χαρούμενο καλωσόρισμα. Οι δρόμοι στολίστηκαν και η πόλη λαμπύριζε από λουλούδια και χρυσά πανιά. Σε κανένα σπίτι δεν έλειπαν τα πορφυρά υφάσματα. Σε όλη την πόλη τοποθετήθηκαν χρυσά, καφετιά και πορφυρά πτυχωτά διακοσμητικά υφάσματα και το κόστος που επωμίστηκαν οι αστοί είναι αδύνατο να υπολογιστεί».*⁵³⁶

Η περιγραφή του Maidstone περιέχει πολλά στοιχεία υπερβολής και σε αρκετά σημεία είναι ανακριβής σε αντιπαραβολή με τα αστικά αρχεία του Λονδίνου. Ενδεικτική είναι η αναφορά για την προσέλευση του κόσμου στην παρέλαση της βασιλικής εισόδου, παρουσιάζοντας όλη την κοινότητα σε παροξυσμό για την υποδοχή του μονάρχη. Γράφει χαρακτηριστικά: *«ο κόσμος είναι αμέτρητος. Περίπου είκοσι χιλιάδες νεαροί άνδρες έρχονται έφιπποι, αλλά ο αριθμός όσων καταφθάνουν με τα πόδια είναι άγνωστος. Ο δήμαρχος είναι στην αρχή της πομπής, ακολουθούμενος από είκοσι τέσσερις αστικούς αξιωματούχους, τους οποίους οι αστοί επέλεξαν ως κυβερνήτες. Και αυτή η πόλη κυβερνιέται από αυτούς, όπως η Ρώμη από τη Σύγκλητο. Πρώτος ιππεύει ο δήμαρχος κρατώντας τα κλειδιά και το ξίφος της πόλης. Έπειτα, ακολουθούν οι πατέρες της πόλης, οι οποίοι εκπροσωπούν τα επαγγέλματά της. Και κάθε συντεχνία διατηρεί τη θέση της στη σειρά. Πρώτα πηγαίνουν οι αργυροχόοι, μετά οι ιχθυοπώλες, μετά οι μπακάληδες και οι οινοπώλες... [ακολουθεί όλη η λίστα των επαγγελμάτων]».*⁵³⁷

Οι έμποροι και οι τεχνίτες μαζί με διάφορους λονδρέζους αριστοκράτες συνάντησαν το βασιλιά στα περίχωρα της πόλης, απ' όπου θα ξεκινούσε η παρέλαση, για να τον συνοδεύσουν, φορώντας τις επίσημες λιβρέες των συντεχνιών και των

⁵³⁶ «Richard Maidstone, Concordia», στχ. 104-159.

⁵³⁷ Στο ίδιο, στχ: 180-210.

αδελφοτήτων τους, ενώ τα λάβαρα των συντεχνιών αντικαταστάθηκαν από εκείνα του βασιλιά. Στην κεντρική πλατεία στο σκηνικό του θεατρικού βαγониού, μιας κινητής εξέδρας τριών διαστάσεων, είχε σχεδιαστεί ένα κάστρο. Πάνω σε αυτό είχε τοποθετηθεί ένα νεαρό ζευγάρι. Το αγόρι αναπαριστούσε έναν άγγελο και η κοπέλα φορούσε ένα στέμμα. Ο βασιλιάς και η βασίλισσα στάθηκαν αρκετή ώρα εκεί, προσπαθώντας να μαντέψουν τους συμβολισμούς της σκηνής. Η διάδραση των θεατρικών ηρώων με το βασιλικό ζευγάρι αποτελούσε τμήμα της παράστασης. Η κοπέλα με το στέμμα και ο άγγελος κατέβηκαν από τον πύργο και πρόσφεραν στον Ριχάρδο και στη βασίλισσα Άννα δύο βασιλικά στέμματα, που συμβόλιζαν την προερχόμενη από το Θεό εξουσία του Ριχάρδου, θέλοντας με αυτό τον τρόπο να δείξουν ότι υποτάσσονταν σε αυτήν. Επίσης, πρόσφεραν κρασί στο βασιλιά και στη βασίλισσα. Το κρασί, ως κεντρικό σύμβολο του τελετουργικού του *Corpus Christi*, παρέπεμπε στο τελετουργικό της Θείας Ευχαριστίας.

Η σύνδεση της θεώρησης του σώματος του Χριστού με τη μετάληψη του Ριχάρδου συμβόλιζε την επιθυμία συγχώρεσης των υπηκόων από το βασιλιά. Τέλος, πρόσφεραν δώρα που συμβόλιζαν την ανάγκη αμοιβαίας κατανόησης καθώς ήταν σαφές ότι ο βασιλιάς δεν μπορούσε να κυβερνήσει χωρίς τα χρήματά τους. Όλα αυτά συνοδεύτηκαν από ένα κήρυγμα με βασικό άξονα την εκδήλωση της χαράς των λονδρέζων για την επιστροφή του βασιλιά. Η δεύτερη σκηνή της παρέλασης στήθηκε στο πρόσφατα χτισμένο Little Conduit, όπου η αγία Τριάδα παρουσιαζόταν περιβαλλόμενη από ένα πλήθος αγγέλων, που έπαιζαν μουσική και τραγουδούσαν. Έπειτα από αυτό το δρώμενο, το βασιλικό ζευγάρι συνοδευόμενο από το δήμαρχο και τους αστικούς αξιωματούχους παρακολούθησαν τη Λειτουργία στον καθεδρικό του αγίου Παύλου.

Η παρέλαση συνεχίστηκε με την παρουσίαση δύο *tableaux vivants*: στο πρώτο παρουσιαζόταν η επουράνια Ιερουσαλήμ, συνδέοντας την πόλη του Θεού με το Λονδίνο. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, αυτή η επιλογή ήταν συνηθισμένη στις βασιλικές εισόδους. Όμως στη συγκεκριμένη περίπτωση εξυπηρετούσε τρεις σκοπούς. Πρώτον, λειτουργούσε ως ένα μέσο υπενθύμισης της οικονομικής και πολιτικής σημασίας της πόλης στην εξέλιξη του βασιλείου. Δεύτερον, με αυτή τη σύνδεση οι αστοί επιδίωκαν να αναδείξουν τις δομικές διαφορές της πόλης τους με την Υόρκη, την οποία είχε επιλέξει ο βασιλιάς ως το νέο διοικητικό του κέντρο. Τρίτον, στο πλαίσιο της «κατασκευασμένης παράδοσης», οι Λονδρέζοι υπενθύμιζαν

στον Ριχάρδο την ταύτιση του με το νεαρό Ιησού, η οποία είχε επιτελεσθεί από τους ίδιους λίγα χρόνια νωρίτερα, στη διάρκεια της στέψης του.

Το δεύτερο tableau ήταν τοποθετημένο στο εσωτερικό του καθεδρικού ναού του αγίου Παύλου, στο οποίο απεικονιζόταν ο Ιωάννης Βαπτιστής να προσεύχεται και να υποδέχεται τον βασιλιά Ριχάρδο “*Agnus et ecce Dei*”.⁵³⁸ Ο Ριχάρδος, όπως ο Ιησούς, αφού έφτασε στο Λονδίνο-επουράνια Ιερουσαλήμ, έγινε δεκτός ως σωτήρας, εκφράζοντας και ο ίδιος τη μεγαλοψυχία του απέναντι στο λαό του, που έχασε την πίστη στο πρόσωπό του για λίγο, αλλά σύντομα αναγνώρισε το λάθος του. Στο δεύτερο tableau, ο ίδιος ο βασιλιάς συμμετείχε ως ηθοποιός μαζί με τους υπηκόους του, δημιουργώντας ένα φιλικό πλαίσιο αλληλεγγύης και ομόνοιας. Η επιλογή του αγίου Ιωάννη ήταν το αποτέλεσμα της συμμετοχής και της κάλυψης των εξόδων από την αδελφότητα της συντεχνίας των ραφτάδων. Ο Ριχάρδος είχε χρηστεί ήδη επίτιμο μέλος της συντεχνίας το 1385. Το 1392 τους χορήγησε τη δεύτερη ιδρυτική χάρτα, αναγνωρίζοντας τον Ιωάννη Βαπτιστή ως προστάτη άγιο της συντεχνίας.

Φεύγοντας από τον καθεδρικό ναό, η πομπή κινήθηκε προς το Westminster διαμέσου του Temple Bar, το δυτικότερο φυλάκιο της πόλης, όπου ένα τεχνητό δάσος είχε στηθεί στην πύλη, η οποία αναπαριστούσε την ερημιά, στην οποία σύμφωνα με το φανταστικό του μεσαίωνα, ζούσαν όλα τα άγρια κτήνη. Ο βασιλιάς και η βασίλισσα έλαβαν μια χαραγμένη πλάκα από έναν άγγελο που κατέβαινε από την – στέγη του φυλακίου της πύλης-κορυφή του δάσους. Η πλάκα που δόθηκε στον Ριχάρδο ήταν για να του θυμίζει τη συγχώρεση που έδωσε ο Ιησούς στο Σταυρό και η αποκατάσταση των σχέσεων του με τους υπηκόους του. Το πλακίδιο της βασίλισσας Άννας στόχευε να τονίσει την ιστορία της Εσθήρ, που είχε διαμεσολαβήσει στη σύγκρουση του Ασσουήρη και των υποτελών του, ευχαριστώντας με τον τρόπο αυτό την Άννα για την αποκλιμάκωση της σύγκρουσης. Το επόμενο πρωί, ο Δήμαρχος, οι σερίφηδες και οι αστικοί αξιωματούχοι επισκέφτηκαν το βασιλιά στο παλάτι του Westminster και πρόσφεραν χρυσό και ασήμι, αιτούμενοι την επιείκεια του και την επαναφορά των προνομίων τους. Στο τελετουργικό της υποτέλειας συμμετείχε και η βασίλισσα με τους ευγενείς της αυλής, οι οποίοι γονατιστοί παρακάλεσαν τον βασιλιά να δεχτεί.

⁵³⁸ «*Richard Maidstone, Concordia*», σελ. 175-200. Επίσης βλ.: Wickham, *Early English Stages*, σ. 51-111, Kipling, *Enter the King*, σ. 81-2.

Στ' Κεφάλαιο

Οι συντεχνίες αντιμέτωπες με τις αστικές ολιγαρχίες: Τα θεατρικά δρώμενα ως πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης και οικονομικών διεκδικήσεων

Στ.1. Εργοδότες και εργαζόμενοι σε σύγκρουση. Τα θεατρικά δρώμενα ως εργαλείο προώθησης τους ιδεώδους της επαγγελματικής τιμής

Στο τελευταίο κεφάλαιο της παρούσας διατριβής θα εξεταστούν οι πολιτικές και οικονομικές αντιπαραθέσεις μέσα από τα θεατρικά δρώμενα μεταξύ των συντεχνιών των εμπόρων και των τεχνιτών και των μελών των αστικών συμβουλίων στις αγγλικές πόλεις κατά τον ύστερο Μεσαίωνα. Οι τεταμένες σχέσεις των συντεχνιών και των αστικών ολιγαρχιών έχουν απασχολήσει πολλούς μελετητές της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας του Μεσαίωνα, καταλήγοντας σε ιδιαίτερα ενδιαφέροντα συμπεράσματα.⁵³⁹ Θα επιχειρηθεί εδώ να αναδειχθούν οι πολιτικές και οικονομικές συγκρούσεις και αναταραχές, οι οποίες εκδηλώθηκαν στη θεατρική σκηνή με στόχο τη συμβολή στην επιστημονική συζήτηση για τις σχέσεις των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων με τους εργοδότες τους, οι οποίοι συχνά αποτελούσαν και τους εξουσιαστικούς φορείς της πόλης.

Εν αντιθέσει με τις περιπτώσεις που καταγράφηκαν στη Γαλλία και τις ιταλικές πόλεις, τα αγγλικά αρχεία και χρονικά δεν επιτρέπουν την προσέγγιση του συγκεκριμένου θέματος με σιγουριά. Η αδυναμία να οριοθετηθούν και να αναλυθούν οι συγκεκριμένες συγκρούσεις οφείλεται πρωτίστως στη διαφωνία των μελετητών αναφορικά με τον αριθμό, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά και τις στοχεύσεις των «ταραχοποιών». Το συμπέρασμα αυτό δεν εντάσσεται σε κάποια θετικιστική

⁵³⁹ Sarah Rees-Jones, "Household, Work and the Problem of Mobile Labour: The Regulation of Labour in Medieval English Towns" στο James Bothwell κ.α., (επιμ.), *The Problem of Labour in Fourteenth-century England*, σ. 133-154, σ. 133, υποσημ. 1,3. Ειδικότερα βλ: Gervase Rosser, "Workers Associations in English Medieval Towns" στο Jean-Pierre Sosson (επιμ.), *Les métiers au moyen Âge*, Λουβαίν, Louvain-la-Neuve, 1994, σ. 283-305, ο ίδιος, "Solidarités et changement social: les fraternités urbaines anglaises à la fin du Moyen Âge", *Annales-Economies, Sociétés, Civilisations*, 48, (1993), σ. 1127-43.

αντίληψη. Αντιθέτως, από τη συγκεκριμένη διαπίστωση επιδιώκεται εδώ μια ερμηνεία του προβλήματος των επαγγελματικών-αστικών συγκρούσεων, όπως αυτές σημειώθηκαν μεταξύ των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων και των εμπορικών-εργοδοτικών εξουσιαστικών ελίτ στις αγγλικές αστικές κοινότητες του δέκατου τέταρτου και δέκατου πέμπτου αιώνα. Μεταξύ των πολλών και γόνιμων προσεγγίσεων, υπάρχει μία που δεν έχει αναδειχτεί αρκετά και συνοψίζεται στη μελέτη των εργασιακών σχέσεων μετά την κρίση της πανώλης.

Ο Samuel Cohn αναδεικνύει το κενό στις πηγές και στα χρονικά που περιγράφουν τις συγκρούσεις στις αγγλικές πόλεις από τις συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Πράγματι, στη μελέτη του για τις αγγλικές εξεγέρσεις δεν υπάρχει μια διακριτή ενότητα για τις αναταραχές και τις εξεγέρσεις, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στις πόλεις από τα υπάλληλα στρώματα.⁵⁴⁰ Για τους περισσότερους ιστορικούς της περιόδου βασική αιτία των μεσαιωνικών αστικών πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων αποτελούσε συνήθως η προσπάθεια του στέμματος να επιβληθεί πολιτικά και οικονομικά στις αστικές κοινωνίες. Ωστόσο, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, στην πλειοψηφία τους οι μεσαιωνικές συγκρούσεις μεταξύ των αστών και του στέμματος δεν κατόρθωσαν αφενός να προκαλέσουν πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις, αφετέρου δεν δρομολόγησαν σημαντικές τάσεις αντίστασης, οι οποίες εφαρμόστηκαν στην πράξη, αλλά περιορίστηκαν κυρίως στα κείμενα και στις πραγματείες των λογίων της εποχής.

Δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι οι εργασιακές σχέσεις γίνονταν αντιληπτές από τις εργοδοτικές ελίτ και τον κόσμο της εργασίας εντελώς διαφορετικά. Το «πρόβλημα» της εργασίας, όπως αναδείχτηκε στο πρώτο μέρος της παρούσας διατριβής, φαίνεται στα αρχεία ότι αποτελούσε το μήλο της έριδος στο εσωτερικό των αστικών κοινοτήτων, ιδιαίτερα μετά την επιβολή των εργασιακών διαταγμάτων και τις ανεπιτυχείς προσπάθειες των αστικών εξουσιαστικών φορέων να διαχειριστούν την κρίση της πανώλης, του λιμού, των επιδημιών, και της συνακόλουθης ανεργίας.⁵⁴¹ Οι συγκρούσεις των συντεχνιών με τις αστικές ολιγαρχίες

⁵⁴⁰ Samuel Cohn, *Popular Protest*.

⁵⁴¹ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες για το ζήτημα των ευρωπαϊκών εργασιακών σχέσεων στην Ευρώπη από τα τέλη του Μεσαίωνα έως τον δέκατο ένατο αιώνα. Σε αυτές εξετάζονται αναλυτικά οι συνθήκες εργασίας και το ζήτημα των μισθών, προωθώντας μια πολύτιμη συνεργασία όλων των ιστορικών της Ευρώπης. Ενδεικτικά βλ: Jeremy Rifkin, *The End of Work*, Νέα Υόρκη, Little, Brown and Company, 1995, Alan Supiot (επιμ.), *Au-delà de l'emploi. Transformation du travail et devenir du droit du travail en Europe*, Παρίσι, Flammarion, 1999, Bo Strath (επιμ.), *After Full Employment, European Discourses on Work and Flexibility*, Βρυξέλλες, Peter Lang Publishing, 2000.

πραγματοποιήθηκαν για δύο λόγους. Τη διαπραγμάτευση για την αύξηση της μισθοδοσίας και την προσπάθεια διεύρυνσης της πολιτικής συμμετοχής και κατ' επέκταση του ελέγχου της αστικής οικονομίας. Εάν επιχειρούσαμε να δημιουργήσουμε ένα ερμηνευτικό μοντέλο, το οποίο θα αποτύπωνε τους πολιτικούς και οικονομικούς ανταγωνισμούς στο επαγγελματικό εργαστήριο και έπειτα στο δημαρχείο, αυτό θα ξεκινούσε από το ζήτημα της μισθοδοσίας.

Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, ο Rodney Hilton έδειξε ότι το ένα τρίτο του πληθυσμού της ύστερης μεσαιωνικής Αγγλίας βιοποριζόταν μονάχα από το μισθό του, ο οποίος προερχόταν από την εργασία του στη συντεχνία και στην πόλη.⁵⁴² Όπως διαπιστώνουν ο Christopher Dyer και ο Simon Penn, η αύξηση των μισθών των άγγλων ειδικευμένων και ημερομίσθιων τεχνιτών επήλθε με τη ραγδαία πληθυσμιακή μείωση μετά το πέρασμα της πανώλης.⁵⁴³ Παράλληλα, οι Brown και Hopkins έδειξαν ότι η αύξηση των μισθών ήταν τέτοια, που οι άλλοτε παραδοσιακά εύποροι έμποροι και αρχιμάστορες, οι οποίοι επάνδρωναν τα αστικά συμβούλια και καθόριζαν τις προσλήψεις του εργατικού δυναμικού ανά συντεχνία, βρέθηκαν σε δεινή θέση.⁵⁴⁴ Η λύση στο οικονομικό πρόβλημα των αστικών εξουσιαστικών φορέων-εργοδοτών ήταν πολιτική. Όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο, τα εργασιακά διατάγματα του 1351 και 1361, καθώς και το διάταγμα του Cambridge το 1388 αποτέλεσαν το βασικό νομικό πλαίσιο για την επίτευξη της ισορροπίας στην πόλη και στο εργαστήριο και την επιδίωξη της επαναφοράς των εργασιακών μισθολογίων στα προ της πανώλης επίπεδα.

Όμως, αν και η επιβολή των εργασιακών διαταγμάτων αντιμετωπίστηκε από τους εξουσιαστικούς φορείς ως μια ρύθμιση κομβικής σημασίας για τη διατήρηση και την ανάπτυξη της αγγλικής οικονομίας, οι άγγλοι τεχνίτες και μικρέμποροι τη θεώρησαν ως μια άμεση και άδικη παρέμβαση στα προνόμιά τους, τα οποία βέβαια κατείχαν για λιγότερο από μια δεκαετία. Για τη συγκεκριμένη παρέμβαση ήταν έτοιμοι να αντισταθούν, θεωρώντας ότι ο συγκεκριμένος πολιτικός περιορισμός έπληττε τις επαγγελματικές ελευθερίες τους, τη δυνατότητα για κοινωνική ανέλιξη και έβαζε φραγμούς στα νέα κέρδη τους. Πράγματι, μετά την πανώλη και μέχρι τα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα, η αύξηση των μισθολογικών απολαβών των

⁵⁴² Rodney Hilton, "Some Social and Economic Evidence in the Late Medieval English Tax Returns" στο Rodney Hilton, *Class Conflict and the Crisis of Feudalism*, Λονδίνο, Hambledon Press, 1985, σ. 253-267.

⁵⁴³ Christopher Dyer, *Everyday Life in Medieval England*, σ. 167.

⁵⁴⁴ H. Phelps Brown & S.V. Hopkins, *A Perspective of Wages and Prices*, Λονδίνο, Methuen, 1981.

τεχνιτών και των εμπόρων που δραστηριοποιούνταν στις πόλεις ήταν μεγαλύτερη σε σχέση με τα προηγούμενα πενήντα χρόνια, όπου οι ρυθμοί ανάπτυξης του αγγλικού εμπορίου ήταν υψηλοί και η κατανάλωση στο εσωτερικό της χώρας παρουσίαζε βελτίωση. Ενδεικτικά, η ημερήσια απολαβή ενός ειδικευμένου χτίστη στη νότια Αγγλία είχε αυξηθεί κατά 66% στο διάστημα 1340-1390, δηλαδή από 3 σε 5 σελίνια την ημέρα, ενώ οι τεχνίτες των συντεχνιών στα 1390 είχαν αυξήσει τους μισθούς τους περίπου κατά 45%. Παράλληλα, το ημερομίσθιο των ανειδίκευτων τεχνιτών είχε διπλασιαστεί από 1,5 σε 3 σελίνια την ημέρα.⁵⁴⁵

Η αύξηση των ημερομισθίων και η οικονομική δυσπραγία, στην οποία περιήλθαν οι εργοδότες-εξουσιαστικοί φορείς, προκάλεσαν νέες οικονομικές αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό των αγγλικών πόλεων, οι οποίες τις περισσότερες φορές επιλύονταν στα δικαστήρια. Η ρύθμιση του 1349 και το διάταγμα του 1351 επανέφεραν τους μισθούς στα επίπεδα προ της πανώλης, ενώ έντονες ήταν οι προσπάθειες να περιορίσουν το εργατικό δυναμικό στα επαγγελματικά εργαστήρια των συντεχνιών. Όμως οι ειδικευμένοι και ημερομίσθιοι τεχνίτες έβρισκαν περισσότερες ευκαιρίες ως περιπλανώμενοι τεχνίτες παρά ως μισθωτοί υπό την εποπτεία ενός αρχιμάστορα ή ενός έμπορου.⁵⁴⁶

Στην αυγή του δέκατου πέμπτου αιώνα, ο κόσμος της εργασίας στις μεσαιωνικές πόλεις χαρακτηριζόταν από τη συνεχόμενη μετακίνησή του με στόχο την εύρεση νέων επαγγελματικών κερδοφόρων ευκαιριών και μέσα από την ενασχόληση με διαφορετικά επαγγέλματα.⁵⁴⁷ Τα δύο συγκεκριμένα χαρακτηριστικά οδήγησαν στο κανονιστικό αφήγημα της νωθρής εργασίας και της παρεκκλίνουσας εργασιακής συμπεριφοράς, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Οι σερίφηδες των πόλεων και οι τοπικοί δικαστές καλούνταν να εκδικάσουν μια πληθώρα νέων δικογραφιών, όπου οι κατηγορούμενοι τεχνίτες και εργάτες απολογούνταν για την επιθυμία τους να ασκήσουν ελεύθερα το επάγγελμά τους, όποιο και αν ήταν αυτό.⁵⁴⁸ Όπως έδειξε η Nora Kenyon μελετώντας μια σειρά από δικαστικές υποθέσεις τεχνιτών στο Essex, η πλειοψηφία του κόσμου της εργασίας προτιμούσε να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο της

⁵⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 13-59.

⁵⁴⁶ H. Swanson, "The Illusion of Economic Structure: Craft Guilds in Late medieval English Towns", σ. 33-37.

⁵⁴⁷ Στο ίδιο.

⁵⁴⁸ Για τη μελέτη των δικαστικών περιπτώσεων στο King's Bench βλ: Dyer, *Everyday Life*, σ. 169, υποσημ. 7. Γενικά βλ: E. Clark, "Medieval Labour Law and English Law Courts", *American Journal of Legal History*, 27, (1983), σ. 330-353.

εργασιακής αβεβαιότητας παρά να περιοριστεί από ένα βραχύχρονο συμβόλαιο, το οποίο θα εξασφάλιζε ένα μικρότερο ημερομίσθιο.⁵⁴⁹ Η συνεχόμενη εναλλαγή της επαγγελματικής ιδιότητας ενός τεχνίτη ή ενός ανειδίκευτου εργάτη δεν αποτελούσε μεμονωμένο περιστατικό, αλλά μάλλον μια συνηθισμένη πρακτική. Το 1350 στο Λονδίνο πραγματοποιήθηκε η δίκη «μιας ομάδας τεχνιτών αποτελούμενης από ζυθοποιούς και τεχνίτες που καταπιάνονταν με το γνέσιμο», «μιας ομάδας από αλωνιστές και ψαράδες», «μιας άλλης τα μέλη της οποίας ήταν ξυλουργοί και ιχθυοπώλες» και «μιας ομάδας τεχνιτών που δήλωσαν ως επάγγελμα αλωνιστές, ξυλουργοί και τεχνίτες κατασκευής αχυροσκεπών».⁵⁵⁰ Ήταν προφανές ότι για τον κόσμο της εργασίας η κρίση της πανώλης άνοιξε νέους επαγγελματικούς ορίζοντες, δίνοντας την ευκαιρία για νέα κέρδη, τη στιγμή που οι εξουσιαστικοί φορείς και οι σερίφηδες των πόλεων επιχειρούσαν να οριοθετήσουν και να περιορίσουν τις ανεξέλεγκτες επαγγελματικές δραστηριότητες. Το 1370 στο Norfolk μερικοί τεχνίτες δήλωσαν ότι ήταν επαγγελματίες «ξυλουργοί και ταυτόχρονα θεριστές και κατασκευαστές σκεπών» ενώ στο Essex ένας εργάτης δήλωσε ως επάγγελμα «εργάτης, αγρότης και αμαζάς».⁵⁵¹

Τα συγκεκριμένα στοιχεία για την αγγλική οικονομία και για τις όψεις της εργασίας, τα οποία αντλήθηκαν κατά κύριο λόγο από τα δικαστικά αρχεία και τα κατάστιχα των συντεχνιών, οδήγησαν τους περισσότερους μελετητές της κοινωνικής ιστορίας σε τρία βασικά συμπεράσματα. Πρώτον, η αγροτική οικονομία και παραγωγή, όπως αναδείχτηκε πρωτίστως μέσα από το έργο του Rodney Hilton⁵⁵² και πολλών άλλων ιστορικών,⁵⁵³ δεν υπήρξε ο βασικός πυλώνας της οικονομικής ανάπτυξης στη διάρκεια του ύστερου δέκατου τέταρτου και δέκατου πέμπτου αιώνα. Αντίθετα, η αστική οικονομία και τα οικονομικά δίκτυα που συγκροτήθηκαν γύρω από αυτήν αποτέλεσαν τη βάση της οικονομικής ανάπτυξης του βασιλείου και υπήρξαν οι βασικές αιτίες των πολιτικών συγκρούσεων μεταξύ των υπάλληλων στρωμάτων και της αριστοκρατίας.

⁵⁴⁹ Nora Kenyon, "Labour Conditions in Essex in the Reign of Richard II" στο E.M. Carus-Wilson, *Essays in Economic History*, σ. 91-111.

⁵⁵⁰ Dyer, *Everyday Life*, σ. 173.

⁵⁵¹ Elizabeth Furber (επιμ.), *Essex Sessions of the Peace, 1351, 1377-1379*, Έσσεξ, Essex Archaeological Society, 1953, σ.176.

⁵⁵² Hilton, *English and French Towns*.

⁵⁵³ Jacques Le Goff, *Time, Work and Culture in the Middle Ages*, Σικάγο, Chicago University Press, 1980, Jacqueline Hamesse & Colette Muraille-Samaran (επιμ.), *Les Travail au Moyen Âge: une approche interdisciplinaire*, Louvain, Publications de l'Institut d'Etudes Médiévales, 1990, Jürgen Kocka & Claus Offe (επιμ.), *Geschichte und Zukunft der Arbeit*, Φρανκφούρτη, Campus, 2000.

Δεύτερον, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι οι θεωρήσεις για τις εργασιακές σχέσεις και οι τρόποι προφύλαξης και οριοθέτησης της «καλής» εργασίας δεν αποτελούσαν απλώς το αποτέλεσμα των νομικών κειμένων και των πρακτικών που ακολούθησαν τη νέα εργασιακή ηθική του Προτεσταντισμού, αλλά ήταν προϊόντα μιας μακράς διαδικασίας, που εκκινούσε στα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα με την επιβολή των εργασιακών διαταγμάτων.⁵⁵⁴ Τρίτον, η αντιπαράθεση για την εργασία και η συστηματική πυροδότηση πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων στην πόλη δεν αφορούσε τόσο τους αρχιμάστορες και ισχυρούς εμπόρους γενικά, αλλά τους αρχιμάστορες και εμπόρους, που κατείχαν παράλληλα ένα ανώτερο αστικό αξίωμα, επηρεάζοντας με τον τρόπο αυτό όχι μόνο την οικονομική πολιτική της πόλης, η οποία ήδη από το 1270 και εξής κατείχε μια σχετική αυτονομία, αλλά και το εργασιακό πλαίσιο, στο οποίο τόσο οι ημερομίσθιοι τεχνίτες όσο και οι σχετικά εύποροι έμποροι καλούνταν να προσαρμοστούν και να υπακούσουν, παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν.

Η τρίτη επισήμανση αποτελεί την ουσιαστική συμβολή του συγκεκριμένου κεφαλαίου στην ευρύτερη συζήτηση για τις συγκρούσεις που εκτυλίχτηκαν στις μεσαιωνικές πόλεις από το 1350 έως το 1509. Ως εκ τούτου, η μελέτη των κοινωνικών και πολιτικών όψεων της εργασίας και των εργασιακών σχέσεων απομακρύνθηκε από τους εγγράμματους μοναχούς και τα μοναστήρια και μετατοπίστηκε στους τεχνίτες, στους εμπόρους και στα επαγγελματικά εργαστήρια. Η προβληματική της εργασίας αποτέλεσε πεδίο δημόσιας αντιπαράθεσης και προσέλκυσε το ενδιαφέρον όλων των αστών, χωρίς να αποτελεί πλέον ένα χώρο αντιδικίας του εγγράμματος πληθυσμού.⁵⁵⁵ Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί η Kellie Robertson «από τα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα έως τα τέλη του δέκατου πέμπτου αιώνα, η εργασία αποτέλεσε το βασικό συστατικό στοιχείο συγκρότησης μιας κοινωνικής ταυτότητας, σε βαθμό που δεν είχε σημειωθεί ποτέ στο παρελθόν».⁵⁵⁶

Στη βάση της προσέγγισης της Robertson, παρατηρούμε ότι οι συγκρούσεις μεταξύ των αστικών ολιγαρχιών και των συντεχνιών των εμπόρων και των τεχνιτών εδράζονταν στην επιδίωξη των δύο εμπλεκόμενων ομάδων να προωθήσουν τα

⁵⁵⁴ Josef Ehmer, “Discourses of Work and Labour in Fifteenth and Sixteenth Century Germany”, στο Jürgen Kocka (επιμ.), *Work in a Modern Society: The German Historical Experience in Comparative Perspective*, Berghahn Books, 2010, σ. 17-37, σ.17.

⁵⁵⁵ Στο ίδιο πρβλ: Bronislaw Geremek, “Le refus du travail dans la société urbaine du bas moyen âge” στο Hamesse & Muraille-Samaran (επιμ.), *Les Travail au Moyen Âge*, σ. 67-79.

⁵⁵⁶ Kellie Robertson & Michael Uebel (επιμ.), *The Middle Ages at Work*, σ.1.

οικονομικά και πολιτικά τους συμφέροντα. Με άλλα λόγια, επρόκειτο περισσότερο για μια σύγκρουση ανάμεσα στους κατόχους του παλαιού και του νέου πλούτου.⁵⁵⁷ Ωστόσο, αν και είναι λίγες οι πηγές στις οποίες αποκαλύπτεται η συγκεκριμένη σύγκρουση και οι στοχεύσεις των συμμετεχόντων, που εντάσσονταν στην ευρεία κατηγορία των υπάλληλων στρωμάτων, επιχειρείται εδώ να αναδειχθούν όψεις των συγκεκριμένων συγκρουσιακών σχέσεων.

Στ.2. Λίνκολν, Έξετερ και Norwich: μια νέα ανάγνωση σε τρία κλασικά παραδείγματα της πολιτικής και οικονομικής σύγκρουσης των αστικών ολιγαρχιών και των συντεχνιών επί σκηνης για την υπεράσπιση της επαγγελματικής τιμής τους

Τα θεατρικά δρώμενα που οργανώθηκαν και παρουσιάστηκαν στην ευρύτερη περιοχή της κομητείας του Lincolnshire, αποτελούν χαρακτηριστικές εκφάνσεις της σύγκρουσης των συντεχνιών και των αστικών ολιγαρχιών. Τα μέλη των συντεχνιών που δραστηριοποιούνταν εμπορικά στις πόλεις και στην ύπαιθρο και δεν είχαν πρόσβαση στα αστικά συμβούλια, έρχονταν συχνά σε αντιπαράθεση με τους εξουσιαστικούς φορείς της κομητείας με αφορμή τα εργασιακά ζητήματα και τον αποκλεισμό τους από τη συμμετοχή στα πολιτικά και οικονομικά ζητήματα της περιοχής τους. Οι πολιτικές διαφωνίες και οι οικονομικοί ανταγωνισμοί μεταξύ των δύο κοινωνικών ομάδων πολλαπλασιάστηκαν μετά την κρίση της πανώλης και οι συνακόλουθες συγκρούσεις αποκρυσταλλώθηκαν κυρίως στο Λίνκολν, τη μεγαλύτερη πόλη της κομητείας. Κεντρικό θέμα της αντιπαράθεσης και της σύγκρουσης αποτέλεσε το ζήτημα της διασφάλισης της εργασίας, της ανάδειξης της οικονομικής συμβολής και της πολιτικής συνεισφοράς τους καθώς και της προβολής της επαγγελματικής δραστηριότητας τους ως πυλώνα πολιτικής και οικονομικής σταθερότητας των αστικών κοινοτήτων της κομητείας.

⁵⁵⁷ M. McKisack, *The Parliamentary Representation of the English Boroughs during the Middle Ages*, Λονδίνο, Frank Cass, 1932, σ. 44-45. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων συγκρούσεων σημειώθηκαν στις Βρυξέλλες και στα αστικά συμβούλια της Κολονίας. Nicholas, *The Later Medieval*, σ. 19.

Η σύγκρουση των αστικών ολιγαρχιών με τις συντεχνίες εντασσόταν σε μια μακρόχρονη παράδοση πολιτικών και οικονομικών ανταγωνισμών μεταξύ τους. Η αστική διοίκηση του Λίνκολν και κατ' επέκταση ολόκληρης της κομητείας αντανακλούσε τις δυσκολίες στην εύρεση πολιτικής συναίνεσης, εξαιτίας του αφιλόξενου πολιτικού και νομικού πλαισίου, μέσα στο οποίο συγκροτήθηκαν οι αστικοί φορείς της εξουσίας και οργανώθηκαν οι συντεχνίες, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν ισχυρά και ανταγωνιστικά πλέγματα εξουσίας μεταξύ τους. Σημαντικό ρόλο στη δημιουργία τους διαδραμάτισαν τα ισχυρά σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο εκκλησιαστικά ιδρύματα, τα οποία παραδοσιακά παρενέβαιναν στα αστικά ζητήματα, λόγω της οικονομικής ισχύος τους και της βασιλικής ανοχής.⁵⁵⁸

Εν αντιθέσει με άλλες αγγλικές πόλεις, όπου η οικονομία ήταν γενικά σταθερή χωρίς αυτό να σημαίνει ότι παρουσίαζε πάντοτε ανοδικούς ρυθμούς ανάπτυξης και οι πολιτικές διεργασίες εντάσσονταν σε μια παράδοση διοικητικής οργάνωσης στη βάση του συντεχνιακού μοντέλου, που αναγόταν στα τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα, στο Λίνκολν η συμμετοχή στην εξουσία των εμπόρων και των παλαιών αριστοκρατικών οίκων, που διοικούσαν στη βάση μιας προνομιακής βασιλικής δωρεάς αγροτικών εκτάσεων, ήταν προκλητικά μεγάλη.⁵⁵⁹ Οι αριστοκράτες, οι οποίοι συμμετείχαν στην αστική ολιγαρχία, αποτελούσαν τους βασικούς πολιτικούς και ιδεολογικούς αντιπάλους των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων, που βιοπορίζονταν μόνο από την εργασία τους. Η συγκεκριμένη κατάσταση δεν θα διαφοροποιούσε το Λίνκολν από τα υπόλοιπα αστικά κέντρα, ούτε θα αποτελούσε μια ιδιαίτερη μελέτη περίπτωσης, εάν η σύνθεση των αστικών συμβουλίων ήταν διαφορετική και συμβάδιζε με εκείνη που παρατηρούνταν αλλού. Η βασική διαφοροποίηση έγκειτο στο γεγονός ότι τα μέλη της ισχυρής αγγλικής αριστοκρατίας δεν επιδίωκαν να υποβαθμίσουν σε θεωρητικό επίπεδο την αξία και τη συνεισφορά των εμπόρων και των τεχνιτών αλλά επιχειρούσαν έμπρακτα να περιορίσουν τα προνόμια και τις ελευθερίες τους.

Επιπρόσθετα, η αστική διοίκηση δεχόταν ισχυρές πιέσεις και από εξωτερικούς πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες.⁵⁶⁰ Οι περισσότερες γαίες της κομητείας, οι

⁵⁵⁸ Γενικά βλ.: Dorothy Owen, *Church and Society in Medieval Lincolnshire, History of Lincolnshire*, 5, Λίνκολν, Lincolnshire Local History Society, 1971, Gerald Hodgett, *Tudor Lincolnshire, History of Lincolnshire*, 6, Λίνκολν, Lincolnshire Local History Society, 1975.

⁵⁵⁹ Owen, *Church and Society*, σ. 20.

⁵⁶⁰ Hill, *Medieval Lincoln*, σ. 9-10, Stephen Rigby, "Boston and Grimsby in the Middle Ages: An Administrative Contrast", *Journal of Medieval History*, 10, (1984), σ. 51-66, Felicity Heal, *Of Prelates*

οποίες ήταν οργανωμένες σε χωροδεσποτείες μέχρι τα τέλη του Μεσαίωνα, ανήκαν σε παλαιές αγγλικές αριστοκρατικές οικογένειες, οι οποίες δεν διέμεναν εκεί, επιδίωκαν όμως να επηρεάζουν τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες και να ασκούν έλεγχο στις πολιτικές επιλογές και στην οικονομική στρατηγική των αστικών συμβουλίων. Ενδεικτική είναι η περίπτωση των Κομητών του Derby, που διεκδικούσαν τον πολιτικό και οικονομικό έλεγχο στο όνομα του βασιλιά και των δωρεών του. Παράλληλα, τοπικοί άρχοντες και οι οικογένειες τους, όπως για παράδειγμα οι μικροί αριστοκρατικοί οίκοι των Dymokes και των Willoughbys επιχειρούσαν να εξασφαλίσουν νέα κέρδη εμπλεκόμενοι στην αστική διοίκηση, προκαλώντας τις περισσότερες φορές πολιτικές αναταραχές στις συνεδριάσεις των αστικών αρχόντων.⁵⁶¹

Η πολιτική κατάσταση στο Λίνκολν περιπλεκόταν περισσότερο λόγω της ευθείας παρέμβασης του επίσκοπου της κομητείας, ο οποίος ήταν ταυτόχρονα και ένας από τους ισχυρότερους γαιοκτήμονες της περιοχής. Η εξουσία του επισκόπου στηριζόταν στην έγγεια ιδιοκτησία και στη θεική οδηγία, ωστόσο τα συγκεκριμένα προνόμια κατείχαν και άλλοι. Οι επίσκοποι της Υόρκης και του Durham κατείχαν στην κομητεία μεγαλύτερες εκτάσεις γης από τον τοπικό επίσκοπο και αποτελούσαν τους εργοδότες ενός πολυάριθμου εργατικού δυναμικού. Κυρίως έλεγχαν σημαντικότερες επισκοπές, που κρίνονταν από το αγγλικό στέμμα ως ιδιαίτερης σημασίας, λόγω της πολιτικής και οικονομικής επιρροής τους.⁵⁶²

Σε αυτό το περιβάλλον, ο κόσμος των συντεχνιών επιχειρούσε να διατηρήσει τα εργασιακά του προνόμια και να διασφαλίσει νέα κέρδη, που θα προέρχονταν από νέες εμπορικές δραστηριότητες. Ωστόσο, οι προσπάθειες του έμεναν άκαρπες παρά τη συνεχόμενη πίεση που ασκούσε στις αστικές ολιγαρχίες. Το βασικότερο πρόβλημα που καλούνταν να αντιμετωπίσουν τα μέλη των πόλεων ήταν η σχεδόν ανύπαρκτη διάκριση αρμοδιοτήτων μεταξύ της επισκοπικής και της κοσμικής απονομής δικαιοσύνης.⁵⁶³ Η κατάσταση περιπλέχτηκε περισσότερο όταν από τα μέσα του

and Princes: A Study of the Economic and Social Position of the Tudor Episcopate, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1970.

⁵⁶¹ Anthony Emery, *Greater Medieval Houses of England and Wales, 1300-1500*: 2τ., Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1996, σ. 172-3.

⁵⁶² Για την εκκλησιαστική εμπλοκή στα αστικά ζητήματα της πόλης και της κομητείας βλ: Alexandra Hamilton-Thompson, "Diocesan Organization in the Middle Ages: Archdeacons and Rural Deans", *Proceedings of the British Academy*, 29, (1943), σ. 153-94.

⁵⁶³ James Stokes, "Musicians, Drama, and Ceremony in Late Medieval and Early Modern Lincolnshire," *Early Drama and Music Review*, 24, (2002), σ. 121-51.

δωδέκατου αιώνα, το στέμμα μεταβίβασε το δικαίωμα της απονομής δικαιοσύνης από τους ισχυρούς φεουδάρχες στις αστικές διοικήσεις.

Σε μια από τις μεγαλύτερες γεωγραφικά κομητείες της Αγγλίας συγκρούονταν για την εξουσία τα μέλη της αριστοκρατίας, τοπικές ελίτ και τρεις επίσκοποι, τα κίνητρα των οποίων εκκινούσαν από την κατάκτηση του συμβολικού κεφαλαίου μάλλον, παρά την απόκτηση περισσότερων οικονομικών κερδών. Όμως, οι ανταγωνιζόμενοι εξουσιαστικοί φορείς είχαν κοινές απόψεις σε ένα ζήτημα. Επρόκειτο για την εξισορρόπηση των μισθολογικών απολαβών του κόσμου της εργασίας στα επίπεδα πριν τη πανώλη και την επιθυμία τους να περιορίζουν συνεχώς διάφορους φιλόδοξους εμπόρους και αρχιμάστορες, οι οποίοι εκμεταλλευόμενοι την έλλειψη εργατικού δυναμικού και την αύξηση της ζήτησης επαγγελματιών, κατόρθωναν να ανελιχτούν κοινωνικά και να διεκδικήσουν μια θέση στην αστική διοίκηση, η οποία αποτελούσε κατά την κρίση τους ένα εχέγγυο σταθερότητας της επαγγελματικής τους καριέρας.

Τα συγκεκριμένα στοιχεία είναι γνωστά, όπως φαίνεται στη βιβλιογραφία, η οποία μέχρι στιγμής έχει χρησιμοποιηθεί στο παρόν υποκεφάλαιο. Το σημαντικό στοιχείο όμως για την απόπειρα ερμηνείας των συγκρουσιακών σχέσεων μεταξύ της πόλης και της συντεχνίας είναι το κίνητρο, το οποίο οδήγησε σε αυτή την αναταραχή. Με άλλα λόγια, η σύγκρουση των δύο ανταγωνιζόμενων ομάδων δεν προέκυψε από τη γενικότερη πολιτική και οικονομική κατάσταση, δηλαδή από το περιβάλλον στο οποίο κλήθηκαν να ζήσουν και να εργαστούν. Δεν ήταν τόσο οι δυσμενείς συνθήκες που ταλαιπώρησαν τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα, όσο οι ενέργειες των πολιτικών ελίτ με στόχο την αντιμετώπιση των προβλημάτων και τη διατήρηση της παγιωμένης ιεραρχίας. Ήταν η σύγκρουση και ο ανταγωνισμός των εκκλησιαστικών και κοσμικών φορέων της εξουσίας στο εσωτερικό της κομητείας που πρόσφεραν στα υπάλληλα στρώματα και στα μέλη των συντεχνιών των εμπόρων και των τεχνιτών το στρατηγικό επιχείρημα στην αντιπαράθεση μαζί τους.

Εξετάζοντας τις πηγές φαίνεται ότι ήδη από τα μέσα του δέκατου τρίτου αιώνα η απονομή της δικαιοσύνης στις υποθέσεις διευθέτησης διαφόρων εργασιακών ζητημάτων είχε ενταχθεί σε ένα πλαίσιο περισσότερο θρησκευτικό και λιγότερο κοσμικό. Η ασάφεια πολλών δικαστικών αποφάσεων, που έκλειναν με την επιβολή ενός μικρού προστίμου, οφειλόταν εν πολλοίς τόσο στην προσπάθεια των επισκόπων

να εντάξουν το δίκαιο σε ένα *κοσμολογικό σχήμα*, όπως έδειξε ο J. Whitwell,⁵⁶⁴ όσο και στην αγωνιώδη επιδίωξή τους να περιορίσουν την πολιτική εξουσία και επιρροή των αριστοκρατών της γης. Η συγκεκριμένη τάση, η οποία είχε ήδη παγιωθεί στα τέλη του δωδέκατου αιώνα με τη μεταφορά των δικαστικών προνομίων στις αστικές ολιγαρχίες, βρέθηκε στην ακμή της στο διάστημα 1470-1521, όταν πια η απειλή του Προτεσταντισμού, η οποία είχε παρουσιαστεί στη περιοχή σε ένα πρώιμο στάδιο με το κίνημα των Λολλάρδων, ήταν πια εμφανής.⁵⁶⁵

Το 1350 οι τεχνίτες πολλών διαφορετικών επαγγελμάτων στο Λίνκολν ίδρυσαν μια θρησκευτική αδελφότητα (*fraternity of folks of common and middling rank*) με στόχο την οργάνωση θεατρικών παραγωγών για τον εορτασμό του *Corpus Christi*, από την οποία αποκλείονταν οι έμποροι-εξουσιαστικοί φορείς εκτός και αν αποδείκνυαν «τις αγαθές τους προθέσεις και τη διάθεση τους για συζήτηση». ⁵⁶⁶ Η συγκεκριμένη απόφαση οδήγησε τους εμπόρους εργοδότες, που ήλεγχαν το αστικό συμβούλιο, να συγκροτήσουν και εκείνοι μια θρησκευτική αδελφότητα αφιερωμένη στην αγία Άννα, ανταγωνιζόμενοι τους εργαζομένους τους. Οι δύο αδελφότητες οργάνωναν τελετουργικά, θεατρικά δρώμενα και κοσμικές παρελάσεις προωθώντας τη δική τους πολιτική ατζέντα στο πλαίσιο των δρώμενων για την εορτή του *Corpus Christi*. Κεντρικός άξονας της αδελφότητας των εργαζομένων ήταν η επιθυμία τους να εμπλακούν στο αστικό συμβούλιο, ενώ για την αδελφότητα των εμπόρων, στόχος των δρώμενων ήταν η ενίσχυση του γοήτρου της πόλης και η ανάδειξη της οικονομικής συνεισφοράς τους στο βασίλειο.⁵⁶⁷

Η περίπτωση του Λίνκολν είναι ενδεικτική της αλληλεπίδρασης των ενδο-αστικών διχασμών, οι οποίοι εκφράστηκαν με τη χρήση κοσμικών παρελάσεων και θρησκευτικών τελετουργικών.⁵⁶⁸ Επίσης, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μελέτης της προώθησης του ιδεώδους της εργασιακής αλληλεγγύης στις αγγλικές

⁵⁶⁴ J.B. Whitwell, *Roman Lincolnshire, History of Lincolnshire*, Λίνκολν, Lincolnshire Local History Society, 1970, σ. 17.

⁵⁶⁵ E.K. Chambers, *The Mediaeval Stage*, 2τ., σ. 65, 126, Leach, "Some English Plays and Players", σ. 222-8, Barbara Hanawalt, "Keepers of the Lights: Late Medieval English Parish Gilds", *Journal Of Medieval and Renaissance Studies*, 14, (1984), σ. 21-37.

⁵⁶⁶ Lucy Toulmin Smith (επιμ.), "English Guilds", *EETS*, o.s., 40, (1870), σ. 178. "du statu communum et mediocrum vicorum".

⁵⁶⁷ J. Hill, *Tudor and Stuart Lincoln*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1956, σ. 33.

⁵⁶⁸ Rosemary Horrox, *Fifteenth-Century Attitudes: Perceptions of Society in Late Medieval England*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1994, σ. 143.

πόλεις μέσα από τη δραματουργία του ύστερου Μεσαίωνα.⁵⁶⁹ Η σύγκρουση στο Λίνκολν εκκινούσε κυρίως από τη διαφορετική αντίληψη των εμπλεκόμενων πλευρών σχετικά με το ισχύον μοντέλο κοινωνικής ιεραρχίας και τις επιδιώξεις των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων να βελτιώσουν την πολιτική και οικονομική κατάστασή τους. Ωστόσο, εν αντιθέσει με τις πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν σε άλλες πόλεις, όπου τα αστικά συμβούλια χαρακτηρίζονταν και από ένα συμβολικό κεφάλαιο που συνόδευε τον πλούτο τους, στο Λίνκολν η σύνθεση των αστικών συμβουλίων εξαρτιόταν από τις πολιτικές συνθήκες.⁵⁷⁰

Όπως έδειξε ο Mervyn James, οι αστικές ελίτ της πόλης πρόβαλλαν τον εαυτό τους ως αστούς πρώτης κατηγορίας και μεγαλύτερης αξίας, παρουσιάζοντας τους αντιπάλους τους αρχιμάστορες και εμπόρους ως ένα μεγάλο σύνολο από *minores*. Από την άλλη πλευρά, οι έμποροι και οι αρχιμάστορες που ήταν αποκλεισμένοι από την αστική διοίκηση επιχειρούσαν να δείξουν μέσα από τα θεατρικά δρώμενα ότι η συμβολή τους στα αστικά ζητήματα δεν είχε απλώς συμβουλευτικό ρόλο.⁵⁷¹ Επιδίωκαν να τονίσουν ότι η αδυναμία έκφρασης της επαγγελματικής τιμής και της οικονομικής δυναμικής των συντεχνιών τους οφειλόταν στον συνεχόμενο αποκλεισμό τους από την παραδοσιακή αστική ολιγαρχία, η οποία δεν επέτρεπε την ένταξη νέων μελών στους κόλπους της.⁵⁷²

Η ίδρυση και η καλλιτεχνική δραστηριότητα της αδελφότητας του *Corpus Christi* αποσκοπούσε στην ανάδειξη των προτερημάτων των αστών και παράλληλα στη στηλίτευση των πρακτικών και των επιλογών των ελίτ, που δρούσαν με την ανοχή του κλήρου, του επισκόπου και της τοπικής αριστοκρατίας. Η ελίτ αντέκρουε τα επιχειρήματα τους για την ανάγκη της πολιτικής και οικονομικής εμπλοκής τους με τις πομπές, τις παρελάσεις και τα δρώμενα της δικής της αδελφότητας,

⁵⁶⁹ Για την εξέταση των τρόπων με τους οποίους το μεσαιωνικό δράμα μετασχηματίστηκε σε εργαλείο προώθησης του ιδεώδους της εργασιακής αλληλεγγύης στις συντεχνίες των αγγλικών πόλεων του ύστερου Μεσαίωνα βλ: Marios Dimitriadis, “Drama as a Field for the Promotion of the Ideal of Labour Solidarity in Late Medieval English Towns”, Paper presented in the 3rd International Conference in Economic and Social History “*Labour History: production, markets, relations, policies (from the late Middle ages to the early 21st century)*”, *Greek Economic History Association and Department of History and Archaeology, History & Archaeology of the University of Ioannina* (Ioannina, 24-27 May 2017), May 2018, <https://conferences.hdoisto.gr/2017/gr/papers/>

⁵⁷⁰ Graham Platts, *Land and People in Medieval Lincolnshire*, Λίνκολν, Society for Lincolnshire History and Archaeology, 1985, σ. 230 και εξής.

⁵⁷¹ Mervyn James, *Society, Politics and Culture: Studies in Early Modern England*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1986, σ. 42, υποσημ. 80.

⁵⁷² J. Hill, *Medieval Lincoln*, σ. 260-1, 275-8.

αφιερωμένης στην αγία Άννα, παρουσιάζοντας βιβλικά θέματα, κεντρικό θέμα των οποίων ήταν η ανάγκη της διατήρησης της παγιωμένης κοινωνικής ιεραρχίας.

Ο Harding Craig υποστήριξε ότι οι συγκεκριμένες αντιπαραθέσεις συνέβαλλαν στη συγκρότηση ενός θεατρικού κύκλου στο Λίνκολν, ο οποίος μετασχηματίστηκε σε ένα πεδίο πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων από τις συντεχνίες τεχνιτών και εμπόρων από τη μία πλευρά και την αδελφότητα της νομοκατεστημένης ελίτ από την άλλη πλευρά.⁵⁷³ Η θέση του Craig, ωστόσο, δεν επιβεβαιώνεται απόλυτα καθώς στα αρχεία της κομητείας δεν φαινόταν ούτε η πρόθεση, ούτε η οργάνωση τέτοιας καλλιτεχνικής δραστηριότητας. Εξετάζοντας τα *Records of Early English Drama* για το Λίνκολν, φαίνεται ότι ούτε οι ιστορικοί του μεσαιωνικού δράματος, ούτε οι αστοί της εποχής αντιλαμβάνονταν τα συγκεκριμένα δρώμενα σε αυτό το μορφολογικό πλαίσιο.⁵⁷⁴

Ουσιαστικά, η συντεχνία του *Corpus Christi* παρουσίαζε σε ετήσια βάση μια αλληλουχία βιβλικών επεισοδίων, το θέμα των οποίων αντλούνταν αποσπασματικά από τα Ευαγγέλια και αφορούσαν το βίο του Χριστού και από την άλλη πλευρά, η αδελφότητα της αγίας Άννας εστίαζε μόνο σε θέματα σχετικά με τη Παναγία. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι το 1493 η αδελφότητα της αγίας Άννας παρουσίασε ένα έργο με θέμα την Κοίμηση της Θεοτόκου, το οποίο αποτελούσε την απόδειξη της στενής συνεργασίας του κοσμικού κλήρου και της αστικής ολιγαρχίας. Η προσθήκη ενός ολοκληρωμένου έργου στα τέλη του δέκατου πέμπτου αιώνα συμβάλλει στην ευρύτερη εξέταση της εξέλιξης του μεσαιωνικού δράματος παρά το γεγονός ότι δεν αποτέλεσε τη βάση μιας οργανωμένης και ολοκληρωμένης θεατρικής δραστηριότητας, όπως τα θεατρικά μυστήρια.⁵⁷⁵

Η συσπείρωση των επαγγελματιών του Λίνκολν, που προέρχονταν από διάφορες συντεχνίες και η συνακόλουθη συνεργασία τους παρά τους εσωτερικούς πολιτικούς και οικονομικούς ανταγωνισμούς αποκάλυπτε την τεταμένη πολιτική

⁵⁷³ Harding Craig, *English Religious Drama*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1955, σ. 260 και εξής.

⁵⁷⁴ Για τα αρχεία της κομητείας του Lincolnshire βλ: James Stokes (επιμ.), *Records of Early English Drama, Lincolnshire*, 2.τ., Τορόντο, University of Toronto Press and The British Library, 2009.

⁵⁷⁵ Virginia Shull, "Clerical Drama in Lincoln Cathedral", *Language Association of America*, Lii, (1937), σ. 958. Η σύνδεση του θεατρικού κύκλου του N-Town με το Λίνκολν έχει απασχολήσει αρκετά τους ερευνητές. Αν και κατά τη γνώμη δεν υπάρχει σύνδεση μεταξύ τους και στο Λίνκολν δεν συγκροτήθηκε θεατρικός κύκλος με τα δομικά χαρακτηριστικά των υπολοίπων, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες που τα συνδέουν. Ενδεικτικά βλ: K. Cameron & S. Kahrl, "The N-Town Plays at Lincoln", *Theatre Notebook*, 20, (1965-6), Mark Eccles, "Ludus Coventriae: Lincoln or Norfolk", *Medium Aevum*, xl, (1971), σ. 135-141.

κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Η σύγκρουση ανάμεσα στις συντεχνίες και στην αστική ολιγαρχία του Λίνκολν αποκάλυπτε τη νέα εχθρική πολιτική στάση του κόσμου της εργασίας, που θεωρούσε ότι οι αντίπαλοι του βρίσκονταν στην αίθουσα ακροάσεων του δημαρχείου. Η σύγκρουση στο Λίνκολν όπως εκφράστηκε επί σκηνής αποτελούσε μια ενδεικτική μελέτη περίπτωσης, αλλά σίγουρα δεν ήταν η μοναδική. Κοινός παρονομαστής όλων των συγκρούσεων μεταξύ των συντεχνιών και της πόλης υπήρξε η σύνδεση της αστικής διοίκησης με το στέμμα και την αριστοκρατία.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, το ιδεώδες της επαγγελματικής τιμής των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τη νωθρότητα των ελίτ και την προσπάθειά τους να μεταβιβάσουν την ευθύνη από τον εαυτό τους στους εργαζομένους. Αυτή είναι μια σημαντική παράμετρος, η οποία στην έρευνα δεν έχει αναδειχτεί επαρκώς και όμως κρίνεται στις πηγές ως ιδιαίτερης σημασίας. Η χρήση θεατρικών δρώμενων και αναπαραστατικών δράσεων επέτρεπαν μια έμμεση κριτική στους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν την εύνοια του στέμματος, αλλά δεν ενεργούσαν για το κοινό συμφέρον.

Δεν χρησιμοποιώ σε αυτή την περίπτωση το ιστορικό σχήμα του «κρυφού σεναρίου» του Scott, όπως πρότεινα σε προηγούμενο κεφάλαιο, επειδή η χρήση των θεατρικών δρώμενων στη σύγκρουση των συντεχνιών με τις αστικές ολιγαρχίες διεξαγόταν με τρόπο φανερό και η βιβλική ιστορία εργαλειοποιήθηκε με στόχο να αναδείξει τα επιχειρήματα κάθε κοινωνικής ομάδας.⁵⁷⁶ Επομένως, θα ήταν εσφαλμένο να ενταχθούν οι αστικές συγκρούσεις μεταξύ εργαζομένων και αστικών εξουσιαστικών φορέων-εργοδοτών στο ευρύτερο μοντέλο μελέτης και ερμηνείας των αναταραχών και των εξεγέρσεων του ύστερου Μεσαίωνα. Ο κόσμος της εργασίας στις γενικότερες αστικές αναταραχές και εξεγέρσεις που σημειώθηκαν σε εθνικό, ενοριακό και επαγγελματικό επίπεδο, όπως φάνηκε από τη περίπτωση του Λίνκολν, προσκαλούσε όλα τα μέλη της πόλης να πάρουν θέση στη δημόσια αντιπαράθεση σχετικά με την υψηλή έκτακτη φορολόγηση και τον άδικο τρόπο άσκησης της εξουσίας.

⁵⁷⁶ Scott, *Hidden Transcript*.

Το θέατρο της ύστερης μεσαιωνικής περιόδου ως πεδίο έκφρασης των αντιμαχόμενων κοινωνικών ομάδων στο εσωτερικό των αγγλικών πόλεων αποκαλύπτει όψεις των πολιτικών και κοινωνικών δομών που διαφορετικά θα έμεναν κρυφές. Πράγματι, στη πλούσια βιβλιογραφία για τις κοινωνικές διεργασίες που συντελέστηκαν στις αγγλικές αστικές κοινότητες του δέκατου πέμπτου αιώνα απουσιάζει ένας ικανοποιητικός αριθμός μελετών, στις οποίες να συνδέεται η σχέση της μεσαιωνικής λαϊκής κουλτούρας με τις οικονομικές και πολιτικές συγκρούσεις και τους ανταγωνισμούς των ελίτ με τα υπάλληλα στρώματα. Θα χρησιμοποιήσω σε αυτό το υποκεφάλαιο το ερμηνευτικό μοντέλο του Mervyn James για να ενισχύσω τη θέση σχετικά με τη συμβολή της μεσαιωνικής λαϊκής κουλτούρας στην πυροδότηση και στην εκτόνωση πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων.⁵⁷⁷

Ο Mervyn James πρότεινε ότι στην πρώιμη νεότερη Αγγλία σημειώθηκε μια διαφοροποίηση στους τρόπους με τους οποίους προβαλλόταν το ιδεώδες της αριστοκρατικής τιμής. Σύμφωνα με τον James από τη μια πλευρά διατηρήθηκε η παραδοσιακή αντίληψη της τιμής των ελίτ, η οποία βασιζόταν στην καταγωγή, στη βία ως απόρροιας του πολέμου και στον οικονομικό και πολιτικό ανταγωνισμό και από την άλλη πλευρά αναδύθηκε μια νέα προσέγγιση του αριστοκρατικού γοήτρου, το οποίο βασιζόταν στην αξιοκρατία, στην ηθική και στην πολιτική και οικονομική σταθερότητα ως προϋπόθεση της ειρήνης του βασιλείου. Για τον James, η πρώτη προσέγγιση έθετε την αυτονομία και το κύρος μιας κοινωνικής ομάδας πάνω από το εισόδημα και τον πλούτο ενώ η δεύτερη προσέγγιση προωθούσε την αντικατάσταση του ιδεώδους της αυτονομίας και της πολιτικής υπεροχής από την υπακοή για το κοινό συμφέρον, την αύξηση του προσωπικού πλούτου και την ανάδειξη της χριστιανικής πίστης.⁵⁷⁸

Η προσέγγιση του James έδωσε νέα ώθηση στις πολιτισμικές σπουδές του ύστερου Μεσαίωνα και της πρώιμης νεωτερικότητας αναφορικά με τις επιλογές της διακυβέρνησης στις αστικές κοινότητες και τη στάση της αριστοκρατίας και των αστικών ολιγαρχιών απέναντι στα υπάλληλα στρώματα. Το ερμηνευτικό σχήμα του James δέχτηκε, ωστόσο, ιδιαίτερη κριτική ιδίως από τους μελετητές της ιστορίας των έμφυλων ρόλων. Η προσέγγισή του θεωρήθηκε προσανατολισμένη στην αριστοκρατία, στην παγιωμένη κοινωνική και πολιτική ιεραρχία και στην άσκηση της

⁵⁷⁷ Mervyn James, *Society, Politics and Culture: Studies in Early Modern England*.

⁵⁷⁸ Ο ίδιος, "English Politics and the Concept of Honour", 1485-1642", *Past and Present, Supplement*, 3, (1978). σ. 58-92.

εξουσίας ως αποκλειστικά ανδρικής δραστηριότητας.⁵⁷⁹ Παρά την κριτική των ιστορικών, οι οποίοι μετέθεσαν το κέντρο βάρους από την προώθηση του ιδεώδους της αριστοκρατικής και επαγγελματικής τιμής στη μελέτη των έμφυλων ρόλων, πρέπει να τονιστεί ότι οι συγκεκριμένες πολιτικές και κοινωνικές διεργασίες, όπως παρουσιάστηκαν και αναλύθηκαν από τον James, συνέβαλαν στον μετασχηματισμό του ιδεώδους της τιμής των εργαζομένων-υπηκόων και των εργοδοτών-εξουσιαστικών φορέων και αποτυπώνονται με σαφήνεια στα αγγλικά αστικά αρχεία και χρονικά του ύστερου Μεσαίωνα.⁵⁸⁰ Με άλλα λόγια, αν το συγκεκριμένο ερμηνευτικό μοντέλο θεωρήθηκε ξεπερασμένο για τη μελέτη των πολιτικών δομών της πρώιμης νεωτερικότητας, υπήρξε ιδιαίτερα χρήσιμο για την εξέταση των ίδιων διεργασιών κατά τον ύστερο Μεσαίωνα.

Αν η περίπτωση της σύγκρουσης των συντεχνιών και των αστικών ολιγαρχιών στο Λίνκολν αποτελεί ένα ενδεικτικό τέτοιο παράδειγμα, η περίπτωση του Έξετερ παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον, αν και η συμβολή του μεσαιωνικού δράματος ήταν διαφορετική. Η πολιτική και οικονομική σύγκρουση που σημειώθηκε στην πόλη είναι σημαντική για δύο βασικούς λόγους. Πρώτον, στο Έξετερ δεν οργανώθηκε και δεν παρουσιάστηκε ένας ολοκληρωμένος θεατρικός κύκλος του *Corpus Christi*, που εργαλειοποιήθηκε πολιτικά από τον κόσμο της εργασίας. Δεύτερον, τα θεατρικά δρώμενα που παρουσιάστηκαν από τις συντεχνίες δεν εντάσσονταν σε μια παράδοση κατά την οποία τα θρησκευτικά και κοσμικά δρώμενα αποτελούσαν ένα πεδίο έκφρασης της κριτικής για την πολιτική και οικονομική κατάσταση από τον κόσμο της εργασίας.

Ενδεικτικά βλ: Cynthia Herrup, “To Pluck Bright Honour from the Pale-Faced Moon: Gender and Honour in the Castlehaven Story”, *Transactions of the Royal Historical Society*, 6, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1997, σ. 137-161, σ.137, Jennifer C. Vaught, *Masculinity and Emotion in Early Modern English Literature*, Λονδίνο, Ashgate, 2008, σ. 2-4, Tim Hitchcock, Michelle Cohen (επιμ.), *English Masculinities, 1660-1800*, Λονδίνο, Routledge, 2014.

⁵⁸⁰ Το σχήμα του James περιγράφει με σαφήνεια τις πολιτικές διεργασίες και τις κοινωνικές συνθήκες στις αστικές κοινότητες από τις αρχές του δέκατου πέμπτου αιώνα μέχρι την άνοδο της Ελισάβετ Α΄ στο θρόνο και η έμφαση στην αρρενωπότητα ως βασικό στοιχείο της προβολής των εξουσιαστικών φορέων είναι δικαιολογημένη, δεδομένης της απόλυτης εμπλοκής των ανδρών στα αστικά ζητήματα. Επίσης η διατήρηση των πολιτικών δομών του ύστερου Μεσαίωνα και ο μετασχηματισμός του ιδεώδους της αριστοκρατικής και επαγγελματικής τιμής των ελίτ φαίνεται στον τρόπο με τον οποίο επιχειρήθηκε να απομακρυνθεί το υπερβατικό στοιχείο από την κοσμική διακυβέρνηση. Ενδεικτικά βλ: J. McCoy, *Alterations of State: Sacred Kingship in the English Reformation*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 2002. Για την εμπλοκή του λαϊκού θεάτρου στην επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου βλ: Louis Montrose, *The Purpose of Playing: Shakespeare and the Cultural Politics of the Elizabethan Theatre*, Σικάγο, Chicago University Press, 1996.

Στα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα και για πρώτη φορά η αστική ολιγαρχία του Έξετερ, της σημαντικότερης πόλης της κομητείας του Devon, κλήθηκε να αντιμετωπίσει τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα που βρίσκονταν υπό την ευθύνη της.⁵⁸¹ Πρωταγωνιστές στην πολιτική και οικονομική σύγκρουση υπήρξαν τα μέλη της συντεχνίας των ραφτάδων (*Tailors guild*), για τους οποίους οι τρόποι άσκησης της αστικής διακυβέρνησης και οι επιλογές των αστικών εξουσιαστικών φορέων στα κρίσιμα ζητήματα της επίλυσης των διάφορων πολιτικών διενέξεων και της οικονομικής στρατηγικής της πόλης ήταν λανθασμένες και επιβλαβείς για την ανάπτυξη και την ευημερία της πόλης.⁵⁸² Βασική αιτία της κινητοποίησης των ραφτάδων αποτελούσε ο αποκλεισμός τους από την αστική διακυβέρνηση και η αδιαφορία των αστικών φορέων απέναντι στη γνώμη τους για τα οικονομικά ζητήματα. Η αναταραχή που προκάλεσαν στο εσωτερικό της πόλης έληξε άδοξα, εξαιτίας της συντονισμένης δράσης της αστικής ολιγαρχίας. Η πλούσια συντεχνία των ραφτάδων οδηγήθηκε στο δικαστήριο και τιμωρήθηκε με αποτέλεσμα να χάσει τα εμπορικά και αστικά προνόμια της.⁵⁸³

Αναλυτικότερα, τόσο στο Έξετερ όσο και στις υπόλοιπες μικρότερες πόλεις της κομητείας του Devon, η καλλιτεχνική και θεατρική δραστηριότητα δεν αποκρυσταλλώθηκε σε έναν οργανωμένο θεατρικό κύκλο με τις συνθήκες και τις προϋποθέσεις που χαρακτήρισαν το δράμα της Υόρκης, του Chester και άλλων πόλεων. Από τα *Records of Early English Drama* για τα θεατρικά δρώμενα στο Devon γνωρίζουμε ότι η σχέση των τοπικών εξουσιαστικών φορέων και των πατρώνων των τεχνών και της δραματουργίας ήταν ιδιαίτερα στενές, σε βαθμό που συχνά επρόκειτο για τα ίδια άτομα.⁵⁸⁴ Η οικονομική συνεισφορά των εξουσιαστικών φορέων-χορηγών συνέβαλλε στην ανάπτυξη θεατρικών δρώμενων με κοσμικό χαρακτήρα περισσότερο, παρά θρησκευτικό.

Η συγκεκριμένη τάση οφειλόταν τόσο στην προβληματική σύνθεση των αστικών συμβουλίων, όσο και στις εξωτερικές πιέσεις του κλήρου και του επισκόπου, οι οποίοι σε συνδυασμό με τους ισχυρούς αριστοκράτες επιδίωκαν να περιορίσουν τους τρόπους αυτο-προβολής των συντεχνιών, υιοθετώντας την επίσημη ρητορική της Εκκλησίας για το θέατρο, όπως είχε εκφραστεί δημόσια μέσα από εκκλησιαστικές

⁵⁸¹ W.T. MacCaffrey, *Exeter, 1540-1640*, Μασαχουσέτη, Cambridge University Press, 1958, σ. 18.

⁵⁸² B. Wilkinson & R. Easterling, *The Medieval Council of Exeter*, Έξετερ, 1931, σ. 25 και εξής.

⁵⁸³ M. Green, *Town Life in the Fifteenth Century*, Λονδίνο, 1894, τ.2, σ. 172-181.

⁵⁸⁴ John Wasson (επιμ.), *Records of Early English Drama: Devon*, Τορόντο και Λονδίνο, University of Toronto Press, 1986.

οδηγίες και αστικά διατάγματα δύο αιώνες νωρίτερα. Η οπισθοδρομική τάση ήταν ξεκάθαρη από τα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα, δημιουργώντας νεφελώματα προβληματισμού αναφορικά με τους τρόπους προβολής του αστικού και συντεχνιακού γοήτρου μιας κομητείας, η οποία στα μέσα του δέκατου έκτου αιώνα αποτελούσε μια από τις μεγαλύτερες διοικητικές περιφέρειες του βασιλείου τόσο σε οικονομικό όσο και σε γεωγραφικό επίπεδο.

Ήδη το 1349 ο επίσκοπος Grandisson, ακολουθώντας την ίδια θέση των προκατόχων του στα τέλη του δωδέκατου αιώνα, προειδοποιούσε τα μέλη του κλήρου να μην σχετίζονται και να μην μιμούνται όσους εμπλέκονται σε θεατρικά δρώμενα. Επίσης δυσανασχετούσε έντονα διότι πολλοί αστοί που συμμετείχαν σε κοσμικά δρώμενα χρησιμοποιούσαν το κοιμητήριο του Έξετερ ως χώρο προετοιμασίας.⁵⁸⁵ Το περιεχόμενο και η δομή της ερασιτεχνικής θεατρικής δραματουργίας αποτελεί κατά τη γνώμη μου μια σαφή αντανάκλαση των πολιτικών και οικονομικών ανταγωνισμών στην κομητεία. Απόδειξη του συγκεκριμένου συμπεράσματος αποτελεί το γεγονός ότι εκεί παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το 1427 το θεατρικό δρώμενο με θέμα την ιστορία του Ρομπέν των δασών. Το συγκεκριμένο δρώμενο αν και βασιζόταν στη γαλλική παστορέλα είχε πολιτικό περιεχόμενο.⁵⁸⁶

Η έμφαση που δόθηκε στην κοσμική δραματουργία από τις συντεχνίες αποσκοπούσε στη διασφάλιση και ανάδειξη της επαγγελματικής τιμής, ως βασικής παραμέτρου στη γενικότερη οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική ευημερία στην κομητεία και στην πόλη.⁵⁸⁷ Για αυτόν τον λόγο και με στόχο την κριτική στις επιλογές και στον τρόπο διαβίωσης των αριστοκρατών, του καθεδρικού κλήρου και των μελών των αστικών συμβουλίων, οι συντεχνίες του Έξετερ ίδρυσαν αδελφότητες, θέτοντας το επαγγελματικό τους παρόν και μέλλον υπό την αιγίδα και τη φροντίδα ενός αγίου ή ενός μάρτυρα. Αν και μια τέτοια πρακτική δεν ήταν άγνωστη στις άλλες αγγλικές πόλεις με ισχυρή εμπορική δραστηριότητα στη βάση του συντεχνιακού μοντέλου, στη συγκεκριμένη περίπτωση η σύνδεση μιας επαγγελματικής ομάδας οργανωμένης σε συντεχνία και αδελφότητα αποτελούσε τον κανόνα.

Ο λόγος για την επιλογή αυτή ήταν πρόδηλος. Στο Έξετερ και στα λιμάνια του Plimouth και του Dartmouth ο κόσμος της ειδικευμένης και ημερομίσθιας εργασίας

⁵⁸⁵ Στο ίδιο, σ. xxv

⁵⁸⁶ Clopper, *Drama, Play and Game*, σ. 67-68.

⁵⁸⁷ Στο ίδιο.

αναγκάστηκε να προβάλλει περισσότερο ως βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμά του την επαγγελματική τιμή και αξία του και λιγότερο το θρησκευτικό του αίσθημα, το οποίο για αυτούς δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί.⁵⁸⁸ Στα *Records of Early English Drama* παρατηρούνται προσπάθειες προς την κατεύθυνση αυτή στα περισσότερα αστικά κέντρα αλλά και στα εξαρτώμενα από αυτά χωριά της κομητείας. Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν οι κοινότητες Ashburton, Barnstaple, Braunton, Chagford, Chudleigh, Colyton, Exeter, Farway, Honiton και Woodbur.⁵⁸⁹ Επομένως, μεγαλύτερη έμφαση δόθηκε σε έργα, στα οποία συνδεόταν το κοσμικό και το θρησκευτικό στοιχείο με στόχο την πολιτική ισχυροποίηση των συντεχνιών της πόλης.

Σε ετήσια βάση πραγματοποιούνταν παρελάσεις και οργανώνονταν θεατρικά δρώμενα για την ημέρα του *Corpus Christi* στο πλαίσιο της προσπάθειας να αναδείξουν τη συνεισφορά τους στην πόλη, ενώ την περίοδο των Χριστουγέννων, οι συντεχνίες χρηματοδοτούσαν και επάνδρωναν τις θρησκευτικές πομπές και τις λιτανείες.⁵⁹⁰ Προτιμούσαν ωστόσο να επιμελούνται αστικά δράματα στα οποία δινόταν μεγαλύτερη έμφαση στην επαγγελματική δραστηριότητά τους και λιγότερο σε θέματα τα οποία αποτελούσαν μέσο ανάδειξης της πίστης τους. Για παράδειγμα προτιμούσαν να παρουσιάσουν δραματοποιημένες σκηνές με θέματα από τη Γέννηση, όπου οι επαγγελματικές δραστηριότητες και τα προϊόντα τους μπορούσαν να προωθηθούν ευκολότερα, παρά θέματα που σχετίζονταν με την Ανάσταση και τη Δευτέρα Παρουσία.⁵⁹¹ Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα παρουσιάστηκαν κάποια θεατρικά δρώμενα που διατηρούσαν τη δομή και το ύφος των θεατρικών μυστηρίων, όμως τη διοργάνωση τους ανέλαβαν οι δομικανοί και οι φραγκισκανοί μοναχοί της πόλης και όχι οι συντεχνίες.⁵⁹²

Σε αυτό το πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον εκδηλώθηκε το 1496 η μοναδική και η σημαντικότερη σύγκρουση στην πόλη με αφορμή την εκλογή του αστικού συμβουλίου, η οποία οδήγησε στον μετασχηματισμό του Συμβουλίου των Είκοσι-τεσσάρων και στην εκλογή νέων μελών και στην εισδοχή νέων.⁵⁹³ Από τη

⁵⁸⁸ Wasson (επιμ.), *REED: Devon*, σ. xiv.

⁵⁸⁹ Στο ίδιο, σ. xxv.

⁵⁹⁰ Στο ίδιο, σ. xiii, 165-167.

⁵⁹¹ Στο ίδιο, σ. 359-60.

⁵⁹² Στο ίδιο, σ. xxvii, πρβλ: A.G. Little & R.C. Sterling, *The Franciscans and Dominicans at Exeter*, Έξετερ, 1927, σ. 26.

⁵⁹³ Bertie Wilkinson, *The Medieval Council of Exeter*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1931, σ. 28-29.

μία πλευρά βρέθηκε η συντεχνία των ραφτάδων και η καλλιτεχνική δράση της αδελφότητας του αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή, η οποία δρούσε υπό την αιγίδα της, και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο,⁵⁹⁴ και από την άλλη πλευρά βρίσκονταν οι εξουσιαστικοί φορείς του Έξετερ, οι οποίοι προέρχονταν από έναν μικρό κύκλο των ελίτ. Θέμα της σύγκρουσης ήταν ο ολοκληρωτικός αποκλεισμός των συντεχνιών από την αστική διακυβέρνηση ανεξαρτήτως της οικονομικής και πολιτικής δύναμης τους.

Οι ραφτάδες δεν αποδέχτηκαν την υπάρχουσα κατάσταση. Άλλωστε γνώριζαν καλά ότι στην πόλη και στην κομητεία αποτελούσαν ίσως τους επιφανέστερους επαγγελματίες. Οι ίδιοι είχαν συγκρουστεί στο παρελθόν με τεχνίτες και εμπόρους που δραστηριοποιούνταν στον ίδιο κλάδο, όπως οι κατασκευαστές φορεμάτων (*ship pesters-dressmakers*) και οι επεξεργαστές δερμάτινων υφασμάτων (*hosiers*), τους οποίους αντιμετώπιζαν περιφρονητικά, θεωρώντας τους υποδεέστερους επαγγελματίες. Το γόητρο τους βασιζόταν κυρίως στις επαγγελματικές δεξιότητές τους και στο γόητρο της θρησκευτικής αδελφότητας του αγίου Ιωάννη, μέσω της οποίας διοργάνωναν καλλιτεχνικές-θεατρικές δράσεις και παρείχαν φιλανθρωπικό έργο. Όμως η προσπάθειά τους να αποδείξουν την ανωτερότητά τους δεν βασιζόταν στο χρήμα. Οι ραφτάδες του Έξετερ κατέβαλαν το χαμηλό ποσό των 7,5 σελινίων ως αστικό φόρο, ενώ κανένα μέλος της συντεχνίας δεν ανέλαβε ποτέ κάποιο ανώτερο αξίωμα. Επίσης μόνο ένα μέλος είχε αναλάβει ένα αστικό αξίωμα, εκείνο του *city-gate keeper* σε ένα χρονικό διάστημα τριών αιώνων.⁵⁹⁵

Τα μέλη της συντεχνίας φρόντιζαν να αποσιωπούν ότι δεν είχαν κανένα από τα προνόμια που απολάμβαναν οι συνάδελφοί τους στην Υόρκη και στο Λονδίνο.⁵⁹⁶ Αυτή η υποτίμηση που υφίσταντο οδήγησε στη σύγκρουση. Στο δημόσιο διάλογο η συντεχνία παρουσιάστηκε ως ιδιαίτερα σημαντική. Ο στόχος της επετεύχθη μέσα από τα θεατρικά δρώμενα και τις κοσμικές παρελάσεις που οργάνωνε η θεσμοθετημένη αδελφότητά της. Δεν σώζονται πολλές πληροφορίες για την πολιτική εργαλειοποίηση του εορτασμού του *Corpus Christi* από την αδελφότητα των ραφτάδων. Ο Bertie

⁵⁹⁴ Παραδοσιακά, οι συντεχνίες των ραφτάδων και οι εξαρτώμενες από αυτές αδελφότητες, οι οποίες ήταν αφιερωμένες στον άγιο Ιωάννη, είχαν διαδραματίσει ιδιαίτερα σημαντικό πολιτικό και οικονομικό ρόλο στις αγγλικές πόλεις, λόγω της μεγάλης εξειδίκευσης του επαγγέλματος τους και των υψηλών οικονομικών απολαβών τους λόγω των προϊόντων τους. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα πολιτικής και οικονομικής δράσης τους αποτελούσε η δραστηριότητα τους στην Υόρκη.

⁵⁹⁵ Maryanne Kowaleski, *Local Markets and Regional Trade in Medieval Exeter*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1995, σ. 156-157.

⁵⁹⁶ Richard Barrie Dobson, David Michael Smith (επιμ.), *The Merchant Taylors of York: A History of the Crafts and Company from the Fourteenth to the Twentieth Century*, Λονδίνο, Borthwick Publications, 2006.

Wilkinson στη μελέτη του έφερε στο φως δύο ενδιαφέρουσες αναφορές. Εξετάζοντας το *Memorandum Book* της πόλης για το έτος 1496, σύνδεσε τη δράση της αδελφότητας με την αναταραχή που προκλήθηκε με αφορμή την εκλογή του νέου δημάρχου.⁵⁹⁷

Το μοντέλο που προτείνει ο James επικουρεί στην ερμηνεία του συγκεκριμένου περιστατικού.⁵⁹⁸ Αν δεχτούμε ότι πράγματι η σύγκρουση διεξήχθη με τους όρους και υπό τις συνθήκες που παρουσιάζει ο Wilkinson και συγχρόνως θεωρήσουμε ότι τα μέλη της αδελφότητας του αγίου Ιωάννη δραστηριοποιούνταν σε πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο δρούσαν οι συνάδελφοι τους στις αντίστοιχες αδελφότητες του Λονδίνου και της Υόρκης, τότε μπορούμε να εξάγουμε ορισμένα ενδιαφέροντα συμπεράσματα τόσο για την καλλιτεχνική δραστηριότητα και την προσπάθεια μετασχηματισμού του θεατρικού χώρου σε πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης, όσο και για το κρίσιμο ζήτημα των ενδο-αστικών συγκρούσεων, που καθόρισαν την οικονομική και πολιτική εξέλιξη της Αγγλίας από τα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα έως και τα μέσα του δέκατου έκτου αιώνα.

Η πρώτη παράμετρος στην προτεινόμενη προσέγγιση είναι η εξής. Αφού οι ραφτάδες θεωρούσαν ότι η πολιτική τους συνεισφορά ήταν μικρή εξαιτίας του πολιτικού τους αποκλεισμού από τα αστικά συμβούλια και δεδομένων των κρίσιμων πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών που επικρατούσαν στο Έξετερ και στα υπόλοιπα αστικά κέντρα της κομητείας του Devon, είναι δυνατό να υποστηριχτεί ότι η έμφαση στα θεατρικά δρώμενα με αφορμή το *Corpus Christi* αποτελούσε το μοναδικό επιχείρημα των μελών της συντεχνίας αναφορικά με την ανάγκη ενίσχυσης της πολιτικής τους συμμετοχής και της γενικότερης ανάπτυξης της οικονομίας, η οποία θα μπορούσε να επιτευχθεί μονάχα με τη δική τους συμβολή.

Ο James υποστηρίζει ότι τα θεατρικά δρώμενα του ύστερου Μεσαίωνα και της Αναγέννησης αποτέλεσαν βασικό άξονα της συγκρότησης του κοινωνικού σώματος (*social body*) στις αγγλικές αστικές κοινότητες. Η ανασηματοδότηση του εορτασμού του *Corpus Christi* από κοσμικό δρώμενο με θρησκευτικό χαρακτήρα σε εργαλείο συγκρότησης της επαγγελματικής δραστηριότητας και τιμής μιας

⁵⁹⁷ Wilkinson, *The Mediaeval Council of Exeter*, σ. 28 “*grete inconvenciens striffe and debate*”, “*magna Discordia inter concives Civitatis Exonie in tempore electionis novis Maioris*”.

⁵⁹⁸ Mervyn James, *Society, Politics and Culture*, σ. 25-35.

συντεχνίας ή μιας επαγγελματικής ομάδας γενικότερα, φαίνεται στον τρόπο με τον οποίο τα συγκεκριμένα δρώμενα παρουσιάστηκαν στις πόλεις με έντονα εξεγερτικά φαινόμενα ή έστω σε αστικά κέντρα στα οποία ξεσπούσαν συχνά πολιτικές και οικονομικές συγκρούσεις.

Με βάση το μοντέλο του James, προκύπτει η δεύτερη παράμετρος. Το *Corpus Christi* ως θεσμοθετημένος εορτασμός και θρησκευτικό γεγονός της πόλης δεν αποτελεί μόνο ένα σύμβολο πίστης αλλά ταυτόχρονα και υπενθύμιση της σημαντικής παρουσίας μιας κοινωνικής-επαγγελματικής ομάδας στην πόλη. Η σημασία της έγκειτο τόσο σε ένα επίπεδο θεωρητικό, όπου τα μέλη των αδελφοτήτων προωθούσαν το ιδεώδες του καλού αστού, χριστιανού και υπηκόου, όσο και σε ένα επίπεδο πρακτικό, το οποίο εξαντλούνταν στους τρόπους αυτο-προβολής την ώρα της παρέλασης και της πομπής, αναφορικά με τη σειρά εμφάνισης των συντεχνιών, τη σημασία των λαβάρων και των λιβρεών τους και κυρίως μέσα από τη χρηματοδότηση των συγκεκριμένων δρώμενων, τα οποία αποτελούσαν σημαντικά διαφημιστικά εργαλεία των προϊόντων και των υπηρεσιών της πόλης.

Ταυτόχρονα, ως προς το συμβολικό κεφάλαιο, ο κόσμος της εργασίας έθετε τις διαχωριστικές γραμμές μεταξύ της «καλής» και «άξιας» εργασίας, όπως εκείνη είχε αποκρυσταλλωθεί μέσα από τα εργασιακά διατάγματα των ελίτ και της νωθρότητας των αριστοκρατών, των πλούσιων εμπόρων και των επισκόπων, οι οποίοι βάσιζαν τη δύναμη και το γόητρο τους στην καταγωγή και στον πόλεμο περισσότερο και λιγότερο στην πίστη και στην πνευματικότητα. Το ζήτημα της πίστης μετασχηματίστηκε σε ένα επιχείρημα πρώτης τάξεως ήδη μετά την κρίση που προκάλεσε το κίνημα των Λολλάρδων⁵⁹⁹ και τις πρώτες επιρροές της λουθηρανικής θεολογίας.⁶⁰⁰ Στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα το *Corpus Christi* και η δράση των αδελφοτήτων, όπως παρουσιάστηκε στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, ανανοηματοδοτείται και μετασχηματίζεται σε ένα μέσο αντιπαράθεσης για τα κομβικά αστικά ζητήματα, απεμπολώντας τον άλλοτε θρησκευτικό χαρακτήρα του, ενισχύοντας σημαντικά τις συγκρούσεις και τις κρίσεις στο εσωτερικό των αστικών κοινοτήτων της ύστερης περιόδου.

⁵⁹⁹ Για το κίνημα του Wicliffe σε σχέση με τη προσέγγιση του Mervyn James ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα παραδείγματα του Samuel Cohn στη σχετική μελέτη του, παρά το γεγονός ότι ο ίδιος δεν τα συνδέει. Cohn, *Popular Protest*, σ. 292-308.

⁶⁰⁰ Για το κίνημα των Λολλάρδων ως πρώιμη έκφανση του προτεσταντισμού βλ.: Anne Hudson, *The Premature Reformation: Wycliffite Texts and Lollard History*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1988.

Στο ίδιο πλαίσιο θα μπορούσαμε να εντάξουμε ακόμα μια γνωστή υπόθεση σύγκρουσης μεταξύ των αστικών εξουσιαστικών φορέων και των πολυπληθών *minores*, οι οποίοι διαμαρτύρονταν έντονα για τον πολιτικό αποκλεισμό τους και την οικονομική δυσπραγία, στην οποία τους είχαν υποχρεώσει. Πρόκειται για την *αναταραχή του Gladman (Gladman's Insurrection)*, η οποία εκδηλώθηκε στο Norwich το 1443. Η συγκεκριμένη περίπτωση δεν είχε μελετηθεί επαρκώς στη βιβλιογραφία μέχρι την παρουσίαση της από τον Samuel Cohn.⁶⁰¹ Ωστόσο, παρά την εκτενή περιγραφή της εξέγερσης μέσα από τα αστικά αρχεία και χρονικά του Norwich, ο Cohn διαπιστώνει ότι παραμένουν πολλά ερωτήματα σχετικά με τους σκοπούς των εξεγερμένων, τις αιτίες και κυρίως το πλαίσιο στο οποίο πραγματοποιήθηκε.⁶⁰²

Η συγκεκριμένη σύγκρουση ξεκίνησε ως εξέγερση των τεχνιτών της πόλης στις 23 Ιανουαρίου με αφορμή την παράλογη απόφαση του τοπικού δικαστηρίου που έλαβε χώρα στο αβαείο του St Benet σχετικά με τη διαχείριση και την εκμετάλλευση των υδάτινων πόρων του ποταμού Wensum, οι οποίοι ήταν απαραίτητοι για τις καλλιέργειες και τις άλλες δραστηριότητες στην πόλη. Το Norwich ήταν μια αστική κοινότητα με σταθερή οικονομία μεσαίας δυναμικής, τη διοίκηση της οποίας είχε αναλάβει ο επίσκοπος της περιοχής. Οι αποφάσεις της αστικής διοίκησης για τη χρήση του νερού πυροδότησαν μια ευρεία σύγκρουση στο εσωτερικό της πόλης που έλαβε χώρα στις 5 Μαρτίου, όταν οι εξεγερμένοι στράφηκαν εναντίον των αστικών εξουσιαστικών φορέων: του επισκόπου, του αβαείου και του κοινοβίου του καθεδρικού. Πρωτεργάτης της εξέγερσης ήταν ο John Gladman, ο οποίος περιγράφεται ως έμπορος αλλά και ως σιδεράς. Η πορεία των εξεγερμένων έλαβε χαρακτηριστικά κοσμικής παρέλασης με τον Gladman να προΐσταται, ενδεδυμένος ως βασιλιάς και συνοδευόμενος από είκοσι τέσσερις τεχνίτες. Πίσω από αυτούς έρχονταν άλλοι εκατό είτε έφιπποι, είτε με τα πόδια.

Σύμφωνα με τα αρχεία της πόλης επρόκειτο για μια παρέλαση των αστών στο πλαίσιο του εορτασμού της Παχίας Τρίτης (*Shrove Tuesday*), στην οποία συνηθιζόταν να διοργανώνονται καρναβαλικές πομπές, όπου αντιστρέφονταν οι ρόλοι. Από τη σκοπιά του κομητειακού δικαστηρίου, οι προθέσεις των συμμετεχόντων-ταραχοποιών

⁶⁰¹ Cohn, *Popular Protest*, σ. 260-261.

⁶⁰² Στο ίδιο.

δεν ήταν αυτές.⁶⁰³ Σύμφωνα με την αναφορά, ο δήμαρχος και οι αστοί επιτέθηκαν στο κοινόβιο, έκλεψαν τις χάρτες ελευθεριών και ανάγκασαν τους μοναχούς να εγκαταλείψουν το πόστο τους. Αν και πολλοί ιστορικοί ερμήνευσαν τη συγκεκριμένη δράση ως μια καλλιτεχνική ενέργεια με στόχο την αντιστροφή των ρόλων,⁶⁰⁴ ο Samuel Cohn αποδίδει στη συγκεκριμένη ενέργεια πολιτικά κίνητρα, τα οποία εδράζονταν σε μια μακρόχρονη διαμάχη στην οποία εμπλέκονταν, ο κλήρος, το αβαείο, οι αστοί και οι συντεχνίες.⁶⁰⁵ Η υπόθεση απασχόλησε τους δικαστές στο King's Bench, όπου αναφέρεται ότι οι αστοί προκάλεσαν καταστροφές στο αβαείο, λεηλατώντας τα σύμβολα του κοινοβίου, ενώ οι εκκλησιαστικοί φορείς εξουσίας καταχράστηκαν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες της πόλης. Η υπόθεση έληξε με την παρέμβαση του βασιλιά, ο οποίος ανέστειλε τις αστικές ελευθερίες για τέσσερα χρόνια και επέβαλλε χρηματικά πρόστιμα.⁶⁰⁶

Η συγκεκριμένη περίπτωση μελετήθηκε ιδιαίτερα στη βάση του ιστορικού σχήματος της αντιστροφής των ρόλων στις κοινωνίες της μεσαιωνικής και πρώιμης νεότερης Ευρώπης με τη χρήση των ιστορικών εργαλείων του Emmanue Le Roy Ladurie⁶⁰⁷ και του Mikhail Bakhtin⁶⁰⁸ και αναδείχτηκε κυρίως μέσα από το έργο του Chris Hamphrey για την πολιτική σημασία των καρναβαλικών πρακτικών στο πλαίσιο της μεσαιωνικής λαϊκής κουλτούρας.⁶⁰⁹ Ωστόσο, όπως διαπιστώνει ο Samuel Cohn, ο εορτασμός της Παχιάς Τρίτης, στον οποίο βασίστηκε η συγκεκριμένη προσέγγιση, δικαιολογώντας την αναφορά των ελίτ για την επιτρεπόμενη και συνάμα ελεγχόμενη αντιστροφή των ρόλων εκ μέρους των αστών της πόλης, απείχε πολλές εβδομάδες από την εκδήλωση της συγκεκριμένης αστικής σύγκρουσης, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται νεφελώματα προβληματισμού.⁶¹⁰

Αν επιχειρήσουμε να αναλύσουμε την αναταραχή του Gladman με την ίδια μέθοδο που ακολουθήσαμε για το Λίνκολν και το Έξετερ, είναι δυνατόν να ρίξουμε περισσότερο φως στην υπόθεση. Τα αίτια και οι αφορμές της εξέγερσης δεν ήταν διαφορετικά στη συγκεκριμένη σύγκρουση. Η χρήση των αποθεματικών του νερού στην πόλη και η δίκαιη κατανομή σε όλους τους επαγγελματίες, που

⁶⁰³ Cohn, *Popular Protest*, σ. 261, υποσημ. 44.

⁶⁰⁴ Hamphrey, *The Politics of Carnival*, σ. 76.

⁶⁰⁵ Cohn, *Popular Protest*, σ. 261, υποσημ. 46.

⁶⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 261, υποσημ. 47, 48.

⁶⁰⁷ Le Roy Ladurie, *Carnival at Romans*.

⁶⁰⁸ Mikhail Bakhtin, *Rabelais and his World*, Ιντιάνα, Indiana University Press, 1984.

⁶⁰⁹ Hamphrey, *The Politics of Carnival*.

⁶¹⁰ Cohn, *Popular Protest*, σ. 261.

δραστηριοποιούνταν σε αυτή, αποτελούσε το μήλο της έριδος και ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την πολιτική εμπλοκή και την οικονομική δυναμική των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων της πόλης, που θεωρούνταν αμελητέες. Παράλληλα, το αβαείο και ο κλήρος ως βασικός αστικός εξουσιαστικός φορέας προκαλούσε το λαϊκό αίσθημα λόγω της στάσης του στα ευαίσθητα ζητήματα που σχετίζονταν με την καθημερινότητα του κόσμου της εργασίας και των ενδεών. Οι πολιτικές επιλογές τους στη διοίκηση και στην οικονομία ήταν ανακόλουθες με τη χριστιανική πίστη και τις εκπορευόμενες από τον άμβωνα εκκλησιαστικές διδαχές. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, όπως και στις προηγούμενες, η αντίσταση των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων εκφράστηκε με τη μορφή κοσμικής παρέλασης, παρουσιάζοντας τον αρχηγό των εξεγερμένων ως βασιλιά, στον οποίο υποτάσσονταν οι υποτελείς του στην πόλη, αποδεικνύοντας την επιθυμία τους να αναδείξουν την ανάγκη για μια ενισχυμένη πολιτική παρουσία των λαϊκών και στηλιτεύοντας τις καθημερινές προσωπικές και δημόσιες πρακτικές του κλήρου και του επισκόπου.

Δεν επρόκειτο επομένως για μια ενέργεια εκτόνωσης των υπάλληλων στρωμάτων μια συγκεκριμένη μέρα, μια δράση που λειτουργούσε ως δικλείδα ασφαλείας σύμφωνα με το μοντέλο του Scott, του Ladurie και του Bakhtin, αλλά για μια δημόσια δήλωση ανυπακοής, που βασιζόταν στο ιδεώδες του κοινού συμφέροντος και της αστικής ευημερίας. Η παρέλαση του Gladman και των εξεγερμένων στο Norwich, όπως και το *Corpus Christi* αποτέλεσαν σύμβολα της επαγγελματικής και αστικής τιμής και αξίας και αποδεικτικά στοιχεία της πίστης τους, τα οποία αν και εκφράστηκαν με τρόπους, που έρχονταν σε αντίθεση με τη διατήρηση της ειρήνης του λόρδου βασιλιά, αποδείκνυαν τις τεταμένες σχέσεις στο εσωτερικό της πόλης, τον πολιτικό αναβρασμό και έναν οικονομικό ανταγωνισμό, που δεν αποκαλύπτεται από τις αναφορές των αστικών αρχείων και των χρονικών, ούτε από τα πρακτικά των δικών.

Η σύγκρουση στον αστικό χώρο και ο συνακόλουθος μετασχηματισμός της μεσαιωνικής πόλης σε διαφιλονικούμενο χώρο στον οποίο η παραδοσιακή ελίτ και η ανερχόμενη κοινωνική ομάδα των εμπόρων συγκρούονταν για τον πλούτο και την πολιτική επιρροή αποτυπώνεται στο Norwich ειδικά εάν προσεγγίσουμε τις εκφάνσεις της λαϊκής κουλτούρας και τον εορτασμό του *Corpus Christi* περισσότερο ως πολιτικές δράσεις και λιγότερο ως καλλιτεχνικές ή αποκλειστικά θρησκευτικές.

Για την κατανόηση των αστικών συγκρούσεων κρίνεται απαραίτητη η μελέτη των θεατρικών δρώμενων και των τελετουργικών του ύστερου Μεσαίωνα. Ο David Sacks υποστήριξε ότι στη περίοδο 1400-1600 τα θρησκευτικά και κοσμικά θεατρικά δρώμενα και τελετουργικά ανασημασιοδοτούνταν ειδικά σε περιόδους κατά τις οποίες οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες άλλαζαν δραματικά.⁶¹¹ Ο Sacks μελετώντας τους συμβολισμούς των καλλιτεχνικών-θρησκευτικών δράσεων στην Αγγλία της Μεταρρύθμισης έδειξε τους τρόπους με τους οποίους το νόημα ενός θεατρικού δρώμενου και ο συμβολισμός μιας καλλιτεχνικής δράσης εξαρτιόνταν από τις γενικότερες πολιτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές συνθήκες. Σύμφωνα με τον Sacks, τα θεατρικά δρώμενα και τα τελετουργικά ήταν δυνατόν να ανασημασιοδοτηθούν, παραμερίζοντας τον αυστηρά θρησκευτικό χαρακτήρα τους, εάν οι συνθήκες ήταν δυσμενείς.⁶¹²

Στη θεωρία του Sacks, η οποία ερχόταν σε αντίθεση με την παραδοσιακή άποψη για την προώθηση της πίστης ως κεντρικού στόχου των θεατρικών δρώμενων,⁶¹³ βασική μελέτη περίπτωσης αποτελούσαν οι εορτασμοί για τους προστάτες-αγίους. Συνδέοντας τη θέση του Sacks με τη γενικότερη πολιτική και οικονομική κατάσταση στο Norwich, φωτίζεται περισσότερο η αναταραχή του Gladman. Ο άγιος Γεώργιος, προστάτης του αγγλικού βασιλείου αλλά και του Norwich, λατρευόταν με ιδιαίτερες τιμές. Από τα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα στην πόλη συστάθηκε μια θρησκευτική αδελφότητα προς τιμή του αγίου με σκοπό τη διοργάνωση θεατρικών δρώμενων, την παροχή φιλανθρωπικού έργου και την προσευχή για τη ψυχή των ζωντανών και αποθανόντων μελών της αδελφότητας. Ιδρυμένη το 1385, η αδελφότητα σύντομα μετασχηματίστηκε σε ένα πυρήνα προσέλκυσης της ανώτερης αριστοκρατίας, του gentry και του κλήρου, των φορέων δηλαδή της εξουσίας. Κατά τον δέκατο έκτο αιώνα η αδελφότητα αποτελούσε «μια λέσχη για την πολιτική τάξη της πόλης».⁶¹⁴

Η Myriel McClendon έδειξε ότι οι καλλιτεχνικές δράσεις και οι λιτανείες προς τιμήν του αγίου συνδύαζαν την ανάδειξη της χριστιανικής πίστης με την προβολή της πολιτικής και οικονομικής δύναμης των αστικών εξουσιαστικών φορέων. Η

⁶¹¹ David Harris Sacks, "The Demise of the Martyrs: the Feasts of St Clement and St Catherine in Bristol 1400-1600", *Social History*, 11, (1986), σ. 141-69.

⁶¹² Στο ίδιο.

⁶¹³ Miri Rubin, *Corpus Christi: The Eucharist*, σ. 261-271.

⁶¹⁴ Muriel McClendon, "A Moveable Feast: St' George's Day Celebrations and Religious Change in Early Modern England", *Journal of British Studies*, 38, (1999), 1-27, σ. 12.

οργάνωση της θρησκευτικής λιτανείας, η οποία εκκινούσε από τον Καθεδρικό της πόλης και ολοκληρωνόταν σε αυτόν αποτύπωνε τη στενή σχέση της αστικής ολιγαρχίας με την ιστορία του αγίου. Για τη McClendon επρόκειτο για την προσπάθεια της σύνδεσης της πίστης ως βασικής προϋπόθεσης της πολιτικής.⁶¹⁵ Ο Benjamin McRee έδειξε ότι τον δέκατο πέμπτο αιώνα η δραματοποίηση της βιβλικής ιστορίας του αγίου Γεωργίου εργαλειοποιήθηκε πολιτικά και ανασηματοδοτήθηκε, συμβάλλοντας στα επιχειρήματα των αστικών εξουσιαστικών φορέων και των συντεχνιών, που διεκδικούσαν την εξουσία. Τη δεκαετία του 1430, την ίδια περίοδο κατά την οποία εκδηλώθηκε η αναταραχή του Gladman, στην πόλη ξέσπασαν πολιτικές διαμάχες για τα αστικά αξιώματα, μετατρέποντας την εορτή σε ένα πεδίο πολιτικών και οικονομικών αντιπαραθέσεων. Στη διαμάχη για τον πολιτικό έλεγχο, η παραδοσιακή αστική ολιγαρχία με προεξέχοντα τον δήμαρχο Thomas Wetherby συμμάχησε με τον κόμη του Suffolk William de la Pole.⁶¹⁶

Οι διαμάχες για τον έλεγχο της αστικής εξουσίας συνεχίστηκαν και έληξαν με μια εξέγερση, με αποτέλεσμα στο διάστημα 1437-1443 να διακοπούν προσωρινά οι αστικές ελευθερίες, ενώ εμφανές ήταν το μίσος των αστών για την επέμβαση του κόμη στα πολιτικά ζητήματα της πόλης τους. Ο McRee υποστήριξε ότι οι κινήσεις του Wetherby, ο οποίος ήταν μέλος της αδελφότητας του αγίου Γεωργίου μαζί με άλλα μέλη της ελίτ, μετέτρεψαν την αδελφότητα σε ένα πολιτικό όργανο προσδίδοντας ένα νέο πολιτικό συμβολισμό στους ετήσιους εορτασμούς, ο οποίος εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της ελίτ. Η μάχη του αγίου με το δράκο συμβόλιζε την αναγκαία επέμβαση των ξένων για αποκατάσταση της τάξης στο εσωτερικό της πόλης. Με αυτό τον τρόπο η εορτή μετατράπηκε από μια καλλιτεχνική δράση με στόχο την προώθηση της ενότητας σε μια ξεκάθαρη πολιτική δήλωση, η οποία προκάλεσε έριδες στην πόλη.⁶¹⁷

Η περίπτωση της πολιτικής εμπλοκής και της στήριξης του κόμη του Suffolk στην αστική ολιγαρχία του Norwich αποτελεί μάλλον τον χαμένο κρίκο στην αλυσίδα των αστικών συγκρούσεων στην πόλη. Η παρέλαση των εξεγερμένων με επικεφαλής των έμπορο Gladman σχετίζεται με τις πολιτικές εξελίξεις, που είχαν προηγηθεί στην πόλη, επηρεάζοντας τόσο την αστική οικονομία, όσο και τις πολιτικές φιλοδοξίες των

⁶¹⁵ Στο ίδιο.

⁶¹⁶ Benjamin. R. McRee, "Unity or Division? The Social Meaning of Guild Ceremony in Urban Communities", στο Hanawalt, Reyerson (επιμ), *City and Spectacle in Medieval Europe*, σ. 189-208.

⁶¹⁷ Στο ίδιο.

αποκλεισμένων από το αστικό συμβούλιο εμπόρων. Είναι δυνατόν να υποστηριχτεί ότι η παρέλαση των αστών το 1443 υπήρξε η απάντηση στη δράση των μελών της αδελφότητας του αγίου Γεωργίου. Η σύνδεση της θρησκευτικότητας με την πολιτική εξουσία ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με την κοσμική αντίληψη των μελών των συντεχνιών για τον ιδανικό τρόπο άσκησης της αστικής διακυβέρνησης. Η επαγγελματική τιμή και η προσωπική αξία, στις οποίες στήριζαν τα πολιτικά επιχειρήματά τους, τους διαφοροποιούσαν απόλυτα από τις παραδοσιακές ελίτ, για τις οποίες η πολιτική εμπλοκή αποτελούσε περισσότερο προνόμιο, παρά ένα εργαλείο αύξησης του πλούτου τους και της ευημερίας της πόλης συνολικά. Μέσα από τα θεατρικά δρώμενα, όπως εργαλειοποιήθηκαν από τις συντεχνίες και τις αστικές ολιγαρχίες, φάνηκε με σαφήνεια ότι για τους πρώτους η επαγγελματική τιμή αφορούσε την παροχή φιλανθρωπίας, την αλληλεγγύη στο εργαστήριο, την ατομική πολιτική φιλοδοξία και τη συνεχή προσπάθεια αύξησης των οικονομικών πόρων, ενώ για τους δεύτερους η τιμή περιελάμβανε την έννοια της παράδοσης, της διατήρησης μιας παγιωμένης κοινωνικής ιεραρχίας και της αύξησης περισσότερο του συμβολικού κεφαλαίου που έφεραν, παρά του οικονομικού.

Στ.3. *The Castle of Perseverance* και *Mankind*: τα ηθικοπλαστικά έργα ως πεδίο πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων

«Αυτοί είναι οι στόχοι και οι επιδιώξεις όλων των συγκεντρωμένων και πιστών ανδρών του Κεντ, που ήρθαμε σήμερα εδώ. Έχοντας πίστη στον παντοδύναμο Θεό ότι θα θεραπεύσει το βασίλειο και με τη βοήθεια και τη χάρη του θα στηρίξει τον λόρδο βασιλιά μας και όλους τους αγνούς υπηκόους του. Θεωρούμε ότι ο λόρδος βασιλιάς μας εξαπατημένος από τους ειδηχθείς και καιροσκόπους συμβούλους του και από άλλους που γρήγορα ανέβηκαν στην ιεραρχία του βασιλείου και επηρέασαν άσχημα την κατάσταση μας... πείστηκε ότι το καλό είναι κακό και το κακό είναι καλό... Έτσι αποφασίσαμε ότι οι απλοί άνθρωποι της Αγγλίας οφείλουν πρώτα να καταστρέψουν τους φίλους του βασιλιά, οι οποίοι του λένε ότι οι υπήκοοί του θέλουν να τον εκδιώξουν και να φέρουν τον δούκα της Υόρκης στη θέση του. Θέλουν όμως στη πραγματικότητα να τον βλάψουν και να απομακρύνουν τους πραγματικούς του φίλους, ενώ ταυτόχρονα κολακεύουν κρυφά τους εχθρούς του...».⁶¹⁸

Ο βίος του Jack Cade παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και συνδέθηκε με τη διακυβέρνηση του βασιλιά Ερρίκου Στ'. Το 1450 ο Cade εγκαταστάθηκε στο Κεντ, αφού επέστρεψε από τη Γαλλία, στην οποία είχε καταφύγει ένα χρόνο νωρίτερα από το Sussex. Στο Κεντ παρουσιάστηκε ως γιατρός με το όνομα John Aylmer. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους πρωτοστάτησε σε μια εξέγερση εναντίον του βασιλιά και των αξιωματούχων του. Οι υποστηρικτές του προέρχονταν κυρίως από τα μεσαία κοινωνικά στρώματα της περιοχής και στην πλειοψηφία τους ήταν κάτοχοι μικρών εκτάσεων γης, οι οποίοι τον ακολούθησαν επειδή ο Cade είχε διαδώσει ψευδώς ότι διατηρούσε δεσμούς με την οικογένεια του Ριχάρδου, του εξόριστου στην Ιρλανδία δούκα της Υόρκης, και βασικού ανταγωνιστή του βασιλιά Ερρίκου.⁶¹⁹

Στη διακήρυξή του απαιτούσε την απομάκρυνση των βασιλικών συμβούλων και λοιπών αξιωματούχων και την επαναφορά του Ριχάρδου, ως νόμιμου βασιλιά της Αγγλίας. Ο πρόχειρος στρατός του κατόρθωσε να νικήσει τα βασιλικά στρατεύματα

⁶¹⁸ «*Historical Memoranda of John Stowe: On Cade's rebellion (1450)*», στο James Gardiner (επιμ.), *Three Fifteenth-Century Chronicles with Historical Memoranda by John Stowe*, Λονδίνο, 1880, σ. 94-103. BHO [<http://www.british-history.ac.uk/camden-record-soc/vol28/pp94-103>].

⁶¹⁹ Για τη ζωή του Jack Cade και τα γεγονότα της εξέγερσης βλ: Ειδικότερα βλ: I. M. W. Harvey, *Jack Cade's Rebellion of 1450*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1991, Alexander Kaufman, *The Historical Literature of the Jack Cade Rebellion*, Λονδίνο, Routledge (επανεκδ.), 2016.

στο Seven oaks και στις 3 Ιουλίου εισήλθε στο Λονδίνο και εκτέλεσε τον Φύλακα του θησαυροφυλακίου James Fiennes και τους λόρδους Saye και Sele.⁶²⁰ Δύο ημέρες αργότερα οι Λονδρέζοι απομάκρυναν μόνοι τους εξεγερμένους, αντιλαμβανόμενοι ότι ο Cade δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένας κοινός απατεώνας, προσφέροντας χάρη στους υποστηρικτές του. Ο Cade συνέχισε να αντιστέκεται, αιχμαλωτίστηκε κοντά στο Lewes στο Sussex και πέθανε κατά τη διάρκεια της μεταφοράς του στο Λονδίνο στις 12 Ιουλίου.

Στην ιστοριογραφία η εξέγερση του Jack Cade συμπεριλήφθηκε στην κατηγορία των συγκρούσεων και των αναταραχών που οργανώνονταν από τους άγγλους υπηκόους, οι οποίοι θεωρούσαν υπεύθυνο της κατάστασής τους τον βασιλιά, και προωθούσαν αλλαγές στον τρόπο άσκησης της βασιλικής εξουσίας.⁶²¹ Ωστόσο, εκκινώντας από τη συγκεκριμένη εξέγερση και με τη χρήση των λογοτεχνικών έργων και των θεατρικών δρώμενων του ύστερου Μεσαίωνα, είναι δυνατόν να ανιχνεύσουμε μια νέα διάσταση της συγκεκριμένης περίπτωσης, μεταθέτοντας το κέντρο βάρους από το αγγλικό στέμμα στις αστικές κοινότητες και στους τρόπους με τους οποίους οι αστικές ολιγαρχίες εφάρμοζαν τις βασιλικές οδηγίες.

Το ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής. Με ποιους τρόπους τα μεσαιά και χαμηλά κοινωνικά στρώματα-μέλη των συντεχνιών επιχείρησαν να αντιπαρατεθούν με τους αστικούς αξιωματούχους το χρονικό διάστημα από την εξέγερση του Jack Cade έως και τα τέλη του πολέμου των Ρόδων; Επίσης ποια ήταν τα επιχειρήματά τους και με ποιους τρόπους αυτά διαμορφώθηκαν μέσα από την πλούσια λογοτεχνική παραγωγή και το θεατρικό ρεπερτόριο της περιόδου. Στο παρόν υποκεφάλαιο, με αφορμή το ποιητικό έργο του William Langland με τίτλο *Piers Plowman* θα γίνει προσπάθεια να απαντηθούν τα συγκεκριμένα ερωτήματα, δίνοντας έμφαση στην εξέταση δύο ολοκληρωμένων θεατρικών αλληγορικών έργων.

Παρά το γεγονός ότι η αγγλική οικονομία στα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα σημείωνε ανοδική πορεία σε σχέση με τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Ριχάρδου Β' (1389-1399), οι πολιτικές και οικονομικές συνθήκες στις αγγλικές πόλεις ήταν δυσμενείς για τα μεσαιά και χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Η απροθυμία των πρώτων Τυδώρ να ικανοποιήσουν τα πολιτικά και οικονομικά αιτήματα των υπηκόων τους, οι σοβαρές οικονομικές συνέπειες του εκατονταετούς πολέμου, οι

⁶²⁰ Harvey, *Jack Cade's Rebellion of 1450*, σ. 81-82.

⁶²¹ Για την ιστοριογραφική συζήτηση βλ: Cohn, *Popular Protest*, σ. 107-108, υποσημ. 126,127.

οποίες συνέχιζαν να είναι αισθητές στην αγγλική οικονομία, η απώλεια της Νορμανδίας και άλλων σημαντικών για το βασίλειο εδαφών στη Γαλλία, η συνεχιζόμενη επιβολή της έκτακτης και υψηλής φορολόγησης και η παγίωση μιας κοινωνικής πόλωσης στο εσωτερικό των αστικών κοινωνιών έδειχναν ότι οι συνθήκες δεν είχαν αλλάξει στο εσωτερικό της Αγγλίας.⁶²²

Η εξέγερση του Jack Cade υπήρξε το σημαντικότερο πολιτικό πλήγμα που δέχτηκε το στέμμα και οι αστικές ολιγαρχίες μετά την εξέγερση των αγροτών το 1381. Για πολλούς ιστορικούς του Μεσαίωνα η εξέγερση του Jack Cade θεωρήθηκε ως μια επιπρόσθετη αναταραχή, την οποία κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν τα μέλη των αστικών συμβουλίων και οι βασιλικοί αξιωματούχοι στο Westminster. Πράγματι στην τελευταία μεγάλη κοινωνική σύγκρουση που σημειώθηκε στην Αγγλία του ύστερου Μεσαίωνα παρατηρούνταν τα ίδια μοτίβα και οι ίδιες διεκδικήσεις που είχαν πρώτο-εκφραστεί από τους εξεγερμένους του Κεντ και του Έσσεξ το 1381.⁶²³

Όμως η εξέγερση του Jack Cade, παρά τις ομοιότητες, δεν είχε κοινή αφετηρία με τη μεγάλη εξέγερση των αγροτών. Σε ένα χρονικό διάστημα περίπου μισού αιώνα ο θεσμός της υποτέλειας και της χωροδεσποτείας είχε περιοριστεί σημαντικά, λόγω της ραγδαίας ανάπτυξης της αγγλικής οικονομίας και της διοικητικής αναδιοργάνωσης των πόλεων στη βάση των αστικών συμβουλίων. Από την άλλη πλευρά, στο εσωτερικό των πόλεων και στην εξαρτώμενη από αυτές ύπαιθρο ο κόσμος της εργασίας και των ενδεών αντιμετώπιζε ακόμα τα ίδια προβλήματα με βασικότερο εκείνο της επιβίωσης.⁶²⁴ Αν το κεντρικό αίτημα των εξεγερμένων του 1381 ήταν η κατάργηση της δουλοπαροικίας και η ρύθμιση του ύψους των φόρων σε συνάρτηση με τις κοινωνικές συνθήκες, για τους εξεγερμένους του Κεντ το 1450 το σημαντικότερο αίτημα, όπως φάνηκε μέσα από τα χρονικά και τα λογοτεχνικά έργα της περιόδου, ήταν η εύρεση και η διασφάλιση μιας θέσης εργασίας, η οποία θα πρόσφερε μια σταθερότητα σε έναν κόσμο που άλλαζε συνεχώς.

Το έργο του William Langland εξακολουθούσε να είναι επίκαιρο. Στο ποίημα του *Visio Willelmi de Petro Ploughman* (γνωστό και ως *Piers Plowman*) ο Langland αποτύπωνε τα προβλήματα των απλών ανθρώπων του αγγλικού βασιλείου μέσα από

⁶²² Cohn, *Popular Protest*, σ. 107.

⁶²³ Chris Given-Wilson, 'The Problem of Labour in the Context of English Government', σ. 86.

⁶²⁴ Στο ίδιο.

μια θεολογική αλληγορία με έντονα στοιχεία κοινωνικής σάτιρας.⁶²⁵ Ο πρωταγωνιστής του έργου με το αλληγορικό όνομα Will, δηλώνοντας με αυτό τον τρόπο την ανθρώπινη επιθυμία και τη θέληση, αποκοιμείται κάπου στα Malvern Hills, μια περιοχή μεταξύ του Worcestershire και του Herefordshire και βυθίζεται σε μια σειρά από οράματα-όνειρα, στα οποία εκτυλίσσονται όλα τα καθημερινά προβλήματα ενός απλού ανθρώπου στην Αγγλία του ύστερου Μεσαίωνα.⁶²⁶

Ο Will στο πρώτο όνειρο έρχεται αντιμέτωπος με τα πολιτικά και οικονομικά προβλήματα της Αγγλίας. Ο ίδιος δεν μπορεί να αναλάβει δράση για την επίλυση τους. Δεν έχει ούτε τους πόρους, ούτε και τους συμμάχους για να βοηθήσει. Βρίσκεται εκεί για να παρατηρήσει τις δυσμενείς συνθήκες που δυσχεραίνουν την καθημερινότητά του και για να θυμηθεί όλους τους προηγούμενους εξωγενείς παράγοντες οι οποίοι συνεχώς του προκαλούσαν προβλήματα ήδη από τη παιδική του ηλικία. Ο Langland φέρνει στο πρώτο όνειρο του Will έναν βοηθό που θα του εξηγήσει όσα δεν καταλαβαίνει και όσα δεν θυμάται. Μια φωνή βρίσκεται στο πλευρό του πρωταγωνιστή, που διακωμωδεί τους θρησκευτικούς και κυβερνητικούς αξιωματούχους. Η σάτιρα στο πρόσωπό τους γίνεται διότι αυτοί βρίσκονταν πάντα αντιμέτωποι με τους απλούς ανθρώπους του βασιλείου που «*εργάζονταν και περιπλανιούνταν σε έναν κόσμο εχθρικό*».⁶²⁷ Με ευθύνη των κοσμικών και εκκλησιαστικών αρχόντων, ο κόσμος του Will, ο οποίος δεν είναι μόνο ονειρικός, κυριαρχούνταν από ζητήματα εξουσίας, διαφθοράς και κοινωνικής καταξίωσης.⁶²⁸

Αν και το πιθανότερο είναι ότι ο Jack Cade δεν γνώριζε το έργο του Langland, υπήρξε ένας από τους εκφραστές των συγκεκριμένων αντιλήψεων για τη δομή της κοινωνίας και για τις ισχύουσες συνθήκες στις αγγλικές πόλεις. Δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι τέτοιες πολιτικές και κοινωνικές αναφορές ήταν διαδεδομένες στα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα τόσο από τις ποικίλες εκφάνσεις της ύστερης μεσαιωνικής λαϊκής κουλτούρας, όσο και από τη δραματολογία της εποχής. Αν και οι απόψεις του Langland εκκινούσαν από την κοινωνική ανισότητα, εντούτοις θεωρήθηκαν συντηρητικές από τους μελετητές, οι

⁶²⁵ William Langland, *The Vision of Piers Plowman: A Complete Edition of the B-Text*, A.V.C. Schmidt (μτφρ. & επιμ.), Οξφόρδη, Oxford University Press, 1992.

⁶²⁶ Andrew Cole, Andrew Galloway (επιμ.), *The Cambridge Companion to Piers Plowman*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2014, σ. 15.

⁶²⁷ Στο ίδιο.

⁶²⁸ Barbara Johnson, *Reading Piers Plowman and The Pilgrim's Progress: Reception and the Protestant Reader*, Ιλινόις, Southern Illinois University Press, 1992, σ. 10-11.

οποίοι κατέταξαν τον ποιητή στους υποστηρικτές των ελίτ. Παρά ταύτα, τέτοιες θέσεις, οι οποίες εκφράστηκαν και από άλλους λογίους του ύστερου Μεσαίωνα, τύχαιναν ιδιαίτερης αποδοχής από τα μέλη των αστικών κοινοτήτων, κυρίως μέσα από τα θεατρικά δρώμενα, την πολιτική και θρησκευτική δράση των Λολλάρδων και την επιβίωση παλαιότερων εξεγερτικών μηνυμάτων, που στηλίτευαν τα προβλήματα των υπάλληλων στρωμάτων, όπως για παράδειγμα τα κηρύγματα του John Ball.⁶²⁹

Ο κόσμος της εργασίας, οργανωμένος στις συντεχνίες και στις αδελφότητες της πόλης, εργαλειοποίησε τα πολιτικά και κοινωνικά μηνύματα που εκπορεύονταν μέσα από το *Piers Plowman* για να προωθήσει την οικονομική και πολιτική ατζέντα του, αναγνωρίζοντας στο πρόσωπο των αστικών αρχόντων και των μελών της αριστοκρατίας τους υπεύθυνους για τη διαφθορά και τον άδικο τρόπο άσκησης της εξουσίας.⁶³⁰ Για τα υπάλληλα στρώματα των πόλεων η κοινωνική καταξίωση, η οποία αποτελούσε το τρίτο δομικό συστατικό της μεσαιωνικής κοινωνίας, βασιζόταν στην εργασία, στην επαγγελματική τιμή και στην ατομική ικανότητα ενός τεχνίτη και εμπόρου, σε αντιδιαστολή με την καταξίωση των ελίτ, η οποία εξαρτιόταν από την καταγωγή και τον πλούτο. Αν και στο πρώτο όραμα του Will δεν δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στην εργασία, το δεύτερο ήταν αφιερωμένο σε αυτήν.

Όταν ο Will αποκοιμείται πάλι, στο όνειρό του εμφανίζονται τα επτά θανάσιμα αμαρτήματα, που αφού μετανόησαν για να βρουν τη λύτρωση, οργάνωσαν ένα προσκύνημα στην αλληγορική φιγούρα της ειλικρίνειας και της αλήθειας, τη St' Truth.⁶³¹ Στο δρόμο οι αλληγορικές φιγούρες των αμαρτημάτων χάνονται και τότε εμφανίζεται για πρώτη φορά ο Piers, ένας τεχνίτης, ο οποίος τους δηλώνει ότι προτίθεται να βοηθήσει εάν τον συνδράμουν στην καλλιέργεια του χωραφιού. Οι φιγούρες της αμαρτίας και άλλοι προσκυνητές δέχτηκαν, όμως κάποιοι αρνήθηκαν να βοηθήσουν. Τότε εμφανίζεται η αλληγορική φιγούρα της Πείνας, η οποία τους τιμωρεί μέχρις ότου εργαστούν. Όταν όμως η Πείνα αποχώρησε, οι άνθρωποι βυθίστηκαν ξανά στην αδράνεια. Τελικά, η φιγούρα της St' Truth συγχώρησε τους προσκυνητές: «Πράξτε σωστά και θα έχετε καλά και ο Θεός θα έχει την ψυχή σας, πράξτε το κακό και θα λάβετε το κακό και μην περιμένετε τίποτα μετά το θάνατό σας, γιατί ο διάβολος θα έχει πάρει την ψυχή σας». Ο Will αφού άκουσε τη συγκεκριμένη

⁶²⁹ Ann W. Astell, *Political Allegory in Late Medieval England*, Λονδίνο, Cornell University Press, 1999, σ. 44-72.

⁶³⁰ Στο ίδιο, σ. 50.

⁶³¹ William Langland, *The Vision of Piers Plowman*, σ. 15-22.

διδασχί, ξύπνησε και επηρεασμένος από το όραμά του, αποφάσισε να επισκεφτεί την αλληγορική φιγούρα των καλών πράξεων (*Do-wel*).⁶³²

Το ζήτημα της εργασιακής αποκατάστασης και η γενικότερη προβληματική γύρω από την «καλή και άξια εργασία» αποτέλεσαν το κεντρικό θέμα του δεύτερου οράματος στο *Piers Plowman*. Ο Langland επιδίωκε να φέρει στο προσκήνιο και να εντάξει στη δημόσια συζήτηση τόσο το «πρόβλημα» των εργασιακών σχέσεων, όσο και το ρόλο των ίδιων των εργαζομένων στην επίλυσή του. Για τον Langland, όπως και για τους περισσότερους λογίους του Μεσαίωνα που εξέφρασαν τη γνώμη τους μετά την επιβολή των εργασιακών διαταγμάτων το 1349 και 1351, ήταν σαφές ότι η ευθύνη της κατάστασης δεν μπορούσε να εστιασθεί στον ανώτερο εξουσιαστικό φορέα του βασιλείου (βασιλιάς) αλλά στους τοπικούς (κοσμικούς-εκκλησιαστικούς) εξουσιαστικούς φορείς και στον κόσμο της ειδικευμένης και ημερομίσθιας εργασίας. Για τον Langland, τους λογίους και τα υπάλληλα στρώματα, η ευθύνη είχε μετατεθεί στην πόλη. Επρόκειτο για μια σύγκρουση μεταξύ της πόλης και της συντεχνίας, μεταξύ των αρχιμαστόρων που συμμετείχαν στα αστικά συμβούλια και των μαστόρων που δεν είχαν κατορθώσει να συμμετάσχουν σε αυτά.

Το 1449, ένα χρόνο πριν την εκδήλωση της εξέγερσης του Jack Cade, ο John Paston διαμαρτυρήθηκε εγγράφως στον βασιλιά Ερρίκο, ζητώντας τη βασιλική αρωγή, για να καταφέρει να πάρει πίσω μία από τις κατελημμένες εκτάσεις γης. Παράλληλα, στην επιστολή του στηλίτευε τη γενικότερη ανομία, που μάλιστα την Ανατολική Αγγλία, η οποία είχε προκληθεί από τις λεηλασίες του William de la Pole, δούκα του Suffolk και ευνοούμενου του βασιλιά. Καθώς οι τοπικές αριστοκρατικές οικογένειες, όπως η δική του έπεφταν συχνά θύματα γραφειοκρατικών παρεμβάσεων και ταυτόχρονα δέχονταν ισχυρές πιέσεις από τους ακολούθους του Suffolk, δεν ήταν μόνο οι ιδιοκτήτες της γης που ήταν εξοργισμένοι από τις διώξεις.⁶³³ Σε αυτό το πλαίσιο, το 1450 ο Jack Cade, έχοντας στρατοπεδεύσει στο Blackheath, ζήτησε από τον βασιλιά Ερρίκο να αντιμετωπίσει τη κατάσταση. Ο Cade καταδίκασε τις αυθαιρεσίες των αρχόντων, που είχαν ως αποτέλεσμα την οικονομική εξασθένηση των μικρών ιδιοκτητών γης και των φτωχών ενοικιαστών των καλλιεργειών και ζητούσε την απόσυρση των εργασιακών διαταγμάτων. Η ρητορική του Cade απηχούσε τις

⁶³² Στο ίδιο.

⁶³³ Clifford Davidson, *Festivals and Plays in Late Medieval Britain*, σ. 58 πρβλ: Norman Davis (επιμ.), *Paston Letters and Papers of the Fifteenth Century*, 2.τ., Οξφόρδη, Clarendon Press, 1976, τ.2, σ.426.

πολιτικές ιδέες, οι οποίες είχαν εκφραστεί στα λογοτεχνικά και θεατρικά έργα της περιόδου.

Στο *Piers Plowman*, η ταυτότητα του καλού αστού, χριστιανού και υπηκόου, η οποία ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την παροχή φιλανθρωπικού έργου και την εργασία, συνδέθηκε περισσότερο με την πόλη και λιγότερο με το βασίλειο. Ένας υπήκοος της Αγγλίας δεν θα μπορούσε να είναι άξιος και καλός, εάν δεν ήταν πρωτίστως ένα αξιοσέβαστο μέλος της αστικής κοινότητας. Το επάγγελμα του Piers ήταν ζευγολάτης (*Plowman*) και η αλληγορική φιγούρα της *ειλικρίνειας* συνομιλούσε μαζί του και νουθετούσε τα υπάλληλα στρώματα, τα οποία κρίνονταν από το είδος της εργασίας τους και τον μόχθο που κατέβαλλαν: «όλοι οι τεχνίτες και οι εργάτες που ζουν από τα χέρια τους θα πάνε στον παράδεισο».⁶³⁴

Ο τρόπος με τον οποίο ο Langland οργάνωσε κάθε επεισόδιο στο έργο του θύμιζε πολύ τον τρόπο οργάνωσης και παρουσίασης των θεατρικών μυστηρίων. Αδιαμφισβήτητα το θρησκευτικό δράμα των μελών των αστικών συντεχνιών έπαιξε καθοριστικό ρόλο στο ποιητικό έργο του. Παρατηρούμε επομένως ότι στο διάστημα από το 1380 έως το 1450 η καλλιτεχνική δραστηριότητα συμβαδίζει με τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διεργασίες και συνθήκες που συντελούνται στις περισσότερες αγγλικές αστικές κοινότητες. Επομένως, είναι δυνατόν μέσα από τα θεατρικά δρώμενα και τα κοσμικά τελετουργικά να εντοπιστεί μια νοητή γραμμή που ξεκινά από την εξέγερση των αγροτών το 1381 και καταλήγει στην εξέγερση του Jack Cade το 1450 και συνδέει την πόλη, τη συντεχνία και τη μεταθανάτια κρίση στη βάση της εργασίας ως κυρίαρχου κριτηρίου αξιολόγησης.

Ειδικότερα, σε αυτές τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες, τα θεατρικά δρώμενα και τα λαϊκά τελετουργικά του δέκατου πέμπτου αιώνα εστίασαν ακόμα περισσότερο στο κρίσιμο ζήτημα της εργασιακής σταθερότητας. Στη βάση των διαταγμάτων για την εργασία και των παραδοσιακών χριστιανικών διδαχών αναφορικά με την ανάγκη διατήρησης του ιδεώδους της εργασιακής αλληλεγγύης, όπως προωθούνταν μέσα από τη δράση των θρησκευτικών αδελφοτήτων των τεχνιτών και των εμπόρων, το αστικό θεατρικό ρεπερτόριο έδινε έμφαση στην εργασία και στην πίστη, ως προϋποθέσεις για τη διατήρηση της αστικής ευημερίας

⁶³⁴ Stephen Knight, “The Voice of Labour in Fourteenth-Century English Literature” στο James Bothwell κ.α. (επιμ.), *The Problem of Labour in Fourteenth-century England*, σ. 101-123, σ. 119: “*All libbyng laborers at lyuen with here handes' will be included*”.

και ανάπτυξης και της ατομικής σωτηρίας. Κυρίως, στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα, ο κόσμος της εργασίας και των άξιων ενδεών κατόρθωσε να πετύχει την ταύτιση του καλού χριστιανού με τον καλό εργαζόμενο.

Η συγκεκριμένη ταύτιση, η οποία ήταν το αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης πολιτικής και οικονομικής διεργασίας που εκκινούσε στα τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα και αποκρυσταλλώθηκε στη διάρκεια του δέκατου τέταρτου αιώνα με την εξέγερση των αγροτών, την ανάπτυξη και διάδοση του εορτασμού του *Corpus Christi* και τις νέες θεολογικές προσεγγίσεις των Λολλάρδων, αποτέλεσε το στρατηγικό επιχείρημα των υπάλληλων στρωμάτων στην τελευταία μεγάλη αστική σύγκρουση του ύστερου Μεσαίωνα. Στο δρόμο προς τη νεωτερικότητα, όπως χαραχτηκε από την εξέγερση του Jack Cade και σηματοδοτήθηκε από τα νέα πολιτικά επιχειρήματα των μελών των αστικών κοινωνιών, το ιδεώδες της επαγγελματικής τιμής και της ατομικής πίστης ανασηματοδοτήθηκε με τον ίδιο τρόπο όπως και στα θεατρικά δρώμενα και στα τελετουργικά των αγγλικών πόλεων.

Η αλληγορία του άτυχου αλλά τίμιου τεχνίτη και εργάτη της γης αποτέλεσε το βασικό θεατρικό μοτίβο των θεατρικών βαγονιών στις πόλεις ήδη από τις αρχές του δέκατου πέμπτου αιώνα. Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τους βίους των αγίων, των αποστόλων και των μαρτύρων στις καθημερινές ιστορίες των τεχνιτών, των μικρεμπόρων και των αναξιοπαθούντων εργαζόμενων που βρίσκονταν σε καθεστώς ένδειας εξαιτίας των πολιτικών και οικονομικών επιλογών των αστικών ολιγαρχιών, έφερε στο προσκήνιο νέα πολιτικά επιχειρήματα και πρόσφερε την αναγκαία διακωμώδηση τόσο των εξουσιαστικών φορέων, όσο και των ίδιων των πρωταγωνιστών. Η προσέλκυση του μεσαιωνικού ακροατηρίου μπορούσε να επιτευχθεί αν ο «αναμάρτητος» τεχνίτης-ηθοποιός κατόρθωνε να ταυτιστεί επί σκηνής με τον «αναμάρτητο» τεχνίτη-θεατή. Στα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα νέοι «ήρωες» παρουσιάζονταν στις αστικές σκηνές, προερχόμενοι από τα συντεχνιακά εργαστήρια και τους χώρους όπου διεξαγόταν η χειρωνακτική εργασία, παραγκωνίζοντας τις δευτερεύουσες βιβλικές ιστορίες. Αν και δεν υπήρξε καμία μείωση στο ενδιαφέρον των θεατών για τους θεατρικούς κύκλους και τον εορτασμό του *Corpus Christi*, τα οποία ακόμα και τρεις αιώνες μετά αντιμετώπιζονταν ως αυθόρμητο και συνάμα ουσιαστικό παιχνίδι (*ludus*), τα μέλη των αγγλικών πόλεων ενδιαφέρονταν περισσότερο για την αποτύπωση και την προώθηση μιας πολιτικής κριτικής.

Στην εξέλιξη του μεσαιωνικού αστικού δράματος, η πορεία ξεκίνησε από τον Νώε και τον Ιωσήφ και κατέληγε στην προσωπική ιστορία ενός τεχνίτη και εργάτη. Άλλωστε, φάνηκε μέσα από μικρές ιστορίες, όπως εκείνης των εργατών που βρέθηκαν αντιμέτωποι με τον αρχιεπίσκοπο Courtenay και των διάφορων περιπτώσεων των συγκρούσεων στο εσωτερικό των συντεχνιών και των εργαστηρίων, ότι το κέντρο βάρους στις πολιτικές και οικονομικές αντιπαραθέσεις και στους ποικίλους ανταγωνισμούς είχε αλλάξει. Ο Νώε και ο Ιωσήφ συνέχιζαν επί σκηνης να ασχολούνται με ξυλουργικές εργασίες. Όμως πλέον εστίαζαν περισσότερο στην ίδια την τέχνη τους και λιγότερο στην ευρύτερη βιβλική ιστορία. Οι βασιανιστές του Ιησού στον κύκλο του Towneley ήταν μισητοί στο κοινό, έδιναν έμφαση όμως στην ικανότητά τους να κατασκευάζουν καρφιά για τον Σταυρό του μαρτυρίου.⁶³⁵

Η συγκεκριμένη εξελικτική πορεία του μεσαιωνικού δράματος δεν ήταν προκαθορισμένη. Επρόκειτο για μια μακρά πολιτική διαδικασία με έντονους κοινωνικούς και οικονομικούς προβληματισμούς, οι οποίοι εκφράστηκαν από τα μέλη των συντεχνιών και ορισμένες φορές και από τις κοσμικές και εκκλησιαστικές ελίτ. Η συγκεκριμένη διαπίστωση, η οποία δεν έχει αναδειχτεί στην ιστορική έρευνα, είναι ιδιαίτερα σημαντική και ανοίγει το δρόμο για νέες προσεγγίσεις στην εξέλιξη των αγγλικών πόλεων και των πολιτικών και οικονομικών διεργασιών των μελών τους κατά τον ύστερο Μεσαίωνα. Η σημαντικότερη από αυτές έγκειται στο ζήτημα της πολιτικής και κοινωνικής συνειδητοποίησης των Άγγλων υπηκόων, η οποία συντελέστηκε και μέσω της μεσαιωνικής λαϊκής κουλτούρας. Επίσης, καθώς επρόκειτο για μια αμφίδρομη διεργασία, τα ίδια τα θεατρικά δρώμενα, οι κοσμικές παρελάσεις και τα αστικά τελετουργικά αποτύπωναν τα στάδια αυτής της εξέλιξης, η οποία έθεσε τις βάσεις τόσο για το εμπορικό θέατρο της νεωτερικότητας, όσο και για την πολιτική συγκρότηση των Άγγλων, όπως διαμορφώθηκε στη διάρκεια του δέκατου έκτου αιώνα.

Το 1420 γράφτηκε και παρουσιάστηκε το έργο *The Castle of Perseverance*. Το ηθικοπλαστικό έργο του δέκατου πέμπτου αιώνα αποτέλεσε το πρώτο δείγμα μιας ηθογραφικής αλληγορίας, η οποία συντέθηκε στην κοινή αγγλική γλώσσα (*vernacular*). Όπως συνηθιζόταν σε κάθε ηθικοπλαστικό έργο, στο *Κάστρο της Επιμονής* παρουσιάζεται η εξέλιξη της ανθρώπινης ζωής από τη γέννηση έως το

⁶³⁵ Ειδικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλ: Kellie Robertson, *The Labourers Two Bodies*, σ. 153-180.

θάνατο. Με άλλα λόγια παρουσιάζεται η πορεία του ανθρώπου, ο οποίος έρχεται αντιμέτωπος με διάφορους πειρασμούς και φιγούρες που ενσαρκώνουν τη φαυλότητα και την ακολασία και για να λυτρωθεί, πρέπει να αναζητήσει τις χριστιανικές διδαχές και να αφιερωθεί ουσιαστικά στο Θεό.⁶³⁶ Όμως παρά τους κινδύνους που ελλοχεύουν, ο άνθρωπος δεν είναι μόνος του. Οι αλληγορικές φιγούρες των αρετών, οι οποίες προέρχονται και απαντούν μόνο στη θεϊκή εξουσία, έρχονται για να τον καθοδηγήσουν και να τον βοηθήσουν στη μεγάλη πορεία της ζωής του. Από μια πρώτη ανάγνωση φαίνεται ότι το έργο αποτελεί μια αλληγορία για την αέναη σύγκρουση του καλού και του κακού στη βάση ενός μανιχαϊστικού σχήματος, το οποίο υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλές στη διάρκεια του Μεσαίωνα. Όμως αν το έργο εξεταστεί εις βάθος και συνδεθεί με το ευρύτερο πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο του ύστερου Μεσαίωνα, είναι πρόδηλος ο πολιτικός σχολιασμός των μεσαιών και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων των συντεχνιών για τις δυσμενείς συνθήκες της καθημερινότητας, που προκλήθηκαν από τους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς.

Αν και στην παρούσα εργασία δεν γίνεται ανάλυση λογοτεχνικών-ποιητικών και θεατρικών κειμένων, στο παρόν υποκεφάλαιο κρίνεται σκόπιμο να συμπεριληφθούν ορισμένες επισημάνσεις, οι οποίες αφορούν αποκλειστικά στις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες των αγγλικών αστικών κοινοτήτων, με απώτερο στόχο να φωτιστεί περισσότερο ο μετασχηματισμός του μεσαιωνικού δράματος σε πεδίο πολιτικών και οικονομικών διεκδικήσεων. Πρώτον, ήδη από τον τίτλο αποτυπώνεται στο έργο μια από τις σημαντικότερες αρετές της μεσαιωνικής πολιτικής θεολογίας. Η *επιμονή* αποτέλεσε έναν από τους βασικότερους πυλώνες τόσο των πρώτων χριστιανών, όσο και των απογόνων τους, οι οποίοι επιδίωκαν να υμνήσουν τον Ιησού και να προωθήσουν το ιδεώδες της καλής διαβίωσης στην κοινωνία τους. Παράλληλα, ήδη μέσα από τη δήλωση της *επιμονής* ως βασικής έννοιας, η οποία προστατεύεται και ταυτόχρονα προβάλλεται μέσα από ένα κάστρο ως σύμβολο σταθερότητας, τα υπάλληλα στρώματα επιδίωκαν να αναδείξουν την πολιτική επιμονή τους αναφορικά με τα πολιτικά και οικονομικά ζητήματα της πόλης. Η επιμονή τους για τη διασφάλιση των παραδοσιακών προνομίων τους και τη

⁶³⁶ Για τη μελέτη του συγκεκριμένου έργου χρησιμοποιώ το κείμενο της Andrea Young, *Vision and Audience in Medieval*. Στη διατριβή βλ: σ.40, υποσημ. 81.

διεκδίκηση νέων αποτελούσε ένα παράπλευρο μήνυμα της συγκεκριμένης δραματοποιημένης αλληγορίας.⁶³⁷

Δεύτερον, σε άμεση συνάρτηση με το προηγούμενο, η επιμονή τους, η οποία ήταν βασισμένη στην πίστη και στις επαγγελματικές δεξιότητες τους, πρόσφερε τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουν τις εξουσιαστικές ελίτ, ως ισότιμα μέλη της κοινωνίας τους, παρά τη συνεχή πολιτική υποβάθμιση που υφίσταντο. Ο πρωταγωνιστής του έργου καλείται να αντιμετωπίσει δεκαπέντε «*διαβολικές*» φιγούρες, οι οποίες όμως έρχονται σε αντιπαράθεση και ηττώνται από δεκαπέντε φιγούρες της «*αρετής*». Στο ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο του ύστερου Μεσαίωνα, η αποτύπωση της ίσης δύναμης των καλών και των κακών ηρώων αποτελεί μια έμμεση νύξη στην προσπάθεια των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων να αναδείξουν την οικονομική δύναμή τους και την επιθυμία τους να συμμετάσχουν στα αστικά ζητήματα ως ισάξια μέλη της αστικής κοινότητας.

Τρίτον, η σύζευξη του αστικού και του εκκλησιαστικού στοιχείου αποτυπώθηκε στο έργο με τρόπο πρωτοφανή για τα έως τότε παραδοσιακά θεατρικά μοτίβα. Τα τεχνικά μέσα και η επιμέλεια της παραγωγής έδειχναν ήδη μια τάση ανανέωσης στους συμβατικούς τρόπους παρουσίασης των θεατρικών δρώμενων, εξελίσσοντας τη θεατρική σκηνή των τριών διαστάσεων. Σύμφωνα με τη σκηνοθετική οδηγία, το έργο παρουσιάστηκε σε ανοιχτό χώρο και η σκηνή ήταν κυκλική, επαναφέροντας τη σκηνογραφία της ύστερης αρχαιότητας, στην οποία εντάσσονταν στοιχεία από τα εκκλησιαστικά μυστήρια. Δεν γνωρίζουμε τους λόγους για τους οποίους οι επιμελητές και οι παραγωγοί του έργου επιδίωξαν να αναθεωρήσουν τον κλασικό τρόπο της αναπαράστασης και της σκηνογραφίας. Θα μπορούσαμε ωστόσο να εικάσουμε ότι οι συγκεκριμένες επιλογές εντάσσονταν στην ευρύτερη επιθυμία των μελών των αστικών συντεχνιών να αναδείξουν τις δεξιότητες τους στα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας και στις αστικές ολιγαρχίες. Στη κυκλική σκηνή ήταν τοποθετημένες πέντε μεγάλες και ογκώδεις πλατφόρμες-σκαλωσιές, στις οποίες στέκονταν οι πρωταγωνιστές της ιστορίας, φέροντας τα χαρακτηριστικά τους σύμβολα. Επάνω στις σκαλωσιές είχαν τοποθετηθεί ηθοποιοί που ενσάρκωναν τον Θεό, τον Κόσμο, το ανθρώπινο σώμα, τον Διάβολο και την αλληγορική φιγούρα του Φθόνου (*Covetous*). Η παρουσία της τελευταίας φιγούρας ήταν κομβικής σημασίας. Η φιγούρα της

⁶³⁷ Στο ίδιο.

Covetous ενσάρκωνε την αμαρτία ή το σύνολο των ανομημάτων που προέρχονταν από τον κόσμο των ανερχόμενων οικονομικά και πολιτικά εμπόρων.

Ο συνδυασμός του κοσμικού και του υπερβατικού στοιχείου, όπως δηλώνονταν μέσα από τις πέντε κυρίαρχες μορφές που εξουσίαζαν, απειλούσαν και προστάτευαν τον πρωταγωνιστή του έργου, τον κόσμο της εργασίας και τον κόσμο των ενδεών, ολοκληρωνόταν με μια έμμεση μομφή στην κοινωνική ομάδα των κερδοσκοπών εμπόρων, που δεν δίσταζαν να καταπιέσουν τους συναδέλφους τους, αδιαφορώντας για την αλληλεγγύη και την παροχή φιλανθρωπίας, αλλά αντίθετα επιδίωκαν να υποβαθμίσουν το εργατικό δυναμικό τους και τα αδύναμα μέλη της κοινότητας και να ανελιχτούν στα αστικά συμβούλια. Στο κέντρο της σκηνης βρισκόταν το κάστρο, σύμβολο σταθερότητας και επιμονής. Η συγκεκριμένη σκηνογραφική επιλογή δημιουργούσε ένα χάσμα μεταξύ των αρετών και των ανομημάτων. Οι φιγούρες των κακών συμπεριφορών βρίσκονταν έτσι διασκορπισμένες, ενώ οι αρετές ήταν συσπειρωμένες και έτοιμες να συνδράμουν τον πρωταγωνιστή. Η αποκρυστάλλωση της σύγκρουσης των συντεχνιών με τις αστικές ολιγαρχίες, όπως αποτυπώθηκε μέσα από το *The Castle of Perseverance*, εδραζόταν σε μια παλαιότερη λογοτεχνική παράδοση, η οποία είχε φέρει στο προσκήνιο την εργασία των αναμάρτητων ως αναγκαία και δίκαιη προϋπόθεση για τη διασφάλιση της χριστιανικής κοινωνίας και κατ' επέκταση της ομόνοιας και της ειρήνης του λόρδου βασιλιά. Στο ηθικοπλαστικό έργο *Mankind*, τα πολιτικά και οικονομικά μηνύματα του κόσμου της εργασίας προωθήθηκαν με μεγαλύτερη σαφήνεια.

Το έργο *Mankind* χρονολογείται περίπου στα 1470 και παρουσιάστηκε στην ανατολική Αγγλία. Πρόκειται επομένως για ένα θεατρικό έργο, το οποίο συνδέεται χρονικά και χωρικά με τη μεγάλη εξέγερση του Jack Cade (1450), η οποία κλόνισε τις παγιωμένες πολιτικές θεωρίες της ύστερης μεσαιωνικής Αγγλίας και επηρέασε ριζικά τόσο την πολιτική στάση των εξουσιαστικών φορέων, όσο και τις κοινωνικές και οικονομικές στοχεύσεις του κόσμου της εργασίας. Στο έργο πρωταγωνιστεί ένας χειρώνακτας εργάτης, ο οποίος ενσαρκώνει τον μέσο εργαζόμενο στα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα. Το έργο, το οποίο είναι εναρμονισμένο με την εποχή του, πραγματεύεται το φιλοσοφικό και θεολογικό σχήμα της υποταγής του εργαζόμενου

στον εργοδότη και του ατόμου στον Θεό και εξετάζει παράλληλα κατά πόσο η συγκεκριμένη θέση είναι κοινωνικά λειτουργική.⁶³⁸

Πραγματεύεται επίσης τον αντίκτυπο των διαταγμάτων για την εργασία και εστιάζει στο δίπολο εργασία-νωθρότητα. Ο *Mankind* καλείται να αντιμετωπίσει μια σειρά περιοριστικών ρυθμίσεων σχετικά με την εργασία του και το βιοπορισμό του, καθώς οφείλει «να εργάζεται και να μην είναι νωθρός»,⁶³⁹ σύμφωνα με την παγιωμένη εκκλησιαστική και κοσμική διδαχή, με την οποία ο κόσμος της εργασίας οφείλει να είναι αποδοτικός και πειθαρχημένος αφού το έργο του είναι απαραίτητο για τη διατήρηση και την ευημερία της κοινωνίας.

Στο έργο υπάρχει μια συγκεκριμένη σκηνή, στην οποία εκτυλίσσεται μια παρωδία δικαστηρίου, όπου ο πρωταγωνιστής κατηγορείται για ελλιπή εκτέλεση των εργασιακών του υποχρεώσεων, αφού πρώτα έχει εξαπατηθεί από τους εργοδότες του. Στη σκηνή εμφανίζεται ένας εξαθλιωμένος και εξαντλημένος εργάτης που βρίσκεται κατηγορούμενος σε ένα δικαστήριο γιατί δεν εκτέλεσε σωστά τις εργασίες του και απευθύνεται σε ένα κοινό, το οποίο αποτελείται από εργαζόμενους της ίδιας κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης με εκείνον. Όπως τονίζει η Robertson η συγκεκριμένη σκηνή λειτουργεί επιτελεστικά.⁶⁴⁰ Παράλληλα με το επίσημο σενάριο, το οποίο προωθεί την ανάγκη για «καλή» εργασία και ορθή στάση στο πλαίσιο της κοινότητας, εκτυλίσσεται ένα «κρυφό» σενάριο, το οποίο δημιουργεί συνδέσεις και προσκαλεί τον κόσμο της εργασίας να παρατηρήσει τις ομοιότητες και να ταυτιστεί με τον πρωταγωνιστή.

Στα έργα *Mankind* και *The Castle of Perseverance*, όπως και σε όλα τα ηθικοπλαστικά έργα του ύστερου Μεσαίωνα, οι διαχωριστικές γραμμές που διέκριναν τις αλληγορικές φιγούρες των «αρετών» και των «ανομημάτων» ήταν ρευστές. Ένας χαρακτήρας και μια αλληγορική μορφή που ενσάρκωνε μια έννοια ή μια κατάσταση δεν αποδίδονταν ξεκάθαρα με θετικό ή αρνητικό πρόσημο. Η αποτύπωση επί σκηνής της σύγκρουσης του «καλού» και του «κακού» γινόταν με τρόπο σχηματικό, διδάσκοντας τον θεατή ότι μια έκφανση της αμαρτίας δεν διαχώριζε τον άνθρωπο από τον Θεό. Η αμαρτία μπορούσε να μετρηθεί και να ζυγιστεί, καθιστώντας τη μια

⁶³⁸ G.A. Lester, *Three Late Medieval Morality Plays: Everyman, Mankind and Mundus et Infans: A New Mermaids Anthology*, Λονδίνο, Bloomsbury Publishing, 2014.

⁶³⁹ “labor and be never idle”, Kathleen M. Ashley, Gerard Necastro (επιμ.), *Mankind*, Middle English Texts, 2010, σελ.308.

⁶⁴⁰ Robertson, *The Laborers*, ό.π., 177.

ποσότητα μετρήσιμη, οι συνέπειες της οποίας μπορούσαν να αποφευχθούν εάν ο κατάλληλος φορέας της «αρετής» φρόντιζε για αυτό. Τα ηθικοπλαστικά έργα των αστικών συντεχνιών φρόντιζαν να προβάλλουν τη συντεχνία ως ένα τέτοιο φορέα και την εργασία ως το εργαλείο για την εξάλειψη και την πρόληψη της αμαρτίας.⁶⁴¹ Το κέντρο βάρους μετατοπίστηκε από το βασίλειο στην πόλη.

Οι διάφοροι πολιτικοί και οικονομικοί ανταγωνισμοί στο εσωτερικό των αγγλικών πόλεων που οδηγούσαν σε σύγκρ

ουση, αποκάλυπταν την πολυπλοκότητα των συγκρούσεων που πραγματοποιούνταν εκεί. Τα θεατρικά δρώμενα, τα τελετουργικά και οι διάφορες εκφάνσεις της λαϊκής κουλτούρας αποτύπωναν τις συγκεκριμένες αναταραχές στο πραγματικό πλαίσιο της εξέλιξης τους. Η συντεχνία συχνά ερχόταν σε σύγκρουση με την πόλη, αλλά οι αναταραχές εκκινούσαν από τα ίδια άτομα. Ο τεχνίτης μιας συντεχνίας καταδίκασε εξίσου τους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς και τους εργοδότες του και τους συναδέλφους του, οι οποίοι εργάζονταν σε μια ισχυρότερη πολιτικά και οικονομικά συντεχνία. Από την άλλη πλευρά, η άποψη, ο τρόπος σκέψης και αντίδρασης του τεχνίτη και του εργάτη ήταν υποκειμενικές. Ήταν πράγματι ο ίδιος και οι συνάδελφοι του στο συντεχνιακό εργαστήριο οι αδικημένοι; Για τον τεχνίτη και τον ημερομίσθιο εργάτη μιας άλλης συντεχνίας ίδιου βεληνεκούς ίσχυε το αντίθετο. Στα χρονικά και στις δικαστικές αναφορές όλα τα μέλη του κόσμου της εργασίας παρουσιάζονταν τις περισσότερες φορές ως αδικημένοι. Ακόμα και όταν μια δικαστική διαμάχη εκδικάστηκε υπέρ τους, συχνά θεωρούσαν ότι επρόκειτο για έναν συμβιβασμό, από τον οποίο έχασαν περισσότερα και κέρδισαν λιγότερα. Η συγκεκριμένη κατάσταση επιδεινώθηκε μετά την έλευση της πανώλης και τις προσπάθειες των αστικών εξουσιαστικών φορέων και του βασιλιά να επαναφέρουν το βασίλειο στα επίπεδα πριν την πανώλη.

Στο Υορκέζικο θεατρικό δρώμενο της Σταύρωσης, το οποίο έλαβε τον γενικό τίτλο *Flagellation*, οι ηθοποιοί-τεχνίτες με τη χρήση της διακωμώδησης επιχειρούσαν να τεντώσουν τα χέρια και τα πόδια του Χριστού με σχοινιά, τραγουδώντας ταυτόχρονα άσεμνα στιχάκια. Το εγκιβωτισμένο δρώμενο στην αναπαράσταση της Σταύρωσης διαρκούσε είκοσι λεπτά, μεταθέτοντας το κέντρο βάρους από την κατάνυξη στο παιχνίδι (*ludus*). Η παράδοση αντιστροφή των ρόλων αν και δεν

⁶⁴¹ John Carroll, "The Role of Guilt in the Formation of Modern Society 1350-1800", *The British Journal of Sociology*, 32, (1981), 459- 503.

επιβεβαιώνεται σε κάποιο αρχείο, εντούτοις εγείρει ερωτηματικά. Γιατί ο Υορκέζος τεχνίτης, ο οποίος με ιδιαίτερο κόπο παρουσιαζόταν σε καθημερινή βάση ως καλός αστός χριστιανός και υπήκοος, ταυτιζόταν επί σκηνής περισσότερο με τον Ρωμαίο βασανιστή και λιγότερο με τον κριτή του στη μετά θάνατον ζωή. Στο ίδιο πλαίσιο τα μέλη της συντεχνίας των σιδεράδων και των κατασκευαστών καρφιών φρόντιζαν να αναπαριστούν με εξαιρετικά βίαιο τρόπο τη Σταύρωση. Αν και δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι μια τέτοια πρακτική αποτελούσε ένα εξαιρετικό εργαλείο διαφήμισης της τέχνης και των προϊόντων τους, όπως έδειξε ο Rossiter ήδη στα μέσα της δεκαετίας του 1950, φαίνεται ότι μάλλον στόχος των συμμετεχόντων ήταν και η διακωμώδηση των εξουσιαστικών φορέων, οι οποίοι τους είχαν αναθέσει την επιμέλεια και τη χρηματοδότηση του δρώμενου.⁶⁴² Ο κρυφός χλευασμός των εξουσιαστικών φορέων συνιστούσε μια επιπρόσθετη ένδειξη άρνησης της νομιμότητας που επιδίωκαν να επιβάλλουν τα μέλη των αστικών συμβουλίων στις πόλεις, καταπατώντας την ίδια στιγμή βασικές αστικές ελευθερίες και παραδοσιακά οικονομικά προνόμια των υπηκόων.⁶⁴³

Τα ηθικοπλαστικά έργα διατηρούσαν τα ίδια μοτίβα με τα διάφορα θεατρικά δρώμενα των συντεχνιών και συχνά οι αλληγορίες που παρουσιάζονταν στις πόλεις περιελάμβαναν ποικίλα στοιχεία κοινωνικής σάτιρας με αποδέκτες τα μέλη των αστικών συμβουλίων και πολλών νωθρών συναδέλφων τους. Στα ηθικοπλαστικά έργα *Castle of Perseverance* και *Mankind*, ο στόχος ήταν δυνατόν να επιτευχθεί μέσα από την ίδια την ασάφεια της αλληγορίας. Η ασάφεια των ηθικοπλαστικών έργων του ύστερου Μεσαίωνα ήταν μια επιλογή εναρμονισμένη με το ευρύτερο καλλιτεχνικό πλαίσιο της εποχής. Το θρησκευτικό στοιχείο συνυπήρχε με το γκροτέσκο, το ευγενές και το ταπεινό, το υπερβατικό και το κοσμικό, μετατρέποντας τη σκηνή σε έναν κόσμο όπου η εγκράτεια συμπορευόταν με την άσκηση βίας, αποκαλύπτοντας όψεις της ενδο-αστικής σύγκρουσης μεταξύ της πόλης και της συντεχνίας.

Παρά το γεγονός ότι οι επιλογές στη δομή και στη θεματολογία των ηθικοπλαστικών έργων στόχευαν στην ενίσχυση της θρησκευτικής πίστης του ακροατηρίου, οι πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις των έργων ήταν αξιοσημείωτες. Ακόμα και η πλοκή, οι χαρακτήρες και τα σύμβολα των ίδιων έργων τροποποιούνταν ανάλογα με τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες των

⁶⁴² Arthur Rossiter, *English Drama from Early Times to Elizabethans*, Λονδίνο, Hutchinson University Library, 1955, σ. 69.

⁶⁴³ Στο ίδιο, σ. 70.

πόλεων. Για την Dorothy Wertz και άλλους ιστορικούς της ίδιας προσέγγισης, τα ηθικοπλαστικά έργα από το 1400 και εξής αποτελούσαν το προϊόν της προσπάθειας των συγγραφέων και των επιμελητών των θεατρικών παραγωγών να παρουσιάσουν νέους χαρακτήρες και νέες ιστορίες.⁶⁴⁴

Για την Wertz, η συγκεκριμένη τάση οφειλόταν εν πολλοίς στην επιθυμία των διοργανωτών να εντυπωσιάσουν ένα ήδη εξοικειωμένο με τα κλασικά θέματα κοινό. Όμως, οι άνθρωποι του Μεσαίωνα δεν αντιμετώπιζαν με αυτό τον τρόπο τα θεατρικά δρώμενα, τα οποία στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα ήταν απολύτως ενταγμένα στο κοσμικό και στο θρησκευτικό εορτολόγιό τους. Αντίθετα, η έμφαση σε θέματα που άπτονταν περισσότερο της πόλης και λιγότερο της Εκκλησίας δείχνει ότι το ενδιαφέρον των άγγλων αστών είχε μετατοπιστεί στα καθημερινά προβλήματα επιβίωσης στο πλαίσιο των νέων συνθηκών, οι οποίες επικράτησαν από τα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα.⁶⁴⁵

Η επιλογή της παρουσίασης περισσότερων δικηγόρων και επισκόπων στα ηθικοπλαστικά έργα της περιόδου, τα πρόσωπα των οποίων ταυτίζονταν με τους εκμεταλλευτές και τους καιροσκόπους συμβούλους που τους επιβουλεύονταν, έδειχνε τη θέση και τις κοινωνικές αντιλήψεις των υπάλληλων στρωμάτων για την πόλη και τους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς. Την περίοδο της εξέγερσης του Jack Cade και των πρώτων παραστάσεων των δύο ηθικοπλαστικών έργων, στο Suffolk και στο Norfolk σημειώθηκαν σημαντικές συγκρούσεις. Η διοίκηση των σημαντικότερων αστικών κέντρων των δύο κομητειών είχε περιέλθει στους υποστηρικτές του δούκα του Suffolk, το όνομα του οποίου είχε συνδεθεί με τη διαφθορά, τη βία και τους εκβιασμούς. Τον Μάρτιο του 1450, οι κάτοικοι του Bury St' Edmunds εξεγέρθηκαν εναντίον των αστικών φορέων, μοιράζοντας έντυπες μπαλάντες και ποιήματα, κατηγορώντας τον δούκα και τους υποστηρικτές του ότι ξεπουλούν την Αγγλία στους Γάλλους. Η πόλη, η οποία από το 1381 υπήρξε πεδίο σύγκρουσης μεταξύ των αβαείου και των υποτελών, αποτέλεσε ιδανικό συμβολικό τόπο για την έναρξη της εξέγερσης του Jack Cade και την παρουσίαση λίγα χρόνια αργότερα των ηθικοπλαστικών έργων.⁶⁴⁶

⁶⁴⁴ Dorothy Wertz, "Conflict Resolution in the Medieval Morality Plays", *The Journal of Conflict Resolution*, 33, (1969), σ. 438-453.

⁶⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 439-450.

⁶⁴⁶ Harvey, *Jack Cade's Rebellion*, σ. 116-117.

Τον Ιούνιο του 1450 και ενώ οι εξεγερμένοι παρέμειναν στο στρατόπεδο τους στο Blackheath, μια ομάδα αγροτών και τεχνιτών επιτέθηκε και κατέστρεψε την οικία του επισκόπου στο Suffolk. Το περιστατικό δεν πέρασε απαρατήρητο στους συντελεστές του *Mankind*.⁶⁴⁷ Σε ένα σημείο του έργου η αλληγορική φιγούρα της ανυπαρξίας (*Nought*) ισχυρίζεται ότι μόλις έχει επιστρέψει από το Bury St' Edmunds, όπου χασομερούσε και σκοπεύει να επιστρέψει πριν το ξημέρωμα πίσω για να συνεχίσει τις καταστροφές. Με τον τρόπο αυτό ο *Mankind* τοποθετείται σε ένα περιβάλλον ανομίας, παρόμοιο με εκείνο στο οποίο βρισκόταν το ακροατήριο. Η παρουσία του, τα σκηνικά και η απεικόνιση ενός φτωχού εργάτη της γης, ο οποίος προσπαθούσε να βιοποριστεί και να επιβιώσει στην ανατολική Αγγλία και αντιστέκεται στις εκκλησιαστικές και κοσμικές ελίτ προωθούσε την ιδέα ότι η αντίσταση και η μίμηση της αλληγορική φιγούρας της ανυπαρξίας αποτελούσε τον μοναδικό τρόπο με τον οποίο τα υπάλληλα στρώματα θα μπορούσαν να πετύχουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και εργασίας. Σε άλλο σημείο του έργου, η αλληγορική φιγούρα της σκανταλιάς και της αναταραχής (*Mischief*) εμφανίζεται αλυσοδεμένη στη σκηνή και περιγράφει πώς πέρασε τη νύχτα ληστεύοντας εκκλησίες και ψάχνοντας κάποιον να σκοτώσει. Περιγράφει πώς δραπέτευσε από τη φυλακή, σκοτώνοντας τον φρουρό, βιάζοντας τη σύζυγο του και κλέβοντας το ασήμι τους.⁶⁴⁸

Η συγκεκριμένη αναφορά δεν ενσωματώθηκε στο σενάριο για να αναδείξει την ανύπαρκτη ηθική της αλληγορικής φιγούρας της σκανταλιάς, αλλά για να τονίσει το πρόβλημα της κοινωνικής αναταραχής και του φόβου μετά την επιβολή των διαταγμάτων για την εργασία. Η πρόθεση για την ανάδειξη της αξίας της εργασίας και της επαγγελματικής τιμής, που αποτέλεσε πεδίο σύγκρουσης στις αγγλικές αστικές κοινότητες στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα, αποκρυσταλλώθηκε στο έργο όχι μόνο μέσα από τη σκηνή αυτή αλλά κυρίως μέσα από τη σκηνή του δικαστηρίου. Κλείνοντας αξίζει να τονιστεί ότι η αντιμετώπιση των νωθρών εργατών, ανάξιων τεχνιτών και της ευρύτερης σύγκρουσης στις πόλεις, όπως εκφράστηκε μέσα από τα ηθικοπλαστικά έργα, στόχευε στην περιγραφή και στην αφύπνιση των υπάλληλων στρωμάτων αναφορικά με τα ζητήματα της ορθής αστικής διακυβέρνησης, των πολιτικών προνομίων και των οικονομικών ελευθεριών που επιδίωκαν σταθερά. Ο *Mankind* δεν είναι ένα αντισυμβατικό ηθικοπλαστικό έργο, στο οποίο οι αλληγορικές φιγούρες των ανομημάτων παρουσιάζονται ως έξυπνες,

⁶⁴⁷ «*Mankind*», στχ. I.274 “*comyn tapster of Bury*”.

⁶⁴⁸ «*Mankind*», στχ. 631-649.

δαιμόνιες και γοητευτικές. Πρόκειται περισσότερο για ένα έργο στο οποίο αποτυπώνεται με σαφήνεια η συζήτηση για την εξουσία και τα όρια της, την αξία εργασία, την πίστη και την ευλάβεια και την παροχή αλληλεγγύης, ανοίγοντας ένα διάλογο για την πολιτική θέση των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων στις αστικές κοινότητες της Αγγλίας.

Επίλογος

Στο χρονικό διάστημα 1216-1509, σε ένα σύνολο 167 αγγλικών αστικών κοινοτήτων μόνο στις είκοσι πέντε σημειώθηκαν εξεγέρσεις, αναταραχές και συγκρούσεις, οι οποίες ξεπερνούσαν συνολικά τις πέντε. Σε όλες τις υπόλοιπες αστικές κοινότητες παρατηρήθηκαν από μία έως τέσσερις εξεγέρσεις, οι οποίες κατά κύριο λόγο πυροδοτήθηκαν από τους οικονομικούς ανταγωνισμούς και τις πολιτικές φιλοδοξίες των τοπικών βαρόνων και άλλων ευγενών, οι οποίοι οδηγούσαν τους εξαρτώμενους υποτελείς τους να συμμετάσχουν στις συγκρούσεις και στους ανταγωνισμούς τους. Επίσης, από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα *Calendars of Patent Rolls* και σε άλλα αστικά αρχεία και χρονικά φαίνεται ότι οι περισσότερες αναταραχές, πολιτικές συγκρούσεις, οικονομικές αντιπαράθεσεις και οι διάφορες ενδο-αστικές διενέξεις σημειώθηκαν σε πόλεις με έντονη εμπορική δραστηριότητα, δηλαδή σε πόλεις με ισχυρές συντεχνίες των εμπόρων.⁶⁴⁹ Σε αυτές τις πόλεις υπήρχε έντονη ετήσια θεατρική παραγωγή και οι συντεχνίες των εμπόρων και των τεχνιτών σε σύμπραξη με τις εξαρτώμενες θρησκευτικές, φιλανθρωπικές και λαϊκές αδελφότητες ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για την οργάνωση περισσότερων και καλύτερων θεατρικών παραγωγών.

Είναι επομένως ιδιαίτερα σημαντικό να εξεταστεί το θρησκευτικό και κοσμικό δράμα του ύστερου Μεσαίωνα ως μια αστική δραστηριότητα, η οποία δεν περιοριζόταν σε ένα σύνολο δράσεων της Εκκλησίας και των εκκλησιαστικών δομών, αλλά ως ένα εργαλείο πολιτικής ισχυροποίησης, οικονομικής ανάπτυξης και μέσο προβολής των δραστηριοτήτων των μεσαιών και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων από τη μια πλευρά και των αστικών ολιγαρχιών από την άλλη, με στόχο την πολιτική και οικονομική κυριαρχία τους στον αστικό χώρο. Σαφέστατα, το βιβλικό δράμα και η μορφολογική εξέλιξή του ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την Εκκλησία με βασικές στοχεύσεις τη διδασκαλία της Βίβλου και τη συνακόλουθη ισχυροποίηση και διάδοση των θρησκευτικών διδαχών. Όμως μια τέτοια ανάλυση θα ήταν ελλιπής, εάν δεν δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στη σύνδεση του δράματος με την αστική ανάπτυξη και τη

⁶⁴⁹ BHO: <https://www.british-history.ac.uk/search?query=Patent%20Rolls>

σταδιακή εργαλειοποίησή του από τα μέλη των αστικών σχηματισμών κάθε κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης, μετασχηματίζοντας τα θεατρικά δρώμενα σε ένα πολιτικό εργαλείο κομβικής σημασίας, το οποίο χρησιμοποιήθηκε από τις ελίτ και τα υπάλληλα στρώματα στον αστικό χώρο, ο οποίος χαρακτηρίστηκε στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα από μια διαρκή πολιτική, οικονομική και θρησκευτική κρίση.

Η μελέτη της ιστορίας του μεσαιωνικού αγγλικού δράματος συνδέεται άρρηκτα και εντάσσεται στη μελέτη της ιστορίας του αστικού φαινομένου του ύστερου Μεσαίωνα. Έτσι, εξετάζοντας την ιστορία του μεσαιωνικού θεάτρου και των ποικίλων εκφάνσεών του, εξετάζεται η ιστορία των συντελεστών του. Ο κόσμος της εργασίας, οι ελίτ, οι γυναίκες υπήκοοι ως μητέρες, κόρες και χήρες και ο πολυπληθής κόσμος των ενδεών παρουσίασαν επί σκηνής μια ιστορία διαφορετική από όσες είχαν παρακολουθήσει οι γείτονες, οι φίλοι και οι συνάδελφοι τους. Στη νέα δραματοποιημένη ιστορία οι συντελεστές και οι πρωταγωνιστές βρήκαν την ευκαιρία και το χώρο να εκφράσουν τις πολιτικές τους απόψεις, να στηλιτεύσουν τις επιλογές των εξουσιαστικών φορέων, να επιχειρήσουν να διατηρήσουν τα παραδοσιακά τους προνόμια και να διεκδικήσουν νέες ελευθερίες, συνειδητοποιώντας παράλληλα τη θέση τους στη μεσαιωνική αστική κοινωνία και στοχεύοντας στην ανάδειξη της ατομικής και συλλογικής τους αξίας και τιμής ως απαραίτητων προϋποθέσεων για τη διατήρηση, την ευημερία και την ανάπτυξη της πόλης, της συντεχνίας, της ενορίας και του αγγλικού βασιλείου.

Τα ζητήματα που παρουσιάστηκαν και εξετάστηκαν στη μεσαιωνική θεατρική σκηνή ήταν τα ίδια με τα ζητήματα της μεσαιωνικής πόλης. Εξάλλου, τα θεατρικά δρώμενα, οι κοσμικές παρελάσεις, τα θρησκευτικά τελετουργικά μετέτρεπαν την πόλη σε ένα θέατρο τονίζοντας την ανάγκη για αλληλεγγύη και παρουσιάζοντας τον κόσμο της εργασίας από τη μια πλευρά και τις αστικές ολιγαρχίες από την άλλη, ως τον αποκλειστικό εγγυητή της διατήρησης της τάξης, της ομόνοιας και της ανάπτυξης. Οι αγγλικοί θεατρικοί κύκλοι μετέτρεψαν στη δημόσια σφαίρα τον Ιησού σε πολίτη της Υόρκης και απεικόνισαν το Chester ως άλλη Ιερουσαλήμ. Η συγκεκριμένη επιλογή δεν εδραζόταν μόνο στις παγιωμένες θρησκευτικές διδαχές και στην επιθυμία ανάδειξης της πίστης και της ευλάβειας των συντελεστών, αλλά αποτελούσε κυρίως μια συνειδητή πολιτική επιλογή, η οποία αποσκοπούσε στην

αλλαγή των κοινωνικών και πολιτικών δομών, οι οποίες είχε εδραιωθεί αρκετούς αιώνες νωρίτερα.

Σε αυτό το πλαίσιο, στην παρούσα διατριβή επιχειρήθηκε να αναδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα χρησιμοποίησαν το μεσαιωνικό δράμα ως εργαλείο ενίσχυσης και εδραίωσης της πολιτικής θέσης τους και βελτίωσης της οικονομικής κατάστασής τους, συμβάλλοντας στην επιστημονική συζήτηση σχετικά με τις αστικές πολιτικές και οικονομικές συγκρούσεις και το ρόλο των αστών σε αυτές. Η διαφορετική ανάγνωση της Βίβλου, όπως παρουσιάστηκε μέσα από τα θεατρικά δρώμενα, τα τελετουργικά και τα θεατρικά μυστήρια, άνοιξε το δρόμο για την ανανοηματοδότηση του θεατρικού ρεπερτορίου μετασχηματίζοντας τη θεατρική σκηνή σε ένα πεδίο πολιτικών διεκδικήσεων και το θεατρικό κείμενο σε μια πολιτική δήλωση.

Από την κρίση της πανώλης και μέχρι τα τέλη του δέκατου πέμπτου αιώνα, τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα επιχειρούσαν συστηματικά να συμμετάσχουν στα αστικά συμβούλια, στοχεύοντας στη βελτίωση των καθημερινών συνθηκών διαβίωσής τους. Μέσα από τα θρησκευτικά και κοσμικά θεατρικά δρώμενα κατέστη σαφές ότι ο κόσμος της εργασίας στις αγγλικές πόλεις του ύστερου Μεσαίωνα είχε πολλές και συγκεκριμένες πολιτικές και οικονομικές στοχεύσεις. Από την άλλη πλευρά, οι αστικές ολιγαρχίες και το αγγλικό στέμμα επιδίωκαν να διατηρήσουν την παγιωμένη κοινωνική ιεραρχία στη βάση της καταγωγής και του πλούτου ως βασικού και συχνά αποκλειστικού κριτηρίου της κοινωνικής καταξίωσης. Οι προσπάθειες των υπάλληλων στρωμάτων εκφράστηκαν με τα ίδια μέσα που χρησιμοποίησαν οι ελίτ. Εξάλλου η αριστοκρατία και ο κλήρος υπήρξαν από τον ενδέκατο αιώνα οι θεμελιωτές της καλλιτεχνικής δραστηριότητας της μεσαιωνικής Αγγλίας.

Σύμφωνα με τα *Letter-Books* του Λονδίνου από το 1377 έως το 1450 στις μεγάλες θρησκευτικές εορτές και σε δρώμενα που οργανώνονταν για έκτακτα περιστατικά, όπως μια στέψη, μια βασιλική επίσκεψη, ένα περιστατικό προδοσίας ή μια νίκη στο πόλεμο, τα αστικά συμβούλια εξέδιδαν ανακοινώσεις στις οποίες απαγορευόταν η τέλεση αυτόνομων θεατρικών δρώμενων, λαϊκών καλλιτεχνικών δράσεων και αυθόρμητων παιχνιδιών στην αγορά καθώς και η χρήση μεταμφιέσεων

προς αποφυγή εκδήλωσης αναταραχών.⁶⁵⁰ Μέσα από τα θεατρικά δρώμενα αναδεικνύονται οι συγκρούσεις, οι ανταγωνισμοί και οι συνακόλουθες αναταραχές, φέροντας στο προσκήνιο νέες όψεις στο πολυδιάστατο αστικό φαινόμενο του ύστερου Μεσαίωνα. Εξετάζοντας τις λαϊκές εξεγέρσεις, τις οικονομικές συγκρούσεις και τις πολιτικές αναταραχές, όπως αποτυπώθηκαν επί σκηνής, επιχειρήθηκε στη διατριβή να αναλυθούν όψεις του κοινωνικού και πολιτικού μοντέλου που παρατηρήθηκε στην ύστερη μεσαιωνική Αγγλία και τους τρόπους με τους οποίους μετασχηματίστηκε και διακρίθηκε σαφώς από εκείνα που εφαρμόστηκαν στα κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης.

Επομένως, το ερώτημα του Glynn Wickham σχετικά με τις αιτίες της θεσμοθέτησης και της απήχησης του εορτασμού του *Corpus Christi* στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα, το οποίο τέθηκε στο εισαγωγικό πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, είναι δυνατόν να απαντηθεί. Το μεσαιωνικό θέατρο ήταν το αποτέλεσμα του μετασχηματισμού ενός συνόλου θεατρικών αναπαραστάσεων, το οποίο αναπτύχθηκε από τις ελίτ και την Εκκλησία και επηρέαζε τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα, τα οποία με τη σειρά τους πρόσθεταν στοιχεία της θρησκευτικής και κοσμικής λαϊκής κουλτούρας τους, προωθώντας τα δικά τους πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα, κατορθώνοντας να ανασηματοδοτήσουν το περιεχόμενό του και να ενσωματώσουν σε αυτό την πολιτική κριτική τους.

Η ανάπτυξη των πολλών θεατρικών τύπων οφειλόταν εν πολλοίς και στις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες. Για τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα η συμμετοχή στα κοσμικά και θρησκευτικά θεατρικά δρώμενα υπήρξε μια επιπρόσθετη στρατηγική επιβίωσης και βελτίωσης των συνθηκών της εργασίας και της σκληρής καθημερινότητας. Οι κρίσεις του δέκατου τέταρτου αιώνα και οι τρόποι αντιμετώπισής τους από τις αστικές ολιγαρχίες και το αγγλικό στέμμα επηρέασαν βαθύτατα την αγγλική κοινωνία, φέρνοντας στο προσκήνιο κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα, που απασχολούσαν όλους τους υπηκόους ακόμα και αν η θέση τους δεν καταγράφτηκε ποτέ στις επίσημες αστικές και δικαστικές αναφορές.

Ωστόσο, μέσα από τις πηγές για το θέατρο και τα κοσμικά τελετουργικά αποκαλύπτεται η έντονη κατάσταση στο εσωτερικό των πόλεων με πρωταγωνιστές τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Η αδυναμία έκφρασης πολιτικού λόγου, η

⁶⁵⁰BHO: *Letter Book H*, Col/AD/01/008, σ. 1059.

οικονομική δυσχέρεια και ο συστηματικός αποκλεισμός τους από τα αστικά συμβούλια δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την οργάνωση της αντίστασης στους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς. Χωρίς να αμφισβητούν τη σπουδαιότητα της μοναρχίας και την ανάγκη διατήρησης της τάξης στη μεσαιωνική πόλη, οι ελεύθεροι της Αγγλίας πέτυχαν μέσα από το θέατρο να αναδείξουν τις προβληματικές εργασιακές τους σχέσεις και να εγείρουν προβληματισμούς σχετικά με το εργασιακό και πολιτικό μέλλον τους. Το μεσαιωνικό θέατρο και η πολιτική εργαλειοποίησή του από τον κόσμο της εργασίας, τα μέλη της αριστοκρατίας και τον κλήρο ήταν καταλυτικές στην ανάδειξη των τριών πλεγμάτων εξουσίας, τα οποία ήταν ανταγωνιστικά μεταξύ τους και ταυτόχρονα απολύτως αλληλοεξαρτώμενα. Η σύγκρουση του κόσμου της εργασίας και των εργοδοτών, η διαμάχη των αστών με τις ελίτ που διοικούσαν τις πόλεις και η αντιπαράθεση των υπηκόων με το αγγλικό στέμμα αποκρυσταλλώθηκε μέσα από το θρησκευτικό και λαϊκό θέατρο αποκαλύπτοντας τις διεργασίες που συντέλεσαν στη συγκρότηση της ταυτότητας του καλού αστού, χριστιανού και υπηκόου.

Μέσα από το θέατρο, τις κοσμικές λιτανείες και τα θρησκευτικά τελετουργικά γίνεται σαφές ότι στις μεσαιωνικές πόλεις δεν πρωταγωνιστούσε μια μικρή μειοψηφία εμπόρων και αριστοκρατών, η οποία επιχειρούσε με οποιοδήποτε κόστος να διατηρήσει την παγιωμένη κοινωνική ιεραρχία, αλλά μια δυναμική πλειοψηφία των αστών, που άλλες φορές με τη σύγκρουση και την εξέγερση και άλλες φορές με τη δημόσια δήλωση υποταγής στον βασιλιά, διεκδικούσε το δικαίωμα της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ανέλιξης, επιδιώκοντας τη συμμετοχή όλων των μελών των πόλεων, για να αναθεωρήσουν, να συζητήσουν και να προωθήσουν μια νέα εργασιακή και αστική ταυτότητα, η οποία εδραζόταν περισσότερο στην κοινωνική θέση, στην πολιτική ισχύ και στην οικονομική δύναμη και λιγότερο στη θρησκευτική πίστη.

Σε ένα χρονικό διάστημα από την εξασθένηση των φεουδαρχικών σχέσεων μέχρι την ισχυροποίηση των εθνικών μοναρχιών, οι άγγλοι υπήκοοι, αστοί, χριστιανοί και εργαζόμενοι χρησιμοποίησαν όλες τις εκφάνσεις της μεσαιωνικής λαϊκής κουλτούρας για να αναδείξουν στην πόλη και στη συντεχνία τη σημασία της εργασίας, την αναγκαιότητα της πολιτικής εμπλοκής τους και την πρόθεση τους να εξεταστούν από την αρχή οι κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις και τα οικονομικά δικαιώματα κάθε κοινωνικής ομάδας. Το θέατρο του ύστερου Μεσαίωνα και οι πηγές

που αναφέρονται σε αυτό προσφέρουν πολλά και νέα στοιχεία για τη μελέτη των μεσαιωνικών αστικών πλεγμάτων εξουσίας και ανοίγουν έναν ακόμη δρόμο στη σύγχρονη έρευνα για τη μελέτη της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας της Μεσαιωνικής Ευρώπης.

Παράρτημα Ι

Στον πίνακα περιλαμβάνονται οι ημερομηνίες των σημαντικότερων εορτών που πραγματοποιούνταν σε ετήσια βάση στις αγγλικές αστικές κοινότητες και αναφέρονται στην παρούσα εργασία. Οι ημερομηνίες των συγκεκριμένων εορτών βασίζονται στις αρχειακές συλλογές *REED, Records of Close Rolls, Records of Patent Rolls και Parliament Rolls of Medieval England*. Για τις κινητές εορτές βλ: C.R. Cheney (επιμ.), *A Handbook of Dates for Students of British History*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2000, σ. 63-93.

Άγιοι Πάντες (All Saints, All Hallows)	1 Νοεμβρίου
Ημέρα της Αναλήψεως (Holy Thursday)	Πέμπτη 40 μέρες μετά το Πάσχα
Καθαρά Τετάρτη (Ash Wednesday)	πρώτη Τετάρτη της Σαρακοστής
Carling (Careing) Sunday	πέμπτη Κυριακή της Σαρακοστής
Χριστούγεννα	25 Δεκεμβρίου
Γιορτή των τρελών (Feast of Fools)	1 Ιανουαρίου
Corpus Christi	Πέμπτη μετά την Trinity Sunday, 8η Κυριακή μετά το Πάσχα
Πάσχα (Resurrection)	Κυριακή μετά την 21 Μαρτίου
Θεοφάνεια και εορτασμός 12 ^{ης} ημέρας	6 Ιανουαρίου
Παχιά Τρίτη (Shrove Tuesday)	Τρίτη πριν την Ash Wednesday
Good Friday	Παρασκευή πριν το Πάσχα
Exaltation of Holy Cross,	14 Σεπτεμβρίου
Childermas	28 Δεκεμβρίου
May Day	1 Μαΐου
Midlent Sunday	Τέταρτη Κυριακή της Σαρακοστής
Sapientia	16 Δεκεμβρίου
Holy Spirit, Whit Sunday	Κυριακή, 50 μέρες μετά το Πάσχα
Plough Day, Plough Monday	Δευτέρα μετά την 6 ^η Ιανουαρίου
Rogation Days	Δευτέρα-Τετάρτη πριν την εορτή της αναλήψεως
Εορτή:	
Αγίου Ανδρέα	30 Νοεμβρίου
Αγίας Άννας	26 Ιουλίου
Αγίου Βαρθολομαίου	24 Αυγούστου
St Hugh	6 ή 7 Οκτωβρίου
Αγίου Ιακώβου	25 Ιουλίου
St Laurence	10 Αυγούστου
Αγίου Λουκά	18 Οκτωβρίου

Αγίου Μαρτίνου
Lady Day
Candlemas
St Mary Magdalene
Αγίου Ματθαίου
St Matthias
Michaelmas
St Oswald
Αγίου Πέτρου
αποστόλων
Αγίου Φιλίππου
Αγίου Στεφάνου
St Swithun,
Sunday in Carniprivium
Trinity Sunday
Whitsun Monday

11 Νοεμβρίου
25 Μαρτίου
2 Φεβρουαρίου
22 Ιουλίου
21 Σεπτεμβρίου
24 Φεβρουαρίου
29 Σεπτεμβρίου
5 Αυγούστου
1 Αυγούστου
29 Ιουνίου
1 Μαΐου
26 Δεκεμβρίου
15 Ιουλίου
Κυριακή πριν την Ash Wednesday
Κυριακή μετά την Πεντηκοστή
Δευτέρα μετά την Πεντηκοστή

Παράρτημα II

Χρονολόγιο

800	Στέψη του Καρλομάγνου
821-35	Σύνθεση του <i>Liber Officialis</i> από τον Αμαλάριο του Metz
826	Η Ρώμη καταδικάζει τους χορούς, το τραγούδι και τη μίμηση με παπική βούλα
910	Ίδρυση του αβαείου του Κλουνύ και έναρξη μιας προσπάθειας δραματοποίησης των βιβλικών θεμάτων
920-50	Πρώτη σύνθεση του <i>Quem queritis</i> ως μέρος της λατινικής λειτουργίας
935-1002	Σύνθεση των έργων της Hrotswitha του Gandersheim
965-75	Παρουσίαση του <i>Regularis Concordia</i> στους Άγγλους
1000-1100	Σύνθεση και ανάπτυξη λειτουργικού δράματος
1079-1142	Δράση του Πέτρου Αβελάρδου: νέα πολιτικά μηνύματα στη μεσαιωνική λογισύνη
1115-1180	Ιωάννης του Salisbury: αγγλική πολιτική συγκρότηση
1159	Σύνθεση του <i>Polycraticus</i> από τον Ιωάννη του Salisbury
1170	Δολοφονία του Thomas Becket
1205	Σύνθεση του <i>Le Jeu de Saint Nicolas</i> από τον Jean Bodel στην Arras
1264	Θεσμοθέτηση του <i>Corpus Christi</i> από τον πάπα Ουρβανό Δ΄ με παπική βούλα <i>Transiturus de hoc Mundo</i>
1265-74	<i>Summa theologiae</i> του Θωμά Ακινάτη
1272	Άνοδος του Ριχάρδου Α΄ στον αγγλικό θρόνο
1283	<i>Le Jeu de Robin aet Marion</i> , σύνθεση της πρώτης παστορέλας του Adam de la Halle
1291	Κοσμική παρέλαση για τη νίκη του Εδουάρδου Α΄ στο Falkirk
1299	Κοσμικά δρώμενα για τον γάμο του Εδουάρδου Α΄
1309-77	Αιχμαλωσία της Αβινιόν

1313	Κοσμικές παρελάσεις για τον Εδουάρδο Β΄ από τον Φίλιππο Ωραίο
1328-84	Δράση του John Wycliffe: οι Άγγλοι γνωρίζουν τους Λολλάρδους
1347-50	Έλευση της πανώλης
1360	Σύνθεση της <i>Summa Praedicatorum</i> από τον John Bromyard
1376	Πρώτη παρέλαση στην Υόρκη
1377	Εορτασμοί στο Kennington για τον Ριχάρδο Β΄
1381	Εξέγερση των αγροτών
1388-9	Ίδρυση της αδελφότητας <i>Pater Noster</i> στην Υόρκη
1392	Θεατρικό κύκλος και παρελάσεις στο Coventry
1400-1425	Σύνθεση του <i>Castle of Perseverance</i>
1415	<i>Ordo Paginarum ludi Corporis Christi</i> στην Υόρκη για την επιστροφή του Ερρίκου Δ΄ από το Agincourt
1425-30	Γράφονται και παρουσιάζονται στην αγγλική αυλή έργα του John Lydgate
1450	Εξέγερση του Jack Cade
1455	Έναρξη του πολέμου των Ρόδων
1462	Έναρξη του κύκλου του Chester
1465-70	Σύνθεση του ηθικοπλαστικού έργου <i>Mankind</i>
Περ.1475	Κύκλος του N-Town (χειρόγραφο)
1509	Τέλος της βασιλείας του Ερρίκου Ζ΄

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενείς πηγές

REED: York, Alexandra Johnston & Margaret Rogerson (επιμ.), 2.τ., Τορόντο, University of Toronto Press, 1979.

REED: Chester, Lawrence Clopper (επιμ.), Τορόντο, University of Toronto Press & Manchester University Press, 1979.

REED: Coventry, R.W. Ingram (επιμ.), Τορόντο, University of Toronto Press & Manchester University Press, 1981.

REED: Norwich, David Galloway (επιμ.), Τορόντο, University of Toronto Press, 1984.

REED: Devon, John Wasson (επιμ.), Τορόντο, University of Toronto Press, 1986.

REED: Sussex, Cameron Louis (επιμ.), Τορόντο, University of Toronto Press, 2000.

REED: Kent: Diocese of Canterbury, James Gibson (επιμ.), 3.τ., Τορόντο, University of Toronto Press & The British Library, 2002.

REED: Cheshire (including Chester), Elizabeth Baldwin, Lawrence Clopper & David Mills (επιμ.), 2.τ., Τορόντο, University of Toronto Press & British Library, 2007.

REED: Lincolnshire, James Stokes (επιμ.), 2.τ., Τορόντο, University of Toronto Press & The British Library, 2009.

«*A Calendar of the Lancashire Assize Rolls Preserved in the Public Records Office*», John Parker (επιμ.), 2.τ., Λονδίνο, The Record Society, 1904.

«*A Survey of London by John Stow, Reprinted from the Text of 1603*», Charles Lethbridge Kingsford (επιμ.), 2.τ., Οξφόρδη, Clarendon Press, 1908.

«*Calendar of the Plea and Memoranda Rolls of the City of London*» τ.1, 1323-1364, A.H. Thomas (επιμ.), Λονδίνο, 1926, [*British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol1/vii-xxxvi>].

«*Calendar of Wills Proved and Enrolled in the Court of Husting, London, A.D. 1258-1688*», Reginald Sharpe (επιμ.), 1.τ., Λονδίνο, *Archives of the Corporation of the City of London*, 1910.

«*Calendar of Early Mayor's Court Rolls: 1298-1307*», A.H. Thomas (επιμ.), Λονδίνο, 1924, [*British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/no-series/mayor-court-rolls/1298-1307/vii-xxvii>].

«*Calendar of the patent rolls preserved in the Public record office, prepared under the superintendence of the deputy keeper of the records*» Λονδίνο, Public Records Office, 1891-1896.

«*Calendar of the close rolls preserved in the Public Record Office, Prepared under the superintendence of the Deputy Keeper of the Records*», Λονδίνο, H.M. Stationery Office, 1896-1913.

«*Chronicles of the Mayors and Sheriffs of London, A.D. 1188 to A.D. 1274*», H.T.Riley (επιμ.), Λονδίνο, Trübner and Paternoster Row, 1863.

Courtenay Reg. William, *Register of Archbishop William Courtenay of Canterbury*, Λονδίνο, Lambeth Palace Library, 1381-1396, φ. 337.

«*Extracts from the Municipal Records of the City of York, during the Reigns of Edward IV, Edward V and Richard III with notes illustrative and explanatory, and an appendix, containing some account of the celebration of the Corpus Christi festival at York in the fourteenth, fifteenth, and sixteenth centuries*», Davies Robert (μτφρ.), Λονδίνο, Public Records Office, 1843.

«*London Possessory Assizes: A Calendar*», Helena Chew (επιμ.), Λονδίνο, 1965, [*British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/london-record-soc/vol1>].

«*Memorials of London and London Life in the 13th, 14th and 15th Centuries*», H. T. Riley (επιμ.), Λονδίνο, 1868, [*British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/no-series/memorials-london-life/pp660-669>].

«*Of Shrifte and Penance*», Bitterling, K. (επιμ.), *Middle English Texts*, 29, Χαϊδελβέργη, Universitatsverlag C. Winter, 1998.

«*Parliament Rolls of Medieval England*», Chris Given-Wilson, Paul Brand, Seymour Phillips, Mark Ormrod, Geoffrey Martin, Anne Curry και Rosemary Horrox (επιμ.), Λονδίνο, 2005, [*British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/no-series/parliament-rolls-medieval/information>].

«*Register of the Freemen of the City of York from the City Records*», Collins Francis (επιμ.), Λονδίνο, Surtees Society, 1897.

«*The Life and Extraordinary Adventures of Sir William Courtenay: Knight of Malta, Alias John Nichols Tom, Formerly Spirit Merchant and Maltster, of Truro in Cornwall: Being a Correct Detail of All the Incidents of His Extraordinary Life, from His Infancy to the Dreadful Battle at Bossenden Wood ... Concluding with an Accurate Account of the Trial of the Rioters at the Maidstone Assizes*», Hunt James (επιμ.), Χάρβαρντ, Harvard University Library, 1838.

«*The Statutes at Large, from Magna Charta to the End of the reign of King George the Third, The Statutes of the Realm: Printed by Command of His Majesty King George the Third, in Pursuance of an Address of the House of Commons of Great Britain. From Original Records and Authentic Manuscripts*», Λονδίνο, Public Records Office, τ.3, 1817.

«*Testamenta Eboracensia or Wills Registered at York Illustrative of the History, Manners, Language, Statistics &c., of the Province of York, from the Year MCCC. Downwards*», Baker, Lewis (επιμ.), Λονδίνο, Surtees Society IV, Λονδίνο, 1836.

Allison K. J. (επιμ.), *A History of the County of York East Riding: the Borough and Liberties of Beverley*, 6.τ., Λονδίνο, 1989, [*British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/vch/yorks/east/vol6/pp42-49>].

Charles d' Orléans, *En la forêt de longue attente: et autres poèmes*, τ. 365, Collection Poésie Gallimard, 2001.

Coulton G. (επιμ.), *Social Life in Britain from the Conquest to the Reformation*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1918.

Langland William, *The Vision of Piers Plowman: A Complete Edition of the B-Text*, Schmidt, A.V.C. (μτφρ. & επιμ.), Οξφόρδη, Oxford University Press, 1992.

Maidstone Richard, *Concordia, facta inter regem et cives Londonie*, D.R. Carlson (επιμ.), A.G. Rigg (μτφρ.), Kalamazoo, 2003.

Page William (επιμ.), *A History of the County of Lincoln: 2.τ.*, Λονδίνο, 1906, [*British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/vch/lincs/vol2/pp170-171>].

Shakespeare William, *The Tragedy of King Richard II*, W.G. Clark & W.A. Wright (επιμ.), Οξφόρδη, Clarendon Press, 1871.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία

Allmand C., *The Hundred Years War: England and France at War c.1300-1450*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1989.

Almond R. & Pollard A.J., “The Yeomanry of Robin Hood and Social Terminology in Fifteenth Century England”, *Past and Present*, 170, (2001), σ. 52-77.

Anglo S., *Spectacle, Pageantry, and Early Tudor Policy*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1969.

Armstrong A. & Quainton M. (επιμ.), *Book and Text in France, 1400–1600: Poetry on the Page*, Λονδίνο, Ashgate, 2007.

Arnold J. & Katherine J. (επιμ.), *A Companion to The Book of Margery Kempe*, Κέμπριτζ, Brewer, 2004.

Ashdown-Hill J., *The Dublin King: The True Story of Edward, Earl of Warwick, Lambert Simnell and the Princes in the Tower*, Λονδίνο, History Press Limited, 2017.

Ashley K., “Sponsorship, Reflexivity, and Resistance: Cultural Readings of the York Cycle Plays,” στο Ashley K. (επιμ.), *The Performance of Middle English Culture*, Κέμπριτζ, Brewer, 1998, σ. 9-24.

_____ (επιμ.), *The Performance of Middle English Culture*, Κέμπριτζ, Brewer, 1998.

_____ & Necastro G. (επιμ.), *Mankind*, Λονδίνο, Middle English Texts, 2010.

_____, “Two Studies of the York Corpus Christi Play”, *Leeds SE*, 6 (1972), σ. 63-111.

Astell A.W., *Political Allegory in Late Medieval England*, Λονδίνο, Cornell University Press, 1999.

Aston M., “Corpus Christi and Corpus Regni: Heresy and the Peasants’ Revolt”, *Past & Present*, 143, (1994), σ. 3–47.

_____, *Lollards and Reformers: Images and Literacy in Late Medieval Religion*, Λονδίνο, A&C Black, 1984.

Aston T.H. & Philpin C. (επιμ.), *The Brenner Debate*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1985.

Attreed L., “Arbitration and the Growth of Urban Liberties in Late Medieval England”, *Journal of British Studies*, 31, (1992), σ. 205-235.

_____, “Urban Identity in Medieval English Towns”, *The Journal of Interdisciplinary History*, 32, (2002), σ. 571-592.

Aubailly J. (επιμ.), *Le théâtre et la cité dans L'Europe médiévale: Actes Du Vème, Colloque Internationale de la Société Internationale Pour L'étude Du Théâtre Médiéval*, Παρίσι, Perpignan, 1986.

_____, *Deux Jeux de Carnaval de la Fin Du Moyen Âge: La Bataille de Saint Pensard Á L'encontre de Caresme Et Le Testament de Carmentrant*, Γενεύη, Librairie Droz, 1977.

Bailey M. & Hatcher J. (επιμ.), *Modelling the Middle Ages: The History and Theory of England's Economic Development*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2001.

_____, “Welfare in England, 1290-1348”, *EHR*, 51, (1998), σ. 223-251.

Bainbridge V., *Gilds in the Medieval Countryside: Social and Religious Change in Cambridgeshire, c.1350–1558*, Λονδίνο, Woodbridge, 1996.

Baker R.L., “The Establishment of the English Wool Staple in 1313”, *Speculum*, 31, (1956), σ. 444-453.

Bakhtin M., *Rabelais and his World*, Ιντιάνα, Indiana University Press, 1984.

Barber R., *Edward, Prince of Wales and Aquitaine: A Biography of the Black Prince*, Λονδίνο, Boydell Press, 1996.

Barber C.L., *Shakespeare's Festive Comedy: A Study of Dramatic Form and its Relation to Social Custom*, Νέα Υόρκη, Meridian Books, 1963.

Barrie R. & Smith D., *The Merchant Taylors of York: A Dobson History of the Crafts and Company from the Fourteenth to the Twentieth Century*, Υόρκη, Borthwick Publications, 2006.

Barker J., *The Tournament in England, 1100-1400*, Λονδίνο, Boydell Press, 2003.

_____, *1381: The Year of the Peasants' Revolt*, Χάρβαρντ, Harvard University Press, 2014.

Barron C. & Stratford J. (επιμ.), *The Church and Learning in Later Medieval Society: Essays in Honor of R.B. Dobson*, Λονδίνο, Donington Lincs, 2002.

Bohna M., “Armed Force and Civic Legitimacy in Jack Cades Revolt, 1450”, *EHR*, 118, (2003), σ. 563-582.

_____, “The Quarrel of Richard II with London 1392-1397” στο F.R. Du Boulay & Barron C. (επιμ.), *The Reign of Richard II: Essays in Honour of May McKisack*, Λονδίνο, Athlone Press, 1971.

Beadle R., *The Cambridge Companion to Medieval English Theatre*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1994.

_____ (επιμ.), *The York Plays*, Λονδίνο, Edward Arnold, 1982.

_____ & King P. (επιμ.), *York Mystery Plays: A Selection in Modern Spelling*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1995.

_____ & Peter M., *The York Play, A Facsimile of British Library MS Additional 35290*, Λιντς, University of Leeds, 1983.

Beckwith S., *Signifying God: Social Relation and Symbolic Act in the York Corpus Christi Plays*, Σικάγο, University of Chicago Press, 2001.

Beer B.L., *Rebellion and Riot: Popular Disorder in England During the Reign of Edward VI*, Κεντ, Kent State University Press, 2005.

Bély L., *La Société des Princes*, Παρίσι, Fayard, 1999.

Bennett M.J., *Community, Class and Careerism: Cheshire and Lancashire Society in the Age of Sir Gawain and the Green Knight*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1983.

_____, “Military Masculinity in England and Northern France c.1050-c.1225”, στο Hadley D.M. (επιμ.), *Masculinity in Medieval Europe*, Λονδίνο, Longman, 1999, σ. 71-89.

Bennett J., “Conviviality and Charity on Medieval and Early Modern England”, *Past and Present*, 134, (1992), σ. 19-41.

Bentley M. (επιμ.), *Companion to Historiography*, Λονδίνο, Routledge, 1997.

Beresford M., *History on the Ground*, Λονδίνο, Routledge, 2016.

Berek P., “‘Follow the Money’: Sex, Murder, Print and Domestic Tragedy”, *Medieval and Renaissance Drama in England*, 21, (2008), σ. 170-88.

- Bergeron D., *English Civic Pageantry, 1558-1642*, Λονδίνο, Edward Arnold, 1971.
- Berkhofer R. & Cooper A. (επιμ.), *The Experience of Power in Medieval Europe, 950–1350*, Λονδίνο, Routledge, 2005.
- Bevington D.M., *From Mankind to Marlowe* Κέμπριτζ, Harvard University Press, 1962.
- Birrell J., “Common Rights in the Medieval Forest: Disputes and Conflicts in the Thirteenth Century”, *Past and Present*, 117, (1987), σ. 22-49.
- Birge-Vitz E., Freeman-Regalado N. & Lawrence M. (επιμ.), *Performing Medieval Narrative*, Λονδίνο, Brewer, 2005.
- Bisson T., “Celebration and Persuasion: Reflections on the Cultural Evolution of Medieval Consultation”, *Legislative Studies Quarterly*, 7, (1982), σ. 181-204.
- Black A., *Guild and State: European Political Thought from the Twelfth Century to the Present*, Λονδίνο, Methuen, 1984.
- Black C. & Gravestock P. (επιμ.), *Early Modern Confraternities in Europe and the Americas: International and Interdisciplinary Perspectives*, Λονδίνο, Ashgate, 2006.
- Bloch M., *French Rural History*, Berkeley, University of California Press, 1966.
- Bois G., *Crise du Féodalisme*, Παρίσι, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1981.
- _____, “Against the Neo-Malthusian Orthodoxy”, στο *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1985.
- Boone M., “Urban Space and Political Conflict in Late Medieval Flandres”, *The Journal of Interdisciplinary History*, 32, (2002), σ. 621-640.
- Booth P.H.W., *The Financial Administration of the Lordship and County of Chester, 1272-1377*, Μάντσεστερ, Chetham Society, 1981.
- Bossy J., “The Mass as a Social Institution 1200-1700”, *Past and Present*, 100, (1983), σ. 29-61.
- Bossy J., “The Counter-Reformation and the People of Catholic Europe”, *Past and Present*, 47, (1970), σ. 51–70.
- Bothwell J., Goldberg P. & Ormrod W.M. (επιμ.), *The Problem of Labour in Fourteenth-Century England*, Υόρκη, York Medieval Press, 2000.

Boulay du F.R.H., *An Age of Ambition: English Society in the Later Middle Ages*, Λονδίνο, Nelson, 1970.

_____ & Barron C. (επιμ.), *The Reign of Richard II: Essays in Honour of May McKisack*, Λονδίνο, Athlone Press, 1971.

Brenner R., “Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe” στο Aston T.H. & Philpin C. (επιμ.), *The Brenner Debate*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1985, σ. 10-63.

Bristol M., *Carnival and Theater: Plebeian Culture and the Structure of Authority in Renaissance England*, Λονδίνο, Routledge, 1985.

Britnell R.H., “Specialization of Work in England, 1100-1300”, *EHR*, New Series, 54, (2001), σ. 1-16.

Brooks F.W., *York and the Council of the North*, Υόρκη, Borthwick Publications, 1954.

Brown P., (επιμ.), *A Companion to Medieval English Literature and Culture*, Οξφόρδη, Blackwell, 2007.

Brown C., “The Rise of Literary Consciousness in Late Medieval France: Jean Lemaire de Belges and the Rhétoriqueur Tradition” *Journal of Medieval and Renaissance Studies*, 13, (1983), σ. 51-74.

Burgess C. & Duffy E. (επιμ.), *The Parish in Late Medieval England: Proceedings of the 2002 Harlaxton Symposium*, Donington, 2006.

Burke P., *Popular Culture in Early Modern Europe*, Λονδίνο, Ashgate, 1994.

_____, *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*, Λονδίνο, Reaktion Books Ltd, 2001.

Butler J., *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of Sex*, Νέα Υόρκη, Psychology Press, 1993.

Callaghan D., *Shakespeare Without Women: Representing Gender and Race on the Renaissance Stage*, Λονδίνο, Routledge, 1999.

Cams-Wilson E.M., *Medieval Merchant Venturers*, Λονδίνο, Methuen, 1954.

Carpenter S. & King P. (επιμ.), *The Materials of Early Theatre: Sources, Images, and Performance: Shifting Paradigms in Early English Drama Studies for Meg Twycross*, Λονδίνο, Routledge, 2017.

_____, “Morality-play Characters”, *Medieval English Theatre*, 5, (1983), σ. 18-28.

_____ & Twycross M., *Masks and Masking in Medieval and Early Tudor England*, Λονδίνο, Routledge, 2002.

Carpenter M.C., “Political and Geographic Space: the Geopolitics of Medieval England” στο Kūmin B. (επιμ.), *Political Space in Pre-Industrial Europe*, Λονδίνο, Ashgate Publishing, 2009.

Carroll J., “The Role of Guilt in the Formation of Modern Society 1350-1800”, *The British Journal of Sociology*, 32, (1981), σ. 459- 503.

Carroll L., “Carnival Rites as Vehicles of Protest in Renaissance Venice”, *The Sixteenth-Century Journal*, 16, (1985), σ. 487-502.

Carruthers M., *The Craft of Thought*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1998.

_____, *The Book of Memory*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1990.

Cerquiglini-Toulet J., *A New History of Medieval French Literature*, HU Press, 2011.

Chambers A., “The vicars choral of York Minster and the Tilemakers Corpus Christi Pageant”, *REED*, 1, (1977), σ. 2-9.

Chambers E.K., *The Mediaeval Stage*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1903.

Clark L., *Authority and Subversion*, Λονδίνο, Boydell Press, 2003.

Clark P. & Slack P. (επιμ.), *Crisis and Order in English Towns, 1500-1700*, Λονδίνο, Routledge, 1972.

Clark S., *State and Status: The Rise of the State and Aristocratic Power in Western Europe*, Μόντρεαλ, McGill-Queen's Press, 1995.

Clark E., “Medieval Labour Law and English Law Courts”, *American Journal of Legal History*, 27, (1983), σ. 330-353.

Clarkson L.A., *The Pre-industrial Economy of England*, Λονδίνο, Batsford, 1971.

Clopper L., *Drama, Play and Game: English Festive Culture in the Medieval and Early Modern Period*, Σικάγο, University of Chicago Press, 2011.

_____, “Lay and clerical impact on civic religious drama and ceremony”, στο Briscoe M.G., Coldwey J.C. (επιμ.), *Contexts for Early English Drama*, Bloomington, 1989, σ. 102–36.

Coffey J., *Persecution and Toleration in Protestant England, 1558-1689*, Λονδίνο, Routledge, 2000.

Cohn S. Jr., *Lust for Liberty: The Politics of Social Revolt in Medieval Europe, 1200–1425*, Χάρβαρντ, Harvard University Press, 2009.

_____, “After the Black Death: Labor Legislations and Attitudes towards Labour in Late Medieval Western Europe”, *EHR*, 60, (2007), σ. 457-485.

_____, *Popular Protest in Late Medieval English Towns*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2013.

Cole A. & Galloway A. (επιμ.), *The Cambridge Companion to Piers Plowman*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2014.

Coldiron A., *Canon, Period, and the Poetry of Charles of Orleans: Found in Translation*, Μίσιγκαν, University of Michigan Press, 2000.

Cooper H., *Shakespeare and the Medieval World*, Λονδίνο, Bloomsbury Publishing, 2014.

Cooper L.H., *Artisans and Narrative Craft in Late Medieval England*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2011.

Cooper T.P., *The Christmas Waits and Minstrels of Bygone York*, Υόρκη, 1797.

Coss P.S., “The Formation of the English Gentry”, *Past and Present*, 147, (1995), σ. 38-64.

Coulton G.R., *Social Life in Britain from the Conquest to the Reformation*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1938.

Cowell A., *At Play in the Tavern: Signs, Coins and Bodies in the Middle Ages*, Μίσιγκαν, University of Michigan Press, 1999.

Cox J., *The Devil and the Sacred in English Drama, 1350-1642*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2004.

Crary A., *Beyond Moral Judgment*, Κέμπριτζ, Harvard University Press, 2007.

Crouch D., *Piety, Fraternity and Power: Religious Gilds in Late Medieval Yorkshire, 1389–1547*, Υόρκη, Woodbridge, 2000.

_____, “Religious Gilds in Late Medieval Yorkshire, 1400-1550: a Summary”, *Medieval Life*, 9, (1998), σ. 30-2.

Craun E.D., *Lies, Slander, and Obcenity in Medieval English Literature, Pastoral Rhetoric and the Deviant Speaker*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1997.

Davenport W., *Fifteenth Century English Drama: The Early Moral Plays and their Literary Relations*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1982.

Davidson C., *Illustrations of the Stage and Acting in England to 1580*, Μίσιγκαν, Medieval Institute Publications, 1991.

Davies M.P., *The Tailors of London and their Guild, c. 1300-1500*, [διδακτορική διατριβή], Οξφόρδη, Oxford University, 1994.

_____, Barron C.M. & Prescott A. (επιμ.), *London and the Kingdom: Essays in Honour of Caroline M. Barron: Proceedings of the 2004 Harlaxton Symposium*, Donington, Shaun Tyas, 2008.

Davies N., “The Reasons of Misrule: Youth Groups and Charivaris in Sixteenth Century France”, *Past and Present*, 50, (1971), σ. 41-75.

_____, “The Meaning of the Word Interlude”, *Medieval English Theatre*, 1, (1984), σ. 5-15.

Davis N. (επιμ.), *Paston Letters and Papers of the Fifteenth Century*, 2τ., Οξφόρδη, Clarendon Press, 1971.

Davies G.R. & Denton H.J. (επιμ.), *The English Parliament in the Middle Ages*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1981.

Dawn-Hadley M. (επιμ.), *Masculinity in Medieval Europe*, Λονδίνο, Longman, 1999.

Dell J. & Klausner D., *The Chester Cycle in Context, 1555–1575: Religion, Drama, and the Impact of Change*, Λονδίνο, Routledge, 2016.

Desmet C. & Sawyer R. (επιμ.), *Shakespeare and Appropriation*, Λονδίνο, Routledge, 1999.

Dickens A.G., “Some Popular Reactions to the Edwardian Reformation in Yorkshire”, *Yorkshire Archaeological Journal*, 34, (1939), σ. 151-69.

Dimmock S., *The Origins of Capitalism in England 1400-1600*, Λάιντεν, Brill, 2014.

Dobson R., *The Peasants' Revolt of 1381*, Λονδίνο, Springer, 1983.

_____, “Craft Guilds and City: The Historical Origins of the York Mystery Plays Reassessed?” στο Knight A.E. (επιμ.), *The Stage as Mirror. Civic Theatre in Late Medieval Europe*, Κέιμπριτζ, Brewer, 1997, σ. 91-106.

_____, *The Merchant Taylors of York: A History of the Craft and Company from the 14th century to the 20th century*, Υόρκη, Borthwick Publication, 2006.

_____ & Smith D.M. (επιμ.), *The Merchant Taylors of York: A History of the Crafts and Company from the Fourteenth to the Twentieth Century*, Υόρκη, Borthwick Publications, 2006.

_____, “Admissions to the Freedom of the City of York in the Later Middle Ages”, *EHR*, 26, (1973), σ. 1-22.

Dockray K. & Fleming P. (επιμ.), *People, Places and Perspectives: Essays on Later Medieval and Early Tudor England in honour of R.A. Griffiths*, Stroud, 2005.

Dodd G., “The Calais Staple and the Parliament of May 1382”, *The English Historical Review*, 117, (2002), σ. 94-103.

Dominguez V., *Renaissance du théâtre médiéval: XIIe colloque de la Société Internationale du théâtre médiéval*, Louvain, Presses Univ. de Louvain, 2009.

Dorrell M., “The Mayor of York and the Coronation Pageant”, *Leeds Studies in English*, 5, (1971), σ. 34-45.

_____ & Johnson A., “The Doomsday Pageant of the York Mercers”, *Leeds Studies in English*, 5, (1971), σ. 29-34.

_____, “The Butchers, Saddlers, and Carpenters Pageants, Misreadings of the York Ordo”, *ELN*, 13, (1975), σ. 1-4.

Douglas A.W. & MacLean S.B. (επιμ.), *REED in Review: Essays in Celebration of the First Twenty-five Years*, Τορόντο, University of Toronto Press, 2006.

Douglas D. (επιμ.), *English Historical Documents IV, 1327-1485*, Λονδίνο, Eyre and Spottiswood, 1969.

Downing B.M., “Medieval Origins of Constitutional Government in the West”, *Theory and Society*, 18, (1989), σ. 213-247.

Dronke P., *Nine Medieval Latin Plays*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2008.

Duby G., *Rural Economy and Country Life in the Medieval West*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 1968.

_____, *The Three Orders: Feudal Society Imagined*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1980.

Duffy E., *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England c.1400–c.1580*, Λονδίνο, 1992.

Duncan-Mackie J., *The Earlier Tudors, 1485-1558*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1952.

Dunne M., *Richard FitzRalph: His Life, Times and Thought*, Λονδίνο, Four Courts Press, 2013.

Dupuy J., ‘Randonnées carnavalesques’, *Ordres et désordres: Enquête sur un nouveau paradigme*, Παρίσι, Editions du Seuil, 1982.

Durkheim E., *The Elementary Forms of the Religious Life*, Λονδίνο, Allen and Unwin, 1976.

Dutton R. (επιμ.), *The Oxford Handbook of Early Modern Theatre*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2011.

Dyer C., *Lords and Peasants in a Changing Society, The Estates of Bishopric of Worcester 680-1540*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1980.

_____, *Standards of Living in the Later Middle Ages: Social Change in England c.1200-1520*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1989.

_____, Coss P. & Wickham C. (επιμ.), *Rodney Hilton’s Middle Ages: An Exploration of Historical Themes*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2007.

Eiden H., “Norfolk, 1382: A Sequel to the Peasants' Revolt”, *EHR*, 114, (1999), σ. 370-377.

Epstein S.R., “Craft guilds in the pre-Modern Economy: a Discussion”, *EHR*, 61, (2008), σ. 155-174.

_____, “Rodney Hilton, Marxism and the Transition from Feudalism to Capitalism”, στο Dyer C., Coss P. & Wickham C. (επιμ.), *Rodney Hilton’s Middle Ages: An Exploration of Historical Themes*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2007.

Escher-Apsner M. (επιμ.), *Mittelalterliche Bruderschaften in Europäischen Städten. Funktionen, Formen, Akteure*, Φρανκφούρτη, Frankfurt am Main, 2009.

Faith, R., “The Class Struggle in Fourteenth-Century England”, στο Samuel R. (επιμ.), *People’s History and Socialist Theory*, Λονδίνο, Routledge, 1981.

Falkeid U., *The Avignon Papacy-Contested: An Intellectual History from Dante to Catherine of Siena*, Κέμπριτζ, Harvard University Press, 2017.

Farnhill K., *Guilds and the Parish Community in Late Medieval East Anglia, c.1470–1550*, Λονδίνο, Woodbridge, 2001.

Firnhaber-Baker J. & Schoenaers D. (επιμ.), *The Routledge History Handbook of Medieval Revolt*, Λονδίνο, Routledge, 2016.

Firth Green R., *A Crisis of Truth: Literature and Law in Ricardian England*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 2002.

Fleischman S., “On the Representation of History and Fiction in the Middle Ages”, *History and Theory*, 22, (1983), σ. 278-310.

Fleming P., ‘Politics and the Provincial Town: Bristol 1451-1471’, στο Dockray K. & Fleming P. (επιμ.), *People, Places and Perspectives: Essays on Later Medieval and Early Tudor England in honour of R.A. Griffiths*, Stroud, 2005, σ. 81–90.

Fletcher C., Genet J.P. & Watts J. (επιμ.), *Government and Political Life in England and France, c.1300–c.1500*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2015.

Fogel M., “Les cérémonies de l’information dans la France du XVIe au XVIIIe siècle”, *Revue d’Histoire Moderne & Contemporaine*, 37, (1990), σ. 160-162.

Ford J.A., *John Mirk’s Festial: Orthodoxy, Lollardy and the Common People in Fourteenth-century England*, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2006.

Foucault M., *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Νέα Υόρκη, Knopf Doubleday Publishing Group, 1977.

Fox J., “Charles d’Orléans, poète anglais?”, *Romania*, 86, (1965), σ. 433–62.

Fox H.S., “The Chronology of Enclosure and Economic Development in Medieval Devon”, *EHR*, 28, (1975), σ. 181-202.

Frazer M., *A Play of Dux Moraud*, Λονδίνο, Penguin, 2005.

Freedman P., “Peasant Anger in the Late Middle Ages” στο Rosenwein B. (επιμ.), *Anger’s Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca, Cornell University Press, 1998, σ. 171-188.

_____, *The Origins of Peasant Servitude in Medieval Catalonia*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1991.

_____, “The Evolution of Servile Peasants in Hungary and in Catalonia: A Comparison”, *Anuario de Estudios Medievales*, 26, (1996), σ. 909-932.

French K.L., Gibbs G. & Kümin B. (επιμ.), *The Parish in English Life, 1400–1600*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1997.

_____, *The People of the Parish: Community Life in a Late Medieval English Diocese*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2001.

Fritze R.H. & Baxter-Robison W. (επιμ.), *Historical Dictionary of Late Medieval England, 1272-1485*, Λονδίνο, Greenwood, 2002.

Galloway D. & Wasson J. (επιμ.), *Records of Plays and Players in Norfolk and Suffolk, 1300-1642*, *Malone Society Collections*, 11, Οξφόρδη, Oxford University Press for the Malone Society, 1980.

Giancarlo M., *Parliament and Literature in Late Medieval England*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2007.

Gassner J. & Quinn E. (επιμ.), *England in the Middle Ages: The Reader’s Encyclopedia in World Drama*, Λονδίνο, Courier Corporation, 2002.

Gaunt S. & Kay S. (επιμ.), *The Cambridge Companion to Medieval French Literature*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2008.

Gibson-McMurray G., *The Theatre of Devotion: East Anglian Drama and Society in the Late Middle Ages*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1989.

Girard R., *Violence and the Sacred*, Βαλτιμόρη, Johns Hopkins University Press, 1977.

Given-Wilson C., *Chronicles of the Revolution, 1397-1400: The Reign of Richard II*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1993.

Gottfried R., “Bury St. Edmunds and the Populations of Late Medieval English Towns, 1270-1530”, *Journal of British Studies*, 20, (1980), σ. 1-31.

Goldberg J., “Craft Guilds, the Corpus Christi Play and Civic Government” στο Rees-Jones S. (επιμ.), *The Government of Medieval York: Essays on Commemoration of the 1396 Royal Charter*, Υόρκη, Borthwick Institute, 1997, σ. 141-63.

_____, “Urban Identity and the Poll Taxes of 1377, 1379, and 1381”, *EHR, New Series*, 43, 1990, σ. 194-216

Goldstein L., *The Origin of Medieval Drama*, Madison, Fairleigh Dickinson University Press, 2004.

Goodman A., *The Loyal Conspiracy: The Lords Appellant Under Richard II*, Λονδίνο, Routledge, 1971.

_____ & Gillespie J. (επιμ.), *Richard II: The Art of Kingship*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1999.

Goodman J.R., *British Drama before 1660, a Critical History*, Βοστώνη, Twayne Publishers, 1991.

Grantley D., *English Dramatic Interludes, 1300–1580: A Reference Guide*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2004.

Graus F., “Social Utopias in the Middle Ages”, *Past and Present*, 38, (1967), σ. 3-19.

Guennée B. & Lehoux F. (επιμ.), *Les Entrées Royales Françaises de 1328 à 1515*, Παρίσι, Centre National de la Recherche Scientifique, 1968.

Gunn M., *The Summa Praedicatorum of John Bromyard and Its Relationship to Fourteenth Century English Christianity*, [διδακτορική διατριβή], Μόντρεαλ, Université de Montréal, 1977.

Haig C., “The Recent Historiography of the English Reformation”, *The Historical Journal*, 25, (1982), σ. 995-1007.

Haines Roy M., *King Edward II: His Life, His Reign, and Its Aftermath, 1284-1330*, Λονδίνο, McGill-Queen's Press, 2003.

Hammer C., “Anatomy of an Oligarchy: The Oxford Town Council in the 15th and

16th Century”, *Journal of British Studies*, 18, (1978), σ. 1-27.

Hamesse J. & Muraille-Samaran C. (επιμ.), *Les Travail au Moyen Âge: une approche interdisciplinaire*, Λουβαίν, Publications de l’Institut d’Etudes Médiévales, 1990.

Hanawalt B., *Ceremony and Civility: Civic Culture in Late Medieval London*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2017.

_____ & Reyerson K. (επιμ.), *City and Spectacle in Medieval Europe*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1994.

_____, “Violent Death and Early Fifteenth Century England,” *Comparative Studies in Society and History*, 18, (1976), σ. 297-320.

_____, “Keepers of the Lights: Late Medieval English Parish Gilds”, *Journal Of Medieval and Renaissance Studies*, 14, (1984), σ. 21-37.

Hanning R., “‘You Have Begun a Parlous Pleye’: the Nature and Limits of Dramatic Mimesis as a Theme in Four Middle English ‘Fall of Lucifer’ Cycle Plays” στο Davidson C. (επιμ.), *Drama in the Middle Ages*, Νέα Υόρκη, AMS Press, 1982, σ. 140-168.

Happe P., *English Mystery Plays, a Selection*, Λονδίνο, Penguin, 1975.

Harding C., *English Religious Drama*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1955.

Hardison O.B., *Christian Rite and Christian Drama in the Middle Ages*, Βαλτιμόρη, Johns Hopkins Press, 1969.

Hare J., *A Prospering Society: Wiltshire in the Later Middle Ages*, Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 2011.

Harper-Bill C., *The Pre-Reformation Church in England, 1400-1530*, Λονδίνο, Longman, 1996.

Harris-Sacks D., “The Demise of the Martyrs: the Feasts of St Clement and St Catherine in Bristol 1400-1600”, *Social History*, 11, (1986), σ. 141-69.

Harriss G., “Political Society and the Growth of the Government in Late Medieval England”, *Past and Present*, 138, (1993), σ. 28-57.

Hartrich E., “Rebellion and the Law in fifteenth-century English Towns”, στο Firnhaber-Baker J. & Schoenaers D. (επιμ.), *The Routledge History Handbook of Medieval Revolt*, Λονδίνο, Routledge, 2016.

Harvey B. & Oeppen J., “Patterns of Morbidity in Late Medieval England: a Sample from Westminster Abbey”, *EHR*, 54, (2002), σ. 215-239.

Harvey I.M.W., *Jack Cade's Rebellion of 1450*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1991.

Harvey M., *Lay Religious Life in Late Medieval Durham*, Λονδίνο, Woodbridge, 2006.

Harvey J., “Richard II and York”, στο F.R.H. Du Boulay and Caroline M. Barren (επιμ.), *The Reign of Richard II: Essays in Honour of May McKisack*, Λονδίνο, 1971, σ. 202-17.

Heal F., *Of Prelates and Princes: A Study of the Economic and Social Position of the Tudor Episcopate*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press 1970.

Hector L.C. & Harvey B.F. (επιμ.), *The Westminster Chronicle*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1982.

Heers J., *Fetes des Fous et Carnaval*, Παρίσι, Fayard 1983.

Heffernan T.J. (επιμ.), *The Popular Literature of Medieval England*, Knoxville, 1985.

Henricks T.S., *Disputed Pleasures: Sport and Society in Preindustrial England*, Λονδίνο, Greenwood, 1991.

Herrup C., “To Pluck Bright Honour from the Pale-Faced Moon: Gender and Honour in the Castlehaven Story” *Transactions of the Royal Historical Society*, 6, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1997, σ. 137-161.

Hibbert A.B., “The Origins of the Medieval Town Patriciate”, *Past and Present*, 3, (1953), σ. 15-27.

Hicks M., *Richard III as Duke of Gloucester: A Study in Character*, Υόρκη, Borthwick Publications, 1986.

Higgins S., *Medieval Theatre in the Round: The Multiple Staging of Medieval Drama in England*, Καμπερίνο, Laboratorio degli Studio Linguisti, 1994.

Higl A., *Playing the Canterbury Tales: The Continuations and Additions*, Λονδίνο, Ashgate, 2013.

Hill J., *Tudor and Stuart Lincoln*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1956.

Hillman R., *French Origins of English Tragedy*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 2013.

Hilton R.H., *Bond Men Made Free: Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381*, Λονδίνο, Methuen, 1977.

_____ & Aston T.H., *The English Rising of 1381*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1987.

_____, *English and French Towns in Feudal Society: A Comparative Study*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1992.

_____, “Small Town Society in England before the Black Death”, *Past and Present*, 105, (1984), σ. 53-78.

_____, “Medieval Market Towns and Simple Commodity Production”, *Past and Present*, 109, (1985), σ. 3-23.

_____, *Class Conflict and the Crisis of Feudalism*, Λονδίνο, Hambledon Press, 1985.

Hitchcock T. & Cohen M. (επιμ.), *English Masculinities, 1660-1800*, Λονδίνο, Routledge, 2014.

Hobsbawm E. & Ranger T. (επιμ.), *The Invention of Tradition*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1992.

Holderness B., *Pre-Industrial England, Economy and Society from 1500 to 1750*, Λονδίνο, State Mutual Book & Periodical Service, 1976.

Holmes G.A., “The “Libel of English Policy”, *EHR*, 76, (1961), σ. 193-216.

Honeyman K. & Goodman J., “Women’s Work, Gender Conflict and Labour Markets in Europe, 1500-1900”, *EHR*, 44, (1991), σ. 608-628.

Horrox R., *Fifteenth-Century Attitudes: Perceptions of Society in Late Medieval England*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1994.

Hoskin P.M., “The Accounts of the Medieval Paternoster Guild of York”, *Northern History*, 44, (2007), σ. 7-33.

Howard J. & Shershow S. (επιμ.), *Marxist Shakespeares*, Λονδίνο, Routledge, 2001.

Hoyt R., “The Coronation Oath of 1308”, *EHR*, 71, (1956), σ. 352-383.

Hudson A., *The Premature Reformation: Wycliffite Texts and Lollard History*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1988.

Huizinga J., *Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture*, Βοστώνη, Beacon Press, 1972.

Humes J.C., *Citizen Shakespeare: A Social and Political Portrait*, Νέα Υόρκη, University Press of America, 2003.

Hunt E.D., *Holy Land Pilgrimage in the Later Roman Empire*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1984.

Hutton R., “Seasonal Festivity in Late Medieval England: Some Further Reflections”, *The English Historical Review*, 120, (2005), σ. 66-79.

Ingram M., “Ridings, Rough Music and the Reform of Popular Culture in Early Modern England”, *Past and Present*, 105, (1980), σ. 79-113.

James M., “Ritual, Drama and Social Body in the Late Medieval English Towns”, *Past and Present* 98, (1983), σ. 3-29.

_____, *Society, Politics and Culture: Studies in Early Modern England*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1986.

_____, “English Politics and the Concept of Honour”, 1485-1642”, *Past and Present, Supplement*, 3, (1978), σ. 58-92.

Johnston A., “The York Cycle and the Libraries of York” στο Barron C.M. & Stratford J. (επιμ.), *The Church and Learning in Later Medieval Society: Essays in Honor of R.B. Dobson*, Donington Lincs, Shaun Tyas, 2002, σ. 355-70.

_____, “The plays of the religious guilds of York: the Creed Play and the Pater Noster Play”, *Speculum*, 50, (1975), σ. 55–90.

_____, “The guild of Corpus Christi and the Procession of Corpus Christi in York” *Mediaeval Studies*, 38, (1976), σ. 372–84.

Johnson B., *Reading Piers Plowman and The Pilgrim's Progress: Reception and the Protestant Reader*, Ιλινόις, Southern Illinois University Press, 1992.

Johnson B., *The Acts and Ordinances of the Company of Merchant Taylors in the City of York*, Υόρκη, Borthwick Publications, 1949.

Jones P.T, “Economic Organization and Policies in the Middle Ages”, *EHR*, New Series, 17, (1965), σ. 570-578.

Jones D., *Summer of Blood: The Peasants' Revolt of 1381*, Indiana, Harper Press, 2009.

Jones I. & Orgel S. (επιμ.), *The Theatre of the Stuart Court*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1973.

Jones W.R., “Rex et Ministri: English Local Government and the Crisis of 1341”, *Journal of British studies*, 13, (1973), σ. 1-20.

Justice S., *Writing and Rebellion: England in 1381*, Καλιφόρνια, University of California Press, 1994.

_____ & Fulton K. (επιμ.), *In Written Work, Languard, Labor and Authorship*, Φιλαδέλφεια, University of Philadelphia Press, 1997.

Kahrl J. (επιμ.), *Records of Plays and Players in Lincolnshire 1300-1585*, Malone Society Collections, 8, Οξφόρδη, Oxford University Press for the Malone Society, 1974.

_____, “Secular Life and Popular Piety in Medieval English Drama” στο Heffernan T. J., (επιμ.), *The Popular Literature of Medieval England*, Knoxville, 1985, σ. 85–107.

Kaeuper R., *Medieval Chivalry*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2016.

Kaner R.A., *The Management of the Mobilization of English Armies: Edward I to Edward III*, [διδακτορική διατριβή] Υόρκη, University of York, 2000.

Kantorowicz E., *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1957.

_____, “The King's Advent and the Enigmatic Panels in the Doors of Santa Sabina”, *Art Bulletin*, 26, (1944), σ. 207-31.

Kaufman A., *The Historical Literature of the Jack Cade Rebellion*, Λονδίνο, Routledge [επανέκδοση], 2016.

Keen M., *English Society in the Later Middle Ages, 1358-1500*, Λονδίνο, Penguin, 1990.

Keenan H.T., *Typology and English Medieval Literature*, Μίσιγκαν, Ams PressInc, 1992.

Kenyon N., “Labour Conditions in Essex in the Reign of Richard II” στο Carus-Wilson E.M. (επιμ.), *Essays in Economic History*, Λονδίνο, 1962, σ. 91-111.

Kermode J., *Medieval Merchants: York, Beverley and Hull in the Later Middle Ages*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2002.

_____, “Urban Decline? The Flight from Office in Late Medieval York”, *EHR*, 35, (1982), σ. 179-198.

Kightly C. & Semlyen R., *Lords of the City: The Lord Mayors of York and Their Mansion House*, Υόρκη, York City Council, 1980.

King P., *The York Mystery Cycle and the Worship of the City*, Λονδίνο, Brewer, 2006.

Kipling G., *Enter the King*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1998.

Knight A.E. (επιμ.), *The Stage as Mirror: Civic Theatre in Late Medieval Europe*, Κέμπριτζ, Brewer, 1997.

Knight J.K. (επιμ.), *Wimbledon’s Sermon ‘Redde Rationem Villicationis Tue’: A Middle English Sermon of the Fourteenth Century*, Duquesne University Press, 1967.

Knighton H., *Chronicon Henrici Knighton Vel Cnitthon, Monachi Leycestrensis*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2012.

Kocka J. (επιμ.), *Work in a Modern Society: The German Historical Experience in Comparative Perspective*, Λονδίνο, Berghahn Books, 2010.

_____ & Offe C. (επιμ.), *Geschichte und Zukunft der Arbeit*, Φρανκφούρτη, Campus, 2000.

Kolve V. A., *The Play Called Corpus Christi*, Λονδίνο, 1966.

Kowaleski M., *Local Markets and Regional Trade in Medieval Exeter*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1995.

Kroll N., “Dramatic Interaction and Conflict in the Chester Cycle “Fall of Lucifer”, *Medieval & Renaissance Drama in England*, 2, (1985), σ. 33-50.

Kümin B., *The Shaping of a Community: The Rise and Reformation of the English Parish, c.1400–1560*, Λονδίνο, Aldershot, 1996.

_____ (επιμ.), *Political Space in Pre-Industrial Europe*, Λονδίνο, Ashgate, 2009.

_____, “Medieval Churchwardens’ Accounts and Parish Government: Looking

- Beyond London and Bristol”, *EHR*, 119, (2004), σ. 87-99.
- Ladurie Le Roy E., *Carnival: A people’s Uprising at Romans, 1579-80*, Λονδίνο, Penguin, 1980.
- Lancashire A., *London Civic Theatre: City Drama and Pageantry from Roman Times to 1558*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2002.
- Lancashire I., *Dramatic Texts and Records of Britain: A Chronological Topography to 1558*, Τορόντο, Toronto University Press, 1984.
- Langdon J. & Masschaele J., “Commercial Activity and Population Growth in Medieval England”, *Past and Present*, 190, (2006), σ. 35-81.
- Lantschner P., *The Logic of Political Conflict in Medieval Cities: Italy and the Southern Low Countries 1370-1440*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2015.
- Leahy W., *Elizabethan Triumphal Processions*, Λονδίνο, Routledge, 2005.
- Le Goff J., *The Medieval Imagination*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1988.
- _____, *Time, Work and Culture in the Middle Ages*, Σικάγο, Chicago University Press, 1980.
- _____, “Le Temps du Travail dans la crise du XIV siècle”, *Moyen Age*, 69, (1963), σ. 597-613.
- Leeuwen van J. (επιμ.), *Symbolic Communication in Late Medieval Towns*, Λουβαίν, Leuven University Press, 2006.
- Leff G., *Richard Fitzralph, Commentator of the Sentences: A Study in Theological Orthodoxy*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1963.
- Lester G.A., *Three Late Medieval Morality Plays: Everyman, Mankind and Mundus et Infans: A New Mermaids Anthology*, Λονδίνο, Bloomsbury Publishing, 2014.
- Lerud T., *Memory, Images, and the English Corpus Christi Drama*, Springer, 2016.
- Lewis E., *Medieval Political Ideas*, Λονδίνο, Routledge, 1954.
- Liang Y.G. & Rodriguez J. (επιμ.), *Authority and Spectacle in Medieval and Early Modern Europe: Essays in Honor of Teofilo F. Ruiz*, Λονδίνο, Routledge, 2017.
- Liddy C., *War, Politics and Finance in Late Medieval English Towns: Bristol, York and the Crown, 1350-1400*, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2005.

_____, "Urban Enclosure Riots: Risings of the Commons in English Towns, 1480-1525," *Past & Present*, 226, (2015), σ. 41-77.

Lillie E.L. & Holger P., (επιμ.), *Liturgy and the Arts in the Middle Ages: Studies in Honour of C. Clifford Flanigan*, Museum Tusculanum Press, 1996.

Lis C., Soly H. & Lukassen J. (επιμ.), *Before the Unions: Wage Earners and Collective Action in Europe, 1300-1850, International Review of Social History Supplement 2*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1994.

_____, *Worthy Efforts: Attitudes to Work and Workers in Pre-Industrial Europe*, Λάιντεν, Brill, 2012.

Little C., *Transforming Work: Early Modern Pastoral and Late Medieval Poetry*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2013.

Lord Smail D., "Predestination and the Ethos of Disinheritance in Sixteenth-Century Calvinist Theatre", *The Sixteenth Century Journal*, 23, (1992), σ. 303-323.

Lot F. & Fawtier R. (επιμ.), *Histoire des institutions françaises au Moyen Âge*, Παρίσι, 1962.

Louise-Young A., *Vision and Audience in Medieval Drama: A Study of The Castle of Perseverance*, Λονδίνο, Springer, 2016.

Loyd T.H., *The English Wool Trade in the Middle Ages*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1977.

Lumiansky R.M. & Mills David (επιμ.), *The Chester Mystery Cycle, EETS, Supplementary Series 3*, Λονδίνο, 1974.

Mace N., *The Three Estates: A Pleasant Satire in Commendation of Virtue and in Vituperation of Vice*, Λονδίνο, Routledge, 2016.

MacCormack S., "Change and Continuity in Late Antiquity: The Ceremony of Adventus", *Historia*, 21, (1972), σ. 721-52.

Macfarlane A., *The Origins of English Individualism: The Family, Property and Social Transition*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1978.

Marchant A., *The Revolt of Owain Glyndwr in Medieval English Chronicles*, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2014.

Mate M., "The Economic and Social Roots of Medieval Popular Rebellion: Sussex in 1450-1451", *EHR, New Series*, 45, (1992), σ. 661-675.

McCabe T. & Matthew N. (επιμ.), *Gower's Vulgar Tongue: Ovid, Lay Religion, and English Poetry in the Confessio Amantis*, Boydell & Brewer, 2011.

McCaffrey W., *Exeter, 1540-1640*, Μασαχουσέτη, Cambridge University Press, 1958.

McClendon M., "A Movable Feast: St' George's Day Celebrations and Religious Change in Early Modern England", *Journal of British Studies*, 38, (1999), σ. 1-27.

McGowan M., *L'Art du ballet de cour en France 1581-1643*, Παρίσι, Centre Nationale de la Recherche Scientifique, 1963.

_____, "Les Fêtes de cour en Savoie: L'ouvre de Philippe d'Aglié", *Revue d'histoire du Théâtre*, 3, (1970), σ. 183-242.

McHardy A.K., *The Age of War and Wycliffe: Lincoln Diocese and Its Bishop in the Later Fourteenth Century*, Λινκολν, 2001.

McRee Benjamin. R., "Unity or Division? The Social Meaning of Guild Ceremony in Urban Communities", στο Hanawalt B. (επιμ.), *City and Spectacle in Medieval Europe*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1994, σ. 189-208.

_____, "Charity and Gild Solidarity in Late Medieval England", *Journal of British Studies*, 32, (1993), σ. 195-225.

McSheffrey S., "Heresy, Orthodoxy and English Vernacular Religion 1480-1525", *Past and Present*, 186, (2005), σ. 47-80.

Meredith P., *The Practicalities of Early English Performance: Manuscripts, Records, and Staging: Shifting Paradigms in Early English Drama Studies*, Λονδίνο, Routledge, 2018.

Middleton A., "Acts of Vagrancy: The C Version Autobiography and the Statute of 1388", στο Justice S. & Fulton K. (επιμ.), *In Written Work, Langland, Labor and Authorship*, Φιλαδέλφεια, University of Philadelphia Press, 1997, σ. 208-317.

Miller E., "The English Economy in the Thirteenth Century: Implications of Recent Research", *Past and Present*, 28, (1964), σ. 21-40.

_____, "The Fortunes of the English Textile Industry during the Thirteenth Century", *EHR, New Series*, 18, (1965), σ. 64-82.

Mills D., “The ‘Behold and See’ Convention in Medieval Drama”, *Medieval English Theatre* 7, (1985), σ. 4-12.

_____, *Recycling the Cycle: The City of Chester and its Whitsun Plays*, Τορόντο, Toronto University Press, 1998.

_____ & Lumiansky-Mayer R. (επιμ.), *The Chester Mystery Cycle, EETS*, 3.τ., Οξφόρδη, Oxford University Press, 1986.

Miskimin H.A., *The Economy of Early Renaissance Europe, 1300-1460*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1975.

Mollat M. & Wolf P., *The Popular Revolutions of the Late Middle Ages*, Λονδίνο, Allen & Unwin, 1973.

Monmerque J. N. & Michel F. (επιμ.), *Théâtre français au Moyen Age*, Παρίσι, 1842.

Montrose L., *The Purpose of Playing: Shakespeare and the Cultural Politics of the Elizabethan Theatre*, Σικάγο, Chicago University Press, 1996.

Morse R., Cooper H. & Holland P. (επιμ.), *Medieval Shakespeare: Past and Presents*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2013.

Muir E., *Ritual in Early Modern Europe*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1997.

Mulryne J.R., Aliverti M. & Testaverde A. (επιμ.), *Ceremonial Entries in Early Modern Europe: The Iconography of Power*, Λονδίνο, Routledge, 2016.

Nelson A. & Taylor J. (επιμ.) *Medieval English Drama: Essays Critical and Contextual*, Σικάγο, Chicago University Press, 1972.

_____, *The Medieval English Stage: Corpus Christi Pageants and Plays*, Σικάγο, Chicago University Press, 1974.

New E., ‘Fraternities in English cathedrals in the medieval period’, στο Thornton T. (επιμ.), *Social Attitudes and Political Structures in the Fifteenth Century*, Stroud, 2000, σ. 33–51.

Newlin J.T., *Richard II: Critical Essays*, Μίσιγκαν, Garland, 1984.

Nicholas D., *Town and Countryside: Social, Economic and Political Tensions in fourteenth Century Flandres*, Βρυξέλλες, De Tempel, 1971.

Nightingale P., “Capitalsits, Crafts and Constitutional Change in Late Fourteenth Century London”, *Past and Present*, 124, (1989), σ. 3-35.

_____, “Knights and Merchants: Trade, Politics and the Gentry on Late Medieval England”, *Past and Present*, 169, (2000), σ. 36-62.

_____, “The Lay Subsidies and the Distribution of Wealth in Medieval England 1275-1334”, *EHR*, 57, (2004), σ. 1-32.

Norland H., *Drama in Early Tudor Britain 1485-1558*, Λίνκολν, University of Nebraska Press, 1995.

Norton M., *Liturgical Drama and the Reimagining of Medieval Theater*, Μίσιγκαν, Medieval Institute Publications, 2017.

O'Connell M., *The Idolatrous Eye: Iconoclasm and Theater in Early-Modern England*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2000.

Oman C., *The Great Revolt of 1381*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1969.

Orgel S. (επιμ.), *The Renaissance Imagination*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1975.

_____, *The Jonsonian Masque*, Μασαχουσέτη, Cambridge University Press, 1965.

_____, *The Illusion of Power: Political Theater in the English Renaissance*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1975.

Ormrod W.M., “The English Crown and the Customs”, *EHR*, 40, (1987), σ. 27-40.

_____, “The politics of Pestilence: Government in England after the Black Death” στο Ormrod M. & Lindley P. (επιμ.), *The Black Death in England*, Στάνφορντ, Paul Watkins, 1996, σ. 147-181.

_____, “The Peasants' Revolt and the Government of England”, *Journal of British Studies*, 29, (1990), σ. 1-30.

_____ & Lindley, P. (επιμ.), *The Black Death in England*, Στάνφορντ, Paul Watkins, 1996.

_____, “Edward III and his Family”, *Journal of British Studies*, 26, (1987), σ. 398-422

Owst G.R., *Literature and Pulpit in Medieval England*, Οξφόρδη, Blackwell, 1961.

Palliser D. (επιμ.), *The Cambridge Urban History of Britain*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2000.

_____, *Medieval York: 600-1540*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2014.

_____, “Richard III and York” στο Horrox R. (επιμ.), *Richard III and the North*, Hull, 1986, σ. 51-81.

Patten J., “Urban Occupations in Pre-Industrial England”, *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 2, (1977), σ. 296-313.

Pendleton T. (επιμ.), *William Shakespeare, The Tragedy of King Richard the Second*, Λονδίνο, Hackett Publishing, 2012.

Penn S., “Wages and Earnings in Late Medieval England: Evidence from the Enforcement of Labour Laws”, *EHR, New Series*, 43, (1990), σ. 356-376.

Pirenne H., *Medieval Cities: The Origins and the Revival of Trade*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1969.

Platts G., *Land and People in Medieval Lincolnshire*, Λίνκολν, Society for Lincolnshire History and Archaeology, 1985.

Poplawski P., *English Literature in Context*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2017.

Postan M., *The Cambridge Economic History of Europe: Agrarian Life of the Middle Ages*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1966.

Power E., *The Wool Trade in English Medieval Theory*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1941.

Prestwich M., *Edward I*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1988.

Powell J. & Gilbert T., “Performativity and helping professions: social theory, power and practice”, *International Journal of Social Welfare*, 16, (2007), σ. 193–201.

Putnam B., *The Enforcement of the Statutes of Labourers During the First Decade After the Black Death, 1349-1359*, University Press of the Pacific, 1908.

Pythian-Adams C., "Ceremony and the Citizen: The Communal Year at Coventry, 1450-1550," στο Clark P. & Slack P. (επιμ.), *Crisis and Order in English Towns, 1500-1700*, Λονδίνο, Routledge & Kegan Paul, 1972, σ. 57-85.

Razi Z., *Life, Marriage and Death on a Medieval Parish: Economy, Society and Demography in Halesowen, 1270-1400*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1980.

Redmond J. (επιμ.), *In Themes of Drama 9: The Theatrical Space*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1987.

Redstone V.B., *Social Condition of England during the Wars of the Roses*, Λονδίνο, Royal Historical Society, 1902.

Rees-Jones S. (επιμ.), *The Government of Medieval York: Essays on Commemoration of the 1396 Royal Charter*, Υόρκη, Borthwick Institute, 1997.

_____, *York: The Making of a City 1068-1350*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2013.

Reinburg V., “Liturgy and Laity in Late Medieval and Reformation France”, *The Sixteenth Century Journal*, 23, (1992), σ. 526-547.

Rickard P., *Britain in Medieval French Literature*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1956.

Rigby S., *Chaucer in Context: Society, Allegory and Gender*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1996.

_____, “English Society in the Later Middle Ages: Deference, Ambition and Conflict” στο Brown P. (επιμ.), *A Companion to Medieval English Literature and Culture c.1350-c.1500*, Οξφόρδη, Blackwell, 2007, σ. 25-40.

_____, “Chaucer and the Economic and Social Consequences of the Plague” στο Newman F. (επιμ.), *Social Unrest in the Late Middle Ages*, Νέα Υόρκη, Medieval and Renaissance Texts and Studies, 39, (1986), σ. 49-74.

_____, “Boston and Grimsby in the Middle Ages: An Administrative Contrast”, *Journal of Medieval History*, 10, (1984), σ. 51-66.

_____, “Marxist Historiography” στο Bentley M. (επιμ.), *Companion to Historiography*, Λονδίνο, Routledge, 1997, σ. 889-928.

Robertson D., “The Doctrine of Charity on Medieval Literary Gardens: A Topographical Approach through Symbolism and Allegory”, *Speculum*, 26, (1951), σ. 24-49.

Robertson K. & Uebel M. (επιμ.), *The Middle Ages at Work*, Νέα Υόρκη, Palgrave, 2004.

_____, *The Laborer's Two Bodies: Literary and Legal Productions in Britain, 1350-1500*, Νέα Υόρκη, Palgrave Macmillan, 2006.

Roest B., *Franciscan Learning, Preaching and Mission c. 1220-1650*, Λάιντεν, Brill, 2014.

Rogerson M., *The York Mystery Plays: Performance in the City*, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2011.

Roper L. (επιμ.), *Religion and Culture in Germany (1400-1800)*, Λάιντεν, Brill, 2001.

Rosenwein B. (επιμ.), *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca, Cornell University Press, 1998.

Roskell-Smith J., *Parliament and Politics in Late Medieval England*, Λονδίνο, Hambleton Press, 1981.

Rosser G., "Craft Guilds and the Negotiation of Work in the Medieval Town", *Past and Present*, 154, (1997), σ. 3-31.

_____, "Going to the Fraternity Feast: Commensality and Social Relations in Late Medieval England", *Journal of British Studies*, 33, (1994), σ. 430-446.

_____, "Workers Associations in English Medieval Towns" στο Sosson Jean-Pierre (επιμ.), *Les métiers au Moyen Âge*, Λουβαίν, Louvain-la-Neuve, 1994, σ. 283-305.

_____, "Solidarités et changement social: les fraternités urbaines anglaises à la fin du Moyen Age", *Annales-Economies, Sociétés, Civilisations*, 48, (1993), σ. 1127-43.

_____, "Parochial Conformity and Voluntary Religion in late-medieval England", *Transactions of the Royal Historical Society*, 6th series, 1, (1991), σ. 173-89.

_____, "Communities of Parish and Guild in the late Middle Ages", στο Wright S. (επιμ.), *Parish, Church and People: Local Studies in Lay Religion 1350-1750*, Λονδίνο, 1988, σ. 29-55

_____, “Myth, Image and Social Process in the English Medieval Town”, *Urban History*, 23, (1996), σ. 5–25.

Rossiter A., *English Drama from Early Times to Elizabethans*, Λονδίνο, Hutchinson University Library, 1955.

Rubin M., *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1991.

_____, “Corpus Christi Fraternities and Late Medieval Piety”, στο Sheils W. J. & Wood D. (επιμ.), *Voluntary Religion*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1986, σ. 97–109.

Ruiz T., *A King Travels: Festive Traditions in Late Medieval and Early Modern Spain*, Πρίνστον, Princeton University Press, 2012.

Runnalls G., “Mystère représentation théâtrale: histoire d’un mot”, *Revue de Linguistique Romance*, 64, (2000), σ. 321–45.

Saul N. (επιμ.), *Fourteenth Century England V*, Λονδίνο, Woodbridge, 2008.

Seaton J., “Source of Order or Sovereign Lord: God and the Pattern of Relationships in Two Middle English “Fall of Lucifer” Plays”, *Comparative Drama*, 18, (1984), σ. 203–221.

Sennett R., *Together: The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation*, Λονδίνο, 2012.

Sessions K., *Reformation and Authority: the Meaning of the Peasants’ Revolt*, Καλιφόρνια, Heath, 1968.

Seward D., *The Hundred Years War: The English in France, 1337-1453*, Νέα Υόρκη, Atheneum, 1978.

Schoell K., “Sur la Notion de Theatre Populaire: Appliquee au Moyen Age” στο Husken W. (επιμ.), “*Ludus*” *Medieval and Early Renaissance Theatre and Drama*, 3, (1997), σ. 17–31.

Schofield P., “The Social Economy of the Medieval Village in the Early Fourteenth Century” *EHR*, 1, (2008), σ. 38–63.

_____ & Vince, A.G., *Medieval Towns: The Archaeology of British Towns in their European Setting*, Λονδίνο, 2003.

- Schreyer K., *Shakespeare's Medieval Craft: Remnants of the Mysteries on the London Stage*, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 2014.
- Schulman A., *Rethinking Shakespeare's Political Philosophy: From Lear to Leviathan*, Εδιμβούργο, Edinburgh University Press, 2014.
- Scribner R., “Perceptions of the Sacred in Germany at the End of the Middle Ages”, στο Roper L. (επιμ.), *Religion and Culture in Germany 1400-1800*, Leiden, 2001.
- _____, *For the Sake of Simple Folk: Popular Propaganda for the German Reformation*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1994.
- Sharpe J., *Instruments of Darkness: Witchcraft in Early Modern England*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 1997.
- Simon E. (επιμ.), *The Theatre of Medieval Europe, New Research in Early Drama*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1991.
- Skinner J., *The Book of Margery Kempe*, Νέα Υόρκη, Doubleday, 1998.
- Sosson J.P. (επιμ.), *Les métiers au Moyen Âge*, Λουβαίν, Louvain-la-Neuve, 1994.
- Sowerby B., *The Wakefield Second Shepherds Play: From the Towneley Cycle - Modernised Edition*, Λονδίνο, Author House, 2010.
- Spencer A., *Nobility and Kingship in Medieval England*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2014.
- Sponsler C., *Drama and Resistance: Bodies, Goods and Theatricality in Late Medieval England*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1997.
- Stapleton B. (επιμ.), *Conflict and Community in Southern England*, Stroud, 1992.
- Stephenson C., “The Aids of the English Boroughs”, *EHR*, 34, (1919), σ. 457-475.
- Stern T., *Documents of Performance in Early Modern England*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2009.
- Stevens M., *Four Middle English Mystery Cycles: Textual, Contextual and Critical Interpretations*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1987.
- _____ & Cawley A.C., (επιμ.), *The Towneley Plays*, 2τ., *EETS*, 13, 14, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1994.

- Stockton E.W. (μτφρ., επιμ.), *The Major Latin Works of John Gower*, Σιάτλ, University of Washington Press, 1962.
- Stokes J., “Musicians, Drama, and Ceremony in Late Medieval and Early Modern Lincolnshire,” *Early Drama and Music Review*, 24, (2002), σ. 121-51.
- Stoler-Wagonheim S., *The Annals of English Drama 975-1700*, Λονδίνο, Routledge, 2013.
- Streitberger W.R., “Adult playing companies to 1583” στο Dutton R. (επιμ.), *The Oxford Handbook of Early Modern Theatre*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2011, σ. 19- 38.
- Strong R., *Art and Power: Renaissance Festivals 1450-1650*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1984.
- Strohm P., (επιμ.), *Hochon's Arrow: The Social Imagination of Fourteenth Century Texts*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1992.
- _____, “A Reveller: Chronicle Evidence and the Rebel Voice”, στο Strohm P. (επιμ.), *Hochon's Arrow: The Social Imagination of Fourteenth Century Texts*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1992, σ. 33-56.
- Sturges R., *The Circulation of Power in Medieval Biblical Drama: Theaters of Authority*, Νέα Υόρκη, Springer, 2015.
- Supiot A. (επιμ.), *Au-delà de l'emploi. Transformation du travail et devenir du droit du travail en Europe*, Παρίσι, Flammarion, 1999.
- Swanson H., “The Illusion of Economic Structure: Craft Guilds in Late Medieval English Towns”, *Past and Present*, 121, (1988), σ. 29-48.
- _____, “Angels Incarnate: Clergy and Masculinity from Gregorian Reform to Reformation,” στο Dawn Hadley M. (επιμ.), *Masculinity in Medieval Europe*, Νέα Υόρκη, 1999, σ. 160–177.
- Tait J., “The Origin of Town Councils in England”, *EHR*, 44, (1929), σ. 177-202.
- Tamburr K., “The Dethroning of Satan in the Chester Cycle”, *Neuphilologische Mitteilug*, 85, (1984), σ. 316-328.
- Taylor J., *The Making of Poetry: Late-medieval French Poetic Anthologies*, Turnhout, Brepolis, 2007.

- Taylor J., “The Dramatic Structure of the Corpus Christi Play” στο Nelson A. _____, (επιμ.) *Medieval English Drama: Essays Critical and Contextual*, Σικάγο, Chicago University Press, 1972, σ. 148-156.
- Tittler R., “Late Medieval Urban Prosperity”, *EHR, New series*, 37, (1984), σ. 551-554.
- _____, “The End of the Middle Ages in the English Country Town”, *The Sixteenth Century Journal*, 18, 4, (1987), σ. 471-487
- Thornton T. (επιμ.), *Social Attitudes and Political Structures in the Fifteenth Century*, Stroud, 2000.
- Thrupp S., “Economy and Society in Medieval England”, *Journal of British Studies*, 2, (1962), σ. 1-13.
- Todd M., *Christian Humanism and the Puritan Social Order*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2002.
- Traversi D., *Shakespeare: From Richard II to Henry V*, Στάνφορντ, Stanford University Press, 1957.
- Tucker P., “First Steps towards an English Legal Profession: The Case of the London Ordinance of 1280”, *EHR*, 491, (2006), σ. 361-384.
- Turner V., “Social Dramas and Stories about them”, *Critical Inquiry*, 7, (1981), σ. 141-68.
- Twycross M., “Medieval English Theatre: Codes and Genres” στο Brown P. (επιμ.), *A Companion to Medieval English Literature and Culture*, Οξφόρδη, Blackwell, 2007.
- _____, “Beyond the Picture Theory: Image and Activity in Medieval Drama” *Word and Image*, 4, (1988), σ. 589-617.
- Tydeman W., *English Medieval Theatre 1400-1500*, Λονδίνο, Routledge, 1986.
- Vale M., *The Princely Court: Medieval Courts and Culture in North- West Europe, 1270-1380*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2001.
- Valente C., *The Theory and Practice of Revolt in Medieval England*, Λονδίνο, Routledge, 2003.
- Vaught J., *Masculinity and Emotion in Early Modern English Literature*, Λονδίνο, Ashgate, 2008.

Vince R., *Ancient and Medieval Theatre: A Historiographical Handbook*, Λονδίνο, Greenwood, 1984.

_____, *The Play Called Corpus Christi*, Στάνφορντ, Stanford University Press, 1966.

Walker G. & Treharne E. (επιμ.), *The Oxford Handbook of Medieval Literature in English*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2017.

_____. (επιμ.), *Medieval Drama: An Anthology*, Οξφόρδη, Blackwell, 2000.

_____, *The Politics of Performance in Early Renaissance Drama*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1998.

Walker S., “Rumor, Sediton and Popular Protest in the Reign of Henry IV”, *Past and Present*, 166, (2000), σ. 31-65.

Walsh K., *Richard FitzRalph in Oxford, Avignon, and Armagh: A fourteenth-century scholar and primate*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1981.

Warnicke R., “More’s Richard III and the Mystery Plays”, *The Historical Journal*, 35, (1992), σ. 761-778.

Watkins J. & Curtis P. (επιμ.), *Shakespeare and the Middle Ages*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2009.

Wats D.G., “Disorder in Southern England, 1250-1450”, στο Stapleton B. (επιμ.), *Conflict and Community in Southern England*, Stroud, 1992, σ. 1–15.

Watts J., *Henry VI and the Politics of Kingship*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1999.

Weigert L., *French Visual Culture and the Making of Medieval Theater*, Κέμπριτζ, Cambridge University, 2016.

Wenzel S., *Latin Sermon Collections from Later Medieval England: Orthodox Preaching in the Age of Wyclif*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2005.

Wesley-Harris J., *Medieval Theatre in Context*, Λονδίνο, Routledge, 1992.

Westfall S., *Early Tudor Household Revels: Patrons and Performance*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1990.

White E., “The St. Christopher and St. George Guild of York”, *Borthwick Papers*, 72, (1987), σ. 1-28.

Whitwell J.B., *Roman Lincolnshire, History of Lincolnshire*, Λίνκολν, Lincolnshire Local History Society, 1970.

Wickham G., *Early English stages, 1300 to 1660*. 3.τ., Λονδίνο, Routledge, 1959.

_____, *The Medieval Theatre*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1987.

_____, *Shakespeare's Dramatic Heritage: Collected Studies in Medieval, Tudor and Shakespearean Drama*, Λονδίνο, Routledge, 1969.

Wickham C., "Gossip and Resistance among the Medieval Peasantry", *Past and Present*, 160, (1998), σ. 3-24.

Williams R., *The Country and the City*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1973.

Wilkinson B., *The Medieval Council of Exeter*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1931.

Withington R., *English Pageantry: A Historical Outline*, Λονδίνο, 1918.

Wintroub M., "Civilizing the Savage and Making a King: The Royal Entry Festival of Henry II (Rouen, 1550)", *The Sixteenth Century Journal*, 29, (1998), σ. 465-494.

Wood A., *Riot, Rebellion and Popular Politics in Early Modern England*, Νέα Υόρκη, Palgrave, 2001.

Woolf R., *The English Mystery Plays*, Λονδίνο, Routledge, 1972.

Wright S. (επιμ.), *Parish, Church and People: Local Studies in Lay Religion 1350–1750*, Λονδίνο, 1988.

Yates F., *The French Academies of the Sixteenth Century*, Λονδίνο, Routledge, 1947.

_____, *The Valois Tapestries*, Λονδίνο, Routledge, 1959.

Young K., *The Drama of the Medieval Church*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1967.

Γιαντσή Ν., «Νέες τάσεις στη πολιτισμική ζωή του Μεσαίωνα: Το μεσαιωνικό δράμα του Αγίου Νικολάου: από τον [εκκλησιαστικό] μύθο στην [αστική] πραγματικότητα», στο Κράλλη Ι. (επιμ.), *Θέατρο και Κοινωνία στη διαδρομή της ελληνικής ιστορίας, Ιστορήματα I*, Αθήνα, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας Αθηνών, 2009, σ. 143-166.

_____, *Ο Φτωχός ανάμεσα στην Εκκλησία και την πόλη: η αστική φιλανθρωπία στη δυτική Ευρώπη κατά τον Μεσαίωνα*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2011.

Μπενβενίστε Ρ., *Από τους Βαρβάρους στους Μοντέρνους*, Αθήνα, Πόλις, 2007.

